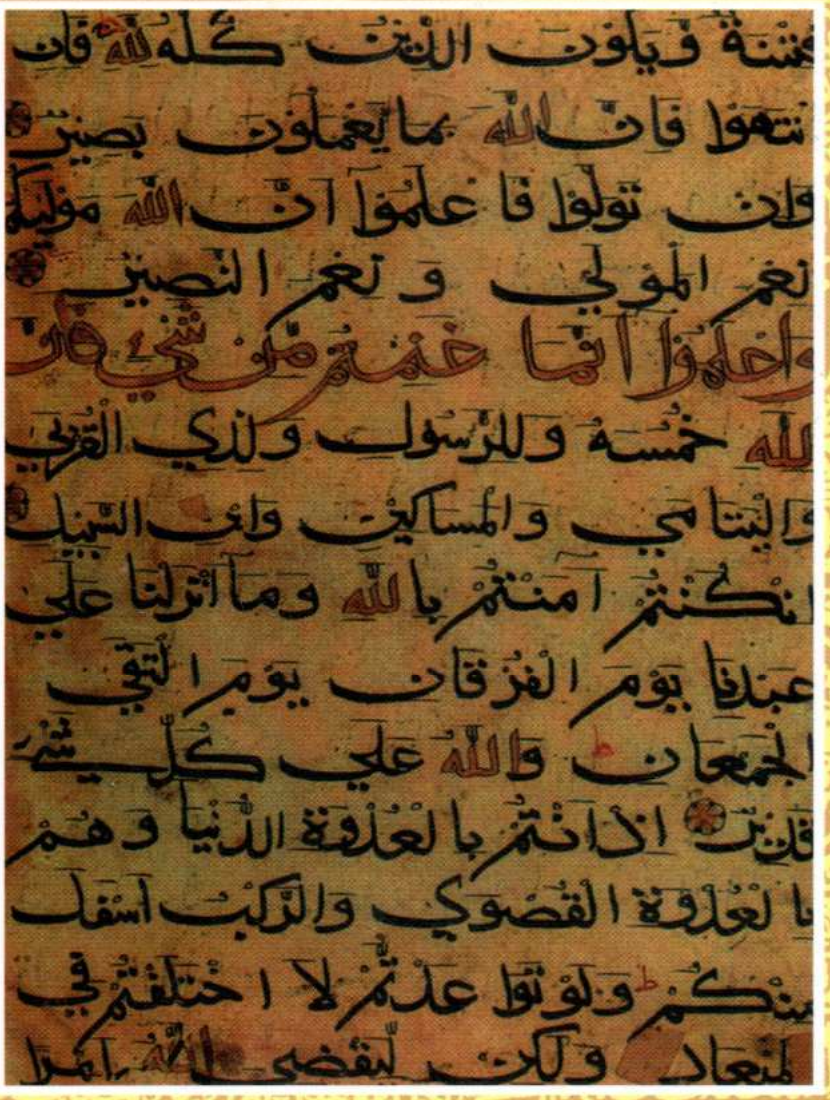
الجامع لأحكام القرآن

el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân

İmam Kurtubî

BURUC
BURUC YAYINLARI

بسم الله الرحمن الرحيم

İMAM KURTUBÎ

EL-CÂMİU Lİ AHKÂMİ'L-KUR'ÂN

Terceme ve Notlar
M. Beşir ERYARSOY

18. CİLD

BURUC YAYINLARI
Büyükkaraman Cad. No: 21 / A Fatih - İST
Tel: (0212) 631 10 98 - Fax: (0212) 533 71 66

buruc yayınları: 32 - 18

الجـامع لأحكام القرآن ،· والمبيِّن لما تضمّنه من السُّنّة وآي الفرقان

el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân Ve'l-Mübeyyinu
Limâ Tedammenehû Mine's-Sünneti Ve Âyi'l-Furkân

©
Her hakkı mahfuzdur.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dizgi	:	Buruc Yayınları
Tashih	:	Buruc Yayınları
Mizanpaj	:	Buruc Yayınları
Baskı	:	Enes BasınYayın
18. Cild	:	Ekim 2003
Birinci Baskı	:	Ekim 2003

Meâric Sûresi

1-44. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de inmiş olduğu ittifakla kabul edilmiştir. Kırkdört âyettir.

سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ ﴿١﴾ لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ ﴿٢﴾
مِنَ اللَّهِ ذِي الْمَعَارِجِ ﴿٣﴾ تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ
كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ ﴿٤﴾

1. **İsteyen biri inecek azabı istedi.**
2. **O kâfirler içindir; onu önleyebilecek yoktur.**
3. **O, üstün ve yüce dereceler sahibi Allah'tandır.**
4. **Melekler de, Ruh da oraya miktarı ellibin yıl olan bir günde yükselir.**

"İsteyen biri inecek azabı istedi" buyruğundaki: "(سَأَلَ سَائِلٌ): **İsteyen biri istedi"** buyruğunu Nâfi' ve İbn Âmir hemzesiz olarak: (سَالَ سَايِلٌ) diye okumuşlardır. Hemzeli okuyanların okuyuşuna göre; "(السؤال): İstemek, sormak"dan gelir. "Azab" kelimesinin başındaki "be" harfinin zâid olması da mümkündür. "(عن): ...den, dan; hakkında" anlamında olması da mümkün-

dür. **"İstemek"** dua etmek anlamındadır. Buna göre, bir kimse bir azabı dua ederek istedi demek olur. Bu açıklama İbn Abbas ve başkalarından rivayet edilmiştir.

"(دعا على فلان بالويل): Filana veyl ile beddua etti" ve; "(دعا عليه بالعذاب): Filana azab gelmesi için beddua etti" denilir. Yine; "(دعوت زيداً): Zeyd'i davet ettim". yani onun huzura getirilmesinin yollarını aradım, denilir.

Buna göre bir kimse kâfirlerin başına getirilecek bir azabın gelmesini istedi. Bu azab, kıyamet gününde kaçınılmaz olarak onları bulacaktır. Bu açıklamaya göre ise "be" fazladan gelmiştir. Yüce Allah'ın: "(تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ): *Yağ veren*" (el Mu'minûn, 23/20) buyruğu ile: "(وَهُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ): *O kuru hurma ağacını kendine doğru salla...*" (Meryem, 19/25) buyruklarında olduğu gibi. Buna göre bu harf tekid için gelmiştir. İsteyen biri, meydana gelecek bir azabı istedi, demektir.

"O kâfirler içindir." Kâfirler üzerine (inecektir), demektir. Bu kişi en-Nadr b. el-Hâris'dir. O şöyle demişti: *"Ey Allah! Eğer bu Senin katından gelen hakkın kendisi ise durma, bizim üzerimize gökten taş yağdır. Yahut bize acıklı bir azab gönder."* (el-Enfal, 8/32) Onun bu istediği gelmişti. Bedir günü o ile Ukbe b. Ebi Muayt esir alındıktan sonra öldürülmüşlerdi. Bunu İbn Abbas ve Mücahid söylemiştir.

Burada azabın gelmesini isteyenin el-Hâris b. Numan el-Fihrî olduğu da söylenmiştir. Şöyle ki; o Peygamber (sav)'ın Ali (r.a) hakkında: "Ben her kimin mevlâsı isem (dostu ve yakını isem) Ali de onun mevlâsı (dostu ve yakını)dır." dediğini haber alınca, devesine binerek geldi ve el-Ebtah denilen yerde devesini çöktürdükten sonra; ey Muhammed dedi, sen bize Allah'tan başka hiçbir ilâh olmadığına, senin Allah'ın Rasûlü olduğuna şahitlik etmemizi emrettin, senin bu emrini kabul ettik. Beş vakit namaz kılmamızı emrettin, senin bu emrini de kabul ettik. Mallarımızın zekâtını vermemizi emrettin, bu emrini de kabul ettik. Her sene ramazan ayında oruç tutmamızı emrettin, bunu da kabul ettik. Hac etmemizi emrettin, bunu da kabul ettik. Sonra bununla da yetinmeyerek bu sefer amcanın oğlunu bizden üstün kıldın. Bu senin bizzat kendinin yaptığı bir iş mi, yoksa Allah'tan gelen bir şey mi? Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin olsun ki; bu ancak Allah'tan gelen bir iştir."

el-Hâris: Allah'ım, eğer Muhammed'in dediği gerçek ise Sen üzerimize ya semadan bir taş yağdır yahut bize çok acıklı bir azabı getir, diyerek geri dönüp gitti. Allah'a yemin ederim, henüz daha devesine varmadan Allah onun üzerine bir taş attı, bu taş beyninin üzerine düştü, dubüründen çıktı ve onu öldürdü. Bunun üzerine de: **"İsteyen biri inecek azabı istedi"** âye-

li nâzil oldu.[1]

İsteyen kişinin Ebu Cehil olduğu ve bu sözleri onun söylediği de söylenmiştir. Bu da er-Rabi'in görüşüdür.

Bu sözlerin Kureyş kâfirlerinden bir topluluk tarafından söylendiği de söylenmiştir.

Bir görüşe göre; kâfirlerin üzerine azabın inmesini dileyen kişi Nuh (a.s)'dır.

Bir başka görüşe göre bu kişi Rasûlullah (sav)'dır. O, ilahi azabın indirilmesi için dua etti ve Allah'ın bunu kâfirlerin başına getirmesini istedi. Halbuki bu azab kaçınılmaz olarak onları gelip bulacak bir şeydi. Bu sözler yüce Allah'ın: ***"O halde sen güzel bir sabır ile sabret!"*** (el-Meâric, 70/5) buyruğuna kadar devam etmektedir. Yani sen acele etme, çünkü o pek yakındır.

Şâyet "be" harfi; "(عن): ...den, dan, hakkında" anlamında ise -ki bu Katade'nin görüşüdür- sanki bir kimse azabın kimin başına ineceğine ya da ne zaman olacağına dair soru sormuş gibi bir anlam ifade eder. Yüce Allah: ***"Sen bunu bir bilene sor?"*** (el-Furkan, 25/59) buyruğundaki: "(به): Bunu" buyruğu; "(سل عنه): Onun hakkında, ona dair... sor" anlamındadır. Alkame de şöyle demiştir:

فإن تسألوني بالنساء فإنني بصير بأدواء النساء طبيب

"Eğer sizler bana kadınlara dair soracak olursanız, şüphesiz ki ben Kadınların hastalıklarını çok iyi bilen bir doktorum."

Görüldüğü gibi ("be" edatı ile) burada: "(عن النساء): Kadınlar hakkında, kadınlara dair" anlamındadır. Nitekim; "biz filana dair soru sormak için çıktık" denilirken, (خرجنا نسأل عن فلان) denilebileceği gibi; (son kelimenin yerine); (بفلان) da denilebilir. Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Onlar azab kimin başına gelecektir ve kime olacaktır? diye sordular. Yüce Allah da: **"O, kâfirler içindir"** diye buyurdu.

Ebu Ali ve başkaları şöyle demiştir: Eğer bu: "(السؤال): İstemek" kökünden geliyor ise bunun asıl itibariyle iki mefule geçiş yapması gerekir. Bununla bir-

(1) Bu rivayetin kaynağını tespit edemedik. Ayrıca sûrenin Mekke'de indiği, buna karşılık sözü edilen bu farzların -namaz dışında- Medine'de teşrî' edildiği, ayrıca Ali (ra) ile ilgili sözlerin Medine döneminin son yıllarında -Veda Haccı dönüşünde- söylendiği gözönünde bulundurulursa, rivayetin sağlam bir dayanağının olmadığı ortaya çıkar.

likte tek bir mefûl ile yetinmesi de mümkün olur. Eğer tek bir mefûl ile yetinecek olursa, bu tek mefule de cer harfi ile geçiş yapması caiz olur. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: Bir kimse Peygamber (sav)'a yahutta müslümanlara bir azabı yahut bir azaba dair soru sordu.

Bunu hemzesiz okuyanların okuyuşu da iki türlü açıklanabilir: Birincisine göre bu; "(السؤال): Sormak, istemek" kelimesinin bir söyleyişidir ve bu Kureyş şivesidir. Araplar da: "(سـال يسال): İstedi, ister, sordu, sorar" diye kullanırlar. Tıpkı: "(نال ينـال): Nail oldu, nail olur" ve: "(خاف يخاف): Korktu, korkar" gibi kullanırlar.

İkinci açıklamaya göre bu "seyelân"den gelen bir şekil olabilir. Bunu da İbn Abbas'ın: "(سال سَيْل): Bir sel aktı" şeklindeki kıraati desteklemektedir.

Abdurrahman b. Zeyd dedi ki: Adı "Sâil" olan cehennem vadilerinden bir vadi (sel dolup) aktı. Bu Zeyd b. Sâbit'in de görüşüdür.

es-Salebî dedi ki: Birinci görüş daha güzeldir. Nitekim el-A'şâ hemzeyi hafifleterek (yani harf-i med gibi okuyarak) şöyle demiştir:

سـالتـاني الـطلاق إذ رأتـاني قَـلّ مـالـي قـد جئتماني بنُكْـر

"Benden (kendilerini) boşamamı istediler, çünkü gördüler
Malımın azaldığını. Hem siz, bu işi tepkiyle karşılayarak bana geldiniz."

es-Sıhah'ta şöyle denilmektedir: el-Ahfeş dedi ki: "Çıkıp filâna dair soru sorduk" anlamında, (خرجنا نسأل عن فلان) denildiği gibi; (بفلان) da denilebilir. Bazen bu fiilin hemzesi hafifletilerek okunur (سال يسال): Sordu, sorar" denilir. Şair de şöyle demiştir:

ومُـرْهِقٍ سـال إمتـاعـاً بـأُصْـدَيْـه لم يَسْتَعِن وحَـوامِي المَـوْتِ تغشـاه

"Ve öldürülmek için kendisine yetişilmiş ölüm
emareleri kendisini bürüyen bir kişi ki
İç çamaşırının kendisine lutfedilmesini istedi. (Çünkü) o etek traşı olmamıştı."

el-Mehdevî dedi ki: "İstedi" anlamındaki lafzı; (سال) diye "hemze"siz okuyanların kıraatine göre; "hemze"yi "elif"e dönüştürmek suretiyle hafifleterek okumuş olmaları mümkündür. Bu ise kıyasa uygun olmayan bir ibdâldir. Diğer taraftan elif'in: "(سلت أسال): Sordum, sorarım" fiilini; "(خفت أخاف): Korktum, korkarım" gibi kullananların kullanımına göre "vav"dan "elif"e kalbolmuş olması da mümkündür.

en-Nehhas dedi ki: Sibeveyh: "(سلت أسال): Sordum, sorarım" fiilinin "(خفت أخاف): Korktum, korkarım" gibi ve bunun (hemzeli şekli olan) "(سألت): Sordum" anlamında kullanıldığını nakletmekte ve şu beyti zikretmektedir:

سألتْ هُذيلٌ رسولَ الله فاحشةً ضلّتْ هذيلٌ بما سالتْ ولم تُصِبِ

"Huzeyl, Rasûlullah'dan çok çirkin bir istekte bulundu,
Bu isteği sebebiyle Huzeyl sapıttı ve isabet etmedi."

"(هما يتساولان): O ikisinin biri diğerine soruyor" denilir.

el-Mehdevî dedi ki: Bunun "ye"den bedel olması yani: "(سال يسيل): Aktı, akar" fiilinden gelmiş olması da mümkündür. O takdirde: "(سايل): Sâyil (meâlde hemzeli okuyuşa göre: isteyen biri) cehennemdeki bir vadi" olur. Bu durumda birinci görüşe göre bu lafzın hemzesi aslidir, ikinci görüşe göre "vav"dan bedeldir, üçüncü görüşe de "ye"den bedeldir.

el-Kuşeyrî dedi ki: "(سائل): İsteyen biri" lafzı hemzelidir. Çünkü eğer bu lafız: "(سال): İstedi, sordu" hemzeli fiilinden gelmekte ise hemzelidir. Eğer hemzesiz bir fiilden gelmişse yine hemzelidir. Tıpkı: "(قائل): Söyleyen" ve "(خائف): Korkan" şekillerinde olduğu gibi. Çünkü "ayn" (fiilin yalın halinin ikinci harfi) bu fiilde illetli harf olduğu gibi, ism-i fâilde de illetli harf olmuştur. Başka kelime ile karışma korkusu dolayısıyla bu illetli harfte harf hazfi yoluna gidilmemiştir. Ondan dolayı bu harf, hemzeye kalbedilmiştir. Bu durumda hemze'yi hemze ile "ye" arasında olacak şekilde tahfif ile (şeddesiz) okumak da mümkündür.

"İnecek" yani kâfirlerin başına inecek.

Yüce Allah, bu azabın **"dereceler sahibi"** Allah'tan geleceğini de beyân etmektedir. el-Hasen dedi ki: Yüce Allah: **"İsteyen biri inecek azabı istedi"** buyruğunu indirince, o kimin içindir diye soruldu, yüce Allah **"kâfirler içindir"** diye buyurdu. Buna göre **"kâfirler"** lafzının başına gelen (ve "için" anlamını veren): "lâm" harfi **"inecek"** anlamındaki lafza taalluk etmektedir.

el-Ferrâ dedi ki: Buyruk, kâfirler için vâki olacak bir azabı (biri istedi) takdirindedir. Buna göre **"inecek"** lafzı **"azab"**ın sıfatıdır. "Lâm" harfi de **"azab"** için getirilmiş olmaktadır. **"İnecek"** için getirilmiş değildir. Yani bu azab, âhirette kâfirler içindir ve kimse bu azabı onlardan uzaklaştıramayacaktır.

Buradaki "lâm"ın: "(على): Üzerine" anlamında olduğu da söylenmiştir ki mana: "(واقع على الكافرين): Kâfirler üzerine inecek..." demek olur. Ubeyy'in kı-

tadının böyle olduğu rivayet edilmiştir.

"(عن): ...den, dan" anlamında olduğu da söylenmiştir.

Yani: "(ليس له دافع عن الكافرين من الله): Allah'tan gelecek (olan bu azabı) kâfirlerden uzaklaştıracak yoktur" demek olur. Yani bu azab *"Meâric"* sahibi Allah tarafındandır.

"Meâric" yükseklik, faziletli dereceler ve nimetler demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas ve Katade yapmıştır. Buna göre "Meâric" O'nun yarattıklarına ihsan ettiği nimetlerin mertebelerini ifade eder.

Azamet ve yükseklik sahibi anlamına geldiği de söylenmiştir. Mücahid dedi ki: Bunlar semanın dereceleridir. Meleklerin çıktığı dereceler (basamaklar) olduğu da söylenmiştir. Çünkü melekler semaya yükselirler. O bakımdan yüce Allah, kendi zatını bununla nitelendirmiş olmaktadır.

*"Meâric"*in yüksek odalar, köşkler anlamına geldiği de söylenmiştir ki; O yüksek köşklerin sahibidir, demek olur. Bu da; o cennette dostlarına yüksek köşkler yaratmıştır, demek olur.

Abdullah (b. Mesud): **"Üstün ve yüce dereceler sahibi"** anlamındaki lafzı "ye" ilave ederek: (ذي المعاريج) diye okumuştur. "(معرج ومعراج): Bir derece, mirac" denilir. Çoğulları; (معارج ومعاريج) diye gelir. "(مفتاح): Anahtar"ın çoğulunun; (مفاتيح) diye gelmesi gibi.

"Meâric" dereceler demektir. Yüce Allah'ın: "(وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ): *Üzerlerine çıkacakları merdivenleri..."* (ez-Zuhruf, 43/33) buyruğunda da bu kabildendir.

"Melekler de, Ruh da... yükselir." Yani yüce Allah'ın kendileri için takdir etmiş olduğu, o yüksek dereceler üzerinde yükselirler. İbn Mesud, arkadaşları, es-Sülemî ve el-Kisâî ("te" harfi yerine) "ye" ile çoğul kastederek; (يَعْرُجُ) diye okumuşlardır. Bunun diğer sebebi ise onun: "Melekler" lafzını müzekker kabul ediniz, müennes olarak değerlendirmeyiniz, demiş olmasıdır. Diğerleri ise yine çoğul kastı ile "te" ile okumuşlardır.

"Rûh" Cebrail (a.s)'dır. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmış olup delili yüce Allah'ın: *"Onu Ruhu'l-Emin indirdi"* (eş-Şuara, 26/193) buyruğudur.

Bunun yaratılış itibariyle pek azametli bir başka melek olduğu da söylenmiştir. Ebu Salih de şöyle demiştir: Bu yaratılış itibariyle insanlar gibi olmakla birlikte, insan olmayan, Allah'ın yarattıklarından bir yaratıktır. Kabisa b. Züeyb dedi ki: Bu ölenin kabzolunduğu vakitki ruhudur.

"Oraya" yani yerleri olan o mekâna -ki o da semâdır.- Çünkü sema yüce Allah'ın lütuf ve ihsanlarının mekânıdır. Bunun İbrahim (a.s)'ın söylediği: *"Ben Rabbime gidiciyim"* (es-Sâffât, 37/99) sözüne benzediği de söylen-

mıştır. Bu da Allah'ın bana emrettiği yere gidiyorum, demektir. Buradaki **"oruya"** buyruğunun Arş'ına anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Miktarı ellibin yıl olan bir günde" buyruğu hakkında Vehb, el-Kelbi ve Muhammed b. İshak şöyle demişlerdir: Yani meleklerin kendi yerleri olan o mekâna yükselmeleri başkalarına göre eğer yükselecek olsalardı, ellibin yıllık olan bir sürede gerçekleşir. Yine Vehb dedi ki: Yerin en altı ile Arş'a kadar olan mesafe, ellibin yıllık bir yoldur. Mücahid'in görüşü de böyledir.

Bu âyet-i kerime ile es-Secde Sûresi'nde yer alan: *"Sonra miktarı sizin saymanıza göre bin yıl olan bir günde"* (es-Secde, 32/5) buyruklarını birbiri ile telif ederek şöyle demektedir: **"Miktarı ellibin yıl olan bir günde"** buyruğu emrinin vardığı son yer olan yerlerin en altından, semavatın en yukarısına kadarki mesafe ellibin yıldır. Buna karşılık yüce Allah'ın es-Secde Sûresi'nde yer alan *"miktarı bin yıl olan bir günde"* buyruğu ile kastettiği ilâhî emrin dünya semasından yere inmesi, yerden semaya çıkması ise, bin yıllık bir günde gerçekleştiğidir. Çünkü sema ile yer arasındaki mesafe beşyüz yıldır.

Yine Mücahid'den ve el-Hakem ile İkrime'den şöyle dedikleri zikredilmektedir: Bu, dünya ömrünün süresidir. Yaratıldığı ilk günden itibaren geriye kalan son vakte kadarki süre ellibin yıldır. Yüce Allah'tan başka kimse ne kadar geçtiğini ve ne kadar kaldığını bilemez.

Maksadın kıyamet günü olduğu da söylenmiştir. Yani o günde hüküm süresi, eğer yaratılmış bir varlık onu üstlenecek olursa, ellibin yıllık bir süredir. Bunu da İkrime söylediği gibi, el-Kelbî ve Muhammed b. Ka'b da böyle demişlerdir. Yüce Allah: Ben bu işi bir saatte (bir anda) bitiririm, diye buyurmaktadır.

el-Hasen dedi ki: Bu kıyamet günüdür; fakat kıyamet gününün bitmesi sözkonusu değildir. O halde maksat, onların hesab için duracakları süredir. Bu da dünya senelerinden ellibin yıldır. Bundan sonra ise iki yurdun sakinleri (cennetliklerle cehennemlikler) yurtlarında yerleşeceklerdir.

Yemân dedi ki: Bu, kıyamet günüdür. Bunda herbirisi bin yıllık bir süre olan elli ayrı konum olacaktır.

İbn Abbas dedi ki: Bu kıyamet günüdür. Allah, bunu kâfirlere göre ellibin yıl kadar uzatmıştır. Ondan sonra da ebediyyen kalmak üzere cehenneme gireceklerdir.

Derim ki: -İnşaallah- bu, âyet-i kerime hakkında ileri sürülmüş en güzel görüştür. Buna delil de Kasım b. Esbağ'ın rivayet ettiği Ebu Said el-Hudrî'nin şöyle dediğini belirttiği hadistir: Rasûlullah (sav): **"Miktarı ellibin yıl olan bir senede"** diye buyurdu. Ben: Bu ne kadar da uzun bir süredir, dedim. Bu

seleri Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Nefsim elinde olana yemin ederim ki; o gün mü'mine öyle hafifletilecek ki onun için dünya hayatında kılmış olduğu farz bir namazdan daha çabuk geçecektir."(1)

en-Nehhas bu görüşün doğruluğuna Süheyl'in babasından, onun Ebu Hureyre'den, onun da Peygamber (sav)'dan rivayet ettiği Peygamber Efendimizin şu sözünü delil göstermektedir: "Malının zekâtını ödemeyen herkese mutlaka malı kendisine ateşten büyük ve erkek bir yılan haline getirilir. Onunla alnı, sırtı ve böğürleri miktarı ellibin yıl olan bir günde -yüce Allah insanlar arasında hüküm verinceye kadar- dağlanacaktır."(2) (en-Nehhas) dedi ki: İşte bu da bugünün kıyamet günü olduğuna delil teşkil etmektedir.

İbrahim et-Teymî dedi ki: Bugünün mü'mine göre süresi ancak öğle ile ikindi arası kadardır. Bu anlamdaki rivayet, merfu olarak Muâz (r.a) yoluyla gelen hadiste de belirtilmiştir. Buna göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah sizleri iki namaz arasındaki vakit kadarlık bir sürede hesaba çekecektir. Bundan dolayı o kendisini "hesabı pek süratli olan ve hesaba çekenlerin en süratlisi" diye adlandırmıştır."(3) Bunu el-Maverdî zikretmektedir.

Bu işin yarım günde bitirileceği de söylenmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: ***"O günde cennetliklerin kalacakları yer çok hayırlı ve dinlenecekleri yer çok güzeldir."*** (el-Furkan, 25/24) İşte bu, bunun yaratılmışların kavrayış miktarlarına göre (olacağına) delildir, yoksa hiçbir hal ve durum onu bir başka durumla uğraşmaktan alıkoymaz. Nasıl ki onların hepsini aynı anda rızıklandırıyor ise, aynı şekilde onları bir anda hesaba çekecektir. Yüce Allah: ***"Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra diriltilmeniz ancak bir can gibidir.*** (Lokman, 31/28) diye buyurmaktadır.

Yine İbn Abbas'tan gelen rivayete göre; kendisine bu âyet-i kerime ile yüce Allah'ın: **"Miktarı bin yıl olan bir günde"** buyruğu hakkında sorulunca şu cevabı vermiş: Bunlar yüce Allah'ın miktarını belirttiği günlerdir. Bunların nasıl olacağını en iyi bilen O'dur. Bu günler hakkında bilmediğim bir şeyi söylemek hoşuma gitmez.

Ellibin yılın sözkonusu edilmesinin temsilî bir anlam ifade ettiği de söylenmiştir. Buna göre; bu, hesab için durulacak sürenin uzunluğunu ve insanların bu süre zarfında çekecekleri sıkıntıları tanıtmakdır. Araplar zorlu ve sıkıntılı günleri uzunlukla, sevinç günlerini de kısalıkla nitelendirirler. Şair şöyle demektedir:

(1) İbn Hibbân, *Sahih,* XVI, 329; *Müsned,* III, 75, Heysemi, *Mecmâ',* X, 337

(2) *Ebû Dâvûd,* II, 124; *Nesâî,* V, 13; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kübrâ,* IV, 81, 137, 183, VII, 3; *Müsned,* II, 112, 262, 276, 383, 489 (hepsi de aynı manada benzer lafızlarla)

(3) Deylemî, *Firdevs,* III, 378

وبوم كظل الرُّمح قصَّر طولُه ذمُّ الزَّق عنّا واصطفاق المزاهر

"Ve bir gün ki; mızrak gölgesi kadar kısalttı uzunluğunu bizim için Kırbanın kanı (şarab) ile atların seslerinin yankılanması."

İfadede takdim ve tehir olduğu da söylenmiştir. Anlamı şöyledir: İsteyen biri inecek azabı istedi. O (azab) kâfirler içindir. Allah'tan gelecek olan bu azabı kimse önleyemez. (Bu azab) meleklerin ve ruhun kendisine yükseldiği miktarı ellibin yıl olan bir günde (olacaktır).

İşte bu da bizim tercih ettiğimiz görüşün manasını ifade etmektedir. Başarı Allah'tandır.

فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا ﴿٥﴾ إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا ﴿٦﴾ وَنَرَاهُ قَرِيبًا ﴿٧﴾

5. O halde, sen güzel bir sabır ile sabret!
6. Çünkü onlar onu uzak görürler;
7. Biz ise onu yakın görürüz.

"O halde sen" kavminin eziyetine karşı **"güzel bir sabır ile sabret."**

Güzel sabır (sabr-ı cemîl), herhangi bir tahammülsüzlüğün ve Allah'tan başkasına şikâyetin olmadığı sabırdır.

Musibet sahibinin insanlar arasında olmakla birlikte, onun kim olduğunun bilinmemesi anlamında olduğu da söylenmiştir. Anlamlar birbirlerine yakındır.

İbn Zeyd: Âyet (cihadı emreden) kılıç âyeti ile nesholmuştur, demiştir.

"Çünkü onlar onu uzak görürler" buyruğu ile Mekkelilerin cehennem azabını uzak, yani olmayacak bir şey olarak gördüklerini anlatmaktadır.

"Biz ise onu yakın görürüz." Çünkü gelecek olan yakının ta kendisidir.

el-A'meş dedi ki: Onlar öldükten sonra dirilişi uzak görüyorlar. Çünkü ona iman etmiyorlar. Sanki onlar imkânsız anlamında bu işi uzak gördüklerini kasteder gibidir. Nitekim kendisi ile tartıştığımız birisine: Bu uzak bir şeydir, olmaz, deriz.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar bugünü uzak görüyorlar. **"Biz ise onu yakın görüyoruz"** biliyoruz, demek olur. Çünkü görmek, var olana taalluk eder. Bu da bir kimsenin: Şafii'nin bu mesele hakkındaki görüşü şudur, şudur, demesine benzer.

يَوْمَ تَكُونُ السَّمَآءُ كَالْمُهْلِ ﴿٨﴾ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ ﴿٩﴾ وَلَا يَسْـَٔلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا ﴿١٠﴾

8. O gün gök, erimiş maden gibi olacak.
9. Dağlar da renk renk boyanmış yün gibi olacak.
10. Ve gerçek hiçbir dost, dostunu sormayacak.

"O gün gök erimiş maden gibi olacak" buyruğunda yer alan: "(يَوْمَ): **O gün"** buyruğunda âmil: "(واقع): **İnecek"** anlamındaki buyruktur. İfade; "azab onların başına ... o günde gelecektir" takdirindedir. Âmilin "onu görürüz" yahut: *"Bunlar onlara gösterilir"* (11. âyet) lafızları olduğu söylendiği gibi, bunun "yakın"dan bedel olduğu da söylenmiştir.

"(الْمُهْلُ): **Erimiş maden"** ;zeytinyağı tortusu ve dibe çöken kısmı demektir. Bu İbn Abbas ve başkalarının açıklamasıdır.

İbn Mesud ise şöyle demiştir: Bu eritilen kurşun, bakır ve gümüşe verilen isimdir.

Mücahid dedi ki: **"Erimiş maden gibi"** kan ve irinden meydana gelen cerahat gibi demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden ed-Duhân Sûresi (44/45. âyetin tefsiri) ile el-Kehf Sûresi (18/29. âyetin tefsiri)nde geçmiş bulunmaktadır.

"Dağlar da renk renk boyanmış yün gibi olacak." Çünkü yüne ancak boyalı olması halinde: (عِهْن) denilir. el-Hasen dedi ki: **"Dağlar da renk renk boyanmış yün gibi olacak"** buyruğunda kastedilen kırmızı yündür. Bu da yünlerin en zayıf olan çeşididir. Züheyr'in şu beyiti de bu kabildendir:

كـأن فُتات العِهنِ في كـل منـزل نـزلن بـه حَبُّ الفَنَـا لـم يُحَـطَّمِ

"Kırmızı yün parçalarının bulunduğu herbir yerdeki bu parçalar
Parçalanmamış, ezilmemiş tilki üzümü taneleri gibidir."

Bu lafzın "renkli yün" anlamına geldiği de söylenmiştir. Yüce Allah, dağları çeşitli renkleri itibariyle renkli yüne benzetmektedir. Yani bu dağlar daha önce şiddetli iken yumuşayacak, bir arada bulunuyor iken darmadağınık olacak.

Denildiğine göre dağların uğrayacağı ilk değişiklikte onları yığılmış kum taneleri haline dönecek. Sonra atılmış yün gibi, sonra da darmadağınık toz zerrecikleri haline dönüşeceklerdir.

"Ve gerçek hiçbir dost, dostunu sormayacak." Herkes kendi haliyle meşgul olacağından dolayı kimse arkadaşının durumunu sormayacak. Bu açıklamayı Katade yapmıştır. Nitekim yüce Allah: *"O günde bunlardan herbir kişinin kendine yeter bir işi vardır"* (Abese, 80/37) diye buyurmaktadır.

Buyruğun; "(لا يسأل حميم عن حميم): Gerçek hiçbir dost, dostunun haline dair soru sormayacak" demek olduğu da söylenmiştir. Burada cer harfi hazfedilmiş ve doğrudan doğruya fiil mef'ule bitiştirilmiştir. (Cer harfi kullanılmadan geçişi sağlanmıştır).

"Sor(may)acak" anlamındaki fiil genellikle: (يسأل) diye "ye" harfi fethalı olarak okunmuştur. Şeybe ve Âsım'dan el-Bezzî ise: "(ولا يُسأل): Sorulmayacak" şeklinde "ye" harfi ötreli meçhul bir fiil olarak okumuşlardır. Yani hiçbir gerçek dosta dostuna dair soru sorulmayacak ve hiçbir akrabaya akrabaları hakkında soru sorulmayacak, aksine her insana kendi ameline dair soru sorulacaktır. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: *"Herbir nefis kazandıkları karşılığında rehin alınmıştır"* (el-Müddessir, 74/38) buyruğudur.

يُبَصَّرُونَهُمْ ۚ يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِبَنِيهِ ﴿١١﴾
وَصَاحِبَتِهِ وَأَخِيهِ ﴿١٢﴾ وَفَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ ﴿١٣﴾ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا
ثُمَّ يُنْجِيهِ ﴿١٤﴾

11. Bunlar onlara gösterilir. Her günahkâr o günün azabından (kurtulmak için) **fedâ etmeyi temenni eder: Oğullarını,**
12. Zevcesini, kardeşini,
13. Kendisini barındıran soyunu, sopunu
14. Ve yeryüzünde olanların hepsini ve sonra da (bütün bunlar) **kendisini kurtarsınlar** (diye).

"Bunlar onlara gösterilir." Yani bunlar onları görürler. Kıyamet gününde cin ve insanlardan arkadaşlarının gözlerinin önünde bulunmayacak hiçbir mahluk yoktur. Kişi babasını, kardeşini, akrabalarını, aşiretini görecek fakat herkes kendisi ile meşgul olduğundan ötürü onlara bir soru sormayacak, onlarla konuşmayacak.

İbn Abbas dedi ki: Onlar çok kısa bir süre birbirlerini tanıyacaklar, bu süreden sonra bir daha birbirlerini tanımayacaklardır.

Haberlerde nakledildiğine göre; kıyamet ehli, yaptıkları haksızlıklar korkusu ile tanıdıklarından kaçacaklardır.

Yine İbn Abbas dedi ki: **"Bunlar onlara gösterilir."** Yani biri diğerini görür ve birbirlerini tanırlar. Sonra biri ötekinden kaçacaktır. Buna göre **"bunlar onlara gösterilir"** lafzındaki ("bunlar" diye anlamı verilen) zamir, kâfirlere ("onlara" anlamındaki) diğer zamir akrabalara aittir.

Mücahid dedi ki: Yani yüce Allah, mü'minlere kıyamet gününde kâfirleri gösterecektir. Bu durumda fiildeki zamir mü'minlere, "he" ve "mim" şeklindeki zamir kâfirlere ait olur. (Buna göre meal bunlara onlar gösterilir şeklinde olabilir.)

İbn Zeyd dedi ki: Yani Allah, cehennem ateşinde bulunan kâfirlere dünyada iken saptırdıkları kimseleri gösterecekdir. Bu durumda kendilerine gösterilenler tabiler, gösterilen kimseler de kendilerine tabi olunanlardır.

Mazluma kendisine zulmeden, maktule de kendisini öldüren kimse gösterilir, diye de açıklanmıştır.

"Bunlar onlara gösterilir" buyruğunun meleklere ait olduğu da söylenmiştir. Yani melekler, insanların hallerini bilirler ve herbir kesimi kendilerine layık oldukları şekilde önlerine katıp sürerler.

"Bunlar onlara gösterilir" anlamındaki: (يُبَصَّرُونَهُمْ) buyruğu ile ifade tamam olmaktadır. Bundan sonra yüce Allah: **"Her günahkâr"** yani kâfir **"o günün azabından"** cehennem azabından **"feda etmeyi temenni eder."** Dünyada iken akrabalarından kendisi için en değerli olan varlıkları feda etmeyi temenni edecek; fakat buna güç yetiremeyecektir.

Daha sonra bu akrabaları sözkonusu ederek şöyle buyurmaktadır:

"Oğullarını, zevcesini, kardeşini, kendisini barındıran" Mücahid ve İbn Zeyd'in açıklamasına göre kendisine yardımcı olan **"soyunu, sopunu"** aşiretini.

İmam Malik dedi ki: **"Kendisini barındıran"**dan kasıt, onu terbiye eden annesidir. el-Maverdî naklettiğine göre, bu açıklamayı Eşheb Mâlik'ten rivayet etmiştir.

Ebu Ubeyde dedi ki: **"Fasîle: soy, sop"** kabilenin alt birimidir. Saleb dedi ki: Bunlar kişinin yakın atalarıdır. el-Müberred dedi ki: Fasîle (soy, sop) bedenin azalarından bir parça demek olup, kabilenin alt bölümüdür. Kişinin yakın akrabalarına onun bir bölümüne benzetilerek "onun fasile"si" adı verilmiştir. Kabile ve diğer birimlere dair açıklamalar daha önce el-Hucurat Sûresi'nde (49/13. âyet, 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Soy Sopa" Yapılan Vakfın Kapsamı

Burada bir mesele sözkonusu edilmelidir, o da şudur: Bir kimse kendi fasilesine (soyuna, sopuna) bir vakıfta bulunacak yahutta onlara bir vasiyette bulunacak olursa, bunun genel bir mana ifade ettiğini kabul edenler bunu aşiret diye yorumlarlar. Özel bir mana ifade ettiğini iddia edenler ise bunu yakınlık sırasına göre atalara yorumlarlar. Ancak konuşma dilinde birincisi daha çok görülen bir anlamdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"(تُؤْوِيهِ): **Kendisini barındıran"** onu kendisine katan ve korkulacak bir hal ile karşı karşıya kalması halinde korkudan yana ona güvenlik veren kimse demektir.

"Ve yeryüzünde olanların hepsini" fidye olarak verdiği takdirde kurtulacağını bilse, şüphesiz onları fidye vermek istiyecektir.

"Ve sonra da kendisini kurtarsın." Yani bu fidye kendisini kurtarsın (isteyecektir.) O halde burada bu takdirin (yani kendisini kurtarmasını isteyecektir anlamındaki takdirin) yapılması kaçınılmaz bir şeydir. Yüce Allah'ın: "(وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ): *Çünkü o elbetteki bir fısktır"* (el-En'âm, 6/121) buyruğunda olduğu gibi ki bu da: Şüphesiz ki onu yemek bir fısktır, demektir.

Buradaki **"günahkâr... temenni eder"** anlamındaki buyruğun, başına "fe" getirilmiş bir cevabı gerektirdiği de söylenmiştir.

Yüce Allah'ın: "(وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ): *Onlar senin kendilerine yumuşak davranmanı arzu ettiler. Kendileri de bunun üzerine yumuşak davranacaklardı"* (el-Kalem, 68/9) buyruğunda olduğu gibi. Bu âyet-i kerimedeki cevap ise; "(ثُمَّ يُنْجِيهِ): **Sonra da kendisini kurtarsın"** anlamındaki buyruktur. Çünkü bu da ("sonra" anlamındaki buyruk) atıf harflerindendir.

Yani: "(يَوَدّ المجرم لو يفتدى فينجيه الافتداء): Günahkâr kimse fidye vermeyi ve bu fidye vermenin kendisini kurtarmasını temenni eder."

كَلَّا ۖ إِنَّهَا لَظَىٰ ﴿١٥﴾ نَزَّاعَةً لِّلشَّوَىٰ ﴿١٦﴾ تَدْعُوا مَنْ أَدْبَرَ وَتَوَلَّىٰ ﴿١٧﴾
وَجَمَعَ فَأَوْعَىٰ ﴿١٨﴾

15. Asla! Çünkü o alevli bir ateştir.
16. Deriyi soyup çıkarandır.
17. Çağırır yüz çeviren ve arkasına dönen kimseyi;
18. Toplayıp kaba dolduranı.

"Asla" anlamındaki: (كَلَّا) lafzına ve bunun hem; "gerçekten, muhakkak" hem "hayır, asla" anlamına geldiğine dair açıklamalar daha önceden (Meryem, 19/79. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Burada her iki anlama gelme ihtimali vardır. Eğer; "gerçekten, muhakkak" anlamında ise ifade; "(يُنْجِيهِ): *Kendisini kurtarsın"* buyruğunda (14. âyetin sonu) tamam olmaktadır.

Eğer "hayır, asla" anlamında ise ifade burada tamam olmaktadır. Yani, fidye vermesi onu Allah'ın azabından kurtaramaz. Sonra da: **"Çünkü o alevli bir ateştir."** Yani cehennemdir, ateşi alev alev yanandır. Yüce Allah'ın: *"İşte ben sizi oldukça alevli bir ateşi haber vererek korkuttum"* (el-Leyl, 92/14) buyruğu gibidir.

(لظى): **Alevli ateş"** lafzı: "(التلظّى): Alevli yanmak"tan türemiştir. "(اَلْتِظَاءُ النارِ) Ateşin alev alev yanması"; "(تلظّيها): Ateşin alevlenmesi" demektir. Bunun aslının; (لظظ): Azabı devam ettiği için devam edip giden" lafzından geldiği de söylenmiştir. Bu durumda iki "zı"dan birisi "elif"e kalbedilmiş ve sonunda: (لظى) olmuştur.

Cehennem tabakalarının ikincisinin adı olduğu da söylenmiştir. Bu hem müennes, hem marife bir isim olduğundan dolayı munsarıf değildir.

"Deriyi soyup çıkarandır" anlamındaki buyruğu Ebu Cafer, Şeybe, Nâfi, Ebu Bekir'in kendisinden rivayetine göre Âsım, el-A'meş, Ebu Amr, Hamza ve el-Kisâî **"soyup çıkarandır"** anlamındaki lafzı merfu olarak; (نَزَّاعَةٌ) diye okumuşlardır. Fakat Ebu Amr'ın, Âsım'dan rivayetine göre nasb ile; (نَزَّاعَةً) diye okumuştur.

Ref' ile okuyanların bu okuyuşları beş türlü açıklanabilir:

1- **"Alevli bir ateş"** anlamındaki lafız "(إنّ): **Çünkü"** lafzının haberi olur ve: "(هي): O" takdiri ile **"deriyi soyup çıkarandır"** anlamındaki bu lafız, merfu okunur. Bu bakımdan: "(لظى): **Alevli bir ateş"** lafzı üzerinde vakıf yapmak güzel olur.

2- **"Alevli ateş"** ile **"soyup çıkarandır"** anlamındaki lafızlar **"çünkü"** anlamındaki edatın ayrı ayrı haberi olur. Tıpkı: "(إنه خلق مخاصم): Çünkü o hasımlaşan bir halktır" demeye benzer.

3- **"Soyup çıkaran"** anlamındaki lafız **"alevli bir ateş"**den bedel olur. Bedel olan **"alevli ateş"** anlamındaki lafız da **"çünkü"** edatının haberi olur.

4- **"Alevli ateş"** anlamındaki lafız **"çünkü"** edatının isminden bedel; **"soyup çıkaran"** anlamındaki lafız da **"çünkü"** anlamındaki edatın haberi olur.

5- **"Çünkü o"** lafzındaki zamir kıssa (şan zamiri) olur. **"Alevli ateş"** anlamındaki lafız mübtedâ, **"soyup çıkarandır"** anlamındaki lafız mübtedânın ha-

ber olur. Cümlenin tamamı da **"çünkü"** anlamındaki lafzın haberi olur. Mana da şöyle olur: Olay ve haber şu ki; o alevli ateş deriyi soyup çıkarandır.

"(نزاعة): **Soyup çıkaran"** anlamındaki lafzı nasb ile okuyanların **"alevli bir ateş"** anlamındaki lafız üzerinde vâkıf yapmaları ve **"soyup çıkarandır"** buyruğunu **"alevli bir ateş"**den kat ile (mana ve i'rab bakımından öncekı lafızla ilişkisi koparılarak) nasb etmeleri güzeldir. Çünkü bu, marifeye bitişik nekre bir kelimedir. Tekid edici hal olmak üzere nasb edilmesi de caizdir. Yüce Allah'ın: "(وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقاً): *Halbuki o... doğrulayan gerçeğin ta kendisidir"* (el-Bakara, 2/91) buyruğunda olduğu gibi. Bununla birlikte bu lafzın: "(في حال نزعها للشّوَى): O alev alev yanan ve soyup çıkaran halde bulunandır" anlamında deriyi soyup çıkarma halini anlatan bir ifade olarak nasbedilmesi de mümkündür. Onda âmil de "alev alev yanmak" anlamından anlaşılan manadır.

Diğer taraftan ona dair haberi yalanlayan kimselerin halini belirtmek üzere bir hal olması da mümkündür. Bunun kat' ile nasbedilmesi de caizdir. Nitekim: "(مررت بزيد العاقلَ الفاضلَ): Ben akıllı ve fazilet sahibi (olarak bilinen) Zeyd'e uğradım" demeye benzer.(1)

Görüldüğü gibi nasb ile okuyuşun da beş şekilde açıklanması mümkün olabilmektedir.

"(الشّوَى): **Deri"** lafzı (شواة)'in çoğuludur, bu da başın derisi anlamındadır. el-A'şâ şöyle demektedir:

قالت قُتَيْلَةُ مالَهُ قد جُلِّلَتْ شَيْباً شَوَاتُهُ

"Kuteyle: Ona ne oluyor ki dedi,
Onun başının derisi tamamiyle ağarmış saçlarla örtülmüş?"

Bir başka şair de şöyle demektedir:

لأصبحت هدّتك الحوادث هَدَّةً لها فشواة الرأس بادٍ قَتِيرُها

"Ve olaylar (musibetler) seni yıkmış (yaşlandırmış) olarak sabahı ederdin,
Bundan dolayı başın derisinin üzerindeki ağarmış saçlar da görülür."

es-Sıhah'ta şöyle denilmektedir: (الشوى), (شواة)'in çoğulu olup bu da ba-

(1) Burada kat' olmasaydı, "akıllı ve faziletli" anlamındaki lafızların Zeyd'in sıfatı olarak cer ile gelmeleri gerekirdi. Zeyd'den (mana ve i'rab bakımından) koparılarak bu şekilde kullanılmıştır.

şın derisi demektir.

"(الشَّوَى) İnsanoğlunun elleri, ayakları ve başı ile öldürücü darbe olmadığı her yeri"ne denilir. Mesela; öldürücü bir yerini isabet ettirmediği takdirde: "(رماه فأشواه): Ona (ok) attı da öldürücü yerine isabet ettirmedi" denilir. el-Hüzelî der ki:

فإن من القول التي لا شَوَى لها إذا زَلّ عن ظهرِ اللّسان انفلاتها

"Nice sözler vardır ki, bunların öldürücü olmayan yerlere etkisi yoktur,
Fakat bunlar dilin gerisinden kayıp gittikleri takdirde (öldürücüdür.)"

Şair şunu demek istemektedir: Öyle bazı sözler vardır ki; bunlar öldürücü olmayan yerlere isabet etmezler, ama öldürürler. el-A'şâ da şöyle demektedir:

قالت قُتَيْلَةُ ما له قد جُلّلت شَيْباً شَواته

"Kuteyle: Ona ne oluyor ki, dedi,
Başının derisi ağarmış saçlarla örtülmüş?"

Ebu Ubeyd dedi ki: Ebu'l-Hattab el-Ahfeş bu beyiti Ebu Amr b. el-Alâ'ya okudu. Ona: Sen tashîf yaptın (kelimelerin harflerinde değişiklik yaptın.) Bunun doğru hali (سَرَاتُه) şeklindedir ki; bu da etrafları, kıyıları demektir. Ebu'l-Hattab sustu, sonra bize: Aksine o tashif yaptı, çünkü bu kelimenin doğru şekli: (شواته) şeklinde (beyitte olduğu gibi)dir, dedi.

"(شَوَى الفرس): Atın ayakları" demektir. Çünkü: "(عَبْل الشَّوى): Ayakları kalın" denilir. Böyle bir niteleme ise baş için kullanılmaz. Çünkü Araplar atı yanaklarının zayıflığı ve yüzünün de inceliği ile nitelendirmişlerdir.

"(الشَّوَى): Malın bayağı olan kısımları" anlamına da gelir. Yine basit ve önemsiz şey anlamına da gelir.

Sabit el-Bunânî ile el-Hasen dedi ki: **"Deriyi soyup çıkarandır."** Yani onun yüzünün en değerli yerlerini soyup çıkarandır. Ebu'l-Âliye: Yüzünün güzelliklerini, Katade: Hilkatinin ve azalarının güzel ve değerli olanlarını (soyup çıkarandır), diye açıklamışlardır.

ed-Dahhak da şöyle açıklamıştır: (Bu ateş) eti ve deriyi kemikten öyle bir soyar ki, et namına hiçbir şey bırakmaz.

el Kisai, bundan kasıt, eklem yerleridir, demiştir. (Dilbilgini) imamlardan birisi de, bundan kasıt ayaklar ve derilerdir, demiştir. İmrun'l Kays da şöyle demektedir:

سَلِيم الشَّظى عَبْل الشَّوى شَنِجُ النَّسَا لَـه حَجَبات مُشْـرِفـاتٌ على الفـالِ

"Butları sağlam, ön ve arka ayakları kalın, kalça sinirleri içerde,
Kalça (kürek) kemiklerinin ucu, etlerinin üzerindedir (o atın)."

Ebû Salih dedi ki: Bu el ve ayakların parmakları anlamındadır. Şair şöyle demektedir:

إذا نـظرتْ عـرفت الـفـخـر مـنـهـا وعـيـنـيـهـا ولـم تـعـرف شَـواهـا

"O baktı mı onun övüncünü anlarsın,
Ve gözlerinden okursun (övündüğünü), şu kadar var ki
sen onun parmaklarını tanımazsın."

Yine el-Hasen: Bu baş anlamındadır, demiştir.

"Çağırır yüz çeviren ve arkasına dönen kimseyi." Yani o alevli ateş dünya hayatında Allah'a itaatten yüz çeviren ve imandan dönen, imana arkasını dönen kimseyi çağırır. Onun çağırması ise: Ey müşrik bana gel, ey kâfir bana gel, demesidir.

İbn Abbas dedi ki: O kâfirlerle münafıkları isimleriyle çok açık ve anlaşılır bir dille; bana doğru gel ey kâfir, bana doğru gel ey münafık, diye çağırır. Sonra da kuşun taneyi gagasıyla alması gibi onları öylece yakalar.

Saleb dedi ki: "(تَدْعُو): **Çağırır"** helâk eder, demektir. Çünkü Araplar: "(دعاك الله): Allah seni çağırsın" tabirini Allah seni helâk etsin anlamında kullanırlar.

el-Halil dedi ki: Bu "gelin" diye çağırmaya benzemez. Onun cehennemlikleri çağırması, onları azaplandırma imkânının ona verilmesi iledir.

Çağıranın cehennem bekçileri olacağı da söylenmiştir. Onların çağırmaları cehenneme izafe edilmiştir.

Bunun bir misal olduğu da söylenmiştir. Yani arkasını dönüp, yüz çeviren kimsenin dönüp varacağı yer orası olacaktır. O bakımdan kendilerini çağıran kimse gibidir. Şairin şu sözleri de buna benzemektedir:

ولقد هبطنا الوادِيَيْن فواديا يدعو الأنيس به العضيض الأبكمُ

"Biz iki vadiye konakladık ki; bu vadilerinden birisindeki
O sinekler, orada bulunanları çağırırlar."

Aslında çağıran sinek değildir. Sineklerin çıkardığı sesler, kendilerine dikkat çekerek böylelikle kendilerine çağırmış (gibi) olmaktadırlar.

Derim ki: Birinci görüş daha önce Kur'ân âyetleri ve sahih haberler ile açıklandığı üzere hakikatin kendisidir. el-Kuşeyrî dedi ki: Alevli ateşin çağırması, çağıracağı vakit, onda hayatın yaratılması ile olacaktır. Yarın bu tür olağanüstü hadiseler pek çok görülecektir.

"Toplayıp kaba dolduranı" yani malı toplayarak onu kabına doldurup ondaki Allah'ın hakkını vermeyen ve bunun sonunda çok mal toplayan, fakat ondaki hakkı çokça engelleyen bir kişi haline geleni (çağırır.)

el-Hakem dedi ki: Abdullah b. Ukeym kesesini bağlamaz ve şöyle derdi: Ben yüce Allah'ın: **"Toplayıp kaba dolduranı"** diye buyurduğunu görüyorum.

إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا ﴿١٩﴾ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا ﴿٢٠﴾ وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا ﴿٢١﴾

19. Gerçekten insan helû' olarak yaratılmıştır.
20. Yani o kendisine zarar erişirse feryadı basandır;
21. Ona hayır dokunsa cimrilik edip infak etmeyendir.

"Gerçekten insan" ed-Dahhak'tan nakledildiğine göre kâfir **"helû' olarak yaratılmıştır."**

Sözlükte: "(الهلع): Hırsın en şiddetli hali, tahammülsüzlüğün en kötü ve en çirkin hali"ne denir. Katade, Mücahid ve başkaları da böyle açıklamışlardır. "(قد هَلِع يَهْلَع): Tahammülsüzlük gösterdi, gösterir, tutkun oldu, olur" demektir. İsm-i fâili (هَلِيع) diye gelir. (هَلُوع) ise, bu işi çoklukla yapan kimseyi anlatmak için kullanılır.

Buyruğun anlamı şudur: O, hayır ve şer üzere -her iki halde de yapma-

ması gerekeni yapmadan- duramaz, tahammül gösteremez.

İkrime: Tahammül gösteremeyen kimseye denir, diye açıklamıştır. el Dahhak: Bir türlü doymak bilmeyen kimse demektir, diye açıklamıştır.

"(المنوع): Cimrilik edip infak etmeyen (alıkoyan, engelleyen)" ise mal elde ettiği takdirde o maldaki Allah'ın hakkını vermeyen kimse, demektir.

İbn Keysan dedi ki: Yüce Allah, insanı kendisini sevindirecek ve hoşuna gidecek şeyleri sevecek şekilde, buna karşılık hoşlanmadığı ve kendisini gazaplandıran şeylerden kaçacak nitelikte yaratmıştır. Sonra Allah, sevdiği şeyleri infak etmekle, hoşuna gitmeyen şeylere de sabretmekle kendisine kulluk etmesini istemiştir.

Ebu Ubeyde dedi ki: **"Helû'"** hayır dokunduğu zaman şükretmeyen, zorluk ve sıkıntı dokunduğu zaman sabretmeyen kimse demektir. Bu açıklamayı Sa'leb yapmıştır. Yine Sa'leb şöyle demiştir: Yüce Allah **"helu"**u açıklamış bulunmaktadır. Bu da kendisine kötülük isabet ettiği takdirde alabildiğine tahammülsüzlük izhar eden, hayıra nâil olduğu takdirde o hususta cimrilik gösterip insanlara onu vermeyen kimse demektir.

Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "(شرُّ ما أعطِي العبدُ شحٌّ هالع وجُبْن خالع): Kula verilen en kötü şey hâli' (başkasına vermeyi alıkoyan) bir cimrilik ile kalbi yerinden ayıran bir korkaklıktır."(1)

Araplar, oldukça hızlı ve çabuk yürüyen dişi deveyi anlatmak üzere: (ناقة هِلواعة وهِلواع) derler. Şair de şöyle demektedir:

صَكّاء ذِعْلِبَة إذا استدبرتَها خَرِج إذا استقبلتَها هِلواع

"Koşarken bacakları birbirine çarpan (devekuşuna benzeyen benim dişi devem), hızlıca koşan bir devedir. Onu arkana alman bir tehlikedir, Ona doğru gittin mi pek hızlıdır."

"Feryadı basan" ile **"infak etmeyen"** vasıfları "helû'" lafzının sıfatlarıdır. Ancak bu durumda bu ikisinin de: "(إذا): Zaman" lafzından önce takdim edilmelerine niyet etmek gerekir. Bunların mukadder: "(كان): ...dır"ın haberi oldukları da söylenmiştir.

(1) *Ebû Dâvûd,* III, 12; *Müsned,* II, 302, 320

إِلَّا الْمُصَلِّينَ ﴿٢٢﴾ الَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ ﴿٢٣﴾ وَالَّذِينَ فِي
أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ ﴿٢٤﴾ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿٢٥﴾ وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ
بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿٢٦﴾ وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ﴿٢٧﴾ إِنَّ عَذَابَ
رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ ﴿٢٨﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٢٩﴾ إِلَّا عَلَىٰ
أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿٣٠﴾ فَمَنِ ابْتَغَىٰ
وَرَاءَ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ﴿٣١﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ
رَاعُونَ ﴿٣٢﴾ وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ ﴿٣٣﴾ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ
صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٣٤﴾ أُولَٰئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُكْرَمُونَ ﴿٣٥﴾

22. Ancak namaz kılanlar müstesnâ.
23. Onlar ki namazlarına devam ederler.
24. Onlar ki mallarında bilinen bir hak vardır:
25. Dilenene ve yoksula.
26. Onlar ki hesab gününü tasdik ederler,
27. Ve onlar ki Rabblerinin azabından korkarlar;
28. Çünkü Rabblerinin azabından yana güven altında olunmaz.
29. Onlar ki (başkalarına karşı) ırzlarını korurlar.
30. Eşlerine yahut sağ ellerinin sahib olduklarına karşı müstesnâ. Çünkü onlar kınanmazlar.
31. Ama kim bundan ötesini isterse; işte bunlar sınırı aşanlardır.
32. Onlar ki emanetlerine ve ahidlerine uyarlar.
33. Onlar ki şehâdetlerini dosdoğru yerine getirirler.
34. Onlar ki namazlarını gereği gibi kılarlar.
35. İşte bunlar cennetlerde ağırlanırlar.

"Ancak namaz kılanlar müstesnâ" buyruğu daha önce sözkonusu edilen buyrukların kâfirler hakkında olduğunu göstermektedir. Buna göre (daha önce geçen) "insan" cins isimdir. Buna hemen akabinde gelen istisnâ delil teşkil etmektedir. Yüce Allah'ın: *"Gerçekten insan ziyandadır. İman*

eden...ler müstesnâ" (el-Asr, 103/2-3) buyruğunda olduğu gibi.

en-Nehaî dedi ki: **"Namaz kılanlar"** ile kastedilen farz olan namazı eda edenlerdir. İbn Mesud: Namazı vaktinde kılanlardır. Namazı terketmek ise küfürdür.

Sözkonusu edilenlerin ashab-ı kiram olduğu söylendiği gibi, genel olarak bütün mü'minler olduğu da söylenmiştir. Onlar Rabblerine olan güven ve yakînleri sayesinde aşırı tahammülsüzlüklerin üstesinden gelirler.

"Onlar ki namazlarına" vakitlerinde kılmak suretiyle **"devam ederler."** Ukbe b. Amir dedi ki: Bunlar namaz kıldıklarında sağa sola bakmazlar. Çünkü **"devam eden"** sâkin ve hareketsiz duran demektir. Nitekim "dâim suda işemek yasaklanmıştır" ifadesi, sakin ve durgun suda işemek yasaklanmıştır, demektir.

İbn Cüreyc ve el-Hasen dedi ki: Sözkonusu edilenler çokça nafile namaz kılan kimselerdir.

"Onlar ki, mallarında bilinen bir hak vardır" buyruğu ile farz olan zekâtı kastetmektedir. Bu açıklamayı Katade ve İbn Sîrin yapmıştır.

Mücahid ise: Zekâtın dışında, diye açıklamıştır.

Ali b. Ebi Talha'nın İbn Abbas'tan; akrabalık bağını gözetmek ile çoluk çocuk ve kimsesizlere bakmak, onların yükümlülüklerini taşımaktır, diye açıkladığını rivayet etmektedir.

Birinci açıklama daha doğrudur, çünkü burada **"hak" "bilinen"** olmakla nitelendirilmiştir. Zekâtın dışındaki miktar ise bilinen bir miktar değildir. Bu ihtiyaca göredir, az da olabilir, çok da olabilir.

"Dilenene ve yoksula" buyruğuna dair açıklamalar daha önceden ez-Zâriyât Sûresi'nde (51/17-19. âyetler, 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Onlar ki hesab gününü" amellerin karşılığının verileceği gün olan kıyamet gününü **"tasdik ederler."** Buna dair açıklamalar da Fâtiha Sûresi'nin tefsirinde geçmiş bulunmaktadır.

"Ve onlar ki, Rabblerinin azabından korkarlar. Çünkü Rabblerinin azabından yana güven altında olunmaz." İbn Abbas dedi ki: Bu şirk koşanlar yahut O'nun peygamberlerini yalanlayan kimseler içindir.

Kimse ondan yana emin olmaz, aksine herkese düşen ondan korkmak ve ondan endişe içinde olmaktır, diye de açıklanmıştır.

"Onlar ki (başkalarına karşı) ırzlarını korurlar. Eşlerine yahut sağ ellerinin sahip olduklarına (cariyelerine) karşı müstesnâ. Çünkü onlar kınanmazlar" buyruğuna dair açıklamalar; *"Mü'minler gerçekten felâh bulmuşlardır"* daha önce (el-Mu'minun, 23/5-7. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bu-

lunmaktadır.

"Onlar ki emanetlerine ve ahitlerine uyarlar" buyruğu da yine (aynı sûrede) geçmiş bulunmaktadır.

"Onlar ki şehadetlerini dosdoğru yerine getirirler." Şahidlikleri ister yakın, ister uzak kimsenin aleyhine olsun, onlar hakimin önünde o şahitliği gereği gibi yerine getirirler, hiçbir şekilde onu gizlemezler, onda değişiklik yapmazlar.

Şahitliğe ve onun hükümlerine dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/283. âyet, 19. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas dedi ki: **"Şehadetleri"**nden kasıt, Allah'ın ortaksız olup bir ve tek olduğuna, Muhammed'in de Allah'ın kulu ve Rasûlü olduğuna şahitlik etmeleri demektir.

"Emânetlerine" anlamındaki buyruk "emanetler" -anlamındaki lafız tekil olarak-: (لِأَمَانَتِهِمْ) diye okunmuştur. Bu İbn Kesir ve İbn Muhaysın'ın kıraatidir. O halde burada "emanet" cins bir isimdir. Bunun kapsamına dinin emanetleri de girer. Çünkü teşrîî hükümler, yüce Allah'ın kullarına emanet ettiği emanetlerdir. Yine bunun kapsamına insanların emanet ettiği şeyler de girer. Bütün bunlara dair yeterli açıklamalar daha önceden en-Nisa Sûresi'nde (4/59. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Abbas ed-Dûrî, Ebû Amr'dan ve Yakub **"şehadetlerini"** anlamındaki buyruğu, "şehadetler" -anlamındaki lafzı çoğul olarak- (بِشَهَادَاتِهِمْ) diye okumuşlardır. Diğerleri ise (aynı kelimeyi) tekil olarak; (بِشَهَادَتِهِمْ) diye okumuşlardır. Çünkü bu haliyle de çoğul anlamını verebilmektedir. Mastar, çoğula izafe edildiği taktirde tekil olarak kullanılabilir. Şanı yüce Allah'ın: "(إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ): *Çünkü seslerin en çirkini eşeklerin sesidir"* (Lukman, 31/19) buyruğunda olduğu gibi.

el-Ferrâ dedi ki: Bu buyruğun: "(بِشَهَادَتِهِمْ): Onlar şehadetlerini" şeklinde (şehâdet lafzının) tekil olduğuna, yüce Allah'ın: *"(وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ): Şahitliği Allah için dosdoğru yapın"* (et-Talak, 65/2) buyruğu delil teşkil etmektedir.

"Onlar ki namazlarını gereği gibi kılarlar." Katade dedi ki: Abdestini, rükû'unu ve sücudunu gereğince yerine getirirler. İbn Cüreyc: Maksat nafile namazdır, diye açıklamıştır. Bu husus ta el-Mü'minûn Sûresi'nde (23/1-11. âyetler, 8-9. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır.

(23. âyet-i kerimede geçen): **"Devam etmek"** gereği gibi kılmaktan farklıdır. Onların namazlarına devam etmeleri demek, herhangi bir ihlâlde bulunmaksızın, herhangi bir işle uğraşarak onu ihmal etmeleri sözkonusu olmaksızın, onu eda etmeye dikkat etmeleridir. **"Gereği gibi kılmak** (namazı muhafaza etmek)" ise namaz için alınan abdestin, abdest azalarını tamamen

kapatmış olmasına, vakitlerinde namazları kılmaya, rükünlerini eksiksiz yerine getirip sünen ve adapları itibariyle onu eksiksiz kılmaya dikkat etmeleri, günah olan işlere yaklaşmak suretiyle sevabının boşa çıkmamasına riayet etmeleri demektir.

O halde devamlılık, bizatihi namazların kendisine, namazları gereği gibi kılmak (muhafaza) ise, namazın hallerine ait bir nitelemedir.

"İşte bunlar cennetlerde ağırlanırlar." Allah bu gibi kimselere oralarda türlü türlü lütuf ve ihsanlarla onlara ikramda bulunacaktır.

فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلَكَ مُهْطِعِينَ ﴿٣٦﴾ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ
عِزِينَ ﴿٣٧﴾ أَيَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ ﴿٣٨﴾ كَلَّا
إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾

36. Bu kâfirlere ne oluyor ki sana doğru hızlıca geliyorlar?
37. Sağdan ve soldan bölük bölük (etrafını) **sarıyorlar?**
38. Acaba onların herbiri Naîm cennetine konulmayı mı ümit eder?
39. Hayır, gerçekten Bizler onları bildikleri o şeyden yarattık.

"Bu kâfirlere ne oluyor ki sana doğru hızlıca geliyorlar?"

el-Ahfeş buradaki: "(مُهْطِعِينَ): **Hızlıca**" lafzını "süratlice" diye açıklamıştır. (Şair) dedi ki:

بمكّة أهلُها ولقد أراهم إليه مهطعين إلى السماع

"Mekke'de oranın ahalisi vardır ve ben görüyorum ki onlar ona doğru Söylediklerini dinlemek üzere hızlıca gidiyorlar."

Buyruğun anlamı şudur: Onlara ne oluyor ki sana doğru hızlıca geliyorlar, etrafında oturuyorlar, fakat kendilerine verdiğin emirler gereğince amel etmiyorlar?

Onlara ne oluyor da, seni yalanlamakta ellerini çabucak tutuyorlar? anlamında olduğu söylendiği gibi, bu kâfirlere ne oluyor da seni ayıplamak, se-

nimle alay etmek için senin söylediklerini dinlemek üzere hızlıca geliyorlar? anlamında olduğu da söylenmiştir.

Atiyye dedi ki: **"Hızlıca geliyorlar"** (anlamı verilen lafız) yüz çeviriyorlar, demektir. el-Kelbî: Sana hayretle bakıyorlar, demek olduğunu söylemiştir. Katade: Sana (dinlemek) kastıyla geliyorlar, diye açıklamıştır.

Anlamlar birbirlerine yakındır. Yani onlara ne oluyor da boyunlarını uzatarak ve sana sürekli bakarak sana doğru hızlıca geliyorlar?

Böyle bir bakış, düşmanların bakışıdır.

Buyruk hal olarak nasbedilmiştir. Alay eden, Peygamber (sav)'ın huzuruna gelmekle birlikte, iman etmeyen bir takım münafıklar hakkında inmiştir.

"(قِبَلَكَ): **Sana doğru"** sana yakın, senin bulunduğun tarafa doğru anlamındadır.

"Sağdan ve soldan bölük bölük sarıyorlar." Peygamber (sav)'ın sağından, solundan halka halka topluluklar halinde (etrafını sarıyorlar) demektir.

"(العِزين): **Bölük bölük"** ise dağınık topluluklar anlamındadır. Bu açıklamayı Ebu Ubeyde yapmıştır.

Peygamber (sav)'ın, bir gün ashabının yanına gelerek onları halkalar halinde görüp onlara hitaben söylediği şu sözlerde bu anlamda kullanılmıştır: "(مالي أراكم عِزين ألا تَصُفّون كما تَصُفّ الملائكةُ عند ربّها): Ne diye ben sizleri dağınık cemaatler halinde görüyorum? Niçin meleklerin Rabbleri huzurunda saf tuttukları gibi siz de saf tutmuyorsunuz?" Ashab: Melekler Rabbleri huzurunda nasıl saf tutarlar, diye sorunca, şöyle buyurdu: "İlk safları tamamlarlar ve safta sıkı sıkı dururlar."[1] Bu hadisi Müslim ve başkaları rivayet etmiştir. Şair de şöyle demektedir:

تَـرَانـا عِـنـدَهُ والـلَّـيـلُ داجٍ عـلى أبـوابـه حِلَقـاً عِـزيـنـا

"Gece karanlık basmışken onun yanında görürsün bizi,
Kapıları etrafında dağınık halkalar olmuşuz."

er-Râî şöyle demektedir:

أخليفـةَ الـرحمنِ إنّ عشيـرتي أمسى سَـرَاتُهُم إليـك عِـزِينـا

"Ey Rahmân'ın halifesi! Şüphesiz ki aşiretimin
İleri gelenleri sana doğru dağınık halde geliyorlar."

(1) *Müslim*, I, 322; *Ebû Dâvûd*, I, 177; *İbn Mâce*, I, 317; *Müsned*, V, 101, 106

Bir diğeri şöyle demektedir:

كـأن الجمـاجـم من وقـعـهـا خنـاطيـل بهـوين شَتّى عِـزِينـا

"Sanki o başlar çıkardıkları seslerden ötürü
Bölük bölük ve dağınık bir şekilde konan yabani kuşlar gibidir."

Bir başkası şöyle demektedir:

فـلمـا أن أتَيْـنَ عـلى أُضَـاخٍ ضَـرَحْنَ حَصَـاهُ أشْتَـاتـاً عِـزِينـا

"O kadınlar Udâh denilen tepeye vardıklarında,
Oranın çakıl taşlarını dağıtarak bölük bölük etrafa ittiler, uzaklaştırdılar."

el-Kümeyt de şöyle demektedir:

ونـحنُ وجَنْـدَلٌ بـاغٍ تَـرَكْنَـا كَتَـائِبَ جَنْـدَلٍ شَتّى عِـزِينـا

"Ve biz taşan bir nehiriz, öyle ki,
Taşan bir nehirin bölüklerini parça parça etmişiz."

Antere de şöyle demektedir:

وقِـرْنٍ قـد تـركـتُ لِـذِي وَلِيٍّ عليـه الـطيـر كـالعُصَبِ العِـزِين

"Ve nice dengim var ki, ben onun üzerinde
-Yakın kimseler için (görsünler diye yerde bıraktım)- (üzerine konan)
kuşlar bölük bölük birlikler gibi."

"(عِزين): Bölük bölük" lafzının tekili: (عِزة) şeklinde gelir. Bunun "vav" ve "nun" (cem-i müzekker-i salim) şeklinde çoğul yapılmasının sebebi, kendisinden hazfedilen harfin yerine geçmesi içindir. Çünkü bunun aslı: (عِزْهة) şeklindedir. Tıpkı "sene" lafzının aslını (سَنْهة) diye kabul edenlere göre, illetli harfi dolayısıyla uğradığı değişiklik gibi, bu kelime de değişikliğe uğramıştır.

Aslının; (عِزْوة) şeklinde olup, bunun "bir şeyi başkasına izafe etmek" anlamında kullanılan: "(عزاه يعزوه): Onu başkasına izafe etti, eder" fiilinden geldiği de söylenmiştir. Buna göre bölüklerin, toplulukların herbirisi diğerine izafe edilmiş olarak... demektir ve bundan hazfedilen harf de "vav" olmaktadır.

es *Sıhah*'ta da şöyle denilmektedir: "(العِزَة) İnsanlardan oluşan bir fırka ve bu kesim" demektir. (Sondaki) "he (yuvarlak te)" "ye" harfinden bedeldir. Çoğulu ise "fial" vezninde; (عِزىً) diye gelir. (عِزون) ile; ("ayn" harfi) ötreli olarak: (عُزون) diye de gelir. Ancak Araplar bunun çoğulunu; (عِزات) diye - "(ثبات): Birlikler, bölükler" dedikleri gibi- demezler.

el Asmaî dedi ki: "Evde çeşit çeşit insanlar vardır" anlamında: (في الدار عِزون) denilir.

"(عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ): **Sağdan ve soldan"** lafzı; "(مُهْطِعِينَ): **Hızlıca geliyorlar"** lafzına taalluk etmektedir. Bununla birlikte; "(عِزِين): Bölük bölük" lafzına - (أخذتـه عن زيد): Ben bunu Zeyd'den aldım (öğrendim)" tabirinde olduğu gibi- taalluk etmesi de mümkündür.

"Acaba onların herbiri Naîm cennetine koyulmayı mı ümit eder?" buyruğu hakkında müfessirler şöyle demektedir: Müşrikler Peygamber (sav) etrafında toplanıyorlar, onun sözünü dinliyorlar fakat hem onu yalanlıyorlar, hem ona yalan söylüyorlardı. Ashabı ile alay ediyorlar ve: Andolsun bunlar cennete girecek olurlarsa, şüphesiz ki biz onlardan önce gireceğiz ve andolsun ki bunlara eğer cennetten bir şeyler verilecek olursa, muhakkak bizlere ondan fazlası verilecektir, diyorlardı. Bunun üzerine: **"Acaba... ümit eder"** âyeti nâzil oldu. Alay eden bu kimselerin beş kişi oldukları da söylenmiştir.

el-Hasen, Talha b. Musarrif ve el-A'rec; **"koyulmayı"** anlamındaki lafzı "ye" harfini üstün, "hı" harfini ötreli olarak malum bir fiil şeklinde; "(أَنْ يَدْخُلَ): Girmeyi" diye okumuşlardır. Bu okuyuşu el-Mufaddal da Âsım'dan rivayet etmiştir. Diğerleri ise meçhul bir fiil olarak: "(أَنْ يُدْخَلَ): Koyulmayı" şeklinde okumuşlardır.

"Hayır!" Onlar oraya giremeyeceklerdir, diye buyurduktan sonra, yeni bir cümle ile: **"Gerçekten Biz onları bildikleri o şeyden yarattık"** diye buyurmaktadır. Yani onlar önce bir nutfeden, sonra bir alakadan, sonra bir çiğnemlik etten -diğer hemcinslerinin yaratıldığı gibi- yaratılmış olduklarını biliyorlar. Dolayısıyla onların kendisi sebebiyle cenneti kaçınılmaz olarak haketmelerini gerektiren bir üstünlükleri yoktur. Cennete girmeyi gerektiren iman, salih amel ve yüce Allah'ın rahmetidir.

Şöyle de denilmiştir: Bu müşrikler müslümanların fakirleri ile alay ediyor ve onlara büyüklük taslıyorlardı. İşte yüce Allah, bunun üzerine şöyle buyurmaktadır: **"Gerçekten Biz onları bildikleri o şeyden"** o pis maddeden **"yarattık."** Dolayısıyla böyle bir büyüklenmek onlara yakışmaz.

Katade de âyet-i kerime hakkında şöyle demektedir: Ey Âdem oğlu! Sen ancak bir pislikten yaratılmış bulunuyorsun. O halde Allah'tan kork!

Rivayet olunduğuna göre Mutarrif b. Abdullah b. eş Şihhir, el Mühelleb b. Ebu Sufra'nın ipekli bir elbise içerisinde böbürlenerek gittiğini görünce ona Ey Allah'ın kulu! Allah'ın nefret ettiği bu yürüyüş de ne oluyor? demiş. Mühelleb ona: Beni tanıyor musun? diye sormuş, o da: Evet diye cevap vermiş Senin ilk başlangıcın bozuk bir nutfedir, sonun ise pis bir leş olacaktır ve sen bu iki merhale arasında da pislik taşımaktasın. Mühelleb o yürüyüşünden vaz geçerek yoluna devam etti. Bu sözleri Mahmud el-Verrak nazım halinde şöyle ifade etmektedir:

عَجِبتُ من مُعْجَبٍ بصورته وكان في الأصل نطفةً مَذِرهْ
وهو غداً بعد حُسْن صورته يصيرُ في اللحد جيفةً قَذِرهْ
وهو على تِيهه ونَخْوته ما بين ثوبيه يحمل العذرهْ

"Hayret ederim suretini beğenen kimseye,
Halbuki o ta başında bozuk bir nutfe idi.
Yarın ise şimdi bu sureti güzel iken
Mezarda pis bir leş oluverecektir.
O, bu şaşkınlık ve bu böbürlenmesine rağmen
Yine de elbiseleri arasında pislik taşımaktadır."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

هل في ابن آدم غير الرأس مَكْرُمةٌ وهو بخمسٍ من الأوساخ مضروب
أنفٌ يسيل وأذنٌ ريحها سَهِكٌ والعين مُرْمَصةٌ والثغر ملهوب
يابن التراب ومأكول التراب غداً قصِّرْ فإنك مأكول ومشروب

"Âdemoğlunda başının dışında bir üstünlük var mıdır?
Böyleyken onda dahi beş türlü pislik vardır:
Akan bir burun ve kötü kokan bir kulak
Çapaklanmış bir göz ve susamış bir ağız.
Ey toprağın oğlu ve yarın toprağın yiyeceği varlık,
Kendine gel! Çünkü sen yenilecek ve içilecek (bir varlık)sın."

Buyruğun ... bildikleri şey için (onları yarattık); anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu ise emir, nehy, mükâfat ve cezadır. Şairin -ki o el-A'şâ'dır- şu beyitinde olduğu gibi:

أأزمعتَ من آل ليلى ابتكارًا وشطّتْ على ذي هوىً أن تُزارًا

"Sen Leyla'nın ailesinden ötürü erken ve çabucak mı geldin?
Halbuki o, sevgi duyan aşıkı ziyaret etmeyip ondan uzak duruyor."

Görüldüğü gibi burada Leyla'nın ailesinden dolayı... demek istemiştir.

فَلَآ أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ ﴿٤٠﴾ عَلَىٰٓ أَنْ نُبَدِّلَ خَيْرًا مِنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ ﴿٤١﴾

40. Hayır! Doğuların ve batıların Rabbine yemin ederim ki, mutlaka Biz güç yetirenleriz,
41. Onların yerine onlardan hayırlı olanları getirmeye. Ve Biz önüne geçilecekler değiliz.

"Hayır... yemin ederim ki" buyruğundaki: "(لا): **Hayır"** lafzı sıladır (zâiddir).

"Doğuların ve batıların Rabbine..." maksat, güneşin doğduğu ve battığı yerlerdir. Buna dair açıklamalar daha önceden (es-Sâffât, 37/5. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Ebu Hayve, İbn Muhaysın ve Humeyd tekil olarak: "(بربّ المشرقِ والمغرب): Doğunun ve batının Rabbine" diye okumuşlardır.

"Mutlaka Biz güç yetirenleriz; Onların yerine onlardan hayırlı olanları getirmeye" buyruğu şu demektir: Biz onları helâk edip yok etmeye; fazilet, itaat ve malları itibariyle onlardan daha hayırlılarını getirmeye güç yetirenleriz.

"Ve Biz önüne geçilecekler değiliz." Hiçbir şey Bizi geride bırakamaz ve istediğimiz bir işi yapmaktan hiçbir şey Bizi âciz bırakamaz.

فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ ﴿٤٢﴾

42. Artık kendilerine vaadolunan günleri ile karşılaşıncaya kadar bırak onları! Dalsınlar, oyalansınlar.

Yani bırak onları batıllarında dalıp dursunlar, dünyalarında oyalansınlar. Bu, tehdit mahiyetindedir. Sen ise ne ile emrolundunsa onunla uğraş, onların şirkleri gözünde büyümesin. Çünkü bunlar için tehdit olundukları şeyle karşılaşacakları belli bir gün vardır.

İbn Muhaysın, Mücahid ve Humeyd; **"karşılaşıncaya kadar"** anlamındaki lafzı, (يَلْقوا) şeklinde ("ye" harfi ötreli değil de üstün, "lam" harfinden sonra da "elif"siz olarak) okumuşlardır.

Bu ayet-i kerime (cihadı emreden) kılıç âyeti ile nesholmuştur.

يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَأَنَّهُمْ إِلَىٰ نُصُبٍ يُوفِضُونَ ﴿٤٣﴾

43. O gün, onlar sanki dikilmiş putlara süratle gidiyorlarmış gibi kabirlerinden hızlıca çıkarlar.

"(يَوْمَ): **O gün"** buyruğu bundan önce geçen *"günleri"* (42. âyet) lafzından bedeldir. **"Çıkarlar"** anlamındaki buyruk genellikle "ye" harfi üstün, "re" harfi ötreli olarak ve malum bir fiil diye okunmuştur. Ancak es-Sülemî, el-Muğire ve Âsım'dan el-A'şâ "ye" harfini ötreli, "re" harfini üstün meçhul bir fiil olarak; "(يُخْرَجون): Çıkarılırlar" diye okumuşlardır.

"(الأجداث): **Kabirler"** demektir. Bunun tekili (جدث)'dir. Daha önce Yâsîn Sûresi'nde (36/51. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Hızlıca" yani onlar son Sayha'yı işitecekleri vakit, davetçiye icabet etmek üzere **"hızlıca"** koşarlar. Buyruk hal olarak nasbedilmiştir.

"Sanki dikilmiş putlara süratle gidiyorlarmış gibi" buyruğundaki; "(نُصُب): **Dikilmiş putlar"** lafzı genel olarak "nun" harfi üstün ve "sad" harfi cezm (sükûn) ile okunmuştur. Ancak İbn Âmir ve Hafs "nun" ve "sad" harflerini ötreli okumuşlardır.

Amr b. Meymun, Ebu Recâ ve başkaları ise "nun" harfini ötreli, "sad" harfini sâkin okumuşlardır; (النُّصْب) ile (النُّصْب) şekilleri, tıpkı -zayıflık anlamındaki lafzın- (الضَّعْف) şeklinde kullanıldığı gibi; (الضُّعْف) diye de kullanılmasına benzemektedir.

el-Cevherî dedi ki: "(النُّصْب): Dikilmiş put, dikilip de Allah'tan başka kendisine ibadet olunan" demektir. "Nûn" harfi ötreli olarak söylenişi de böyledir. Bazen (sâd harfi) harekelenebilir de. el-A'şâ da şöyle demektedir:

وذا النُّصُبَ المنصوبَ لا تَنْسُكَنَّه لِـعـافِـيـةٍ واللّٰهَ ربّـك فـاعْـبُدا

"Ve sen bitkin düşmüş musibet sahibi kimseden de uzak dur,
sakın afiyet sebebiyle ibadet etmeyesin ona,
Yalnızca Rabbin olan Allah'a ibadet etmelisin."

Şair burada: "(فَاعْبُدَنْ): İbadet etmelisin" demek istemiş (şiir dolayısı ile) "elif" ile vakıf yapmıştır. Tıpkı "Zeyd'i gördüm" derken: (رأيت زيدا) diyerek (tenvini okumayarak elifi med ile okumak) gibi. "Dikili putlar" anlamındaki lafzın çoğulu (الأنصاب) diye gelir.

Şairin: (إيّاك وذا النُّصُبَ) sözü, "sakın, bela ve musibet sahibi kimseden" anlamındadır. Çünkü "(النُّصُب): Kötülük ve bela" demektir. Nitekim yüce Allah'ın: "(أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ): *Şeytan bana yorgunluk ve azabla dokundu"* (Sad, 38/41) buyruğunda da bu anlamdadır.

el-Ahfeş ve el-Ferrâ şöyle demişlerdir: "(النُّصُب): Dikili putlar" (النَّصْب)'in çoğuludur. "(رَهْن): Rehin" kelimesinin çoğulunun; (رُهُن) şeklinde gelmesi gibi. "(الأنصاب): Dikili putlar" ise (نُصُب)'in çoğuludur. O halde bu, çoğulun çoğulu (cemu'l-cem)dır.

(النَّصْب) ile (الأنصاب)'in aynı şey (sadece çoğul ve dikili putlar anlamında) olduğu söylendiği gibi; bunun (نصاب)'in çoğulu olduğu da söylenmiştir. Bu ise üzerinde hayvanın boğazlandığı taş ya da put demektir. Yüce Allah'ın: "(وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ): *Dikili taşlar üzerinde boğazlananlar..."* (el-Mâide, 5/3) buyruğunda da bu anlamda kullanılmıştır.

(نُصْب) ile (نُصُب) şekillerinin aynı anlamda olduğu da söylenmiştir. Tıpkı (عَمْر) ile (عُمْر وعُمُر) denildiği gibi. Bunu da en-Nehhâs zikretmektedir.

İbn Abbas dedi ki: "(إلى نَصْب): Bir gayeye doğru" demektir. Bu da senin gözünü kendisine doğru diktiğin şeydir. el-Kelbî: Bayrak yahutta sancak gibi dikilmiş bir şeye... diye açıklamıştır.

el-Hasen dedi ki: Güneş doğduğu vakit Allah'tan başka tapındıkları dikili putlarına önlerindeki, arkalarındakine dönüp bakmaksızın alelacele gidiyorlardı.

"(يُوفِضُونَ): **Hızlıca çıkarlar"** hızlıca giderler, demektir. "(الإيفاض): Hızlıca gitmek" anlamındadır. Şair şöyle demiştir:

فـوارس ذُبْيـانَ تـحـت الـحـديـ ـد كـالـجنّ يُـوفـضن مـن عَبْـقَـرِ

"Zubyanlıların atlıları demirin (zırhın) altında
Abkar'dan hızlıca gelen cinler gibidir."

Abkar: Arapların iddia ettiklerine göre cinlere ait bir yerin adıdır. Şair Lebîd de şöyle demiştir:

كهـول وشبـان كجِنّـة عبقرِ

"Abkar cinleri gibi genç ve olgun yaşlılar."

el Leys dedi ki: "(فضت الإبل تَفِض): Develer hızlıca gitti, gider" denilir. Masdarı (وفضاً) şeklindedir. "(أوفضها صاحبها): Develeri sahipleri hızlıca sürdü" anlamındadır. Buna göre: "(الإيفاض): Hızlıca sürmek" şekli geçişlidir" ancak âyet i kerimedeki şekli geçişsizdir. "(وفض وأوفض واستوفض): Hızlıca koştu, gitti" anlamındadır.

خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذٰلِكَ الْيَوْمُ الَّذِى كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٤٤﴾

44. Gözleri horlukla aşağıda, kendilerini de bir zillet sarmış olacaktır. İşte bu, onlara vaadedilen gündür.

Allah'ın azabını bekledikleri için **"gözleri horlukla aşağıda"** zilletle boyun eğmiş olarak, onları yukarıya kaldırmaksızın **"kendilerini de bir zillet sarmış"** hakirlik onları bürümüş **"olacaktır."** Katade dedi ki: Bu, yüzlerin karalığıdır.

"(الرهَقُ): Örtüp bürümek" demektir. İhtilâm olmak (ergenlik) yaşına yaklaşmış olan çocuğa; "(غلام مراهق): Murahik çocuk" denilmesi de buradan gelmektedir. "(رهقه يرهَقه رَهَقاً): Onu örttü bürüdü, örter bürür, örtüp bürümek" demektir. Yüce Allah'ın: "(وَلاَ يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلاَ ذِلَّةٌ): *Yüzlerine ne bir toz bulaşır, ne de horluk kaplar"* (Yunus, 10/26) buyruğunda da bu anlamdadır.

"İşte bu onlara" dünyada iken kendileri için azab ile karşılaşacakları tehdit olundukları **"vaadedilegelen gündür."**

Yüce Allah'ın, bu buyrukta haberi mazi kipi ile zikretmiş olması, Allah'ın vaadettiği şeyin kaçınılmaz olarak mutlaka gerçekleşeceğinden dolayıdır.

Meâric Sûresi burada sona ermektedir. (Allah'a hamd olsun)

Nûh Sûresi

1-28. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de inmiştir, yirmisekiz âyettir.

إِنَّآ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِۦٓ أَنْ أَنذِرْ قَوْمَكَ مِن قَبْلِ أَن يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١﴾

1. Gerçekten Biz, Nûh'u kavmine: "Kendilerine çok acıklı bir azab gelmezden önce kavmini korkut" diye gönderdik.

Daha önce el-A'râf Sûresi'nde (7/59. âyetin tefsirinde) Nûh (a.s)'ın gönderilmiş ilk rasûl olduğuna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Ayrıca bunu Katade, İbn Abbas'tan, o da Peygamber (sav)'dan rivayet etmiştir. Peygamber buyurdu ki: "İlk gönderilen rasûl Nûh'dur. O yeryüzündeki herkese peygamber olarak gönderilmiştir."(1)

Bundan dolayı yeryüzündekiler kâfir olunca, Allah yeryüzünde bulunan herkesi suda boğdu.

Nûh (a.s)'ın nesebi (babasından geriye doğru) şöyledir: Nûh b. Lâmek b. Müteveşlih b. Ahnuh -ki İdris'tir- b. Yered b. Mehlâyîl b. Enûş b. Kaynan b. Şîs b. Âdem (a.s)'dır.

(1) Bu lafızla tespit edemedik. Ancak Nûh (as)ın "yeryüzündekilere gönderilmiş ilk rasûl olduğunu" ifade eden hadisler pek çoktur. Bazılarının bulundukları yerlere işaret edelim: *Buhârî,* IV, 1624, VI, 2696; *Müslim,* I, 180; Hâkim, *Müstedrek* II, 595; Nesâî, ***es-Sünenu'l-Kübrâ,*** VI, 364; *İbn Mâce,* II, 1442; *Müsned,* III, 116; Tayâlisî, *Müsned,* I, 268, ilh...

Vehb dedi ki: Bunların hepsi mü'min kimseler idi. O kavmine elli yaşında iken peygamber olarak gönderildi. İbn Abbas: Kırk yaşında iken demişti. Abdullah b. Şeddad ise Nuh üçyüzelli yaşında iken peygamber olarak gönderildi. Bu hususlaki açıklamalar bundan önce el-Ankebût Sûresinde (29/14-15. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

"(أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ): **Kavmini korkut diye"** buyruğu; (بان انذر قومك) takdirindedir. Buna göre; "(ان)... diye" cer harfinin düşürülmesi ile nasb konumundadır. Bu cer harfinin; (ان) ile birlikte bulunması halinde amel etmesi güçlü olduğundan ötürü cer konumunda olduğu da söylenmiştir. Bunun müfessire (tefsir edici) anlamında olması da mümkündür. O takdirde irapta mahalli olmaz. Çünkü "irsâl: peygamber göndermek"de emir manası vardır. Bu takdirde ayrıca "be" harfini takdir etmeye gerek yoktur.

Abdullah (b. Mesud)'ın kıraatinde: "(أَنْذِرْ قَوْمَكَ): Kavmini korkut" şeklinde olup "(ان): ...diye" edatı getirilmemiştir ki; bu da: "Biz ona: Kavmini korkut, dedik" anlamındadır. İnzârın (uyarıp, korkutmanın) anlamına dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nin baş taraflarında (2/6. âyetin başında) geçmiş bulunmaktadır.

"Kendilerine çok acıklı bir azab gelmezden önce" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas şöyle demektedir: Bununla âhiretteki cehennem ateşinin azabını kastetmektedir. el-Kelbî Bu başlarına gelen tufan azabıdır, demiştir. Bir başka açıklamaya göre buyruk: Eğer iman etmeyecek olurlarsa, çok acıklı bir azabın gelip hepsini vuracağını belirterek onları korkut, demektir. O bakımdan o, kavmini davet ediyor, onları korkutup uyarıyor, fakat onlardan kimsenin çağrısını kabul ettiğini görmüyordu. Bunun yerine kavmi onu bayılıncaya kadar dövüyordu. O da: "Rabbim, kavmime mağfiret buyur, çünkü onlar bilmiyorlar" diyordu. Buna dair yeterli açıklamalar daha önce el-Ankebût Sûresi'nde (29/14-15. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

قَالَ يَاقَوْمِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٢﴾ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ
وَأَطِيعُونِ ﴿٣﴾ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرْكُمْ إِلَىٰ
أَجَلٍ مُسَمًّى ۚ إِنَّ أَجَلَ اللَّهِ إِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ ۖ لَوْ كُنْتُمْ
تَعْلَمُونَ ﴿٤﴾

2. O da dedi ki: "Ey kavmim! Şüphesiz ben sizi apaçık bir korkutan ve uyaranım.
3. "Şöyle ki: Allah'a ibadet edin, O'ndan korkun ve bana itaat edin.
4. "Ta ki günahlarınızdan bir kısmını mağfiret buyursun ve sizi belli bir süreye kadar geciktirsin. Şüphesiz ki Allah'ın takdir ettiği vakit geldi mi geri bırakılmaz. Keşke bilseydiniz."

"O da dedi ki: Ey kavmim! Şüphesiz ben sizi apaçık bir korkutan ve uyaranım." Sizin bildiğiniz dilinizle size bu hususları açıkça bildirenim.

"Şöyle ki Allah'a ibadet edin" buyruğundaki: "(أن): Şöyle ki" diye lafzı daha önceden **"korkut diye"** buyruğunu açıklarken geçtiği üzere müfessiredir (açıklayıcıdır.)

"İbadet edin" O'nu tevhid edin.

"Ve" size verdiğim emirler hususunda **"bana itaat edin."** Çünkü ben Allah'ın size gönderdiği elçisiyim.

"Ta ki günahlarınızdan bir kısmını mağfiret buyursun" buyruğundaki; "(يَغْفِرْ): Mağfiret buyursun" buyruğu emrin cevabı olarak cezmedilmiştir.

"(من): **...dan bir kısmını"** ise zâid bir sıladır. Buna göre buyruk; günahlarınızı bağışlasın demek olur. Bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır.

Bunun zaid olması doğru olamaz da denilmiştir. Çünkü bu edat vacib (gereklilik belirten) ifadelerde fazladan getirilemez. Burada ancak teb'îz (kısmîlik bildirmek) için olabilir. O da günahların bir bölümü demektir. Bu da yaratılmışların haklarına taalluk etmeyen günahlar hakkındadır. (Meâl de buna göredir.)

Burada cinsin beyanı için kullanıldığı da söylenmiştir. Ancak bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü ona uygun bir cinsten daha önceden sözedilmiş değildir.

Zeyd b. Eslem ise şöyle demiştir: Buyruk: Sizi günahlarınızdan (sıyırıp) çıkarır, demektir. İbn Şecere dedi ki: O, size bağışlansın, diye kendisinden mağfiret dilediğiniz günahlarınızı bağışlar, demektir.

"Ve sizi belli bir süreye kadar geciktirsin" buyruğu hakkında İbn Abbas dedi ki: Ömürlerinizi geriye bıraksın, ertelesin, demektir. Yani yüce Allah, yaratılmalarından önce eğer iman edecek olurlarsa, ömürlerini bereketli kılacaktır. İman etmeyecek olurlarsa, azab dünyada acilen gelip onları bulacaktır, diye hükme bağlamıştır.

Mukatil dedi ki: Ecellerinizin sona ereceği vakte kadar afiyet içerisinde sizi geciktirir. Sizleri kıtlık ve başka hususlarla cezalandırmaz.

Buna göre buyruğun anlamı şudur: Ecellerinizin geleceği vakte kadar ce-

zabından ve sıkıntılı hallerden sizi uzak tutar. ez Zeccâc dedi ki: Yani O, sizi azabını sonraya bırakır ve azap ile kökten imha edilenlerin ölümünden başka bir şekilde olursünüz. Buna binaen **"belli bir süreye kadar"** buyruğu sizce bilinen bir süreye kadar, demektir ve sizi ne suda boğarak, ne yakarak, ne de öldürülerek öldürür. Bu açıklamayı el-Ferrâ zikretmiştir. Birinci görüşe göre ise **"belli bir süre"**den kasıt, Allah nezdinde bilinen bir süre demektir.

"Şüphesiz ki Allah'ın takdir ettiği vakit geldi mi geri bırakılmaz." Yani ölüm gelecek olursa, ister bir azab sonucunda gelmiş olsun, ister azabsız gelmiş olsun sonraya bırakılmaz.

Yüce Allah'ın eceli kendisine izafe etmesinin sebebi, onu tesbit edenin kendisi oluşundan dolayıdır. Kimi yerde ecel, eceli gelenlere de izafe edilebilir. Yüce Allah'ın: *"Ecelleri geldiğinde"* (en-Nahl, 16/61) buyruğunda olduğu gibi. Çünkü bu onlar için tayin edilmiş bir süredir.

"(لَوْ): **Keşke"** lafzı "(إن): Eğer, şâyet" anlamındadır ki; eğer bilseniz demektir. el-Hasen dedi ki: Eğer sizler Allah'ın eceli gelip sizi buldu mu asla geriye bırakılmayacağını bilmiş olsaydınız, mutlaka amel edecektiniz, demektir.

قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا ﴿٥﴾ فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا ﴿٦﴾

5. Dedi ki: "Rabbim, ben kavmimi gece ve gündüz gerçekten davet ettim.
6. "Fakat benim davetim kaçıştan başka bir şeylerini arttırmadı onların."

"Dedi ki: Rabbim, ben kavmimi gece ve gündüz" gizli ve açık **"gerçekten davet ettim."** Kesintisiz olarak onları davet ettim, anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Fakat benim davetim kaçıştan" imandan uzaklaşıştan **"başka bir şeylerini arttırmadı onların."**

"(دعائي): **Benim davetim"** buyruğu genel olarak "ye" harfi üstün okunmuştur. Kûfeliler, Yakub ve Ebu Amr'dan rivâyetle ed-Dûrî sâkin (harf-i med halinde) okumuşlardır.

وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ
وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَأَصَرُّوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا ﴿٧﴾

7. "Gerçekten ben onlara kendilerini mağfiret etmen için ne zaman davet ettiysem, parmaklarını kulaklarına tıkadılar. Elbiselerine büründüler, ısrar ettiler ve büyüklendikçe büyüklendiler."

"Gerçekten ben onlara kendilerini mağfiret etmen" mağfirete sebep olacak işleri yapmaları **"için"** -ki bu da Sana iman etmek ve Sana itaat etmektir- **"ne zaman davet ettiysem"** benim davetimi işitmemek için **"parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler."** Onu görmesinler diye elbiseleri ile yüzlerini örttüler.

İbn Abbas dedi ki: Onun sözlerini işitmesinler diye elbiselerini başlarının üzerine örttüler. O halde elbiselere bürünmek, sözlerini işitmesinler diye kulaklarını tıkamaktaki ileri bir adımdır, yahutta o susuncaya kadar tanınmasınlar diye böyle yapmış olabilirler ya da ona kendisinden yüz çevirdiklerini anlatmak için bu şekilde hareket etmiş olabilirler.

Bir görüşe göre bu, düşmanlıktan kinayedir. Nitekim: Filan kişi bana karşı düşmanlık elbisesini giyindi, denilir.

"Israr ettiler" küfür üzere ayak direttiler ve tevbe etmediler **"ve"** hakkı kabul etmeye karşı **"büyüklendikçe büyüklendiler."** Çünkü onlar: *"Sana sıradan kimseler tabi olmuş iken sana iman mı edelim?"* (eş-Şuarâ, 26/111) demişlerdi.

"(اسْتِكْبَارًا): **Büyüklendikçe..."** ise tefhîm (büyüklenmelerinin ileri derecede olduğunu anlatmak) içindir.

ثُمَّ إِنِّي دَعَوْتُهُمْ جِهَارًا ﴿٨﴾ ثُمَّ إِنِّي أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ
إِسْرَارًا ﴿٩﴾

8. "Sonra ben gerçekten onları yüksek sesle davet ettim.
9. "Sonra muhakkak ben onlara hem açık açık ilan ettim, hem de kendilerine gizli gizli söyledim."

"Sonra ben gerçekten onları yüksek sesle davet ettim." Daveti böylelikle onlara açık açık ilan ettim.

"(جِهَاراً): **Yüksek sesle"** buyruğu **"onları davet ettim"** fiili ile mastar (mefûl i mutlak) olarak nasbedilmiştir. Çünkü davetin iki çeşidinden birisi de "yüksek sesle, açıkça davet etmek"dir. Bundan dolayı tıpkı "oturdu" anlamındaki fiil ile: "(القرفصاء): Kalçaları üzerine oturup bacaklarını dikerek ellerini dizlerinin önünden birleştirmek" lafzının nasbedilmesine benzer. Çünkü bu da oturma çeşitlerinden birisidir. Ya da **"onları... davet ettim"** fiili ile "onlara yüksek sesle bunları söyledim" anlamında kullanıldığı için nasbedilmiştir.

Bunun "davet etti" mastarının sıfatı olması da mümkündür. Yüksek sesle çağırmak ya da çağrısını yüksek sesle yapmak suretiyle anlamındadır. Bu durumda da hal konumunda mastar olur ve; "(دعوتهم مجاهراً لهم بالدعوة): Onlara davetimi yüksek sesle yaparak onları davet ettim" demek olur.

"Sonra muhakkak ben onlara hem açık açık ilan ettim, hem de kendilerine gizli gizli söyledim." Yani ben harcamadık bir gayret bırakmadım. Mücahid dedi ki: Açık açık ilan ettim demek, yüksek sesle bağırdım demektir. **"Hem de kendilerine gizli gizli söyledim"** ifadesi de onların birini öteki görmeden, farketmeden davet ettim anlamındadır.

"Kendilerine gizli gizli söyledim." Evlerine gittim demektir.

Nûh (a.s)'ın yaptığını belirttiği bütün bu işler, onları davet uğrunda ileri derece yaptıklarını ve davet etmekte hertürlü inceliği kullandığını göstermektedir. "(إِنِّي أَعلَنتُ لَهُمْ): Muhakkak ben... açık açık ilan ettim" lafzındaki "ye" harfini el-Haremî'ler[1] ile Ebu Amr fethalı, diğerleri ise (harf-i med olarak) sakin okumuşlardır.

فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا ﴿١٠﴾ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ
مِدْرَارًا ﴿١١﴾ وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ
أَنْهَارًا ﴿١٢﴾

10. "Arkasından: Rabbinizden mağfiret dileyin. Çünkü O, çok mağfiret edicidir, dedim.
11. "Böylece O, üzerinize semâyı (yağmuru) **bol bol salıverir.**
12. "Mallarla, oğullarla size yardım eder, size bağlar, bahçeler verir ve sizin için nehirler akıtır."

(1) Bk. İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye...*, Mısır, 1351/1932, I, 203.

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Allah'tan Mağfiret Dilemek:

"Arkasından: Rabbinizden mağfiret dileyin." Yani imanınızı halis kılmak suretiyle geçmiş günahlarınız için O'ndan bağışlanma dileyin. **"Çünkü O, çok mağfiret edicidir"** ifadesi, tevbe etmeleri için onlara bir teşviktir.

Huzeyfe b. el-Yeman'ın rivayetine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuş tur: "Mağfiret dilemek günahların silicisidir."(1)

el-Fudayl dedi ki: Kul: Allah'tan mağfiret dilerim, der. Bu, benim günahımı affet, onu görme, diye açıklanır.

2- Mağfiret Dilemenin Bazı Mükafatları:

"Böylece O, üzerinize semayı (yağmuru) bol bol salıverir" buyruğu, sema suyunu salıverir demektir. O halde bunda hazfedilmiş (su anlamındaki) bir lafız vardır. "Sema"nın yağmur anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani üzerinize yağmuru gönderir, demektir. Şair de şöyle demektedir:

إذا سقط السماءُ بأرضِ قومٍ رَعيناه وإن كانوا غِضابا

"Sema (gökten yağan yağmur) bir kavmin toprağına düştü mü
Orada biz davarlarımızı otlatırız, isterse onlar kızsınlar."

"Bol bol" yağmuru pek çok demektir.

"(يُرْسِلِ): **Salıverir"** lafzı emrin cevabı olarak cezm ile gelmiştir.

Mukatil dedi ki: Onlar uzun bir süre Nûh'u yalanlamaları dolayısıyla kırk yıl süreyle Allah onlara yağmur yağdırmadı ve kadınlarını kısırlaştırdı. Davarları ve ekinleri telef oldu. Nûh (a.s)'a gittiler ve ondan yardım ve imdad istediler. O da kendilerine: *"Rabbinizden mağfiret dileyin, çünkü O çok mağfiret edicidir"* dedi. Yani O, kendisine dönenlere hep böyle davranır. Daha sonra onları imana teşvik etmek üzere: **"Böylece O üzerinize semayı (yağmuru) bol bol salıverir. Mallarla, oğullarla size yardım eder. Size bağlar, bahçeler verir ve sizin için nehirler akıtır"** dedi.

Katade dedi ki: Allah'ın Peygamberi onların dünyaya karşı tutkun kimseler olduklarını bildiğinden ötürü onlara: "Haydi, Allah'a itaate koşunuz. Çünkü Allah'a itaat ile hem dünya, hem de âhiret elde edilir" demişti.

(1) Deylemi, *Firdevs*, I, 124; Münâvi, *Feyzu'l-Kadîr*, III, 177'de senedinde "metrûk" ve "zayıf" râvi bulunduğu kaydıyla

3 Mağfiret Dilemek Dünyada Rızkın Bollaşmasına Sebeptir:

Gerek bu âyet-i kerimede, gerekse Hûd Sûresi'ndeki âyette (11/52. âyet-i kerimede) mağfiret dilemenin rızkın ve yağmurun indirilmesine sebep olacağına delil vardır.

eş-Şa'bî dedi ki: Ömer yağmur duasına çıktı. Geri dönünceye kadar mağfiret dilemekten başka bir şey yapmadı. Onlara yağmur yağdırılınca, yanında bulunanlar: Biz senin yağmur için dua ettiğini görmedik, dediler. O da: Ben kendisi sebebiyle yağmurun yağdırılması istenen semanın yağmur yağdırma sebeblerinin tümünü zikrederek yağmur talebinde bulundum dedikten sonra: **"Rabbinizden mağfiret dileyin. Çünkü O, çok mağfiret edicidir. Böylece O üzerinize semayı (yağmuru) bol bol salıverir"** buyruklarını okudu.

el-Evzai dedi ki: İnsanlar yağmur duası için çıktılar. Bilâl b. Sa'd ayağa kalkarak, Allah'a hamd u senâda bulunduktan sonra dedi ki: Allah'ım, biz Senin: *"İyilik edenlerin aleyhine bir yol yoktur"* (et-Tevbe, 9/91) diye buyurduğunu duyduk. Bununla birlikte biz kötülük yaptığımızı ikrar ediyoruz. Acaba bizim gibilere mağfiret buyurur musun? Allah'ım, bizim günahlarımızı mağfiret buyur, bize merhamet eyle, bize yağmur yağdır, deyip ellerini kaldırdı, beraberinde bulunanlar da ellerini kaldırdılar. Ve onlara yağmur yağdırıldı.

İbn Subayh dedi ki: Bir kişi el-Hasen'e kuraklıktan şikayet etti. Ona: Allah'tan mağfiret dile, dedi. Bir diğeri ona fakirlikten şikayet etti, ona da: Allah'tan mağfiret dile, dedi. Bir başka kişi ona: Allah'a dua et de bana bir oğul ihsan etsin dedi, ona da: Allah'tan mağfiret dile, dedi. Bir başkası bahçesindeki kuraklıktan ona şikayet etti, ona da: Allah'tan mağfiret dile, dedi. Biz böyle demesinin sebebini ona sorduk, o da: Ben kendiliğimden bir şey söylemedim, çünkü yüce Allah Nuh Sûresi'nde: **"Rabbinizden mağfiret dileyin. Çünkü O, çok mağfiret edicidir. Böylece O, üzerinize semayı (yağmuru) bol bol salıverir. Mallarla, oğullarla size yardım eder. Size bağlar, bahçeler verir ve sizin için nehirler akıtır"** diye buyurmaktadır.

İstiğfarın nasıl yapılacağına dair açıklamalar ve bunun ihlâs ve günahlardan vazgeçmek esası üzere yapılacağına dair açıklamalar, daha önceden Âl-i İmran Sûresi'nde (3/17. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Esasen bu, mağfiret duasının kabul edilmesinin esasını teşkil eder.

مَالَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا ﴿١٣﴾ وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا ﴿١٤﴾

13. "Size ne oluyor ki Allah'ın azametinden hiç korkmuyorsunuz?
14. "Halbuki O, sizi tavr tavr yaratmıştır."

Denildiğine göre: Buradaki "recâ; ummak" buyruğu "korkmak" (meâlde olduğu gibi) anlamındadır. Yani siz ne diye Allah'ın azametinden ve herhangi birinizi cezalandırmaya kadir olduğundan korkmuyorsunuz? Yani Allah'tan korkmayı terketmekteki gerekçeniz nedir?

Said b. Cübeyr, Ebu'l-Âliye ve Ata b. Ebi Rebâh şöyle demişlerdir: Size ne oluyor ki Allah'tan hiçbir sevap ummuyor ve O'nun hiçbir azabından korkmuyorsunuz?

Said b. Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle açıkladığını nakletmektedir: Size ne oluyor da Allah'ın azabından korkmuyor, O'nun hiçbir mükâfatını ümit etmiyorsunuz?

el-Vâlibî ve ondan el-Avfî: "Size ne oluyor da Allah'ın azametine dair hiçbir bilginiz yok" diye açıklamıştır. Yine İbn Abbas ve Mücahid şöyle demişlerdir: Size ne oluyor da Allah'ın hiçbir azametini görmüyorsunuz?

Mücahid ve ed-Dahhak'tan: Size ne oluyor da hiçbir şekilde Allah'ın azametine aldırmıyorsunuz? diye açıkladıkları nakledilmiştir. Kutrub dedi ki: Bu söyleyiş Hicazlıların bir söyleyişidir. Huzeyl, Huzaa ve Mudar ise (aynı kökten olmak üzere): aldırış etmiyorum, anlamında kullanırlar.

Vekar; azamet demektir, tevkîr de tazim etmek anlamındadır.

Katade dedi ki: Size ne oluyor da Allah'tan hiçbir (iyi) âkıbet ümit etmiyorsunuz? Mana şöyle gibidir: Size ne oluyor da Allah'tan imanın (güzel) âkibetini ümit etmiyorsunuz?

İbn Keysân dedi ki: Size ne oluyor da O'nu tazim etmeniz dolayısı ile Allah'a ibadet ve itaatından ötürü size hayır vereceğini ümit etmiyorsunuz?

İbn Zeyd dedi ki: Size ne oluyor da Allah'a itaat olan hiçbir iş yapmıyorsunuz? el-Hasen: Size ne oluyor da Allah'ın hiçbir hakkını tanımıyor, O'nun hiçbir nimetine şükretmiyorsunuz?

Şöyle de açıklanmıştır: Siz ne diye Allah'ı tevhid etmiyorsunuz? Çünkü Allah'ı tazim eden O'nu tevhid etmiş olur. Bir diğer açıklamaya göre vekar (tazim) Allah için sebat göstermek demektir. Yüce Allah'ın: "(وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ): *Evlerinizde oturun*" (el-Ahzab, 33/33) buyruğu, evlerinizde sebat gösterin demektir.

Bunun da anlamı şu olur: Sizler ne diye Allah'ın vahdaniyetini ve O'nun kendisinden başka ilah bulunmayan ilahınız olduğunu tesbit etmiyor ve bunu sebat ile kabul etmiyorsunuz? Bu açıklamayı İbn Bahr yapmıştır.

Daha sonra yüce Allah, bunun delilini onlara göstererek şöyle buyurmaktadır: **"Halbuki O, sizi tavr tavr yaratmıştır."** Yani O, sizin kendi yaratılışınızda tevhidine delil teşkil eden bir hususu takdir buyurmuştur.

İbn Abbas dedi ki: **"Tavr tavr"** önce nutfe, sonra alaka, sonra da mudğa (bir çiğnem et) aşamalarıdır. Yani yaratılışınız tamam oluncaya kadar sizi merhaleden merhaleye geçirerek yaratmıştır. el-Mu'minûn Sûresinde (23/12-14. âyetlerde) belirttiği gibi.

"Tavr" sözlükte defa demektir. Yani bunu yapan ve buna güç yetireni tazim etmeniz herşeyden çok O'nun hakkındır.

"Tavr tavr" küçük çocuklar, sonra gençler, sonra yaşlılar ve zayıflar, sonra güçlü kimseler diye de açıklanmıştır. **"Tavr tavr"** çeşit çeşit, sağlıklı ve hasta, gören görmeyen, zengin ve fakir diye de açıklanmıştır. Bunun huy ve davranış itibariyle birbirlerinden farklı olmaları anlamına geldiği de söylenmiştir.

أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا ﴿١٥﴾ وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا ﴿١٦﴾

15. "Görmez misiniz Allah, yedi göğü nasıl tabaka tabaka yaratmış?
16. "Onların arasında ay'ı bir nur kılmış, güneşi de bir kandil yapmıştır?"

"Görmez misiniz Allah yedi göğü nasıl tabaka tabaka yaratmış?" buyruğu ile yüce Allah, onlara bir başka delil zikretmektedir. Yani Allah'ın bunu takdir etmiş olduğunu bilmiyor musunuz? O halde kendisine ibadet olunacak olan da sadece O'dur.

"(طِبَاقًا): **Tabaka tabaka"** biri diğerinin üstünde anlamındadır. Herbir sema tıpkı kubbeler gibi diğerinin üstünde tabaka halinde kapatılmıştır. Bu açıklamayı İbn Abbas ve es-Süddî yapmıştır.

el-Hasen de şöyle demektedir: Allah, yedi semayı yedi yer üzerinde tabaka tabaka yaratmıştır. Herbir arz ile arz ve herbir sema ile sema arasında bir takım yaratıklar ve emirler vardır.

"Görmez misiniz" sorusu gözle görmek anlamında değil, haber vermek anlamındadır. Benim filan kimseye nasıl yaptığımı görmedin mi? demeye benzer.

"Tabaka tabaka" mastar olarak nasbedilmiştir ki; "(مطابقة طباقاً): Tabaka tabaka mutabık bir şekilde" demektir. Yahutta; "(ذات طباق): Tabakalı halde" an-

lamında haldir. Bu durumda; "(ذات): ...lı" lafzı hazfedilmiş ve "tabaka tabaka" (anlamı verilen) lafız onun yerine getirilmiş bulunmaktadır.

"Onların arasında" yani dünya semasında **"ay'ı bir nur kılmış."** Bu da bir "Temimoğulları bana geldi" yahut: "Ben Temimoğullarına gittim" demeye benzer. Halbuki maksat onların bir kısmıdır. Bu açıklamayı el Ahfeş yapmıştır.

Ibn Keysan dedi ki: Ay bu semalardan birisinde ise onların hepsinde anlamındadır. Kutrub da şöyle demiştir: **"Onların arasında"** buyruğu "onlarla birlikte" demektir. el-Kelbî de böyle açıklamıştır. Yani yüce Allah, gökleri ve yeri yaratmakla birlikte güneşi ve ay'ı da yaratmıştır. Dilbilginlerinin büyük çoğunluğu İmruu'l-Kays'ın:

وهـل ينعمن من كـان آخـر عهـده ثـلاثين شهراً في ثـلاثـة أحـوال

"Son dönemlerini teşkil eden otuz aylık zaman içerisinde
Üç ayrı halde bulunan kimse rahat olabilir mi?"

Sözündeki "(في): İçerisinde" lafzının: "(مع): Beraber" anlamında olduğunu söylemişlerdir.

en-Nehhâs dedi ki: Ben el-Hasen b. Keysan'a bu âyet-i kerimeye dair soru sordum, o da şöyle dedi: Nahivcilerin cevabına göre eğer yüce Allah onu (ay'ı) o semalardan birisinde yaratmış ise, onların hepsinde yaratmış demektir. (Onların hepsinde yarattığını belirten ifade kullanılabilir.) Senin: -Kumaşlardan birisine alâmet koymuş olsan dahi-: O alâmetli kumaşları bana ver, demene benzer. Bir diğer cevab da şudur: Rivayet olunduğuna göre ay'ın yüzü semaya doğru bakar. Eğer semanın içine doğru bakıyor ise o vakit semaya bitişik demektir.

"Bir nur" buyruğu yeryüzündekilere bir nur anlamındadır. Ata: Gökler-de ve yerde bulunanlara bir nurdur, diye açıklamıştır.

İbn Abbas ve İbn Ömer de: Onun yüzü yeryüzündekileri aydınlatır. Öbür yüzü ise semadakileri aydınlatır, demişlerdir.

"Güneşi de bir kandil yapmıştır." Geçimleri için gerekli iş ve tasarruflarda bulunabilsinler diye yeryüzündekilere bir kandil kılmıştır. Semadakileri aydınlatması hususunda da az önce geçen iki görüş sözkonusudur. Bunu da el-Maverdî nakletmektedir.

el-Kuşeyrî'nin İbn Abbas'tan naklettiğine göre güneşin yüzü göklerde, arkası ise yerdedir (dönüktür). Aksi de söylenmiştir. Abdullah b. Ömer'e: Gü-

neşe ne oluyor ki bazen bizi kavuruyor, bazan da bize serin geliyor, diye sorulunca şu cevabı vermiş: Güneş yazın dördüncü semada, kışın ise yedinci semada Rahmanın Arşının yakınındadır. Eğer dünya semasında olmuş olsaydı, hiçbir şey ona karşı dayanamazdı.

وَاللّٰهُ اَنْبَتَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ نَبَاتًا ﴿١٧﴾ ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ اِخْرَاجًا ﴿١٨﴾

17. "Ve Allah sizi yerden bir bitki gibi bitirmiştir.
18. "Sonra sizi yine oraya iâde edecek ve sizi bir defa daha çıkaracak."

Bu buyrukla Âdem (a.s)'ı yer yüzünün herbir tarafından (alınan toprakla) yaratmış olduğu kastedilmektedir. Bu açıklamayı İbn Cüreyc yapmıştır. Buna dair açıklamalar daha önce el-En'âm (6/2. âyetin tefsiri) Sûresi ile el-Bakara (2/31. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Halid b. Mâdân dedi ki: İnsan çamurdan yaratılmıştır. O bakımdan kalpler kışın yumuşarlar.

"(نَبَاتًا): **Bir bitki gibi"** buyruğu gelmesi gereken şekilden başka türlü mastar olarak gelmiştir. Çünkü bu mastar: "(انبت): Bitirdi" fiilinden geldiğine göre: "(إنباتا): Bitirmek" şeklinde gelmelidir. Bu bakımdan yüce Allah "nebat" lafzını mastar yerinde kullanmıştır. Buna dair açıklamalar daha önceden Âl-i İmran Sûresi'nde (3/37. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde (mesela, el-Mâide, 5/12. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Bunun manaya yorumlanan bir mastar olduğu da söylenmiştir. Çünkü: "(أَنْبَتَكُمْ): **Sizi... bitirmiştir"** buyruğu; "(جعلكم تنبتون نباتا): Sizi bitki gibi bitecek halde yaratmıştır" anlamındadır. Bu açıklamayı da el-Halil ve ez-Zeccac yapmıştır.

Buyruğun: Yerden sizin için bitki bitirmiştir, anlamında olduğu da söylenmiştir. Buna göre "nebât; bitki gibi" buyruğu sarih mastar olarak nasbedilmiştir. Ancak birinci görüş daha kuvvetlidir. İbn Cüreyc dedi ki: Yüce Allah, onları yeryüzünde küçüklükten sonra büyümek suretiyle, kısa iken uzamalarını sağlamak suretiyle (bitki gibi) bitirmiştir.

"Sonra sizi" öldükten sonra defnedilmek suretiyle **"yine oraya iade edecek ve sizi bir defa daha"** kıyamet gününden sonra kabirlerinizden diriltip çıkartmak suretiyle **"çıkaracak."**

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ بِسَاطًا ﴿١٩﴾ لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا ﴿٢٠﴾

19. "Allah yeri sizin için bir sergi kılmıştır.
20. "Ta ki O'nun geniş yollarında gidesiniz."

"**Allah, yeri sizin için bir sergi**" gibi yayılmış halde "**kılmıştır. Ta ki O'nun geniş yollarında gidesiniz**" buyruğundaki: "(السُّبُل): Yollar" demektir. (الفجاج) ise (فَجّ) demek olup bu da "geniş yol" anlamındadır. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır.

(الفَجّ) lafzının "iki dağ arasındaki geçit" anlamına geldiği de söylenmiştir. Daha önce el-Enbiya (21/31. âyetin tefsiri) ile el-Hac (22/27. âyetin tefsirinde geçmiş bulunmaktadır.

قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَاتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ إِلَّا خَسَارًا ﴿٢١﴾

21. Nûh dedi ki: "Rabbim, gerçek şu ki; bunlar bana isyan ettiler. Malı ve evlâdı zararından başkasını arttırmayacak kimselere uydular."

Onları yüce Allah'a şikayet etti, kendisine isyan edip onlara emretmiş olduğu iman hususunda kendisine uymadıklarını belirtti.

Tefsir bilginleri şöyle demişlerdir: O aralarında 950 yıl kaldı ve bu süre boyunca onları davet etti. Onlar da küfürleri ve isyanları üzerinde direnip durdu.

İbn Abbas dedi ki: Nuh babalarından sonra gelecek oğullarının iman edeceklerini ümit etti. O bakımdan yedi nesile ulaşıncaya kadar birinin evladından sonra ötekine gidip durdu. Onlardan ümit kestikten sonra onlara beddua etti. Tufandan sonra insanlar çoğalıp, etrafa yayılıncaya kadar altmış yıl daha yaşadı.

el-Hasen dedi ki: Nuh kavmi bir ayda iki defa ekin ekiyorlardı. Bunu da el-Maverdî nakletmektedir.

"Malı ve evlâdı zararından başkasını arttırmayacak kimselere uydular." Yani kâfirlikleri, malları, çoluk çocukları dünyada sapıklıktan, âhirette helâke uğramaktan başka hiçbir şeylerini arttırmayan büyüklerine, zenginlerine uydular.

Medineliler, Şamlılar ve Âsım; "(وَوَلَدُهُ): **Ve evlâdı"** buyruğunun "vav" ve "lâm" harflerini üstün olarak okumuşlar, diğerleri ise "vav" harfini ötreli, "lâm" harfini sakin olarak; (وُلْده) diye okumuşlardır ki; bu da: "(الولد): Çocuk, evlad" kelimesinin bir söyleyişidir. Bununla birlikte çoğul olması da mümkündür. Tıpkı; "(الفُلْك): Gemi" kelimesinin hem tekil, hem çoğul olması gibi. Daha önceden el-Bakara (2/164. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًا ﴿٢٢﴾

22. "Ve onlar büyük büyük hileler yaptılar, tuzaklar kurdular."

Çok büyük hile ve tuzaklar demektir. **"Büyük"** anlamında; (كَبير وكُبَار وكُبَّار) denilir. Tıpkı acayip anlamında: (عجيب وعُجَاب وعُجَّاب) denilebildiği gibi. Hepsi aynı anlamdadır. Bunun bir benzeri de uzun anlamında; (طويل وطُوَال وطُوَّال) denilmesidir. Yine: "(رجل حَسن وحُسَّان): Güzel bir adam" denilmesi de bu kabildendir. Kur'ân okuyana; (قُرَّاء) ile güzel yüzlü olana; (وُضَّاء) denilmesi (çoğul lafzının kullanılması) da böyledir. İbnu's-Sikkît şu beyiti zikretmektedir:

بَيْضاء تَضْطادُ القلوب وتَسْتَبِي بالحسن قَلْبَ المُسْلِم القُرّاء

"Beyaz tenlidir o; kalbleri avlar ve esir alır,
Güzellik(i) ile kurra (Kur'ân'ı bilen ve okuyan) müslümanın kalbini."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

والمَرْءُ يُلحقُه بِفِتْيانِ النَّدَى خُلُقُ الكريم وليس بالوُضّاء

"Kişinin sahib olduğu güzel ahlâk onu katar
Hayırlı ve cömert delikanlılar arasına; yüzü alımlı ve parlak olmadığı halde."

el-Müberred dedi ki: "(كُبَّاراً): Büyük büyük" şeklindeki şeddeli kullanım mübalağa ifade etmek içindir.

İbn Muhaysın, Humeyd ve Mücahid ise şeddesiz olarak, (مُبَاراً) diye okumuşlardır.

Tuzaklarının ne olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Bunun ayak takımlarını Nûh (a.s)'ı öldürmek üzere kışkırtmaları olduğu söylendiği gibi, kendilerine verilen dünyalık ve evlat ile insanları aldatmak ve kandırmak olduğu da söylenmiştir. Öyle ki zayıf kimseler: Eğer bunlar hak üzere olmasaydı, onlara bunca nimet verilmezdi, diyecek oldular.

el-Kelbî dedi ki: Bu, onların Allah'a koştukları eş ve çocuklar demektir. **"Hile ve tuzak"**larının onların kâfir olmaları olduğu da söylenmiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Bu ileri gelenlerinin kendilerine uyan kimselere söyledikleri: *"Tanrılarınızı sakın bırakmayın. Sakın Ved, Suvâ, Yeğûs, Yeûk ve Nesr'i terketmeyin"* demeleridir.

وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ اٰلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا ۙ وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ
وَنَسْرًا ﴿٢٣﴾ وَقَدْ اَضَلُّوا كَثِيرًا ۚ وَلَا تَزِدِ الظّٰلِمِينَ اِلَّا ضَلٰلًا ﴿٢٤﴾

23. "Ve: Tanrılarınızı sakın bırakmayın! Sakın Ved, Suvâ', Yeğûs, Ye'ûk ve Nesr'i terketmeyin, dediler.
24. "Şüphesiz ki onlar birçok kimseyi saptırdılar. Zalimlerin sapıklığından başka şeylerini arttırma!"

İbn Abbas ve başkaları şöyle demişlerdir: Bunlar (sözü edilen varlıklar) birtakım heykeller ve suretler idi. Nuh kavmi bunlara ibadet ediyorlardı. Daha sonra Araplar da bunlara ibadet ettiler. Çoğunluğun (cumhurun) görüşü budur.

Bu putların Araplara ait olduğu ve onlardan başkalarının bunlara ibadet etmedikleri de söylenmiştir. Bu putların en büyükleri onlara göre bunlardı. Bundan dolayı yüce Allah'ın: **"Ve tanrılarınızı sakın bırakmayın"** buyruğundan sonra, özellikle onları da zikretmiş bulunuyor. Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Nuh kavminin ileri gelenleri kendilerine uyanlara: **"Tanrılarınızı sakın bırakmayın"** dedikleri gibi, Araplar da kendi çocuklarına ve kavimlerine: Sakın Ved'i, Suvâ'ı, Yeğûs, Yeûk ve Nesr'i terketmeyin dediler. Daha sonra tekrar Nuh (a.s)'ın kavmi sözkonusu edilmiştir.

Birinci görüşe göre buyruğun tamamı Nuh kavmi hakkındadır.

Urve b. ez-Zübeyr ve başkaları şöyle demişlerdir: Âdem (a.s) yanında Ved,

Suvâ', Yeğûs, Ye'ûk ve Nesr adındaki oğulları da bulunduğu bir sırada rahat sızlandı. Ved onların en büyükleri ve Âdem'e en çok itaat edenleri idi.

Muhammed b. Ka'b dedi ki: Âdem (a.s)'ın beş oğlu vardı: Ved, Suvâ', Yeğûs, Ye'ûk ve Nesr. Bunlar çokça ibadet eden kimseler idi. Onlardan birisi öldü ve ona çokça üzüldüler. Şeytan: Ben size onun gibi bir suret yapacağım. Ona baktığınız takdirde onu hatırlayacaksınız, dedi. Onlar da: Yap dediler. O da onlardan ölen o kişinin suretini mescid içinde bakır ve kurşundan yaptı. Sonra bir diğeri öldü, onun da suretini yaptı. Nihayet hepsi öldü, hepsinin suretlerini yaptı. Günümüzde olduğu gibi eşyada gittikçe eksilmeler görüldü. Nihayet bir süre sonra yüce Allah'a ibadeti terkettiler. Şeytan onlara: Size ne oluyor da hiçbir şeye ibadet etmiyorsunuz, dedi. Onlar: Neye ibadet edelim deyince, o da kendilerine: Hem sizin, hem de atalarınızın ilâhlarına. Hiç namaz kıldığınız yeri görmüyor musunuz? Bunun üzerine onlara Allah'tan başka ilâhlar olarak bunlara ibadet ettiler. Nihayet Allah Nuh (a.s)'ı peygamber gönderince bu sefer: **"Tanrılarınızı sakın bırakmayın. Sakın Ved, Suvâ'ı... terketmeyin"** dediler.

Yine Muhammed b. Ka'b ile Muhammed b. Kays şöyle demişlerdir: Bunlar Âdem ile Nuh arasında salih kimseler idiler. Bunların kendilerine uyan kimseleri de vardı. Bunlar ölünce İblis onlara, gayretlerini anımsasınlar, onların suretlerini görerek teselli bulsunlar diye onların suretlerini yapma işini güzel gösterdi. Onlar da bu kişilerin suretlerini yaptılar. Bu suretleri yapanlar ölüp başkaları gelince, bu sefer: Keşke atalarımızın bu suretlere neler yaptıklarını bir bilseydik. Şeytan onlara gelip: Atalarınız bunlara ibadet ediyorlar, bunlar da onlara merhamet ediyor, onlara yağmur yağdırıyorlardı, dedi. Bu sefer sonra gelenler bunlara ibadet ettiler. İşte o vakitten bu yana putlara ibadet edilmeye başlanmış oldu.

Derim ki: Müslim'in *Sahih*'inde yer alan Âişe (r.anha)'nın rivayet ettiği hadis de bu anlamda açıklanmıştır: Buna göre Um Habibe ile Um Seleme Habeşistan'da gördükleri "Mâriye" adındaki ve içinde birtakım suretler bulunan bir kiliseden Rasûlullah (sav)'a sözettiler. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Onlar öyle kimselerdi ki, aralarında salih bir adam öldü mü kabri üzerine bir mescid yapar ve (gördüğünüz) o suretleri yaparlardı. Onlar kıyamet gününde Allah nezdinde yaratılmışların en kötüleridir."(1)

es-Sa'lebî'nin de zikrettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Bu putlar Nuh kavminden salih birtakım kimselerin adını taşıyorlardı. Bu salih kişiler öldükten sonra şeytan onların kavimlerine: Bunların oturup kalktıkları yerlere taşlar dikiniz ve bu taşlara kendilerini anacağınız şekilde onların isimlerini ve-

(1) *Müslim*, I, 375; *Buhârî*, I, 165, III, 1406; *Nesâî*, II, 41; *Müsned*, VI, 51

rimiz, diye telkinde bulundu. Onlar da bunu yaptılar. O taşları dikenler helâk olup bu hususlaki bilgi silinip gidinceye kadar o taşlara ibadet edilmedi. Daha sonra Allah'tan başka onlara da ibadet edilir oldu.

Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği zikredilmiştir: Nuh (a.s), Adem (a.s)'in cesedini Hindistan'daki bir dağın üzerinde koruyordu. Kâfirlerin onun kabri etrafında tavaf etmelerine engel oluyordu. Şeytan onlara şu telkinde bulundu: Bunlar size karşı övünüyorlar ve sizi dışlayarak kendilerinin Adem'in oğulları olduklarını iddia ediyorlar. O ise şu anda bir cesettir. Ben size onun gibi etrafında tavaf edeceğiniz bir suret yapacağım. Onlara işte bu beş putu yaptı ve bu putlara ibadet etmeye itti. Tufan olunca çamur, toprak ve su bu putların üzerini örttü. Şeytan Arap müşriklerine bunları ortaya çıkartıncaya kadar bu şekilde gömülü kalmaya devam ettiler.

el-Maverdî dedi ki: **Ved,** kendisine tapınılan ilk puttur. Ona Ved (sevgi) adının veriliş sebebi ona duydukları sevgidir. Nuh kavminden sonra Devmetu'l-Cendel denilen yerde Kelb kabilesine ait idi. İbn Abbas, Ata ve Mukatil'in görüşü budur. İşte şairleri onun hakkında şöyle demektedir:

حَيَّاكَ وَدٌّ فَإِنَّا لَا يَحِلُّ لَنَا لَهْوُ النِّسَاءِ وَإِنَّ الدِّينَ قَدْ عَزَمَا

"Merhaba sana ey Ved, bizim için helâl değildir,
Kadınlarla oyalanmak; çünkü din, azmi (üstün
işleri) emretmiş (bulunmakta)dır."

Suvâ' -onların görüşlerine göre- deniz kıyısında Huzeyllilere ait bir put idi.

Yeğûs: Katade'nin görüşüne göre Sebe diyarının el-Cevf denilen yerinde Muratlıların Gutayf koluna ait idi.

el-Mehdevî: Önce Muradlıların idi, sonra da Gatafanlıların oldu. es-Salebi dedi ki: Taylılardan olan Alâ ve En'um ile Mezhiclilerden olan Curaşliler Yeğûs'u alıp onu Muradlılara götürdüler ve orada bir süre ona ibadet ettiler. Daha sonra Nadiye oğulları o putu Alâ ve En'umlulardan almak istediler. Bu sefer onu Huzaalılardan el-Haris b. Ka'b oğullarına mensub el-Husayn'a götürdüler.

Ebu Osman en-Nehdî dedi ki: Ben Yeğûs'u gördüm, kurşundandı. Bu putu bacaklarında hastalık bulunan bir devenin üzerinde taşıyorlardı. Onunla birlikte yol alıyor fakat kendisi çökmedikçe onu çöktürmüyorlardı. Deve çöktü mü onlar da inerler ve: Size burayı beğenmiş bulunuyor, diyerek onun üzerinde bir bina inşa ediyor ve etrafında konaklıyorlardı.

Ye'ûk, İkrime, Katade ve Ata'nın görüşüne göre (Yemen'deki bir yer olan) Belha denilen yerde Hemdanlılara ait idi. Bunu el-Maverdî zikretmektedir.

es Sa'lebi dedi ki: Yeûk, Sebelilerden Kehlan adındaki birisine ait idi. Sonra oğulları biri diğerinden miras aldı. Büyüklük sırasına göre miras alına alına sonunda Hemdanlıların eline geçti. İşte Malik b. Nemat el-Hemedanî şu beyiti onun hakkında söylemiştir:

يَـريشُ الله فـي الـدنيـا ويَبْـري ولا يَـبْـرِي يـعـوقُ ولا يَـرِيشُ

"Dünyada tüylendiren (palazlandıran) da Allah'tır, zayıflatan da O'dur.
Fakat Ye'ûk ne zayıflatabiliyor, ne de palazlandırabiliyor."

Nesr: -Katade'nin görüşüne göre- Himyerlilerden Zülkela'a ait idi. Mukatil'den de benzeri bir görüş nakledilmiştir.

el-Vâkidî dedi ki: **Ved** bir adam suretinde idi. **Suvâ'** kadın suretinde, **Yeğûs** arslan, **Yeûk** at, **Nesr** ise uçan kuşlardan kartal suretinde idi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Sakın Ved'i... terketmeyin" buyruğunda geçen "Ved" lafzını Nafi "vav" harfi ötreli olarak "vud" diye okumuştur. Diğerleri ise üstün (ved şeklinde) okumuşlardır.

el-Leys dedi ki: "Vav" harfi üstün olarak "ved" Nuh kavmine ait bir putun adıdır. "Vav" harfi ötreli olarak "vud" ise Kureyşlilerin bir putunun adıdır. Amr b. Vud'a bu isim oradan verilmiştir. *es-Sıhah*'ta da şöyle denilmektedir: Üstün ile "ved" Necidlilerin kullanışında: (الودّ): Kazık" demektir. Onlar önce "te" harfini sakin okuyup, sonradan "dal" harfine idgam etmiş gibidirler. İmruu'l-Kays'ın şu beyitinde "Ved" kullanılmış bulunmaktadır:

تُـظهِـرُ الـوَدَّ إذا مـا أُشْـجَـذَتْ وتُـوارِيـهِ إذا مـا تَـعْـتَـكِـرْ

"O (yağmur) kesildi mi (meskenlerin) kazıklarını dahi ortaya çıkartır
(görülmelerini sağlar.)
Fakat şiddetle de yağdı mı bu sefer, onların görülmesini önler."

İbn Dureyd dedi ki: Bu bir dağın adıdır. "Ved" ise Nuh (a.s)'ın kavmine ait bir put idi. Sonra bu Kelblilerin eline geçti, Dumetu'l-Cendel'de idi. "Abd-i Vud" adı da buradan gelmektedir. Yüce Allah: **"Tanrılarınızı sakın**

bırakmayın" diye buyurduktan sonra: **"Sakın Ved, Suva ...ı terketmeyin"** diye buyurmaktadır ve özellikle bunların adını vermektedir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Hani Biz peygamberlerden, senden, Nuh'tan... ahidlerini almıştık"* (el-Ahzab, 33/7) diye buyurmaktadır.

"Şüphesiz ki onlar bir çok kimseyi saptırdılar" sözleri Nuh (a.s)'ın söyledikleri sözler arasındadır. Yani onların ileri gelenleri kendilerine uyan birçok kimseyi saptırdılar. O halde bu, yüce Allah'ın: **"Ve onlar büyük büyük hileler yaptılar, tuzaklar kurdular"** buyruğuna atfedilmiştir.

"Birçok kimseyi saptırdılar" buyruğu ile kastedilenlerin putlar olduğu da söylenmiştir. Yani bunlardan ötürü pekçok kimse sapıtmıştır. İbrahim (a.s)'ın söylediği belirtilen şu buyruk da buna benzemektedir: *"Rabbim, çünkü onlar (putlar) insanlardan birçoğunu saptırdılar."* (İbrahim, 14/36) Burada putlardan akıl sahibi varlıkların niteliklerine sahiplermiş gibi sözedilmektedir. Çünkü kâfirler, putlar hakkında böyle bir inanca sahiptirler.

"Zalimlerin sapıklığından başka şeylerini arttırma" buyruğundaki sapıklığı İbn Bahr "azablarını" diye açıklamış ve yüce Allah'ın: *"Muhakkak ki günahkârlar sapıklıkta ve çılgın ateş içindedirler."* (el-Kamer, 54/47) buyruğunu delil göstermektedir. Bunun "hüsrandan başka şeylerin" anlamında olduğu söylendiği gibi; mal ve evlat fitnesine maruz kalmasından başka... diye de açıklanmıştır. Böyle bir anlama gelme ihtimali de vardır.

مِمَّا خَطِيٓـَٔاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا ﴿٢٥﴾

25. Onlar da günahlarından dolayı suda boğuldular. Ardından ateşe atıldılar da kendilerini Allah(ın azabın)**dan kurtaracak yardımcılar da bulamadılar.**

"Onlar da günahlarından dolayı" buyruğundaki: "(مِمَّا): ...dan dolayı" lafzındaki: (ما) tekid edici bir sıladır. "(من خطاياهم): Günahlarından dolayı" anlamındadır. el-Ferra dedi ki: Buyruk: "(من أجل خطاياهم): Günahlarından dolayı, günahları sebebiyle" anlamındadır. Buna göre; (ما) lafzı bu manayı vermektedir. (el-Ferra devamla) dedi ki: (ما), yapılan işe karşılık (mücazât) anlamına delâlet etmektedir.

Ebu Amr "günahları" anlamındaki lafzını kırık çoğul olmak üzere;

(خطاياهُمْ) diye okunmuştur. Bunun tekili; (خطيّة) diye gelir. Ancak bu çoğulun asıl (kaide)ye göre; (خطائِيّ) şeklinde "feâil" vezninde gelmesi gerekirdi. İki hemze bir araya gelince ikincisi "ye"ye kalbedildi. Çünkü ondan öncesi kesrelidir. İkisi bir arada ağır geldiğinden ayrıca illetli harf de taşıdığından ötürü "ye" harfi "elif"e, ondan sonra da birinci hemze -iki elif arasında saklı bulunması dolayısıyla- "ye"ye kalbedilmiştir.

Diğerleri ise salim çoğul olarak; (خَطِيئَاتِهِمْ) diye okumuşlardır.

Ebu Amr dedi ki: "(قوم كفروا ألف سنة فلم يكن لهم إلا خطيّات): Bir kavim bin yıl boyunca kâfir oldular, onların günahlarından başka bir şeyleri olmadı." O bu sözleriyle, (الخطايا) lafzının (الخطيّات) lafzından daha çok miktarda "günahlar"ı anlattığını söylemek istemektedir.

Kimileri de her iki şeklin aynı olduğunu, her ikisinin de hem çokluk, hem de azlık hakkında kullanılan iki çoğul olduklarını söylemişler ve buna delil de yüce Allah'ın: "(مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللهِ): *Yine de Allah'ın sözleri tükenmezdi"* (Lukman, 31/27) buyruğu ile şairin şu beyitini delil göstermişlerdir:

لنـا الجَفَنَـاتُ الغُـرُّ يلمْعَن بِـالضُّحَى وأسيـافُنـا يَـقْـطُرْنَ مِن نَـجْـدةٍ دَمَـا

"O parlak koca tencereler bizimdir; kuşluk vakti parıldar onlar
Kılıçlarımıza gelince, kahramanlıktan kan damlatırlar."

"(خطيئاتهم): *Günahları"* lafzı hemze "ye"ye kalbedilip (ye'ye) idgam edilmek suretiyle; (خطِيّاتِهم) diye de okunmuştur. el-Cahderî, Amr b. Ubeyd, el-A'meş, Ebu Hayve ve Eşheb el-Ukaylî'nin ise ("günahları" lafzını) tekil olarak; (خطيئتِهم) diye okudukları rivayet edilmiştir. Maksat ise şirktir.

"Ardından" yani suda boğulmalarından sonra **"ateşe atıldılar."** el-Kuşeyrî dedi ki: İşte bu, kabir azabına delil teşkil etmektedir. Onu inkâr edenler ise: Onlar ateşe girmeyi hakettiler yahutta onlara cehennem ateşindeki yerleri gösterildi, diye açıklarlar. Nitekim yüce Allah: *"Ateştir o, onlar sabah akşam ona arzolunurlar"* (el-Mu'min, 40/46) diye buyurmaktadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar bu sözleriyle haberde yer alan: "Deniz ateş içinde bir ateştir" sözüne işaret etmektedirler.

Ebu Ravk'ın rivayetine göre ed-Dahhak, yüce Allah'ın: **"Suda boğuldular. Ardından ateşe atıldılar"** buyruğu hakkında şöyle dediğini rivayet etmektedir: Yani onlar dünya hayatında suda boğulmakla birlikte yine dünya hayatında aynı zamanda ateş ile de azaplandırıldılar. Onlar bir taraftan batıyorlar, öbür taraftan da ateşte yakılıyorlardı. Bunu es-Sa'lebî zikretmiş ve şöy-

le demiştir: Bize Ebu'l-Kasım el-Habibi şunu okudu: Dedi ki: Bize Ebu Said Ahmed b. Muhammed b. Rumeyh şunu okudu, dedi ki: Bana Ebu Bekr el Enbârî şunları okudu:

الخلق مجتمع طوراً ومفترق والحادثات فنون ذاتُ أطوارِ
لا تعجبنَّ لأضدادٍ إن آجتمعتْ فاللهُ يجمع بين الماءِ والنارِ

"Yaratma kimi zaman bir arada olur, kimi zaman ayrıdır
Olaylar ise çeşitli hallere sahib, türlü türlüdür.
Sakın bir araya geldiler diye zıtlara hayret etmeyesin,
Allah ateşi de, suyu da biraraya getirendir."

"Kendilerini Allah'tan kurtaracak" yani Allah'ın azabını kendilerinden uzaklaştıracak **"yardımcılar da bulamadılar."**

وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا ﴿٢٦﴾ إِنَّكَ
إِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا ﴿٢٧﴾

26. Nûh dedi ki: "Ey Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden dönüp dolaşan bir kimse bırakma!
27. "Çünkü eğer Sen onları bırakırsan, kullarını saptırırlar ve kötü kimseden, aşırı giden kâfirden başka evlât doğurmazlar."

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Nûh (a.s) Kâfirlere Ne Zaman Beddua Etti:

Onların kendisine tabi olacaklarından ümidini kesince, onlara beddua etti.

Katade dedi ki: Yüce Allah: *"Kavminden daha evvel iman etmiş olanlardan başkası asla iman etmeyecektir"* (Hud, 11/36) buyruğunu, ona vahy ile bildirdikten sonra, kavmine beddua etti. Allah da onun duasını kabul etti ve ümmetini suda boğdu. Bu da Peygamber (sav)'ın şu buyruğunu andırmaktadır: "Ey kitabı indiren, hesabı çarçabuk gören; birleşen orduları bozguna uğratan Allah'ım! Sen onları bozguna uğrat ve onları sarstıkça sars."(1)

(1) *Buhârî*, III, 1072, IV, 1509, V, 2348; *Müslim*, III, 1363; *Tirmizî*, IV, 195; *İbn Mâce*, II, 935; *Müsned*, IV, 353, 355, 381

Denildiğine göre onlara beddua etmesinin sebebi şudur: Kavminden bir adam, kolunda küçük bir çocuk taşıyarak, Nuh (a.s)'ın yanından geçerken: "Sen bundan sakın, çünkü o seni saptıracak" dedi. Bu sefer oğlu: Babacığım beni indir, dedi. Onu indirdi, ona bir taş attı ve başını yaraladı. İşte o vakit kızıp onlara beddua etti.

Muhammed b. Ka'b, Mukatil, er-Rabî, Atiyye ve İbn Zeyd dedi ki: Bu yüce Allah'ın sulblerinde ve kadınlarının rahimlerinde ne kadar mü'min varsa hepsini çıkarttığı vakit olmuştu. Kadınların rahimlerini ve erkeklerin sulblerini de yetmiş yıl öncesinden kısırlaştırmıştı. Kırk yıl öncesinden de denilmiştir.

Katade dedi ki: Azab geldiği vakit aralarında küçük çocuk yoktu.

el Hasen ve Ebu'l-Âliye dedi ki: Şâyet Allah, onlarla birlikte çocuklarını da helâk etmiş olsaydı, yine de bu Allah'ın onlara bir azabı ve onlar hakkındaki adaletli bir uygulaması olurdu. Fakat yüce Allah, azab göndermeksizin çocuklarını ve soylarından gelecek olanları helâk ettikten sonra, kendilerini azab ile helâk etti. Buna delil de yüce Allah'ın: ***"Nuh kavmi peygamberleri yalanlayınca Biz de onları suda boğduk"*** (el-Furkan, 25/37) buyruğudur.

2- Genel ve Özel Olarak Kâfirlere Beddua Etmenin Hükmü:

İbnu'l-Arabî dedi ki: Nuh (a.s) bütün kâfirlere beddua etti. Peygamber (sav) da mü'minler aleyhine birlik oluşturan ordulara ve onlara karşı düşmanları kışkırtanlara genel olarak beddua etmişti. İşte bu, genel olarak bütün kâfirlere beddua etmenin asıl bir dayanağıdır. Eğer beddua edilen kâfir muayyen bir kişi olup, onun ne şekilde öldüğü bilinmiyor ise, ona beddua edilmez. Çünkü bize göre onun âkıbeti bilinmemektedir. Allah tarafından o âkıbeti saadetle sonuçlanmış bir kişi de olabilir. Peygamber (sav)'ın özel olarak Utbe, Şeybe ve arkadaşlarına beddua etmesinin sebebi ise, onların âkıbetlerini bilmesi ve onların örtülü halleri üzerindeki perdenin kendisine açılmış olması idi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Derim ki: Bu mesele güzel açıklamaları ile birlikte daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/161-162. âyet, 1. ve 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

3- Bedduadan Sonra Mağfiret Duası:

İbnu'l-Arabî dedi ki: Eğer: Nuh kavmine yaptığı bedduayı niçin âhirette Allah'tan bütün insanlar için şefaat talebinde bulunmamasına sebep olacaktır, denilecek olursa, şu cevabı veririz: İnsanların bu hususta iki görüşü vardır: Birincisine göre; onun o bedduası kızgınlık ve katılıktan ötürü idi. Şe-

Lût ise hoşnutluk ve rikkatten kaynaklanır. Bundan dolayı o kendisine si tem edilmesinden ve: Dün kâfirlere beddua ettin, bugün de onlara şefaatçi olmaya kalkışıyorsun, denileceğinden korktu.

İkincisine göre o, nassız ve bu hususta açık bir izin olmaksızın kızgınlık la beddua etti. Bundan dolayı kıyamet gününde bu hususta sorumluluktan korktu. Nitekim Musa (a.s) da: "Ben öldürmekle emrolunmadığım bir canı öl dürdüm" diyecektir.(1)

(İbnu'l-Arabî) dedi ki: Ben de bu görüşteyim.

Derim ki: Eğer açık bir nass ile beddua etmesi kendisine emir olarak ve rilmemiş idiyse de ona: ***"Kavminden daha evvel iman etmiş olanlardan başkası asla iman etmeyecektir"*** (Hud, 11/36) denilmiş ve böylelikle kavminin âkıbetleri kendisine bildirildiğinden o da helâk olmaları için onlara beddua etmişti. Nitekim Peygamberimiz de Şeybe, Utbe ve benzerlerine beddua ederek: "Allah'ım, onlara layık oldukları cezayı vermeyi Sana havale ediyorum" diye beddua etmişti ve bu bedduasını âkıbetlerinin kendisine bildirilmesi üzerine yapmıştı. Buna göre bu buyrukta onlara beddua etme emri, anlamı da bulunabilmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4- Kâfirlerin Diğer Kimselere Zararları:

"Kâfirlerden dönüp dolaşan bir kimse bırakma! Çünkü eğer Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar ve kötü kimseden, aşırı giden kâfirden başka evlât doğurmazlar."

es-Süddî'ye göre kâfirlerden bir yurtta, bir evde sakin kalan kimse bırakma demektir.

"(ديّاراً): **Dönüp dolaşan bir kimse"** lafzının asıl şekli; (دَيوار) şeklinde "fey'âl" vezninde olup: "(دار يدور): Döndü, döner" fiilinden gelmektedir. Burada "vav," "ya"ya kalbedildikten sonra, birbirlerine idgam edilmişlerdir. "(القيّام): Ayakta tutan, ayakta duran" kelimesinin aslının; (قيوام) şeklinde olması gibi. Eğer bu kelimenin vezni "fe'âl" şeklinde olsaydı; (دَوّاراً) diye gelmesi gerekirdi.

el-Kutebî dedi ki: Bu kelimenin aslı "dâr"den gelmekte olup, bir dârda (diyarda, yurtta, evde) konaklayan kimse anlamındadır. Nitekim: "(ما بالدار ديّار): O diyarda (o evde) kimse yoktur" denilir. Bunun ev sahibi, yurt sahibi anlamında olduğu da söylenmiştir.

(1) *Buhârî*, IV, 1746; *Müslim*, I, 185; *Tirmizî*, IV, 622; *Müsned*, I, 281, 295, II, 435

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ۖ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا ﴿٢٨﴾

28. "Rabbim! Bana, anama, babama, mü'min olarak evime girene, erkek ve kadın mü'minlere mağfiret buyur! Zalimlerin de helâklerinden başka şeylerini arttırma!"

"Rabbim! Bana, anama, babama... mağfiret buyur" sözleri ile kendisine ve anne, babasına dua etti. Anne, babası mü'min idiler. Babası Lâmek b. Müteveşlih, anası ise Şemha bint. Enuş idi. Bunu el-Kuşeyri ve es-Salebî zikretmişlerdir. el-Maverdî ise annesinin adının Mencel olduğunu zikretmektedir.

Said b. Cübeyr dedi ki: Ana babasıyla, babasını ve dedesini kastetmiştir. Said b. Cübeyr tekil olarak: "(لِوَالِدِي): Babama" diye okumuştur.

el-Kelbî dedi ki: Nûh ile Âdem arasında hepsi de mü'min olan on tane ata geçmiştir. İbn Abbas dedi ki: Nuh'un kendisi ile Âdem arasında küfre sapmış tek bir atası dahi yoktur.

"Mü'min olarak evime girene" benim mescidime ve namazgahıma, Allah'ı tasdik ederek ve namaz kılarak girene... Peygamberlerin evlerine ancak iman eden kimseler girerdi. Bundan dolayı mescide girmeyi mağfiret ile dua etmeye sebep kılmıştır. Peygamber (sav) da şöyle buyurmaktadır: "Sizden herhangi bir kimse namaz kıldığı yerinde kalmaya devam ettiği sürece -orada herhangi bir kötülük işlemedikçe- melekler ona: Allah'ım! Ona mağfiret buyur, Allah'ım! Ona merhamet buyur, diye dua edip dururlar."(1) Bu hadis daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

İşte İbn Abbas'ın görüşü de budur. O; **"evime"** buyruğunu mescidime diye açıklamıştır. Bunu es-Sa'lebî nakletmiş olup ed-Dahhak da böyle demiştir. Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği nakledilmektedir: Benim dinime girenlere... demektir. Burada **"ev"** din anlamındadır. Bunu da el-Kuşeyri naklet-miş olup, Cuveybir de böyle demiştir.

Yine İbn Abbas'tan: Benim evime giren benim arkadaşım demektir, diye açıkladığını, el-Maverdî nakletmektedir. Evini kastettiği söylendiği gibi, ge-

(1) *Buhârî,* I, 171, 181, 234, II, 746; *Müslim,* I, 460; *Tirmizî,* II, 150; *Dârimî,* I, 382; *Ebû Dâvûd,* I, 127, 128, 153; *Nesâî,* II, 55; *İbn Mâce,* I, 262; *Müsned,* II, 252, 261, 289, 312, 394...

mesini diye de söylenmiştir.

Ve genel olarak **"erkek ve kadın"** bütün **"mü'minlere"** kıyamet gününde (mağfiret buyur). Bu açıklamayı ed-Dahhak yapmıştır.

el Kelbî de şöyle demektedir: Muhammed ümmetinden (mü'min erkek ve kadınlara) kavminden diye de açıklanmıştır. Birincisi daha açık anlaşılan (da ha kuvvetli) bir görüştür.

"Zalimlerin" kâfirlerin **"helâklerinden başka şeylerini arttırma!"** Bu da bütün kâfir ve müşrikler hakkında genel bir duadır. Kendi kavminin müşrik lerini kastettiği de söylenmiştir.

"(التَّبَار): Helak olmak" demektir, hüsran anlamında olduğu da söylenmiş tir. Her iki açıklamayı da es-Süddî nakletmiştir.

Yüce Allah'ın: "(إِنَّ هَٰؤُلَاءِ مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فِيهِ): *Şüphesiz ki onların içinde bulunduk-ları yok olmaya mahkûmdur"* (el-A'râf, 7/139) buyruğunda da bu anlamda dır. Bunun yıkılıp yok olmak anlamında olduğu da söylenmiştir. Anlam bir dir. Allah bunu en iyi bilendir, doğruya erişmek başarısını veren de O'dur.

(Nûh Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun)

Cinn Sûresi

1-28. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de indiği icma ime kabul edilmiştir. Yirmisekiz âyettir.

قُلْ اُوحِيَ اِلَيَّ اَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُوا اِنَّا سَمِعْنَا قُرْاٰنًا
عَجَبًا ﴿١﴾ يَهْدِي اِلَى الرُّشْدِ فَاٰمَنَّا بِهٖ ؕ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَآ اَحَدًا ﴿٢﴾
وَاَنَّهُ تَعَالٰى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا ﴿٣﴾

1. **De ki: "Bana şu vahyolundu: Cinlerden bir topluluk** (beni) **dinlediler ve dediler ki: Gerçekten biz,** (dinleyeni) **hayrete düşüren bir Kur'ân dinledik.**
2. **"O doğruya götürüyor. Bundan ötürü biz de ona iman ettik. Rabbimize hiçbir kimseyi asla ortak tutmayacağız.**
3. **"Doğrusu Rabbimizin şanı çok yücedir. O ne bir zevce edinmiştir, ne de bir evlâd."**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1 Peygamber Efendimizin Kur'ân Okumasını Dinleyen Cinler:

"De ki: Bana şu vahyolundu" buyruğu şu demektir: Ey Muhammed! Ümmetine de ki: Allah, bana Cebrail vasıtası ile şunu vahyetti: Cinlerden bir topluluk beni dinlediler.

Yüce Allah, bu hususu vahiy ile kendisine bildirmeden önce Peygamber bunu bilmiyordu. İleride geleceği üzere İbn Abbas ve başkalarının görüşü budur.

"Vahyolundu" anlamındaki lafzı, İbn Ebi Able asla uygun olarak: (أُحِيَ) şeklinde okumuştur. "(أوحَى إليه ووَحَى): Ona vahyetti" denilir. Burada "vav" hemzeye kalbedilmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'ın: "(وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ): *Peygamberlerin belirli vakitleri geldiği zaman"* (el-Mürselat, 77/11) buyruğu da bu kabildendir. Bu tür okuyuşlar ötreli olan her "vav"da mutlak olarak caiz olan kalb ("vav"ı hemzeye dönüştürmek) türlerindendir. el-Mâzinî de kesreli olanlarda bunu mutlak olarak böyle okumuştur. "(اشاح وإسادة): Kuşak ve yastık" (kelimelerinde "vav"ın hemzeye kalbedilmesi) ile; "(إعَاءِ أَخِيهِ): *Kardeşinin yükü"* (Yusuf, 12/76) ve benzer lafızlarda olduğu gibi.

2- Peygamber Kur'ân'ı Dinleyen Cinleri Gördü mü ve Nüzûl Sebebi:

Peygamber (sav)'ın bu cinleri görüp görmediği hususunda görüş ayrılığı vardır. Kur'ân'ın zahiri onun kendilerini görmediğine delil teşkil etmektedir. Çünkü yüce Allah burada: **"Dinlediler"** buyruğu ile yine yüce Allah'ın: *"Hatırla ki cinlerden bir grubu Kur'ân'ı dinlesinler diye sana yöneltmiş idik"* (el-Ahkaf, 46/29) buyruğu bunu gerektirmektedir.

Müslim'in *Sahih*'inde ve *Tirmizî*'de yer alan rivâyete göre; İbn Abbas şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) cinlere karşı Kur'ân okumadığı gibi, onları görmedi de. Rasûlullah (sav) ashabından bir grub ile birlikte Ukâz panayırına doğru yola koyuldular. O sırada şeytanların semadan haber almaları engellenmiş, üzerlerine yalın alevli ateşler de gönderilmeye başlanmıştı. Bunun üzerine şeytanlar (herhangi bir haber alamamış olarak) kavimlerine geri döndüklerinde onlara: Bu durumunuz ne? diye sordular. Onlar semadan haber almamız engellendi, üzerimize yalın alevli ateşler salındı, dediler. Bu sefer: Bu, ancak meydana gelmiş bir olay sebebiyle olabilir. Haydi yeryüzünün doğularına, batılarına dağılınız, dolaşınız. Semadan haber almamıza engel teşkil eden bu olayın ne olduğuna bir bakınız.

Bunun üzerine, yeryüzünün doğularına, batılarına yayıldılar. Tihâme taraflarına doğru gitmiş olan topluluk -Peygamber Nahle taraflarında iken- Ukaz panayırına doğru yöneldiler. O sırada Peygamber ashabı ile birlikte sabah namazını kılıyordu. Kur'ân sesini duyunca ona kulak verdiler ve: İşte semadan

haber almamızı engelleyen budur, diyerek kavimlerine geri döndüler ve: Ey kavimimiz: **"Gerçekten bizi hayrete düşüren bir Kur'ân dinledik. O doğruya götürüyor. Bundan ötürü biz de ona iman ettik. Rabbimize hiçbir kimseyi asla ortak tutmayacağız"** dediler. Bunun üzerine yüce Allah, Peygamberi Muhammed (sav)'a: **"De ki: Bana şu vahyolundu. Cinlerden bir topluluk beni dinlediler..."** buyruklarını indirdi.(1)

Bu hadisi *Tirmizi,* İbn Abbas'tan rivâyet etmiş olup, İbn Abbas: Cinlerin kendi kavimlerine: *"Allah'ın kulu ona ibadet etmek için kalktığı zaman neredeyse etrafında bir keçe gibi olacaklardı"* (el-Cin, 70/19) demeleri ile ilgili olarak şöyle demiştir: Onlar kendisinin namaz kıldığını, ashabının da ona uyarak namaz kıldıklarını, secdeye varırken onunla birlikte secdeye vardıklarını görünce, ashabının ona bu derece itaat etmelerinden hayret ettiler ve kavimlerine şöyle dediler: *"Allah'ın kulu ona ibadet etmek için kalktığı zaman neredeyse etrafında bir keçe gibi olacaklardı."* (Tirmizi) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.(2)

Bu hadis-i şerifte Peygamber (sav)'ın, cinleri görmediğine fakat onların huzurunda bulunduklarına, onun Kur'ân okumasını dinlediklerine delil vardır. Yine bu hadis-i şerifte, yalın alevli ateşle, şeytanlara atış yapılması sebebiyle bu işin sebebini araştırmak üzere yola koyulduklarında, cinlerin de şeytanlarla birlikte olduklarına ve yalın alevli ateşle taşlananların cinlerden olduklarına delil vardır. Onlara şeytanlar denilmesi yüce Allah'ın: *"İns ve cin şeytanları..."* (el-En'âm, 6/112) buyruğuna benzemektedir. Çünkü Allah'a itaatin dışına çıkan, O'nun emirlerine baş kaldırıp, isyankâr olan herkes "şeytan"dır.

Yine *Tirmizi*'de İbn Abbas'tan şöyle dediği zikredilmektedir: Cinler vahyi dinlemek üzere semaya doğru yükselirlerdi. Bir söz duydular mı ona dokuz daha katıyorlardı. Duydukları tek kelime gerçek olarak ortaya çıkardı. Buna kattıkları diğer sözler ise bâtıl idi. Rasûlullah (sav), Peygamber olarak gönderilince (semaya yakın) oturdukları yerlere ulaşmaları engellendi. Bu durumu İblis'e aktardılar. Bundan önce yıldızlar atış taneleri olarak kullanılmıyordu. İblis onlara: Bu iş ancak yeryüzünde meydana gelmiş önemli bir olay dolayısıyla olabilir, dedi. Bu sebepten askerlerini saldı. Rasûlullah (sav)'ın iki dağın arasında -zannederim Mekke'deki (iki dağın arasında) dedi- namaz kılmakta olduğunu gördüler. İblise gidip onu durumdan haberdar ettiler, o da şöyle dedi: İşte yeryüzünde meydana gelmiş olan büyük olay budur. (*Tirmizi*) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.(3)

(1) *Müslim,* I, 331; *Buhârî,* IV, 1873
(2) *Tirmizî,* V, 426; *Müsned,* I, 270
(3) *Tirmizî,* V, 427; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir,* XII, 46

Bu hadis, şeytanların yıldızlarla taşlanıp, kovalandıkları gibi, cinlerin de taşlanıp, kovalandıklarına delil teşkil etmektedir.

es Süddî'nin rivâyetinde denildiğine göre; onlar alevli ateşlerle taşlanıp, kovalanınca İblis'e varıp, onu başlarına gelen bu olaydan haberdar ettiler. İblis onlara şöyle dedi: Herbir taraftan bana bir avuç toprak getirin, onu koklayacağım. Ona toprak getirdiler, o da o toprağı kokladı ve: Sizin başınıza bu olayın gelmesine sebep teşkil eden şahıs Mekke'dedir, dedi. Bunun üzerine cinlerden bir topluluğu gönderdi. Bunların yedi kişi olduğu söylendiği gibi, dokuz kişi oldukları da söylenmiştir ki, bunlardan birisi de Zevbea adındaki cin idi.

Âsım'ın, Zir'den rivâyetine göre o şöyle demiştir: Zevbea ve arkadaşlarından oluşan kafile, Peygamber (sav)'ın yanına geldi... es-Sumâlî şöyle demiştir: Bana ulaştığına göre, bunlar Şeysabanoğullarından idiler. Bunlar da cinler arasında sayıca en kalabalık ve en güçlü olanlardır. Genel olarak İblisin askerleri de bunlardır. Yine Âsım'ın Zir'den rivâyet ettiğine göre, gelenler yedi kişi idi. Bunların üçü Harran ahalisinden, dördü ise Nasîbîn ahalisindendiler. Cuveybir de ed-Dahhak'tan şöyle dediğini nakletmektedir: Bunlar -Irak'takinden ayrı Yemen'de bir kasaba olan- Nasîbîn ahalisinden dokuz kişi idiler.

Bir başka görüşe göre, Mekke'ye gelen cinler Nasîbinli idiler. Nahle'ye gelenler ise Ninova cinlerinden idi. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Ahkaf Sûresi'nde (46/29. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

İkrime dedi ki: Rasûlullah (sav)'ın o sırada okumakta olduğu sûre *"Yaratan Rabbinin adıyla oku!"* (el-Alak, 96/1) Sûresi idi.

el-Ahkaf Sûresi'nde (belirtilen yerde) cinlerden gelen toplulukların isimleri de geçmiş bulunmaktadır. Bunu tekrarlamanın anlamı yoktur.

Peygamber (sav)'ın cin gecesi cinleri gördüğü de söylenmiştir ki, bu daha sağlamdır. Âmir eş-Şa'bî rivâyetle dedi ki: Ben Alkame'ye sordum: İbn Mesud, Rasûlullah (sav) ile birlikte cin gecesinde hazır bulunmuş muydu? Alkame şu cevabı verdi: Ben İbn Mesud'a şunu sordum: Cin gecesi sizden herhangi bir kimse Rasûlullah (sav) ile birlikte bulunmuş muydu? O: Hayır dedi. Fakat bizler Rasûlullah (sav) ile birlikte bulunduğumuz bir gece onu aramızda bulamayıverdik. Vadilerde, dağ yollarında onu aradık. Cinler onu alıp götürdü ya da suikaste uğradı, dedik. Bir topluluk bir geceyi en kötü şekilde nasıl geçiriyorsa, biz de gecemizi öyle geçirdik. Sabah olunca ansızın onun Hira taraflarından gelmekte olduğunu gördük. Ey Allah'ın Rasûlü dedik, seni göremedik, seni arayıp durduk, fakat bulamadık. Bundan ötürü de bir topluluk bir geceyi en kötü şekilde nasıl geçiriyor ise, biz de gecemizi öyle geçirdik. Şöyle buyurdu: "Cinlerin davetçisi bana geldi. Ben de onunla birlik-

te gittim, onlara Kur'ân okudum." Sonra bizi alıp götürdü, bize onların izlerini ve ateşlerinin kalıntılarını gösterdi. Cinler ondan azık istemişti. Bunlar Cezire cinlerinden idi. Peygamber şöyle buyurdu: "Elinize geçireceğiniz, üzerinde Allah'ın adı anılmış herbir kemik üzerinde olabilecek kadarıyla et ile sizin olacaktır. Herbir hayvan pisliği de sizin bineklerinizin yemi olacaktır. -Rasûlullah (sav) (bize) buyurdu ki: Bundan dolayı bu ikisi ile istinca yapmayınız. Çünkü bunlar cinlerden kardeşlerinizin yiyeceğidir."(1)

İbnu'l-Arabî dedi ki: İbn Mesud (bu hususu) İbn Abbas'tan daha iyi bilir. Çünkü İbn Mesud bu olaya tanık olmuş, İbn Abbas ise bunu duymuştur. El betteki haber almak görmek gibi değildir.

Bir diğer görüşe göre; cinler Peygamber (sav)'a iki defa gelmişlerdir. Birincisinde Mekke'de idi, bu da İbn Mesud'un sözünü ettiği olaydır. İkincisi ise Nahle'de olmuştur ki, bu da İbn Abbas'ın sözünü ettiği olaydır. el-Beyhaki dedi ki: Abdullah b. Abbas'ın naklettiği olay, cinlerin Peygamber (sav)'ın Kur'ân okuyuşunu duydukları ve durumunu öğrendikleri ilk zamanlara rastlar. Bu sırada peygamber onlara Kur'ân okumadığı gibi -İbn Abbas'ın da anlattığı gibi- onları görmedi. Daha sonraki bir seferinde cinlerin davetçisi Peygamber (sav)'a geldi -Abdullah b. Mesud'un anlattığı gibi- onunla birlikte gitti ve onlara Kur'ân okudu.

Beyhaki dedi ki: Sahih hadisler İbn Mesud'un cin gecesinde Peygamber (sav) ile birlikte olmadığına ve onun Peygamber ile birlikte başkalarını da yanına alarak cinlerin ve ateşlerinin izlerini göstermek üzere gittiğine delâlet etmektedir. (Beyhaki) dedi ki: Bir başka yol da o gece İbn Mesud'un onunla birlikte olduğu da rivâyet edilmiştir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden el-Ahkaf Sûresi'nde geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

İbn Mesud'dan rivâyet edildiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Bana cinlere Kur'ân-ı Kerim okumam emrolundu. Benimle birlikte kim gelir?" Beraberindeki ashab seslerini çıkarmadı. İkinci defa, daha sonra üçüncü bir defa sözlerini tekrarladı. Sonra Abdullah b. Mesud dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü! Ben seninle birlikte gelirim. Abdullah b. Mesud, Peygamber ile birlikte yola koyuldu. Nihâyet Ebu Dub geçidi yakınlarında el-Hacûn'a kadar geldiler. Peygamber bana bir çizgi çizdi ve: "Bu çizgiyi aşarak daha ileriye gitme!" dedi. Sonra el-Hacûn'a gitti. Orada ayaklarını yukardan aşağıya doğru taşların üzerine bırakan deve yavruları gibi birtakım varlıklar etrafında toplandı. Kadınların deflerine vurdukları gibi deflerine vurarak yürüyorlardı. Sonunda onu görmeme imkân kalmayacak şekilde etrafını sardılar. Ben ayağa kalktım, eliyle bana; otur diye işaret etti. Kur'ân okudu ve sesi gittik-

(1) *Tirmizî*, V, 382; Tayalisî, *Müsned*, I, 37

ce yükseldi. Onlar da yere yapıştılar, nihâyet onları göremez oldum. Bana dönüp geldiğimde: "Bana gelmek mi istedin?" diye sordu. Ben: Evet ey Allah'ın Rasûlü, dedim. Şöyle dedi: "Bunu yapamazdın (yapmamalıydın). Bunlar Kur'ân'ı dinlemek için gelmiş olan cinlerdir. Sonra da kavimlerine -uyarıp, korkutucular olarak- geri döndüler. Benden azık istediler, ben onları kemik ve büyükbaş hayvan dışkıları ile azıklandırdım. Bundan dolayı sizden herhangi bir kimse kemik ya da dışkı ile taharetlenmesin."(1)

İkrime dedi ki: Bunlar Musul taraflarındaki Cezire'de onikibin kişi idiler.

Bir rivâyette şöyle denilmektedir: Peygamber (sav) benimle birlikte yola koyuldu. Nihâyet Avfoğulları bahçesi yakınındaki mescide geldiğimizde bana bir çizgi çizdi. Onlardan birkaç kişi ona geldi, bizim arkadaşlarımız bunlar sanki Zut (hindlerinden) birtakım adamlar gibi idi. Yüzleri de tıpkı bir çeşit çanağı andırıyordu. Sen nesin? dediler. O: Ben Allah'ın peygamberiyim, diye, buyurdu. Peki buna dair sana kim tanıklık eder, diye sordular. Peygamber: "Bu ağaç" diye buyurdu. Sonra: "Ey ağaç" dedi. Ağaç köklerini sürükleyerek, ses çıkartarak geldi. Nihâyet onun önünde dimdik durunca şöyle dedi: "Sen neye şahitlik edersin." Ağaç: Senin Allah'ın Rasûlü olduğuna şahitlik ederim, dedi. Sonra da taşlar arasında ses çıkartarak, köklerini sürükleyerek geri döndü ve eski haline geldi. Yine rivâyet edildiğine göre Peygamber (sav) işini bitirince başını İbn Mesud'un kucağına dayadı, uyudu, sonra uyandığında: "Abdest almak için su var mı?" diye sordu. İbn Mesud: Hayır, ancak yanımda nebiz bulunan bir matara var, dedi. Peygamber: "Bu hurma ve sudan başka bir şey midir ki?" deyip, ondan abdest aldı.(2)

3- Su ve Kendisi İle İstincâ Yapılabilenler:

el-Hicr Sûresi'nde (15/22. âyetin tefsirinde) suya dair açıklamalar ile et-Tevbe Sûresi'nde (9/108. âyet, 4. başlıkta) ne ile istincâ yapılacağına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Tekrarlamanın bir anlamı yoktur.

4- Cinler Neden Yaratılmışlardır?

İlim ehli, cinlerin yaratıldıkları asılın ne olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İsmail'in rivâyetine göre, Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Cinler İblis'in çocuklarıdır, insanlar ise Âdem'in çocuklarıdır. Bunlardan da, ötekilerinden de mü'min olanlar da vardır, kâfirler de vardır. İyilikleri karşılığında mükâfat, kötülükleri karşılığında ceza görecek olmaları ortak yanları-

(1) Lafzen aynen olmamakla birlikte aynı manada: Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kübrâ*, I, 10

(2) Muhtasar olarak: *Müsned*, I, 449, Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kübrâ*, I, 9

dır. Her iki kesimden de mü'min olanlar, Allah'ın velisidirler. Her iki kesimden kâfir olan ise, şeytandır.

ed-Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Cinler "el cânn"ın çocuklarıdır. Bunlar iman edebilirler. Aralarından mü'min olan da vardır, kâfir olan da vardır. Şeytanlar ise İblisin çocuklarıdır. Bunlar ancak İblis ile birlikte ölürler.

Cinlerin mü'minlerinin cennete girecekleri hususunda, asıl yaratılışları ile ilgili görüş ayrılıklarına göre farklı görüşler vardır. Cinlerin İblisin soyundan değil de "el-cânn"ın soyundan geldiğini iddia edenler, cinler imanları sebebiyle cennete girerler demişlerdir. Onlar İblisin soyundan gelirler, diyenler ise bu hususta iki ayrı görüş ileri sürmüşlerdir. Birinci görüş el-Hasen'in görüşü olup, buna göre cennete gireceklerdir. İkinci görüş ise Mücahid'in rivâyeti olup, bunlar cehenneme girmeyecek olsalar dahi cennete girmeyeceklerdir. Bunu da el-Maverdî nakletmektedir. onların cennete gireceklerine dair açıklamalar er-Rahman Sûresi'nde yüce Allah'ın: ***"O ikisinde de bunlardan evvel ne bir insanın, ne bir cinnin asla dokunmadığı, gözlerini yanlız eşlerine dikmiş huriler vardır"*** (er-Rahman, 55/56) buyruğu açıklanırken geçmiş bulunmaktadır.

5- Cinlerin Görülmeleri ve Çeşitli Varlıklar Suretinde Ortaya Çıkmaları:

el-Beyhaki, rivâyetinde şöyle demektedir: Peygamberden azık istediler. Bunlar Cezire cinlerindendi. Peygamber: "Her kemik sizin için (azık)dır" demiştir. Bu onların yemek yediklerine bir delildir. Doktor (tabib) ve filozofların kâfir olanlarından bir grub, cinleri inkâr ederek şöyle demişlerdir: Bunlar basit varlıklardır, yemek yemeleri düşünülemez. Onlar bu sözleriyle Allah'a karşı cüretkârlık etmekte ve iftirada bulunmaktadırlar. Kur'ân ve sünnet onların bu kanaatlerini reddetmektedir. Yaratılmışlar arasında basit, mürekkeb ve müzdevec diye bir varlık yoktur. Bir ve tek sadece yüce Allah'tır. O'nun dışındaki bütün varlıklar ise mürekkeptir. Durumu ne olursa (O'ndan başka) olsun asla bir ve tek diye bir varlık yoktur. Peygamber (sav)'ın melekleri gördüğü gibi, cinleri de asıl suretlerinde görmesi akla aykırı ve imkansız bir şey değildir. Cinler, bizlere çoğunlukla, yılan suretinde görünür. ***Muvatta'***daki rivâyete göre, yeni evlenmiş bir adam, gündüzün orta saatlerinde ailesinin yanına dönmek üzere Rasûlullah'dan (sav) izin istedi... diye bir hadis nakledilmektedir. Orada şöyle denilmektedir: Ansızın yatak üzerinde katlanmış büyükçe bir yılan gördü. Mızrağı ile üzerine atıldı ve mızrağını ona sapladı... deyip, hadisin geri kalan bölümünü zikretti.[1]

(1) *Müslim*, IV, 1756; İbn Hibbân, *Sahih*, XII, 454; *Muvatta*, II, 976; *Ebû Dâvûd*, IV, 365

Sahih'te de Peygamber (sav)'in şöyle buyurduğu zikredilmektedir: "Bu evlerde yaşayan mahlûklar vardır. Siz onlardan bir şey görecek olursanız üç defa onları sakındırınız. Eğer giderse mesele yok, aksi takdirde onu öldürünüz çünkü o kâfirdir."(1) Ayrıca Peygamber şöyle buyurdu: "Haydi gidin, arkadaşınızı gömün."(2)

Bu anlamdaki açıklamalar ve ayrıca onları sakındırmaya dair bilgiler, daha önceden el Bakara Sûresi'nde (2/36. âyet, 5. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Bazılarının kanaatine göre de bu Medine'ye ait özel bir durumdur. Çünkü Sahih'de Peygamberin şöyle buyurduğu zikredilmektedir: "Şüphesiz Medine'de İslâma girmiş cinler vardır."(3) Bu da Medine'ye has bir lafızdır. O halde bu da Medine'ye ait özel bir hükümdür.

Deriz ki: Bu, ayrıca onun dışındaki evlerin de onun gibi olduğuna delildir. Çünkü bu hususa gerekçe olarak Medine'nin hürmeti (saygınlığı) gösterilmemiştir ki, bu hüküm Medine'ye has bir hüküm olsun. Buna gerekçe İslâm olarak gösterilmiştir. Bu da Medine'nin dışındaki şehirler hakkında da umumidir. Nitekim Peygamber (sav) karşılaştığı cinlere dair haber verdiğinde: "Bunlar Cezire cinlerinden idiler." diye buyurmuştur. Bu da apaçık bir ifade olup "ve evlerde kalanların öldürülmesini yasakladı" buyruğu da bunu desteklemektedir. Çünkü bu da umumi bir ifadedir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (belirtilen yerde) geçmiş bulunmaktadır, tekrarlamanın bir anlamı yoktur.

* * *

"Dediler ki: Gerçekten bizi hayrete düşüren bir Kur'ân dinledik" ifadelerinin, fesahatinde (hayrete düşüren) demektir. Öğütlerinin belağatinde hayrete düşüren, diye açıklandığı gibi, bereketinin büyüklüğünde hayrete düşüren, benzersiz, aziz bir Kur'ân diye de açıklanmıştır. **"Hayrete düşüren"** ile pek büyük demek istedikleri de söylenmiştir.

"O doğruya götürüyor." Yani işlerin doğrusuna iletiyor. Yüce Allah'ı bilip, tanımaya iletiyor, diye de açıklanmıştır. Buradaki: "(يَهْدِي): Doğruya götürüyor" lafzı sıfat konumundadır. "(هادياً): Doğruya ileten" anlamındadır.

"Bundan ötürü biz de ona iman ettik." Yani biz de onunla hidâyet bulduk ve onun Allah tarafından gönderilmiş olduğunu tasdik ettik.

"Rabbimize hiçbir kimseyi asla ortak tutmayacağız." Asla İblise geri dön-

(1) *Müslim*, IV, 1756; Tayalisî, *Müsned*, I, 297
(2) *Müslim*, IV, 1756
(3) *Muvatta*, II, 976

meyecek, ona itaat etmeyeceğiz. Çünkü gerekli haberi kendisine getirsinler diye onları gönderen o idi. Sonra da cinler yalın alevli ateşlerle taşlanmaya ve kovalanmaya başlandı.

Şöyle de açıklanmıştır: Bizler, Allah ile birlikte başka bir ilah edinmeyiz. Çünkü tek başına rububiyet yalnız O'nundur.

Bu buyruklar ile, cinlerin Kur'ân üzerinde iyiden iyiye düşünmekle elde ettiklerini Kureyş müşriklerinin elde edemeyip, mahrum kalışları hususun da mü'minlerin hayret etmesi gerektiğine de işaret edilmektedir.

Yüce Allah'ın: **"Cinlerden bir topluluk (beni) dinlediler"** buyruğu da şu demektir: Onlar Peygamber (sav)'ı dinledi ve onun okuduğu sözün Allah'ın kelamı olduğunu öğrendi. Dinlenilen şeyin sözkonusu edilmeyiş sebebi, durumun ne olduğuna açıktan açığa delâlet etmesinden dolayıdır.

"Nefer: Bir topluluk" raht (üç ile dokuz arasındaki kişi) demektir. el-Halil dedi ki: Üç ile on arası demektir.

İsa es-Sakafî, **"o doğruya götürüyor"** anlamındaki buyruğu (يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ) şeklinde "ra" ve "şın" harflerini üstün olarak okumuştur.

"Doğrusu Rabbimizin şanı çok yücedir" buyruğunda ve sûrenin tamamında oniki yerde geçen; (أَنْ) lafzını Alkame, Yahya, el-A'meş, Hamza, el-Kisaî, İbn Âmir, Halef, Hafs ve es-Sülemî nasb ile ("hemze"yi üstün olarak) okuyorlardı. Sözkonusu bu lafızların geçtiği buyruklar şunlardır: **"Doğrusu Rabbimizin şanı çok yücedir."** (3. âyet), *"Doğrusu bizim beyinsizimiz... söylüyormuş."* (4. âyet), *"Doğrusu biz... sanmıştık."* (5. âyet), *"Gerçek şu ki... bazı kimseler..."* (6. âyet), *"Ve gerçekten onlar... sanmışlar."* (7. âyet), *"Gerçekten biz göğe doğru yükselmek istedik."* (8. âyet), *"Halbuki gerçekten biz... oturuyor idik."* (9. âyet), *"Doğrusu biz... bilmiyoruz."* (10. âyet), *"Gerçekten biz kimimiz salih kimseleriz..."* (11. âyet), *"Şunu da hiç şüphesiz bildik ki yeryüzünde Allah'ı asla aciz bırakamayız."* (12. âyet), *"Gerçekten biz hid*âyeti *işittiğimizde..."* (13. âyet) ve *"Gerçekten kimimiz müslümanlarız."* (14. âyet)

Bu buyruklar başta geçen; "(أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ): **Cinlerden bir topluluk (beni) dinledi"** (1. âyet) buyruğuna atfedilmiştir. Bu buyrukta da (hemzenin) üstün ile okunmasından başka türlüsü caiz değildir. Çünkü bu buyruk **"vahyolundu"** buyruğunun fail olan ismidir. Ondan sonrası da ona atfedilmiştir.

"(آمَنَّا بِهِ): **Biz de ona iman ettik"** buyruğundaki "he" (o) zamirine göre böyle okunduğu söylenmiştir. Bu da; "(أَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا): **Ve doğrusu Rabbimizin şanı çok yücedir"** anlamındadır. Mecrur bir zamir olmakla birlikte bunun caiz oluş sebebi; "(أَنْ): **Doğrusu"** ile birlikte kullanılması gereken cer harfinin çokluğundan ötürüdür.

"Biz Rabbimizin şanının çok yüce olduğunu da tasdik ettik" anlamında olduğu da söylenmiştir.

Diğerleri ise bütün bunları ("hemze"yi) kesreli okumuşlardır, doğrusu da budur. Ayrıca Ebu Ubeyd ile Ebu Hâtim de yüce Allah'ın: "(فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا): **Ve dediler ki gerçekten biz... dinledik"** buyruğuna atıf ile bu okuyuşu tercih etmişlerdir. Çünkü bütün bu sözler, cinlerin sözlerindendir. (Ve Arapçada söylenen sözlerin başına "elif", "nun" geldiği takdirde "hemze"si kesreli okunur.)

Ebu Cafer ve Şeybe ise üç yerde üstün ile okumuşlardır. Bunlar da yüce Allah'ın: **"Doğrusu Rabbimizin şanı çok yücedir."** (3. âyet), *"Doğrusu... söylüyormuş"* (4. âyet) ile *"Bir gerçek de şu ki; insanlardan bazı kimseler..."* (6. âyet) buyruklarıdır. Derler ki: Bunları bu şekilde okuyuşumuzun sebebi, bunların vahyedilen şeylerden olmasıdır. Her ikisi geri kalan buyruklarda ise (hemzeyi) kesreli okumuşlardır. Çünkü bunlar da cinlerin söyledikleri sözlerdendir.

Yüce Allah'ın: *"Şu da bir gerçek ki Allah'ın kulu... kalktığı zaman"* (19. âyet) buyruğunda geçen; "(وَأَنَّهُ): *Şu da bir gerçek ki"* buyruğunu hepsi hemze'yi fetha ile okumuşlardır. Ancak Nâfi', Şeybe, Zir b. Hubeyş, Ebu Bekir ve Âsım'dan el-Mufaddal bunu hep kesreli okumuşlardır.

"Bana şu vahyolundu. Cinlerden bir topluluk beni dinledi." (1. âyet), *"Eğer onlar o yol üzere dosdoğru gitseler."* (16. âyet), *"Şüphesiz ki mescidler de Allah'a mahsustur."* (18. âyet) ile *"Gereği gibi tebliğ ettiklerini ortaya çıkarsın."* (28. âyet) buyruklarında yer alan hemzelerin fethalı okunduğunda görüş ayrılığı olmadığı gibi; "kavl: demek, söylemek"den sonra gelmesi halinde kesreli okunduğunda da görüş ayrılığı yoktur. Yüce Allah'ın: **"Ve dediler ki: Gerçekten biz... dinledik."** (1. âyet), *"Dedi ki: Ben ancak Rabbime ibadet ederim."* (20. âyet), *"De ki: ...bilmiyorum."* (25. âyet), *"De ki: Şüphesiz ben... sahib değilim."* (21. âyet) buyruklarında olduğu gibi. Hep kesreli okunacaklarında görüş ayrılığı bulunmamaktadır.

Yine ceza (şartın cevabının başına gelen) "fe"den sonra gelenlerin de kesreli okunacağında görüş ayrılığı yoktur. Yüce Allah'ın: *"Hiç şüphesiz onun için cehennem ateşi vardır"* (23. âyet) ile *"Çünkü O, onun önünden ve ardından koruyucular gönderir"* (27. âyet) buyruklarında olduğu gibi. Çünkü bu gibi hallerde de mübtedâ durumundadır.

Yüce Allah'ın: **"Doğrusu Rabbimizin şanı çok yücedir"** buyruğundaki; (الجدّ): Şan" sözlükte azamet ve celâl demektir. Enes'in sözü olan: "(كان الرجل إذا حفظ البقرة وآل عِمران جَدّ في عيوننا): Kişi Bakara ve Al-i İmran sûrelerini ezberledi mi, bizim gözümüzde büyür ve üstün görünürdü" sözlerinde de bu anlamda kullanılmıştır. Buna göre **"Rabbimizin şanı"** O'nun azamet ve ce-

lalı demektir. Bu açıklamayı İkrime, Mücahid ve Katade yapmıştır. Yine Mücahid'den "O'nun zikri" diye açıkladığı da rivâyet edilmiştir.

Enes b. Malik, el-Hasen ve yine İkrime: O'nun muhtaç olmayışı (ganiliği) diye açıklamışlardır. O bakımdan kişinin sahib olduğu payı anlatmak üzere bu lafzın kullanılması, buradan gelmektedir. "(رجل مجدود): Pek büyük pay sahibi adam" demektir. Hadiste de: "(ولا ينفع ذا الجَدّ منك الجَدّ): Varlıklının sahib olduğu varlığının sana karşı bir faydası olmaz"[1] diye kullanılmıştır.

Ebu Ubeyde ve el-Halil: Zenginlik sahibinin zenginliğinin sana karşı bir faydası olmaz. Ona ancak itaatinin faydası olur demektir, diye açıklamışlardır.

İbn Abbas, bu lafzı; O'nun kudreti diye açıklarken ed-Dahhak O'nun fiili diye açıklamıştır. el-Kurazî ve yine ed-Dahhak: Kulları üzerindeki lütuf ve nimetleri diye açıklamıştır. Ebu Ubeyde ve el-Ahfeş, mülkü, saltanat ve egemenliği, es-Süddî: O'nun emri diye açıklamışlardır.

Said b. Cübeyr: **"Doğrusu Rabbimizin şanı ne yücedir!"** buyruğu Rabbimiz ne yücedir anlamındadır, demiştir.

Bir diğer açıklamaya göre, onlar bu sözleriyle babanın babası demek olan ceddi (dedeyi) kastetmişlerdir. O takdirde bu, cinlerin söyledikleri sözlerden, olur. Muhammed b. Ali b. el-Huseyn ile onun oğlu Cafer es-Sadık ve er-Rabi şöyle demişlerdir: Yüce Allah'ın asla ceddi olmaz. Cinler cahilliklerinden ötürü böyle demişlerdir. Bundan dolayı da bu sözleri sebebiyle sorgulanmamışlardır.

el-Kuşeyrî dedi ki: Yüce Allah hakkında "ced" lafzının kullanılması caizdir. Çünkü caiz olmasaydı Kur'ân-ı Kerim'de zikredilmezdi. Şu kadar var ki, bu lafız yanlış bir manayı da çağrıştırabileceğinden ondan uzak kalmak daha uygundur.

İkrime bu lafzı şaka ve ciddiyetsizliğin zıt anlamı "cim" harfi kesreli olarak; (جِدّ) diye okumuştur. Aynı şekilde Ebu Hayve ile Muhammed b. es-Semeyka da böyle okumuşlardır. Yine İbn es-Semeyka'dan ve Ebu'l-Eşheb'den; (جِدًا رَبُّنَا) diye okudukları da rivâyet edilmiştir ki; bu da fayda vermek ve fayda sağlamak anlamındadır. (Rabbimizin verdiği fayda ne yücedir, demek olur). Yine İkrime tenvinli olarak; (جِدٌّ) diye okumuş, "Rabbimiz" anlamındaki lafzı da (رَبُّنَا) ile ref' olmuş merfu olarak okumuştur. (جِدًّا) ise temyiz olarak nasbedilmiştir.[2]

(1) *Buhârî,* I, 289, V, 2332, VI, 2439, 2659; *Müslim,* I, 343, 347, 414, 415; *Tirmizî,* II, 96; *Dârimî,* I, 344, 359; *Ebû Dâvûd,* I, 224; *İbn Mâce,* I, 284; *Müsned,* IV, 92, 93, 97, 101, 245...

(2) Bu okuyuşun anlamı şöyle olur: Gerçek şu ki Rabbimiz şan ve şeref itibariyle pek yücedir.

Yine İkrime'den; (جَدٌّ) lafzını tenvin ve merfu olarak; "(ربُّنا): **Rabbimiz"** lafzını da; "(تعالى جَدُّ جَدُّ ربِّنا): Rabbimizin şanı pek yücedir!" takdiri ile ref' ile okumuştur. Burada ikinci "şan" anlamındaki kelime birincisinden bedeldir. Bu hazfedildikten sonra muzafu'n-ileyh onun yerine ikame edilmiş (ve böylelikle merfu okunmuş)dur.

Âyetin anlamı şudur: Rabbimiz, kendileriyle ünsiyet bulsun ve onlara ihtiyacından ötürü eş ve evlât edinmekten pek yücedir. Çünkü gerçek Rab, eş ve benzeri bulunmaktan yüce ve münezzehtir.

وَأَنَّهُ كَانَ يَقُولُ سَفِيهُنَا عَلَى اللهِ شَطَطًا ﴿٤﴾ وَأَنَّا ظَنَنَّآ أَنْ لَنْ
تَقُولَ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللهِ كَذِبًا ﴿٥﴾ وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ
الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًا ﴿٦﴾ وَأَنَّهُمْ ظَنُّوا
كَمَا ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللهُ أَحَدًا ﴿٧﴾

4. **"Doğrusu bizim beyinsizimiz, Allah'a karşı aşırı yalan söylüyormuş.**
5. **"Doğrusu biz, insanların da, cinlerin de Allah'a karşı asla yalan söylemeyeceklerini sanmıştık.**
6. **"Bir gerçek de şu ki: İnsanlardan bazı kimseler, cinlerden bazı kimselere sığınırlardı. Bununla da onların azgınlıklarını arttırırlardı.**
7. **"Ve gerçekten onlar da sizin sandığınız gibi, Allah'ın hiçbir kimseyi asla diriltmeyeceğini sanmışlar."**

"Doğrusu bizim beyinsizimiz, Allah'a karşı aşırı yalan söylüyormuş" buyruğunda yer alan: "(أنَّهُ): **Doğrusu"** buyruğundaki "he" zamiri iş ya da söze aittir. (İşin doğrusu yahut sözün doğrusu şu ki, demek olur.) "(كانَ): ...muş"un ismi de kendi bünyesinde olup, ondan sonraki ifadeler onun haberidir. Bununla birlikte bu lafzın zâid (fazladan) gelmiş olması da mümkündür.

Burada sözü edilen "beyinsiz (sefîh)" Mücahid, İbn Cureyc ve Katade'nin görüşüne göre, İblistir. Ebu Burde b. Ebi Musa da bunu Peygamber (sav)'dan rivâyet etmiştir. Kastın, cinlerin müşrikleri olduğu da söylenmiştir. Katade dedi ki: İnsanların beyinsizleri, yüce Allah'a isyan ettikleri gibi, cinlerin de beyinsizleri O'na isyan etmişlerdir.

"(الشطط والاشتطاط): Aşırılık: Küfürde aşırıya gitmek" demektir. Ebu Malik Bundan kasıt zulüm ve haksızlıktır, demiştir. el-Kelbî: O yalandır, demiştir Bunun asıl anlamı ise uzak oluştur. O bakımdan bu lafız ile adaletten uzak oluşundan dolayı zalimlik, doğruluktan uzaklığından dolayı da yalan hakkın da kullanılabilir. Şair şöyle demiştir:

بـأيِّ حالٍ حكّمـوا فيك فاشتطُّوا وما ذاكَ إلا حيثُ يَمْمَـكَ الوَخْطُ

"Senin hakkında hüküm vermek üzere hakem tayin ettiklerinde
Her durumda sana haksızlık etmişlerdir. Bu ise ancak
senin yaşlandığın bir zamanda olmuştur."

"Doğrusu biz, insanların da, cinlerin de Allah'a karşı asla yalan söylemeyeceklerini sanmıştık." Öyle kabul etmiştik. Bundan dolayı Allah'ın bir eşinin ve bir evladının olacağı hususunda onların doğru söylediklerini kabul etmiş ve bu durum Kur'ân'ı dinleyip de onun sayesinde hakkı açıkça gördüğümüz zamana kadar böylece sürüp gitmiştir.

Yakub, el-Cahderî ve İbn Ebî İshak "söylemeyeceklerini" anlamındaki buyruğu; "(أَنْ لَنْ تَقُوَّل): Yalan uydurup söylemeyeceklerini" diye okumuşlardır.

Denildiğine göre; burada, cinlerin söyledikleri belirtilen sözler, sona ermektedir. Daha sonra yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Bir gerçek de şu ki: İnsanlardan bazı kimseler..." buyruğundaki: "(أَنَّهُ): **Bir gerçek de şu ki"** lafzındaki hemzeyi üstün okuyarak bunları da cinlerin söyledikleri sözler arasında değerlendirenler, daha önce geçen: ***"Cinlerden bir topluluk beni dinlediler"*** buyruğuna atıf ile okumuşlardır. "Hemze"yi kesre ile okuyanlar ise, yüce Allah'ın yeni başlayan bir sözü olarak değerlendirmişlerdir.

Bununla anlatılmak istenen ise, bir vadiye konaklayan bir kimsenin: Ben bu vadinin efendisine, onun kavminin sefihlerinin (beyinsizlerinin) şerrinden sığınırım, şeklinde söylediği ve sabah oluncaya kadar o kimsenin himayesine girmiş olarak geceyi geçirmesi şeklindeki uygulamaları kastedilmektedir. Bu açıklamayı el-Hasen, İbn Zeyd ve başkaları yapmıştır.

Mukatil dedi ki: Cinlere ilk sığınan kimseler Yemenlilerden bir kesim idi. Daha sonra Hanifeoğullarından bir kesim bu işi yaptı, sonra da bu, Araplar arasında yaygınlık kazandı. İslâm gelince Allah'a sığındılar ve cinlere sığınmayı terkettiler.

Kerdem b. Ebi's-Sâib dedi ki: Peygamber (sav)'dan ilk sözedildiği sıralar-

da, babam ile birlikte Medine'ye gittim. Gece olunca bir koyun çobanına gittim. Gece yarısında kurt gelerek koyunlardan bir kuzu alıp gitti. Çoban: Ey vadide bulunan kişi, ben senin himayendeyim, dedi. Bu sefer bir münadi: Ey kurt, onu serbest bırak, diye seslendi. Kuzu hızlıca koşarak geldi. Yüce Allah da Mekke'de iken Rasûlüne: **"Bir gerçek de şu ki, insanlardan bazı kimseler, cinlerden bazı kimselere sığınırlardı. Bununla da onların azgınlıklarını arttırırlardı"** buyruğunu indirmişti. Yani cinler, insanların **"azgınlıklarını"** günahlarını ve hatalarını arttırmışlardı. Bu açıklamayı İbn Abbas, Mücahid ve Katade yapmıştır.

-**"Azgınlık"** anlamı verilen:- "(الرهق); Günah ve haramları işlemek" anlamındadır. Bu şekilde olan bir kimseye; (رجل رَهِق) denilir.

Yüce Allah'ın: "(وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ): *Onları bir horluk kaplayacaktır"* (Yunus, 10/27) buyruğunda da bu kökten gelen lafız kullanılmıştır. Şair el-A'şâ da şöyle demiştir:

لا شيءَ ينفعني مِن دونِ رؤيتِها هل يَشتفي واِمِقٌ ما لم يُصِب رَهَقا

"Onu görmekten başkasının yok bana faydası,
Aşık bir günah işlemeden hiç şifa bulur mu?"

(Görüldüğü gibi şair burada bu lafzı) günah anlamında kullanmıştır.

Burada günahları arttırmanın cinlere izafe edilmesi, onların bu işe sebep olmalarından dolayıdır.

Yine Mücahid şöyle demiştir: **"Azgınlıklarını arttırırlardı"** şu demektir: Yani insanlar, onlara sığınmak suretiyle, cinlerin azgınlıklarını arttırmışlardı. O kadar ki cinler: Biz insanların da, cinlerin de efendileri olduk, diyecek hale geldiler.

Yine Katade, Ebu'l-Âliye, er-Rabi' ve İbn Zeyd şöyle demişlerdir: İnsanlar bu yolla cinlerden daha çok korkmaya ve çekinmeye başladılar. Said b. Cübeyr de bunu küfürlerini (arttırmak) diye açıklamıştır.

Allah'a sığınmayarak, cinlere sığınmanın küfür ve şirk olduğu çok açık bir husustur.

"Ricâl: adamlar, erkekler (mealde; kimseler)" lafzının cinler hakkında kullanılmayacağı da söylenmiştir. Buna göre anlam şöyle olur: İnsanlardan birtakım kimseler, cinlerin şerlerinden yine insanlardan birtakım kimselere sığınırlardı. İnsanlardan olan kişi meselâ şöyle derdi: Ben bu vadinin cinlerinden, Huzeyfe b. Bedr'e sığınıyorum.

el Kuşeyrî ise şöyle demektedir: Bu açıklamada dayanaksız bir iddia söz konusudur. Zira cinler hakkında da "rical" lafzının kullanılması uzak bir ihtimal değildir: **"Ve gerçekten onlar da sizin sandığınız gibi Allah'ın hiçbir kimseyi asla diriltmeyeceğini sanmışlar"** buyruğu, yüce Allah'ın insanlar hakkında söyledikleri sözler arasındadır. Yani cinler de sizin zannettiğiniz gibi, Allah insanları asla öldükten sonra diriltmeyeceğini, zannettiler.

el-Kelbî dedi ki: Anlamı şudur: İnsanlar, Allah'ın kullarına karşı delil getirmek üzere bir rasûl göndermeyeceğini zannettikleri gibi, cinler de aynı zanna kapılmışlardır.

Bütün bunlar, Kureyş'e karşı getirilen delili pekiştirmek maksadına yöneliktir. Yani işte bu cinler, Muhammed'e iman ettiklerine göre, sizin ona iman etmeniz daha uygundur, hakka daha yakındır.

وَأَنَّا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلِئَتْ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهُبًا ﴿٨﴾
وَأَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ ۖ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ يَجِدْ
لَهُ شِهَابًا رَصَدًا ﴿٩﴾ وَأَنَّا لَا نَدْرِي أَشَرٌّ أُرِيدَ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَمْ
أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا ﴿١٠﴾

8. **"Gerçekten biz göğe doğru yükselmek istedik de, onun güçlü bekçilerle ve alevli ateşlerle doldurulmuş olduğunu gördük.**
9. **"Halbuki gerçekten biz, dinlemek için orada bir yer bulup oturuyor idik. Şimdi ise kim dinlese kendisini bekleyen alevli bir ateş bulur.**
10. **"Doğrusu biz, yerde bulunanlar için şer mi murad edildi, yoksa Rabbleri onlar hakkında hayır mı murad etti bilmiyoruz?"**

"Gerçekten biz göğe doğru yükselmek istedik" buyrukları, cinlerin sözlerindendir. Yani adetimiz üzere, semadan haberler öğrenmek istedik **"de onun güçlü bekçilerle ve alevli ateşlerle doldurulmuş olduğunu, gördük."** Bekçilerden kasıt meleklerdir.

"(الحَرَس): **Bekçiler"**in tekili (حارس)'dir. "(وَشُهُبًا): **Alevli ateşler"** de: (شهاب)'in çoğuludur. Hırsızlayarak söz dinlemek istedikleri için, yakıcı yıldızların üzerlerine düşmesi demektir. Buna dair açıklamalar daha önce el-Hicr Sûre-

si (15/18. âyetin tefsiri) ile es-Sâffât (37/10. âyetin tefsiri)nde geçmiş bulunmaktadır.

"(وجد): Gördü, buldu" fiilinin iki fiile geçiş yaptığı kabul edilebilir. Bu durumda birinci meful "onun" anlamındaki "he" ve "elif"den ibaret zamirdir. **"Doldurulmuş olduğunu"** anlamındaki lafız da ikinci mef'ulün yerindedir. Bunun tek bir mef'ule geçiş yaptığı da kabul edilebilir. O takdirde **"doldurulmuş olduğu"** anlamındaki lafız; (قد) takdiri ile hal konumunda kabul edilir. **"Güçlü bekçiler"** anlamındaki lafız da **"doldurulmuş olduğu"** anlamındaki fiilin ikinci mefulü olarak nasbedilmiştir. **"Güçlü"** anlamındaki lafız **"bekçiler"**in bir sıfatıdır. Yani orasının güçlü meleklerle doldurulmuş olduğunu bulduk, demektir. "(الشّديد): **Güçlü"** lafzının tekil gelmesi; "(الحرس): **Bekçi(ler)"** lafzına göredir. Bu da "selef-i salih" derken (tekil olan "salih" lafzının) "salihler" anlamında kullanılmasına benzemektedir. Ayrıca "selef"in çoğulu "eslâf" şeklinde; "el-hares"in çoğulu da "ahrâs" diye gelir. Şair şöyle demiştir:

تجاوزتُ أحراساً وأهوالَ مَعْشَرٍ

"Ben pek çok bekçiyi aşıp geçtim ve bir topluluğun dehşetli hallerini (geride bıraktım)."

Buradaki "(حَرَساً): **Bekçiler"** lafzının: "(حُرِست حراسةً شديدة): Oranın çok güçlü bir şekilde korunmuş olduğunu (gördük)" anlamında mastar (meful-i mutlak) olması da mümkündür.

"Halbuki gerçekten biz, dinlemek için orada bir yer bulup oturuyor idik. Şimdi ise kim dinlese, kendisini bekleyen alevli bir ateş bulur" buyruğundaki **"orada"** lafzı semada demektir.

"(مَقَاعِدَ): Oturma yerleri" lafzı, semâdan haber dinlemek maksadı ile oturulmaya uygun olan yerler, demektir. Buyruğun anlamı şudur: Cinlerin azgın olanları, -daha önce açıklandığı üzere- cahillere telkin etmek maksadı ile semânın haberlerini meleklerden dinlemek için böyle bir şey yapıyorlardı. Yüce Allah, Rasûlü Muhammed (sav)'ı peygamber olarak gönderince, yakıcı alevli ateşlerle semâyı korudu. İşte o vakit cinler de: **"Şimdi ise kim dinlese, kendisini bekleyen alevli bir ateş bulur"** dediler. Buradaki "alevli ateş (şihâb)"dan kasıt, yakıcı yıldız demektir ki, buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Şöyle de denilmektedir: Yıldızların düşmesi, ancak Peygamber (sav)'ın peygamber olarak gönderilmesinden sonra görülmeye başlanmıştır. Bu da onun mucizelerinden birisidir. Selef, peygamberlikten önce şeytanlara bu şekilde

alevli ateşler gönderilmediği yahutta bu Peygamber (sav)'ın peygamber olarak gönderilmesi dolayısıyla yeni ortaya çıkan bir durum olup olmadığı hu susunda, farklı kanaatlere sahibtir.

el-Kelbî ve bir topluluğun dediğine göre; sema, İsa ile Muhammed (ikisine de Allah'ın salât ve selâmları olsun) arasındaki dönemi teşkil eden beşyüz yıllık bir süre içerisinde korunmuyordu. Ancak Peygamber (sav)'ın peygamber olarak gönderildiğinden dolayı bu koruma gerçekleşmişti. Yüce Allah, Muhammed (sav)'ı peygamber olarak gönderince, semâdan (haber almaları) bütünüyle engellendi ve sema meleklerle, alevli ateşlerle korunmaya başlandı.

Derim ki: Bu görüşü Atiyye el-Avfî de İbn Abbas'tan rivâyet etmiş olup, bunu el-Beyhakî zikretmiştir.

Abdullah b. Ömer dedi ki: Rasûlullah (sav)'a peygamberlik verildiği gün ile birlikte şeytanlar (semâdan) alıkonuldu ve onlara alevli ateşler atıldı.

Abdu'l-Melik b. Sâbûr dedi ki: Semâ, İsa ile Muhammed (ikisine de salat ve selam olsun) arasındaki dönemde (şeytanlara karşı) korunmuyordu. Fakat Muhammed (sav), peygamber olarak gönderilince, sema korunmaya başlandı ve şeytanlara alevli ateşler atılmaya başlanarak semaya yaklaşmaları engellenmiş oldu.

Nâfi b. Cübeyr dedi ki: Fetret döneminde (İsa ile Muhammed'in peygamberliği arasındaki dönemde) şeytanlar, semadan haber dinler, bununla birlikte onlara alevli ateşler atılmazdı. Fakat Rasûlullah (sav), peygamber olarak gönderilince, bu sefer şeytanlara alevli ateşler atılmaya başlandı.

Buna yakın bir görüş Ubeyy b. Ka'b'dan nakledilmiştir. O şöyle demektedir: İsa'nın (göğe) kaldırıldığı günden Rasûlullah (sav)'a peygamberlik verildiği güne kadar hiçbir zaman yıldızlarla atış yapılmadı. Rasûlullaha peygamberlik verilince, bu sefer yıldızlarla atış yapıldı.

Bir diğer görüşe göre bu, Rasûlullah (sav)'a peygamberlik verilmeden önce de vardı. Fakat Rasûlullah (sav)'ın peygamber olması ile birlikte onun bu durumu ile uyarılıp, korkutulmak maksadı ile daha da artmış oldu. İşte yüce Allah'ın: **"Doldurulmuş olduğunu gördük"** buyruğunun anlamı da budur ki; bu da korunmasının daha da arttırılmış olduğunu gördük demektir. Evs b. Hacer -ki cahilî bir şairdir- şöyle demektedir:

فانقضّ كالدُّرِّي يتبعُه نَقْعٌ يَثورُ تخالُه طُنُبا

"Senin adeta bir halat zannettiğin, kaynayan bir suyun
Arkasından geldiği bir yıldız gibi akıverdi."

Çoğunluğun görüşü budur. Ancak Câhız, bu beyitin doğru olduğunu kabul etmeyerek şöyle demiştir: Bu anlamın rivâyet edildiği herbir şiir, sonradan uydurmadır. Peygamberin peygamberliğinden önce bu şekilde yıldızlar ile atış yapılmış değildir.

Ancak yıldızlarla atış yapıldığı görüşü daha doğrudur. Çünkü yüce Allah: **"Gerçekten biz, göğe doğru yükselmek istedik de onun güçlü bekçilerle ve alevli ateşlerle doldurulmuş olduğunu gördük"** diye buyurmaktadır. Bu ise cinlerin söylediklerine dair verilen bir haber olduğu gibi, yine burada semanın koruma ve himayesinin, hem koruyucularla, hem de cinlerle dolunçaya kadar koruyucularının arttırıldığını bildirmektedir. Diğer bir gerekçe de İbn Abbas'tan şöyle dediğine dair gelen rivâyettir: Peygamber (sav), ashabından bir grub ile birlikte oturmakta iken bir yıldız kaydı. Bunun üzerine şöyle sordu: "Cahiliye döneminde iken bu gibi haller hakkında ne diyordunuz?" Onlar: Bizler, ya büyük bir kimsenin öldüğünü ya da büyük bir kimsenin doğduğunu kabul ediyorduk. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Bu yıldızlar, ne bir kimsenin ölümü, ne bir kimsenin dünyaya gelmesi dolayısıyla atılmaz. Fakat şanı yüce Rabbimiz semada bir emri hükme bağladığı takdirde Arşın taşıyıcıları, tesbih ederler. Daha sonra her semada bulunanlar tesbih ederler. Nihâyet bu tesbih bu gördüğünüz semaya kadar ulaşır. Semada bulunanlar Arşın taşıyıcılarına: Rabbiniz ne buyurdu, diye sorarak haber almak isterler. Onlar da onlara neyi buyurduğunu haber verirler. Herbir sema ehli -haber şu gördüğünüz semanıza ulaşıncaya kadar- diğerine haber verin. Cinler, bunu kapmaya çalışırken hemen onlara atış yapılır. İşte onların buradan getirdikleri haberler doğrudur, fakat ona bir şeyler ilave ediyorlar."(1)

İşte bu yıldızlarla kovalamanın Muhammed (sav)'ın peygamber olarak gönderilmesinden önce de olan bir şey olduğuna delil teşkil etmektedir. ez-Zührî de buna yakın bir açıklamayı Ali b. el-Huseyn'den, o Ali b. Ebi Talib'den, o İbn Abbas'tan diye rivâyet etmektedir. Bu rivâyetin sonunda ez-Zührî'ye şöyle sorulmaktadır: Peki, cahiliye döneminde atış yapılıyor muydu? O: Evet diye cevap vermiştir. Ben (ez-Zührî'den rivâyette bulunan ravi) dedim ki: Peki yüce Allah'ın: **"Halbuki gerçekten biz, dinlemek için orada bir yer bulup oturuyor idik. Şimdi ise kim dinlese, kendisini bekleyen alevli bir ateş bulur"** buyruğu hakkında ne dersin? diye sordum, şöyle dedi: Peygamber (sav), peygamber olarak gönderilince bu iş daha da arttırıldı.

Buna benzer bir rivâyet el-Kutebî'den de nakledilmiştir.

İbn Kuteybe dedi ki: Bu şekilde atış vardı, fakat Peygamberin gönderilişinden sonra bu koruma daha da arttırıldı. Bundan önce onlar birtakım

(1) *Müslim,* IV, 1750; İbn Hibbân, *Sahih,* XIII, 499; *Tirmizî,* V, 362; *Müsned,* I, 218.

sözleri çalıyor ve bazı hallerde onlara atışlar yapılıyordu. Fakat Muhammed (sav), peygamber olarak gönderildikten sonra, bu şekilde hırsızlama söz kapmaları, kesinlikle engellendi.

Buna dair açıklamalar daha önceden es-Sâffât Sûresi'nde *"...ve her taraf tan sürülüp atılırlar; kovularak onlar için sürekli bir azab da vardır"* (es Sâffât, 37/8-9) buyruğunun tefsiri yapılırken geçmiş bulunmaktadır.

Hafız (kim olduğunu tesbit edemedik) dedi ki: Cinler bu durumun böyle olacağını öğrendikten sonra, herhangi bir haberi dinlemeye kalkışmaktan ötürü kendilerini yanmaya nasıl maruz bırakırlar, diye sorulacak olursa, şu şekilde cevab verilebilir:

Mihnetleri daha bir artsın diye yüce Allah, onlara bu durumu unutturur. Tıpkı her zaman için İblise kendisinin ilâhî azaptan kurtulamayacağının unutturulması gibi. Nitekim yüce Allah ona: *"Hiç şüphesiz kıyamet gününe kadar lanet senin üzerinedir"* (el-Hicr, 15/35) diye buyurmuştur. Eğer bu böyle olmasaydı, teklif de söz konusu olmazdı.

"Bekleyen"in meleklerden olduğu söylenmiştir. Yani meleklerden (onları) bekleyen (bir bekçi bulur) demek olur.

(الرَّصَدُ): **Bekleyen:** Bir şeyi koruyan gözetleyen demektir. Çoğulu: (ارصاد) diye gelir. Başka bir yerde bu lafzın tıpkı "(الحرس): Bekçiler" lafzı gibi çoğul olması da mümkündür. Bunun tekili de: (راصد) şeklindedir.

Burada **"bekleyen"**in alevli ateş olduğu da söylenmiştir. Yani onun için ve kendisine atılsın diye, hazır olarak bekletilen bir alevli ateş, demek olur. O zaman bu "mef'ul" anlamında "fe'al" vezninde bir lafız olur. (الخَبْط والنَّفْض) kelimeleri gibi.

"Doğrusu biz, yerde bulunanlar için şer mi murad edildi, yoksa Rabbleri onlar hakkında hayır mı murad etti, bilmiyoruz?" buyruğu ile kastedilen semanın kendileri ile korunmuş olduğu bu koruyucular, kastedilmiştir. Bu onlar hakkında hayır mı, bir başka şey mi murad edildiğini bilemiyoruz, demektir. İbn Zeyd dedi ki: İblis şöyle dedi: Allah, bu engelleme ile yeryüzünde bulunanlara bir azab mı indirmek istemiştir, yoksa onlara bir rasûl mü göndermeyi murad etmiştir, bilemiyoruz, dedi.

Bir başka görüşe göre, bu sözler, cinlerin, Peygamber (sav)'ın Kur'ân okumasını dinlemeden önce kendi aralarında söyledikleri, sözlerdendir. Yani Muhammed'in kendilerine peygamber olarak gönderilmesiyle yeryüzünde bulunan kimseler hakkında onu yalanlayacakları ve onu yalanladıkları için de daha önce yalanlamış ümmetlerin helâk edildiği gibi helâk edileceklerinden ötürü kötülük mü murad edilmiştir, yoksa iman ederek hidâyet bulmalarını mı dilemiştir? bilemiyoruz. Bu açıklamaya göre "şer" ile "hayır"dan kasıt şü-

küfür ve imandır. Yine bu açıklamaya göre, onlar bu sözleri söylediklerinde, Peygamber (sav)'ın peygamber olarak gönderildiğini biliyorlardı. Onun Kur'ân okuyuşunu dinleyince de vahyin korunması için semâdan haber almalarının engellendiğini öğrenmiş oldular.

Bir diğer görüşe göre, onların bu sözleri, kendi kavimlerine onları uyarıp korkutmak üzere geri döndükten sonra söyledikleri, bir sözdür. Yani kendileri iman edince, yeryüzünde bulunanların birçoğunun iman etmeyeceklerinden endişeye kapılarak şöyle dediler: Bizim iman ettiğimiz şeye yeryüzünde bulunanlar iman mı edecek, yoksa inkâr edip kâfir mi olacak, bilemiyoruz?

وَأَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَمِنَّا دُونَ ذَٰلِكَ ۖ كُنَّا طَرَائِقَ قِدَدًا ﴿١١﴾ وَأَنَّا ظَنَنَّا أَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللَّهَ فِي الْأَرْضِ وَلَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًا ﴿١٢﴾

11. "Gerçekten biz, kimimiz salih kimseleriz, kimimiz bundan aşağıdadır. Biz, çeşit çeşit yollara ayrılmışız.
12. "Şunu da hiç şüphesiz bildik ki, yeryüzünde Allah'ı asla âciz bırakamayız. Kaçmakla da O'nu asla acze düşüremeyiz."

"Gerçekten biz, kimimiz salih kimseleriz, kimimiz bundan aşağıdadır" buyrukları, cinlerin söyledikleri sözlerdendir. Yani onlar arkadaşlarını Muhammed (sav)'a iman etmeye çağırdıklarında, birbirlerine bu sözleri söylediler ve: Bizler Kur'ân'ı dinlemeden önce, kimimiz salih kimselerdik, kimimiz kâfir idik, dediler. **"Kimimiz bundan aşağıdadır"** buyruğunun kimimiz salah itibariyle salihlerden daha aşağı mertebededir, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu lafızların iman ve şirke yorumlanmasındansa bu açıklama daha uygun görülmektedir. **"Biz, çeşit çeşit yollara"** es-Süddî'nin açıklamasına göre fırkalara, ed-Dahhâk'a göre çeşitli dinlere, Katade'ye göre de birbirinden farklı mezheb ve görüşlere **"ayrılmışız."** Şairin şu beyitinde de aynı kökten gelen lafız kullanılmıştır:

القَـابِضُ الباسِـطُ الْهـادِي بِطاعتِهِ في فتْنَـةِ النّـاسِ إذْ أهْوَاؤُهُـمْ قِدَدُ

"İnsanların fitne (ve karışıklık) zamanlarında hevâları
çeşitli fırkalara ayrıldığı vakit,
İtaatiyle hidâyete ileten, kabzeden ve bastedendir (O)."

Anlam şudur: Bütün cinler, kâfir değil idi. Bunların kimisi kâfir, kimisi salih mü'min kimseler, kimisi de salih olmayan mü'min kimseler olmak üzere farklı gruplar halinde idiler.

el-Müseyyeb dedi ki: (Yani) biz müslüman, yahudi, hristiyan ve meçusi kimselerdik, demektir.

es-Süddî de yüce Allah'ın: **"Biz, çeşit çeşit yollara ayrılmışız"** buyruğu hakkında şunları söylemektedir: Cinler arasında da sizin gibi kaderiyye, mürcie, hariciler, rafiziler, şiiler ve sünniler de vardır.

Bir kesim de şöyle demiştir: Bizler, Kur'ân'ı dinledikten sonra ayrı ayrı yollardayız. Kimimiz mü'mindir, kimimiz kâfirdir. Yani bizden kimileri salih, kimileri de salih olmakta ileriye gitmemiş, sade mü'minleriz.

Ancak birinci açıklama daha güzeldir. Çünkü cinler arasında Musa'ya ve İsa'ya iman edenler de vardı. Yüce Allah, onlar hakkında bize haber vermiş ve onların: *"Biz Musa'dan sonra indirilmiş olup, kendinden öncekileri doğrulayan hakka ve dosdoğru yola ileten bir kitap dinledik"* (el-Ahkaf, 46/30) dediklerini bildirmektedir. Bu, onlardan bir kesimin Tevrat'a iman etmiş olduklarını göstermektedir. Bu ifadeleri de onların imana çağırdıkları kimselere yönelttikleri, bu çağrılarını daha ileriye götürmek için kullandıkları bir ifadedir. Aynı şekilde onların; biz şu andan itibaren kimimiz mü'min, kimimiz kâfir olmak üzere iki kısma ayrıldık, demiş olmalarının da bir faydası yoktur.

"(الطرائق): **Çeşit çeşit yollar"** buyruğu "tarikat"ın çoğulu olup, kişinin izlediği yol, demektir. Bizler çeşitli fırkalar halinde idik, anlamındadır. "(القوم طرائق): O topluluk farklı mezhebler üzeredir" denilir.

(القِدد): **Çeşit çeşit"** lafzı da tıpkı **"yollar** (tarâik)" anlamına yakındır ve bu onu te'kid etmektedir, tekili (قِدّة)'dir. Nitekim; (لكل طريق قِدّة): Herbir yolun (ondan ayrılan) ayrı bir yolu vardır" denilir. Bunun aslı ise: "(قدّ السيور): Köseleden ince deri parçaları kesmek" tabirinden gelmektedir. Lebid, kardeşi Erbed'e söylediği mersiyesinde, şunları söylemektedir:

لـم تَبْلُغِ العينُ كلَّ نَهْمَتِها ليلـةَ تُمْسِـي الجِيادُ كالقِـددِ

"Asil atların (alabildiğine koşturulduğundan ötürü)
ince kesilmiş bir kösele parçasına döndüğü gecede
(Ne kadar ağlasa da) göz hiçbir zaman arzusunu
gerçekleştirecek noktaya erişmiş olamaz."

Bir başkası (ki bu da Lebîd'dir) da şöyle demektedir:

ولقد قلتُ وزيدٌ حاسرٌ يومَ ولّتْ خيلُ عَمْرو قِددا

"Amr (oğulları)nın atları (hızlıca koşturulmaktan) ince
kesilmiş bir kösele parçası gibi geri döndükleri günü
Ve Zeyd de üzerinde zırh ve miğfer yokken demiştim ki..."

"Kaf" harfi kesreli olarak; "(القِدّ): Tabaklanmamış deri parçasından kesilen ince bir parça"ya denilir. "(ماله قِدٌّ ولا قِحْف): Deriden olsun, tahtadan olsun hiçbir kabı bulunmuyor" deyimi kullanılır.

"Şunu da hiç şüphesiz bildik ki; yeryüzünde Allah'ı asla âciz bırakamayız" Buyruğundaki: "(الظنّ): Zannetmek" kesin olarak bilmek anlamındadır. Yüce Allah'ın: *"Doğrusu biz... söylemeyeceklerini sanmıştık."* (5. âyet) ile *"ve gerçekten onlar... sanmışlar"* (7. âyet) buyruklarında kullanılan "zan"dan farklı bir mana ihtiva eder. Burada şu demektir: Biz istidâl ile ve Allah'ın âyetleri üzerinde düşünmek suretiyle, kesin olarak şunu bildik ki: Biz, hiç şüphesiz Allah'ın egemenlik ve mülkü içerisindeyiz. Kaçmak suretiyle veya başka bir yolla ondan kurtulamayız.

"(هَرَباً): **Kaçmak"** hal konumunda bir mastardır; bizler kaçarak (onu âciz düşüremeyiz), demektir.

وَاَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدٰٓى اٰمَنَّا بِهٖ ۭ فَمَنْ يُّؤْمِنْۢ بِرَبِّهٖ فَلَا يَخَافُ
بَخْسًا وَّلَا رَهَقًا ﴿١٣﴾ وَاَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُوْنَ وَمِنَّا الْقٰسِطُوْنَ ۭ
فَمَنْ اَسْلَمَ فَاُولٰۗىِٕكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا ﴿١٤﴾ وَاَمَّا الْقٰسِطُوْنَ فَكَانُوْا
لِجَهَنَّمَ حَطَبًا ﴿١٥﴾

13. "Gerçekten biz hidâyeti işittiğimizde ona iman ettik. Kim Rabbine iman ederse o (ecrinin) **eksiltilmesinden de korkmaz, kendisine zulmedilmesinden de.**
14. "Gerçekten kimimiz müslümanlar, kimimiz zalimleriz. Müslüman olmuşlar, işte onlar doğru yolu aramış olanlardır.
15. "Zalim olanlara gelince, onlar cehenneme odundurlar."

"Gerçekten biz, hidâyeti" Kur'ân'ı **"işittiğimizde ona iman ettik."** Allah'a inandık, Muhammed (sav)'ın risaletini tasdik ettik. Esasen Peygamber (sav) hem insanlara, hem cinlere peygamber olarak gönderilmiştir. el-Hasen de dedi ki: Allah Muhammed'i hem insanlara, hem cinlere peygamber olarak göndermiştir. Ancak ne cinlerden, ne göçebelerden, ne de kadınlardan herhangi bir peygamber göndermiş değildir. Yüce Allah'ın: *"Senden önce gönderdiklerimiz de, kendilerine vahyettiğimiz şehirli erkeklerden başkaları değildi"* (Yusuf, 12/109) buyruğu da bunu anlatmaktadır. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden (Yusuf, 12/109. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Sahih hadiste de: "Ben kırmızı tenliye de, siyah tenliye de peygamber olarak gönderildim."(1) Yani insanlara da, cinlere de peygamber olarak gönderildim, diye buyurulmaktadır.

"Kim Rabbine iman ederse, o (ecrinin) eksiltilmesinden de korkmaz, kendisine zulmedilmesinden de" buyruğu hakkında İbn Abbas, şöyle demiştir: O kimse, iyiliklerinin eksiltilmesinden de korkmaz, kötülüklerinin artırılmasından da korkmaz. Çünkü: "(البخس) Eksiltmek": (الرهق): "haddi aşmak, haksızlık yapmak ve haram olan şeyleri işlemek" demektir. el-Aşa şöyle demektedir:

لا شَيْءَ يَنْفَعُنِي مِنْ دُونِ رُؤْيَتِها هل يَشْتَفِي وَامِقٌ مَا لَمْ يُصِبْ رَهَقا

"Onu görmenin dışında hiçbir şeyin bana faydası olmaz
Hiç âşık bir haram işlemeden şifâ bulabilir mi?"(2)

Bu buyruklarda zikredilen sözler, yüce Allah'ın cinlerden söylediklerini naklettiği sözlerdir. Buna sebeb ise imanlarının kuvveti ve müslümanlıklarının doğruluğudur.

"Korkmaz" anlamındaki buyruk genel olarak; (فَلاَ يَخَافُ) şeklinde; "(فإنه لا يخاف): O korkmaz" takdiri ile ref' ile okunmuştur. Ancak el-A'meş, Yahya ve İbrahim, şartın cevabı olarak meczûm ve "fe"nin zâid geldiğini kabul ederek; "(فَلاَ يَخَفْ): Korkmasın" diye okumuşlardır.

"Gerçekten kimimiz müslümanlar, kimimiz zalimleriz." Yani bizler Kur'ân'ı dinledikten sonra ayrılığa düştük. Bizden kimisi müslüman oldu, kimisi kâfir oldu.

(1) İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 375; *Dârimî*, II, 295; *Müsned*, I, 301, III, IV, 416, V, 145.

(2) Altıncı âyet-i kerîmenin tefsiri sırasında da zikredilen bu beyitteki "rehak" kelimesine nisbeten farklı bir anlam verilmesi, merhum müfessirimizin bu lafzı açıklarken ön plana çıkardığı anlamın gözönünde bulundurulmasındandır.

"(القاسط): **Zalim":** Haksızlık yapan, zulmeden demektir. Çünkü böyle bir kimse haktan uzaklaşmış bir kimsedir. Buna karşılık: "(المُقْسِط): Adaletli ve adil kimse" demektir. Çünkü böyle bir kimse hakka yönelen kimse demektir. Nitekim; "(قسط): Zulmetti" "(أقسط): Adalet yaptı" denilir. Şair de şöyle demektedir:

قومٌ هُمُ قتلوا ابنَ هِندٍ عَنْوَةً عَمْراً وهم قَسَطُوا على النُّعمانِ

"Onlar Hind'in oğlu Amr'ı zorla öldürmüş kimselerdir,
Ve hem onlar Numan'a karşı da zalimlik etmişlerdir."

"Müslüman olmuşlar, işte onlar, doğru yolu aramış olanlardır." Hak yola yönelmiş, onu bulmaya çalışarak araştırmış kimselerdir. "Kıblenin taharrî edilmesi: Doğru yönünün araştırılması" tabiri de buradan gelmektedir.

"Zalim olanlara" yani hak ve iman yolundan sapanlara **"gelince onlar, cehenneme odundurlar."** Onun tutuşturucu yakıtıdırlar demektir.

"(حَطَباً): **Odundurlar"** lafzı yüce Allah'ın ilminde onların durumları budur, demektir.

وَأَنْ لَوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَاهُمْ مَاءً غَدَقًا ﴿١٦﴾ لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ ۚ وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا ﴿١٧﴾

16. Ve eğer onlar, o yol üzere dosdoğru gitseler, elbette biz onlara bol su içirirdik;
17. Onları bu konuda deneyelim diye. Kim Rabbinin zikrinden yüz çevirirse onu zorlu bir azaba sokar.

"Ve eğer onlar, o yol üzere dosdoğru gitseler..." bu buyruk, yüce Allah'ın buyruklarındandır. Yani eğer bu kâfirler iman ederlerse, elbetteki biz dünya hayatında onlara bolluk veririz, rızıklarını genişletiriz.

Bu ifadeler, vahyolunanlar arasında bunlar da vardır, demektir. Bana şu da vahyolundu ki: Eğer onlar o yol üzere dosdoğru gitseler... demektir.

İbn Bahr'ın naklettiğine göre, bu sûrede yer alan "nun" harfi şeddeli, hemzesi kesreli her: "(إنّ): Şüphesiz gerçekten" Kur'ân'ı dinleyen ve bunun

üzerine kavimlerine onları uyarıp, korkutmak üzere geri dönen cinlerin sözlerini aktarır. Buna karşılık şeddesiz (ve hemzesi) üstün olan herbir, (أن) ise Rasûlullah (sav)'a vahyedilen buyrukları ifade eder.

İbnu'l-Enbârî dedi ki: Diğerlerini kesreli okurken; "(وأنْ لو آستقاموا): **Ve eğer onlar... dosdoğru gitseler"** lafzında "hemze"yi üstün okuyan tam bir yemin ifadesini takdir ederek okumuş olur ki; bu ifadenin açılmış hali; "(والله أن لو آستقاموا على الطريقة): Allah'a yemin olsun ki eğer onlar o yol üzere dosdoğru gitseler..." takdirindedir. Konuşma esnasında "Allah'a andolsun ki eğer kalkarsan, elbette ben de kalkarım" anlamında; (والله أنْ قمتَ لقمتُ) ile (والله لو قمتَ قمتُ) denilir. Şair de şöyle demektedir:

أمَـا واللّـهِ أنْ لو كُنـتَ حُرّاً ومـا بالحُـرّ أنـتَ ولا العتيقِ

"Allah'a yemin ederim, eğer sen hür bir kimse olsa idin,
Ki esasen hür de değilsin, azad edilmiş birisi de değilsin."

(Bu) şeddesiz olanından öncekileri üstün olarak okuyanlar ise bunu -yani şeddesiz olanı-; "(أُوحِيَ إِليَّ أنَّهُ): **Bana şu vahyolundu"** ile; "(وأنْ لو آستقامُوا): **Ve eğer onlar... dosdoğru gitseler"** buyruğuna ya da; "(آمنّا بِهِ): ***Ona iman ettik"*** (13. âyet) buyruğuna nesak ile (atf ile) veya; "(بأن لو آستقاموا): Ve eğer onlar... dosdoğru gitseler" takdirinde okumuşlardır.

(16. âyetin başındaki) şeddesiz olan; (أن)'e kadarki bu edatların hepsini kesreli okuyan kimselerin bunu; "(أُوحِيَ إِلَيَّ): **Bana vahyolundu"** buyruğuna yahutta; ***"Ona iman ettik"*** (13. âyet)'e atf ile okumaları ve "yemin" takdirine ihtiyaç duymamaları da mümkündür.

"(لو): **Eğer"** lafzının "vav" harfi arka arkaya iki sakinin gelmesi dolayısıyla genel olarak kesreli okunmuştur. İbn Vessâb ve el-A'meş ise "vav" harfini ötreli okumuşlardır.

"(ماءً غدَقاً) Bol su": "Pek geniş ve fazla su" demektir. Yedi yıl süreyle onlara yağmur yağdırılmamıştı. "(غدِقَتِ العينُ تغدَق): Pınardan bol su kaynadı, kaynar" denilir. Bu şekilde suyu bol olan pınar da; (غدِقة) diye nitelendirilir.

Maksadın bütün insanlar olduğu da söylenmiştir. Yani: **"Ve eğer onlar, o yol üzere, dosdoğru gitseler"** hak, iman ve hidâyet yolu üzerinde dosdoğru yürüyüp, itaatkâr mü'minler olsalar **"elbette biz onlara bol"** çok miktarda **"su içirirdik. Onları bu konuda deneyelim diye."** Yani bu nimetlere karşı bu yolla onların nasıl şükrettiklerini sınayalım diye.

Ömer (r.a) bu âyet-i kerime hakkında şöyle demiştir: Su nerede olursa ora-

da mal da olur, mal nerede bulunursa orada da fitne (denenme) olur. Buna göre: **"Onlara ... içirirdik"** buyruğu dünyalıklarını onlara bol bol verirdik, demektir. İşte çok miktarda su da buna örnek olarak verilmiştir. Çünkü hayır ve rızkın tamamı yağmur ile gelir. Ondan dolayı yağmur onun yerine zikredilmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: ***"Eğer o ülke halkı iman edip de sakınmış olsalardı üzerlerine gökten ve yerden nice bereketler açardık."*** (el-A'raf, 7/96); ***"Ve eğer onları Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbleri katından kendilerine indirileni gereği gibi uygulasalardı, şüphesiz üstlerinden ve ayakları altından (rızıklarını) yerlerdi."*** (el-Mâide, 5/66) Bu da yağmur sebebiyle (böyle olurdu) demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Said b. el-Müseyyeb, Ata b. Ebi Rebâh, ed-Dahhak, Katade, Mukatil, Atiyye, Ubeyd b. Umeyr ve el-Hasen şöyle demişlerdir: Allah'a yemin ederim ki, Peygamber (sav)'ın ashabı, sözü dinleyen ve itaatkâr kimselerdi. O bakımdan Kisra'nın, Kayser'in, Mukavkıs'ın ve Necaşi'nin hazineleri fütuhât ile onlara verildi. Bunlarla fitneye maruz kaldılar ve imamları üzerine atılarak onu öldürdüler. Bununla kastettikleri kişi Osman b. Affan (r.a)'dır.

el-Kelbî ve başkaları ise şöyle demektedir: **"Ve eğer onlar o yol üzere dosdoğru gitseler"** yani gitmekte oldukları küfür yolunu sürdürecek olup da hepsi kâfir kalmaya devam etselerdi, Biz de onlara karşı bir tuzak olmak ve onları derece derece azaba yaklaştırmak üzere bu hususta fitneye düşsünler ve bu sebeble onları dünyada ve âhirette azaplandıralım diye rızıklarını onlara genişletirdik. Bu, er-Rabi b. Enes, Zeyd b. Eslem, onun oğlu, el-Kelbî, es-Sümâlî, Yemân b. Rebab, İbn Keysan ve Ebu Miclez'in görüşüdür. Onlar buna delil olarak yüce Allah'ın şu buyruklarını göstermişlerdir: ***"Onlar kendilerine hatırlatılan şeyi (öğüdü) unutunca, Biz de üzerlerine herşeyin kapılarını açtık."*** (el-En'âm, 6/44); ***"Eğer insanlar tek bir ümmet olmayacak olsalardı, Rahmana kâfir olanların evlerinin tavanlarını, üzerlerine çıkacakları merdivenleri, gümüşten yapardık."*** (ez-Zuhruf, 43-33)

Ancak birinci görüş doğruya daha yakın görülmektedir. Çünkü buradaki "tarikat (o yol)" "elif, lam" ile marife olarak gelmiştir. O halde bu yolun hidâyet yolu olması daha uygundur. Çünkü dosdoğru oluş (istikamet), ancak hidâyet ile birlikte sözkonusudur. Müslim'in *Sahih*'inde de Ebu Said el-Hudri (r.a)'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Sizin için en korktuğum şey, Allah'ın sizin için çıkartacağı dünya hayatının süsüdür." Ashab: Dünya hayatının süsü ne demektir? diye sordu, Peygamber: "Yeryüzünün bereketleridir..." diye buyurdu, dedi ve hadisin geri kalan bölümünü zikretti.[1]

(1) *Müslim*, II, 728

Yine Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah'a yemin ederim ki sizin için fakirlikten korkmuyorum. Ben sizin adınıza sizden öncekilere bollukla verildiği gibi dünyanın da size bollukla verileceğinden ve onlar bu hususta birbirleriyle yarıştıkları gibi, sizin de bu dünyalıkta birbirinizle yarışacağınız dan, onları helâk ettiği gibi (bu dünyalığın) sizi de helâk edeceğinden kor kuyorum."(1)

"Kim Rabbinin zikrinden" İbn Zeyd'in açıklamasına göre Kur'ân-ı Ke rim'den **"yüz çevirirse..."**

Yüz çevirmek; iki şekilde açıklanmıştır. Birinci açıklama -kâfirler hakkında olduğu kabul edilirse- kabul etmekten yüz çevirirse... demektir. İkincisi ise; eğer mü'minler hakkında olduğu kabul edilirse, amel etmekten yüz çevirirse demektir.

"Kim Rabbinin zikrinden yüz çevirirse" O'nun nimetine şükretmezse diye de açıklanmıştır.

"...Onu zorlu bir azaba sokar" buyruğundaki; "(يَسْلُكْهُ): **Onu sokar"** lafzını Kûfeliler ve Ebu Amr'dan Ayyâş "ye" ile okumuşlardır. Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim de bu okuyuşu tercih etmişlerdir. Çünkü daha önceden "Allah"ın adı anılarak: **"Kim Rabbinin zikrinden yüz çevirirse"** diye buyurulmuştur. Diğerleri ise "nun" harfi ile "(نَسْلُكْهُ): Onu sokarız" diye okumuşlardır. Müslim b. Cundüb'den "nun" harfini ötreli, "lam" harfini kesreli okuduğu rivâyet edilmiştir. Talha ve el-A'rec de böyle okumuşlardır. Bu iki okuyuş ("nun" harfinin üstün, "lam"ın ötreli ile "nun" harfinin ötreli, "lam"ın kesreli okunuşları) iki ayrı söyleyiştir. (سلكه) ile; (أسلكه): Onu soktu" anlamındadır. Buna göre; onu sokarız, demek olur.

"Zorlu bir azaba"; çok meşakkat verici ve çetin bir azaba demektir. İbn Abbas dedi ki: Bu cehennemdeki bir dağdır. el-Hudrî dedi ki: Ellerini üzerlerine koydukları her seferinde elleri eriyecektir.

Yine İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre, anlam şudur: Azaptan oldukça ileri derecedeki meşakkat demektir. Dilde bu, bilinen bir anlamdır. Çünkü; (الصَّعَد) sözlükte; "meşakkat ve zorluk" demektir. Bir iş, bir kimseye zor ve ağır geldiğinde, o kimse; "(تصعَّدني الأمر): Bu iş bana çok zor ve ağır geldi" der. Ömer (r.a)'ın şu sözleri de böyledir: "(ما تصعّدني شيء ما تصعدتني خطبة النكاح): Nikâh hutbesinde (evliliğe talib olmak maksadı ile yapılan konuşmada) zorlandığım kadar hiçbir şey beni zorlamış değildir."

"(عذاب صَعَدٌ): Çetin ve zorlu azab" demektir. (الصَّعَد); (صَعِد)'ın mastarıdır. Bu fiilin mastarları; (صَعَداً وصُعُوداً) şekillerinde gelir. Azab bu masdarın anlamı

(1) *Buhârî,* V, 2361; *Müslim,* IV, 2273; *Tirmizî,* IV, 640; *İbn Mâce,* II, 1324; *Müsned,* IV, 137, 327

ile nitelendirilmiş bulunmaktadır. Çünkü bu azab, azab gören kimsenin üstüne çıkar. Yani onun üstüne çıkar, onu yenik düşürür ve azab edilen kişi buna tahammül edemez.

Ebu Ubeyde dedi ki: (الصَّعَد) mastardır, yani bu, yüksekliği olan bir azab, yükselen bir azab anlamındadır. Yukarı doğru yürümek ise meşakkatli bir şeydir. "(الصَّعُود): Çok zorlu yokuş" anlamındadır.

İkrime dedi ki: Bu, azap görene, oraya çıkması emrolunacak cehennemdeki dümdüz bir kayadır. Onun tepesine vardığında yine tekrar cehenneme düşer.

el-Kelbî dedi ki: el-Velid b. el-Muğîre'ye dümdüz bir kayadan yapılmış cehennem ateşindeki bir dağa tırmanması emrolunacak, önünden zincirlerle çekilecek, arkasından ise ağır tokmaklarla vurulacak. Nihâyet onun tepesine varacak. Kırk senede onun tepesine varamaz. Onun tepesine vardı mı, yine en dibine yuvarlanır. Tekrar ona tırmanmakla emrolunur. Ebediyyen bu halde devam edip gidecektir. İşte yüce Allah'ın: *"Ben onu sarp yokuşa sardıracağım"* (el-Müddessir, 74/17) buyruğunda anlatılan budur.

وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا ﴿١٨﴾

18. Şüphesiz ki mescidler, Allah'a mahsustur. Onun için Allah ile, birlikte hiçbir kimseye dua (ve ibadet) **etmeyin.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Mescidler Allah'ındır:

"Şüphesiz ki mescidler, Allah'a mahsustur" buyruğundaki: "(أَنَّ): **Şüphesiz ki"** buyruğunda hemze üstün ile okunacaktır. Bunun yüce Allah'ın: *"Bana şu vahyolundu..."* (Cinn, 72/1) buyruğuna atıf olduğu söylenmiştir. De ki: Bana şüphesiz ki mescidler de Allah'a mahsustur (diye) vahyolundu, anlamındadır. el-Halil dedi ki: Buyruk: "(ولأن المساجد لله): Ve çünkü şüphesiz, mescidler Allah'a mahsustur" anlamındadır, demiştir.

Bundan maksat, çeşitli din mensuplarının ibadet için bina ettikleri mabedlerdir. Said b. Cübeyr dedi ki: Cinler, bizler senden uzak bulunduğumuz halde nasıl olur da mescidlere gelip, seninle birlikte namazda hazır bulunabileceğiz? diye sorunca: **"Şüphesiz ki mescidler de Allah'a mahsustur"** yani Allah'ı anmak ve O'na itaat etmek için bina edilmiştir, buyruğu nâzil oldu.

el-Hasen dedi ki: Bu buyrukla yüce Allah, her yeri kastetmiştir. Çünkü yerin tamamı Peygamber (sav) için mesciddir. Çünkü o: "Her nerede olursanız, namaz kılınız."; "Nerede namaz kılarsanız, orası mesciddir"(1) diye buyurmuştur. Sahih hadiste de şöyle buyurmuştur: "Yeryüzü de bana hem mescid, hem de (teyemmüm ile) bir temizlenme aracı kılınmıştır."(2)

Saîd b. el-Müseyyeb ile Talk b. Habib dedi ki: Burada **"mescidler"** ile kulun üzerinde secde ettiği azalarını kastetmiştir. Bunlar da ayaklar, dizler, eller ve yüzdür, yani bu azalar Allah'ın sana nimet olarak ihsan ettikleridir. Bunlarla başkasına sakın secde etme, o takdirde Allah'ın nimetini inkâr etmiş olursun.

Ata da şöyle demiştir: Sen mescidleri (üzerlerinde secdeye vardığın yerleri)ni, yani üzerlerinde secde etmekle emrolunduğun organlarını, onları yaratandan başkasının önünde alçaltma, demektir.

Sahih hadiste, İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre, Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ben yedi kemik üzerine secde etmekle emrolundum: Alın -eliyle burnuna da işaret etti-, iki el, iki diz ve parmak uçları."(3)

el-Abbas dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kul, secdeye vardığı vakit onunla birlikte yedi azası da secde eder."(4)

"Mescidler"in namazlar olduğu da söylenmiştir. ... Ve şüphesiz ki, secde Allah'a mahsustur, demek olur. el-Hasen de böyle açıklamıştır.

Eğer **"mescidler"** secde edilen yerler olarak anlaşılırsa, o zaman bunun tekili "cim" harfi kesreli olarak "mescid" diye gelir. Üstün olarak da (mesced şeklinde) kullanılır. Bunu el-Ferrâ nakletmektedir.

Eğer **"mescidler"**den kasıt, organlar ise o vakit bunun tekili "cim" harfi üstün olarak "mesced" şeklinde gelir.

Bunun sücud anlamındaki "mesced"in çoğulu olduğu da söylenmiştir. Nitekim: "(سجدت سجوداً ومَسجداً): Ben sücûd yaptım" denilir.

Tıpkı: "(ضربت في الأرض ضَرْباً ومَضرباً): Yeryüzünde yürüdüm, yol aldım, yürümek, yol almak" demek ve bunu (asıl kökünün ikinci harfini -ki mesceddc "cim"e tekabül eder-) üstün okumak gibidir ki; bu da rızık aramak maksadıyla yeryüzünde yürümeyi anlatmak üzere kullanılır.

(1) Ebû Avâne, *Müsned,* I, 327; Ahmed, *Müsned,* V, 156

(2) *Buhârî,* I, 128, 168; *Tirmizî,* II, 131, IV, 123; *Dârimî,* I, 374, II, 295; *İbn Mâce,* I, 188; *Müsned,* I, 301, II, 411, V, 145.

(3) *Buhârî,* I, 280; *Müslim,* I, 354 ("iki diz" lafzı yerine "iki ayak" lafzıyla); *Dârimî,* I, 346; *Nesâî,* II, 209; *İbn Mâce,* I, 286; *Müsned,* I, 292, 305

(4) *Müslim,* I, 355; *Ebû Dâvûd,* I, 235; *Tirmizi;* II, 61; *Nesâî,* II, 210; *İbn Mâce,* I, 286; *Müsned,* I, 206, 208

İbn Abbas dedi ki: Burada mescidlerden kasıt kıblenin kendisi olan Mekke'dir. Mekke'ye "mesâcid (mescidler)" denilmesinin sebebi, herkesin ona yönelerek secdeye varmasından dolayıdır. Allah'ın izniyle bu görüşler arasında en kuvvetli olanı birinci görüştür. Ayrıca bu görüş İbn Abbas'tan -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- da rivâyet edilmiştir.

2- Mescidlerin Allah'a İzafe Edilmesinin Mahiyeti:

"Allah'a mahsustur" buyruğundaki izafet bir şereflendirme ve bir tekrim izafetidir. Bütün mescidler arasında da özellikle el-Beytu'l-Atîk (eski ev, özgürlük evi olan Ka'be) özellikle sözkonusu edilerek: *"Ve Beyt'imi temizle!..."* (el-Hac, 22/26) diye buyurmaktadır. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Binekler ancak üç mescide koşulur."(1) Bu hadisi hadis imamları rivâyet etmiştir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-İsrâ, 17/1. âyet, 8. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yine Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Benim bu mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Haram müstesnâ, onun dışındakilerde kılınan bin namazdan hayırlıdır."(2)

İbnu'l-Arabî dedi ki: Pek sakıncalı görülmeyen bir yolla gelen bir rivâyete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Benim bu mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Haram müstesnâ onun dışındakilerde kılınan bin namazdan hayırlıdır. Çünkü onda (Mescid-i Haram'da) kılınan bir namaz benim bu mescidimdeki bin namazdan hayırlıdır."(3) Eğer bu hadis sahih ise (bu husta) açık bir nastır. Derim ki: Bu daha önce İbrahim Sûresi'nde (14/37. âyet, 6. başlıkta) açıkladığımız üzere adaletli ravilerin, adaletli kimselerden nakletmiş olması sebebiyle, sahih bir rivâyettir.

3- Mescidler Allah'tan Başkasına İzafe Edilebilir mi?

Mescidler, her ne kadar yüce Allah'ın mülkü ve O'nun tarafından şereflendirilmiş mekânlar ise de, bazen tanıtmak (tarif) maksadı ile O'ndan başkasına nisbet edilerek: Filanın mescidi" denilebilir. Sahih hadiste rivâyet edildiğine göre Peygamber (sav) koşu için zayıflatılmış atları el-Hayfa'dan itibaren Seniyyetu'l-Vedâ'a kadar yarıştırmış, zayıflatılmamış olan atlar arasında ise Seniyye'den Züreykoğulları Mescidine kadar yarıştırmıştır.(4)

(1) *Nesâî*, III, 114; *Muvatta*, I, 309

(2) *Buhârî*, I, 398; *Müslim*, II, 1012, 1013; *Tirmizî*, II, 147, V, 719; *Muvatta*, I, 196; *Müsned*, I, 184, II, 256, 277, 278, 466

(3) *Müsned*, IV, 5

(4) *Buhârî*, I, 162, III, 1052, 1053, VI, 2672; *Müslim*, III, 1491; *Tirmizî*, IV, 205; *Dârimî*, II, 279; *Dârakutnî*, IV, 299, 300; *Ebû Dâvûd*, III, 29; *Nesâî*, VI, 225, 226; *İbn Mâce*, II, 960; *Muvatta*, II, 467; *Müsned*, II, 5, 11

Bu durumda böyle bir izafet, mahalli izafet hükmündedir. Burası onların kıblesinde imiş gibi bir ifade anlaşılır. Onların (burayı mescid için) vakfetmiş olmaları sebebiyle de bu izafet yapılmış olabilir.

Mescidlerin, köprülerin ve kabristanların vakıf yapılabileceği hususunda ümmet arasında -başka şeylerin vakfı hususunda görüş ayrılığı bulunsa da bi görüş ayrılığı yoktur.

4- Mescidlerde Yapılması Caiz Olan İşler:

Mescidler Allah'ın olmakla, orada Allah'tan başkası anılmamakla birlikte, oralarda malların taksim edilmesi de caizdir. Orada yoksullar arasında ortak olmak üzere, zekât olarak toplanan malların bulundurulması da caizdir. Her gelen de oradan yiyebilir. Borçlunun orada hapsedilmesi, esirin bağlanması, mescidlerde uyumak, hastaların orada kalması, komşu olanların oraya kapılarının açılması, batıldan uzak olması şartıyla oralarda şiir okunması da caizdir. Bütün bu hususlara dair yeterli açıklamalar et-Tevbe Sûresi'nde (9/28. âyetin tefsirinde) ve en-Nur Sûresi'nde (24/36-38. âyetlerin tefsirinde) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

5- Allah ile Birlikte Başkasına İbadet Edilemez:

"Onun için, Allah ile birlikte hiçbir kimseye dua etmeyin" buyruğu, Mescid-i Harâm'da Allah ile birlikte başkasına dua (ve ibadet) etmeleri dolayısıyla müşriklere bir azardır. Mücahid dedi ki: Yahudiler ve hristiyanlar kilise ve havralarına girdiklerinde Allah'a ortak koşuyorlardı. Yüce Allah, peygamberine ve mü'minlere bütün mescidlere girdikleri takdirde, sadece Allah'a ihlâsla dua (ve ibadet) etmelerini emretmektedir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: Bu sebebten dolayı o dua ve ibadete kendilerine tapınılmış put ya da başka herhangi bir şeyi ortak koşmayınız.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Mescidleri sadece Allah'ı anmaya tahsis ediniz. Oraları şakalaşılacak, ticaret yapılacak, oturulacak yerler, yollar edinmeyin. Mescidlerde Allah'tan başkasına bir pay ayırmayın. Sahih hadiste de şöyle denilmiştir: "Her kim mescidde bir şey kaybettiğini ilan edecek olursa, siz de: Allah onu sana geri çevirmesin. Mescidler bunun için bina edilmedi, deyiniz."(1)

en-Nur Sûresi'nde (az önce belirtilen âyetlerin tefsirinde) mescidlerin ahkâmına dair yeterli açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

(1) *Müslim*, I, 397; *Ebû Dâvûd*, I, 128; *İbn Mâce*, I, 252; *Müsned*, II, 349.

6- Mescide Girip Çıkarken Yapılacak Dua:

ed-Dahhak'ın, İbn Abbas'tan onun da Peygamber (sav)'dan rivâyet ettiğine göre Peygamber mescide girdiği vakit önce sağ ayağını atar ve şöyle dua ederdi: "(اللهم أنا عبدك وزائرك وعلى كل مَزور حقّ وأنت خير مَزور فأسألك برحمتك أن تفك رقبتي من النار): Şüphesiz ki mescidler Allah'a mahsustur. Onun için Allah ile birlikte hiçbir kimseye dua (ve ibadet) etmeyin. Allah'ım, ben senin kulunum, senin ziyaretçinim. Ziyaret edilen herkesin üzerinde bir hak vardır, Sen ziyaret olunanların en hayırlısısın. Rahmetinle boynumu cehennem ateşinden kurtarmanı Senden diliyorum." Mescidden çıktı mı önce sol ayağını atar ve şöyle dua ederdi:

اللهم صُبَّ عليَّ الخير صبّاً ولا تنزع عني صالح ما أعطيتني أبداً ولا تجعل معيشتي كَدّاً، واجعل لي في الأرض جَدّاً

"Allah'ım, üzerime sağnak sağnak hayır yağdır. Bana verdiğin iyi şeyleri benden asla alma. Benim geçimimi kâr sağlamayan bir yorgunluk kılma. Yeryüzünde bana, beni ihtiyaçtan kurtaracak kadar bir pay takdir buyur."(1)

وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا ﴿١٩﴾ قُلْ إِنَّمَا
أَدْعُوا رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا ﴿٢٠﴾ قُلْ إِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا
رَشَدًا ﴿٢١﴾

19. Şu da bir gerçek ki, Allah'ın kulu, O'na ibadet etmek için kalktığı zaman neredeyse etrafında bir keçe olacaklardı.
20. De ki: "Ben ancak Rabbime ibadet ederim. Hiçbir kimseyi de O'na ortak koşmam."
21. De ki: "Şüphesiz ben size bir zarar verme imkânına da, bir hayır verme imkânına da sahip değilim."

"Şu da bir gerçek ki, Allah'ın kulu, O'na ibadet etmek için kalktığı zaman..." buyruğundaki: "(وَأَنَّهُ): Şu da bir gerçek ki" lafzındaki "hemze"nin üstün okunması caizdir. "(أوحى الله إليه أنه): Yüce Allah ona şunu vahyetti": **"Şu da bir gerçek ki..."** demektir. İstinâf (önceki cümlelere atfedilmeksizin yeni bir cümle) olarak kesre ile okunması da mümkündür.

(1) Mâverdî, *Nüket*, VI, 120 -baskıyı hazırlayan kaynağını tespit edemediğini belirtmektedir.

Burada sözü edilen **"Allah'ın kulu"** -sûrenin baş taraflarında geçtiği üzere Batn-ı Nahle'de namaz kılıp, Kur'ân okuduğu zaman Muhammed (sav)'dir.

"(يَدْعُوهُ): **Ona ibadet etmek için..."** demektir. İbn Cüreyc: Onları yüce Allah'a davet etmek için kalktığı zaman... diye açıklamıştır.

"Neredeyse etrafında bir keçe olacaklardı" buyruğu hakkında; ez-Zübeyr İbnu'l-Avvâm dedi ki: Burada kastedilenler Peygamber (sav)'dan Kur'ân dinledikleri vakit cinlerdir. Yani Kur'ân'ı dinlemek için duydukları aşırı istek dolayısıyla kalabalık bir şekilde biri diğerinin üstüne çıkacak ve adeta düşecek gibi olmuşlardı.

Aşırı istekleri sebebiyle neredeyse üstüne çıkacaklardı, diye de açıklanmıştır. Bu açıklamayı ed-Dahhak yapmıştır. İbn Abbas: Zikri dinlemek arzusu ile ... diye açıklamıştır. Burd'un, Mekhûl'den rivâyetine göre cinler o gece Rasûlullah (sav)'a bey'at ettiler. Yetmişbin kişi idiler. Ona yaptıkları bey'at, tan yerinin ağarması esnasında sona erdi.

Yine İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre, bu ifadeler kavimlerine döndükleri zaman, cinlerin söyledikleri sözlerdendir. Onlar kendi kavimlerine Peygamber (sav)'ın ashabının ona gösterdikleri itaatini, rükû ve sücûdda imam olarak ona nasıl uyduklarını böylece haber vermişlerdi.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Müşrikler Peygamber (sav)'a olan kızgınlık ve öfkelerinden dolayı nerdeyse biri diğerinin üstüne çıkacaktı.

el-Hasen, Katade ve İbn Zeyd dedi ki: **"Allah'ın kulu... kalktığı zaman"**dan kasıt, şudur: Muhammed, davet etmek maksadıyla ayağa kalktığı zaman, insanlar ve cinler onun bu davetini söndürmek için birbiri üstüne üşüştüler. Fakat Allah, ona yardımcı olup, zafere kavuşturmaktan ve nurunu tamamlamaktan başkasını kabul etmedi.

Taberî, anlamın şöyle olmasını tercih etmiştir: Araplar neredeyse Peygamber (sav)'ın aleyhine bir araya gelecek ve getirdiği nuru söndürmek için birbirlerine yardımcı olacak noktaya gelmek üzere idiler.

Mücahid dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Bir keçe"** buyruğu, topluluklar halinde (biraraya geldiler), demektir. Bu ise bir "şeyin, bir şeyin üstüne keçe gibi toplanması"nı anlatmak üzere kullanılan: (تَلَبَّد الشيء على الشيء) tabirinden gelmektedir. Yününün üstüste preslenmesi dolayısıyla yere serilen: "(اللِّبْد): Keçe" de buradan gelmektedir. Bir şeyi alabildiğine sağlam bir şekilde bir başkasına yapıştırdığın herşey hakkında bu durumu anlatmak maksadı ile: "(فقد لبّدته): Onu sıkı sıkı yapıştırdın" denilir. "(اللِّبدة): Keçe" lafzının çoğulu (لِبَد) diye gelir. Tıpkı "kırba"nın çoğulunun; (قِرب) diye gelmesi gibi. Arslanın başında bulunan tüylere de: "(لِبدة): Yele" denilir. Çoğulu: (لِبد) diye gelir. Şair Züheyr şöyle demektedir:

لـدى أسـد شاكي السـلاح مُقَذَّفٍ له لِبَـدٌ أظفـارُه لم تقلَّم

"Tam anlamıyla silahlarla donanmış ve atılgan
Tırnakları kesilmemiş, yelesi bulunan bir arslanın yanında."

Pek çok miktardaki çekirgelere de bu isim verilir. Bu kelime dört şekilde telaffuz edilmiş ve dört türlü okunmuştur. Genel olarak okunan şekil, "be" harfi üstün, "lam" harfi kesreli (libed şeklinde, ikinci okuyuş "lam" harfi ötreli "be" harfi üstün olarak (lubed). Bu, Mücahid, İbn Muhaysın ve Şamlılardan nakleden Hişam'ın kıraatidir. Bunun tekili de; (لُبْدة) diye gelir. (Üçüncü okuyuş) hem "lam" hem de "be" harflerinin ötreli okunuşudur (lubud). Bu da Ebu Hayve Muhammed b. es-Semeyka', Ebu'l-Eşheb el-Ukaylî ve el-Cahderî'nin okuyuşudur, tekili; (لُبْد) şeklinde gelir. "(سَقْف) Tavan" kelimesinin çoğulunun: (سُقُف) şeklinde; "(رَهْن): Rehn'in" çoğulunun; (رُهُن) diye gelmesi gibi. (4. okuyuş); "lam" harfi ötreli, "be" harfi ise üstün ve şeddeli (lübbed) okuyuşudur. Bu da el-Hasen, Ebu'l-Aliye, el-A'rec ve yine el-Cahderî'nin okuyuşudur, tekili: (لابـد) şeklinde gelir. "(راكِع): Rükû' eden"in çoğulunun: (رُكَّع) şeklinde "(ساجِد): Secde eden"in çoğulunun: (سُجَّد) şeklinde gelmesi gibi.

"Lam" harfi ötreli, "be" harfi de üstün olarak "lübed" şeklinin "devamlı olan şey" anlamında olduğu da söylenmiştir. Uzun süre kaldığı için Lukman'ın nesrine (kartalına) "Lubed" denilmesi de buradan gelmektedir.(1)

en-Nâbiğa dedi ki:

أخْنَى عليها الـذي أخْنَـى على لُبَـدِ

"Lubed'i mahveden onu da mahvetti."

el-Kuşeyrî dedi ki: Bu kelime "lam" ve "be" harfleri ötreli olarak "lubud" diye de okunmuştur ki; bu da "lebîd"in çoğuludur. Bu ise küçük torba demektir. es-Sıhah'ta şöyle denilmektedir: "(أهْلَكْتُ مَالاً لُبَداً): ***Yığın yığın mal tükettim"*** (el-Beled, 90/6) buyruğunda (ki lübed) pek çok, pek fazla anlamındadır. Yine şöyle denilmektedir: "İnsanlar lübeddir" denildiği zaman birarayа gelip, toplanmışlardır demektir. Yine bu lafız yolculuğa çıkmayıp, yerinden ayrılmayan kimse hakkında da kullanılır. Nitekim şair şöyle demektedir:

(1) Rivâyete göre Lukman yaşayacağı süreyi tesbit etmek için kendisine birtakım seçenekler sunulunca o da yedi kartalın hayatta kalacağı süre kadar yaşamayı tercih etmişti. Bunun için henüz küçük bir yavru iken bir kartal alır ve onu ölünceye kadar beslerdi. Bunların sonuncusunun adı da Lubed idi. Diğer kartallar arasında en uzun yaşayan o oldu. Lubed ikiyüz yıl yaşadı. Lukman da: Lubed'in yaşadığı süre bayağı uzun oldu, dedi. Dediklerine göre Lubed'in ölümü ile birlikte Lukman da ölmüş oldu. Mustafa el-Ğalâyînî, *Ricâlu'l-Muallakati'l-Aşar,* Beyrut, 1331, s. 287.

مِن امرىءٍ ذِي سماحٍ لا تزالُ لَهُ بَزْلاءُ يَعْيَا بِهـا الجُثَامَـةُ اللَّبَدُ

"Yerinden ayrılmayıp, yolculuğa çıkmayan güzel görüşlü
kimsenin karşılayamadığı,
İhtiyacı bulunan oldukça cömert bir kimseden..."(1)

Lubed; Lukman'ın kartallarının sonuncusudur. Munsarıf bir kelimedir. Çünkü bu kelime madul değildir. Arapların inanışlarına göre Lukman, Âd kavminin yağmur yağmasını dilemek üzere Harem bölgesine gönderdiği heyet arasında bulunanlardan birisidir. Bunlar helâk edilince Lukman beyaza çalan ceylanlardan yedi tane pisliği yağmurun dokunmayacağı, geçit vermeyen bir dağda bırakıp bunların kalacağı süre kadar ile ardı arkasına ölen ve birileri öldükçe diğeri ölenin yerine geçecek yedi kartalın kalacağı süre kadar yaşamak arasında serbest bırakıldı. O da kartalların yaşayacağı kadar süreyi tercih etti. Bunların sonuncusunun adı da Lubed idi. Şairler bunu sözkonusu etmişlerdir. Nâbiğa şöyle demektedir:

أضْحَـتْ خَلاءً وأمْسـى أهْلُهـا احْتَمَلوا أخْنَى عليهـا الّـذي أخْنَـى علـى لُبَدِ

"Sabahı ıpıssız etti, kuşluk vaktinde de ahalisi yüklerini alıp gittiler
Lukman'ın son kartalı olan Lubed'i mahveden onu da imha etti."

Lebîd de küçük torba demektir. Nitekim: (البدت القِربة): Kırbayı torba haline getirip, onu bir lebide (kırbaya) koydu" denilir. Yine Lebid, Âmir oğullarından bir şairin adıdır. **"De ki: Ben ancak Rabbime ibadet ederim."** Yani Peygamber (sav): "Ben ancak Rabbime ibadet ederim" dedi. **"Hiç kimseyi de O'na ortak koşmam."**

Kıraat alimlerinin pek çoğu; "(قَالَ): Dedi ki" şeklinde onun dediğini haber veren bir kip olarak okumuşlardır. Ancak Hamza ve Âsım; "(قُلْ): De ki" diye emir kipi olarak okumuşlardır.

Âyetin nüzûl sebebi de şudur: Kureyş kâfirleri ona şöyle demişti: Sen çok büyük bir iş getirdin. Bütün insanlara düşmanlık ediyorsun. Bu işten vazgeç, biz seni himaye ederiz. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.

(1) Bundan sonra müellif beyitin ikinci mısraının ilk kelimesi ile ilgili bir satırlık açıklama ve bu açıklamaya dair ayrıca bir kanıt daha zikretmektedir ki; bu hem bazı yazma nüshalarda bulunmadığı için, hem de doğrudan konu ile ilgili olmadığı için ayrıca tercüme edilmemiştir.

"De ki: Şüphesiz ben size bir zarar verme imkânına da, bir hayır verme imkânına da sahip değilim." Yani ben size gelecek bir zararı önleyemeyeceğim gibi, size bir hayrın gelmesini de sağlayamam.

Bir açıklamaya göre de **"size bir zarar verme"** sizi küfre sürükleme **"imkânına da bir hayır"** hidâyete iletme **"imkânına da sahib değilim."** Yani bana düşen sadece tebliğ etmektir.

Zarar'ın azab, **hayır** (reşâd)ın de nimet olduğu da söylenmiştir. Bu da ilk açıklamanın aynısıdır. Zararın ölüm, hayrın (reşâd)ın hayat olduğu da söylenmiştir.

قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا ﴿٢٢﴾
إِلَّا بَلَاغًا مِنَ اللَّهِ وَرِسَالَاتِهِ ۚ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ
جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ﴿٢٣﴾ حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ فَسَيَعْلَمُونَ
مَنْ أَضْعَفُ نَاصِرًا وَأَقَلُّ عَدَدًا ﴿٢٤﴾ قُلْ إِنْ أَدْرِي أَقَرِيبٌ مَا
تُوعَدُونَ أَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبِّي أَمَدًا ﴿٢٥﴾

22. De ki: "Gerçek şu ki beni (evet) **beni Allah'tan asla kimse kurtaramaz ve ben O'ndan başka sığınacak kimse de asla bulamam.**

23. "Ancak Allah'tan gelenleri ve O'nun gönderdiklerini tebliğ etmek (imkânına sahibim). **Kim Allah'a ve Rasûlüne isyan ederse, hiç şüphesiz onun için cehennem ateşi vardır. Onlar orada ebediyyen kalacaklardır."**

24. Nihâyet onlar tehdit olundukları şeyi görecekleri zaman, kimin yardımcılarının daha zayıf ve sayıca daha az olduğunu bileceklerdir.

25. De ki: "Tehdit olunduğunuz yakın mıdır? Yoksa Rabbim ona uzun bir zaman mı tayin etmiştir, bilmiyorum."

"De ki: Gerçek şu ki beni (evet) beni Allah'tan asla kimse kurtaramaz." Eğer bana gelen vahyi saklayıp, size açıklamayacak olursam, Allah'ın azabını benden kimse uzaklaştıramaz, demektir. Çünkü onlar kendisine: Sen

vahye davet etmeyi bırak, biz seni himaye ederiz, demişlerdi.

Ebu'l-Cevzâ'nın, İbn Mesud'dan rivâyetine göre, o şöyle demiştir: Cin gecesi Peygamber (sav) ile birlikte gittim. Nihâyet o el-Hacûn denilen yere varınca bana bir çizgi çizdi. Sonra onların yanlarına vardı, etrafında kalabalık oluşturup toplandılar. Verdân diye anılan efendileri şöyle dedi: Ben onları senin etrafından uzaklaştırırım. Peygamber şöyle buyurdu: **"Gerçek şu ki, beni (evet) beni Allah'tan asla kimse kurtaramaz."**(1) Bunu el-Mâverdî zikretmektedir. (el-Maverdi) dedi ki: Bunun iki anlama gelme ihtimali vardır. Birincisine göre: Allah, beni himaye ettikten sonra, hiç kimse beni himaye edemez. İkinci anlamı ise: Allah'ın benim hakkımda takdir ettiği şeylere karşı kimse beni koruyamaz.

"Ve ben O'ndan başka sığınacak kimse de asla bulamam." Buradaki: "(مُلْتَحَداً): Sığınacak kimse, sığınak" kelimesini Katade: Kendisine sığınacağım bir sığınak, diye açıklamıştır. Yine ondan gelen bir rivâyete göre o, bunu dost ve yardımcı diye açıklamıştır. es-Süddi: Korunak diye, el-Kelbî: Yeryüzün de serap gibi kendisine gireceğim (ve sığınacağım) yer, diye açıklamıştır. O'nun dışında bir veli (dost ve yardımcı) ve bir mevlâ (bulamam) diye de açıklanmıştır. Gidecek yer ve izleyeceğim bir yer, diye de açıklanmıştır. Bunu da İbn Şecere nakletmiştir, anlamlar bir(birine yakın)dır. Şairin şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

يا لَهْفَ نفسي ولَهْفِي غيرُ مجدِيةٍ عَنِّي وما مِن قضاءِ اللّهِ مُلْتَحَدُ

"Ah benim canım ki, ahın bana hiçbir faydası yoktur,
Ve esasen Allah'ın hükmünden ebediyyen kurtuluş (bir sığınak) bulunamaz."

"Ancak Allah'tan gelenleri ve O'nun gönderdiklerini tebliğ etmektir." Yalnız bunda eman ve kurtuluş vardır. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır. Katade de şöyle demiştir: "Ancak Allah'tan gelenleri tebliğdir." İşte benim Allah'ın bana vereceği başarı sayesinde yapabileceğim sadece budur. Küfür ve imana gelince, ben bunlara sahip değilim. Bu açıklamaya göre buyruk, yüce Allah'ın: *"De ki: Şüphesiz ben size bir zarar verme imkânına da, bir hayır verme imkânına da sahib değilim"* (21. âyet) buyruğu ile alakalıdır. Yani ben size tebliğde bulunmaktan başkasını yapamam.

Bunun daha önce geçen yüce Allah'ın: *"Şüphesiz ben size bir zarar verme imkânına da, bir hayır verme imkânına da sahib değilim"* (21. âyet) buy-

(1) el-Mâverdi, *en-Nuket*, VI, 121; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 308

buyruğundan munkatı' bir istisnâ olduğu da söylenmiştir. Yani benim elimde olan sadece size tebliğ etmektir. Bu da: Ancak ben size benimle gönderileni tebliğ edebilirim, demektir. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır.

ez Zeccâc ise şöyle demektedir: Bu yüce Allah'ın: **"Sığınacak kimse"** buyruğundan bedel olarak nasbedilmiştir. Bu da şu demektir: Ve ben ondan başka sığınacak kimse asla bulamam. Ancak Allah'tan bana gelenleri ve O'nun mesajlarını size tebliğ edebilirim. Yani benim elimde olan, bana tebliğ etmemi emrettiği, O'ndan gelenleri size tebliğ etmekten ibarettir. Yahutta: Ben sadece Allah'tan gelenleri tebliğ eder ve gelenler gereğince amel ederim. Böylelikle başkasına emrettiklerimle, kendimi de yükümlü tutarım.

Bunun mastar (meful-i mutlak) olduğu da söylenmiştir. (لا) ise (لم) olumsuzluk edatı anlamındadır. (إن) de şart edatıdır. "(لن أجد من دونه ملتحداً): Ben O'ndan başka sığınacak kimse de asla bulamam" demektir. Yani: "(إن لم أبلغ رسالات ربي بلاغاً): Eğer ben Rabbimin risaletlerini gereği gibi tebliğ etmeyecek olursam (O'ndan başka sığınacak kimse bulamam)" demek olur).

"Kim Allah'a ve Rasûlüne" tevhid ve ibadet hususunda **"isyan ederse, hiç şüphesiz onun için cehennem ateşi vardır"** buyruğundaki: "(إن): **Hiç şüphesiz"** lafzının hemzesinin kesreli gelmesi ceza (yani şart cümlesinin cevabının) başına gelen "fe"den sonrasının ibtidâ konumunda oluşundan dolayıdır. (İbtidâ halinde ise "elif nun"un hemzesi kesreli okunur.) Daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Onlar, orada ebediyyen kalacaklardır" buyruğundaki: "(خَالِدِينَ): Kalıcılar olarak" lafzı hal olarak nasbedilmiştir. Çoğul olarak gelmesi ise bu şekilde hareket eden herkesin bu durumda olacağından dolayıdır. O bakımdan (fiilin) ilkin tekil olarak gelmesi: "(مَن): Kim" lafzından dolayıdır. Daha sonra da manadan ötürü **"ebediyyen kalıcılar"** lafzı çoğul olarak gelmiştir.

"Ebediyyen" kelimesi burada **"isyan"**dan kastın şirk olduğunu göstermektedir. Şirkin dışındaki masiyetler diye de açıklanmıştır. O durumda: **"Onlar orada ebediyyen kalacaklardır"** buyruğunun anlamı şu olur: Affedilmeleri yahut şefaate nâil olmaları hali müstesnâ. Dünyadan iman ile çıkmaları takdirinde ise affedilecekleri muhakkaktır. Bu anlamdaki açıklamalar, daha önceden en-Nisâ Sûresi'nde (4/93. âyet, 7. başlıkta) ve başka yerlerde yeteri kadarıyla geçmiş bulunmaktadır.

"Nihâyet onlar tehdit olundukları şeyi görecekleri zaman" buyruğunda yer alan: "(حَتَّى): Nihâyet" burada bir başlangıç noktasıdır. Yani: **"Nihâyet onlar"** âhiret azabından ya da Bedir'de öldürülmeleri anlamındaki dünya azabından **"tehdit olundukları şeyi görecekleri zaman"** işte o vakit **"kimin"**, onların mı yoksa mü'minlerin mi **"yardımcılarının daha zayıf ve**

sayıca daha az olduğunu bileceklerdir."

"De ki: Tehdit olunduğunuz" yani kıyametin kopması -dünya azabı da denilmiştir- **"yakın mıdır yoksa Rabbim ona uzun bir zaman"** bir süre ve bir eccl **"mi tayin etmiştir bilmiyorum?"** Yani ben, bunu bilmiyorum. Bu da şu demektir: Azabın ne zaman ineceğini de, kıyametin ne zaman kopacağını da ancak Allah bilir. Bu, kendisine dair Allah'ın bana bildirdiklerinden başkasını asla bilemeyeceğim bir gaybdır.

"(مَا تُوعَدُونَ): **Tehdit olunduğunuz"** buyruğundaki (ما)'nın fiil ile birlikte mastar anlamını vermesi sözkonusu olduğu gibi; (الذي) ism-i mevsûlü anlamında olup, aid zamirin takdir edilmesi de sözkonusu olabilir.

"Yoksa Rabbim ona uzun bir zaman mı tayin etmiştir?" buyruğundaki: "(ربي): **Rabbim"** buyruğundaki "ye" genel olarak sâkin okunmuştur. İki el Haremî ile Ebu Amr ise fethalı okumuşlardır.

عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا ﴿٢٦﴾ إِلَّا مَنِ ارْتَضَىٰ
مِن رَّسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِن بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا ﴿٢٧﴾

26. O, gaybı bilendir. O, kendi gaybına hiçbir kimseyi muttali kılmaz.
27. Meğer ki beğenip, seçtiği bir peygamber ola. Çünkü O (Allah), **onun önünden ve ardından koruyucular gönderendir.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Gayb Bilgisi Allah'a Mahsustur:

"O, gaybı bilendir" buyruğundaki: "(عَالِمُ): **Bilendir"** lafzı daha önce geçen *"Rabbim"* buyruğunun sıfatı olarak merfû' gelmiştir. Bunun; (mealde olduğu gibi) "(هو عَالِمُ الغَيْبِ): O, gaybı bilendir" anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Gayb" kullar için gaib olan, görünmeyen demektir. Buna dair açıklamalar el-Bakara Sûresi'nin baş taraflarında (2/3. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"O, kendi gaybına hiçbir kimseyi muttali kılmaz. Meğer ki beğenip, seçtiği bir peygamber ola." Ona gaybından dilediği şeyleri bildirir. Çünkü

peygamberler mucizelerle desteklenirler. Bu mucizelerden birisi de gayb olan bazı hususları haber vermeleridir. Kur'ân-ı Kerim'de de şöyle buyurulmaktadır: *"Evlerinizde yediğiniz ve biriktirdiğiniz şeyleri size haber veririm."* (Âl i İmran, 3/49)

İbn Cübeyr dedi ki: **"Meğer ki beğenip, seçtiği bir peygamber ola"** buyruğunda kastedilen rasûl (elçi, peygamber), Cebrail (a.s)'dır. Ancak bu uzak bir ihtimaldir. Daha uygunu anlamın şöyle olmasıdır: O, beğenip, seçtiği yani peygamberlik için seçtiği kimselerden başkalarını gaybından haberdar etmez. Ancak bu gibi kimselere gaybından dilediği şeyleri bildirir ki, bu onun peygamberliğine delil teşkil etsin.

2- Falcılar ve Benzerleri Gaybı Bilemezler:

İlim adamları -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- şöyle demişlerdir: Şanı yüce Allah'ın gaybı bilip, ona dair bilgiyi sadece kendisine tahsis etmesi ile öğünmesi, O'ndan başka herhangi bir kimsenin gaybı bilmediğine delil teşkil etmektedir. Daha sonra yüce Allah, beğenip, seçtiği peygamberleri bundan istisnâ etmekte ve onlara verdiği vahiy yoluyla gaybından dilediği bilgileri tevdi ettiğini belirtmektedir. Bunu da onlar için bir mucize ve peygamberliklerine dair doğru bir delâlet olarak vermiştir. Müneccim ve ona benzer taşları kullanan, kitablara bakan, kuşları (gayba dair hüküm çıkarmak maksadıyla) uçurtan kimseler ise O'nun beğenip, seçtiği ve gaybından dilediği şeylere muttali ve haberdar kıldığı rasûller arasında sayılamazlar. Aksine böyleleri Allah'ı inkâr eden, sezgi, tahmin ve yalanlarıyla da Allah'a karşı iftirada bulunan birer kâfirdirler.

Kimi ilim adamı şöyle demiştir: Hallerinin farklılığı, rütbelerinin değişikliği, aralarında hükümdarların ve sıradan insanların, alimlerin, cahillerin, zenginlerin, fakirlerin, küçüklerin, büyüklerin bulunmasına, doğdukları burçların farklılıklarına, doğuşlarının ayrılıklarına, yıldızların mertebelerinin değişik oluşuna rağmen Nuh'un gemisine binen kimseler hakkında müneccimlerin (yıldız falcılarının) neler söylediklerini keşke bilebilseydim? Nasıl oldu da bir anda hepsi de suda boğulma hükmüne mahkûm oldular.

Eğer müneccim (yıldız falcısı) -Allah müstehakkını veresice- onların gemiye bindikleri sırada yükselen burç onların boğulmalarını sağladı, diyecek olursa, o takdirde bu yükselen burç herbirilerinin doğumu esnasında farklı olan diğer yükselen burçların tümünü, hükümlerini ve o kimseye has olan yükselen burcun gereklerini çürütmüş, iptal etmiş olmaktadır. O halde ebedi olarak ve kesinlikle doğum halleri gereğince uygulama yapmanın hiçbir faydası olmayacağı gibi, bunların bir kimsenin mutluluk ya da bedbahtlığı-

na delâlet olması da düşünülemez. Geriye sadece böylelerinin Kur'an-ı Azîm'e karşı bile bile inatlaşmalarından başka bir şey kalmamaktadır. Bu ifadeler ile böyle bir kimsenin, yıldız falcılığı dolayısıyla kanının helâl olduğu da anlaşılmaktadır. Şu sözleriyle şair bu hususu ne güzel dile getirmiştir:

حَكَمَ المنجِّمُ أن طالعَ مولِدِي يقضِي عليَّ بِميتةِ الغَرِقِ
قُلْ لِلْمُنَجِّمِ صَبْحَةَ الطُّوفانِ هَلْ وُلِدَ الْجَمِيعُ بِكَوْكَبِ الْغَرَقَ

"Müneccim hükmetti, benim doğumumun yükselen burcunun
Benim hakkımda suda boğularak öleceğime.
Söyle o yıldız falcısına: Tufan sabahı herkes,
Suda boğduran yıldızın doğuşunda mı dünyaya gelmişti?"

Mü'minlerin emiri Ali b. Ebi Talib (r.a)'a Haricîlerle karşılaşmak istediği sırada: Ay akreb burcunda iken mi onlarla karşılaşacaksın denilmiş? o da: Peki ya onların ayları nerede ki, diye sormuş ve bu ayın son günlerine rastgelmiş idi. Şimdi Ali (r.a)'ın cevab olarak verdiği söze ve bu sözde yıldız falcılığına göre kanaat belirtenlerin bu kanaatlerinin ne ileri derecede reddedilmiş olduğuna, yıldızların hükümlerini gerçek kabul eden herbir cahili nasıl susturmuş olduğuna bir dikkat edelim.

Müsafir b. Avf ona dedi ki: Ey mü'minlerin emiri, sen şu anda yola koyulma! Günün üç saati geçtikten sonra yola çık ve yürü! Ali (r.a) ona: Neden? diye sorunca, şu cevabı verdi: Sen şu anda yola koyulacak olursan, sana da, arkadaşlarına da çok büyük bir belâ ve ağır bir sıkıntı isabet eder. Eğer benim söylediğim saatte yola koyulacak olursan, muzaffer olursun, üstün gelirsin ve istediğini elde edersin. Ali (r.a) şu cevabı verdi: Muhammed (sav)'ın hiçbir müneccimi (yıldız falcısı) yoktu. Ondan sonra bizim de yıldız falcımız olmayacaktır. -Bu açıklamaları esnasında Ali (r.a) Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyetlerini de delil gösterdiği uzunca sözler söyler.- Kim bu hususta söylediklerini doğru kabul ederse, o kimsenin Allah'tan başka bir eş ya da O'na zıt bir varlığı ilah edinenler gibi olmayacağından emin değilim. Allah'ım uğur varsa eğer, sadece Senin uğurundur ve Senin hayrından başka hayır yoktur. Daha sonra konuşan şahsa şunları söyledi: Bizler sözlerini yalanlıyoruz, sana muhalefet ediyoruz ve gitmeyin, dediğin saatte yola koyuluyoruz. Daha sonra diğer insanlara yönelerek şunları söyledi: Ey insanlar! Sakın yıldızlara dair kara ve denizin karanlıklarında yolunuzu bulabileceğiniz kadarından fazlasını öğrenmeye kalkışmayınız. Şüphesiz ki müneccim (yıldız falcısı) sihirbaz gibidir. Sihirbaz da kâfir gibidir. Kâfir ise cehennemdedir. Allah'a ye-

nun ederim, eğer senin yıldızlara baktığına ve onlardan çıkardığın sonuçlar gerçeğince amel ettiğine dair bir bilgi bana ulaşacak olursa, sen hayatta kaldığın ve ben hayatta kaldığım sürece ebediyyen seni hapiste bırakacağım ve ben emiru'l mü'minin kaldığım sürece sana verilmesi gereken bağışlardan seni mahrum edeceğim.

Daha sonra Müsafir b. Avf'ın çıkmamasını emrettiği saatte yola koyuldu. Haricilerle karşılaştı ve Müslim'in *Sahih*'inde sabit olan Nehrevân vakasında da onları mağlûb etti. Arkasından şunları söyledi: Eğer bizler onun bize emretmiş olduğu saatte yola koyulmuş ve zafer kazanıp, üstünlük sağlamış olsaydık, bazı kimseler: Müneccimin onlara emretmiş olduğu saatte yola çıktılar. (Onun için zafer kazandılar), diyecekti. Muhammed (sav)'ın hiçbir müneccimi yoktu. Ondan sonra bizim de olmayacaktır. Allah bize Kisra'nın ve Kayser'in yurtlarını fethetmeyi ve diğer ülkeler fethetmeyi nasib etti. Sonra şunları söyledi: Ey insanlar! Allah'a tevekkül edin ve O'na güvenin. Çünkü O, başkalarına ihtiyaç bırakmaz.

"Çünkü O (Allah), onun önünden ve ardından koruyucular göndererir." Yani onu kendisine bir şeytanın yaklaşmasına karşı kendisini koruyacak melekler gönderir. Bu yolla vahyi şeytanların çalmasından ve bunu kâhinlerin bildirmesine karşı korur.

ed-Dahhak dedi ki: Allah gönderdiği herbir peygamber ile birlikte mutlaka onu şeytanların melek suretine benzeyerek kendisine görünmesine karşı koruyacak melekler de göndermiştir. Şeytan, ona melek suretinde geldiği takdirde: Bu bir şeytandır, ondan korun, derler. Eğer melek ona gelecek olursa: Bu senin Rabbinin elçisidir, derler.

İbn Abbas ve İbn Zeyd dedi ki: **"Koruyucular"** buyruğu, Peygamber (sav)'ı önünden ve arkasından, cinlerden ve şeytanlardan koruyan koruyucular demektir.

Katade ve Said b. el-Müseyyeb dedi ki: Bunlar meleklerden olan dört koruyucu melektir.

el-Ferrâ dedi ki: Maksat Cebrail'dir. O, Allah'tan bir risalet getirerek indiği vakit, onunla birlikte cinlerin vahyi dinleyip, kâhinlerine ulaştırıp, elçiden daha önce bunu kâhinlerine ulaştırmalarına karşı korunan melekler de onunla birlikte inerdi.

es-Süddî dedi ki: **"Koruyucular"** vahyi koruyan koruyucular demektir. Allah tarafından gelen için: Bu Allah'tandır, derler. Şeytanın yaptığı telkinler için de: Bu şeytandandır, derlerdi.

"(رَصَداً): **Koruyucular"** lafzı meful(-i mutlak) olarak nasbedilmiştir. *es-Sıhah*'ta belirtildiğine göre bu, bekçiler gibi gözetleyip, koruyan topluluk

hakkında kullanılır. Tekil, çoğul, müzekker ve müennes için aynı şekli kullanılır. Bazen; (ارصاداً) diye kullandıkları da olur. "(الراصد): Bir şeyi gözetleyen" demektir. "(رَصَدَه يَرْصُدُه رَصْداً وَرَصَداً): Onu gözetledi, gözetler, gözetlemek" denilir. "(الترصد) Kollayıp, gözetlemek" (المَرْصَد): Gözetleme yeri" demektir.

لِيَعْلَمَ اَنْ قَدْ اَبْلَغُوا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ وَاَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَاَحْصٰى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا ﴿٢٨﴾

28. Ta ki o (peygamberlerin) **Rabblerinin gönderdiklerini gereği gibi tebliğ ettiklerini ortaya çıkarsın. O, onların yanında olan herşeyi kuşatmıştır. Herşeyi de sayısı ile saymıştır.**

"(لِيَعْلَمَ): **... ortaya çıkarsın"** buyruğu hakkında, Katade ve Mukatil şöyle demişlerdir: Ta ki Muhammed, kendisinden önceki rasûllerin bizzat kendisi risaletini tebliğ ettiği gibi, risaletlerini tebliğ ettiklerini bilsin, demektir. Burada "lam"ın kendisine taalluk ettiği, hazfedilmiş bir lafız vardır. Yani biz O'na vahyi koruduğumuzu haber verdik ki, kendisinden önceki rasûllerin de hakkı ve doğruyu tebliğ etmek hali gibi bir hal üzere bulunduklarını bilsin diye.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Ta ki Muhammed, Cebrail'in ve onunla birlikte bulunanların kendisine Rabbinin risaletini tebliğ ettiklerini bilsin. Bu açıklamayı İbn Cübeyr yapmıştır. O dedi ki: Vahiy ile birlikte, mutlaka meleklerden dört koruyucu inerdi.

Şöyle de açıklanmıştır: Ta ki rasûller meleklerin Rabblerinin mesajlarını tebliğ ettiğini, bilsinler diye. Bir diğer açıklama da şöyledir: Hangi peygamber olursa olsun, kendisinin dışındaki diğer bütün peygamberlerin tebliğ ettiklerini bilsin diye, anlamındadır.

Bir diğer açıklamaya göre: Ta ki İblis, rasûllerin Rabblerinin risaletini onun karıştırmalarından ve adamlarının bir şeyler çalmalarına karşı korunmuş olarak tebliğ ettiklerini bilsin diye, demektir.

İbn Kuteybe dedi ki: Yani, ta ki cinler, rasûllerin kendilerine indirilenleri tebliğ ettiklerini, cinlerin kendilerinin ise, vahiyden bir şeyler çalarak kendilerinin tebliğ ediciler olmadıklarını bilsinler diye.

Mücahid dedi ki: Ta ki, rasûlleri yalanlayan kimseler, rasûllerin Rabblerinin risaletini tebliğ ettiklerini bilsinler diye.

"(لِيَعْلَمَ): **Ta ki o... ortaya çıkarsın"** buyruğun cemaat, "ye" harfi üstün olarak okumuşlardır. Açıklaması da zikrettiğimiz şekildedir. İbn Abbas, Mücahid, Humeyd ve Yakub ise "ye" harfini ötreli, okumuşlardır. Rasûllerin tebliğ ettiklerini insanlara bildirsinler diye, anlamındadır.

ez Zeccac dedi ki: Ta ki Allah, rasûllerinin risaletlerini (onlara gönderdiklerini) hakkıyla tebliğ ettiklerini bilsin (ortaya çıkarsın) diye, demektir. Bu da "ye" harfinin üstün okunuşuna göre yapılmış bir açıklamadır. Yüce Allah'ın şu buyruğuna benzemektedir: *"Allah, içinizden cihad edenlerle, sabredenleri belli etmeden cennete girivereceğinizi mi sandınız?"* (Âl-i İmran, 3/142)

Anlam: Ta ki Allah, bunu gayb iken bildiği gibi, müşahade ilmi ile de bilsin diye, demektir.

"O, onların yanında olan herşeyi kuşatmıştır." O'nun ilmi yanlarında bulunan herşeyi kuşatmıştır. Bu da gerek rasûllerin, gerek meleklerin yanında bulunan herşeyi... demektir. İbn Cübeyr dedi ki: Yani ta ki rasûller Rabblerinin ilminin kendilerinde bulunanı kuşatmış olduğunu bilsinler ve böylelikle O'nun kendilerine bildirdiklerini tebliğ etsinler diye... anlamındadır.

"Herşeyi de sayısı ile saymıştır." Herşeyi sayısıyla bilip kuşatmış, onlardan hiçbir şey O'na gizli kalmamıştır.

"(عَدَداً): **Sayısı ile"** lafzı, hal olarak nasbedilmiştir. Yani O, herşeyi sayılması halinde sayısı ile bilmiştir. Mastar (meful-i mutlak) olarak nasbedildiğini de kabul edebiliriz. Bu da O, herşeyi sayısıyla tam olarak sayıp bilmiştir, demek olur. Bu durumda hazfedilmiş fiilin mastarı (meful-i mutlakı) olur. Şanı yüce Allah, herşeyi sayısıyla bilen (el-Muhsî), herşeyi bilgisiyle kuşatan (el-Muhît), herşeyi bilen (el-Alîm) ve herşeyi tek tek tesbit eden, koruyan (el-Hafîz)dır. Bütün bunlara dair açıklamaları *"el-Kitabu'l-Esnâ fi Şerhi Esmâillahi'l-Hüsnâ"* adlı eserimizde açıklamış bulunuyoruz.

Cin Sûresi burada sona ermektedir. Hamd, yalnızca bir ve tek olan Allah'adır.

Müzzemmil Sûresi

1-20. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Yirmiyedi âyettir. el-Hasen, İkrime, Ata ve Câbir'in görüşüne göre hepsi Mekke'de inmiştir.

İbn Abbas ve Katade: Bundan iki âyet müstesnâdır, demişlerdir. Bunlar: ***"Onların söylediklerine katlan..."*** (10. âyet) ile ondan sonraki âyet-i kerîmedir. Bunu el Maverdî zikretmektedir.

es Sa'lebî dedi ki: Yüce Allah'ın: ***"Şüphe yok ki Rabbin senin... ayakta durduğunuzu bilir"*** (20. âyet)den itibaren sûrenin sonuna kadar Medine'de inmiştir.

يَآ اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ ﴿١﴾ قُمِ الَّيْلَ اِلَّا قَلِيلاً ﴿٢﴾ نِصْفَهُ اَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلاً ﴿٣﴾ اَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْاٰنَ تَرْتِيلاً ﴿٤﴾

1. Ey sarınıp bürünen!
2. Birazı müstesnâ geceleyin kalk;
3. Yarısı kadar yahut ondan biraz eksik;
4. Yahut ona (biraz) **ekle! Kur'ân'ı da tane tane, anlaşılır surette oku.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1 el Müzzemmil (Sarınıp, Bürünen):

Yüce Allah'ın: **"Ey sarınıp, bürünen"** buyruğu ile ilgili olarak el Ahfeş Said şöyle demiştir: "(المُزَّمِّل): **Sarınıp, bürünen"** lafzının asıl hali: (المتزمل) şeklinde olup, "te" harfi "ze" harfine idgam edilmiştir. "(المدثّر): *Örtünüp, bürünen"* lafzı da bu şekildedir.

Ubey b. Ka'b (bu iki lafzı) as(ılları)na uygun olarak; (المُتَزَمِّل) diye ve; (المتدثّر) diye okumuştur. Saîd; (المُزَّمِّلْ) diye okumuştur.

"el Müzzemmil (sarınıp, bürünen)"in aslı ile ilgili iki görüş vardır. Birincisine göre "yük yüklenmiş" anlamındadır. Bir şeyi yüklenip, taşıdığı zaman; (زمّل الشيء) denilir. Evin sıradan eşyasını taşıyan bineğe; (الزّاملة) denilmesi de buradan gelmektedir.

İkinci görüşe göre bu; "sarınıp bürünen, sarınıp sarmalanan" demektir. Nitekim bir kimse elbisesi ile örtündüğü vakit; (تزمل وتدثّر بثوبه) denilir. Başkasını örten kimsenin bu durumunu anlatmak için: (وزمّل غيره) denilir. Sarınıp, sarmalanan herbir şey hakkında; (زمل ودثر) fiilleri kullanılır. Şair İmruu'l-Kays da şöyle demektedir:

كبيرُ أناسٍ في بِجَادٍ مُزَمَّلِ

"Pek çok kimse ki, çizgili elbiselere sarınıp, bürünmüş."

2- Peygambere Yönelik Bu Hitabın Anlamı:

"Ey sarınıp, bürünen" buyruğu Peygamber (sav)'a bir hitab olup, anlamı ile ilgili üç görüş vardır.

Birinci görüş: İkrime'nin görüşüdür. Ey peygamberlik ile **"sarınıp, bürünen"** ve risaletin gereklerine bağlı kalan demektir. Yine ondan gelen bir açıklamaya göre: ey bu iş ile sarınıp, sarmalanmış, yani önce kendisine bu işin yükletildiği, sonra da ara verilmiş olan, demektir.

Nitekim İkrime: (يَأَيُّهَا المُزَّمِّلْ) şeklinde "ze" harfini şeddesiz, "mim" harfini üstün ve şeddeli olarak mefulu hazfedilmiş (yani meçhul bir fiil) olarak okuyor idi.[1] Diğer taraftan "el-Müddessir" lafzını da (المُدَّثِّر) şeklinde okurdu. Ey kendi kendisini sarıp sarmalayan, ey kendisini örtüye büründüren yahutta başkasının kendisini sarıp sarmaladığı kişi, demek olur.

İkinci görüşe göre; **"ey sarınıp bürünen"** ey Kur'ân'a sarınıp bürünen, demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır.

(1) Ey (başkası tarafından) sarılıp sarmalanan kişi demek olur.

Üçüncü görüşe göre; ey elbisesine sarınıp bürünen demektir. Bunu da Katade ve başkaları söylemiştir.

en-Nehaî dedi ki: Peygamber bir kadifeye sarınıp, bürünmüş idi. Âişe: Uzunluğu ondört zira olan bir örtüye bürünmüştü. Onun yarısı benim üzerimde idi ve ben uyuyordum. Diğer yarısı da Peygamberin üzerinde idi, o da o vakit namaz kılıyordu. Allah'a yemin ederim, o örtü ipek değildi, ipekli de değildi. Keçi tüyünden de değildi, ibrişim de değildi, yün de değildi. Çözgüsü kıl, atkısı ise deve tüyü idi, demiştir. Bu rivâyeti es-Sa'lebî zikretmektedir.

Derim ki: Âişe'nin bu sözleri sûrenin Medine'de indiğini göstermektedir. Çünkü Peygamber (sav) Âişe ile Medine'de gerdeğe girmiştir. Bu durumda sûrenin Mekke'de indiğine dair zikredilen rivâyetlerin sahih olmaması gerekir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

ed-Dahhâk dedi ki: Uyumak için elbisesine sarınıp, bürünmüştü. Bir açıklamaya göre; müşriklerin onun hakkında söyledikleri kötü sözler kendisine ulaşmış, bu ona ağır gelmiş, bundan dolayı elbisesine sarınıp bürününce; **"ey sarınıp, bürünen"** ile *"ey örtünüp, bürünen"* (el-Müddessir, 74/1) buyrukları nâzil oldu.

Yine denildiğine göre; bu husus Peygamber (sav)'a vahyin gelmeye başladığı ilk sıralarda idi. O, meleğin sözlerini işitip, ona bakınca kendisini bir titreme aldı. Hanımının yanına gelerek: "Beni örtün, beni sarın" dedi. Bu anlamdaki bir rivâyet İbn Abbas'tan da nakledilmiştir.

Hakimler şöyle demiştir: İşin başında ona el-Müzzemmil, el-Müddessir diye hitab etmesinin sebebi, henüz risaletin tebliği namına herhangi bir şeye bürünmemiş olmasıydı.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Ey sarınıp, bürünen"** buyruğunun tevili hususunda farklı açıklamalar yapılmıştır. Kimisi bunu hakikat anlamına göre yorumlamıştır. Buna göre ona şöyle hitap edilmişti: Ey elbisesine yahutta kadifeden örtüsüne sarınıp, bürünen kişi, kalk, denilmiş oluyordu. Bu açıklamayı, İbrahim ve Katade yapmıştır. Kimileri de bunu mecazî anlamıyla almıştır. Sanki ona: Ey peygamberliğe sarınıp, bürünen kişi, diye hitab edilmiş gibidir. Bu açıklamayı da İkrime yapmıştır. Eğer "mim" harfi üstün ve şeddeli olup, fâili belli olmayan meful (meçhul fiil) kipi ile olsaydı, bu açıklama doğru olurdu. Ancak fail lafzı ile (yani "mim" harfi kesreli olarak) okunduğuna göre bu açıklama bâtıldır.

Derim ki: Daha önceden bunun ("mim" harfinin üstün ve şeddeli okunuşunun) mefulün hazfedilmesi esasına göre olduğunu ve bu şekilde de okunmuş olduğunu açıklamış idik. Mana itibariyle, o bakımdan (bu mecazî açıklama) doğru olur.

(İbnu'l-Arabî devamla) dedi ki: Onun Kur'ân-ı Kerim ile örtünüp, sarın dığını söyleyenlerin görüşüne gelince; bu da mecazi anlam itibariyle doğru dur. Ancak daha önceden buna ihtiyaç olmadığını açıklamış bulunuyoruz.

3- Müzzemmil ve Müddessir Peygamberin İsimlerinden midir?:

es-Süheylî dedi ki: "el-Müzzemmil" Peygamber (sav)'ın isimlerinden değildir. Bazı kimselerin benimsediği ve isimleri arasında saydığı gibi Peygamber böyle bir isimle tanınmış değildir. Aksine "el-Müzzemmil" Peygamber (sav)'ın vahye muhatab olması halinden türetilmiş bir isimdir. "el-Müddessir" de böyledir. Ona bu isimle hitab etmenin de iki faydası vardır: Birincisi ona latif (yumuşak) bir üslûbla hitab etmektir. Çünkü Araplar muhatablarına yumuşak bir şekilde hitab etmek istedikleri ve ona sitemde bulunmak istemedikleri vakit, onu içinde bulunduğu halinden türetilmiş bir isim ile adlandırırlar. Peygamber (sav)'ın Fatıma (r.anha)'a kızan Ali (r.a)'a gidip te onun uyumakta olduğunu ve yan tarafının toprağa yapışmış olduğunu görünce ona: "Kalk, ey ebâ turâb (toprak bulaşmış kişi)!" demesi[1] buna benzer. Böylelikle Peygamber efendimiz, ona kendisine sitem etmediğini, ona yumuşak bir üslûbla hitab ettiğini hissettirmek istemişti. Yine Peygamber (sav)'ın Huzeyfe'ye: "Kalk ey uykucu" demesi[2] de böyledir. O sırada Huzeyfe uyuyordu ve ona bu şekilde yumuşak bir üslubla hitab etmek istemiş, kendisine sitem etmeyi ve azarlamayı terkettiğini hissettirmek istemişti. Buna göre yüce Allah'ın Muhammed (sav)'a: **"Ey sarınıp, bürünen kalk!"** diye buyurması ünsiyet verici bir hitaptır ve bunda yumuşak bir üslûbla ona hitab etmek sözkonusudur. Böylelikle yüce Allah, ona sitemkâr olmadığını hissettirmek istemiştir.

Bunun ikinci faydası ise; gece boyunca örtünüp bürünen ve uyuyan kimsenin gece namazı kılmak ve o vakitte yüce Allah'ı zikretmek için uyanması gerektiğine dikkatini çekmektir. Çünkü fiilden türetilmiş olan bir isimde, muhatab ile birlikte aynı davranışı yapan ve o niteliğe sahib olan herkes ortaktı.

4- Gece Namaza Kalkmak:

"... Geceleyin kalk" anlamındaki: (قُمِ اللَّيْلَ) buyruğu genel olarak "mim" harfi -arka arkaya iki sakinin gelmiş olması dolayısıyla- kesreli olarak okunmuştur. Ancak Ebu's-Semmal "kaf" harfinin ötresine tabi kılmak maksadı ile "mim" harfini de ötreli okumuştur. "Mim" harfinin -hafifliği dolayısıyla- üs-

(1) *Buhârî*, I, 69, V, 2291; *Müslim*, IV, 1874; *Müsned*, IV, 263
(2) *Müslim*, III, 1414; İbn Hibbân, *Sahih*, X, VI, 67

tün ile okunduğu da nakledilmiştir. Ebu'l-Feth Osman b. Cinni dedi ki: Bu hareketi vermekten maksat, iki sakinin arka arkaya gelişinden kaçınmak maksadı ile söylenmek isteneni söylemektir. Dolayısıyla hangi hareke verilirse, maksat gerçekleşmiş olur.

"Kalk" anlamındaki fiil, mefule geçiş yapmayan kasır (lâzım) fiillerdendir. Bununla birlikte bundan zaman ve mekân zarfı alabilir. Şu kadar var ki, mekan zarfına geçiş yapması ancak bir vasıta ile mümkündür. Bundan dolayı; "evde kalktım" diyebilmek için: (قمت الدار) denilemez. Bunun yerine; "(قمت وسط الدار): Evin içinde durdum" ve: "(خارج الدار): Dışında durdum" denilir.

Buradaki: **"Kalk!"** lafzının; namaz kıl! anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu fiil bu eylem hakkında ve istiâre yoluyla kullanılmıştır. Çokça kullanım sonucunda da artık bu fiilin bu anlamı ifade etmesi, bir örf (bilinen bir hususs) haline gelmiştir.

5- Gece:

"Geceleyin kalk!" buyruğundaki: "gece"nin sınırı güneşin batışından tan yerinin ağırmasına kadar devam eder. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/164. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Gece namazı kılmak, kesin bir farz mı idi? Yoksa mendub ve kılınması teşvik edilen bir ibadet mi idi? hususunda farklı görüşler vardır. Ancak deliller gece namazı kılmanın kesin bir farz olduğu kanaatini pekiştirmektedir. Çünkü mendubluk ve teşvik hükmünde olması halinde bu emrin gecenin bir kısmını dışarda tutarak, bir diğer kısmı hakkında sözkonusu olması düşünülemez. Zira gecenin belirli bir vaktinin namaz için tahsis edilmesi diye birşey yoktur. Aynı şekilde, ileride geleceği üzere, bu hususta gerek Âişe (r.anha)'dan, gerekse başkalarından belirli bir vaktinin olduğuna dair rivâyetler gelmiş bulunmaktadır.

Yine gece namazı kılmak, sadece Peygamber (sav)'ın muhatab olduğu bir farz mı idi? Yoksa hem onun, hem kendisinden önceki peygamberlere ya da hem ona, hem de ümmetine bir farz mı idi? Bu hususta da üç görüş vardır. Birinci görüş Said b. Cübeyr'in görüşüdür. Çünkü bu buyrukta hitab sadece peygambere yöneliktir. İkincisi İbn Abbas'ın görüşüdür. O şöyle demiştir: Geceleyin namaz kılmak hem Peygamber (sav)'a, hem de ondan önceki peygamberlere bir farzdı. Üçüncü görüş ise Âişe'nin ve yine İbn Abbas'ın görüşüdür. Sahih olan da budur. Nitekim Müslim'in *Sahih*'inde Zürare b. Ebi Evfa'dan gelen rivâyete göre Sad b. Hişam b. Amir Allah, yolunda gazaya çıkmak istedi... diye bir hadis vardır. Orada şöyle denilmektedir: Ben Âişe'ye şunu sordum:

Bana Rasûlullah (sav)'ın gece namazı kılmasına dair haber verir misin? Şöyle dedi: Sen: **"Ey sarınıp, bürünen"** buyruğunu okumuyor musun? Ben okuyorum dedim, şöyle dedi: Aziz ve celil olan Allah, bu sûrenin baş taraflarında gece namazı kılmayı farz kıldı. Peygamber (sav) ve ashabı bir sene boyunca gece namazı kıldılar. Yüce Allah, bu sûrenin son bölümlerini oniki ay süreyle semada tuttu. Nihâyet yüce Allah bu sûrenin sonunda hükmü hafifleten buyrukları indirdi. Böylelikle önceden farz iken daha sonra gece namazı tatavvu (nafile) oldu... diye hadisin tamamını zikretmektedir.(1)

Veki ve Yâlâ şunu zikretmektedirler: Bize Misar, Simak el-Hanefi'den naklettiğine göre Simak şöyle demiştir: Ben İbn Abbas'ı şöyle derken dinledim: **"Ey sarınıp, bürünen"** (sûresinin) baş tarafları nazil olunca, yaklaşık ramazan ayında kıldıkları kadar gece namazı kılıyorlardı. Nihâyet onun son bölümleri nazil oldu. Sûrenin baş tarafları ile son taraflarının inişi arasında bir seneye yakın bir zaman vardı.(2)

Said b. Cübeyr dedi ki: Peygamber (sav) ve ashabı on yıl boyunca gece namazı kıldı. On yıl sonra: *"Şüphe yok ki Rabbim senin ve seninle beraber olanlardan bir kesiminin gecenin üçte ikisinden az... ayakta durduğunu(zu) bilir"* (el-Müzzemmil, 73/20) buyruğu nazil oldu ve böylelikle Allah, yükümlülüklerini hafifletti.

6- -Az Bir Kısmı Müstesnâ- Gece Namaz Kılmak:

"Birazı müstesnâ" buyruğu geceden istisnâdır. Yani sen birazı müstesnâ, gecenin tümünü namazla geçir. Çünkü sürekli olarak bütün gece namaz kılmak mümkün değildir. Bedenin dinlenmesi için az bir kısmını istisnâ etmiştir. Bir şeyin "az bir kısmı" yarıdan daha aşağı olan miktarıdır. Vehb b. Münebbih'den şöyle dediği nakledilmiştir: **"Az"** onda birden ve altıda birden daha az olana denilir. el-Kelbî ile Mukatil: Üçte birdir, demişlerdir.

Daha sonra yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: **"Yarısı kadar yahut ondan biraz eksik."** Bu buyruk, emri bir hafifletmedir. Çünkü bundan önce namaz kılma zamanı sınırlandırılmamıştır. İnsanlar da ayakları şişinceye kadar namaz kıldılar. Bu, daha sonra yüce Allah'ın: *"O, sizin bunu sayamayacağınızı bildiği için"* (el-Müzzemmil, 73/20) buyruğu ile nesholmuştur.

el-Ahfeş dedi ki: **"Yarısı kadar"** buyruğu "yahut onun yarısını" demektir. Nitekim: "(أعطه درهماً درهمين ثلاثة): Ona bir dirhem, iki dirhem, üç dirhem ver" denilince maksat, "... yahut iki ya da üç dirhem ver" demektir.

(1) *Müslim,* I, 513; *Dârimî,* I, 411; *Ebû Dâvûd,* II, 40

(2) *Ebû Dâvûd,* II, 32; Hâkim, *el-Mustedrek,* II, 32; Beyhaki, *es-Sunenu'l-Kübrâ,* II, 32

ez-Zeccac dedi ki: **"Yarısı kadar"** buyruğu "geceden" bedeldir. **"Birazı müstesnâ"** ise **"yarı"**dan istisnâdır. **"Ondan"** ile **"ona"** lafzındaki zamirler ise **"yarı"**ya aittir. Anlamı da şöyle olur: Gecenin yarısı kadar namaz kıl, ya hut üçte bire varıncaya kadar, o yarıdan biraz eksik ya da üçte ikiye kadar ona az bir miktar ilave et. Sen ya gecenin üçte ikisini yahut yarısını ya da üçte birini namazla geçir, demiş gibidir.

Bir diğer açıklamaya göre, **"yarısı"** buyruğu, **"biraz"** buyruğundan bedeldir. O üç şık arasında muhayyerdi: Gecenin yarısını bütünüyle namazla geçirmek yahut ondan biraz eksiltmek ya da ona biraz ilave ederek namazla geçirmek. İfadenin takdiri şöyle gibidir: Sen yarısı müstesnâ, yahut yarısından az ya da yarısından fazla müstesnâ olmak üzere geceleyin namaz kıl!

Müslim'in *Sahih*'inde Ebu Hureyre'den rivâyete göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah, her gece, gecenin ilk üçte biri geçti mi dünya semasına iner ve şöyle der: Ben melikim (mutlak mâlik ve egemenim). Bana dua eder de Ben de onun duasını kabul edeyim? Kim Benden dilekte bulunur da ben de onun dileğini vereyim? Kim Benden mağfiret diler de Ben de ona mağfiret edeyim? Fecr (ortalığı) aydınlatıncaya kadar bu böylece devam eder, gider."(1)

Buna benzer bir rivâyet, Ebu Hureyre'den ve Ebu Said'den de gelmiştir.(2) Bu da gecenin üçte ikisini namazla geçirmenin teşvik edildiğine delildir.

Yine Müslim'in *Sahih*'inde Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Gecenin yarısı -ya da üçte ikisi- geçti mi Allah... iner..."(3) Bu hadisi Ebu Hureyre'den iki ayrı rivâyet yoluyla ve bu şekilde şüphe (yahut) ifadesi ile rivâyet etmiştir.

Nesâî'nin kitabında Ebu Hureyre ve Ebu Said'den (Allah ikisinden de razı olsun) şöyle dedikleri rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Aziz ve celil olan Allah, gecenin ilk yarısı geçinceye kadar mühlet verir. Sonra bir münâdîye emir vererek şöyle der: Dua eden yok mu duası kabul olunacak, mağfiret isteyen yok mu ona mağfiret edilecek, dilekte bulunan yok mu ona istediği verilecek?"(4)

Bu hadisin sahih olduğunu Ebu Muhammed Abdu'l-Hak söylemiştir. Bu hadis sahih olmakla birlikte, nüzûlün ne anlama geldiğini de açıklamakta ve bunun gecenin yarısı sırasında olduğunu göstermektedir.

(1) *Müslim*, I, 522, 523; *Tirmizî*, II, 307; *Dârimî*, I, 414; *Müsned*, II, 282.

(2) Merhum müfessir biraz sonra Nesâî'yi kaynak göstererek bu hadisi kaydedeceğinden, kaynakları ilgili notta belirtilecektir.

(3) *Müslim*, I, 522

(4) Nesâî, *es-Sunenu'l-Kübrâ*, VI, 124; Nesâî, *Amelu'l-Yevmi ve'l-Leyle*, s. 340

İbn Mâce'nin, İbn Şihâb'dan, onun Ebu Seleme ile Ebu Abdullah el Agar'dan, ikisinin Ebu Hureyre'den rivâyet ettiklerine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Şanı yüce ve mübarek Rabbimiz her gece, gecenin son üçte biri kaldığında iner ve şöyle buyurur: Kim Benden istekte bulunuyor, ona istediğini vereyim? Kim Bana dua ediyor, duasını kabul edeyim? Kim Benden mağfiret diliyor, ona mağfiret edeyim? Ta ki tan yeri ağarıncaya kadar."(1)

O bakımdan ashab-ı kiram, gecenin son zamanlarını namazla geçirmeyi, ilk vakitlerinde namaz kılmaya nisbetle daha çok severlerdi.

İlim adamlarımız der ki: Hadis de, Kur'ân da bu sıralamayı göstermiştir. Esasen her ikisi de aynı pencereden bakmaktadırlar. ***Muvatta***'da ve başka kaynaklarda, İbn Abbas'ın rivâyet ettiği şu hadis yer almaktadır: Ben teyzem Meymûne'nin yanında geceyi geçirdim. Gece yarısı olunca ya da ondan az bir süre yahut ondan kısa bir süre sonra, Rasûlullah (sav) uyandı, asılı bir kırbaya doğru gitti, ordan çabucak bir abdest aldı... diyerek, hadisin geri kalan bölümünü de zikretti.(2)

7- Gece Namaz Kılma Emrini Nesheden Emir Hangisidir:

Gece namazı kılma emrini nesheden buyruğun, hangisi olduğu hususunda ilim adamları farklı görüşlere sahiptir. İbn Abbas ile Âişe (r.anhuma)'dan gelen rivâyete göre, geceleyin namaz kılma emrini nesheden buyruk, yüce Allah'ın: ***"Şüphe yok ki Rabbin senin... gecenin üçte ikisinden az... ayakta durduğunu(zu) bilir"*** (20. âyet) diye başlayan ve surenin sonuna kadar devam eden buyruktur. Nesheden buyruğun: ***"O sizin bunu sayamayacağınızı bildiği için"*** (20. âyet) buyruğu olduğu da söylenmiştir. Yine İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre bu, yüce Allah'ın: ***"Allah sizden hastalananlar olacağını... bilir"*** (20. âyet) buyruğudur. Yine Âişe'den, Şâfii, Mukatil ve İbn Keysân'dan gelen rivâyete göre bu, beş vakit namaz ile nesholmuştur. Bunu neshedenin yüce Allah'ın: ***"O halde ondan kolayınıza geleni okuyun"*** buyruğu olduğu da söylenmiştir.

Ebu Abdurrahman es-Sülemî dedi ki: **"Ey sarınıp, bürünen!"** buyruğu nâzil olunca, ayakları ve bacakları şişinceye kadar namaz kılıp durdular. Daha sonra yüce Allah'ın: ***"O halde ondan (Kur'ân'dan) kolayınıza geleni okuyun!"*** buyruğu nazil oldu. Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: O (gece namazı kılmak) bir farz olup, onunla bir başka farz nesholmuştur. Peygamber (sav)'ın üzerine -fazileti sebebiyle- farz idi. Nitekim yüce Allah'ın: *"Gecenin bir kısmında da sana has nafile olmak üzere onunla* (Kur'ân ile) *gece namazı kıl"* (el-İsra, 17/79) buyruğunda olduğu gibi.

(1) *İbn Mâce*, I, 435; *Müsned*, II, 264.

(2) *Buhârî*, I, 64, 293; *Muvatta*, I, 121; *Müslim*, I, 528.

Derim ki: Birinci görüş bütün bu görüşleri kapsayan bir görüştür. Yüce Allah: **"Namazı kılın"** diye buyurmuştur. Bunun kapsamına, nesheden beş vakit namazdır, diyenlerin görüşü de girer.

el-Hasen ve İbn Sîrîn'in kanaatine göre, gece namazı kılmak, bir koyun sağımlığı kadar dahi olsa, her müslümana farzdır.

Yine el-Hasen'den gelen rivâyete göre, o bu âyet-i kerime hakkında şöyle demiştir: Farzdan sonra nafileden sözeden Allah'a hamdolsun.

Yüce Allah'ın izni ile sahih olan görüş de budur. Çünkü gece namazını teşvike ve faziletine dair buyruklar, Kur'ân'da da, sünnette de gelmiş bulunmaktadır.

Âişe (r.anha)'dan dedi ki: Peygamber (sav)'a geceleyin üzerinde namaz kılmak üzere bir hasır bırakırdı. İnsanlar bunu işittiler. Onların toplandıklarını görünce bundan hoşlanmadı. Kendilerine gece namazı kılmanın farz kılınacağından korktu. Kızmış gibi bir halde eve girdi. Onlar da öksürmeye, tükürür gibi yapmaya başladılar. Yanlarına çıktı ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Amellerden güç yetirebildiğiniz şeylerin altına giriniz. Şüphesiz ki Allah mükâfat vermekten, siz amel etmekten usanmadığınız sürece usanmaz. Şüphesiz en hayırlı amel, az dahi olsa devamlı olandır." Bunun üzerine: **"ey sarınıp, bürünen"** âyeti nâzil oldu ve gece namazı onlara yazıldı ve farz seviyesine getirildi. Öyle ki onlardan herhangi bir kimse (bir yere) bir halat bağlar ve ona asılırdı. Sekiz ay bu şekilde kaldılar. Yüce Allah onlara merhamet buyurdu ve: **"Şüphe yok ki Rabbin... gecenin üçte ikisinden az... ayakta durduğunu bilir"** buyruğunu indirdi ve Allah, onları farz olana döndürdü. Nafile olarak kılacakları dışında gece namazının farz oluşunu kaldırdı.(1)

Derim ki: Âişe'nin bu hadisini es-Sa'lebî zikretmiş olup, bunun anlamındaki bir rivâyet "az olsa dahi" bölümüne kadar *Sahih*'te sabit olmuştur. Geri kalan bölümü ise yüce Allah'ın: **"Ey sarınıp bürünen"** buyruğunun Medine'de indiğine, onların sekiz ay süreyle bu şekilde gece namazı kılmaya devam ettiklerine delil teşkil etmektedir. Yine Âişe'den Müslim'in *Sahih*'inde "bir sene" dediğini belirten rivâyet de önceden geçmiş bulunmaktadır.

el-Maverdî, ondan üçüncü bir görüş daha nakletmektedir ki, buna göre bu süre onaltı aydır. el-Maverdî, Âişe (r.anhâ)'dan gelen başka bir görüş de zikretmemektedir. İbn Abbas'tan da el-Müzzemmil'in baş tarafları ile son tarafları arasında bir senelik bir süre olduğuna dair bir rivâyet zikretmektedir. Dedi ki: Rasûlullah (sav)'a gelince, gece namazı kılmak onun için farzdı. Gece namazının Peygamberden nesh olması hakkında da ondan gelmiş iki gö-

(1) Taberî, *Tefsir*, XXIX, 125; rivâyet ile ilgili mülâhazalar için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, III, 22

rüş vardır. Birincisine göre bu, yüce Allah onun canını alana kadar üzerinde farz olarak kaldı. İkinci rivâyete göre, ümmetinden nesh olduğu gibi, bu hüküm ondan da nesh olmuştur.

Bu namazın farz kılınışı ile nesh olması arasındaki süre hususunda iki görüş vardır. Birincisine göre, onun ümmetine gece namazının farz kılındığı süre, daha önceki iki görüşte zikredilmişti. Bununla da İbn Abbas'ın bir sene süreyle devam ettiği şeklindeki görüşü ile, Âişe'nin onaltı ay devam ettiği şeklindeki görüşünü kastetmektedir. İkinci görüşe göre ise, bu süre on yıl olup, yüce Allah -risalet görevi dolayısıyla ona ayrıcalık olsun diye- mükellefiyetinde bir fazlalık olan bu hükmü neshetmek suretiyle, yükümlülüğünü hafiflettiği vakte kadar devam etmiştir. Bu görüş de İbn Cübeyr'in görüşüdür.

Derim ki: Bu açıklama es-Sa'lebî'nin -daha önce geçtiği gibi- Said b. Cübeyr'den zikrettiği rivâyete uygun değildir. Bunu iyice düşünmek gerekir. Yüce Allah'ın izniyle bu sûrenin sonunda bu hususa dair daha geniş açıklamalar gelecektir.

8- Kur'ân'ı Tertil ile (Tane Tane, Ağır Ağır) Okumak:

"Kur'ân'ı da tane tane, anlaşılır sûrette oku." Yani Kur'ân okurken acele etme. Aksine onu ağır ağır, açık ve anlaşılır bir şekilde ve anlamlarını düşünerek oku.

ed-Dahhâk: Onu harf harf oku, diye açıklamıştır. Mücahid şöyle demiştir: İnsanlar arasında Allah'ın Kur'ân okuyuşlarını en sevdiği kimseler onu (okurken) en çok akledenlerdir.

"Tertîl" güzel bir şekilde sıralamak, uyumlu bir şekilde dizmek ve güzel bir şekilde düzenlemek demektir. "(ثغر رَتِل ورتّل): (Dişleri) güzel bir şekilde dizilmiş olan ağız" tabiri de buradan gelmektedir ki, bu kelimenin ikinci harfi (olan te) kesreli ve üstün söylenebilir. Buna dair açıklamalar daha önceden bu kitabın *Mukaddime*'sinde (Kur'ân'ın Okunma Keyfiyetine Dair Bahiste) geçmiş bulunmaktadır.

el-Hasen'in rivâyetine göre Peygamber (sav) Kur'ân-ı Kerim'den bir âyet okuyup ağlayan birisinin yanından geçmiş. Şöyle demiş: "Sizler yüce Allah'ın: **"Kur'ân'ı da tane tane, anlaşılır surette oku!"** buyruğunu hiç duymadınız mı? İşte tane tane okumak (tertîl) budur."(1)

Alkâme, güzel bir şekilde Kur'ân okuyan birisini işitince şöyle demiş: An-

(1) Kurtubi merhumun naklettiği bu rivâyet bu şekliyle murseldir. İbn Ebî Şeybe, *Musannef* VII, 226'da: "... el-Hasen bize anlattı, dedi ki: Peygamber ashâbından bir adam..." diye sahabiye mevkuf bir rivâyet olarak zikretmektedir. İbnu'l-Mübarek, *Zühd*, s. 422'de de benzer bir rivâyet yer almaktadır.

dolsun bu kimse Kur'ân'ı tane tane (tertîl ile) okuyor. Anam babam ona fe da olsun!

Ebu Bekr b. Tahir dedi ki: Yüce Allah'ın hitabının incelikleri üzerinde iyi ce düşün, kendini hükümlerini uygulamak noktasında sorgula, kalbinden onun anlamlarını kavramasını iste, ona yönelmekle sevinmeye bak!

Abdullah b. Amr dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Kıyamet gü nünde Kur'ân okuyan kişi getirilir. Cennetin birinci basamağında durduru lur ve ona: Oku, yüksel ve dünyada iken tertîl ile okuduğun gibi tertîl ile oku. Senin varacağın mertebe okuyacağın son âyet-i kerimeye kadar yükselecek tir, denilir."(1) Bu hadisi Ebu Davud rivâyet etmiş olup, daha önce kitabın baş taraflarında (Kur'ân'ın faziletlerine dair başlık altında) geçmiş bulunmakta dır. Enes'in rivâyetine göre de Peygamber (sav) Kur'ân okurken sesini gere ği gibi uzatarak okurdu.(2)

إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا ﴿٥﴾

5. Muhakkak Biz, sana ağır bir söz vahyedeceğiz.

"Muhakkak Biz, sana ağır bir söz vahyedeceğiz" buyruğu farz kılınan ge ce namazı ile ilişkilidir. Yani Biz, gece namazını farz kılmak suretiyle senin üzerine taşınması ağır gelecek ağır bir söz bırakacağız. Çünkü gece, uyumak içindir. Çoğunluğunu namaz kılmakla geçirmekle emrolunan bir kimsenin bu nu yapabilmesi ancak nefse ağır bir yük yükletmesi ve şeytana karşı da ge rekli mücadeleyi vermesi ile mümkündür. O bakımdan bu, kula ağır gelen bir emirdir.

Şöyle de açıklanmıştır: Biz, sana Kur'ân vahyedeceğiz. O ihtivâ ettiği şer'î hükümler gereğince amel edilmesi ağır gelen, ağır bir sözdür.

Katade dedi ki: Allah'a andolsun ki onun farzları ve hududu ağırdır. Mü cahid helâli ve haramı, el-Hasen gereğince amel etmek (ağırdır), demişler dir.

Ebu'l-Âliye: Vaadleri, vaîdleri (tehditleri) ile helâl ve haramı ile ağır bir söz, diye açıklamıştır. Muhammed b. Ka'b: Münafıklara ağır gelen bir söz, diye açıklamıştır. Kâfirlere diye de açıklanmıştır. Çünkü bu Kitabta, onlara karşı

(1) *Ebû Dâvûd*, II, 73; *Tirmizî*, V, 177
(2) *Nesâî*, II, 179; *İbn Mâce*, I, 430; *Müsned*, III, 131, 192, 289

getirilen deliller vardır, sapıklıkları açıklanmakta, uydurma ilâhları tenkit edilmekte, kitab ehlinin yaptıkları tahrifler açığa çıkarılmaktadır.

es-Süddî dedi ki: Ağır (sakîl); "kerîm" anlamındadır. Bu da Arapların: "(فلان ثقيل عليّ): Filan kişi benim için ağırdır" yani benim için kerimdir, şereflidir, değerlidir tabirlerinden alınmıştır.

el-Ferrâ dedi ki: **"Ağır"** hafif ve değersiz, saçma sapan olmayan; aksine ağırlıklı, oturaklı (söz) demektir. Çünkü o, Rabbimizin kelâmıdır.

el-Huseyn b. el-Fadl dedi ki: **"Ağır";** ancak tevfik ile desteklenmiş kalbin ve tevhid ile süslenmiş bir nefsin taşıyabildiği bir söz, demektir. İbn Zeyd dedi ki: Allah'a andolsun ki o ağırdır, mübarektir. Dünyada ağır geldiği gibi, kıyamet gününde de Mîzânda ağır basacaktır.

Bir diğer açıklamaya göre **"ağır";** ağır bir şeyin yerinde sapasağlam durması gibi, sapasağlam anlamındadır. Buna göre i'cazı sabit ve ebediyyen i'cazı zevâl bulmayacak olan anlamına gelir.

Bu lafzın Kur'ân'ın bizatihi kendisini kastettiği de söylenmiştir. Nitekim haberde şöyle denilmektedir: Peygamber (sav)'a vahiy geldiği vakit eğer o devesi üzerinde bulunuyor ise göğsünü yere yapıştırırdı. Vahiy hali sona erinceye kadar deve hareket edemiyordu.(1) ***Muvatta'***da ve başka eserlerde belirtildiğine göre Peygamber (sav)'a şöyle sorulmuş: Vahiy sana nasıl gelir? Şöyle buyurmuş: "Bazan bana bir çıngırak sesi gibi gelir. Benim için en ağır olan şekli budur. Vahiy hali benden ayrılıp gittiğinde ben vahyin dediğini bellemiş oluyorum. Kimi zaman da melek bana bir adam gibi görünür, benimle konuşur ve onun dediğini de bellerim."(2)

Âişe (r.anhâ) dedi ki: Ben oldukça soğuk günde ona vahyin indiğini, vahyin kesilmesinden sonra da alnından ter boşaldığını gördüm.(3) İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu daha uygundur. Çünkü hakikat budur. Ayrıca: ***"Dinde size güçlük vermedi"*** (el-Hac, 22/78) diye buyurulmuştur. Peygamber (sav) da: "Ben çok müsamahakâr haniflik ile gönderildim"(4) diye buyurmuştur.

Bu sûredeki **"söz"**ün "lâ ilâhe illallah demek olduğu da söylenmiştir. Çünkü haberde şöyle denilmiştir: Bu, dile hafif gelir fakat Mizanda ağırdır.(5) Bunu da el-Kuşeyrî zikretmiş bulunmaktadır.

(1) *Müstedrek,* II, 549

(2) *Buhârî,* I, 4, III, 1176; *Müslim,* IV, 1816; *Tirmizî,* V, 597; *Nesâî,* II, 146, 147; *Muvatta,* I, 202; *Müsned,* VI, 158, 256

(3) *Buhârî,* I, 4; *Tirmizî,* V, 597; *Muvatta,* I, 202; *Müsned,* VI, 256

(4) *Müsned,* V, 266

(5) Bazı hadislerde, "dile hafif Mizanda ağır geldiği" belirtilen zikirler için bk. *Buhârî,* V, 2352, VI, 2459; *Müslim,* IV, 2072; *Tirmizî,* V, 512; *İbn Mâce,* II, 1251; *Müsned,* II, 222.

إِنَّ نَاشِئَةَ الَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلًا ﴿٦﴾ إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا ﴿٧﴾

6. Gece kalkışı (var ya)**; o hem daha etkilidir, hem de söyleyişi itibarı ile daha sağlamdır.**
7. Çünkü gündüzün senin için uzun uzun meşguliyetler vardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Gece Kalkışı:

"Gece kalkışı (var ya)" buyruğu hakkında ilim adamları şöyle demişlerdir: **"Gece kalkışı"** gece vakitleri ve anları demektir. Çünkü onun vakitleri sırasıyla ortaya çıkar. O bakımdan bir şey önce başlayıp, ondan sonra ardı arkasına gelecek olursa: "(نشأ الشيء ينشأ): Bir şey ortaya çıktı, meydana geldi, meydana gelir" denilir. Bu durumda olana da: (ناشىء) denilir. "(أنشأه الله فنشأ): Allah onu var etti, o da var oldu" demektir. Bulutun Allah tarafından meydana getirilip, görülmesini anlatmak üzere kullanılan; (نشأت السحابة) tabiri de buradan gelmektedir. O halde buradaki: (ناشئة) bu fiil "fâil" vezninde bir kelimedir. Yüce Allah'ın: "(أَوَمَنْ يُنَشَّأُ فِي الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ): *Süs içinde yetiştirilmekte olan ve tartışma esnasında (delilini) açıklayamayanları mı (ona) evlât diye isnâd ediyorlar?"* (ez-Zuhruf, 43/18) buyruğunda da (aynı kökten gelen) fiil kullanılmaktadır. Maksat: "(إن ساعات الليل الناشئة): Şüphesiz ki meydana gelen gece saatleri..." demektir. Nitelik zikredilerek ismin zikredilmesine gerek görülmemiştir. Bu lafzın müennes olarak gelmesi ise "saat: an" lafzının müennesliğinden dolayıdır. Çünkü her bir "saat (an)" yeniden meydana gelmektedir.

(الناشئة); lafzının "gece namazı kılmak" anlamında mastar olduğu da söylenmiştir. "(الخاطئة): Günah işlemek" ile "(الكاذبة): Yalan söylemek" anlamında kullanılması gibi. Yani şüphesiz ki gecenin meydana gelip, ortaya çıkması daha sağlamdır, demek olur.

Bir başka görüşe göre: "Bu, gece kalkışı demektir. İbn Mesud dedi ki: Habeşliler: (نشا) fiilini "kalktı" anlamında kullanırlar. Belki o, bu açıklamasıyla bu kelime aslında Arapçadır, fakat Habeşçe'de de yaygındır ve onlar tarafından çoğunlukla bu kullanılmaktadır, demek istemiştir. Yoksa Kur'ân-ı Ke-

rim'de Arapça olmayan bir söz yoktur. Buna dair açıklamalar yeteri kadarıy la kitabın *Mukaddime*'sinde geçmiş bulunmaktadır.

2- Gece Namazının Fazileti:

Yüce Allah, bu âyet-i kerimede gece namazının gündüz namazından daha faziletli olduğunu, mümkün olduğunca bu gece namazında çokça Kur'ân okumanın ecri daha arttırıp, sevabı daha çok gerektireceğini açıklamaktadır.

İlim adamları **"gece kalkışı"** ile neyin kastedildiği hususunda farklı görüşlere sahiptir. İbn Ömer ve Enes b. Malik şöyle demişlerdir: Bundan kasıt, akşam ile yatsı arasıdır. Onlar bu görüşlerini ileri sürerken; (نشا) fiilinin "başlama" anlamını vermesini gözönünnde bulundururlar. Dolayısıyla bunun ilk vaktinin kastedilmesi daha uygundur. Şairin şu beyitinde de bu anlamdadır:

ولـولا أنْ يُقـالَ صَبَـا نُصَيبٌ لَقلـتُ بِنفسِـيَ النَّشَـا الصِّغارُ

"Eğer Nusayb eğlenceye yöneldi, denilmeyecek olsaydı,
Ben kendim için yaşım küçük ve henüz yetişkinliğe erişmedim, diyecektim."

Ali b. el-Huseyn akşam ile yatsı arasında namaz kılar ve: **"Gece kalkışı"** işte budur, derdi. Ata ve İkrime: Bu, gecenin başlangıcıdır, demişlerdir. İbn Abbas, Mücahid ve başkaları da: O gecenin tamamıdır, demişlerdir. Çünkü gündüzden sonra ortaya çıkan gecedir. Malik b. Enes'in tercih ettiği görüş de budur.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Lafzın verdiği anlam ve dilin gerektirdiği husus da budur.

Âişe ve yine İbn Abbas ile Mücahid şöyle demişlerdir: **"Gece kalkışı"** ancak uykudan sonra geceleyin kalkıp namaz kılmaya denir. Uyumadan önce gecenin ilk saatlerinde namaz kılan bir kimse **"gece kalkışı"**nı gerçekleştirmiş olmaz.

Yemân ve İbn Keysân şöyle demişlerdir: Gece kalkışı, gecenin son vakitlerinde kalkmaktır. İbn Abbas dedi ki: Onlar namazlarını gecenin ilk saatlerinde kılarlardı. Çünkü insan uyudu mu ne zaman uyanacağını bilemez.

es-Sıhah'ta şöyle denilmektedir: "(ناشئة الليل): Gece kalkışı" gecenin ilk saatlerine denir. el-Kutebi dedi ki: Bu gecenin çeşitli vakitleri demektir. Çünkü bu vakitlerin biri diğerinden sonra ortaya çıkar.

el-Hasen ve Mücahid'den bu yatsı namazından sonra sabah namazına kadar devam eden bir vakittir, demişlerdir. Yine el-Hasen'den gelen rivâyete

göre, yatsıdan sonraki her vakit "nâşie; gece kalkışı"dır demiştir. Geceleyin yapılan, meydana gelen yeni itaatler anlamında geldiği de söylenmiştir. Bunu da el-Cevherî nakletmektedir.

3- Gece Namazının Etkisi:

"O hem daha etkilidir" buyruğundaki: "(وَطْئاً): **Etkili**" lafzını Ebu'l-Âliye, Ebû Amr, İbn Ebi İshak, Mücahid, Humeyd, İbn Muhaysın, İbn Âmir, el-Muğîre ve Ebu Hayve "vav" harfini kesreli, "tı" harfini üstün ve medli olarak: (وِطاء) diye okumuşlardır. Ebu Ubeyd de bunu tercih etmiştir. Diğerleri ise "vav" harfini üstün, "tı" harfini sâkin ve medsiz olarak (وَطْئاً) diye okumuşlardır. Ebu Hâtim de bunu tercih etmiştir. Bu da: "(اشتدت على القوم وطأة سلطانهم): Sultanlarının baskısı, etkisi o kavmin üzerinde daha da arttı" yani onlara yüklediği yükümlülükler ağırlaştı, tabirinden alınmıştır. Peygamber (sav)'ın: "(اللهم اشدد وطأتك على مُضَر): Allah'ım, Mudar üzerindeki baskını daha da arttır"(1) ifadesi de buradan gelmektedir.

Buna göre, anlam şöyle olur: Gece kalkışı namaz kılana gündüzün saatlerinden daha ağır gelir. Çünkü gece uyuma, rahat etme ve dinlenme zamanlarıdır. Bu vakitleri ibadetlerle geçiren bir kimse, büyük bir meşakkate katlanmış olur.

Bu kelimeyi med ile okuyanlara göre bu: "(واطأت وطاء ومواطأة): (Ona) muvafakat ettim, muvafakat etmek"den mastar olur. İbn Zeyd dedi ki: "(واطأته على الأمر مواطأة): O iş üzere ona muvafakat ettim, muvafakat etmek" demektir. "(وفلان يواطىء اسمه اسمي): Filanın ismi benim ismime muvafık (uygun)dır." "(تواطئوا عليه): O şey üzere anlaştılar, ittifak ettiler" demektir.

O halde anlam: Böylesi kalb, göz, kulak ve dil arasındaki uyumu, muvafakati daha ileri derecede sağlar. Çünkü bu vakitte sesler ve hareketler kesilmiş olur. Bu açıklamayı Mücahid, İbn Ebi Müleyke ve başkaları yapmıştır. İbn Abbas da bu anlamda bir açıklama yapmıştır. Yani bu durumda kulak ile kalb birbirine uygun düşer.

Nitekim yüce Allah'ın: "(لِيُواطِئُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ): *Allah'ın haram kıldığına sayıca uysunlar diye"* (et-Tevbe, 9/37) buyruğunda bu lafız: "Uygun düşsünler, muvafakat etsinler diye" anlamındadır.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Bu zaman, düşünmek ve tefekkür için daha uygun bir vakittir. (الوِطاء) Örtünün zıttı bir anlam ifade eder.

Bu kelimenin "tı" harfinin sakin, "vav" harfinin üstün okunuşunun, gün-

(1) *Buhârî,* I, 277, 341, III, 1072, IV, 1679, V, 2290, 2348; *Müslim,* I, 466, 467; ***Ebû Dâvûd,*** II, 68; *Nesâî,* II, 201; *İbn Mâce,* I, 394; *Müsned,* II, 239, 255, 271, 418, 470, 502, 521.

düzden daha bir sebat vericidir, anlamına geldiği de söylenmiştir. Çünkü geceleyin insan yaptıkları ile başbaşa kalır. Bu onun amelini daha sağlamlaştırır ve kalbi oyalayıp, meşgul eden şeyler, bu vakit daha çok kolay bir şekilde uzaklaştırılabilir.

"(الوطء): Sebat" demektir. O bakımdan: "(وطئت الأرض بقدمي): Ayağımla yerde sabit durdum" denilir.

el-Ahfeş, kıyamı itibariyle daha sağlamdır, diye açıklamıştır. el-Ferrâ kıraat ve kıyamı itibarı ile daha sağlamdır, diye açıklamıştır. Yine el-Ferrâ'dan gelen rivâyete göre; **"hem daha etkilidir"** yani daha çok ibadet etmek isteyen kimse için amelini daha bir sağlamlaştırıcı ve onu daha bir sürekli kılıcıdır. Geceleyin çalışma ve geçim meşguliyetlerinin olmadığı bir zamandır. Bu durumda gecenin ibadeti devamlılık arzeder ve kesintisizdir.

el-Kelbî dedi ki: **"Daha etkilidir"** yani namaz kılmak hususunda kişinin daha çok şevk ve arzulu olmasını sağlar. Çünkü bu namaz, kişinin dinlenmesi zamanında gerçekleşir.

Ubade dedi ki: **"Daha etkili"** olması namaz kılan için daha rahat ve daha hafif olması, kıraatini daha bir sağlam yapması anlamındadır.

4- Gece Namazında Okunan Kur'ân:

"Hem de söyleyişi itibari ile daha sağlamdır" buyruğu geceleyin okunan Kur'ân'ın gündüzünkine göre daha sağlam ve daha dosdoğru olması demektir. Yani o vakit okunan Kur'ân, daha dosdoğru ve doğruluk üzerinde daha devamlılık arzeder. Çünkü o saatlerde sesler dinmiş, dünya sükûna ermiş olur. Namaz kılan okuduklarını şaşırmaz.

Katade ve Mücahid dedi ki: Kıraati daha doğru, söylenen sözü daha sağlam olur, demektir. Çünkü bu zaman iyice anlayıp kavrama zamanıdır.

Ebu Ali dedi ki: **"Söyleyişi itibariyle daha sağlamdır"** geceleyin insanın zihnini meşgul eden şeyler olmadığından ötürü daha doğrudur, demektir. Geceleyin yapılan duanın kabulü daha çabuk olur, diye de açıklanmıştır. Bu açıklamayı İbn Şecere nakletmiştir.

İkrime dedi ki: Gece ibadeti daha bir gayretle, daha eksiksiz bir ihlâsla yapılır ve daha bereketlidir. Zeyd b. Eslem'den şöyle dediği nakledilmiştir: Kur'ân'ın anlamlarını iyice kavramaya daha yatkındır. el-A'meş'ten şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Enes b. Mâlik: **"Gece kalkışı** (var ya) **o hem daha etkilidir, hem de söyleyişi itibari ile daha sağlamdır"** buyruğunu; "(وأصوب قيلاً): ... daha doğrudur" diye okudu. Onu: "(وأقوم قيلاً): Daha sağlamdır" diye düzelttiler. O şöyle dedi: (أقوم) ile (أصوب) ve (أهيأ) kelimeleri an-

lam itibariyle aynıdır.

Ebu Bekr el-Enbârî dedi ki: Sapık birtakım kimseler işi: Her kim Kur'ân'ın manasına uygun bir kelime ile okuyacak olursa, eğer manaya muhalefet etmiyor, Allah'ın maksad olarak gözettiğinden başka bir şey söylemiş olmuyor ise, isabet eden birisidir, demek noktasına kadar götürmüş ve Enes'in bu sözünü delil olarak göstermişlerdir. Ancak bu hiçbir zaman kabul edilecek ve söyleyenine itibar edilmesini gerektirecek bir söz değildir. Çünkü mana itibariyle yakın olmakla birlikte genel anlamını kapsayacak şekilde Kur'ân lafızlarına uymayan birtakım lafızlar ile okumaya kalkışacak olunursa, o vakit: "(الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ): Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur" yerine: "(الشكر للباري ملك المخلوقين): Şükür yaratılmışların mutlak maliki yaratıcıya mahsustur" diye okumak caiz olmalıydı. İş bu hususta o kadar geniş bir alana yayılır ki, Kur'ân'ın tamamının lafzı batıl olur. Bu durumda onu okuyan bir kimse de yüce Allah'a iftira etmiş, Rasûlüne de yalan söylemiş bir kimse olur.

Böyle diyenlerin İbn Mesud'un: Kur'ân yedi harf üzere inmiştir. Bu sizden herhangi birinizin: "(هَلُمَّ وتعال واقبل): Gel" demesi (halinde aynı manadaki farklı lafızlar) demesine benzer, şeklindeki sözlerinde lehlerine delil yoktur. Çünkü bu hadis şunu gerektirmektedir: Peygamber (sav)'dan sahih senetler ile nakledilmiş olan kıraatlerin eğer lafızları farklı olmakla birlikte anlamları aynı ise; o vakit bu gibi kıraat farklılıkları "gel" lafzı için farklı kelimeler, lafızlar kullanmaya benzer.

Peygamber (sav)'ın ashabının ve onlara tabi olanların okumadıkları şekilde okumaya gelince, bu hususta Kur'ân-ı Kerim'de bir harfi dahi farklı okuyan doğru yolun dışına çıkmış, sapmış ve iftira etmiş bir kişi olur.

Ebu Bekr (el-Enbârî devamla) dedi ki: Bu sapıklıklarında kendilerine dayanak kabul ettikleri hadis ise, ilim ehlinden hiçbir şekilde sahih olmayan bir hadistir. Çünkü bu el-A'meş'in, Enes'ten yaptığı bir rivâyete dayanmaktadır. Böyle bir hadis maktûdur. Muttasıl değildir ki; delil olarak alınabilsin. Çünkü el-A'meş her ne kadar Enes'i görmüş ise de, ondan hadis dinlemiş değildir.

5- Gündüz Meşguliyetlerinin İbadete Etkisi:

"Çünkü gündüzün senin için uzun uzun meşguliyetler vardır" buyruğundaki: "(سَبْحاً): Meşguliyet" lafzı genel olarak "noktasız ha" ile okunmuştur. Yani ihtiyaçlarını görmek için meşgul olman, gitmen, gelmen, işlerin arkasından koşturman vardır, demektir.

"(السَّبْح): Yürümek ve dönmek" demektir. "(السابح في الماء): Suda yüzen kişi" ifadesi de buradan gelmektedir ki; ona bu ismin veriliş sebebi, el ve ayak-

ları ile dönmesi, evrilmesi ve çevrilmesidir. "(فرس سابح): Oldukça hızlı koşan at" demektir. İmruu'l-Kays şöyle demektedir:

مِسَحٌ إذا ما السَّابِحاتُ على الوَنَى أثَرْنَ الغُبَارَ بِالكَدِيدِ المُرَكَّلِ

"Hızlı koşan atlar yorgun düşüp de yorgunluktan ayakları ile
sert yerlerde bile toz çıkartırken,
(Benim bu atım) bulutun yağmur yağdırması gibi çok kolay ve rahat koşar."

Bu kelimenin "boş kalmak, meşgul olmamak" anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani senin için gündüzün ihtiyaçlarına ayıracağın boş bir vaktin vardır. **"Çünkü gündüzün senin için uzun uzun meşguliyetler vardır"** buyruğunun "uyku" anlamına geldiği de söylenmiştir. Çünkü: "(التسبح): Uzanmak" demektir. Bu açıklamayı da el-Halîl zikretmiştir.

İbn Abbas ve Ata'dan; **"uzun uzun meşguliyetler"** uyuman ve dinlenmen için boş kalacağın uzun bir vakit vardır, o bakımdan gece kalkışını ibadetine ayır, diye açıkladıkları nakledilmiştir. ez-Zeccâc dedi ki: Eğer geceleyin yapamadığın bir ibadet olursa, gündüzün senin boş kaldığın ve bunları telâfi edeceğin bir zamanın vardır, demektir.

Yahya b. Ya'mer ve Ebu Vâil ise "noktalı hı" ile: (سَبْخا) diye okumuşlardır. el-Mehdevî dedi ki: Bu uyku anlamındadır. Bu açıklamayı, bu lafzı bu şekilde okuyan kıraat âlimlerinden rivâyet etmektedir. Şöyle denilmiştir: Bunun anlamı hafiflik, genişlik ve dinlenmektir.

Nitekim Peygamber (sav) ridâsını çalmış bir hırsıza beddua eden Âişe (r.anha)'a şöyle demiştir: "(لا تُسبِّخي [عنه] بدعائك عليه): Ona beddua etmek suretiyle sen onun hafiflemesini sağlama!" Onun günahını hafifletme, demektir. Şair de şöyle demiştir:

فَسَبِّخْ عليك الْهَمَّ وآعلم بِأَنَّهُ إذا قَدَّرَ الرَّحْمنُ شيئاً فَكَائِنُ

"Kederinin üzerindeki etkisini hafiflet ve şunu bil ki,
Rahman bir şey takdir etti mi mutlaka olur.

el-Esmaî dedi ki: "(سَبَّخ اللّهُ عنك الحُمَّى): Allah sıtmanı hafifletsin" denilir. "(سَبَخ الحَرُّ): Sıcaklık dindi, hafifledi" demektir. "(التَّسبِيخ) Derin uyku" anlamındadır. Yine bu lafız pamuk, keten ve yün gibi şeyleri açmak ve onları

kabartmak, demektir. Kadına: "(سبّخي قطنك): Pamuğunu aç, kabart" denilir. Kadın tarafından iplik haline eğrilip, getirilsin diye sarılan pamuğa; (السَّبْخ) denilmesi de buradan gelmektedir. Bu tür pamuktan bir parçaya da: (سَبِيخة) denilir. Yün ve kıl için de aynı tabirler kullanılır. Pamuk parçalarına: (سبائخ) denilir. el-Ahtal avcılarla köpekleri anlatırken şöyle demektedir:

فأرسَلُوهُـنَّ يُذْرِينَ التـرابَ كما يُذْرِي سَبَائِـخَ قُطْـنٍ نَـدْفُ أوْتَارِ

"Onları saldılar onlar da etrafa toprak saçarak gittiler
Tıpkı pamuk atılırken etrafa dağılan pamuk taneleri gibi."

Sa'leb dedi ki: "Hı" harfi ile: "(السَّبْخ): Gidip gelmek ve çalkanıp durmak" demektir. Aynı zamanda sükûn bulmak anlamına da gelir. Peygamber (sav)'ın: "(الحُمّى من فيح جهنم، فسبّخوها بالماء): Humma (sıtma, ateş yükselmesi) cehennem sıcağındandır. O bakımdan siz onu su ile dindiriniz"[1] hadisinde de bu anlamda kullanılmıştır ki; onu teskin ediniz, dindiriniz" demektir. Ebû Amr dedi ki: "(السَّبْخ) Uyumak ve boş kalmak" demektir.

Buna göre bu lafız, ezdad (zıd anlamlı kelimeler)den olur ve aynı zamanda "noktasız ha" ile: (السبح) ile aynı anlamda demektir.

وَاذْكُـرِاسْمَ رَبِّـكَ وَتَبَتَّـلْ اِلَيْهِ تَبْتِيلاً ﴿٨﴾

8. Rabbinin ismini an ve yalnız O'na yöneldikçe yönel!

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Rabbinin Adını An!

"Rabbinin ismini an!" Yani namaz ile birlikte öğülmeye değer âkıbeti (sonucu) elde edebilmen için, O'nu güzel isimleri ile çağır, O'na dua et. Amelinle Rabbinin rızasını gözet, diye de açıklanmıştır. Sehl dedi ki: Namaza başladığın vakit "bismillahirrahmanirrahim" diye oku. Onu okumanın bereketi ile seni Rabbine ulaştıracak, onun dışındaki varlıklar ile ilişkini kopartacaktır.

(1) Aynı anlamda az lafzî farkla: *Buhârî,* III, 1191, V, 2162, 2163; *Müslim,* IV, 1731, 1732, 1733; *Tirmizî,* IV, 404; *Dârimî,* II, 407; *İbn Mâce,* II, 1149, 1150; *Muvatta,* II, 945; *Müsned,* II, 21, 85, 134, V, 216, VI, 50, 90

Bir başka açıklama şöyledir: Vaad ve tehdidi halinde Rabbinin adını zikret ki, O'na itaate daha çok yönelesin, O'na isyandan uzak kalasın.

el-Kelbî dedi ki: Rabbine -yani gündüzün- namaz kıl, demektir.

Derim ki: Bu, güzel bir açıklamadır. Çünkü yüce Allah, geceyi sözkonusu ettikten sonra, gündüzü sözkonusu etmektedir. Gündüz de gece ile aynı bütünün iki parçasıdır. Nitekim yüce Allah önceden de geçtiği üzere şöyle buyurmuştur: *"İbret ve öğüt almak veya şükür etmek isteyenler için gece ve gündüzü birbiri ardınca getiren O'dur."* (el-Furkan, 25/62)

2- Yalnızca Allah'a İbadete Yönelmek:

"Ve yalnız O'na yöneldikçe yönel!" buyruğunda geçen *"et-tebettül"* yalnızca yüce Allah'a ibadete yönelmek demektir. Buyruk, sen ibadetinle yalnızca O'na yönel ve başkasını O'na ortak koşma demektir. (بتلت الشيء): O şeyi kestim" demektir. "(طلقها بَتَّةً بتلة): Onu kesin olarak (üç talakla) boşadı" ile; "(وهذه صدقة بتة بتلة): Bu (sahibi ile) ilişkisi kesilmiş bir sadakadır" tabirleri de buradan gelmektedir.

Yani bunun artık sahibi ile ilişkisi kalmamıştır. Sahibinin onun üzerindeki mülkü tamamiyle kesilip, atılmıştır. Her şeyle ilişkisini koparıp, yalnızca yüce Allah'a yönelmesi sebebiyle Meryem (aleyhisselam)'a **"Meryem el-Betûl"** denilmesi de, buradan gelmektedir. Râhib'e insanlarla ilişkilerini koparıp, tek başına ibadete yöneldiği için "mütebettil" denilmesi de bundan dolayıdır. Şair şöyle demiştir:

تُضِيءُ الظَّلامَ بالعِشَاءِ كأنَّها مَنَارةُ مُمْسَى راهِبٍ مُتَبَتِّلِ

"Karanlık gecede karanlığı aydınlatır; sanki o
İbadete çekilmiş rahibin gece karanlığında yaktığı bir kandilmiş gibi."

Hadiste de "tebettül" yasaklanmaktadır[1] ki bu da insanlardan ve topluluklardan uzaklaşmak, onlarla ilişkileri kesmek demektir.

Araplara göre bunun asıl anlamının "yalnızlık ve yalnız kalmak" olduğu söylenmiştir. Bu açıklamayı İbn Arafe yapmıştır. Ancak belirttiğimiz gerekçeler dolayısıyla birinci açıklama daha güçlüdür.

Şâyet: Burada yüce Allah niçin: (تَبْتِيلا) dediği halde: (تَبتُّلاً) dememiştir? di-

(1) *Tirmizî*, III, 393; *Dârimî*, II, 178; *Nesâî*, VI, 58, 59; *İbn Mâce*, I, 593; *Müsned*, III, 158, 245, V, 17, VI, 125, 157, 252

ye sorulacak olursa, ona şöyle cevap verilir: Çünkü; (تبتّل)'in anlamı, kendi kendisinin ilişkilerini kesen anlamındadır. Bu şekilde gelmesi ise âyetlerin sonlarındaki fasılalara riâyet etmek içindir.

3- Dünya ile İlişkiyi Koparıp, Ruhbanlığa Yönelmek:

Daha önce el-Maide Sûresi'nde yüce Allah'ın: ***"Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı o en temiz ve en güzel şeyleri haram kılmayın"*** (el-Maide, 5/87) âyetinin tefsirinde (2. başlıkta) herşeyden ilişkisini koparârak ruhbanlık yolunu izleyen kimselerin bu davranışlarının hoş karşılanmadığına dair yeterli açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

(Ancak) İbnu'l-Arabî şöyle demektedir: Günümüzde insanların ahitlerine riâyetleri kalmamış, güvenilirlikleri azalmış, dünya malını haram kaplamış bulunmaktadır. Bundan ötürü insanlardan uzak kalmak, onlarla içiçe olmaktan, bekâr kalmak evlenmekten daha hayırlıdır. Ancak âyetin anlamı şöyledir: Sen putlardan, heykellerden ve Allah'tan başkasına ibadetten uzak kal! Mücahid de böyle demiştir. Ona göre buyruğuk: İbadeti Allah'a halis kıl, demektir. Buyruk ile dünya ile ilişkiyi kesmeyi kastetmiş değildir. Buna göre "tebettül" Kur'ân-ı Kerim'de emredilmiş, sünnette ise nehyedilmiş bir şey olmaktadır. Şu kadar var ki emrin taalluk ettiği husus ile yasağın taalluk ettiği husus birbirinden farklıdır. Bundan dolayı bu ikisi arasında bir çelişki yoktur. Peygamber ancak insanlara nelerin indirildiğini açıklamak üzere gönderilmiştir. O hal de emrolunan tebettül (ilişkiyi kesmek) Allah'a ibadeti halis kılmak suretiyle yalnızca Allah'a yönelmektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Halbuki onlar onun dininde ihlâs sahibleri... olarak Allah'a ibadet etmelerinden... başkası ile emrolunmadılar."*** (el-Beyyine, 98/5) Yasaklanan "tebettül" ise evlenmeyi terketmek, manastırlarda ibadete çekilmek (rahiblik) hususunda hristiyanların izledikleri yolu izlemektir. Şu kadar var ki; zamanın fesada ereceği vakitlerde müslüman bir kimse için -dinini fitnelerden korumak üzere- dağların tepelerinde, yağmurun düştükleri yerleri arayıp bularak, arkalarından gideceği bir kaç koyun edinmesi onun için en hayırlı mal olacaktır.

رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَآ إِلٰهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا ﴿٩﴾ وَاصْبِرْ
عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا ﴿١٠﴾ وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ
أُولِي النَّعْمَةِ وَمَهِّلْهُمْ قَلِيلًا ﴿١١﴾

9. Doğunun da, batının da Rabbidir. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O halde yalnız O'nu vekil tut!

10. Onların söylediklerine katlan ve onlardan güzel bir şekilde ayrıl!

11. Yalanlayan o nimet sahibleri ile Beni başbaşa bırak ve onlara azıcık mühlet ver!

"Doğunun da, batının da Rabbidir" buyruğundaki: "(رَبُّ): **Rabbi**" lafzını Haremeyn ahalisi, İbn Muhaysın, Mücahid, Ebu Amr, İbn Ebi İshak ve Hafs mübtedâ olarak ref' ile okumuşlardır. Haberi **"ondan başka hiçbir ilah yoktur"** buyruğudur.(1)

Burada: "(هو): O" takdiri ile (böyle) okunduğu da söylenmiştir. (O takdirde mana mealdeki gibi olur.)

Diğerleri ise yüce Allah'ın: **"Rabbinin ismini an"** buyruğundaki "Rab" lafzının sıfatı olarak kesreli okumuşlardır.(2)

Onun doğuların ve batıların Rabbi olduğunu bilen bir kimse, ameliyle sadece O'na yönelir ve yalnızca O'ndan ümit eder.

"O halde yalnız O'nu vekil tut!" İşlerini, ihtiyaçlarını yalnız O'nun görmesini iste! Sana vadettiklerini gerçekleştirecek kefil tut, diye de açıklanmıştır.

"Onların söylediklerine katlan!" Eziyetlerine, hakaretlerine, alay etmelerine... Onların söylediklerinden ötürü tahammülsüzlük gösterme, onları davet etmekten uzak kalma!

"Ve onlardan güzel bir şekilde ayrıl." Onlara taarruz etme, onların mükâfat (veya ceza) görmelerini beklemekle de uğraşma. Çünkü bu, Allah'a davet etmeyi terki getirir. Bu buyruk savaş emri verilmeden önce idi. Daha sonra onlarla savaşması emrolundu ve onlarla savaştı. Kital (savaşı emreden) âyet, kendisinden önce inmiş ve onları terketmeyi emreden buyrukları neshetmiş oldu. Bu açıklamayı Katade ve başkaları yapmıştır. Ebu'd-Derdâ dedi ki: Bizler bazı kimselerin yüzüne gülümsüyor hatta gülüyoruz. Bununla birlikte kalblerimiz ise onları terketme ya da onlara lanet okumaktadır.

"Yalanlayan o nimet sahipleri ile beni başbaşa bırak!" Onları cezalandırmak için sen beni seç! Bu buyruk, Kureyş'in ileri gelenleri ve Mekke elebaşılarından alay eden kimseler hakkında inmiştir. Mukatil dedi ki: Bu buy-

(1) Buna göre buyruk: "Doğunun da, batının da Rabbi kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır" demek olur.

(2) Bu okuyuşa göre de anlam şöyle olur: "Doğunun da, batının da Rabbi olan (o) Rabbinin ismini an!"

rük, Bedir günü yemek yediren kimseler hakkında inmiştir. Bunlar da on ki şi idiler. Daha önce el-Enfâl Sûresi'nde (8/70-71. âyetler, 1. başlıkta) bunlar dan sözedilmişti.

Yahya b. Sellâm dedi ki: Bunlar el-Muğîre'nin oğullarıdır. Said b. Cübeyr dedi ki: Bana bunların oniki kişi oldukları haberi geldi.

"O nimet sahipleri" zengin, bolluk içerisinde, dünyada lezzet ve zevk içe risinde olanları demektir.

"Ve onlara azıcık mühlet ver" Onların ecellerinin geleceği süreyi kastet mektedir. Âişe (r.anhâ) dedi ki: Bu âyet-i kerimenin ancak kısa bir zaman geç tikten sonra Bedir vakası gerçekleşmiştir.

"Ve onlara azıcık mühlet ver!" Dünya süresi sona erinceye kadar (onla ra mühlet ver), anlamında olduğu da söylenmiştir.

إِنَّ لَدَيْنَآ أَنكَالًا وَجَحِيمًا ﴿١٢﴾ وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٣﴾
يَوْمَ تَرْجُفُ ٱلْأَرْضُ وَٱلْجِبَالُ وَكَانَتِ ٱلْجِبَالُ كَثِيبًا مَّهِيلًا ﴿١٤﴾

12. Çünkü Bizim yanımızda ağır bukağılar ve yakıcı bir ateş var.
13. Boğazı tıkayıp kalan bir yiyecek ve can yakıcı bir azab da var dır.
14. O günde yer ve dağlar sarsılır. Dağlar da yığılarak akıp dağılan kum gibi olur.

"Çünkü Bizim yanımızda ağır bukağılar ve yakıcı bir ateş var" buyru ğunda geçen: "(الانكال): Bukağılar, zincirler" demektir. Bu açıklama el-Hasen, Mücahid ve başkalarından nakledilmiştir. Tekili (نِكْل)'dır. Bu da; insanı ha reket etmekten alıkoyan herbir şeyin adıdır. Ona bu ismin veriliş sebebinin onunla tenkîl edilmesi (ibretli bir şekilde cezalandırılması) olduğu da söy lenmiştir.

eş-Şa'bî dedi ki: Sizler yüce Allah'ın bu bukağıları cehennemliklerin ayaklarına kaçacaklar korkusuyla vuracağını mı zannediyorsunuz? Allah'a ye min olsun ki hayır. Fakat onlar yukarı doğru yükselmek isteyeceklerinde bu bukağılar onları aşağıya doğru çekecektir.

el-Kelbî buradaki: (الانكال)'in: "(الأغلال): Koyunlara vurulan tasmalar ve zin cirler" anlamında olduğunu söylemiştir. Ancak birinci anlamı sözlükte daha çok bilinen bir anlamdır. el-Hansâ'nın şu beyitinde de bu anlamdadır:

دَعَاكَ فَقَطَّعْتَ أُكَالَهُ وَقَدْ كُنَّ قَبْلَكَ لا تُقْطَعُ

"Seni çağırdı da sen de onun bukağılarını parçaladın
Fakat o bukağılar senden önce koparılmıyordu."

Bunun, oldukça şiddetli azabın çeşitlerinden olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı Mukatil yapmıştır. Rivâyet edildiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "(إن الله يحبّ النَّكل على النَّكل): Şüphesiz ki Allah nekel üzerine nekeli sever." Bu kelime "kef" harfi harekeli olarak söylenir. Bu açıklamayı el-Cevherî yapmıştır. (Peygambere): Nekel nedir? diye soruldu, o da şu cevabı verdi: "Denenmiş güçlü bir at üzerindeki denenmiş güçlü bir adamdır."(1)

Bu açıklamayı el-Maverdî zikretmiştir. (el-Maverdî) dedi ki: İşte güçlü olması dolayısıyla bukağıya "nikl" denilmesi bundandır. (Boyna vurulan zincir olan) "el-ğull" de bu şekildedir. Güçlü ve artan herbir azab da böyledir.

"Cahîm (yakıcı ateş)" ise alevlendirilmiş, kızdırılmış ateş demektir.

"Boğazı tıkayıp kalan bir yiyecek" boğazdan aşağı inmeyen ve orada tıkanıp kalan, inmeyen ve dışarı da çıkmayan yiyecek demek olup, bu da Ğıslîn, Zakkûm ve ed-Darîdir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Yine ondan nakledildiğine göre bu, boğaza giren bir dikendir. Ne aşağı iner, ne yukarı çıkar.

ez-Zeccâc dedi ki: Yani onların yiyecekleri Darîdir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Onlar için Darîden başka bir yiyecek yoktur."* (el-Ğâşiye, 88/6) Bu, avsec'i (Sincan dikenini) andıran bir dikendir. Mücahid: O zakkûmdur demiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Şüphesiz ki Zakkum ağacı o büyük günahkârın yiyeceğidir."* (ed-Duhan, 44/43-44) Anlam birdir.

Humran b. A'yen dedi ki: Peygamber (sav): **"Çünkü Bizim yanımızda ağır bukağılar ve yakıcı bir ateş var. Boğazı tıkayıp kalan bir yiyecek"** diye okudu ve bayıldı.(2)

Huleyd b. Hassan dedi ki: Hassan bir akşam oruçlu iken bizde kaldı. Ona yiyecek götürdüm. **"Çünkü Bizim yanımızda ağır bukağılar ve yakıcı bir ateş var. Boğazı tıkayıp kalan bir yiyecek"** âyeti hatırına geldi, yemeğini kaldır, dedi. Ertesi gün oldu, yine ona yiyecek götürdüm, tekrar bu âyeti hatırladı yine: Onu kaldırın dedi. Aynı şey üçüncü defa oldu. Bu sefer onun oğlu, Sa-

(1) el-Mâverdî, *en-Nuket*, VI, 130. Eseri yayına hazırlayan, hadisin kaynağını tesbit edemediğini belirtmektedir.

(2) Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIX, 135; Beyhakî, *Şuabu'l-Îman*, I, 522, hadisin mürsel olduğunu belirterek.

bit el-Bünânî, Yezid ed-Dabbî ve Yahya el-Bekkâ'ın yanına gitti, onlara durumu anlattı. Yanına gelerek onunla görüştüler ve ona ısrar edip durdular. Sonunda bir yudum sevik içti.

"(الغُصَّة): Boğazda bir şeyin tıkanması" demektir. Bu da boğazda kalan kemik ya da başka bir şey hakkında kullanılır, çoğulu (غُصَص) gelir. Fethalı olarak; (الغَصَص) ise; "(غَصِصْتَ يا رجل تَغَصُّ): Ey adam, senin boğazına bir şey tıkandı, tıkanır" tabirinden bir mastardır. İsm-i faili: (غاصّ) ile (غصّان) şeklinde gelir. "(أنا أغصصته): Onun boğazını ben tıkadım" denilir. "(المنزل غاصّ بالقوم): Ev insanlarla dolup taşmaktadır" demektir.

"O günde yer ve dağlar sarsılır." Yani üzerlerinde bulunanları ile birlikte hareket eder ve çalkalanır.

"(يوم): **O günde"** lafzı zarf olarak nasbedilmiştir. Yani yer ve dağların sarsılacağı o günde onlara ağır bukağılar vurulur ve azab edilirler. Nasb ile gelmesinin cer edici âmilin zikredilmeyişi dolayısıyla olduğu da söylenmiştir. Bu ceza, yerin ve dağların sarsılacağı bir günde olacaktır, demek olur. Burada ki âmilin: "(ذَرْنِي): **Beni başbaşa bırak"** buyruğu olduğu da söylenmiştir. Yani yerin ve dağların sarsılacağı o günde yalanlayıcılarla, Beni başbaşa bırak!

"Dağlar da yığılarak akıp, dağılan kum gibi olur." O gün böyle olacaklar, demektir. "(الكثيب): Yığılmış, toplanmış kum" anlamındadır. Hassan şöyle demiştir:

عَرَفْتُ دِيارَ زَيْنَبَ بِالْكَثِيبِ كَخَطِّ الْوَحْيِ فِي الْوَرَقِ الْقَشِيبِ

"Yığın kumların olduğu yerde bulunan Zeyneb'in diyarını tanıdım
Yeni yaprak üzerindeki yazı hattı gibiydi."

"(المَهِيل): Ayaklar altında geçip giden" demektir. ed-Dahhak ve el-Kelbî dedi ki: Ayak ile üzerine bastığın takdirde ayağın altından kayıp gider. Altını boşalttığın takdirde de çöküp giden demektir.

İbn Abbas dedi ki: Bu, akan ve dağılan kum anlamındadır. Kelimenin aslı: (مَهْيُول) şeklinde olup "mef'ûl" veznindedir. Bu da: "(هِلْتُ عليه التراب أهِيلُه هيلاً): Onun üzerine toprağı yıktım, yıkarım, yıkmak" ifadesinden gelmektedir. O bakımdan; (مَهِيل) ile (مَهْيُول) şeklinde ism-i mefulleri kullanılır. (مَكِيل) ile (مَكْيُول)'ın "ölçülen" anlamında (مَدِين) ile (مَدْيُون)'ın "borçlu" anlamında (ومَعِين) ile (مَعْيُون)'ın "göze gelmiş, nazar değmiş" anlamında kullanılması gibi. Şair de şöyle demiştir:

قد كان قومك يحسبونك سيداً وإخال أنك سيد معيون

"Kavmin seni efendi zannediyordu
Bense zannederim ki, sen göze gelmiş bir efendisin."

Peygamber (sav)'ın hadisinde de belirtildiğine göre, ashab ona kuraklıktan şikâyet ettiler. O da: "(أتكيلون أم تهيلون): Siz ölçerek mi (verip, alıyorsunuz) yoksa dökerek mi" diye sormuş. Onlar: Dökerek demişler. Peygamber: "Buğdayınızı ölçünüz, onda size bereket ihsan olunacaktır" diye buyurdu.(1)

"(أهلت الدقيق): Unu döktüm" kullanımı (هِلْت)'in bir çeşit söylenişidir. Bu şekilde dökülene: (مُهال) ile (مَهِيل) denilir. "Vav"ın hazfediliş sebebi ise "ye"nin üzerinde ötrenin ağır gelmesidir. Bundan dolayı hazf edildi; sonradan "vav" ile birlikte sâkin kullanıldı. Daha sonra iki sakinin arka arkaya gelmesinden ötürü "vav" hazfedildi.(2)

إِنَّآ أَرْسَلْنَآ إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَآ أَرْسَلْنَآ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ
رَسُولًا ﴿١٥﴾ فَعَصَىٰ فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا ﴿١٦﴾
فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا ﴿١٧﴾ ٱلسَّمَآءُ
مُنفَطِرٌۢ بِهِۦ ۚ كَانَ وَعْدُهُۥ مَفْعُولًا ﴿١٨﴾ إِنَّ هَٰذِهِۦ تَذْكِرَةٌ ۖ فَمَن شَآءَ
ٱتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِۦ سَبِيلًا ﴿١٩﴾

15. Muhakkak Biz, Firavun'a bir peygamber gönderdiğimiz gibi size de üzerinize şahit olarak bir peygamber gönderdik.
16. Ama Firavun o peygambere karşı çıktı. Biz de onu müthiş bir şekilde yakaladık.
17. Eğer siz küfür ve inkâr ederseniz, çocukların saçlarını ağartacak bir günden kendinizi nasıl koruyacaksınız?

(1) *Buhârî*, II, 749; *İbn Mâce*, II, 750, 751; *Müsned*, IV, 131, V, 414
(2) Burada bu fiil ecvef bir fiildir. Ecvef fiilin ortasındaki illet harfinin hazfediliş sebebini ecvef fiillerdeki genel kaideye uygun olarak açıklamaktadır.

18. Gök bile o sebeple yarılmış, O'nun vaadi yerine getirilmiş olacaktır.

19. İşte bu, gerçekten bir öğüttür. Artık kim dilerse Rabbine doğru yol alır.

"Muhakkak Biz, Firavun'a bir peygamber" ki o da Musa'dır **"gönderdiğimiz gibi size de üzerinize şahit olarak bir peygamber gönderdik"** buyruğu ile de Peygamber (sav)'ı Kureyş'e gönderdiğini kastetmektedir.

"Ama Firavun, o peygambere karşı çıktı." Onu yalanladı ve iman etmedi. Mukatil dedi ki: Musa ve Firavun'u sözkonusu etmesinin sebebi, Mekkelilerin Muhammed (sav)'ı aralarında doğup büyüdüğü için küçümsemeleri ve hafife almaları idi. Tıpkı Firavun'un Musa'yı büyütmesi ve aralarında büyümüş olması dolayısıyla onunla alay etmesi gibi. Nitekim yüce Allah: *"Sen çocuk iken yanımızda seni beslemedik mi?"* (eş-Şuarâ, 26/18) diye buyurmaktadır.

el-Mehdevî dedi ki: "er-Rasûl" lafzının başına "elif" ile "lam"ın gelmiş olması, daha önceden onun sözkonusu edilmiş olmasından dolayıdır. Bundan dolayı mektupların başında (elif-lam'sız olarak) "selamun aleyküm" denilmesi, buna karşılık sonlarında "es-selamu aleyküm" diye kullanılması tercih edilmiştir.

"(وَبِيلاً): **Müthiş"** ağır, çetin ve şiddetli demektir. "(ضَرْبٌ وبيل): Ağır vuruş"; "(عذاب وبيل): Şiddetli, çetin azab" demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas ve Mücahid yapmıştır. "(مطر وابل): Şiddetli yağmur" tabiri de buradan gelmektedir. Bu açıklamayı da el-Ahfeş yapmıştır. ez-Zeccac: Ağır ve haşin demektir, diye açıklamıştır. Yağmura; (وابل) denilmesi de buradan gelmektedir. "Helâk edici" anlamına geldiği de söylenmiştir. Buyruk: Biz onu ağır bir şekilde cezalandırdık, demektir. Şair de şöyle demiştir:

أَكَلْتِ بَنِيكِ أَكْلَ الضَّبِّ حتى وَجَدْتِ مَرَارَةَ الْكَلإِ الْوَبِيلِ

"Sen kendi çocuklarını kertenkelenin yiyişi gibi yedin; öyle ki,
Çok dehşetli acı olan bitkinin acısını duydun."

"(استوبل فلان كذا): Filan kişi bu işin akıbetini beğenmedi" demektir. "(ماء وبيل): Kötü ve rahat içilemeyen su" anlamındadır.

"(كَلأً مستَوْبَل وطعام وبيل ومُستَوبلٌ): Ne kendisi boğazdan geçen, ne de rahatlıkla boğazdan geçirilebilen ot ve yiyecek" demektir. Züheyr şöyle demektedir:

فَقَضَوْا مَنَايَا بَيْنَهُمْ ثُمَّ أَصْدَرُوا إِلَى كَلَأٍ مُسْتَوْبَلٍ مُتَوَخَّمِ

"Kendi aralarında maksatlarını gerçekleştirdiler (birbirlerini öldürdüler)
Sonra da hiç te iyi olmayan rahatça yenilip, yutulamayan
bir mer'aya (develerini götürdüler.)"

el Hansâ dedi ki:

لَقَدْ أَكَلَتْ بَجِيلَةُ يومَ لاَقَتْ فَوَارِسَ مَالِكٍ أَكْلاً وَبِيلاً

"Andolsun ki Becîle, Malik'in atlılarıyla karşılaştığı günü
Oldukça ağır (yutulması zor) bir şeyler yedi."

Bu kelime aynı zamanda "oldukça büyük asa" anlamına da gelir. Şair şöyle demektedir:

لَو أَصْبَحَ فِي يُمْنَى يَدَيَّ زِمَامُهَا وفِي كَفِّيَ الأُخْرَى وَبِيلٌ تُحَاذِرُهْ

"Sağ elimde eğer onun dizginlerini alırsam
Diğer elimde de onun çekineceği büyükçe bir sopa olsa."

"Be" harfi kesreli: (المَوْبِل) de aynı anlamdadır. "(المَوْبِلة): Odun demeti" demektir. (الوَبِيل) da aynı anlamdadır. Şair Tarafe şöyle demektedir:

عَقِيلَةُ شَيْخٍ كالوَبِيلِ يَلَنْدَدِ

"Oldukça büyük bir asayı andıran kocamış bir adamın değerli malı olan..."

"Eğer siz, küfür ve inkâr ederseniz, çocukların saçlarını ağartacak bir günden kendinizi nasıl koruyacaksınız" buyruğu bir azardır. Yani küfür ve inkâr edecek olursanız, azaptan nasıl sakınacaksınız?

İfadede takdim ve tehir vardır. "(كيف تتقون يوماً يجعل الولدان شيباً إن كفرتم): -Küfür ve inkâr ederseniz- çocukların saçlarını ağartacak bir günde nasıl sakınacaksınız?" demektir. Abdullah ve Atiyye'nin kıraati de böyledir.

el-Hasen dedi ki: Siz hangi namazla azaptan korunacaksınız, hangi oruç-

la azaptan korunacaksınız?

Buyrukta hazfedilmiş ifadeler de vardır. Siz ... günün azabından nasıl korunacaksınız? demektir.

Katade dedi ki: Allah'a yemin ederim ki, Allah'ı inkâr eden bir kimse o gün hiçbir şey ile kendisini koruyamayacaktır.

"(يَوْماً): **Bir günden"** buyruğu bu kıraate göre **"koruyacaksınız"** lafzının mefulüdür, zarf değildir. Eğer küfür, inkâr manasına kabul edilirse, o takdirde **"bir gün"** lafzı **"inkâr ederseniz"** buyruğunun mefulü olur.

Müfessirlerden biri şöyle demiştir: Yüce Allah'ın "(كَفَرْتُمْ): **Küfür ve inkâr ederseniz"** buyruğu üzerinde vakıf, tamam olmaktadır. Bundan sonra: "(يَوْماً): **Bir gün"** buyruğu ile başlanır. Bu kimse **"Bir gün"** lafzının: "(يجعل): **Ağartacak"** fiilinin mefulü olduğunu benimsemiş olmaktadır. Fiilin faili ise yüce Allah olur. Sanki şöyle buyurulmuş gibidir: Allah'ın, küçük çocukları yaşlılar gibi saçları ağarmış kılacağı bir günde...

İbnu'l-Enbârî dedi ki: Bu uygun değildir. Çünkü dehşetinin şiddetinden ötürü bu işi gerçekleştirecek olan **"o gün"**dür.

el-Mehdevî dedi ki: **"Ağartacak"** lafzındaki zamirin Allah'a ait olması da mümkündür, **"gün"**e ait olması da mümkündür. Eğer (zamir) **"gün"**e ait olursa (fiil), onun sıfatı olabilir. Ancak zamirin yüce Allah'a ait olması halinde hazfedilmiş bir ifade takdiri olmadıkça Allah'ın sıfatı olamaz. Şöyle denilmiş gibidir: Öyle bir gün ki, Allah o günde çocukların saçlarını ağartacaktır.

İbnu'l-Enbârî dedi ki: Bazıları da **"gün"** lafzını **"küfür ve inkâr ederseniz"** fiili ile mansûb kabul etmektedirler. Ancak bu güzel olmayan bir şeydir. Çünkü **"gün"** lafzı **"küfür ve inkâr"** ile alakalı kabul edilecek olursa, bir sıfata ihtiyacı olur. Yani sizler ... bir günü inkâr ettiniz, demek olur. Eğer bir kimse sıfatın bazan hazfedilip, ondan sonra gelen lafzın nasbedilebileceğini de delil olarak ileri sürecek olursa, biz de ona karşı Abdullah (b. Mes'ud)un: "Siz ... bir günden nasıl sakınacaksınız?" şeklindeki kıraatini delil olarak göstereriz.

Derim ki: Bu mütevatir bir kıraat değildir. Bu ancak bir tefsir (açıklama) olmak üzere gelmiştir. Eğer küfür "cuhûd; inkâr" anlamında ise, bu durumda **"bir gün"** lafzı sıfatsız ve sıfatın hazfi sözkonusu olmaksızın sarih bir meful olur. Eğer sizler kıyamet ve amellerin karşılıklarının görüleceği günü inkâr ediyor iseniz, Allah'tan nasıl korkacak, O'ndan nasıl çekineceksiniz? demektir.

Ebu's-Semmal Ka'neb de: "(فكيف تتقونِ): Benden nasıl sakınacaksınız?" şeklinde izafet olarak "nûn" harfini (mütekellim "ye"sinin hazf edildiğini kabul ederek) kesreli okumuştur.

"(الوِلْدَانِ): **Çocuklar"** lafzı küçük çocuklar demektir. es-Süddî bunlar zina çocuklarıdır, demiştir. Müşriklerin çocukları olacağı da söylenmiştir. Ancak genel olması daha doğrudur. Yani o günde küçük çocuk yaşı ilerlememiş olduğu halde saçı ağaracaktır. Bu ise: "Ey Adem kalk, cehennem kafilesini çıkart (onu yola koy)!"[1] denileceği vakit olacaktır. Daha önce el-Hac Sûresi'nin baş taraflarında (22/1. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere.

el-Kuşeyrî dedi ki: Daha sonra yüce Allah, cennetliklerin durumlarını ve niteliklerini dilediği gibi değiştirecektir.

Bunun kıyamet gününün şiddetini anlatmak için verilmiş bir örnek olduğu ve ifadenin mecazî olduğu da söylenmiştir. Çünkü kıyamet gününde küçük çocuk olmayacaktır. Ama buyruğun anlamı şudur: O günün heybeti öyle dehşetlidir ki, eğer orada küçük çocuk bulunsaydı, o dehşetten saçları ağaracaktı.

Bunun feza' (korku ve dehşet) zamanında ve sûra baygınlık üfürüşü ile üfürülmeden önce olacağı da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

ez-Zemahşerî dedi ki: Bazı kitablarda gördüğüme göre adamın birisi akşam bir karganın çenesi gibi kömür kadar siyah saçlarla akşama girdi. Sabah olduğunda ise saç ve sakalı bembeyaz olmuştu. Şöyle dedi: Rüyamda bana kıyamet, cennet ve cehennem gösterildi. İnsanların zincirlerle cehenneme doğru götürüldüklerini gördüm. İşte bu, günün dehşetinden gördüğümüz gibi sabahı ettim.

Bununla birlikte bu günün, oldukça uzun olmakla ve uzunluğundan dolayı küçük çocukların yaşlılık ve saçlarının ağaracağı yaşa kadar ulaşacakları bir gün olmakla nitelendirilmesi de mümkündür. **"Gök bile o sebeple yarılmış"** onun şiddetinden dolayı çatlamış **"olacaktır."**

"(بِهِ): **O sebeple"** buyruğu "onda" anlamında olup, dehşeti dolayısıyla o günde (böyle olacaktır), demektir. Bu, bu hususta yapılmış en güzel açıklamadır. Şöyle de açıklanmıştır: Sema ondan dolayı öyle bir ağırlaşacak ki, semaya göre, azameti ve gerçekleşeceğinden korkması dolayısıyla çatlamasına sebeb olacaktır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Göklerde ve yerde ağır basmıştır."* (el-A'raf, 7/187)

Buradaki **"bu sebeple"** buyruğunun onun için yani, o gün için anlamında olduğu da söylenmiştir. Nitekim "(فعلت كذا بحرمتك ولحرمتك): Ben bunu senin hatırın için yaptım" denilir. "Be," "lam" ve (في); bu gibi yerlerde anlam itibariyle birbirine yakındır.

(1) *Buhârî,* III, 1221, IV, 1767, V, 2392; *Müslim,* I, 201; *Tirmizî,* V, 322, 323; *Müsned,* III, 32, IV, 432, 435.

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(ونضع الموازين القسط ليوم القيامة): ***Kıyamet gününe has adalet terazilerini koyarız.***" (el-Enbiyâ, 21/47) Burada da buyruk: (في يوم القيامة): Kıyamet gününde" demektir.

Buradaki: **"o sebeble"** buyruğunun "bu emir (bu iş, bu durum) ile" anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani sema küçük çocukların saçları ağaracağı için çatlamış, olacaktır. Allah'ın emri ile çatlamış olacaktır, diye de açıklanmıştır.

Ebu Amr b. el-Alâ dedi ki: Yüce Allah'ın burada; (منفطرة) diye buyurmayışı semanın mecazi anlamının tavan olduğundan dolayıdır. Nitekim: "(هذا سماء البيت): Bu evin semasıdır (tavanıdır)" denilir. Şair de şöyle demiştir:

فَلَوْ رَفَعَ السَّمَاءُ إِلَيْهِ قوماً لَحِقْنَا بالسَّمَاءِ وبالسَّحابِ

"Eğer sema birtakım kimseleri kendisine doğru yükseltirse
Biz de semaya ve bulutlara erişiriz."

Kur'ân-ı Kerim'de de: ***"Ve gökyüzünü korunmuş bir tavan yaptık"*** (el-Enbiya, 21/32) diye buyurulmaktadır.

el-Ferrâ dedi ki: "Semâ" lafzı hem müzekker, hem müennes olarak kullanılabilir. Ebu Ali dedi ki: Bu da: "(الجراد المنتشر): Etrafa saçılmış çekirgeler" ile; "(الشجر الأخضر): Yeşil ağaçlar" ve; "(أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ): ***Kökünden kopmuş hurma kütükleri***" (el-Kamer, 54/20) buyrukları kabilindendir.(1)

Yine Ebu Ali şöyle demiştir: Buyruk, "çatlak sahibi sema" anlamındadır. Tıpkı süt emziren kadına: (امرأة مرضع) denilmesi ve bunun; (ذات ارضاع) demek olması gibidir. Burada nisbet gibi kullanılmış olmaktadır.

"Onun" kıyamet, hesap ve amellerin karşılığının verileceğine dair **"vaadi yerine getirilmiş olacaktır."** Bunda hiçbir şüphe yoktur ve asla belirlenen süreden geri kalmayacak, ileri gitmeyecektir. Mukatil dedi ki: O, dinini bütün dinlerin üstüne çıkaracağına dair vaadde bulunmuştur.

"İşte bu, gerçekten bir öğüttür." Bununla ya bu sûrenin ya da âyetlerin bir öğüt olduğunu kastetmektedir. Kur'ân âyetleri olduğu da söylenmiştir. Çünkü Kur'ân'ın tümü tek bir sûre gibidir.

"Artık kim dilerse Rabbine doğru yol alır." Yani kim iman eder ve bu

(1) Müzekker ve müennes olabildikleri için gerekli yerlerde müenneslik alâmeti almamışlardır.

şekilde Rabbine yani O'nun rıza ve rahmetine giden yolu edinmek isterse bunu yapsın. Çünkü ona böyle bir imkânı vermiş bulunmaktadır. Zira o kimseye delil ve belgeleri açık bir şekilde göstermiştir.

Diğer taraftan bu âyetin kılıç (cihadı emreden âyet ile) neshol duğu söylenmiştir. Yüce Allah'ın: *"Kim dilerse ondan öğüt alır"* (el-Müddessir, 74/55) buyruğu da böyledir. es-Sa'lebî dedi ki: Fakat daha uygun görülen bunun mensûh olmadığıdır.

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثَيِ الَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَآئِفَةٌ
مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ ۖ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ ۚ عَلِمَ أَن لَّن تُحْصُوهُ فَتَابَ
عَلَيْكُمْ ۖ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ ۚ عَلِمَ أَن سَيَكُونُ مِنكُم مَّرْضَىٰ ۙ
وَآخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِن فَضْلِ اللَّهِ ۙ وَآخَرُونَ يُقَاتِلُونَ
فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۖ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ ۚ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَقْرِضُوا
اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا ۚ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُم مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِندَ اللَّهِ هُوَ
خَيْرًا وَأَعْظَمَ أَجْرًا ۚ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ ۖ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٠﴾

20. Şüphe yok ki Rabbin senin ve seninle beraber olanlardan bir kesimin gecenin üçte ikisinden az, yarısı ve üçte biri kadar ayakta durduğunu(zu) bilir. Gece ve gündüzü yalnız Allah takdir eder. O, sizin bunu sayamayacağınızı bildiği için size doğru yöneldi. Artık Kur'ân'dan kolay(ınıza) geleni okuyun. Allah sizden hastalananlar olacağını, diğer bir kısmının da Allah'ın lütfundan arayarak yeryüzünde yol tepeceklerini, başka bir kısmının da Allah yolunda çarpışacaklarını bilir. O halde ondan kolayınıza geleni okuyun, namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah'a güzel bir sûrette borç verin. Nefisleriniz için önden ne hayır gönderirseniz, onu hem daha hayırlı, hem de ecir bakımından daha büyük olmak üzere Allah'ın yanında bulursunuz. Allah'tan mağfiret de dileyin. Şüphesiz ki Allah çok mağfiret buyurandır, çokça merhamet edendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onüç başlık halinde sunacağız:

1- Geceleyin Namaza Kalkılan Miktar:

"Şüphe yok ki Rabbin senin... ayakta durduğunu bilir" diye başlayan bu âyet-i kerime, yüce Allah'ın: *"Birazı müstesnâ geceleyin kalk. Yarısı kadar yahut ondan biraz eksilt yahut ona (biraz) ekle!"* (2-3. âyetler) buyruklarının -önceden de geçtiği gibi- tefsiridir ve bu âyet-i kerime yine önceden geçtiği üzere, gece namaz kılmanın farz oluşunu neshedicidir.

"Ayakta durduğunu" buyruğu, namaz kıldığını... demektir. "(أَدْنَى): **(Daha) az"** demektir.

"Üçte iki" anlamındaki buyruğu İbn es-Semeykâ, Ebu Hayve ve Şamlılardan Hişam, (ثُلُثِي) şeklinde "lam" harfini sakin olarak okumuşlardır. **"Yarısı ve üçte biri"** anlamındaki buyrukları da genel olarak **"üçte ikisi"** buyruğuna atf ile; (ثُلُثِي) şeklinde kesreli okunmuşlardır ki; anlam şöyle olur: Senin gecenin üçte ikisinden, yarısından, üçte birinden daha az (namaz kılmak suretiyle) ayakta durduğunu bilir. Bu okuyuşu Ebu Ubeyd ve Ebu Hâtim tercih etmiştir. Bu da yüce Allah'ın: **"O sizin bunu sayamayacağınızı bildiği için"** buyruğuna benzemektedir. Onlar onu sayamadıklarına göre nasıl olur da (tam olarak) yarısını veya üçte birini ayakta (namaz kılarak) geçirebilirler?

İbn Kesir ve Kûfeliler; (ونصفَهُ وثُلُثَه) şeklinde nasb ile ve: "(أدنى): **Az"** lafzına atf ile okumuşlardır ki, ifadenin takdiri şöyle olur: Gecenin üçte ikisinden azını, yarısını ve üçte birini (namaz kılarak) ayakta geçirdiğini (bilir).

el-Ferrâ dedi ki: Daha doğru okuyuşun bu olması daha uygundur. Çünkü önce "üçte ikisinden az" diye buyurdu, sonra bizzat az olan miktarın kendisini sözkonusu etti. Yoksa az olandan daha azını değil.

el-Kuşeyrî dedi ki: Bu okuyuşa göre; onlar üçte bir ve yarısı kadarını isabet ettirmiş oluyorlardı. Çünkü bu kadar namaz kılmak onlara ağır gelmiyordu. Daha fazla kıldıkları da oluyordu. Daha fazla kılındı mı maksat olarak gözetilen miktar da isabet ettirilmiş olurdu. Üçte ikisini namazla geçirmek ise onlara ağır geldiğinden, bu miktarı tutturamıyorlar; fakat ondan daha aşağı bir süre namaz kılıyorlardı. Gecenin yarısı kadar namaz kılmakla emrolunmuş olmaları ve bundan daha fazla ve daha az kılmak hususunda da kendilerine ruhsat verilmiş olması ihtimali vardır. Bundan dolayı onlar yaklaşık üçte ikisine ulaşıncaya kadar arttırıyor ya da üçte bire kadar da yarıdan eksiltebiliyorlardı.

Diğer bir ihtimal de şudur: Onlara gecenin yarısı ve üçte birine kadar eksilterek; yarısına da üçte ikiye ulaşıncaya kadar daha fazlası, miktar olarak

tesbit edilmişti. Aralarından bunu yerine getiren de vardı ve terkeden de vardı. Bu hüküm nesholuncaya kadar böylece devam etti.

Bir kesim de şöyle demiştir: Allah onlara dörtte bir kadarını farz kılmıştı; fakat onlar dörtte birden daha az kılıyorlardı. Ancak böyle bir görüş dayanaksızdır.

2- Geceyi ve Gündüzü Takdir Eden Allah'tır:

"Gece ve gündüzü yalnız Allah takdir eder." Yani gece ve gündüzün miktarlarını gerçek şekliyle O bilir. Sizler ise hatanın sözkonusu olabileceği şekilde araştırmakla ve ictihad ile bunu bilebilirsiniz.

"O, sizin bunu sayamayacağınızı bildiği için ..." Sizlerin bunun hakikatlerini ve gereğini yerine getirmeyi bilemeyececeğinizi bildiği için... demektir. Sizin geceyi namazla geçiremeyeceğinizi bilmiştir, diye de açıklanmıştır. Ancak birinci görüş daha doğrudur. Çünkü hiçbir zaman gecenin tamamını namazla geçirmek, farz kılınmış değildir.

Mukatil ve başkaları dedi ki: **"Birazı müstesnâ geceleyin kalk. Yarısı kadar yahut ondan biraz eksilt yahut ona ekle"** buyruğu nâzil olunca bu(nun gereklerini yerine getirmek) onlara ağır geldi. Kişi gecenin yarısını, üçte birini ayırdedemiyordu. O bakımdan yanılmak korkusuyla sabaha kadar namaz kılıyordu. Bundan dolayı ayakları şişti ve benizleri soldu. Yüce Allah, onlara merhamet buyurup, yüklerini hafifleterek: **"O, sizin bunu sayamayacağınızı bildiği için..."** diye buyurdu.

"(عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصُوهُ): **O sizin bunu sayamayacağınızı bildi"** buyruğundaki; (أَنْ) şeddelisinden hafifletilmiş (şeddesiz okunmuş)dır. Yani, sizin bunu asla sayamayacağınızı bilmiştir. Çünkü sizler buna bir şeyler ilave edecek olursanız, size ağır gelir ve bu durumda farz olmayan bir şeyle kendinizi yükümlü tutarsınız. Eğer daha az kılacak olursanız bu da size ağır gelir.

3- "Allah'ın Tevbesi (Yükü Hafifletmesi)" :

"Size doğru yöneldi." Yani sizi affetti. Bu buyruk vermiş olduğu emri aralarından kısmen terkedenlerin olduğunu göstermektedir.

Şöyle de açıklanmıştır: O âciz kaldığınız için gece namazını size farz kılmaktan tevbe etti (döndü), demektir. Çünkü önceden de geçtiği gibi **"tevbe"**nin asıl anlamı dönmektir. O halde buyruğun anlamı şöyle olur: Yükümlülüğün ağırlığından onu hafifletmeye, zorluktan kolaylığa olmak üzere sizin lehinize döndü.

Onlara araştırmak suretiyle de vakitlere dikkat etmeleri emrolunmuştu. Bu

araştırma yükümlülükleri de hafifletildi.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: **"Gece ve gündüzü yalnız Allah takdir eder."** Onları, belirli bir miktarları tesbit edilmiş olarak yaratır. Yüce Allah'ın: ***"Herşeyi yaratıp, onu inceden inceye takdir ve tayin etmiştir"*** (el-Furkan, 25/2) buyruğuna benzemektedir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Yaratılmış ile ilgili takdire herhangi bir hüküm taalluk etmez. Ancak yüce Allah, dilediği yükümlülük görevlerini onunla irtibatlandırır.

4- Kur'ân'dan Kolayına Geleni Okumak:

"Artık Kur'ân'dan kolay(ınıza) geleni okuyun" buyruğu ile ilgili iki görüş vardır. Birincisine göre maksat, bizzat Kur'ân okumanın kendisidir. Yani geceleyin kıldığınız namazlarda size kolay geleni, zor gelmeyeni okuyun. es-Süddî yüz âyet-i kerime demiştir. el-Hasen: Her kim bir gecede yüz âyet-i kerime okuyacak olursa, Kur'ân onunla tartışmayacaktır. Ka'b da şöyle demiştir: Bir gecede yüz âyet-i kerime okuyan bir kimse kanitlerden diye yazılır. Saîd, elli âyet demiştir.

Derim ki: Ka'b'ın görüşü daha doğrudur. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim on âyet-i kerime okuyarak namaz kılarsa, gafillerden yazılmaz. Kim yüz âyet okuyarak namaz kılarsa, kânitlerden yazılır. Kim bin âyet okuyarak namaz kılarsa, kantarlarla ecir alanlardan yazılır."[1] Hadisi Ebu Davud et-Tayâlisî *Müsned*'inde Abdullah b. Amr'ın rivâyet ettiği bir hadis olarak zikretmektedir. Biz bu hadisi kitabın *Mukaddimesi*'nde (Kur'ân'ın Faziletlerine Dair Başlıkta) zikretmiş bulunmaktayız.

İkinci görüşe göre; **"artık Kur'ân'dan kolay(ınıza) geleni okuyun"** buyruğu kolayınıza gelecek kadar namaz kılın, demektir. Nitekim namaza da; **"Kur'ân"** denildiği olur. Yüce Allah'ın: ***"Sabah Kur'ân'ını da"*** (el-İsra, 17/78) buyruğuna benzer ki, bu da sabah namazını da, demektir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Daha sahih olan budur. Çünkü yüce Allah namaza dair haber vermektedir, söylenenler de onunla ilgilidir.

Derim ki: Hitabı lafzın zahirine göre yorumlayarak birinci görüş daha sahihtir. İkinci görüş ise mecazdır. Çünkü bu, bir şeye onun amellerinden bir bölümünün adını vermek kabilindendir.

(1) *Ebû Dâvûd*, II, 57.

5- Gece Namazı Farz mıdır?:

Kimi ilim adamına göre yüce Allah'ın: **"Artık Kur'ân'dan kolay(ınıza) geleni okuyun"** buyruğu gecenin tamamını, yarısını, yarıdan azını ve yarıdan fazlasını namazla geçirme hükmünü neshetmiştir.

Diğer taraftan yüce Allah'ın: **"O halde, ondan kolayınıza geleni okuyun"** buyruğunun iki anlama gelme ihtimali vardır. Birincisine göre; bu ikinci bir farzdır, çünkü onunla başka bir farz kaldırılmış bulunmaktadır. Diğer bir görüş de bunun kendisiyle başkası kaldırıldığı gibi, yine kendisinin başkası ile kaldırıldığı neshedilmiş bir farz olma ihtimalidir. Çünkü yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: *"Gecenin bir kısmında da sana has nafile olmak üzere onunla (Kur'ân ile) gece namazı kıl! Umulur ki Rabbin seni öğülmüş bir makama gönderir."* (el-İsra, 17/79) Bu durumda yüce Allah'ın: **"Gecenin bir kısmında sana has nafile olmak üzere onunla gece namazı kıl"** buyruğunun kendisine farz kılınanın dışında, kendisine kolay geleni okuyarak teheccüd kılması ihtimalini de taşımaktadır.

O bakımdan Şâfiî şöyle demektedir: Bu durumda yapılması gereken sünnet ile bu iki manadan birisine dair delili araştırıp, bulmaktır. Rasûlullah (sav)'ın sünnetinin, beş vaktin dışında farz bir namazın bulunmadığına delâlet ettiğini gördük.

6- Gece Namazı Ümmet Hakkında Nesh Olmuş, Peygamber Hakkında Farz Kalmaya Devam Etmiştir:

el-Kuşeyrî Ebu Nasr dedi ki: Meşhur olan, gece namazının nesholuşunun ümmet hakkında olduğudur. Peygamber (sav) hakkında da farz kalmaya devam etmiştir.

Belirli bir miktar ile kılmak neshedilmiştir, fakat aslı itibariyle vacib kalmaya devam etmiştir, diye bir görüş de vardır. Yüce Allah'ın: *"Kurbandan kolayına geleni kessin"* (el-Bakara, 2/196) buyruğuna benzemektedir. Kurban kesmek kaçınılmaz bir şeydir. İşte burada da mutlaka gece namazı kılmak gereklidir. Fakat bunun ne miktarda olacağı namaz kılanın tercihine bırakılmıştır. Buna binaen kimileri şöyle demiştir: Az da olsa gece namazı kılmak farziyyeti devam etmektedir. Bu, güzel bir görüştür.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: Gece namazının farz oluşu tamamıyla nesh olmuştur. Gece namazı asla farz değildir. Şafii'nin kabul ettiği görüş budur. Peygamber (sav) için farz kalmaya devam edenin bu olma ihtimali vardır. O da onun geceleyin namaz kılmasıdır. Miktarını tesbit etmek ise onun tercihine havale edilmiştir.

Gece namazı kılmanın farz olmadığı sabit olduğuna göre yüce Allah'ın:

"O halde ondan kolayınıza geleni okuyun" buyruğu; eğer sizin için bu mümkün olursa Kur'ân okuyun ve isterseniz namaz kılın, demek olur.

Bazıları da Peygamber (sav)'in hakkında da dahil olmak üzere gece namazının bütünüyle nesh olduğu kanaatini benimsemiştir. Gece namazı ona dahi farz değildi, derler. Yüce Allah'ın: *"Sana has nâfile olmak üzere"* (İsra 17/79) buyruğundaki *"nâfile"* lafzı gerçek anlamı ile anlaşılmalıdır.

Belirli bir miktar nesh olmuş, fakat gece namaz kılmanın farziyeti asıl olarak devam ettikten sonra nesholmuştur, diyenlerin görüşüne gelince, bu ikinci nesh, namaz vakitlerinin açıklanması ile gerçekleşmiş olmaktadır. Yüce Allah'ın: *"Güneşin (batıya doğru) kaymasından... kadar namazı dosdoğru kıl"* (el-İsra, 17/78) buyruğu ile: *"Akşamladığınız zaman ve sabahladığınızda Allah'ı tesbih edin"* (er-Rum, 30/17) buyruklarında olduğu gibi. Ayrıca gelen haberlerde beş vakit namazdan fazla kılınanların tatavvu (nâfile) olduğu da belirtilmektedir.

Nesh, yüce Allah'ın: *"Gecenin bir kısmında da sana has nafile olmak üzere onunla (Kur'ân ile) gece namaz kıl"* (el-İsra, 17/79) buyruğu ile gerçekleşmiştir. Burada hitab hem Peygambere hem de ümmetedir. Nitekim yüce Allah'ın: *"Ey sarınıp, bürünen! Birazı müstesnâ geceleyin kalk"* (1. âyet) buyruğunda hitab, her ne kadar Peygamber (sav)e ise de, namazın farziyeti hem onun için, hem başkası için umumidir.

Yüce Allah'ın gece namazını farz kılışının hicretten sonrasına kadar devam ettiği ve Medine'de nesh olduğu da söylenmiştir. Çünkü yüce Allah: **"Allah sizden hastalananlar olacağını, diğer bir kısmının da Allah'ın lütfundan arayarak yeryüzünde yol tepeceklerini başka bir kısmının da Allah yolunda çarpışacaklarını bilir"** diye buyurmaktadır. Cihad ise ancak Medine'de farz kılınmıştır. Buna göre namaz kılınacak vakitlerin açıklanması Mekke'de olmuştur. Gece namazı(nın farziyeti) ise yüce Allah'ın: *"Geceleyin de sana has bir nafile olmak üzere onunla (Kur'ân ile) namaz kıl"* (İsra, 17/79) buyruğu ile nesholmuştur.

İbn Abbas dedi ki: Rasûlullah (sav) Medine'ye gelince; yüce Allah'ın: **"Şüphe yok ki Rabbin senin ... ayakta durduğunu bilir"** buyruğu gece namazının farziyyetini neshetmiştir.

7- Gece Namazı Yükümlülüğünün Hafifletilmesinin Sebebi:

"Allah sizden hastalananlar olacağını..." buyruklarıyla yüce Allah, gece namazı kılma yükümlülüğünü hafifletmesinin gerekçesini açıklamaktadır. Çünkü insanlardan kimi hastadır, geceleyin ona namaz kılmak ağır gelir. Aynı şekilde namaz kılamamaları da onlara ağır gelir. Ticaret maksadıyla yol-

çuluk yapan kimseler geceleyin namaz kılamazlar. Allah yolunda cihad eden de böyledir. İşte bunlar dolayısıyla yüce Allah hepsinin yükümlülüğünü hafifletmektedir.

"(أَنْ سَيَكُونُ): **Olacağını"** buyruğundaki; (أَنْ) şeddelisinden hafifletilmiştir. "(علم أنه سيكون): Durum şu ki Allah ... olacağını bilir" demektir.

8- Helâl Mal Kazanmanın ve Allah Yolunda Cihad Etmenin Fazileti:

Yüce Allah, bu âyet-i kerimede mücahidler ile kendisinin çoluk çocuğunun nafakasını başkalarına iyilik ve lütufta bulunmak için helâl mal kazanmaya çalışanları eşit bir ifadede zikretmektedir. Dolayısıyla bu, mal kazanmanın, cihad seviyesinde olduğuna delildir. Çünkü yüce Allah bunu Allah yolunda cihad ile birlikte zikretmiş bulunmaktadır. İbrahim'in rivâyetine göre, Alkame şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Bir beldeden bir başka beldeye yiyecek bir şey getirip de onu o günün fiyatına satan bir kimsenin Allah katındaki mertebesi mutlaka şehidler mertebesinde olur." Daha sonra Rasûlullah (sav): **"... diğer bir kısmının da Allah'ın lutfundan arayarak yeryüzünde yol tepeceklerini, başka bir kısmının da Allah yolunda çarpışacaklarını bilir"** buyruğunu okudu.[1]

İbn Mesud dedi ki: Her kim bir şehirden müslümanların şehirlerinden birisine sabrederek, ecrini Allah'tan umarak bir şeyler getirecek olup da onu o günün fiyatına (orada) satacak olursa, Allah nezdinde şehitler mertebesine yükselir. Daha sonra: **"... Diğer bir kısmının da Allah'ın lütfundan arayarak yeryüzünde yol tepeceklerini ..."** âyetini okudu.

İbn Ömer dedi ki: Allah yolunda ölümden sonra, ölmek istediğim ölümler arasında, yeryüzünde dolaşarak Allah'ın lütfundan aramak üzere bineğimin yükleri arasındaki ölümden daha çok seveceğim bir ölümü Allah yaratmamıştır.

Tavûs dedi ki: Dul ve yoksul için çalışan bir kimse, Allah yolunda cihad eden gibidir.

Seleften birisinden nakledildiğine göre, o Vâsıt'ta bulunuyor iken, Basra'ya gitmek üzere bir gemi buğday yükledi. Oradaki vekiline şunu yazdı: Bu geminin Basra'ya gireceği günü buğdayı sat, sakın ertesi güne bırakma. Geminin geldiği vakit fiyatların düşük olduğu bir zamana denk geldi. Diğer tacirler vekile şöyle dedi: Sen bunu bir hafta erteleyecek olursan, onun iki katı kâr edersin. Gerçekten o da bir hafta erteledi ve bir kaç kat fazlasıyla kâr etti. Durumu arkadaşına yazdı. Bu sefer buğdayın sahibi ona şunu yazdı: Ey

(1) Hatib Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, XIII, 472. Ancak Rasûlullah (sav)in âyeti okuduğundan söz etmeden.

adam! Bizler dinimizin esenlikte olması ile birlikte az bir kâra kanaat etmiş tik. Sense bize karşı bir cinâyet işledin. Bu mektubum sana gelince hemen o malı al ve Basra fakirlerine onu dağıt. Keşke bu yolla da -lehimde ya da aleyhimde olmaksızın- kârsız ve zararsız olarak ihtikârdan (kara borsacılık yapmaktan) kurtulabilsem.

Rivâyet olunduğuna göre Mekkelilerden bir genç mescide devamla gider gelirdi. İbn Ömer onu göremeyince evine kadar gitti. Annesi: O kendisine ait olan bir buğdayı satmakla meşguldür, dedi. İbn Ömer onunla karşılaşınca ona: Oğlum dedi. Senin buğdayla işin ne? Niye deve, niye inek, niye koyun alıp satmıyorsun? Çünkü buğday ticaretçisi kuraklığı sever. Buna karşılık davar sahibi kimse yağmur yağmasını sever.

9- Gece Namazı Kılmanın Fazileti:

"O halde ondan kolayınıza geleni okuyun" buyruğu mümkün olduğu kadar namaz kılın, demektir. Yüce Allah, kolay gelen kadarıyla gece namazı kılmayı farz kılmıştır. Daha sonra -önceden de geçtiği gibi- beş vakit namazı farz kılmakla bunu da neshetmiştir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bir kesim şöyle demiştir: Gece namazının farziyeti bu âyet-i kerime ile iki rekat olarak tesbit edilmiştir. Bunu Buharî ve başkaları demiştir. Buharî açtığı bir babta şu hadisi zikreder: "Şeytan, sizden herbirinizin başının arka tarafına uykuya daldığı vakit üç tane düğüm bağlar. Herbir düğümü ona ait olan yerde: Önünde uzun bir gece var uyumaya devam et, diye tesbit eder. Kişi uyanıp Allah'ı anacak olursa, düğümlerin biri çözülür. Abdest alırsa, bir diğer düğüm çözülür. Namaz kılarsa, bütün bu düğümler çözülür. Böylelikle hoş bir gönülle dinç bir şekilde sabahı eder. Aksi takdirde kötü bir ruh haliyle ve tembel olarak sabahı eder."(1)

Semura b. Cündüb'ün Peygamber (sav)'dan rüyaya dair naklettiği hadisini de zikreder. (Peygamber) buyurdu ki: "Başı taşla yarılan kimseye gelince, o kimse Kur'ân'ı öğrenir, ondan sonra onu terkeder ve farz kılınan namazı kılmadan uyur."(2)

Abdullah b. Mesud'un rivâyet ettiği şu hadisi de kaydeder: Peygamber (sav), huzurunda gecenin tamamını uykuyla geçiren birisinden sözedilince şöyle buyurdu: "Bu, şeytanın kulaklarına işediği bir adamdır."(3)

(1) *Buhârî*, I, 383, III, 1193; *Müslim*, I, 538; *Ebû Dâvûd*, II, 32; *Nesâî*, III, 203; *İbn Mâce*, I, 421; *Muvatta*, I, 176; *Müsned*, II, 243, 253, 497, III, 315 (Câbir -ra- den yakın bir rivâyet).

(2) *Buhârî*, I, 384, VI, 2585; *Müsned*, V, 8.

(3) *Buhârî*, I, 384, III, 1193; *Müslim*, I, 597; *Nesâî*, III, 204; *Müsned*, I, 427, II, 260, 427 (son iki yerde: Ebû Hureyre'den).

İbnu'l-Arabi dedi ki: İşte bu hadisler mutlak olarak namazın zikredilmesinin farz olan namaza yorumlanmasını gerektirmektedir. Bu durumda mutlak olan -o anlamı da ihtiva etme ihtimalinden dolayı- mukayyede haml edilir. Böylelikle bunların muayyen olarak gece namazı hakkında olduğunu iddia edenlerin iddiası çürümektedir.

Sahih'de -lafız Buhari'nin olmak üzere- Abdullah b. Amr dedi ki: Rasûlullah (sav) bana dedi ki: "Ey Abdullah! Sen filan gibi olma! O önceleri gece namaz kılardı, sonra geceleyin namaz kılmayı terketti."(1) Eğer bu farz olsaydı, elbetteki Peygamber (sav) o kimseyi o hali üzere bırakmazdı, ona dair böyle bir şekilde haber de vermezdi. Aksine onu alabildiğine yererdi.

Yine ***Sahih***'de Abdullah b. Ömer'den şöyle dediği zikredilmektedir: Peygamber (sav)'ın hayatında bir kimse bir rüya gördü mü onu Peygamber (sav)'a anlatırdı. Ben de bekar bir genç idim. Rasûlullah (sav)'ın döneminde mescidde uyurdum. Uykuda sanki iki meleğin beni gelip aldığını ve beni cehenneme götürdüklerini gördüm. Kuyu gibi içinin kapatılmış olduğunu gördüm. İki boynuzu olduğunu gördüm. İçinde kendilerini tanıdığım birtakım insanlarla karşılaştım. Bu sefer, cehennem ateşinden Allah'a sığınırım, demeye koyuldum. Sonra bizimle bir başka melek karşılaştı. Bana: Artık senin için korku yok, dedi. Ben bunu (ablam) Hafsa'ya anlattım. Hafsa bunu Rasûlullah (sav)'a anlattı. Peygamber şöyle buyurdu: "Abdullah ne iyi bir adamdır! Keşke gecenin bir bölümünde de namaz kılsaydı!" Bundan sonra gecenin az da olsa bir bölümünde namaz kılmadan uyumazdım.(2)

Eğer gece namaz kılmayı terketmek bir masiyet olsaydı, melek: Senin için korku yoktur, korkma, demezdi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

10- Namazda Okunması Gereken Kur'ân-ı Kerim Miktarı:

Gece namaz kılmanın farz olmadığı ve yüce Allah'ın: **"Artık Kur'ân'dan kolay(ınıza) geleni okuyun"** buyruğu ile; **"o halde ondan kolayınıza geleni okuyun"** buyruklarının zahiri üzere, namazda Kur'ân okumaya yorumlanacağı sabit olmakla birlikte, ilim adamları namazda okunması gereken Kur'ân miktarı hususunda farklı görüşlere sahibtir.

Malik ve Şafii: Bu miktar Fatihatu'l-kitab'tır. Onu okumamak caiz değildir. Onun bir bölümünü okumakla da yetinilemez, derler.

Ebu Hanife ise bu miktarı Kur'ân'ın neresinden olursa olsun bir âyet diye takdir etmiştir. Yine ondan gelen bir rivâyete göre bu miktar üç âyettir. Çünkü en az sûredeki âyet sayısı bu kadardır.

(1) ***Buhârî***, I, 387; ***Müslim***, II, 814; ***Nesâî***, III, 253; ***İbn Mâce***, I, 422; ***Müsned***, II, 170.
(2) ***Buhârî***, I, 378, 388, III, 1367; ***Müslim***, IV, 1927; ***Müsned***, II, 146.

Birinci görüşü el-Maverdî, ikincisini de İbnu'l-Arabî zikretmiştir. Fakat sahih olan Malik ve Şafii'nin görüşüdür. Daha önce kitabın baş taraflarında el Fatiha Sûresi'nde (Fatiha'nın hükümleri bölümleri 21. başlık ve devamında) açıkladığımız gibi.

Bundan maksadın namazın dışında Kur'ân okumak olduğu da söylenmiştir. el-Maverdî dedi ki: Bu görüşe göre bu emrin mutlak olması vücuba ya hutta vücub olmaksızın müstehablığa yorumlanır. Çoğunluğun görüşü de budur. Çünkü okuması ona vacib olursa, o miktarı ezberlemesi de onun için vacib olur.

İkinci görüşe göre, Kur'ân'ın i'cazını, ondaki tevhidin delillerini, peygamberlerin gönderilişinin delillerini bilmek için Kur'ân okumasının vacib olduğu şeklinde yorumlanır. Fakat Kur'ân'ı okuyup i'cazını ve ondaki tevhid delillerini öğrendiği takdirde ayrıca ezberlemesi gerekmez. Çünkü Kur'ân'ı ezberlemek vacib olmayıp, müstehab olan Allah'a yakınlaştırıcı amellerdendir.

Bu emrin ihtiva ettiği kıraat miktarının ne kadar olduğu hususunda beş görüş vardır:

1. Kur'ân'ın tamamı. Çünkü yüce Allah Kur'ân'ı kullarına kolaylaştırmıştır. Bu görüş ed-Dahhak'ındır.

2. Üçte birini. Bunu da Cuveybir nakletmiştir.

3. İkiyüz âyettir. Bu görüş es-Süddî'ye aittir.

4. Yüz âyettir. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür.

5. En kısa sûre gibi üç âyettir. Bu da Ebu Halid el-Kinânî'nin görüşüdür.

11- Namazı Kılın, Zekâtı Verin:

"Namazı dosdoğru kılın" buyruğu ile kasıt, farz olan beş vakit namazı vaktinde kılmaktır.

"Zekâtı verin." Mallarınızda farz olan zekâtı verin, demektir. Bu açıklamayı İkrime ve Katade yapmıştır. el-Hâris el-Uklî dedi ki: Bundan maksat, fıtır sadakasıdır. Çünkü malların zekâtı daha sonradan vâcib olmuştur. Bunun nafile sadaka olduğu da söylenmiştir. Bütün hayır fiilleri olduğu da söylenmiştir. İbn Abbas: Allah'a itaat ve O'na ihlastır, diye açıklamıştır.

12- Allah'a Güzel Şekilde Borç Vermek:

"Ve Allah'a güzel bir surette borç verin" buyruğundaki **"güzel surette borç (karz-ı hasen)"** helâl olan maldan ihlasla Allah rızasının maksat olarak gözetildiği borçtur. Daha önce buna dair açıklamalar el-Hadid Sûresi'nde

(57/18. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Zeyd b. Eslem dedi ki: Karz-ı hasen aile halkına gerekli infakı (harcamaları) yapmaktır. Ömer b. el-Hattab ise: Karz-ı hasen Allah yolunda harcamaktır, demiştir.

13- "Nefisleriniz İçin Önden Ne Hayır Gönderirseniz, Onu ... Allah'ın Yanında Bulursunuz.":

(Bu buyruk daha önce) el-Bakara Sûresi'nde (2/110. âyette geçmişti).

Ömer b. el-Hattab'dan rivâyet edildiğine göre o, hurma ile süt karışımı bir içecek hazırlamışken gelen bir yoksula alıp onu verdi. Onlardan birileri: Bu yoksul bunun ne olduğunu ne anlasın, dedi. Ömer: Fakat o yoksulun Rabbi bunun ne olduğunu bilir, dedi. Bununla yüce Allah'ın: **"Nefisleriniz için önden ne hayır gönderirseniz onu hem daha hayırlı... olmak üzere Allah'ın yanında bulursunuz"** buyruğunu buna yorumlamış gibidir. Yani sizin terkettiğiniz, geride bıraktığınız, hem cimrilikten ve bu hususlaki kusurlu hareketlerinizden daha hayırlı **"hem de ecir bakımından daha büyük"** bulursunuz.

Ebu Hureyre dedi ki: (Bu ecir) cennettir. Ecir itibariyle daha büyük olma ihtimali de vardır. Çünkü yüce Allah, bir haseneye karşı on katıyla mükâfat verecektir.

"(خيراً وأعظم): **Hem daha hayırlı... daha büyük"** lafızlarının nasb ile gelmesi **"bulursunuz"** buyruğunun ikinci mefulleri oluşlarından dolayıdır. "(هو): **O"** Basralılara göre fasıl zamiridir. Kûfelilerin görüşüne göre de imaddır. İ'rabta bunun yeri yoktur.

"(أجْراً): **Ecir bakımından"** lafzı ise temyizdir.

"Allah'tan mağfiret de dileyin." Günahlarınızın bağışlanmasını O'ndan isteyin.

"Şüphesiz ki Allah" tevbeden önce yapılanları **"çok mağfiret buyurandır."** Tevbeden sonralarını da size **"çokça merhamet edendir."**

Bu açıklamayı Said b. Cübeyr yapmıştır.

Müzzemmil Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun.

Müddessir Sûresi

1-56. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de indiği icmâ ile kabul edilmiştir. Ellialtı âyettir.

يَآ اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ﴿١﴾ قُمْ فَاَنْذِرْ ﴿٢﴾ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ ﴿٣﴾ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ ﴿٤﴾

1. Ey örtünüp, bürünen,
2. Kalk ve uyar!
3. Ve yalnız Rabbini yücelt.
4. Elbiseni temizle!

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Bu Buyrukların Nüzûl Dönemi:

"Ey örtünüp, bürünen" yani elbiselerine örtünüp, bürünmüş olan! Onları üstüne örtmüş ve uyumuş olan, demektir. "el-Müddessir"in aslı; (المتدثر) olup, mütecânis oluşlarından dolayı "te" "dal" harfine idgam edilmiştir. Ubey bunu aslına uygun olarak idgamsız bir şekilde okumuştur.

Mukatil dedi ki: Bu sûrenin büyük bir bölümü el-Velid b. el-Muğire hakkındadır.

Sahih-i Müslim'de Cabir b. Abdullah'tan -ki Rasûlullah (sav)'ın ashabından olup, hadis naklettiği bir sırada- dedi ki: Rasûlullah (sav), vahyin fetret

döneminden sözederken konuşması esnasında şunları söyledi: "Ben yürümekte iken semadan bir ses duydum. Başımı kaldırdım. Hira'da bana gelmiş olan meleğin sema ile yer arasında bir kürsi üzerinde oturmakta olduğunu gördüm." Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Onun bu halinden korku ve dehşete kapıldım. Geri döndüm, beni örtüp sarınız, beni örtüp sarınız, dedim. Beni örttüler. Bunun üzerine yüce Allah: **"Ey örtünüp, bürünen, kalk ve uyar ve yalnız Rabbini yücelt. Elbiseni temizle, pisliklerden uzak dur"** buyruklarını indirdi. Bir rivayette de; "namaz farz olmadan önce" denilmektedir. Bunlar (pislikler) putlardır. (Peygamber devamla) buyurdu ki: "Sonra vahiy ardı arkasına gelmeye devam etti."(1)

Bu hadisi Tirmizi de rivayet etmiş olup, hasen, sahih bir hadistir demiştir.(2)

Müslim dedi ki: Ayrıca bize Züheyr b. Harb anlattı, dedi ki: Bize el-Velid b. Müslim anlattı, dedi ki: Bize el-Evzaî anlattı dedi ki: Ben Yahya'yı şöyle derken dinledim: Ebu Seleme'ye: Kur'ân'ın hangi bölümü daha önce inmiştir, diye sordum, o: **"Ey örtünüp bürünen"** dedi. Ben: Ya da *"oku"* (el-Alak, 96/1) dedim, o şöyle dedi: Cabir b. Abdullah'a; Kur'ân'ın hangi buyrukları daha önce indi diye sordum, o: **"Ey örtünüp, bürünen"** diye cevab verdi. Ben ya da *"oku"* dedim, Cabir dedi ki: Ben size Rasûlullah (sav)'ın anlattığını anlatıyorum. O şöyle buyurdu: "Hira'da bir ay kadar kaldım. Oradaki ibadetimi bitirince indim ve vadinin iç tarafından yürümeye koyuldum. Bana seslenildi, önüme, arkama, sağıma, soluma baktım, hiç kimseyi görmedim. Sonra yine bana seslenildi, tekrar baktım, fakat kimseyi göremedim. Sonra tekrar bana seslenilince başımı kaldırdım, baktım ki o -Cibril aleyhisselamı kastediyor- havada Arş'ın üzerinde duruveriyor. Şiddetli bir titreme tuttu beni. Hadice'ye gittim ve ona: Beni örtüp bürüyün, dedim. Onlar da üstümü örttüler, üzerime su döktüler. Yüce Allah da: **"Ey örtünüp, bürünen kalk ve uyar ve yalnız Rabbini yücelt. Elbiseni temizle"** buyruğunu indirdi.(3)

Bu hadisi Buhârî de rivayet etmiş olup, bu rivayetinde şöyle demektedir: Hadice'nin yanına vardım. Ben ona; beni örtüp sarınız, üzerime de soğuk su dökünüz, dedim. Beni örtüp sardılar, üzerime soğuk su döktüler. Bunun üzerine: **"Ey örtünüp, bürünen, kalk ve uyar ve yalnız Rabbini yücelt. Elbiseni temizle, pisliklerden uzak dur. (Yaptığını) çok görerek minnet etme"** buyruklarını indirdi.(4)

(1) *Buhârî*, I, 5, III, 1182, IV, 1875, 1876, 1895; *Müslim*, I, 143; *Tirmizî*, V, 428; *Müsned*, III, 325, 377. (Bazılarında az lafzî farklarla)
(2) *Tirmizî*, V, 428
(3) *Müslim*, I, 144; *Müsned*, III, 306
(4) *Buhârî*, IV, 1874, 1875

İbnu'l-Arabi dedi ki: Kimi müfessirlerin dediklerine göre, Peygamber (sav) ile Ukbe b. Rabia arasında bir şeyler geçmişti. Peygamber kederli bir şekilde evine dönmüştü. Huzursuz bir şekilde yatağına yattı. **"Ey örtünüp, bürünen"** buyruğu indi. Ancak bu bâtıl bir nakildir.

el-Kuşeyrî Ebu Nasr dedi ki: Denildiğine göre Mekke kâfirlerinin: Sen sihirbazsın, şeklindeki sözleri ona ulaşmıştı. Bundan dolayı oldukça kederlendi ve ateşi yükseldi. Elbiselerine sıkı sıkı büründü. Yüce Allah, kendisine: **"Kalk ve uyar"** diye emir verdi. Yani onların sözleri üzerinde düşünme, onlara risaleti tebliğ et.

Şöyle de denilmiştir: Ebu Leheb, Ebu Süfyan, el-Velid b. el-Muğire, en-Nadr b. el-Haris, Umeyye b. Halef, el-Âs b. Vail ve Mut'im b. Adiy bir araya gelerek şöyle dediler: Arapların çeşitli kafileleri hac günlerinde bir araya gelmiş bulunuyor. Onlar ise Muhammed hakkında soru sormaktadırlar. Siz ise ona dair farklı haberler vermektesiniz. Kiminiz mecnun, diğeri kâhin, bir başkası şairdir, diyor. Araplar ise bunların hepsinin tek bir kişide bir arada olmayacağını bilirler. O bakımdan siz Muhammed'e üzerinde ittifak edeceğiniz bir ismi veriniz. Araplar da onu o isimle adlandırsın. Aralarından bir kişi kalkıp: O bir şairdir dedi. el-Velid dedi ki: Ben İbnu'l-Abras'ın, Umeyye b. Ebi's-Salt'ın sözlerini (şiirlerini) dinledim, fakat Muhammed'in sözleri bunlardan birisinin sözüne benzemiyor. Bu sefer: O bir kâhindir, dediler. Yine şöyle dedi: Kâhin bazan doğru söyler, bazan yalan söyler. Halbuki Muhammed asla yalan söylemiş değildir. Bir başkası kalkarak: O bir delidir, dedi. el-Velid de şöyle dedi: Deli insanları boğar fakat Muhammed kimseyi boğmadı. Daha sonra el-Velid evine gitti. Orada bulunanlar: el-Velid b. el-Muğire dininden döndü, dediler. Ebu Cehil onun yanına giderek: Sana ne oluyor, ey Abdi Şems'in babası. İşte Kureyşliler sana vermek üzere bir şeyler topluyor. Senin muhtaç olduğunu ve bunun için dininden döndüğünü kabul ediyor. el-Velîd dedi ki: Benim böyle bir şeye ihtiyacım yok, fakat ben Muhammed hakkında düşündüm ve sihirbaz ne yapar, diye sordum. Baba ile oğlunu, kardeş kardeşini, kadın ile kocasının arasını ayırır denildi. O bakımdan ben de: O bir sihirbazdır dedim. Bu söz insanlar arasında yayıldı ve: Muhammed bir sihirbazdır, diye bağırmaya başladılar. Rasûlullah (sav) evine üzüntü ile geri döndü ve bir kadife ile örtündü. **"Ey örtünüp bürünen"** buyruğu indi.

İkrime dedi ki: **"Ey örtünüp, bürünen"** ey peygamberlik ve bu yükün ağırlıklarına bürünmüş olan demektir. İbnu'l-Arabi dedi ki: Bu uzak bir mecazi anlamdır. Çünkü henüz ona nübuvvet verilmemişti. Bu (sûre) ikinci olarak nâzil olmuş olmakla beraber, Kur'ân'ın ilk nâzil olan sûresi olduğunu kabul edersek, zaten henüz nübuvvet verilmiş olamaz.

2- Peygambere "el-Müddessir (Örtünüp, Bürünen)" Diye Hitab Edilmesi:

"Ey örtünüp, bürünen" buyruğu ile kerim olanın, haline uygun bir şekilde habibine nidâ etmesi ve vasfına göre ona hitab edip, kendisine "ey Muhammed" ve "ey filan" dememesi, hitapta bir lütuf ve bir inceliktir. Böylelikle daha önce el-Müzzemmil Sûresi'nde geçtiği gibi Rabbinden kendisine ince ve yumuşak bir şekilde hitab edildiği şuuruna varması istenmiştir. Peygamber (sav)'ın mescidde uyuduğu vakit Ali (r.a)'a: "Kalk Ebu Turab" demesi de bunun gibidir. O sırada Ali (r.a) Fatıma (r.anha)'a kızarak çıkmış (mescidde yatmış), ridası üzerinden düşmüş, vücuduna toprak isabet etmişti. Bunu *Müslim* rivayet etmiştir.(1)

Peygamber (sav)'ın Hendek gecesi Huzeyfe'ye: "Kalk ey uykucu!" diye hitab etmesi de buna benzer.(2) Daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

3- Uyarıp Korkutmak:

"Kalk ve uyar", eğer müslüman olmazlarsa, Mekke ahalisini korkutup, sakındır. Buradaki "inzar"ın onlara peygamberliğini bildirmek olduğu da söylenmiştir. Çünkü bu, risaletin mukaddimesidir. Onları tevhide davet etmek olduğu da söylenmiştir. Çünkü uyarmaktan maksat, odur. el-Ferrâ dedi ki: Kalk namaz kıl ve namazı emret, (demektir).

4- Rabbi Yüceltmek:

"Ve yalnız Rabbini yücelt!" Efendini, mâlikini, işlerini düzene koyanı tazim et! O'nu eşi ya da evlâdı olmaktan yüce ve büyük olmakla nitelendir. Hadiste belirtildiğine göre; ashab: Namaza ne ile başlanılır? diye sorunca, yüce Allah'ın: **"Ve yalnız Rabbini yücelt"** yani O'nu en büyük olmakla nitelendir, buyruğu nâzil oldu.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu görüş her ne kadar genel olarak namazda tekbir getirmeyi gerektirse de bundan maksat, Allah'ı tekbir etmek, takdîs ve tenzîhtir. O'nun dışındaki putları, eş ve ortakları reddetmektir. O'ndan başkasını veli edinme, O'ndan başkasına ibadet etme! O'nun dışında hiçbir varlığın fail olduğunu görme, sahib olduğun herbir nimeti O'ndan bil, demektir.

Rivayet olunduğuna göre Uhud günü Ebu Süfyan: Yücel ey Hubel, demiş, bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah daha yüce ve daha üstündür, deyiniz."(3)

(1) *Buhârî*, I, 69, V, 2291; *Müslim*, IV, 1874; *Müsned*, IV, 263

(2) *Müslim*, III, 1414; İbn Hibbân, *Sahih*, XVI, 67

(3) Taberî, *Tefsir*, IV, 105, 138; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII, 371

İşte bu lafız, şeriatte ister ezan, ister namaz, ister zikir olsun bütün ibadetlerde "Allahu ekber" diye tekbir getirmek suretiyle şer'î bir örf haline gelmiştir. Peygamber (sav)'dan değişik sebeplerle mutlak olarak vârid olmuş bu lafız da buna hamledilmiş (anlaşılmış ve yorumlanmış)dır. Onun: "O namazın tahrîmi (ona başlamak) tekbirdir, tahlîli (bitirilmesi) de selâm vermektir"(1) sözleri de bu türdendir. Şeriat, umumu ile neyi gerektiriyorsa, örfü ile de onu gerektirir. Tekbirin sözkonusu olduğu yerlerden birisi de şirkten arındırmak, kesilen kurban veya hayvan üzerinde adını anmak suretiyle ilan etmek ve kan dökmesini emrettiği için, O'nun teşrî buyurduğu hususta, sadece O'nu tevhid etmek amacıyla hayvan kesimi esnasında Allah'ın adının yüksek sesle anılmasıdır.

Derim ki: Daha önce el-Bakara Sûresi'nin baş taraflarında (2/3. âyet, 20. başlıkta) sözkonusu bu lafzın: "Allahu ekber" olduğu, namazda bu lafızla tabbud olunduğu, Peygamber (sav)'dan naklolunanın da bu olduğu geçmiş bulunmaktadır.

Tefsir'de belirtildiğine göre yüce Allah'ın: **"Ve yalnız Rabbini yücelt"** buyruğu nâzil olunca, Rasûlullah (sav) ayağa kalkıp: "Allahu ekber" dedi. Bunun üzerine de Hadice de tekbir getirdi ve bunun Allah'tan gelmiş bir vahiy olduğunu anlattı. Bu rivayeti el-Kuşeyrî zikretmektedir.

5- "(فَكَبِّرْ): Yücelt" Lafzının Başındaki "Fe":

Yüce Allah'ın: **"Ve yalnız Rabbini yücelt"** buyruğunda "fe" harfinin gelmesi ceza (şart)ın cevabı anlamında kabul edildiğinden dolayıdır. Tıpkı: "(فَأَنْذِرْ): **Ve uyar"** lafzının başına geldiği gibi. "(قم فانذر وقم فكبر ربك): Kalk ve uyar ve kalk ve Rabbini yücelt" demektir. Bu açıklamayı ez-Zeccac yapmıştır. İbn Cinnî dedi ki: Bu: (زيداً فاضرب): Zeyd'i vur" demeye benzer ki, bu da "fe'siz olarak; (زيداً اضرب) demek ile aynı anlamdadır. Bu durumda "fe" harfi zaiddir.

6- "Elbiseni Temizle!"

Yüce Allah'ın: **"Elbiseni temizle!"** buyruğu ile ilgili sekiz türlü açıklama yapılmıştır.

1- Elbiseden maksat, ameldir.

2- Kalptir,

3- Nefistir,

(1) *Ebû Dâvûd*, I, 16, 167; *Tirmizî*, I, 9, II, 3; *İbn Mâce*, I, 101; Hâkim, *Müstedrek*, I, 223; *Dârimî*, I, 186; *Dârakutnî*, I, 359, 360, 361, 379; *Müsned*, I, 123, 129

4- Cisim (beden)dir,

5- Aile halkıdır,

6- İnsanlardır,

7- Dindir,

8- İnsanın üzerine giydiği elbiselerdir.

Birinci görüşü benimseyenler şöyle demektedir: Âyet, amelini ıslah et, te'vilindedir. Bu açıklamayı Mücahid ve İbn Zeyd yapmıştır. İbn Mansur da Ebu Rezîn'den şöyle dediğini rivayet eder: Yüce Allah; ameline gelince, onu da ıslah et, demektedir. (Ebu Rezin devamla) dedi ki: Kişinin ameli eğer kötü ise: Filan elbisesi kötü bir kimsedir, derler. Eğer ameli güzel ise "filan kişinin elbisesi temizdir" derler. Buna yakın bir açıklama es-Süddî'den de rivayet edilmiştir. Şairin şu beyiti de bu türdendir:

لا هُمَّ إنّ عامـر بن جَهْمِ أوْدَمَ حَجّـاً في ثِيابٍ دُسْمِ

"Allah'ım, şüphesiz ki Cehm oğlu Âmir
Günahlarla kirlenmiş elbiseler içerisinde haccetmeye kalkıştı."

Peygamber (sav)'dan gelen şu rivayet de bu kabildendir: O şöyle demiştir: "Kişi üzerlerinde iken öldüğü iki elbisesi ile haşredilecektir."(1) Bununla salih olan ve olmayan amelini kastetmektedir. Bu rivayeti el-Mâverdî zikretmiştir.

İkinci görüşü kabul edenler şöyle demişlerdir: Âyetin yorumu; kalbini temiz tut, şeklindedir. Bu açıklamayı İbn Abbas, Said b. Cubeyr yapmıştır. Buna delil de İmruu'l-Kays'ın şu sözleridir:

فَسُلّي ثِيابي من ثيابك تَنْسُلِ

"Haydi elbiseni elbisemden sıyır da, o da sıyrılacak."

Kalbini kalbimden çıkart, demektir. el-Maverdî dedi ki: Bu kanaatte olanlar âyeti iki türlü tevil ederler. Birincisine göre anlamı şudur: Kalbini günah-

(1) Aynı manada, az lafzî farkla: ***Ebû Dâvûd,*** III, 190; İbn Hibbân, ***Sahih,*** XVI, 307, 308; Hâkim, ***Müstedrek,*** I, 490; Beyhâki, ***es-Sunenu'l-Kübrâ,*** III, 384; İbn Hibbân da hadisin akabinde aynı açıklamayı yapmaktadır. (***Sahih,*** XVI, 308). Farklı açıklamalar ve diğer hadislerle birlikte açıklamaları (telifi) için bk. İbn Hacer, ***Fethu'l-Bâri,*** XI, 383; İbn Abdi'l-Berr, ***et-Temhîd,*** XIX, 14; el-Azîmâbâdî, ***Avnu'l-Ma'bûd,*** VIII, 266

lardan ve masiyetlerden temiz tut. Bu açıklamayı İbn Abbas ve Katade yapmıştır. İkincisi de şudur: Kalbini gadretmekten (sözünde durmamaktan) arındır. Yani sen kimseye gadretme, edersen elbisen kirlenir. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Bu hususta Gaylân b. Seleme es-Sakafi'nin şu beyitini delil göstermektedir:

فإنـي بحمـد الله لا ثوبَ فاجرٍ لبِسـتُ ولا مِن غَدْرَةٍ أتقنَّعُ

"Ben -Allah'a hamdolsun ki- ne günahkâr bir kimsenin elbisesini giyindim,
Ne de bir gadretmekten dolayı yüzümü peçeliyorum."

Üçüncü görüşü benimseyenler şöyle derler: Âyet; kendi nefsini temizle, yani günahlardan arındır tevilindedir. Araplar nefisten kinaye yoluyla "elbise" diye sözederler. İbn Abbas şöyle demiştir: Antere'nin şu beyiti de bu kabildendir:

فشـكَكْتُ بالرُّمْـح الطَّـويلِ ثيابَهُ ليس الـكريمُ علـى القنـا بمُحَرَّمِ

"Uzunca mızrağı elbiselerine sapladım,
Esasen soylu olan mızraklara haram değildir. (Soyluluğu onu mızraklarla öldürülmekten kurtaramaz.)"

İmruu'l-Kays da şöyle demiştir:

فَسُلِّي ثيابي من ثيابِك تَنْسُلِ

"Haydi elbisemi elbisenden sıyır da o da sıyrılsın."

Yine (İmruu'l-Kays) şöyle demektedir:

ثِيابُ بَنـي عوفٍ طَهـارَى نقِيَّةٌ وأوْجُهُهُـمْ بيضُ المَسَافِـرِ غُرَّانُ

"Avfoğullarının elbiseleri temiz ve paktır,
Yüzleri ise bembeyaz ve parlaktır."

Maksat Avfoğullarının kendileridir.

Dördüncü görüşü kabul edenler de şöyle demektedir: Âyet; bedenini temiz tut, te'vilindedir. Yani görünen masiyetlerden arındır. Cisimden (bedenden) kinaye yoluyla "elbise" diye sözkonusu etmeye dair Araplardan gelen örneklerden birisi de birtakım develerden söz ederken Leylâ'nın söylediği şu beyittir:

رموهـا بأثيـابٍ خِفـافٍ فلا تَرَى لهـا شَبَهـاً إلاّ النّعـامَ المُنَفِّرَا

"Onu hafif elbiselerle (bedenlerle, cisimlerle) attılar; göremezsin şimdi,
Ürkütülmüş deve kuşlarından başka ona benzeyenleri."

Burada o, develere bindiler ve kendileri onları (binicileri olarak) attılar, demektir.

Beşinci görüşü kabul edenler şöyle der: Ayetin anlamı şudur: Sen aile halkına öğüt ver ve onları tedib etmek suretiyle günahlardan temizle! Araplar aile halkına elbise ve izar adını verirler. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Onlar sizin elbiseniz, siz de onlar için bir elbisesiniz."*** (el-Bakara, 2/187)

el-Maverdî dedi ki: Bu görüşü benimseyenler âyet-i kerimeyi iki şekilde tevil ederler. Birincisine göre; iffetli mü'min hanımları seçmek suretiyle eşlerini temizle, anlamındadır. İkincisi ise arkadan değil de önden; ay hali sırasında değil de temizlik halinde onlardan faydalanmak suretiyle (onları temizle)! demektir. Bu açıklamayı İbn Bahr nakletmiştir.

Altıncı görüşü benimseyenler şöyle derler: Âyet; sen ahlâkını temizle! diye yorumlanır. Bu açıklamayı el-Hasen ve el-Kurazî yapmıştır. Çünkü insanın ahlâkı elbisesinin kendisini örtmesi gibi, bütün hallerini örtüp kapsar. Şair de şöyle demiştir:

ويَحْيَى لا يُلامُ بسـوء خُلْقٍ ويَحْيَى طَاهِـرُ الأثـوابِ حُرُّ

"Yahya hiçbir zaman kötü ahlâk dolayısıyla kınanmaz
Esasen Yahya elbisesi temiz, hür bir kimsedir."

Maksat ahlâkı güzel kimse olduğudur.

Yedinci görüşü benimseyenler şöyle derler: Âyet dinini temizle! anlamındadır. Buhârî ve Müslim'de Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu nakledil-

mektedir: "Ve birtakım insanlar üzerinde elbiseler gördüm. Kimisinin elbiseleri memelerine kadar, kimisinin elbiseleri daha aşağıda idi. Ömer b. el Hattab'ı ise üzerinde yerde sürüklediği bir elbisesi olduğu halde gördüm." Ashab: Ey Allah'ın Rasûlü, bunu ne ile yorumladın? diye sordular. O: "Din" diye buyurdu. (1)

İbn Vehb de Malik'ten şöyle dediğini rivayet etmektedir: Namaz ve mescidin dışında bir yerde Kur'ân'ı okumak hoşuma gitmiyor, yolda da okumak hoşuma gitmez. Çünkü yüce Allah, şöyle buyurmuştur: **"Elbiseni temizle!"**

Malik bununla şunu kastetmektedir: Yüce Allah elbise ile dine bağlılığı kastetmiştir.

Abdullah b. Nâfi', Ebu Bekr b. Abdu'l-Aziz b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattab'dan, o Malik b. Enes'ten yüce Allah'ın: **"Elbiseni temizle!"** buyruğu hakkında: Sen bu elbiseni bir ahde hainlik ile birlikte giyme anlamındadır, dediğini rivayet etmektedir. Ebu Kebşe'nin şu beyiti de bu anlamdadır:(2)

ثِيابُ بَنِي عَوْفٍ طَهَارَى نَقِيَّةٌ وَأَوْجُهُهُمْ بِيضُ الْمَسَافِرِ غُرَّانُ

"Avfoğullarının elbiseleri temiz ve paktır
Yüzleri ise bembeyaz ve parlaktır."

Şair elbiselerinin temizliği ile onların bayağı hallerden uzak olduklarını anlatmak istemektedir. Yüzlerinin bembeyaz olması ile onların haramlardan uzak olduklarını ya da yaratılış itibariyle güzelliklerini yahutta her ikisini kastediyor. Bu açıklamayı da İbnu'l-Arabî yapmıştır.

Süfyan b. Uyeyne dedi ki: Yalan, zulüm, ahdinde durmamak ve günah işlemek gibi bir hal üzere elbiseni giyinme, demektir. Bu açıklamayı İkrime (de) yapmıştır. Şairin şu mısraı da bu anlamdadır:

أَوْذَمَ حَجّاً فِي ثِيابٍ دُسُمِ

"O günahlarla kirlenmiş elbiseler içinde haccetmeye kalkıştı."

Masiyetlerle kirlettiği bir elbise ile demektir. en-Nâbiğa da şöyle demektedir:

(1) *Buhârî*, I, 17, III, 1349, VI, 2571, 2572; *Müslim*, IV, 1859; *Tirmizî*, IV, 539; *Dârimî*, II, 170; *Müsned*, III, 86, V, 373

(2) Az önce müfessir tarafından bu beyit İmruu'l-Kays'a ait olduğuna işaret edilerek zikredilmişti. Doğrusu da budur.

رِقَاقُ النِّعَالِ طَيِّبٌ حُجُرَاتُهُمْ يُحَيَّوْنَ بِالرَّيْحَانِ يَوْمَ السَّبَاسِبِ

"Onlar ince ayakkabı giyen (hükümdarlar)dır ve iffetli kimselerdir
Sebâsib günü (paskalyadan önceki pazar günü) reyhanlarla selâmlanırlar."

Sekizinci görüşü kabul edenlere göre de âyet-i kerime ile kasıt, giyilen elbiselerdir. Bunu da dört şekilde açıklamışlardır. Birinci açıklamaya göre; elbiseni kirlerden arındır, demektir. İmruu'l-Kays'ın:

ثِيَابُ بَنِي عَوْفٍ طَهَارَى نَقِيَّةٌ

"Avfoğullarının elbiseleri temizdir, paktır."

sözü de bu kabildendir.

İkincisi; elbiseni kısa tut ve yukarı doğru biraz çek! Çünkü elbiseyi kısa tutmakla onlar necasetten daha iyi korunmuş olurlar. Yer üzerinde sürüklenecek olduğu takdirde onları necasetlendirecek bir şeylerin isabet etmeyeceğinden emin olunamaz. Bu açıklamayı ez-Zeccac ve Tâvûs yapmıştır.

Üçüncü açıklamaya göre **"elbiseni"** su ile necasetten **"temizle"** demektir. Bu açıklamayı Muhammed b. Sîrîn, İbn Zeyd ve fakihler yapmışlardır.

Dördüncü açıklamaya göre; sen haramdan temizlenmiş olmaları için ancak helâl kazancınla aldığın elbiselerini giy! İbn Abbas'tan da şöyle dediği nakledilmiştir: Giydiğin elbise temiz olmayan bir kazançtan olmasın.

İbnu'l-Arabî -aktardığımız açıklamaların bir bölümünü zikrettikten sonra- şöyle demektedir: Âyet-i kerimenin maksadı umumi olduğundan ötürü hem hakikat, hem mecazi anlamlarına göre yorumlanması olmayacak bir şey değildir. Eğer biz bunu temiz ve bilinen elbiseler hakkında yorumlayacak olursak bu takdirde iki anlamı kapsar: Birincisi elbisenin eteklerinin (ve paçalarının) kısa tutulması demektir. Çünkü bunlar salıverilecek olursa kirlenirler. Bundan dolayı Ömer b. el-Hattab (r.a) elbiselerinin etekleri aşağıya sarkmış olarak gördüğü ensardan bir delikanlıya şöyle demiştir: Elbiseni yukarı doğru kaldır. Böylesi daha korumalı, daha temiz ve daha kalıcıdır. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Müminin elbisesi bacaklarının ortasına kadardır. Burası ile topukları arasında onun için bir vebal yoktur. Fakat bundan daha aşağı olursa o vakit bu ateştedir."[1]

(1) İbn Hibbân, *Sahih*, XII, 262, 263, 265; Nesâî, *es-Sunenu'l-Kübrâ*, V, 490, 491; *İbn Mâce*, II, 1183; *Muvatta*, II, 914; *Müsned*, III, 5, 30, 97

Görüldüğü gibi Peygamber (sav) giyilecek elbisenin uzayabileceği son nokta olarak topukları göstermekte, ondan daha aşağısına sarkacak olursa ce hennem ateşi ile tehdit etmektedir. Eteklerini aşağı doğru salan, elbiselerini uzatan, sonra da bunları elleriyle yukarı doğru çekmek külfetine katlanan birtakım insanlara ne oluyor! Üstelik bu bir büyüklenme halidir ve kişiyi kendisini beğenmeye götürür. İşin kötü tarafı ise onlar böyle yapmakla şirki oluyorlar. Elbiselerini kirletiyorlar ve kendilerini Allah'ın kendisine kimseyi ortak kılmadığı ve başkaları kendisine katmadığı kimseye kendilerini katıyorlar. Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "Allah kibirlenerek elbisesini yukarı doğru çeken kimseye (rahmet nazarıyla) bakmaz."(1)

Sahih(-i Buhârî)'deki lafzıyla da şöyledir: "Büyüklenerek elbisesini çeken bir kimseye kıyamet gününde Allah (rahmet nazarıyla) bakmayacaktır." Ebu Bekr dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, benim elbisemin bir tarafı, özellikle dikkat göstermeyecek olursam bazan sarkabiliyor? Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Sen bu işi kibir dolayısıyla yapanlardan değilsin."(2)

Böylelikle Rasûlullah (sav) bu hususu genel olarak yasakladıktan sonra Ebu Bekir es-Sıddîkî istisna etmektedir.

Bu şekilde hareket eden aşağı durumdaki kimseler daha yüce mertebelerdeki kimseye kendilerini katmaya kalkışmaktadırlar. Halbuki onlar böyle bir şeyi beceremezler.

İkinci anlamı da: Elbiseyi necasetten yıkamaktır. Bu da buyruktan açıkça anlaşılan bir anlamdır. Böyle bir anlamın çıkartılması da sahihtir.

el-Mehdevî dedi ki: Bazı ilim adamları bu buyruğu elbisenin necasetten yana temiz olmasının vâcib olduğuna delil göstermişlerdir. İbn Sîrîn ve İbn Zeyd şöyle demektedirler: Sen ancak tahir olan bir elbise ile namaz kıl. Şafii de bu âyeti elbisenin necasetten yana temiz (tâhir) olmasının vacib olduğuna delil göstermiştir. Malik ve Medinelilere göre bu bir farz değildir. Bedenin tahir olması da bu şekildedir. Buna ise (taharet alırken) yıkamaksızın sadece taş kullanarak temizlenmekle namak kılmanın caiz oluşuna dair icmaın varlığı delil teşkil etmektedir. Bu hususa dair yeterli açıklamalar daha önceden et-Tevbe Sûresi'nde (9/108. âyet, 10. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ﴿٥﴾

5. Pisliklerden uzak dur!

(1) *Buhârî,* V, 2181; *Müslim,* III, 1651; *Tirmizî,* IV, 223; *Muvatta,* II, 914; *Müsned,* II, 128; bir sonraki nota da bakınız.

(2) *Buhârî,* III, 1340; *Ebû Dâvûd,* IV, 56; *Müsned,* II, 62, 104, 136.

"Pisliklerden uzak dur" buyruğu hakkında Mücahid ve İkrime: Bundan kasıt putlardır, demişlerdir. Bu görüşün delili yüce Allah'ın: ***"Şu halde pisliğin ta kendisi olan putlardan uzak durun"*** (el-Hac, 22/30) buyruğudur. Bu açıklamayı da İbn Abbas ve İbn Zeyd yapmıştır.

Yine İbn Abbas'tan günahtan uzak dur, yani onu terket, diye açıkladığı da rivayet edilmiştir. Aynı şekilde Muğîre, İbrahim en-Nehaî'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Buradaki "er-rucz (pislik)" günah demektir.

Katade ise maksat İsâf ve Nâile putlarıdır. Bunlar Beytin yanında iki put idi, demişlerdir. **"Pislik"**den kastın azab olduğu da söylenmiştir. Bu da muzafın hazfedildiğinin takdirine binaendir. Sen azab(ı gerektiren) ameli terket, demektir. Yahutta azaba götüren ameli bırak, demektir. Çünkü "rücz"ün asıl anlamı azaptır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Şâyet bu azabı (riczi) bizden kaldırırsan, andolsun Sana iman edeceğiz."*** (el-Araf, 7/134) Yine yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Biz de zulümlerinden dolayı üzerlerine gökten bir azab (ricz) indirdik."*** (el-Araf, 7/162) Putlara **"ricz (azab)"** denilmesinin sebebi ise azaba götürmelerinden dolayıdır.

Bu kelime genel olarak "re" harfi kesreli olarak: (الرِّجْزَ) diye okunmuştur. el-Hasen, İkrime, Mücahid, İbn Muhaysın ve Âsım'dan rivayetle Hafs ise "re" harfi ötreli olarak; (والرُّجْزَ) diye okumuşlardır. Bunlar "zikr ve zukr" kelimesi gibi iki ayrı söyleyiştir.

Ebu'l-Âliye, er-Rabi ve el-Kisaî şöyle demektedir: Ötreli olarak "rucz" put demektir. Kesreli olarak ise pislik ve masiyet demektir. Yine el-Kisaî şöyle demiştir: Ötreli olursa put ve heykel, kesreli olursa azab anlamındadır. es-Süddî de: "Re" harfi üstün olarak "recz" ise, tehdit anlamındadır, demiştir.

وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ ﴿٦﴾

6. Çok görerek minnet etme!

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Anlamı ile İlgili Açıklamalar:

"Çok görerek minnet etme" buyruğunun anlamı ile ilgili onbir açıklama vardır:

1- Başkasından ötürü taşıdığı yükümlülükleri çok gören kimse gibi sen de yüklenmiş olduğun peygamberliğin ağırlıkları dolayısıyla Rabbine karşı minnet etme!

2- Daha iyisini elde etmek ümidiyle sakın herhangi bir bağışta bulunma! Bu açıklamayı İbn Abbas, İkrime ve Katade yapmıştır. ed-Dahhak dedi ki: Allah bunu Rasûlüne haram kıldı. Çünkü o edeplerin en değerlisi, ahlâkın en üstünü ile emr olunmuştu. Ancak bunu ümmetine mübah kılmıştır. Mücahid de böyle demiştir.

3- Yine Mücahid'den şöyle dediği nakledilmiştir: Sakın hayırdan daha çok şeyler istemek noktasında zaafa düşme! Bu da "zayıf olan bir ip ve halat" hakkında kullanılan; (حبل منين) tabirinden alınmıştır. Bu anlamın delili de İbn Mesud'un: "(وَلاَ تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ مِنَ الْخَيْرِ): Hayırdan daha fazlasını istemek hususunda zaafa düşme!" şeklindeki kıraatidir.

4- Yine Mücahid ve er-Rabî'den şöyle dedikleri nakledilmiştir: Daha çok hayır işlemek hususunda zaafa düşecek şekilde yaptığın iş gözünde büyümesin. Çünkü esasen bu da Allah'ın sana ihsan etmiş olduğu nimetlerdendir. İbn Keysân dedi ki: Sen amelini çok görerek, onu kendinden görecek hale gelme! Çünkü senin amelin Allah'ın sana bir minneti (lütfu)dur. Çünkü kendisine ibadet edesin diye bunu senin önünde yol olarak açan O'dur.

5- el-Hasen dedi ki: Sen amelinle Allah'a karşı minnet ederek onu çok görme!

6- Peygamberliğinle ve Kur'ân ile insanlara minnet ederek, onlardan bir ecir alıp böylelikle çok mal sahibi olma yoluna gitmeye kalkışma!

7- el-Kurazî dedi ki: Sen başkasına şirin gözükmek maksadıyla malını verme!

8- Zeyd b. Eslem dedi ki: Bir kimseye bir bağışta bulunacak olursan, Rabbin için onu ver.

9- Dua ettim de duam kabul olmadı, deme!

10- Bir itaatte bulunarak, onun sevabını isteme! Bunun yerine bunun mükâfatını bizzat Allah verinceye kadar sabret.

11- İnsanlara karşı riyakârlık olsun diye hayır işleme!

2- Bu Görüşlerin Değerlendirilmesi:

Bütün bu görüşler her ne kadar bu buyrukla kastedilenler ise de; bunların en kuvvetlisi İbn Abbas'ın: Daha fazlasını almak maksadı ile bir mal vermeye kalkışma, şeklindeki açıklamasıdır. Nitekim: "(منتُ فلاناً كذا): Filana şunu verdim" denilir. Yapılan bir bağışa, verilen bir şeye de; (المِنّة) denilir. Bu buyrukla sanki ona yaptığı bağışların, insanların ona karşılık ve mükafat vermesini gözetlemek için değil de, sadece Allah için olmasını gözetmesini emretmiş gibidir. Çünkü Peygamber (sav) dünyalık toplayan birisi değildi. O ba-

kimdan o şöyle demişti: "Allah'ın size fey' olarak verdiği mallardan benim ancak beşte birlik payım vardır. O beşte bir de size geri döner."(1)

Onun aile halkının nafakasından artan bir şey olursa, müslümanların menfaatlerine harcanırdı. Ondan dolayı o miras bırakmaz ve ondan miras alınmaz. Çünkü kendisi adına mal saklamak ve biriktirmek imkânına sahib değildi. Yüce Allah da kendisini dünyada herhangi bir şeye arzu duymaktan korumuştu. O bakımdan ona sadaka vermek haram, hediye alması mübah idi. Kendisi bundan dolayı hediye kabul eder ve hediyeye karşılık verirdi. O şöyle buyurmuştur: "Ben bir ayak için (ziyafete) dahi çağrılacak olursam, elbette bu çağrıyı kabul ederim ve eğer bana bir kol hediye edilecek olsa onu da kabul ederim."(2)

İbnu'l-Arabî dedi ki: O bunu sünnet olarak kabul ediyordu; fakat şer'î bir hüküm olarak daha fazlasını almak için hediye vermiyordu. O daha fazlasını almak maksadı ile bir bağışta bulunmadığına göre; zenginlerin bu işten sakınmaları öncelikle sözkonusudur. Çünkü böyle bir iş zillet türlerinden bir türdür. Aynı şekilde buyruk: Sen karşılığını bekleyerek bir bağışta bulunma, demektir diyenlerin görüşleri de bu türdendir. Çünkü beklemek tama' ile alakalı bir şeydir. Bu işten sakınmak gereği bakımından bu da onun kapsamına girer. Yüce Allah da şöyle buyurmuştur: ***"Onlardan bir kısmına bunlarla kendilerini imtihan edelim diye dünya hayatının süsü olarak verip, faydalandırdığımız şeylere gözlerini dikme! Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır."*** (Ta-Ha, 20/131) Ancak bu, sair insanlar için caizdir. Çünkü bu, dünya hayatının metaındandır, bu yolla kazanmak ve malı daha fazla arttırmaktır.

Yüce Allah, bu buyrukla amelde bulunmayı kastetmiştir. Sen amelinle Allah'a minnet ederek onu çok görmeye kalkışma, diyenlerin açıklamaları da doğrudur. Çünkü Âdemoğlu kesintisiz olarak ömrü boyunca Allah'a itaat edecek olsa dahi, Allah'ın nimetlerine karşı kısmen bile şükretmiş olmaz.

3- Âyetin Kıraat Farklılıkları:

"(وَلَا تَمْنُنْ): **Minnet etme"** buyruğunda genel olarak iki "nun" açıkça okunmuştur. Ancak Ebu's-Semmal el-Adevî, Eşheb el-Ukaylî ve el-Hasen "nun" harflerini idgam ile ve üstün olarak; (وَلَا تَمُنَّ) diye okumuşlardır.

"(تَسْتَكْثِرُ): **Çok görerek"** lafzı genel olarak merfû' okunmuştur. Hal manasınadır. Nitekim: "(جاء زيد يركض): Zeyd koşarak geldi" denilirken, bu (fiil) hal

(1) İbn Hibbân, *Sahih,* XI, 193; Hâkim, *Müstedrek,* III, 51, 714; *Ebû Dâvûd,* III, 45; *Nesâî,* VII, 131; *Muvatta,* II, 457; *Müsned,* II, 184, V, 316, 319, 326

(2) *Müsned,* II, 424, 479, 481.

anlamında; (راكضاً) denilmiş gibidir. Buyruğun anlamı da şu olur: Sen ondan daha fazlasını onun yerine alacağını hesab ederek hiçbir şey verme!

el-Hasen ise nehyin cevabı olarak cezm ile okumuşsa da bu kötü bir okuyuştur. Çünkü bu buyruk burada (emrin) cevabı değildir. Bununla birlikte **"minnet etme"**den bedel olması da mümkündür. "(لا تستكثر): Çok görme!" buyurulmuş gibidir.

Ebu Hatim, bu okuyuşu kabul etmeyerek şöyle der: Çünkü "minnet etmek" herhangi bir şekilde **"çok görmek"** ile eş anlamlı değil ki, ondan bedel yapılabilsin. Kelimeyi hafifletmek maksadıyla; "(عَضْد): Pazu" (kelimesinin "dat" harfinin ötreli okunması gerektiği halde, sakin okunması) gibi sakin okumuş olma ihtimali yahutta vakıf halini göz önünde bulundurmuş olması da mümkündür.

el-A'meş ve Yahya da nasb ile; (تَسْتَكْثِرَ) diye okumuşlardır. Onlar bu şekilde "key lamı" var gibi kabul etmiş oluyorlar. Sanki: "(ولا تمنن لتستكثر): Daha çok istemek için minnet etme!" diye buyurmuş gibi olur. Bu şekildeki okuyuşlarının mahzuf; "(أن) takdiri ile olduğu da söylenmiştir. Şairin şu mısrasında olduğu gibi:

أَلاَ أَيُّهَـذَا الزَّاجِـرِي أَحْضُـرُ الـوَغَـى

"Ey savaşa katılmaktan beni alıkoyan kişi..."

Bunu İbn Mesud'un: "(وَلاَ تَمْنُنْ أَن تَسْتَكْثِرَ): Daha çok istemek için minnet etme" şeklindeki okuyuşu desteklemektedir. el-Kisaî şöyle demiştir: Eğer: (أن) hazfedilirse (fiil) merfû' okunur ve anlam bir olur.

"Minnet etmek" bazan kendisine nimet verilen kimseye verilen nimetleri saymak anlamında da kullanılır. Bu da bu hususdaki ikinci görüşün kapsamı içerisindedir. Bunu da yüce Allah'ın: ***"Sadakalarınızı başa kakmakla ve eziyet etmekle boşa çıkarmayın"*** (el-Bakara, 2/264) buyruğu desteklemektedir. Bu âyet-i kerimede kastedilenin bu olma ihtimali de vardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَلِرَبِّـكَ فَاصْبِرْ ﴿٧﴾

7. Rabbin için sabret!

"Rabbin için sabret!" Yani Rabbin, efendin, mutlak mâlikin için farzları edâ ve O'na ibadet etmek üzere sabret, diren! Mücahid: Sana yapılan eziyetlere katlan, diye açıklamıştır. İbn Zeyd; (çünkü) sana büyük bir iş yükletilmiştir. Bu da Araplarla ve acemlerle (Arap olmayanlarla) savaşmaktır. O halde Allah için buna sabret!

Şöyle de açıklanmıştır: Sen yüce Allah için kaza ve kaderin emri altında sabret, katlan!

Belâlara sabret, diye de açıklanmıştır. Çünkü o dostlarını ve seçtiklerini sınar. Emir ve yasaklarına sabret, diye açıklandığı gibi, ailenden ve vatanından ayrılmaya sabret, diye de açıklanmıştır.

فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ ﴿٨﴾ فَذَٰلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ ﴿٩﴾ عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ ﴿١٠﴾

8. Çünkü o boruya (sûra) **üfürüldüğü zaman**
9. İşte o gün, oldukça zor bir gündür,
10. Kâfirlere; hiç de kolay değildir.

"Çünkü o boruya (sûra) üfürüldüğü zaman" Sûr'a üfürüldüğü zaman demektir.

"(الناقور): **Boru"**; (النقر)'den "fâûl" vezninde bir kelimedir. Ses çıkarsın diye kendisine üflenmek özelliği olduğundan dolayı bu isim verilmiş gibidir. Arapçada bu lafız ses demektir. İmruu'l-Kays'ın şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

أُخَفِّضُهُ بِالنَّقْرِ لَمَّا عَلَوْتُهُ وَيَرْفَعُ طَرْفاً غَيْرَ خَافٍ غَضِيضِ

"Üstüne çıktığım zaman sesini alçalttırıyorum
O ise; göz kapakları diri ve gizli olmayan bir şekilde gözünü yukarı kaldırıyor."

Araplar bir kimseyi özel olarak kendi adıyla çağırmayı anlatmak üzere; "(نَقَرَ باسم الرجل): Adamı özellikle adını anarak çağırdı" derler.

Mücahid ve başkaları şöyle demiştir: Bu boru bir çeşit borozan şeklindedir. Bununla da ikinci üfürüşü kastetmektedir. Birinci üfürüşün kastedildiği

de söylenmiştir. Çünkü genel ve dehşetli ilk çetin üfürüş odur. Bu hususta da ir yeterli açıklamalar daha önceden en-Neml Sûresi (27/87-90. âyetlerin tefsiri) ile el-En'am Sûresi (6/73. âyetin tefsiri)nde ve *"et-Tezkire"* adlı eserimiz de geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

Ebu Habban'dan şöyle dediği nakledilmiştir: Zürare b. Evfâ bize imam oldu. **"Çünkü o boruya üfürüldüğü zaman"** buyruğuna gelince, vefat edip yere yığıldı.

"İşte o gün oldukça zor bir gündür, kâfirlere" Allah'ı ve peygamberlerini -Allah'ın salat ve selamları üzerlerine olsun- inkâr edenlere**"hiç de kolay değildir."** Kolay olmayacaktır. Çünkü onların düğümlerinden biri çözüldü mü mutlaka daha zor birisi ile karşılaşırlar. Günahkâr, muvahhid mü'minler ise böyle olmayacaktır. Onların düğümleri daha kolay olana doğru çözülecek ve nihayet yüce Allah'ın rahmetiyle cennete gireceklerdir.

"(يَوْمَئِذٍ): **O gün"** buyruğu; "(فذلك يوم عسير يومئذ): İşte o gün zor bir gündür" takdiri ile nasbedilmiştir. Harf-i cerrin takdiri ile mecrur olduğu da söylenmiştir ki; bu takdirde: "(فذلك في يومئذ): Bu durum ... bir günde olacaktır" takdirindedir. Merfu olması da mümkündür denilmiştir. Şu kadar var ki, izafeti mütemekkin olmayan bir lafza izafeti dolayısıyla fetha üzere bina edilmiştir.

ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا ﴿١١﴾ وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا ﴿١٢﴾
وَبَنِينَ شُهُودًا ﴿١٣﴾ وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيدًا ﴿١٤﴾ ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ ﴿١٥﴾
كَلَّا ۖ إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيدًا ﴿١٦﴾ سَأُرْهِقُهُ صَعُودًا ﴿١٧﴾

11. Başbaşa bırak Beni; tek başına yarattığım;
12. Kendisine uzun boylu mal verdiğim,
13. Ve hazır bulunacak oğullar;
14. Ve kendisine alabildiğine nimetler verdiğim kimse ile.
15. Sonra, daha da arttırmamı umar.
16. Asla! Çünkü o âyetlerimize karşı çok inatçıdır.
17. Ben de onu sarp yokuşa sardıracağım.

"Başbaşa bırak Beni; tek başına yarattığım" buyruğundaki: "(ذَرْنِي): Beni bırak!" demek olup, tehdit sözüdür.

"Tek başına yarattığım ile" yani Beni ve tek başına yarattığımı başbaşa

bırak! Bu durumda; "(وحيداً): **Tek başına"** hazfedilmiş mefulün zamirinden haldir. Benim kendisini tek başına malsız ve evlatsız olarak yarattığım, daha sonra ise kendisine bunca şeyleri verdiğim kimse ile (Beni başbaşa bırak)! demektir.

Müfessirler, sözü edilen bu kimsenin -her ne kadar bütün insanlar onun gibi yaratılmış ise de- Mahzumoğullarından el-Velîd b. el-Muğîre olduğu görüşündedirler. Özellikle onun sözkonusu edilmesi ise nimete karşı nankörlük, Rasûlullah (sav)'a eziyet etmek gibi bir özelliğe sahib olması idi. Ayrıca o, kavmi arasında "el-Vahîd: biricik" diye de adlandırılırdı.

İbn Abbas dedi ki: el-Velîd şöyle derdi: Ben el-Vahîd oğlu el-Vahîdim (eşsiz ve benzersizim). Araplar arasında benim bir benzerim yoktur. Babam el-Muğire'nin de bir benzeri yoktu. Ona da "el-Vahîd" deniliyordu. Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu: **"Başbaşa bırak Beni"** kendi kanaatine göre **"tek başına yarattığım kimse ile."** Yoksa yüce Allah, onun biricik ve eşsiz olduğu hususunda onun bu iddiasını tasdik etmek anlamında bunu söylemiş değildir.

Bir kesim şöyle demektedir: Yüce Allah'ın: **"Tek başına"** buyruğu, iki anlam ihtiva edecek şekilde yüce Rab ile alâkalıdır. Birincisine göre, sen onu yalnız Bana bırak. Benim ondan alacağım intikam, kim olursa olsun başkasının intikamına ihtiyaç bırakmayacak şekilde olacaktır. İkinci anlamı da şöyle olur: Onu tek başına yaratan Benim. Bu hususta kimse Bana ortak olmamıştır. Bundan dolayı onu helâk edecek olan da Benim, onu helâk etmek için başka birisinin yardımına ihtiyacım yoktur. Buna göre **"tek başına"** anlamındaki lafız, failin zamirinden haldir. Buradaki fail ise; "(خلقت): **Yarattığım"** lafzındaki (yüce Allah'a râci ve "Ben" anlamını veren "te" harfidir.

Birincisi, Mücahid'in görüşü olup, anlamı şudur: Ben onu annesinin karnında yapayalnız, tek başına, malsız ve evlatsız olarak yarattım. Sonra ona nimetler ihsan ettim, o nankörlük edip kâfir oldu. Bu açıklamaya göre **"tek başına"** lafzı Velid'e râcidir yani onun hiçbir şeyi yokken Ben ona mal ve mülk verdim.

Şöyle de açıklanmıştır: Bununla şanı yüce Allah, tek başına yarattığı gibi, yine tek başına dirilteceğini kendisine delil olarak göstermeyi murad etmiştir.

Bir diğer açıklama da şöyledir: "Vahîd: Biricik, tek başına" babası bilinmeyen kimsedir. el-Velid, kavminin nesebinden olmamakla bilinen birisi idi. Daha önce yüce Allah'ın: *"Cahil ve kaba, üstelik kulağı kesik olan"* (el-Kalem, 68/13) buyruğunda açıkladığımız gibi. O da el-Velid'in niteliği hakkındadır.

"Kendisine uzun boylu mal verdiğim" yani ona alabildiğine çok mal bağışladığım. Burada sözü edilen mal, Velid'e ait olan Mekke ile Taif arasındaki develer, kısraklar, davarlar, bahçeler, köleler ve cariyelerdir. İbn Abbas böyle açıklıyordu. Mücahid de: Bin dinarlık gelirdir, demiştir. Said b. Cübeyr ve yine İbn Abbas da böyle demiştir. Katade altıbin dinar derken, Süfyan es Sevrî ve yine Katade, dörtbin dinar demişlerdir. Yine es-Sevrî bir milyon dinar demiştir.

Mükatil şöyle demiştir: Onun bir bahçesi vardı ki, yaz kış geliri kesilmezdi. Ömer (r.a) dedi ki: **"Kendisine uzun boylu mal verdiğim"** ay be ay gelir verdiğim, demektir. en-Numan b. Salim ekip biçtiği arazi diye açıklamıştır. el-Kuşeyrî de şöyle demiştir: Daha kuvvetli görülen, bunun rızkı kesilmeyene hatta ekin davar ve ticaret gibi rızkı ardı arkasına gelen şeylere işaret olduğudur.

"Ve hazır bulunacak oğullar" hiçbir tasarruflarında onun gözünden uzak kalmayan ve yanında hazır bulunan çocuklar... Mücahid ve Katade dedi ki: Bunlar on kişi idi. Oniki kişi oldukları da söylenmiştir ki, bunu es-Süddî ve ed-Dahhâk demiştir. Yine ed-Dahhâk dedi ki: Bunların yedi tanesi Mekke'de, beş tanesi de Taif'te dünyaya gelmişti.

Said b. Cubeyr dedi ki: Bunlar onüç çocuk idi. Mukatil dedi ki: Bunlar hepsi de erkek olmak üzere yedi kişi idi. Onlardan üçü müslüman oldu: Halid, Hişam ve el-Velid b. el-Velid. Dedi ki: Bu âyet nazil olduktan sonra el Velid'in malı ve çocukları kendisi ölünceye kadar eksilip durdu.

"Hazır bulunacak" lafzının, kendisi anıldığı vakit onunla birlikte anılan anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Bunun, onun hazır bulunduğu yerlerde kendileri de onun gibi hazır bulunacak hale gelip, kendisinin yaptığı işleri de yapabilecek hale gelmeleri demek olduğu da söylenmiştir. Birinci görüş es-Süddî'nin görüşü olup, bunlar Mekke'de hazır idiler. Herhangi bir ticaret için onun yanından ayrılıp başka bir yere gitmiyorlardı, demektir.

"Ve kendisine alabildiğine nimet verdiğim kimse ile" yani şehrinde huzur ve refah içerisinde, görüşüne başvurulan bir kimse olarak ikamet edecek şekilde ona alabildiğine geniş bir geçimlik verdiğim kimse... demektir.

Araplara göre: "(التمهيد): Nimetler vermek" hazırlamak ve hazır hale getirmek demektir. "(مَهْدُ الصبيّ): Küçük çocuğun beşiği" de buradan gelmektedir.

İbn Abbas dedi ki: **"Ve kendisine alabildiğine nimetler verdiğim kimse"** Yemen ile Şam arasında kendisine bolluk verdiğim kimse, demektir. Mücahid de böyle demiştir. Yine Mücahid'den nakledildiğine göre; **"ve kendisine alabildiğine nimetler verdiğim kimse"** buyruğu ile kastedilen, yatağın

hazırlanması gibi, üstüste yığılmış mal demektir.

"Sonra, daha da arttırmamı umar." Yani sonra el-Velid, bütün bunlardan ayrı olarak ona daha da mal ve evlat vermemi umuyor, tamah ediyor.

"Asla!" Nimetlere karşı nankörlük etmekle birlikte böyle bir şey asla olmayacaktır. el-Hasen ve başkaları şöyle demiştir: Yani üstelik o kendisini cennete sokmamı ümit ediyor. Çünkü el-Velid şöyle diyordu: Eğer Muhammed doğru söylüyor ise cennet ancak benim için yaratılmıştır. Yüce Allah ise onun bu görüşünü reddetmek ve onu yalanlamak üzere **"asla"** diye buyurmaktadır. Yani Ben ona fazlasını vermeyeceğim. Ondan dolayı ölüp gidinceye kadar mal ve evladının sürekli olarak eksilmekte olduğunu gördü.

Yüce Allah'ın: **"Sonra ... umar"** buyruğundaki: "(ثُمَّ): **Sonra"** atıf anlamındaki **"sonra"** değildir. Bu taaccüb ifade etmek içindir. (Bu yönüyle) yüce Allah'ın: *"Karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'ındır. Sonra da var olanlar -buna rağmen- Rabblerine ortaklar koşarlar"* (el-En'am, 6/1) buyruğuna benzemektedir. Bu da senin birisine -yaptıklarına hayret edip şaşırırcasına-: Ben sana verdim, sonra da sen benden uzak duruyorsun, demeye benzer.

Ben, bütün bunları kendisinden sonra gelenler arasında bırakacağımı umar, diye de açıklanmıştır. Çünkü o şöyle diyordu: Muhammed'in arkası gelmeyecek yani o ebterdir ve ölümü ile birlikte kimse ondan sözetmeyecek. Kendisi, kendisine ihsan edilen bunca rızkın ölümü ile kesilmeyeceğini zannediyordu. Bir diğer görüşe göre anlam: Sonra küfrüne rağmen o kendisine yardım edeceğimi umar, demektir.

"Asla" lafzı ise arttırılmasına dair ümidini kesmek içindir. Dolayısıyla bundan önceki buyruklar ile alakalıdır.

"(كَلَّا): **Asla!"** lafzının; "(حقّاً): Gerçekten, şüphesiz ki, muhakkak ki" anlamında olduğu da söylenmiştir. O takdirde bu ibtidâ (yeni bir cümle başı) olur.

"Çünkü o" yani el-Velid **"âyetlerimize"** Peygamber (sav)'a ve onun getirdiklerine **"karşı çok inatçıdır."**

"(عاند) İnad etti"; ism-i fail olarak: "(عنيد): İnatçı" denilir. Tıpkı: "(جالس): Oturdu" fiilinden ism-i failin: "(جليس): Oturan" diye gelmesi gibidir. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır.

"Nun" harfi kesreli olarak-: "(عَنَدَ يَعْنِد): Hakkı bildiği halde hakka muhalefet edip, onu reddetti" demektir. Böyle bir kimseye (عنيد) ile (عانِد) denilir. (العانِد); aynı zamanda "yoldan uzaklaşan, maksattan başka tarafa sapan deve" demektir. Çoğulu da; (عُنُد) şeklinde gelir. Tıpkı: "(راكِع): Rüku eden" lafzının çoğulunun (رُكَّع) diye gelmesi gibi. Ebu Ubeyde, el-Hârisî'nin şu beyitini zikretmektedir:

إذا ركِبتُ فاجْعَلاني وَسْطَا إنّي كبيرٌ لا أطيقُ العُنّدا

"Bindiğim vakit orta yere koyun beni
Çünkü ben yaşlıca birisiyim, inatçı bineklerle baş edemem."

Ebu Salih dedi ki: Bu "uzaklaşan, uzaklara giden" demektir. Şair de şöyle demiştir:

أرانا على حالٍ تُفَرِّقُ بَيْنَنا نَوىً غَرْبَةً إنّ الفِرَاقَ عَنُود

"Bizi uzakça bir ayrılığın birbirimizden ayırdığını görüyorum,
Ayrılık gerçekten çok uzaklaştırıcıdır."

Katade, bilerek inkâr eden, Mukatil yüz çeviren, İbn Abbas, bilerek çokça inkâr eden diye açıklamışlardır. Düşmanlığını açığa vuran diye de açıklanmıştır.

Yine Mücahid'den şöyle dediği nakledilmiştir: Bu kimse, haktan uzak duran, ona karşı inat eden, ondan yüz çeviren demektir.

Hepsinin de anlamı birbirine yakındır. Araplar bir kimse serkeşlik edip, haddini aştığı vakit: "(عند الرجل): Adam inat etti" derler. Başka develerle karışmayıp, bir kenarda uzak duran deveye de: (العَنُود) denilir. Bir kimse tek başına bir yere konaklıyor ve diğer insanlarla karışmıyor ise ona; (رجل عنود) denilir. "(العنيد): Büyüklenmekten ve zorbalıktan dolayı dik kafalılık eden" demektir. "(عرق عاند) Kanı dinmeyen damar" demektir. Bütün bunlar aynı (anlama yapılmış) bir kıyastır. Daha önce de İbrahim Sûresi'nde (14/14. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. "(العنيد): Çok inatçı"nın çoğulu; (عُنّد) diye gelir. "(رغيف) Ekmek" lafzının çoğulunun "(رُغُف) diye gelmesi gibi.

"Ben, onu sarp yokuşa sardıracağım." Bununla yükümlü tutacağım. İbn Abbas, onu buna mecbur edeceğim, diye açıklıyordu. Arap dilinde: "(الإرهاق): İnsanın bir şeyi yapmaya mecbur edilmesi" demektir.

"(الصَّعُودُ): Ateşten bir dağ" olup ona yetmiş yıl boyunca tırmanacak, sonra aynı şekilde oradan aşağıya yuvarlanacak ve bu ebediyyen böyle devam edecektir.[1] Bunu Ebu Said el-Hudrî, Peygamber (sav)'dan rivayet etmiştir. Hadisi Tirmizi zikretmiş olup, hakkında: Garib bir hadistir, demiştir.

(1) *Tirmizî*, IV, 703, V, 429

Atiyye, Ebu Said'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: (Saûd) cehennem de bir kayadır. Üzerine ellerini koydukları takdirde erir, kaldırdıkları vakit elleri eski haline gelir. (Devamla) dedi ki: Ön tarafından zincirlerle çekilerek, arkasından da balyozlarla vurularak kırk yılda en üst noktasına ulaşır. Nihayet en üst yerine ulaşınca, en aşağısına atılır ve o ebediyyen bu halde devam eder. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden el-Cin Sûresi'nde (70/17. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Tefsir'de belirtildiğine göre "saûd" dümdüz bir kaya olup, ona tırmanması emrolunur. En üst yerine vardı mı cehenneme doğru yuvarlanır. Bin yıl yuvarlanmaya devam ettiği halde cehennemin dibine varmaz. Her gün yetmiş defa yanar ve sonra tekrar yeniden hilkati iade olunur.

İbn Abbas dedi ki: Buyruğun anlamı şudur: Ben ona rahatın asla sözkonusu olmadığı, zor bir azabı yükleyeceğim. Buna yakın bir açıklama el-Hasen ve Katade'den nakledilmiştir. Şöyle de açıklanmıştır: Arkasından ölüm gelmemekle birlikte canı çıkacakmış gibi sürekli yukarı doğru yükselir. Böylelikle bedeninin dışından azab edildiği gibi, bedeninin içinden de azaplandırılmış olacaktır.

إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ ﴿١٨﴾ فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ﴿١٩﴾ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ
نَظَرَ ﴿٢١﴾ ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ ﴿٢٢﴾ ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ إِنْ هَٰذَا إِلَّا
سِحْرٌ يُؤْثَرُ ﴿٢٤﴾ إِنْ هَٰذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ ﴿٢٥﴾

18. Çünkü o düşündü, ölçtü, biçti.
19. Kahrolası! Ne biçim ölçtü, biçti!
20. Tekrar tekrar kahrolası! Ne biçim ölçtü, biçti!
21. Sonra baktı,
22. Sonra kaşlarını çattı, yüzünü ekşitti.
23. Sonra yüz çevirip, büyüklük tasladı.
24. Ve hemen dedi ki: "Bu nakledilegelen bir sihirden ibarettir.
25. "Bu insan sözünden başka bir şey değildir."

"Çünkü o düşündü, ölçtü, biçti." Yani el-Velîd, Peygamber (sav) hakkında düşündü ve içinde söyleyeceği sözleri hazırladı. Nitekim Araplar bir şeyi hazırlamayı anlatmak için: "(قدّرت الشيء): O şeyi takdir ettim (hazırladım, ölçtüm, biçtim)" derler.

Bu da şöyle olmuştu: Yüce Allah'ın: *"Hâ, Mîm. Kitabın indirilmesi, hükmünde galib, en iyi bilen Allah'tandır... Dönüş yalnız O'nadır"* (el-Mü'min, 40/1-3) buyrukları nâzil olunca, el-Velîd, Peygamber efendimizin bu buyrukları okuduğunu duydu ve şöyle dedi: Allah'a yemin ederim, ondan öyle bir söz dinledim ki, bu ne insanların ne cinlerin sözüdür. Şüphesiz o sözün bir tatlılığı, bir güzelliği vardır. Şüphesiz onun üst tarafı meyve verir, alt tarafı çok verimlidir. O yükseldikçe yükselir, fakat hiçbir şey onun üstüne çıkamaz. Bu sözü hiçbir insan söyleyemez.

Bunun üzerine Kureyşliler: el-Velîd artık dininden döndüğüne göre Kureyş'in tümü dininden elbetteki dönecektir. el-Velîd'e Kureyş'in reyhanı denilirdi.

Ebu Cehil: Sizin adınıza onun hakkından ben geleceğim, dedi. Üzüntülü bir şekilde yanına gitti, ona: Niye seni üzgün görüyorum? dedi. Ebu Cehil ona: Ne diye üzülmeyeyim ki? İşte Kureyşliler senin yaşlılığına karşı sana destek olmak üzere senin için harcayacağın bir mal topluyorlar. Senin Muhammed'in sözünü süslü gösterdiğini iddia ediyorlar. Sen İbn Ebi Kebşe (Peygamber efendimizi kastediyor) ve İbn Ebi Kuhâfe (Ebu Bekir'i kastediyor)'nin yanına onların artan yemeklerinden bir şeyler elde etmek için gidiyormuşsun.

el-Velîd bu işe kızdı ve büyüklenip dedi ki: Ben Muhammed'in ve arkadaşının kırıntılarına mı muhtaç mışım? Sizler benim ne kadar mal sahibi olduğumu biliyorsunuz? Lât ve Uzzâ'ya yemin ederim ki, benim bunlara ihtiyacım yoktur. Ancak sizler Muhammed'in deli olduğunu iddia ediyorsunuz. Siz hiçbir zaman boğulacak gibi olduğunu gördünüz mü? Allah'a andolsun ki hayır, dediler.

Yine el-Velîd dedi ki: Siz onun şair olduğunu iddia ediyorsunuz. Hiç şiir söylerken onu gördünüz mü? Allah'a andolsun ki hayır, dediler. Yine el-Velid: Onun yalancı olduğunu ileri sürüyorsunuz, asla yalan söylediğini tesbit ettiniz mi? Allah'a andolsun ki hayır, dediler. Siz onun bir kâhin olduğunu söylüyorsunuz. Hiç onun kâhinlik yaptığını gördünüz mü? Andolsun ki biz kâhinlerin seci'li (kafiyeli) sözler söylediklerini, sağa sola yaptıklarını gördüm. Siz onu hiç böyle gördünüz mü? dedi. Onlar yine: Allah'a andolsun ki hayır, dediler. Peygamber (sav) ise ileri derecedeki doğruluğundan dolayı "es-sâdiku'l-emin" diye adlandırılmıştı.

Bunun üzerine Kureyşliler el-Velid'e: Peki o nedir? diye sordu. Kendi kendisine düşündü, sonra baktı, sonra da kaşlarını çattı ve: O ancak bir sihirbazdır, dedi. Siz onun kişiyi hanımından, çocuğundan, kölelerinden ayırdığını görmüyor musunuz? İşte yüce Allah'ın: **"Çünkü o düşündü"** buyruğu bunu anlatmaktadır. Yani o, Muhammed ve Kur'ân hakkında düşündü **"ölçtü, biçti"** kendi kendisine onlar hakkında neler söyleyebileceğini tesbit etmeye çalıştı.

"Kahrolası" lanet olundu ona. Bazı te'vil bilginleri şöyle derdi: Bu, kahroldu ve yenik düştü, demektir. Zaten zelil düşürülen herkes aynı zamanda kahredilir (öldürülür). Şair de şöyle demiştir:

وَمَـا ذَرَفَـتْ عيناكِ إلاّ لِتَقْدَحِي بِسَـهْمَيْكِ في أَعْشَـارِ قَلْـبٍ مُقَتَّلِ

"Gözlerinin yaşarmasının tek sebebi senin, iki okunu fırlatmaktır
Zelil kılınmış, parçalanmış bir kalbe doğru."

ez-Zührî azaba uğratıldı, diye açıklamıştır. Bu (bed) dua kabilinden bir lafızdır.

"Ne biçim ölçtü, biçti!" buyruğundaki: "(كَيْفَ): **Ne biçim"** lafzı hakkında bazıları, bu bir hayret ifadesidir, demiştir. Yaptığı işten hayrete düştüğün bir adama: "(كيف فعلت هذا) Bunu nasıl yaptın?" demene benzer. Yüce Allah'ın: *"Sana nasıl misaller verdiklerine bir bak!"* (el-İsra, 17/48) buyruğu da (bu yönüyle) buna benzemektedir.

"Tekrar tekrar kahrolası!" Yani tekrar tekrar lanet olundu, ona. Bir çeşit cezalandırılmak ile öldürüldü, sonra da bir başka cezalandırılma türüyle öldürüldü, diye de açıklanmıştır.

"Ne biçim ölçtü, biçti." Yani o hangi duruma göre ölçtü, biçti.

"Sonra baktı." Hakkı ne ile reddedip, çürüteceği üzerinde düşündü.

"Sonra kaşlarını çattı." Mü'minlere karşı kaşlarını çattı. Şöyle ki o, Kureyşlilere Muhammed (sav) hakkında onun bir büyücü olduğunu söylemelerini sağlayınca, müslümanlardan bir topluluğun yanından geçti. Onu İslâm'a davet ettiler, o da onlara kaşlarını çattı.

Kendisini İslâm'a davet ettiği vakit, Peygamber (sav)'a karşı yüzünü ekşitip, kaşlarını çattı, diye de açıklanmıştır. Şeddesiz olarak: (العَبْس) lafzı; "(عَبَسَ يَعْبِسُ عَبْساً وعُبُوساً): Kaşlarını çattı, çatar, çatmak"ın mastarıdır. (العَبَس) ise "develerin kuyruklarına takılan küçük ve büyük pislikleri"ne denilir. Şair Ebu'n-Necm şöyle demektedir:

كأنَّ في أذْنَابِهِـنَّ الشُّوَّلِ مِن عَبَسِ الصَّيْفِ قُرونَ الأيَّلِ

"Yukarıya kaldırdıkları kuyruklarında bulunan
Yazdan kalma pislikleri, geyiklerin boynuzları gibidir."

"Yüzünü ekşitti." Yüzünü buruşturdu, rengi değişti demektir. Bu açıklamayı Katade ve es-Süddi yapmıştır. Şair Bişr b. Ebi Hâzim'in şu beytinde de bu anlamda kullanılmıştır:

صبحنا تميماً غداة الجفار بشهباء ملمومة باسرة

"el-Cifâr (denilen yerin) sabahında Temimlilere baskın yaptık
Silahları pek fazla bir araya toplanmış ve yüzünü buruşturmuş
bir askeri birlikle."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

وقد رابني منها صدود رأيته وإعراضها عن حاجتي وبسورها

"Yüzünü çevirip, gitmesini görmem, şüpheye düşürdü beni
Ve ihtiyacımı görmekten yüz çevirip, yüzünü ekşitmesi."

Yine denildiğine göre, kaşların çatılması tartışmadan sonra, yüzün ekşimesi ise tartışmadan önce sözkonusudur. Birtakım kimseler ise bu fiil, ileri de gitmeksizin, geri de kalmaksızın durmak anlamındadır.

Derler ki: Yemen ahalisi de gemi durduğu vakit gidip gelmeyecek olursa; (قد بسر المركب) tabirini kullanırlar. Bu da "durdu" anlamındadır. "(وقد أبسرنا): Biz durduk" demektir. Araplar yüzün rengi değişip, kararacak olursa: "(وجه باسر بيّن البسور): Ekşi ve ekşimenin açıkça görüldüğü bir yüz" derler.

"Sonra yüz çevirip" ahalisinin yanına geri dönüp giderek; **"büyüklük tasladı."** İman etmeyi büyüklüğüne yedirmedi. İman etmeye davet olunduğu vakit, imandan yüz çevirip, büyüklük tasladı, diye de açıklanmıştır.

"Ve hemen dedi ki: Bu" Muhammed (sav)'ın getirdiği onun başkasından alıp**"nakledilegelen bir sihirden ibarettir."** Başka bir şey değildir. Sihir, aldatmak demektir. Buna dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/102. âyet, 2. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

Bir kesim de şöyle demiştir: Sihir, bâtılın hak suretinde gösterilmesidir.

"(الأثرة): Nakletmek"; başkasından rivayet edip zikretmek halinde, kullandığımız: "(أثرت الحديث آثره): Hadisi naklettim, ediyorum" fiilinin mastarıdır. Aynı kökten olmak üzere: "(حديث مأثور): Me'sûr hadis" denilir ki sonradan gelenlerin önceden gelenlerden naklettikleri hadis (söz) demektir. İmruu'l-Kays da şöyle demiştir:

ولو عَنْ نثا غيرِه جاءني وَجُرْحُ اللِّسانِ كَجُرْحِ اليدِ
لَقُلْتُ مِن القول ما لا يَزا لُ يُؤثَرُ عنّي يَدَ المُسْنَدِ

"Eğer o nakledilen başkasından bana gelmiş olsaydı (keşke)
Esasen dil yarası, el yarası gibidir
Öyle bir söz söylerdim ki;
Bu ebediyyen benden nakledilir, dururdu."

el-A'şâ da şöyle demiştir:

إنّ الـذي فيه تمارَيْتُمَا بُيِّنَ لِلسّامِـعِ والآبِـرِ

"Sizin hakkında tartıştığınız o husus
Dinleyene de, nakledilene de açık açık izah edilmiştir."

Bu beyitin ikinci mısraının başındaki ilk kelime: "(بَيَّنَ): İzah etmiştir" diye de rivayet edilmektedir.

"Bu insan sözünden başka bir şey değildir." Yani bu, ancak yaratılmışların sözüdür. Büyü ile aldatıldıkları gibi kalpler onunla aldatılır.

es-Süddî şöyle demiştir: Onlar bu sözleriyle, bu el-Hadramî oğullarının bir kölesi olan Seyyar'ın sözlerinden olduğunu kastetmektedirler. Bu kişi Peygamber (sav) ile oturur, kalkardı. Bu bakımdan peygamberin bu Kur'ân'ı ondan öğrendiğini söyleyerek ona nisbet etmişlerdir. Bununla onun Kur'ân-ı Kerim'i Babil halkından öğrendiğini söylediklerini kastettiği de söylenmiştir.

Bir diğer açıklamaya göre o, bunu Müseyleme'den öğrenmiştir.

Bu, kâhin Adi el-Hadramî'den öğrenmiştir, diye de açıklandığı gibi, o bunu kendisinden önce peygamberlik iddiasında bulunanlardan öğrenmiştir, o da onların gittikleri yoldan gitmiştir diye de açıklanmıştır. Ebu Said ed-Dari dedi ki: Bu ancak miras olarak devr alınan bir sihir işidir.

سَأُصْلِيهِ سَقَرَ ﴿٢٦﴾ وَمَآ أَدْرٰيكَ مَا سَقَرُ ﴿٢٧﴾ لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ ﴿٢٨﴾ لَوَّاحَةٌ لِّلْبَشَرِ ﴿٢٩﴾

26. Ben, onu Sekar'a sokacağım.
27. Sekar'ın ne olduğunu sana ne bildirdi?

28. O, hem bırakmaz, hem de terketmez.
29. O, insan derisini kavurandır.

"Ben, onu Sekar'a sokacağım." Yani oranın sıcağı ile kavrulsun diye onu Sekar'a girdireceğim. (Cehennem'in) Sekar adı: "(سَقَرَتْه الشمس): Güneş onu kavurdu, eritti, yüzünün derisini yaktı" ifadesinden alınmıştır. "Sekar" kelimesi marife ve müenneslik dolayısıyla munsarıf değildir.

İbn Abbas dedi ki: Sekar cehennemin altıncı katıdır. Ebu Hureyre'nin rivayetine göre de Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Musa Rabbine sordu Ey Rabbim dedi. En fakir kulun hangisidir? O: Sekar'a giren kimsedir, diye buyurdu."(1) Bunu es-Sa'lebî zikretmiştir.

"Sekar'ın ne olduğunu sana ne bildirdi?" Bu, onun niteliklerini mübalağa yoluyla anlatmaktır. Yani, onun nasıl bir şey olduğunu sana ne bildirdi? Bu, hakkında soru sorulanı, büyüklüğüne dikkat çekmek içindir. Daha sonra, Sekar'ın durumunu açıklayarak şöyle buyurmaktadır:

"O, hem bırakmaz, hem de terketmez." O, yakmadık hiçbir kemik, et ve kan bırakmaz. (Aynı anlamdaki) lafız te'kid olmak üzere tekrarlanmıştır. Şöyle de açıklanmıştır: Onlardan hiçbir şey bırakmaz. Sonra yeniden tekrar yaratılırlar, bu sefer yine yeniden onları yakarak geriye hiçbir şey bırakmaz ve bu ebediyyen böylece devam eder, gider.

Mücahid dedi ki: O, içinde bulunanı hayatta bırakmadığı gibi, ölüme de terketmez. Yaratılışları yenilendiği her seferinde, onları yakar. es-Süddi dedi ki: Onların ne etlerini bırakır, ne de kemiklerini terkeder.

"O, insan derisini kavurandır." Değiştirendir. Bu lafız: "(لاحه): Onu değiştirdi" fiilinden alınmıştır. "(لَوَّاحَةٌ): **Kavurandır"** lafzı genel olarak **"Sekar'ın ne olduğunu sana ne bildirdi"** buyruğundaki "Sekar"ın sıfatı olarak ref' ile okunmuştur. Atiyye el-Avfî, Nasr b. Âsım ve İsa b. Ömer ise dehşetli halini daha bir anlatmak için ve ihtisas olmak üzere; (لَوَّاحَةَ) diye okumuşlardır. Ebu Rezin dedi ki: Onların yüzlerini bir defa kavurur ve geceden daha siyah bir hale getirir. Mücahid de böyle demiştir. Araplar: "(لاحه البَرْد والحرُّ والسُّقم والحُزْن): Soğuk, sıcak, hastalık, keder onu değiştirdi" derler. Şairin şu beyitinde de bu anlamdadır:

تَقولُ ما لاحَكَ يا مُسافِرُ يابْنَةَ عمّي لاحَني الْهَواجِرُ

"Bana: Ey Müsafir seni ne değiştirdi, diye söylüyor
Amcamın kızı, beni gündüzün aşırı öğle sıcağı değiştirdi."

(1) Deylemî, *el-Firdevs*, II, 314

Bir başka şair şöyle demektedir:

وتعجبُ هِنْدٌ أنْ رأتْني شاحِباً تقول لِشَيْءٍ لَوَّحَتْه السَّمائم

"Hind -aşırı sıcak rüzgarın değiştirdiği bir şeyi kastederek-
Beni zayıflamış ve değişmiş gördü, diye hayrete düşüyor."

Ru'be b. el-Accâc da şöyle demiştir:

لَوَّحَ منه بعدَ بُدْنٍ وسَنَقْ تَلْويحَكَ الضّامِرَ يُطْوَى لِلسَّبَقْ

"Daha önceleri şişman ve aşırı tokken değiştirdi onu,
Yarış için senin bir atı zayıflatman gibi."

(اللوح)'in "aşırı derecede susuzluk" demek olduğu da söylenmiştir. "(لاحه العطش ولّوحه): Susuzluk onu değiştirdi" anlamındadır. Bu durumda buyruk şu anlamda olur: O insanları yani içinde bulunanları susatıcıdır. Bu açıklamayı el-Ahfeş yapmış olup, şu beyiti zikretmiştir:

سَقَتْني على لَوْحٍ منَ الماء شَرْبَةً سقاها بها اللّهُ الرِّهامَ الغَواديا

"Susuzken bana bir yudum su içirdi
Allah da sabah vakti gelip yağmur yağdıran bulutun
yağmuru ile sulasın onu."(1)

İbn Abbas dedi ki: **"Kavurandır"** lafzı beşyüz yıllık bir mesafeden insanlara görülendir, demektir. el-Hasen ve İbn Keysan dedi ki: Cehennem açıkça kendisini görünceye kadar onlara görünür, demektir. Bu anlamıyla bir benzeri de yüce Allah'ın: *"Azgınlara da cehennem açılıp gösterilir"* (eş-Şuarâ, 26/91) buyruğu bunu andırmaktadır.

"Beşer (insan derisi)" lafzı iki şekilde açıklanmıştır: Birincisine göre bu cehennemlik olan insan demektir. Bu açıklamayı el-Ahfeş ve çoğu kimse yapmıştır.

İkinci açıklamaya göre, bu, insan vücudunun derisinin görünen kısmı de-

(1) Beyitin lafızlarının açıklamasına dair bir-iki satırlık ibarenin tercüme edilmesine gerek görülmemiştir.

mek olan: "(بَشرة): Ten" lafzının çoğuludur. Bu açıklamayı da Mücahid ve Katade yapmıştır. (البَشَر)'ın çoğulu; (أبشار) şeklinde gelir. Bu birinci açıklamaya göre böyledir.

İbn Abbas'ın açıklamasına göre ise bunun -deri ve ten değil- ancak "insanlar" anlamında olması halinde mana düzgün olur. Çünkü o takdirde (âyetin diğer lafzı): "(لاح الشيءُ يلُوح): O şey parıldadı, parıldar" anlamında kullanılmış olmaktadır.

عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ ﴿٣٠﴾ وَمَا جَعَلْنَآ اَصْحَابَ النَّارِ اِلَّا مَلٰٓئِكَةً ۙ وَمَا جَعَلْنَا
عِدَّتَهُمْ اِلَّا فِتْنَةً لِّلَّذِيْنَ كَفَرُوا ۙ لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتَابَ وَيَزْدَادَ الَّذِيْنَ
اٰمَنُوْٓا اِيْمَانًا وَّلَا يَرْتَابَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُوْنَ ۙ وَلِيَقُوْلَ الَّذِيْنَ فِيْ
قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ وَّالْكٰفِرُوْنَ مَاذَآ اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًا ۭ كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ
يَّشَآءُ وَيَهْدِيْ مَنْ يَّشَآءُ ۭ وَمَا يَعْلَمُ جُنُوْدَ رَبِّكَ اِلَّا هُوَ ۭ وَمَا هِيَ اِلَّا ذِكْرٰى
لِلْبَشَرِ ﴿٣١﴾

30. Onun üzerinde ondokuz (melek) **vardır.**

31. Biz, cehennem bekçilerini, yalnız meleklerden yaptık. Onların sayısını da inkâr edenler için ancak bir fitne kıldık. Kendilerine kitab verilenler sağlam inansınlar, iman edenlerin de imanı artsın, kitab verilenlerle mü'minler şüpheye düşmesin; kalplerinde hastalık bulunanlar ve kâfirler de: "Allah bununla misal olarak neyi murad etmiş?" desinler diye. İşte Allah, kimi dilerse böylece saptırır, kimi de dilerse hidayete kavuşturur. Rabbinin ordularını ondan başka kimse bilmez ve o (Sekar) **insanlar için ancak bir öğüttür.**

"Onun üzerinde ondokuz (melek) vardır." Yani Sekar'ın üzerinde cehennemlikleri içine atmakla görevli ondokuz melek vardır. Bir başka görüşe göre genel olarak cehennemin üzerinde ve cehennemin bekçileri olan ondokuz melek vardır ki, bunlar Mâlik ve diğer onsekiz melektir. Ondokuzun nakibler olması da mümkün olduğu gibi, muayyen olarak ondokuz melek olma ihtimali de vardır. Müfessirlerin çoğu bu görüştedir.

es-Sa'lebî dedi ki: Bunun kabul edilemeyecek bir tarafı yoktur. Bir tek melek bütün yaratılmışların canlarını aldığına göre yaratılmışların, bir bölümünün azabı ile görevlilerin ondokuz melek olması daha da anlaşılır bir durumdur.

İbn Cüreyc dedi ki: Peygamber (sav) cehennem bekçilerini nitelendirerek şöyle buyurmuştur: "Gözleri sanki şimşek gibidir. Ağızları sanki kamçı gibidir. Saçlarını sürüyerek giderler. Onlardan birisinin sahib olduğu güç, cinlerle insanların gücü gibidir. Onlardan birisi boynunun üzerinde bir dağ bulunduğu halde koca bir ümmeti öne katıp sürükler, onları cehenneme atar, dağı da üzerlerine bırakır."(1)

Derim ki: İbnu'l-Mübarek şu rivayeti zikretmektedir: Bize Hammad b. Seleme, el-Ezrak b. Kays'dan anlattı. O Temimoğullarından bir adamdan şöyle dediğini nakletti: Ebu'l-Avvâm'ın yanında bulunuyordum: **"Sekar'ın ne olduğunu sana ne bildirdi? O hem bırakmaz, hem de terketmez. O insan derisini kavurandır. Onun üzerinde ondokuz (melek) vardır"** âyetini okudu ve: Ondokuz nedir? dedi. Ondokuzbin melek mi yoksa ondokuz melek mi? (Temimoğullarından olan adam) dedi ki: Ben: Hayır ondokuz melektirler, dedim. O: Bunu nereden biliyorsun? diye sordu. Ben çünkü yüce Allah: **"Onların sayısını da inkâr edenler için ancak bir fitne kıldık"** diye buyurmaktadır. Bu sefer (Ebu'l-Avvam): Doğru söyledin, dedi.

Onlar ondokuz melektir. Şu kadar var ki; onların herbirisinin elinde bulunan demir çubuğun iki çatalı vardır. Onların birisi ile bir darbe indirince, cehennemin içerisine yetmiş bin (yıllık) bir süre aşağıya doğru yuvarlanır.

Amr b. Dinar'dan dedi ki: Onların her birisi cehenneme bir defada Rabia ve Mudarlılardan daha fazla kişiyi iter.

Tirmizî, Cabir b. Abdullah'tan şöyle dediğini rivayet eder: Yahudilerden birtakım kimseler Peygamber (sav)'ın ashabından bazı kimselere şöyle sordu: Sizin Peygamberiniz cehennem bekçilerinin sayısını biliyor mu? Onlar: Peygamberimize sormadan bir şey diyemeyiz, dediler. Bir adam Peygamber (sav)'a gelerek şöyle dedi: Ey Muhammed! Bugün senin ashabın yenilgiye uğradı. Peygamber: "Yenilgiye uğradılar da ne demek?" diye sordu. Adam: Yahudiler onlara sizin Peygamberiniz cehennem bekçilerinin sayısını biliyor mu? diye sordu. Peygamber: "Ne diye cevab verdiler?" dedi. Kişi: Peygamberimize sormadan bir şey diyemeyiz dediler, dedi. Peygamber şöyle buyurdu: "Bilmedikleri bir şey hakkında kendilerine soru sorulduğu için biz Peygamberimize sormadan bir şey diyemeyiz diyen kimseler hakkında mı yenilgiye uğ-

(1) Hâfız İbn Hacer, *Tahrîcu'l-Keşşâf,* s. 180'de; kaynağını bulamadığını belirtmektedir. (Mâverdî, *Nuket,* VI. 145, yayına hazırlayanın 187 nolu notu).

radı, diyorsun? Halbuki onlar (yahudiler) peygamberlerine soru sordular ve bize Allah'ı açıkça göster, dediler. O, Allah'ın düşmanlarını yanıma çağırın. Ben de onlara cennetin toprağına dair soru soracağım ki o da dermektir." Yahudiler gelince: Ey Ebu'l-Kasım, cehennem bekçilerinin sayısı kaçtır? dediler. Peygamber: "Böyle ve böyle" dedi. Yani bir seferinde on sayısını, bir seferinde de dokuz sayısını gösterdi. Onlar: Evet dediler. Peygamber (sav) onlara: "Peki cennetin toprağı nedir?" diye sordu. Bir süre sustuktan sonra şöyle dediler: Ekmek pişirmek için kullanılan un dediler. Rasûlullah (sav): "Zaten ekmek de dermektendir (undan yapılır)" dedi. Ebu İsa (et-Tirmizi) dedi ki: Bu garib bir hadistir. Biz bunu ancak bu yolla Mücalid'in eş-Şa'bî'den, onun Cabir'den rivayeti yoluyla biliyoruz.(1)

İbn Vehb de şöyle demiştir: Bize Abdurrahman b. Zeyd anlattı, dedi ki: Rasûlullah (sav) cehennem bekçileri hakkında şöyle buyurdu: "Onlardan birisinin iki omuzu arasındaki mesafe doğu ile batı arası kadardır."

İbn Abbas dedi ki: Onlardan birisinin iki omuzu arasındaki mesafe bir yıl lık mesafedir. Onlardan herhangi birisi bir balyoz vurduğu takdirde, o darbesi ile yetmişbin kişiyi cehennemin dibine itecek kadar güçlüdür.

Derim ki: -İnşaallah- doğru olan, bu ondokuz'un başkan ve nakîbler olduklarıdır. Hepsinin sayılarını anlatmak için ise sözler yeterli gelmez. Nitekim yüce Allah: **"Rabbinin ordularını ondan başka kimse bilmez"** diye buyurmaktadır. *Sahih*'te de Abdullah b. Mesud'dan sabit olduğuna göre o şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "O gün cehennem yetmişbin dizgini olduğu halde getirilir. Her bir dizgin ile birlikte yetmişbin melek vardır ve onu çekerler."(2)

İbn Abbas, Katade ve ed-Dahhâk şöyle demişlerdir: Yüce Allah'ın: **"Onun üzerinde ondokuz vardır"** buyruğu inince, Ebu Cehil Kureyşlilere: Ananız sizi kaybedesice! Ben İbn Ebi Kebşe'nin sizlere cehennemin bekçilerinin ondokuz kişi olduğunu haber verdiğini duyuyorum. Sizler ise sayıca çok ve kahraman kimselersiniz. Sizin her on kişiniz onlardan birisinin hakkından gelemez mi? dedi.

es-Süddî dedi ki: Ebu'l-Esved b. Kelede el-Cumahî şöyle dedi: O ondokuz melek sizi dehşete düşürmesin. Ben, sağ omuzumla on tanesini itiveceğim, sol omuzumla da dokuzunu iteceğim, sonra sizler cennete gideceksiniz. O, bunu alay olsun diye söylüyordu. Bir başka rivayette de şöyle denilmektedir: el-Hâris b. Kelede dedi ki: Ben sizin adınıza onyedisinin hakkından geleceğim, sizler de ikisinin hakkından geliniz.

(1) *Tirmizî*, V, 429; *Müsned*, III, 361 (muhtasar)

(2) *Müslim*, IV, 2184; *Tirmizî*, IV, 701

Bir başka rivayette şöyle denilmektedir: Ebu Cehil şöyle dedi: Sizden herbir yüz kişi onların birisinin hakkından gelemeyecek ve sonra da cehennem ateşinden çıkamayacak mısınız? Bunun üzerine yüce Allah'ın: **"Biz cehennem bekçilerini yalnız meleklerden yaptık"** buyruğu indi. Yani onlar, kendileri ile, kim kimi yener diye yarışmaya kalkışacağınız adamlar olarak yaratmadık.

Şöyle de açıklanmıştır: Allah'ın onları meleklerden yaratması azaba uğratılan cinlerden ve insanlardan farklı bir cinsten olmalarından dolayıdır. Böylelikle hemcins olanların karşılıklı olarak duyacakları şefkat ve rikkat, onları etkisi altına almasın ve onların azaplarını dindirmesin. Diğer taraftan melekler, Allah'ın yarattıkları arasında Allah'ın hakkını en çok layıkıyla yerine getirenler, O'nun için, O'nun rızası uğruna gereği gibi gazab edenlerdir. Böylelikle onların azabı hafifletmeyeceklerinden emin olunur. Diğer bir sebep de Allah'ın yarattıkları arasında en güçlü ve yakalayışları en şiddetli olanların onlar olmasıdır.

"Onların sayısını da... ancak bir fitne kıldık." Yani bir sınama sebebi kıldık. İbn Abbas'tan bir kaç yoldan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kâfir olanlar için bir sapıtma sebebi kıldık. Bununla Ebu Cehil ve benzerlerini kastetmektedir.

Ancak azab kıldık, diye de açıklanmıştır. Nitekim yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: *"O günde onlar azab için ateşe sunulurlar. Azabınızı (fitnenizi) tadın"* (ez-Zâriyât, 51/13-14) Yani Biz, bunu hem küfürlerinin, hem de azaba uğratılmalarının sebebi kıldık.

"(تِسْعَةَ عَشَرَ): **Ondokuz"** lafzı yedi türlü okunmuştur.

1- Umumun kıraati: (تِسْعَةَ عَشَرَ) şeklindedir.

2- Ebu Cafer b. el-Ka'ka' ve Talha b. Süleyman ikinci kelimenin "ayn"ını sakin olarak; (تِسْعَةَ عْشَرَ) diye okumuşlardır.

3- İbn Abbas'tan "he (yuvarlak te)" harfini ötreli olarak; (تِسْعَةُ عَشَرَ) diye okuduğu rivayet edilmiştir.

4- Enes b. Malik'ten; (تِسْعَةُ وَعَشَرْ) diye okuduğu rivayet edilmiştir.

5- Yine ondan; (تِسْعَةُ وَعَشَرْ) diye okuduğu da rivayet edilmiştir.

6- Yine ondan gelen bir başka rivayete göre; (تِسْعَةُ أَعْشُرٍ) diye[1] okumuştur.

Bu kıraatleri el-Mehdevî zikretmiş olup, şöyle demektedir: (تِسْعَةَ عْشَرَ) şek-

(1) Arapça baskıyı hazırlayanın belirttiğine göre; baskıya esas teşkil eden yazma nüshalarda yalnızca "altı kıraat" kaydedilmekte olup; yedinci kıraatin Süleyman b. Katte'nin; "tus'atu a'şurin" şeklindeki kıraati olması muhtemeldir.

linde okuyup, "ayn" harfini sakin telaffuz edenler, harekelerin arka arkaya gelmesinden dolayı böyle okumuşlardır. (تِسْعَةُ وَعَشَرْ) diye okuyanlar da, sayının terkib haline getirilmesinden önceki asli şekline göre okumuş ve "on" lafzını "dokuz" lafzına atf edip, kullanım çokluğu dolayısıyla tenvini hazfederek sekte yapmak niyeti ile de; (عشر): On" lafzının "re" harfini sakin okumuşlardır.

(تِسْعَةُ عَشَرْ) diye okuyanlar da sanki tedâhül gibi kabul etmiştir. Yani bu kimse atıf yapmak isterken terkibi terk etmiş, bundan dolayı da te'nis "he"sini (te'sini) ref' ettikten sonra tekrar mebni gibi okumuş ve ("re" harfini) sakin okumuştur.

(تِسعةُ أَعْشُر) şeklindeki okuyuş ise bilinen bir okuyuş değildir. Hatta Ebu Hatim bu okuyuşu kabul etmemiştir. (تِسعةُ وَعَشْر) şeklindeki okuyuş da böyledir. Çünkü bu da -bilinmeyen kıraat olan-; (تِسعةُ أَعْشُر)'e haml edilir ve buradaki "vav" hemzeden bedel olarak getirilmiş olur. Bunun ise nahivcilere göre izah edilir bir tarafı yoktur.

ez-Zemahşerî dedi ki: Bu; (تِسْعَةُ أَعْشُر) şeklinde, (عَشِير)'in çoğulu olarak okunmuştur. Tıpkı: "(يمين): Sağın" çoğulunun; (أَيْمُن) diye gelmesi gibi.

"Kendilerine kitab verilenler sağlam inansınlar." Yani kendilerine Tevrat ve İncil verilenler, cehennem bekçilerinin sayısının ellerindeki bilgilere uygun olduğuna kesin inansınlar, demektir.

Bu açıklamayı İbn Abbas, Katade, ed-Dahhak, Mücahid ve başkaları yapmıştır. Bununla birlikte aralarından Abdullah b. Selâm gibi iman eden kimseleri kastetmiş olma ihtimali de vardır. Hepsini kastetmiş olma ihtimali de vardır.

"İman edenlerin de imanı" bu yolla **"artsın."** Çünkü onlar, Allah'ın Kitabında bulunanları her tasdik ettiklerinde iman etmiş oluyorlar. Sonra, cehennem bekçilerinin sayısını tasdik etmeleri dolayısıyla imanları da artmış oldu.

"Kitab verilenlerle mü'minler" yani cehennem bekçilerinin sayısının ondokuz olduğunu tasdik eden Muhammed (sav)'ın ashabı **"şüpheye düşmesin."** Şüphe ve tereddüt etmesin.

"Kalplerinde hastalık bulunanlar." Yani münafıklık Mekke'de olmayıp, sadece Medine'de ortaya çıktığından ötürü gelecekte hicretten sonra ortaya çıkacak olan Medineli münafıklar arasından kalplerinde şüphe ve münafıklık bulunan kimseler...

Bir diğer açıklamaya göre hicretten sonra gelecek zamanda ortaya çıkacak olan münafıklar **"ve kâfirler"** yahudiler ve hristiyanlar **"de Allah bununla"** yani cehennem bekçilerinin sayısıyla **"misal olarak neyi murad etmiş, desinler diye."**

el-Huseyn b. el-Fadl dedi ki: Sûre Mekke'de inmiştir. Halbuki Mekke'de münafıklık diye bir şey yoktu. O halde bu âyet-i kerimedeki **"hastalık"**dan kasıt, görüş ayrılıklarıdır. **"Kâfirler"**den kasıt da Arap müşrikleridir.

Ancak müfessirlerin çoğu birinci görüşü kabul etmiştir. Bununla birlikte **"hastalık"** ile şüphe ve tereddüdün kastedilmiş olma ihtimali de vardır. Çünkü Mekkelilerin çoğu şüphe ve tereddüt içinde idiler. Bazıları kesin olarak yalan olduğunu söylüyorlardı.

Yüce Allah'ın onlar hakkında **"Allah, bununla misal olarak neyi murad etti?"** dediklerini haber vermesi şu demektir: Allah bununla yani sözünü ettiği bu sayı ile bir söz söylemeyi kastetmiş değildir. Yani bu söylenebilecek söz türünden değildir. el-Leys dedi ki: **"Mesel: misal"** hadis demektir. Nitekim; "(مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ): *Takva sahiblerine vaad olunan cennetin durumu şudur"* (Muhammed, 47/15) buyruğu da bu türdendir ki; bu da ona dair söylenecek söz ve onun hakkında verilecek haber şudur, demektir.

"İşte" Allah'ın Ebu Cehil'i ve cehennem bekçilerini inkâr eden arkadaşlarını saptırdığı gibi **"Allah, kimi dilerse böylece saptırır."** Rezil ve kör eder. **"Kimi de dilerse"** Muhammed (sav)'ın ashabı gibi **"hidâyete kavuşturur."** Doğru yola iletir.

Şöyle de açıklanmıştır: **"İşte Allah kimi dilerse"** cennetten uzaklaştırarak **"böylece saptırır. Kimi de dilerse"** oraya **"iletir."**

"Rabbinin ordularını ondan başka kimse bilmez." Rabbinin cehennemlikleri azablandırmak için yaratmış olduğu meleklerin sayısını, şanı yüce Allah'tan başka hiçbir kimse bilemez. İşte bu: Muhammed'in ondokuzun dışında hiç askeri yok mu? diyen Ebu Cehil'e bir cevaptır.

İbn Abbas'tan da rivayet edildiğine göre Peygamber (sav) Huneyn ganimetlerini paylaştırmakta iken Cebrail yanına gelip, huzurunda oturdu. Bir melek gelip şöyle dedi: Rabbin sana şunu şunu emrediyor. Peygamber (sav) bunun bir şeytan olmasından çekindi ve: "Ey Cebrail! Bunu tanıyor musun?" diye sordu. Cebrail: O bir melektir; fakat Rabbinin bütün meleklerini ben tanımam ki, dedi.(1)

el-Evzaî dedi ki: Musa: Rabbim, semada kim vardır? diye sordu. Yüce Allah, meleklerim, diye buyurdu. Musa: Sayıları ne kadardır, Rabbim? diye sordu. Yüce Allah: On iki koldur, diye buyurdu. Musa: "Her bir kolun sayısı ne kadardır?" diye sordu. Yüce Allah: Toprağın tanelerinin sayısı kadardır, diye buyurdu. Bu iki rivayeti de es-Sa'lebî zikretmiştir.

(1) Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl,* II, 285'te; İbn Adiyy'in: "bu hadisin senedindeki asıl musibetin Huseyn el-Aşkar olduğunu" söylediğini kaydetmektedir; İbn Adiyy, *el-Kâmil,* II, 361'de: "münker bir hadis" olduğunu; İbnu'l-Cevzî, *el-İlelu'l-Mütenâhiye,* I, 180'de Ebû Ma'mer'in "el-Aşkar'ın yalancı olduğunu" söylediğini naklemektedir.

Tirmizi'de de Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Sema (üzerindeki ağır yükten dolayı) gıcırdıyor. Gıcırdamakta haklıdır. Çünkü orada bir meleğin secde ederek alnını koymadığı dört parmaklık bir yer dahi yoktur."(1)

"Ve o" deliller, belgeler ve Kur'ân-ı Kerim **"insanlar için ancak bir öğüttür."**

"Ve o" Sekar'ın kendisi olan bu cehennem ateşi **"insanlar"** yani yaratılmışlar **"için ancak bir öğüttür"** diye de açıklanmıştır. Bir başka açıklama, dünyadaki ateş, âhiretteki ateş için ancak bir hatırlatmadır, şeklindedir. Bu açıklamayı ez-Zeccac yapmıştır.

Bir açıklama da şöyledir: Bu tehdit **"insanlar için ancak bir öğüttür."** Yüce Allah'ın kudretinin kemalini, O'nun yardımcılara, desteklere ihtiyacının olmadığını bilsinler ve öğüt alsınlar, demektir. Buna göre yüce Allah'ın: **"Ve o"** buyruğundaki zamir ordulara gitmektedir. Çünkü ona en yakın olarak anılmış olan isim "ordular"dır.

كَلَّا وَالْقَمَرِ ﴿٣٢﴾ وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ ﴿٣٣﴾ وَالصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ ﴿٣٤﴾ إِنَّهَا
لَإِحْدَى الْكُبَرِ ﴿٣٥﴾ نَذِيرًا لِلْبَشَرِ ﴿٣٦﴾ لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ
﴿٣٧﴾ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ ﴿٣٨﴾ إِلَّا أَصْحَابَ الْيَمِينِ ﴿٣٩﴾ فِي جَنَّاتٍ
يَتَسَاءَلُونَ ﴿٤٠﴾ عَنِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٤١﴾ مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ ﴿٤٢﴾ قَالُوا لَمْ نَكُ
مِنَ الْمُصَلِّينَ ﴿٤٣﴾ وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ ﴿٤٤﴾ وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ
الْخَائِضِينَ ﴿٤٥﴾ وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿٤٦﴾ حَتَّى أَتَانَا الْيَقِينُ ﴿٤٧﴾
فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ ﴿٤٨﴾

32. Ama öyle yapmıyorlar. Andolsun ay'a,
33. Geri geldiğinde geceye,
34. Aydınlandığı zaman sabaha,
35. Muhakkak ki o, büyük (musibet)**lerden biridir.**

(1) *Tirmizî*, IV, 556; *İbn Mâce*, II, 1402

36. İnsanlar için bir uyarıcıdır.
37. Aranızdan ileri gitmek veya geri kalmak isteyene.
38. Herbir nefis, kazandıkları karşılığında rehin alınmıştır.
39. Ashabu'l-Yemîn müstesnâ,
40. Cennetlerdedirler. Birbirlerine soru sorarlar;
41. Suçlular hakkında:
42. "Sizi Sekar'a ne sürükledi?"
43. Derler ki: "Biz namaz kılanlardan değildik.
44. "Yoksullara yemek yedirmezdik.
45. "Biz de dalanlarla birlikte dalardık.
46. "Din gününü de yalanlardık.
47. "Nihayet ölüm bize gelip çattı.
48. "Artık şefaat edenlerin şefaati onlara fayda vermez."

"Ama öyle yapmıyorlar. Andolsun ay'a" buyruğu hakkında el-Ferrâ dedi ki: "(كَلاَّ): **Ama öyle yapmıyorlar"** lafzı kasem (yemin) için bir sıladır (fazladan gelmiştir) ki, ifade: "(والقمر): Ve andolsun ay'a" taktirindedir.

Gerçek şu ki, andolsun ay'a anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu iki açıklamaya göre; "(كَلاَّ): **Ama öyle yapmıyorlar"** lafzı üzerinde vakıf yapılmaz. Bununla birlikte et-Taberî bunun üzerinde vakıf yapmayı caiz kabul etmiş ve cehennem bekçilerine karşı direneceklerini iddia eden kimselerin görüşlerini reddetmek anlamında kabul etmiştir. Yani durum cehennem bekçilerine karşı direneceğini iddia eden kimselerin söyledikleri gibi değildir.

Daha sonra yüce Allah, buna ay'a ve daha sonra gelen şeylere yemin ederek şöyle buyurmaktadır: **"Geri geldiğinde"** yani geri gittiğinde **"geceye"**

"(أَدْبَرَ): Geri gitti" şekli ile: (دَبَرَ) şekli aynı anlamdadır. Nâfî, Hamza ve Hafs: "(إِذْ أَدْبَرَ): ...iyinde" diye (elif'siz) okumuşlar, diğerleri ise "elif"li olarak; (إِذَا) diye okumuşlardır. Buna karşılık ikinci kelimeyi (دَبَرَ) şeklinde "elif"siz olarak okumuşlardır ki; her ikisi de aynı anlamda iki ayrı söyleyiştir.

Aynı anlamda olmak üzere; (دَبَرَ) ile (أدبر) denilir. Tıpkı: "(قبل الليل): Gece geldi" derken, (أقبل) da denilebildiği gibi. Nitekim Araplar: "(أمس الدابر): Giden dün" demişlerdir ki giden anlamında (المدبر) da derler. Sahr b. Amr b. eş-Şirrîd es-Sülemî dedi ki:

وَلَقَدْ قَتَلْنَاكُمْ ثُنَاءَ مَوْحَداً ... وَتَرَكْتُ مُرَّةَ مِثْلَ أَمْسِ الدَّابِرِ

"Andolsun sizleri birer ikişer öldürdük
Murre'yi de geçen dün gibi terkettim."

Beyitin son kelimesi: (المدبر) diye de rivayet edilmektedir. Bu el-Ferrâ ve el Ahfeş'in görüşüdür. Bazı dilciler ise şöyle demektedir: (دبّر الليل) tabiri gece geçmesi halinde kullanılır. (أدبر) ise geçmeye koyulduğu vakit kullanılır.

Mücahid dedi ki: İbn Abbas'a yüce Allah'ın: **"Geri geldiğinde geceye"** buyruğu hakkında soru sordum da o gece geri gidinceye kadar sustu. Ey Mücahid dedi, işte gecenin geri gittiği zaman budur, dedi.

Muhammed b. es-Semeyka; "(والليل إذا أدبر): Geri geldiğinde geceye" şeklinde "iki elif" ile okumuştur. Abdullah b. Ubey'in mushafında da bu şekilde iki elif iledir.

Kutrub dedi ki: (دبّر) diye okumak: "(أقبل): Geri döndü, geri geldi" demektir. Bu da Arapların arkadan gelen bir kimseyi anlatmak üzere: "(دبّر فلان): Filan geri geldi" ifadelerinden alınmıştır.

Ebu Amr dedi ki: Kureyşin şivesi de bu şekildedir. İbn Abbas'tan gelen bir rivayette de şöyle dediği zikredilmektedir: Doğrusu: (أدبر) şeklindedir. Çünkü ("elif"siz hali) ancak devenin sırtı hakkında kullanılır.

Ebu Ubeyd de (إذا أدبر) şeklini kullanmış ve şöyle demiştir: Çünkü böylesi ondan sonra gelen harflere daha uygun düşmektedir. Nitekim yüce Allah, daha sonra: "(والصبح إذا أسفر): **Aydınlandığı zaman sabaha"** diye buyurmuştur. Buna göre nasıl onların biri; (إذ) iken diğerleri (إذا) şeklinde gelir. Kur'ân-ı Kerim'de kasemden sonra; (إذ) diye gelen bir yer yoktur. Ondan sonra gelen hep (إذا) edatıdır.

"(أسفر): **Aydınlandı"** demektir. Genel olarak da "elif" ile okunmuştur. İbn es-Semeyka' ise (سفر) diye okumuştur ki, bunlar da iki ayrı söyleyiştir. "Filanın yüzü aydınlandı" anlamında (سفر وجهُ فلان) denildiği gibi; fiil (اسفر) şeklinde de kullanılabilir. Hadiste şöyle denilmiştir: "(أسفِروا بالفجر، فإنه أعظم للأجر): Sabah namazını aydınlık vakitte kılınız. Çünkü böylesi ecrin daha da büyümesine sebeptir."[1] Sabah namazını aydınlık vaktinde kılınız, demektir. Ortalık aydınlanıncaya kadar namazı uzatınız diye de açıklanmıştır.

"(الإسفار): Aydınlık olmak, aydınlatmak" demektir. "(اسفر وجهه حسناً): Yüzü güzellikle parıldadı" anlamındadır. "(سفرت المرأة): Kadın yüzünü açtı, gösterdi" demektir. Bu şekilde hareket eden kadına da; "(سافر): Yüzü açık kadın" denilir. Bununla birlikte "karanlığı silip süpürdü" anlamında: (سفَر الظلامَ)'den gelmesi de mümkündür. "(يُسفِر البيت): Ev süpürüldü" anlamına gelmesi gibi. Düşen ağaç yapraklarına; (السَّفير) denilmesi de buradan gelmektedir. Bunlara bu ismin veriliş sebebinin rüzgarların onları önüne katıp sürüklemesi (süpürmesi) olduğu da söylenmiştir. "(المِسْفَرة) Süpürge" demektir.

(1) İbn Hibbân, *Sahih*, IV, 357; *Tirmizî*, I, 289; *Nesâî*, I, 272

"Muhakkak ki o, büyüklerden biridir." lafzı kasemin (yeminin) cevabı dır. Yani şüphesiz ki bu ateş **"büyüklerden"** büyük musibetlerden **"biridir."** Mukatil'in açıklaması da şöyledir: "(الْكُبَرِ): **Büyükler (el-kuber)"** ateşin isimlerinden birisidir. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre **"muhakkak ki o"** yani onların Muhammed (sav)'ı yalanlamaları **"büyüklerden biridir,"** büyük günahlardan bir günahtır, demektir.

Bir başka açıklamaya göre; şüphesiz ki kıyametin kopması büyük işlerden birisidir, demektir.

Bu lafız pek büyük cezalar anlamındadır. Recez vezninde şair şöyle demiştir:

يا بن المُعَلَّى نَزلتْ إحدى الكُبَرْ داهيةُ الدهـرْ وصَمَّـاءُ الغِيَرْ

"Ey İbne'l-Muallâ, o büyük cezalardan birisi indi
Zamanın musibetidir ve değişip duran hallerin en sağır olanıdır o."

"(الكُبَرِ): **Büyükler"**in tekili; (كُبرى) şeklinde gelir. "(الصُّغْرى): Küçük"ün çoğulunun; (الصُّغَر) diye gelmesi; "(العُظْمى): Büyük"ün çoğulunun (العُظَم) diye gelmesi gibi.

"(لإِحْـدَى): **Biridir"** lafzı genel olarak bu şekilde okunmuştur. Bu, müennes olarak, bina edilmiş bir isimdir, müzekker olarak bina edilmiş değildir. "(عُقْبَى واخرى): Ukbâ ve uhra" kelimeleri gibi. Bundaki "elif" kat' elifidir, vasıl halinde kaybolmaz.

Cerir b. Hâzim, İbn Kesir'den hemzenin hazfi ile "(إنَّهَا لَحْدى الكُبَرِ): Muhakkak ki o büyüklerden biridir" diye okuduğunu rivayet etmiştir.

"İnsanlar için bir uyarıcıdır" buyruğundan kasıt, cehennem ateşidir. Yani nitelikleri belirtilen bu cehennem ateşi **"insanlar için bir uyarıcıdır."**

Bu buyrukta; "(نَذِيراً): **Bir uyarıcıdır"** buyruğu; "(إنَّها): **Muhakkak ki o"** lafzındaki zamirden hal olarak nasb ile gelmiştir. Bu açıklamayı ez-Zeccâc yapmıştır. **"Uyarı"** anlamındaki lafzın, müzekker olarak gelmesi, azab anlamında oluşundan dolayıdır. Yahutta nisbet anlamı ile; "(ذات إنذار): Uyarıcı özelliğine sahib" demek olabilir. Bu da Arapların (آمرأة طالق وطاهر): Boşanmış kadın, temiz kadın" demelerine benzer.

el-Halil dedi ki: **Nezir:** Uyarıcı, korkutucu lafzı "nekr" gibi mastardır. Müennese (bu şekliyle) sıfat yapılmasının sebebi de budur.

el-Hasen dedi ki: Allah'a yemin ederim ki, O, insanları cehennem ateşinden daha dehşetli bir şeyle uyarmış, korkutmuş değildir.

"Nezîr: Uyarıcı"dan kastın, Muhammed (sav) olduğu da söylenmiştir. Yani sen insanlara uyarıcı olarak kalk; yani sen onlar için bir korkutucu olarak dikil. Buna göre **"uyarıcı"** lafzı sûrenin baş taraflarında geçen ***"kalk ve uyar"*** lafzındaki *"kalk!"* emrinden haldir.

Ebu Ali el-Fârisî ve İbn Zeyd, bu İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir, demişlerse de el-Ferrâ bunu kabul etmemektedir.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: Bazı müfessirler anlamının şöyle olduğunu söylemişlerdir: "Ey örtünüp bürünen! İnsanlar için bir uyarıcı olarak kalk!" Ancak böyle bir açıklama güzel değildir. Çünkü her ikisi arasındaki ifadeler alabildiğine uzamış bulunmaktadır.

Bir başka açıklamaya göre, bu yüce Allah'ın sıfatlarındandır. Ebu Muaviye ed-Darîr şunu rivayet etmektedir: Bize İsmail b. Semî, Ebu Rezîn'den anlattı. **"İnsanlar için bir uyarıcıdır"** buyruğu hakkında dedi ki: Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: Ben sizi ondan uyarıyorum. O halde ondan sakının ve korkun.

Bu açıklamaya göre; "(نذيراً): **Uyarıcı"** lafzı hal olarak nasbedilmiştir. Yani: **"Biz, cehennem bekçilerini yalnız meleklerden yaptık."** Bununla insanlara uyarıcı olayım diye (yaptım), demek olur.

Lafzın, yüce Allah'ın: **"Rabbinin ordularını O'ndan başka kimse bilmez"** buyruğundaki **"O"** lafzından hal olduğu da söylenmiştir.(1)

Şöyle de açıklanmıştır: Bu mastar konumundadır. Sanki: "(إنذار للبشر): İnsanları kesinlikle uyarmak için" diye buyurmuş gibidir.

el-Ferra dedi ki: Buradaki "uyarıcı"nın "uyarmak" anlamında olması da mümkündür. "(أنذر إنذاراً): Bir uyarıda bulun!" demektir. Bu da yüce Allah'ın: "(فَكَيْفَ كانَ نَذِيرِ): *Benim korkutmam ... nasılmış?"* (el-Mülk, 67/17) buyruğuna benzer ki: "(إنذاري): Benim korkutmam, benim uyarmam" demektir. Buna göre sûrenin başı ile alakalı olmaktadır. Yani: *"Kalk ve uyar."* Bu da; "(إنذاراً) anlamındadır (ki uyardıkça uyar, iyiden iyiye uyar, gibi bir anlam ifade eder).

Takdir edilen bir fiil ile nasbedildiği de söylenmiştir.

İbn Ebi Able: "(نَذِيرٌ): Bir uyarıcıdır" şeklinde ref ile: "(هو): O" takdiri ile okumuştur. Yani şüphesiz ki Kur'ân-ı Kerim -ihtiva ettiği vaad ve tehditler dolayısıyla- bütün insanlık için bir uyarıcıdır, diye açıklanmıştır.

"Aranızdan ileri gitmek veya geri kalmak isteyene" buyruğunda yer alan: "(لِمَنْ): ... **yene"** lafzındaki "lam" harfi **"bir uyarıcıdır"** lafzına taalluk etmektedir. Yani o aranızdan hayır ve itaate doğru ileri geçmek yahutta şer ve ma-

(1) Buna göre anlam şöyle olur: İnsanları uyarıcı olmak üzere Rabbinin ordularını O'ndan başka kimse bilmez.

siyete doğru geri kalmak isteyen kimseler için bir uyarıcıdır. Yüce Allah'ın: *"Andolsun ki sizden"* hayırda *"öne geçenleri de Biz bilmişizdir"* o hususta *"sizden sonraya kalanları da bilmişizdir."* (el-Hicr, 15/24) buyruğu buna benzemektedir.

el-Hasen dedi ki: Bu buyruk, her ne kadar haber vermek suretinde ise de, aslında bir tehdittir. Yüce Allah'ın: *"Artık dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun."* (el-Kehf, 18/29) buyruğu gibidir.

Kimi tevil bilginleri de şöyle demiştir: Buyruk, Allah'ın ileri gitmesini veya geri kalmasını istediği kimselere ... anlamındadır. Yani buradaki **"istemek,"** yüce Allah ile alakalıdır. Öne geçirmek iman, geriye kalmak küfürdür. İbn Abbas şöyle derdi: Bu, Muhammed (sav)'a iman ve itaat ile öne geçen kimselerin ardı arkası kesilmeyen bir mükâfat ile mükâfatlandırılacağına, buna karşılık itaatten geri kalarak Muhammed (sav)'ı yalanlayan kimsenin ise ardı arkası kesilmeyen bir ceza ile cezalandırılacağına dair bir haber ve bir tehdittir.

es-Süddî: **"Aranızdan"** daha önce sözü geçen cehennem ateşine **"ileri gitmek veya"** cennete gitmek üzere ondan **"geri kalmak isteyene"** diye açıklamıştır.

"Herbir nefis kazandıkları karşılığında rehin almıştır." Kazandıkları ile rehin alınmış, işledikleri ile sorumlu tutulacaktır. Bu yaptıkları onu ya kurtaracaktır yahutta helâke götürecektir.

"(رَهِينَةٌ): **Rehin alınmıştır"** buyruğu, yüce Allah'ın: "(كُلُّ امْرِىءٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ): *Her nefis kendi kazandıkları karşılığında bir rehinedir"* (et-Tur, 52/21) buyruğundaki "nefis" lafzının müennesliği dolayısıyla müennes gelmiş değildir. Çünkü eğer, sıfat olarak gelmesi kastedilmiş olsaydı -tenis te'si gelmeksizin- "rehîn" denilirdi. Çünkü "mef'ul" anlamında kullanılan "faîl" veznindeki kelimelerde müzekker ile müennes arasında bir fark yoktur. Ancak buradaki kelime "rehin bırakmak ve alınmak" anlamında bir isimdir. (الشتيمة)'in "sövmek" anlamında: (الشتم) diye kullanılması gibi. Sanki: "(كل نفس بما كسبت رهين): Her nefis kazandıkları karşılığında rehin alınmıştır" denilmiş gibidir. el-Hamase'deki şu beyit de bu kabildendir:

أَبْعَدَ الَّذِي بِالنَّعْفِ نَعْفِ كُوَيْكِبٍ رَهِينَةُ رَمْسٍ ذِي تُرَابٍ وَجَنْدَلِ

"Toprağı bol, o vadide gömüldüğü mezarın toprağına rehin olan
Küveykib tepesindeki o tepe(de yatan) o kimseden sonra mı
(katillerini affedeceğiz)?"

Şair burada: "(رهْن رمس): Toprağın rehin aldığı..." demiş gibidir. Buyruk: Herbir nefis Allah'ın nezdinde kazancı karşılığında kurtulması sözkonusu olmaksızın rehin alınmıştır, demektir.

"Ashabu'l-Yemin müstesnâ." Onlar günahları karşılığında rehin alınmazlar. Kimliklerinin tayini hususunda farklı görüşler vardır. İbn Abbas, bunlar meleklerdir, demişlerdir. Ali b. Ebi Talib: Günah kazanmamış, bundan dolayı kazandıkları karşılığında rehin alınmamış olan müslümanların küçük çocuklarıdır, demiştir.

ed-Dahhak: Allah'tan kendileri için iyilik (cennet) ezelden beri takdir edilmiş olduğu kimselerdir, demiştir. Buna yakın bir açıklama İbn Cüreyc'den gelmiştir. O, şöyle demektedir: Herbir nefis ameli karşılığında hesaba çekilecektir. **"Ashabu'l-yemin müstesnâ"** onlar ise cennetliklerdir, hesaba çekilmezler.

Yine Mukatil de böyle demiştir: Bunlar misak gününde Allah'ın kendilerine: Bunlar da cennetliktir ve bundan dolayı da aldırış etmiyorum, dediği Âdem'in sağında bulunan cennetliklerdir. el-Hasen b. Keysan da şöyle demiştir: Bunlar ihlâs sahibi müslümanlardır. Bunlar rehin alınmayacaklardır. Çünkü bunlar (vaktiyle) üzerlerindekini eksiksiz yerine getirmişlerdir.

Ebu Zabyan'dan, o İbn Abbas'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bunlar müslümanlardır.

Bir açıklama da şöyledir: Hak ashabı ile iman ehli olanlar müstesnâdır. Bunlar kitabları sağ taraflarından verilecek olanlardır, diye de açıklanmıştır.

Ebu Cafer el-Bakır dedi ki: Bizler ve bizim taraftarlarımız Ashabu'l-Yeminiz. Buna karşılık bizleri yani ehl-i beyti buğzeden herkes ise rehin alınacaktır.

el-Hakem dedi ki: Bunlar Allah'ın kendi (dini)ne hizmet için seçtiği kimselerdir. Bunlar rehin alınanlar arasına girmezler. Çünkü bunlar Allah'ın (dininin) hizmetkârları ve seçkinleridir. Kazandıklarının onlara bir zararları olmaz.

el-Kasım dedi ki: Her nefis hayır olsun, şer olsun kazancı karşılığında rehin alınacaktır. Kazandıklarına ve dinine hizmetlerine değil de, Allah'ın lütuf ve rahmetine güvenenler müstesnâ. Çünkü kazandıklarına güvenen herkes rehin alınacaktır. Allah'ın lütfuna güvenen herkes ise rehin alınmayacaktır.

"Cennetlerde" cennetlerin bahçelerinde **"dirler. Biribirlerine soru sorarlar. Suçlular"** müşrikler **"hakkında."**

"Sizi Sekar'a ne sürükledi?" Buraya girmenize ne sebeb oldu? (Meâlde: sürüklemek anlamı verilen fiil ile aynı kökten gelmek üzere): Şöyle deme-

ye benzer: "(سلكت الخيط في كذا): İpi şuna sürükledim (soktum)."

el-Kelbî dedi ki: Cennet ehlinden olan bir kimse cehennem ehlinden olan bir kimseye adını söyleyerek: Ey filan... diye sorar.

Abdullah b. ez-Zübeyr'in kıraatinde; "(يا فلانُ ما سَلَكَك في سَقَر): Ey filan seni Sekar'a ne sürükledi?" şeklindedir. Yine ondan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ömer b. el-Hattab bu şekilde okumuştur. Ancak bu Kur'ân'a dil uzatanların ileri sürdükleri gibi Kur'ân böyledir, diye değil, tefsir olmak üzere gelmiş bir kıraattir. Bu açıklamayı Ebu Bekr b. el-Enbârî yapmıştır.

Mü'minler, meleklere akrabalarına dair soru sorarlar, melekler de müşriklere soru sorarak onlara: **"Sizi Sekar'a ne sürükledi"** diye sorarlar; şeklinde de açıklanmıştır.

el-Ferrâ dedi ki: Bu açıklamada ashabu'l-yemin'in (mü'minlerin küçük yaşta ölmüş) çocukları olduğu görüşünü destekleyen bir taraf vardır. Çünkü onlar günahın ne olduğunu bilmezler.

Cehennemlikler **"derler ki: Biz namaz kılanlardan"** namaz kılan mü'minlerden **"değildik. Yoksullara yedirmezdik."** Yani sadaka vermezdik. **"Biz de dalanlarla birlikte dalardık."** Batıl ehli ile birlikte batıllarında karışıp giderdik.

İbn Zeyd dedi ki: Muhammed (sav)'ın durumu hakkında dalanlarla birlikte biz de dalardık. Bu da onların -Allah'ın laneti üzerlerine olsun- o bir kâhindir, bir delidir, bir şairdir, bir sihirbazdır şeklindeki sözleridir.

es-Süddî dedi ki: Yani bizler de yalanlayıcılarla birlikte yalanlardık. Katade dedi ki: Birisi azdı mı biz de onunla birlikte azardık.

Anlamının, bizler başkalarına uyan kimselerdik, kendisine uyulan kimseler değildik, şeklinde olduğu da söylenmiştir.

"Din gününü de yalanlardık." Yani amellerinin karşılığının verileceği, kulların arasında hüküm verileceği, kıyamet gününü tasdik etmezdik, doğrulamazdık.

"Nihayet ölüm (yakîn) bize gelip çattı." Yani ölüm, gelip bizi buldu. Yüce Allah'ın: *"Ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et"* (el-Hicr, 15/99) buyruğunda da bu anlamdadır.

"Artık şefaat edenlerin şefaati onlara fayda vermez." Bu buyruk, günahkârlara şefaatin doğru olduğuna delildir. Çünkü tevhid ehlinden birtakım kimseler, günahları sebebiyle azab gördükten sonra onlara şefaat edilecektir, yüce Allah da tevhidleri ve şefaat edilmesi sebebiyle onlara merhamet buyurup, cehennemden çıkartacaktır. Kâfirler hakkında ise şefaat edecek bir şefaatçi olmayacaktır.

Abdullah b. Mesud (r.a) dedi ki: Peygamberiniz (Allah'ın salât ve selâmı ona) dört şefaatçiden birisi olacaktır. Cebrail, sonra İbrahim, sonra Musa veya İsa, sonra da sizin Peygamberimiz -Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun- sonra melekler, sonra peygamberler, sonra sıddîklar, sonra şehidler (şefaat edecektir). Geriye birtakım kimseler cehennemde kalmaya devam edecektir. Onlara: **"Sizi Sekar'a ne sürükledi"** denilecek, onlar **"derler ki: Biz namaz kılanlardan değildik, yoksullara yedirmezdik... Artık şefaat edenlerin şefaati onlara fayda vermez."** Abdullah b. Mesud dedi ki: İşte cehennemde (ebediyyen) kalacaklar, bunlar olacaktır.(1) Biz bunun senedini *"et-Tezkire"* adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz.

فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ ﴿٤٩﴾ كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ ﴿٥٠﴾
فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ ﴿٥١﴾ بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُؤْتَىٰ صُحُفًا
مُنَشَّرَةً ﴿٥٢﴾ كَلَّا ۖ بَل لَّا يَخَافُونَ الْآخِرَةَ ﴿٥٣﴾

49. Ne oluyor onlara ki, öğütten yüz çeviricidirler?
50, 51. Onlar sanki aslandan ürküp, kaçan yaban eşekleridir.
52. Hatta onlardan herbiri kendisine açılmış sahifeler verilmesini ister.
53. Asla! Doğrusu onlar âhiretten korkmazlar.

"Ne oluyor onlara ki öğütten yüz çeviricidirler?" Mekke ehline ne oluyor ki, onlar sizin getirdiklerinizden yüz çevirip, geri dönüyorlar? Mukatil'in *Tefsir*'inde şu ifadeler yer almaktadır: Kur'ân'dan yüz çevirmek iki türlüdür: Birisi bile bile red ve inkâr etmektir. Diğeri ise gereğince amel etmeyi terketmektir.

"(مُعْرِضِينَ): **Yüz çeviricidirler"** buyruğu; "(لَهُمْ): **Onlara"** lafzındaki "he" ve "mim" zamirinden hal olarak nasbedilmiştir. "Lam"da fiil manası vardır. Dolayısıyla halin nasbedilmesi fiil manasına binâendir.

"Onlar sanki" yani bu kâfirler, sanki Muhammed (sav)'dan kaçışlarında **"arslandan ürküp kaçan yaban eşekleridir."**

(1) İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, XI, 427'de; buna yakın bir hadisin Ahmed, Nesâî ve Hâkim tarafından rivâyet edildiğini belirtmektedir.

İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah burada yaban eşeklerini kastetmektedir. "(مُسْتَنفِرَةٌ): **Ürküp, kaçan"** lafzını Nafi ve İbn Âmir "fe" harfini üstün olarak okumuştur ki; bu da ürkütülmüş ve korkutulmuş anlamındadır. Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim bunu tercih etmiştir. Diğerleri ise kesreli okumuşlardır ki, ürküp kaçmış anlamındadır. Arapçada; "(نَفَرت): Ürküp, kaçtı" ile (اسْتَنفرت) aynı anlamda kullanılır. Tıpkı: "(عَجِبت): Hayret ettim" anlamında; (اسْتَعجبت) diye kullanılması; "Alay ettim" anlamında: (سَخِرت واسْتَسخرت) kullanılması gibidir. el-Ferra da şu beyiti zikretmektedir:

أَمْسِكْ حِمَارَكَ إِنَّه مُسْتَنْفِرٌ فِي إِثْرِ أَحْمِرَةٍ عَمَدْنَ لِغُرَّبِ

"Eşeğini iyice tut, çünkü o ürküp kaçmaktadır
(Şam topraklarında bir dağ olan) Ğurrab'a doğru giden eşeklerin arkasında."

"(قَسْوَرَةٌ): **Arslan"** lafzı "ona ok atan atıcılardan..." demektir. Bazı dilciler: "(القسورة): Ok atan" demektir, demişlerdir. Çoğulu da aynı şekilde: (القَسْورة) diye gelir.(1)

Said b. Cübeyr, İkrime, Mücahid, Katade, ed-Dahhak ve İbn Keysan da böyle demiştir: "el-Kasvere" ok atanlar ve avcılar demektir. Bu açıklamayı Ata, İbn Abbas'tan, Ebu Zabyan da Ebu Musa el-Eş'arî'den de rivayet etmiştir.

"Arslan" anlamında olduğu da söylenmiştir. Bunu da Ebu Hureyre ve yine İbn Abbas söylemiştir.

İbn Arefe dedi ki: Bu kahretmek, zorlayıp, mecbur etmek anlamında: "(القَسْر)'dan gelmektedir. Yani o arslanları, yırtıcı hayvanları dahi kahreder. Yabani eşekler ise yırtıcı hayvanlardan kaçarlar.

Ebu Hamza, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ben Arapçada "el-kasvere"nin arslan anlamında kullanıldığını bilmiyorum. Fakat bu güçlü, kuvvetli adamlar anlamındadır. Buna göre "el-kasvere"; adamlar topluluğu demektir demiş ve şu beyiti zikretmiştir:

يَا بِنْتَ كُونِي خَيِّرَةً لِخَيِّرِه أَخْوَالُهَا الجِنُّ وَأَهْلُ القَسْوَرَهْ

"Ey kız, sen çok hayırlı bir kadının çok hayırlı bir kızı ol
Dayıları cinler ile yiğit adamlar topluluğudur."

(1) Birincisinin bazı sözlüklere göre "te"siz olma ihtimali vardır. Ancak bunun tekilinin de, çoğulunun da aynı olduğunu söyleyenler de vardır. Bk. *Lisânu'l-Arab*, V, 92

Yine ondan şöyle dediği nakledilmiştir: "(ركز الناس): İnsanların sesleri" demektir. Yine ondan nakledildiğine göre; "(فرّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ): Avcıların iplerinden, ağlarından kaçan" demektir. Yine ondan nakledildiğine göre "el-kasvere"nin Arapçası arslandır. Habeşçe'de avcılar demektir. Farsça'da bunun karşılığı "şîr"dir. Nabatilerin dilinde ise "arya"dır.

İbnu'l-A'rabî dedi ki: Kasvere gecenin ilk vakitleridir. Yani gece karanlığından ürküp kaçan... demektir. İkrime de böyle açıklamıştır.

Gecenin ilk karardığı vakit olduğu da söylenmiştir. Gecenin son vakitlerdeki kararmasına ise "kasvere" denilmez.

Zeyd b. Eslem dedi ki: Güçlü, kuvvetli adamlardan (ürküp, kaçan yabani eşekler) demektir. Araplara göre güçlü, kuvvetli olan herbir kimse "kasvere" ile "kasver" diye adlandırılır. Lebid b. Rabia dedi ki:

إذا ما هَتَفْنا هَتفَةً في نَدِيِّنا أتانا الرجالُ العائدون القَساوِر

"Biz meclisimizde bir defa seslendik mi
O güçlü, kuvvetli (tekrar tekrar hücuma) dönen
o yiğitler (kasvere'ler) bize gelir."

"Hatta onlardan herbiri kendisine açılmış sahifeler" açılmış kitaplar **"verilmesini ister."**

Şöyle ki: Ebu Cehil ve Kureyş'ten bir topluluk dedi ki: Ey Muhammed! Sen bize alemlerin Rabbinden üzerlerinde: Ben size Muhammed (sav)'ı peygamber olarak gönderdim diye yazılı mektuplar getir. Yüce Allah'ın: ***"Buna rağmen üzerimize okuyacağımız bir kitab indirmediğin sürece de çıktığına asla iman etmeyiz"*** (el-İsra, 17/93) buyruğu (bu yönüyle) buna benzemektedir.

İbn Abbas dedi ki: Kureyşliler şöyle diyordu: Eğer Muhammed doğru sözlü ise sabah olunca herbirimizin yanında kendisine dair bir azaptan azad ve cehennem ateşinden yana emin olduğuna dair yazılı bir sahife bulunsun.

Matar el-Verrak dedi ki: Onlar hiçbir amelde bulunmaksızın (bu hususların) kendilerine verilmesini istediler.

el-Kelbî dedi ki: Müşrikler dedi ki: Bize ulaştığına göre İsrailoğullarından bir kimse, sabah uyandığında başının ucunda işlediği günahın ve bu günahın keffaretinin yazılı olduğunu görüyordu. Sen de bize bunun gibisini getir.

Mücahid dedi ki: Onlar herbirilerine Allah'tan filan oğlu filana diye yazı-

li bir kitab (mektub) indirilmesini istediler.

Bunun güzel bir şekilde anılarak, böyle bir mektubun gönderilmesi, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu durumda **"sahifeler"** kişinin anılması manasına, mecaz anlamıyla kullanılmış olmaktadır.

Yine onlar şöyle demişlerdi: Kişinin işleyeceği günahlar, önceden kendisi için yazılmış olduğuna göre biz ne diye bunu görmüyoruz?

"Asla!" Böyle bir şey olmayacaktır. Gerçekten, anlamında olduğu da söylenmiştir, ancak birincisi daha güzeldir. Çünkü onların söylediklerini reddetmektedir.

"Doğrusu, onlar âhiretten korkmazlar." Yani onlar dünyaya aldanarak âhiretten korkmadıkları için o, temenni ettiklerini kendilerine vermeyeceğim.

Said b. Cübeyr; **"açılmış sahifeler"** anlamındaki buyruğu; (صُحُفاً مُنْشَرَةً) şeklinde "hâ" ve "nun" harflerini sakin olarak okumuştur. "Ha" harfinin sâkin okunması bir tahfiftir. "Nun" harfinin sakin okunması ise şazdır. Çünkü: "(نشرت الثوب وشبهه): Kumaşı ve benzerlerini açtım, yaydım" denilir. Buna karşılık; "(انشرت) denilmez. (Yani Said b. Cubeyr'in ikinci kelimeyi okuyuşu ancak bu denilmeyen fiilden getirilmesi halinde mümkün olabilir.) Bununla birlikte sahifeyi ölüye benzetmiş de olabilir. Sahife katlanıp dürülmekle ölmüş gibi kabul edilir. Açıldı mı hayat bulur. Bu durumda: "(أنشر الله الميت): Allah ölüyü diriltti" kullanımından gelmiş gibi kabul etmiş olur. Tıpkı ölünün canlandırılmasının, elbisenin açılmasına benzetildiği gibi. O bakımdan ölü hakkında: "(نشر الله الميت): Allah ölüyü diriltti" denilebilir. Bu, bu hususta bir şivedir.

كَلَّآ إِنَّهُ تَذْكِرَةٌ ﴿٥٤﴾ فَمَن شَآءَ ذَكَرَهُ ﴿٥٥﴾ وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّآ
أَن يَشَآءَ ٱللَّهُ هُوَ أَهْلُ ٱلتَّقْوَىٰ وَأَهْلُ ٱلْمَغْفِرَةِ ﴿٥٦﴾

54. Hayır, gerçekten o bir öğüttür.
55. Kim dilerse ondan öğüt alır.
56. Allah dilemedikçe de öğüt alamazlar. İşte O, kendisinden korkulmaya lâyık olandır, bağışlamak da O'na yaraşır.

"Hayır" şüphesiz**"gerçekten O"** Kur'ân-ı Kerim **"bir öğüttür. Kim dilerse ondan öğüt alır."** Onunla öğüt alır.

"Allah dilemedikçe de öğüt alamazlar." Yani onların, Allah'ın onlar için bunu dilemesi sözkonusu olmadıkça öğüt almaya güçleri yoktur.

"Öğüt alamazlar" anlamındaki: (يَذْكُرُونَ); genel olarak "ye" ile okunmuştur. Ebu Ubeyd de bu okuyuşu tercih etmiştir. Çünkü daha önce yüce Allah **"Asla, doğrusu onlar âhiretten korkmazlar"** diye buyurmuştur. Ancak Nafi ve Yakub "te" ile okumuştur. (Siz alamazsınız demek olur). Ebu Hatim de bu okuyuşu tercih etmiştir, çünkü daha geneldir. Bunun ("zel" harfinin) şeddesiz okunacağı hususunda ise ittifak etmişlerdir.

"İşte O, kendisinden korkulmaya layık olandır. Bağışlamak da O'na yaraşır." Tirmizî ve İbn Mace'nin *Sünen*'inde Enes b. Malik'ten, onun da Rasûlullah (sav)'dan rivayetine göre Peygamber şu: **"İşte O, kendisinden korkulmaya layık olandır, bağışlamak da O'na yakışır"** buyruğu hakkında şöyle buyurmuştur: "Şanı yüce ve mübarek Allah buyurdu ki: Ben kendisinden korkulmaya layık olanım. Bu sebebten kim Benden korkar da Benimle birlikte başka bir ilah koşmazsa, Ben de ona (günahlarını) bağışlamaya layık olanım." Tirmizi'nin lafzı bu şekildedir. Hadis hakkında da şunları söylemiştir: Bu hasen, garib bir hadistir.(1)

Kimi tefsirlerde şöyle denilmiştir: O, büyük günahlardan vazgeçip, kendisine tevbe eden kimselere, günahlarını bağışlamaya ehil olandır. Aynı şekilde küçük günahları da, büyük günahlardan kaçınmak suretiyle bağışlamaya layık olandır.

Muhammed b. Nasr dedi ki: Kulumun Benden korkmasına layıkım. Eğer böyle yapmayacak olursa, bu sefer ona mağfiret etmeye, ona merhamet etmeye lâyık olanım. Ben Ğafûr ve Rahîmim.

el-Müddessir Sûresi'nin tefsiri burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun.

(1) *Tirmizî*, V, 430; *Dârimî*, II, 392 (az farkla); *İbn Mâce*, II, 1437.

Kıyâme Sûresi

1-40. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de inmiştir. Kırk âyettir

لَآ اُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ ﴿١﴾ وَلَآ اُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ ﴿٢﴾ اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ
اَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ ﴿٣﴾ بَلٰى قَادِرِينَ عَلٰٓى اَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ ﴿٤﴾ بَلْ يُرِيدُ الْاِنْسَانُ
لِيَفْجُرَ اَمَامَهُ ﴿٥﴾ يَسْـَٔلُ اَيَّانَ يَوْمُ الْقِيٰمَةِ ﴿٦﴾

1. Hayır... Kıyamet gününe yemin ederim,
2. Yine hayır, kendini kınayan nefse yemin ederim.
3. İnsan, Biz onun kemiklerini asla toplayıp, bir araya getirmeyeceğimizi mi zanneder?
4. Evet, Biz parmak uçlarını bile toplayıp, düzenlemeye kadiriz.
5. Fakat insan önündekini yalanlamak ister.
6. "Kıyamet günü de ne zamanmış?" diye sorar.

"Hayır... Kıyamet gününe yemin ederim" buyruğundaki: "(لا): **Hayır**"ın sıla (fazladan bir bağlaç) olduğu söylenmiştir. Sûrenin başına gelmesinin caiz oluşu Kur'ân-ı Kerîm'in tümünün birbiriyle muttasıl olmasından ve buna bağlı olarak tek bir söz hükmünde oluşundan dolayıdır. İşte bundan

dolayı bazan bir husus, herhangi bir sûrede, sözkonusu edilirken onun cevabı bir başka sûrede gelebilmektedir. Yüce Allah'ın: *"Dediler ki: Ey kendisine zikr (Kur'ân) indirilen kişi! Mutlaka sen bir delisin"* (el-Hicr, 15/6) buyruğunun cevabının bir başka sûrede: *"Sen Rabbinin nimeti sayesinde bir deli değilsin"* (el-Kalem, 68/2) diye gelmesi gibi.

Bu buyruk: Kıyamet gününe yemin ederim, demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas, İbn Cübeyr ve Ebu Ubeyde yapmıştır. Şairin şu beyiti de -bu yönüyle- buna benzemektedir:

تـذكّرتُ لَيْلَـى فاعترتنِـي صَبَابَةٌ فكاد صَمِيمُ القلـبِ لا يَتَقَطَّعُ

"Leylâ'yı hatırladım, bu sebepten bir özlem gelip buldu beni
Bu sebepten kalbim ta içinden parçalanacak neredeyse."

Ebu'l-Leys es-Semerkandî şunu nakletmektedir: Bütün müfessirler: **"Hayır... yemin ederim"** buyruğunun **"yemin ederim"** anlamında olduğunu ittifakla kabul etmişlerdir. Ancak "(لا): **Hayır**"ın tefsiri hususunda farklı görüşleri vardır. Kimisine göre, bu süs için söze getirilmiş bir fazlalıktır. Arapçada bu edat fazladan getirilebilmektedir. Nitekim bir başka âyet-i kerimede: "(قَالَ مَا مَنَعَكَ أَنْ لاَ تَسْجُدَ): *Seni secdeden ne alıkoydu?"* (Sâd, 38/75) diye buyurulmaktadır ki; bu da (secde etmemekten değil de meâlde olduğu gibi) "secde etmekten" demektir.

Bazıları da: **"Hayır"** anlamındaki lafız, öldükten sonra dirilişi inkâr ettikleri için onların görüşlerini reddetmek üzere zikredilmiştir, derler. O bakımdan: Durum sizin ileri sürdüğünüz gibi değildir, diye buyurmuştur; demiştir.

Derim ki: Bu el-Ferrâ'nın görüşüdür. el-Ferrâ dedi ki: Nahivcilerin bir çoğu **"hayır"** anlamındaki lafız sıladır, derler. Fakat inkâr ifade eden bir sözle başlayıp, sonra da onu sıla olarak kabul etmek caiz değildir. Çünkü durum böyle olsaydı, inkâr ihtiva eden haber ile inkâr ihtiva etmeyen haber birbirinden ayırd edilemezdi. Ancak Kur'ân-ı Kerîm öldükten sonra dirilişi, cenneti ve cehennemi inkâr eden kimselerin görüşlerini reddederek, ister mübtedâ olsun, ister olmasın (yeni bir başlangıç olsun veya olmasın) ifadelerinin bir çoğunda onları reddetmeyi ihtiva eden yeminler kullanmıştır. Bu da Arapların: "Hayır, Allah'a yemin ederim ki bu işi yapmam" demelerine benzer. Buradaki **"hayır"** daha önce geçmiş bir ifadeyi reddetmek içindir. Bu da bir kimsenin: Hayır, Allah'a yemin ederim ki şüphesiz kıyamet bir gerçektir, demesine benzer ki; bu ifade ile kıyameti inkâr etmiş birtakım kimseleri yalanlamış gibi oluyoruz.

el-Ferrâ'nın dışındakiler İmrulu'l-Kays'ın şu beyitini zikretmişlerdir:

فـلا وأبيكِ آبنـةَ العامِرِ يَّ لا يَدَّعِـي القـومُ أنّـي أفِرّ

"Hayır, ey Âmirî kızı, baban hakkı için
Onlar asla benim kaçtığımı iddia edemezler."

Ğuveyye b. Sülmâ da şöyle demektedir:

ألا نادتْ أمامـةُ باحتمال لِتحزُنَـني فلا بِكِ ما أبالي

"Evet, Ümame buradan göçüleceğini ilan etti
Beni üzsün diye. Hayır, halbuki ben sana asla aldırmıyorum."

Faydası; red hususunda kasemi (yemini) pekiştirmektir.

el-Ferrâ dedi ki: Bu yönü bilmeyenler "elif"siz olarak "(لأقسِمُ): Kesinlikle yemin ederim" şeklinde okurlar, sanki yeminin başına gelmiş bir "tekid lamı" gibi değerlendiriyorlardı. Bu da doğrudur. Çünkü Araplar: "(لأقسم بالله): Kesinlikle Allah adına yemin ederim ki..." derler. Bu, el-Hasen, İbn Kesir, ez-Zührî ve İbn Hürmüz'ün kıraatidir.

"Kıyamet gününe" yani insanların Rabblerinin huzuruna kalkacakları güne... Yüce Allah, dilediği şeye kasem etmek hakkına sahiptir.

"Yine hayır, kendini kınayan nefse yemin ederim." Bu hususta kıraat alimleri arasında görüş ayrılığı yoktur. Yüce Allah, kıyamet gününe o günün şanını tazim için yemin etmekte, fakat nefse yemin etmemektedir. İbn Kesir'in kıraatine göre birincisi ile yemin ederken, ikincisi ile yemin etmemiştir.

Bir diğer açıklamaya göre; **"yine hayır, kendini kınayan nefse yemin ederim"** buyruğu bir başka red olup, kınayıcı nefse bir yeni yemindir. es-Sa'lebî dedi ki: Doğrusu her ikisi ile yemin ettiğidir.

"Kınayıcı nefis" ise hep kendi nefsini kınarken görülen mü'min kimsenin nefsidir. O hep: Ben bunu yapmakla neyi gerçekleştirmek istedim, der. Sürekli olarak sen onun kendi nefsini kınayıp, ona sitem ettiğini görürsün. Bu açıklamayı İbn Abbas, Mücahid, el-Hasen ve başkaları yapmıştır.

el-Hasen dedi ki: Allah'a andolsun ki bu nefis mü'minin nefsidir. Mü'min ancak nefsini kınarken görülür. Bu sözümle neyi istedim, bunu yemekle neyi arzuladım, içimden geçirdiğimle neyi istedim, der. Günahkâr kimse ise nef-

sini hesaba çekmez.

Mücahid dedi ki: Bu geçen şeylere kınayan, pişman olan ve böylelikle kötülük için niye yaptı diye kendisini kınayan, hayır için de niye onu daha fazla yapmadı diye kendisini kınayandır. Kınama özelliği bulunan nefis olduğu söylendiği gibi; başkasını ne için kınıyor ise kendisini de onun için kınayan nefistir, diye de açıklanmıştır.

Bu açıklama şekillerine göre "levvâme: çok kınayıcı" ile "laime: kınayan" aynı anlamdadır ve bir övgü sıfatıdır. Buna göre de böyle bir nefse yemin uygun ve güzel düşer.

Bazı tefsirlerde şöyle denilmektedir: Bundan kastedilen kişi Âdem'dir. O kendisi sebebiyle cennetten çıkartıldığı musibetten ötürü sürekli olarak kendisini kınayıp durdu.

"Levvâme: Çok kınayıcı"nın kınanan ve yerilen anlamında olduğu da söylenmiştir ki -bu da yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.- O halde bu bir yergi sıfatıdır. Bunun yemin olmasını kabul etmeyenlerin görüşü de budur. Zira isyankâr kimsenin kendisine yemin edilmesini gerektirecek hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü o çokça kınanandır.

Mukatil dedi ki: Sözü edilen nefis, kâfirin nefsidir. O kıyamet gününde kendisini kınayacak ve Allah'ın huzurunda kusurlu olarak gelmekten dolayı hasretler çekecektir.

el-Ferra dedi ki: İster iyilikte bulunan olsun, ister kötülük işlemiş olsun. Kendisini kınamayacak hiçbir nefis yoktur. İyilik yapmış olan kimse; keşke daha çok iyilik yapmış olsaydı diye kendisini kınayacak, kötülük yapan kimse ise; keşke kötülüklerinden uzak dursaydı, diye kendisini kınayacaktır.

"İnsan, Biz onun kemiklerini asla toplayıp, biraraya getirmeyeceğimizi mi zanneder?" Dağılmış, toz toprak haline geldikten sonra, o kemikleri yeniden yaratmayacağımızı mı zanneder?

ez-Zeccac dedi ki: Yüce Allah, öldükten sonra diriliş için kemikleri mutlaka biraraya getireceğine, kıyamet gününe ve kınayıcı nefse yemin etti. İşte bu buyruk, yeminin cevabıdır.

en-Nehhâs dedi ki: Yeminin cevabı hazfedilmiştir. Andolsun ki, siz diriltileceksiniz, demektir. Buna da yüce Allah'ın: **"İnsan, Biz onun kemiklerini"** yeniden diriltmek ve hayat vermek için **"asla toplayıp, bir araya getirmeyeceğimizi mi zanneder"** buyruğu delil teşkil etmektedir. Burada **"insan"**dan kasıt, öldükten sonra dirilişi yalanlayan kâfir kimsedir.

Âyet-i kerime, Adiy b. Rabia hakkında inmiştir. Peygamber (sav)'a şöyle demiştir: Bana kıyamet gününün ne zaman gerçekleşeceğini ve onun durumunun, halinin nasıl olacağını anlat! Peygamber (sav) ona bu durumu haber

verince, şöyle dedi: Ey Muhammed! Bu söylediklerini bugün gözlerimle görecek olsam, senin sözünü doğrulamam ve ona iman etmem. Allah, gerçekten kemikleri bir araya mı getirecek? Bundan dolayı Peygamber (sav) şöyle derdi: "Allah'ım, benim kötü komşularım olan Adiy b. Rabia ile el-Ahnes b. Şerîk'in haklarından Sen gel" diye dua ederdi.

Bunun, Allah'ın düşmanı Ebu Cehil'in ölümden sonra dirilişi inkâr etmesi üzerine indiği de söylenmiştir.

"Kemikler"den sözedilmekle birlikte maksat kişinin bütün varlığıdır. Çünkü kemikler, insan hilkatinin kalıbını teşkil eder.

"(بَلَى): **Evet"** burada vakıf hasendir (durmak güzeldir). Daha sonra; "(قَادِرِينَ): **...kadiriz"** diye okumaya devam edilir.

Sibeveyh dedi ki: Buyruk; "(نجمعها قادرين): Güç yetirenler olarak onları (kemikleri) biraraya getiririz, toplarız" anlamındadır. Buna göre "güç yetirenleriz, kadiriz" buyruğu zikrettiğimiz takdire göre; hazfedilmiş fiildeki gizli fa ilden hal olmaktadır. Anlamın; hayır, Biz kadirler olarak güç yetiririz, şeklin de olduğu da söylenmiştir.

el-Ferrâ dedi ki: **"Kadiriz"** anlamındaki lafız, "biraraya getirmeyeceğimizi" anlamındaki fiilin dışında bir fiilin anlamı gözönünde bulundurularak nasbedilmiştir. Yani: "(نقدر ونقوى «قَادِرِينَ» على أكثر من ذلك): Biz kadirler olarak, bundan daha fazlasına güç yetirir ve kudret sahibiyiz." Yine el-Ferrâ şöyle demiştir: Bunun lafzın tekrarı üzere nasbedilmesi de uygundur.

Yani: "(بَلَى فليحسبنا قادرين): Evet, Bizim kadirler olduğumuzu bilsin" demektir. Hazfedilen ifadenin (كنا) olduğu da söylenmiştir ki; bu: "(كنا قادرين في الابتداء): Biz işin başında buna kadirler, idik" demek olur. Müşrikler de esasen bunu kabul etmişlerdi. (O halde ölümden sonra diriltmeye de kadir olmamızı kabul etmelidirler.)

İbn Ebi Able ve İbn es-Semeyka ise; "(بَلَى قَادِرُونَ): Evet... kadiriz" diye; "(نحن قادرون): Biz, kadiriz" gibi okumuşlardır.

"Parmak uçlarını bile toplayıp, düzenlemeye" buyruğundaki; (البنان) Arapçada "parmaklar" demektir. Tekili de: (بنانة) diye gelir. en-Nâbiğa şöyle demiştir:

بِمُخَضَّبٍ رَخْصٍ كَأَنَّ بَنَانَهُ عَنَمٌ يَكَادُ مِنَ اللَّطَافَةِ يُعْقَدُ

"Oldukça yumuşak tenli, kınalı (bir el) ile ki; sanki parmakları
Bu letafetten adeta yeni tomurcuklanmış ince,
yumuşak bir ağacın ince bir dalı gibidir."

Antere de şöyle demiştir:

وأنَّ المـوتَ طَوْعَ يدِي إذا مـا وَصَلْـتُ بَنَانَهَـا بِالهِنْدُوَانِيْ

"Ölüm sanki ellerimin emrine itaat eder
Parmak uçlarımı hündüvânîye (Hind kılıcına) ulaştırdığım vakit."

Yüce Allah, **"parmak uçları"** ile diğer azalara dikkat çekmektedir. Aynı şekilde parmak uçları en küçük kemiklerdir. Bundan dolayı özellikle sözkonusu edilmişlerdir. el-Kutebî ve ez-Zeccâc şöyle demişlerdir: Onlar, yüce Allah'ın ölüleri diriltmeyeceğini ve kemikleri biraraya getirmeye kadir olmadığını iddia ettiler. Yüce Allah da şöyle buyurdu: Hayır, Bizler küçüklüklerine rağmen küçük kemikleri dahi tekrar dirilteceğiz, onları dümdüz ve mükemmel hale gelinceye kadar birbirleri ile kaynaştıracağız. Buna muktedir olan, elbette büyük olanlarını bir araya getirmeye de daha muktedirdir.

İbn Abbas ve genel olarak müfessirler şöyle demişlerdir: **"Biz parmak uçlarını bile toplayıp düzenlemeye kadiriz."** Yani el ve ayak parmaklarını, devenin ayağı yahut eşşeğin toynağı ya da domuzun tırnağı gibi tek bir şeymiş gibi yapabiliriz. O vakit insan bunlarla hiçbir şey yapamaz. Fakat, Bizler parmaklarıyla istediğini alabilsin diye parmaklarını birbirinden ayırdık.

el-Hasen şöyle derdi: O sana parmak da yarattı. Sen onları açıyor, onlarla yakalıyorsun. Dileseydi onları biraraya getirir ve yerden ancak (parmaksız) ellerin ile kendini koruyacak halde olurdun.

Şöyle de açıklanmıştır: Biz, insanı hayvanlar şeklinde bile tekrar yaratmaya kadiriz. Dünyada iken sahib olduğu suret üzere yaratamayacak mıyız? Bu da yüce Allah'ın: *"Ve kimse engel olamaz Bize; yerinize benzerlerinizi getirip değiştirmek ve sizi bilemediğiniz bir şekilde yeniden yaratmak hususunda."* (el-Vâkıa, 56/60-61)

Derim ki: Birinci te'vil (açıklama) şekli, âyetin akışına daha uygun düşmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Fakat insan önündekini yalanlamak ister." İbn Abbas dedi ki: Yani kâfir, önündeki öldükten sonra dirilişi ve hesabı yalanlıyor. Abdurrahman b. Zeyd de böyle demiştir. Buna delil de yüce Allah'ın: **"Kıyamet de ne zamanmış diye sorar"** buyruğudur. Yani inkâr ve yalanlamak üzere; bu ne zaman olacaktır, diye sorar. Çünkü o, içinde bulunduğu yalanlama hali dolayısıyla bunlara bir türlü inanmaz. Fakat geleceği adına günah işler.

Buradaki "fücûr" lafzının "yalanlamak" anlamına geldiğinin delili olan hususlardan birisi de el-Kutebî ve başkasının zikrettiği hususdur: Bedevinin bi-

nisi Ömer b. el-Hattab (r.a)'a gelerek develerinin böğürlerinin yaralarından, bunların uyuz olduklarından şikayet etti ve kendisine yük taşımak üzere başka develer vermesini istedi ise de Ömer (ra) ona istediğini vermedi. Bunun üzerine bedevi arab şöyle dedi:

أقسمَ باللّـهِ أبـو حفصٍ عُمَرْ ما مَسَّهـا مِن نَقَـبٍ ولا دَبَرْ
فاغفِر له اللّهمّ إنْ كان فَجَرْ

"Hafs'ın babası Ömer Allah adına yemin etti
Bunların böğürlerinde ve başka yerlerinde yarası olmadığına
Allah'ım, eğer o fücur etmişse (yalan söylemişse) ona mağfiret buyur."

Bununla eğer ona zikrettiğin hususta beni yalanlamışsa... demek istemiştir.

Yine İbn Abbas'tan, o masiyeti çarçabuk işler, fakat tevbeyi erteler, demektir. Bir hadisin bir bölümünde de: "O bir süre sonra tevbe edeceğim, der, fakat tevbe etmez. Bunun sonucunda o sözünde durmamış ve yalan söylemiş olur" denilmektedir.

Mücahid, el-Hasen, İkrime, es-Süddi ve Said b. Cübeyr'in görüşü de budur. Kişi: Sonra tevbe edeceğim, sonra tevbe edeceğim der. Nihayet en kötü halinde iken ölüm gelir, onu bulur.

ed-Dahhak dedi ki: Bu emeldir. Kişi yaşayacağım, dünyalık elde edeceğim der, fakat ölümü hatırlamaz.

Bir diğer açıklamaya göre; o her zaman için masiyet işleyeceğini kararlaştırır. İsterse, çok az bir süre yaşayacak olsa dahi.

Bu görüşlere göre ("önündeki" lafzındaki) "he" zamiri insana aittir. "He"nin kıyamet gününe ait olduğu da söylenmiştir. Anlam şöyle olur: Aksine insan kıyamet gününün önünde (öncesinde) hakkı inkâr etmek ister.

"Kıyamet günü de ne zamanmış, diye sorar." Kıyamet günü ne zaman gerçekleşecektir **"diye sorar"** demektir.

فَإِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ ﴿٧﴾ وَخَسَفَ الْقَمَرُ ﴿٨﴾ وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ﴿٩﴾
يَقُولُ الْإِنسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفَرُّ ﴿١٠﴾ كَلَّا لَا وَزَرَ ﴿١١﴾ إِلَىٰ رَبِّكَ
يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ ﴿١٢﴾ يُنَبَّأُ الْإِنسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ ﴿١٣﴾

7, 8, 9. Göz kamaştığı, ay tutulduğu, güneş ve ay biraraya getirildiği zaman;
10. O günde insan: "Kaçış nereye?" der.
11. Hayır, o gün, sığınacak yer yoktur.
12. O gün, varıp durulacak yer, Rabbinin huzurudur.
13. O günde insana önden yolladığı şeyler ile geriye bıraktığı şeyler haber verilir.

"Göz kamaştığı" buyruğundaki: "(بَرِق): **Kamaştı"** lafzını Nâfî ve Âsım'dan rivayetle Ebân, "re" harfini üstün olarak okumuşlardır.

İleri derecede irileşmiş olacağından, insanın gözü kamaşmış olacak ve o gözün kırpıldığı görülmeyecektir, demektir. Mücahid ve başkaları, bu durum ölüm halindedir, demişlerdir. el-Hasen ise bu, kıyamet gününde olacaktır, demiştir. Ayrıca o şöyle der: Bu buyrukta insanın hakkında soru sorduğu hususun cevabını ihtiva eden bir mana vardır. **"Göz kamaştığı, ay tutulduğu... zaman"** işte o gün, kıyamet günüdür, denilmiş gibidir.

Diğerleri, bu lafzı "re" harfi kesreli olarak okumuşlardır. Şaşkınlığa düşüp, gözünü kırpmadı, demektir. Bu açıklamayı Ebu Amr, ez-Zeccac ve başkaları yapmışlardır. Şair Zu'r-Rimme şöyle demiştir:

ولـو أنّ لُقْمَـانَ الحكيم تَعَرَّضَتْ لِعينيهِ مَيٌّ سافِـراً كاد يَبْرَقُ

"Eğer Lukman-ı Hakîme, onun gözlerine Meyye
Yüzünü açmış olarak görünecek olsaydı, gözlerini iri iri açar,
gözünü kırpmazdı."

el-Ferrâ ile el-Halil "re" harfi kesreli olarak; "korktu, dehşete düştü, hayret etti" demektir, demişlerdir. Araplar da dehşete düşüp, hayret etmiş insan hakkında: (قد بَرِق) derler. Bu durumda olan kimseye de; (بِرِقٌ) derler. el-Ferrâ şu beyiti zikreder:

فنَفْسَـكَ فانْـعَ ولا تَنْعَنِي وداوِ الكُلُـومَ ولا تَبْرِقَ

"Sen kendi nefsin için ağıt yak, benim için değil
Yaraları tedavi et de hayret ve dehşete düşme!"

Yani; aldığın yaraların fazlalığından dolayı korkma.

(Mazisinin "re" harfi) üstün olarak: "(بَرَقَ يَبْرُقُ) Gözlerini açtı ve irileştirdi" demektir. Bu açıklamayı Ebu Ubeyde yapmış olup, el-Küllâbî'nin de şu beyitini zikretmektedir:

لمـا اتانـي آبـنُ عُمَيرٍ راغِباً أعطيتُـه عِيسـاً صِهابـاً فبَرَقَ

"İbn Umeyr umutla bana geldiği vakit
Ben ona kırmızıya çalan beyaz tüylü develer verdim de gözlerini iri iri açtı."

"Re" harfi hem kesreli hem üstünlü söylenişinin anlamdaki iki ayrı söyleyiş olduğu da söylenmiştir.

"Ay tutulduğu" yani ışığı gittiği zaman ... Dünyada ay tutulursa, daha sonra yine ışığına kavuşur. Âhirette ise böyle değildir. Işığı bir daha geri gelmeyecektir. Buyruğun, ay kaybolduğu zaman... anlamına gelme ihtimali de vardır. Nitekim yüce Allah'ın -aynı kökten gelen fiilin kullanıldığı: "(فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ): *Biz onu da, evini de yere geçirdik (yerde kaybettik)*" (el-Kasas, 28/81) buyruğunda da bu anlamda kullanılmıştır.

İbn Ebi İshak, İsa ve el-A'rec "hı" harfi ötreli, "sin" harfi de kesreli olarak; "(وَخُسِفَ الْقَمَرُ) diye okumuşlardır. Buna da yüce Allah'ın: **"Güneş ve ay bir araya getirildiği zaman"** buyruğu delil teşkil etmektedir.

Ebu Hatim Muhammed b. İdris dedi ki: Ay'ın bir kısmı kaybolduğu zaman küsûf (kısmî ay tutulması), tamamı gittiği zaman husûf (tam ay tutulması) denilir.

"Güneş ve ay biraraya getirildiği zaman" ışıklarının söndürülmesi hususunda ikisi de aynı özellikte olduğu zaman, demektir. Ay'ın tutulmasından sonra ışığı kalmadığı gibi, güneşin de ışığı olmayacaktır. Bu açıklamayı el-Ferrâ ve ez-Zeccâc yapmıştır. el-Ferrâ dedi ki: Burada: "(جمعت): **Biraraya getirildi"** denilmeyip (sonuna "te" harfi getirilmemesi) anlamın: "(جمع بينهما): İkisini biraraya getirdi" şeklinde oluşundan dolayıdır. Ebu Ubeyde ise: Bu müzekkerin tağlib edilmesi dolayısıyla böyle gelmiştir, demektedir. el-Kisaî ise: Manaya hamledildiği için böyle gelmiştir. Sanki: "İki ışık (söndürüldü)" buyurmuş gibidir. el-Müberred de: Müenneslik hakiki değildir (onun için sonuna "te" getirilmemiştir), demiştir.

İbn Abbas ve İbn Mesud dedi ki: İkisi biraraya getirilmiş olacaktır. Her ikisi de batıdan kararmış, ışıkları alınmış, aydınlıkları gitmiş, kesilmeye hazır iki öküz gibi birbirine bağlanmış halde biraraya getirilmiş olacaklardır, demek-

tir. Bu anlamdaki açıklamalar el-En'âm Sûresi'nin sonlarında (6/158. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Abdullah (b. Mesud)'ın kıraatinde "(وَجُمِعَ بَيْنَ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ): Güneş ile ay ikisi biraraya getirildiği zaman" şeklindedir.

Ata b. Yesar dedi ki: Kıyamet gününde ikisi de bir araya getirilecek, sonra da denize atılacaklardır ve her ikisi Allah'ın büyük ateşi olacaklardır.

Ali ve İbn Abbas dedi ki: Her ikisi de perdelerin nuru içerisinde bırakılacaklardır. Cehennem ateşinde de biraraya getirilecekleri ihtimali vardır. Çünkü her ikisine de Allah'ın dışında ibadet edilmiştir. Ateş onlar için azab olmayacaktır. Çünkü her ikisi de cansızdır. Ancak onlara bu şekilde muamele edilmesi kâfirlerin azarlanması ve hasretlerinin daha da ileriye gitmesi için olacaktır. Ebu Davud et-Tayalisi'nin *Müsned*'inde, Yezid er-Rukaşi'den, onun Enes b. Malik'ten, Enes'in Peygamber (sav)'a dayandırarak (ref' ettiği) rivayetine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki güneş ve ay cehennem ateşinde kesilmek için bir ayakları kesilmiş, kötürüm iki öküz gibi olacaklardır."(1)

Bu biraraya gelişin birbirlerinden ayrılmamak üzere biraraya getirilmeleri, insanlara oldukça yakınlaştırılmaları ve aşırı sıcaktan dolayı insanların terlemeleri anlamına geldiği de söylenmiştir. Sanki her ikisinin sıcaklığı da insanların üzerine toplanacakmış gibi bir mana vardır. Güneş ve ay biraraya getirilecek ve artık gece ile gündüzün ardı arkasına gelmesi sözkonusu olmayacaktır; diye de açıklanmıştır.

"O günde insan: Kaçış nereye? der." Ademoğlu böyle söyler, demektir. Ebu Cehil böyle diyecek de denilmiştir. Kaçacak yer neresidir, demektir. Şair şöyle demiştir:

أين المفرُّ والكِباشُ تَنتطِحْ وأيُّ كَبْشٍ حاد عنها يَفْتَضِحْ

"Koçlar toslaşırken kaçış nereye?
Hangi koç oradan başka tarafa kayarsa rezil olur."

el-Maverdi dedi ki: Bunun iki anlama gelme ihtimali vardır. Birincisine göre, Allah'tan haya edileceği için ondan **"kaçış nereye?"** demektir. İkincisine göre, cehennemden korkulup, sakınıldığı için; ondan **"kaçış nereye?"** demektir.

Bu sözü söyleyecek olan insan ile ilgili iki ihtimal sözkonusudur. Birinci ihtimale göre, bu söz özel olarak kâfirin kıyamet gününde cehenneme ar-

(1) Tayâlisî, *Müsned*, I, 281; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VII, 148

zedilmesi esnasında söyleyeceği bir sözdür, mü'minin söyleyeceği bir söz değildir. Çünkü mü'min Rabbinin müjdesine güvenmektedir. İkinci görüşe göre, kıyametin kopacağı esnada görecekleri kıyamet dehşetlerinden ötürü hem mü'minlerin, hem de kâfirlerin söyleyeceği bir sözdür.

"Kaçış, kaçmak" anlamındaki lafız genel olarak "fe" harfi üstün; (المفرُ) diye okunmuştur. Ebu Ubeyde ve Ebu Hatim bu okuyuşu tercih etmiştir. Çünkü bu mastardır.

İbn Abbas, Mücahid, el-Hasen ve Katade ise "mim" harfi üstün fakat "fe" harfini kesreli okumuşlardır. el-Kisai dedi ki: Bunlar iki ayrı söyleyiştir. (مَدَبّ ومِدَبّ) ile (مَصَحّ ومِصَحّ) gibi.

ez-Zühri'den ise "mim" harfini kesreli, "fe" harfini de üstün okuduğu nakledilmiştir.

el-Mehdevî dedi ki: "(المفر): Kaçış" lafzının "mim" harfini ve "fe" harfini üstün okuyanların okuyuşuna göre bu "firar: kaçmak, kaçış" anlamında bir mastardır. "Mim" harfini üstün, "fe" harfini kesreli okuyuş ise, kendisine kaçılacak yer anlamında olur, "mim" harfini kesreli, "fe" harfini üstün okuyuş ise iyice kaçabilen insan demek olur. Buna göre de buyruk şu anlama gelir: Güzel, iyi kaçabilen insan nerede? Bununla birlikte o da asla kurtulamayacaktır.

Derim ki: İmruu'l-Kays'ın şu mısraı da bu anlamdadır:

مِكَرٍّ مِفَرٍّ مُقْبِلٍ مُدْبِرٍ مَعًا

"(Düşmana) güzel yönelir, güzel kaçar, güzel ileri atılır,
güzel geri döner aynı zamanda."

Şair burada atının güzel döndüğünü ve güzel kaçtığını anlatmak istemektedir.

"Hayır" yani kaçacak yer ve kaçış yoktur. Buna göre: "(كَلاَّ): Hayır" bir reddir ve bu yüce Allah'ın (söyleyeceği) bir sözüdür. Daha sonra bu reddi açıklayarak şöyle buyurmaktadır: **"O gün sığınacak yer yoktur."** Ateşten kurtulmak için sığınılacak bir yer yoktur. İbn Mesud: "Bir kale, bir sığınak yoktur" diye açıklardı. el-Hasen de: "Bir dağ yoktur" derdi. İbn Abbas: "Bir sığınak yoktur" diye açıklardı. İbn Cübeyr: Kaçıp kurtulacak ve sığınılacak bir korunak yoktur, diye açıklamıştır. Hepsinin anlamı birdir. Sözlükte; (الوَزَر); kendisine sığınılan kale, dağ ve benzeri şeylere denilir. Şair de şöyle demiştir:

لَعَمْرِيَ ما لِلفتى مِن وَزَرْ مِنَ الموتِ يُدْرِكُه والكِبَرْ

"Ömrüm hakkı için gencin sığınacak bir yeri yoktur
Ölümden (kurtulmak için) ölüm de onu yetişir, yaşlanmak da."

es-Süddi dedi ki: Dünyada iken sığınacak bir yer aradıklarında dağlarla kendilerini korumaya çalışırlardı. Yüce Allah, onlara: Bu günde sizi benden koruyacak bir sığınak yoktur, diye buyurdu. Tarafe de şöyle demiştir:

ولَقَدْ تَعْلَمُ بَكْرٌ أَنَّنَا فاضِلُو الرَّأْيِ وفي الرَّوْعِ وَزَرْ

"Bekr kesinlikle bilir ki bizler
Üstün görüş sahibiyiz ve korkmakta (korkan için) bir sığınak vardır."

Bu beyitin son kelimesi (وَقْرٌ) diye de rivayet edilmektedir.

"O gün varıp durulacak yer Rabbinin huzurudur." Katade; nihai olarak varılacak yer, diye açıklamıştır. Bunun bir benzeri de: *"Şüphesiz ki son gidişin Allah'a olacağını"* (en-Necm, 53/42) buyruğudur. İbn Mesud: Dönülecek ve sonunda varılacak yer, Rabbinin huzuruna olacaktır, diye açıklamıştır.

Âhirette son olarak karar kılınacak yer, yüce Allah'ın tesbit edeceği yerdir. Çünkü onlar arasında hüküm verecek olan O'dur.

"Hayır" sözünün, insanın kendisi için kaçıp kurtulacak yer olmadığını öğrenmesi üzerine kendisine söyleyeceği sözlerden birisi olduğu da söylenmiştir. İşte o vakit insan kendi kendisine: **"Hayır, bugün sığınacak yer yoktur. Bugün varıp durulacak yer Rabbinin huzurudur"** diyecektir.

"O günde insana önden yolladığı şeyler ile geriye bıraktığı şeyler haber verilir." O gün Âdem oğluna iyi ya da günahkâr bir kimse olsun, iyi ya da kötü amel işlemiş yahutta kendisinden sonra ona uygun iş yapılan iyi ya da kötü bir sünneti ardında bırakmış olsun... (bütün bunlar kendisine haber verilecektir.) Bu açıklamayı İbn Abbas ve İbn Mesud yapmıştır.

Mansur'un rivayetine göre de Mücahid şöyle demiştir: Ona amelinin başı da, sonrası da haber verilir. en-Nehaî de böyle demiştir.

Yine İbn Abbas şöyle demiştir: Yani önden gönderdiği masiyet ile geriye bıraktığı itaat ona haber verilir. Katade'nin görüşü de budur.

İbn Zeyd de şöyle demiştir: Mallarından kendisi için önden yolladıkları, mirasçıları için de geriye bıraktıkları demektir.

ed-Dahhak da şöyle demiştir: Önden gönderdiği farz ile geriye bıraktığı farzlar kendisine haber verilir.

el-Kuşeyrî dedi ki: Bu haber verme, kıyamet gününde amellerin tartılacağı zaman olacaktır. Ölüm sırasında olması ihtimali de vardır.

Derim ki: Birincisi daha güçlü bir açıklamadır. Çünkü İbn Mace, ***Sünen***'in de ez-Zührî yoluyla şu hadisi rivayet etmektedir: Bana Ebu Abdullah el Ağar'ın, Ebu Hureyre'den haber verdiğine göre, Ebu Hureyre dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ölümünden sonra mü'min kişiye amelinden ve hasenatından yetişen hususlardan birisi de öğrettiği ve yaydığı bir ilim, geriye bıraktığı salih bir evlat, miras bıraktığı bir mushaf yahut inşa ettiği bir mescid yahut yolcular için yaptığı bir bina yahut akıttığı bir ırmak yahut sağlıklı iken ve hayatta iken malından çıkarıp verdiği bir sadakadır. (Bütün bunlar) ölümünden sonra kendisine (sevaplarıyla) yetişirler."(1)

Bu hadisi, Hafız Ebu Nuaym, bu manada Katade'nin, Enes b. Malik'ten rivayeti olarak kaydetmiş bulunmaktadır. Enes dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Yedi husus vardır ki; bunların mükâfatı kula ölümünden sonra ve o kabrinde olduğu halde onun için yazılır: Bir ilim öğreten, bir ırmak akıtan, bir kuyu kazan, bir miktar hurma ağacı diken, bir mescid inşa eden, bir mushaf miras bırakan yahut ölümünden sonra kendisine mağfiret dileyecek bir evlat bırakan."(2)

Hadisteki "ölümünden sonra ve o kabrinde olduğu halde" ifadesi bu işin ölüm esnasında olmayacağına, kabrinde iken bu hususa dair kendisine müjde verilmekle birlikte, bütün bunların amellerinin tartılacağı esnada ona haber verileceğine dair açık bir nastır. Ayrıca buna yüce Allah'ın: ***"Andolsun onlar hem kendi yüklerini taşıyacaklar, hem de kendi yükleriyle birlikte başka yükleri de yükleneceklerdir"*** (el-Ankebut, 29/13) buyruğu ile ***"Bilgisizce saptırdıkları kimselerin yüklerinden bir kısmını da yükleneceklerdir"*** (en-Nahl, 16/25) buyruğu bu hususa delil teşkil etmektedir. Bütün bunlar; ancak âhirette amellerin tartılmasından sonra olacaktır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Sahih'te de şöyle buyurulmaktadır: "Kim İslâm'da güzel bir yol açarsa onun mükâfatı ile ondan sonra onunla amel edenlerin mükâfatı ona verilir. Üstelik onlardan hiçbirisinin ecirlerinden de bir şey eksiltilmez. Kim de İslâm'da kötü bir yol açarsa, onun günahı ile ondan sonra onunla amel edenlerin günahı o kimseye yazılır. Üstelik onlardan herhangi birilerinin günahlarından da bir şey eksiltilmez."(3)

(1) *İbn Mâce*, I, 88; İbn Huzeyme, *Sahih*, IV, 121

(2) Beyhâki, *Şuabu'l-İmân*, III, 248; el-Münzirî, *et-Terğib*, I, 53; Heysemî, *Mecmâ*, I, 167

(3) *Müslim*, II, 705, IV, 2059; Darimi, *Sünen*, I, 140, 141; *Nesâî*, V, 76; *İbn Mâce*, I, 74, 75; *Müsned*, IV, 357, 358, 361

بَلِ ٱلْإِنسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِۦ بَصِيرَةٌ ﴿١٤﴾ وَلَوْ أَلْقَىٰ مَعَاذِيرَهُۥ ﴿١٥﴾

14. Doğrusu şu ki; insan kendisine karşı bir şahittir.
15. Bütün mazeretlerini ortaya koysa bile.

"Doğrusu şu ki; insan kendisine karşı bir şahittir." el-Ahfeş dedi ki: Bir kimseye: "Sen kendine karşı bir delilsin" demek gibi, yüce Allah, insanın kendisini kendisine karşı bir şahit kılmıştır.

İbn Abbas da "basîre" şahid demektir. Bu şahitlik te onun organlarının yani ellerinin yakaladıkları ile ayaklarının üzerlerine gittikleri ile gözlerinin gördükleri ile şahitlik etmeleridir, demiştir.

"Basîre" şahit demektir. el-Ferrâ da şu beyitleri zikretmektedir:

كأنّ على ذي العقلِ عَيْناً بصيرةً بمقعَدِهِ أو مَنْظَرٍ هو ناظِرُهْ
يُحاذِرُ حتى يَحسِبَ الناسَ كلَّهمْ من الخوفِ لا تَخْفَى عليهم سَرائِرُهْ

"Sanki akıl sahibi üzerinde, gören (basîre: şahidlik eden) bir göz vardır,
Oturduğu yerden ya da onun gördüğü bir şeyden
Sakınır; öyle ki, insanların tümünün
-Korkusundan- kendi sırlarının onlara gizli kalmadıklarını zanneder."

Bu te'vilin Kur'ân'dan delili de yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"O gün onların dilleri, elleri ve ayakları yaptıkları her şeyi söyleyerek aleyhlerine şehâdet edeceklerdir."* (en-Nur, 24/24)

Buyrukta "basîret: şahit"in müennes olarak gelmesinin sebebi, burada **"insan"** ile kastedilenin azaları oluşundan dolayıdır. Çünkü azalar bizzat insanın kendisine karşı şahitlik edeceklerdir. O bakımdan yüce Allah: "(بل الجوارح على نفس الإنسان بصيرة): Gerçek şu ki, azalar insanın kendisine karşı bir şahittir" buyurmuş gibidir. Bu anlamdaki açıklamayı el-Kutebî ve başkaları yapmıştır.

Bir takım kimseler de şöyle demiştir: **"Basiret"** buyruğundaki "he (müenneslik te'si)" i'rab bilginlerinin mübalağa "he"si adını verdikleri "he"dir. Mesela; "(داهية وعلاّمة وراوية): Büyük musibet, çok âlim, çok büyük bir rivayet bilgini" sözlerindeki "he (yuvarlak te)" gibidir. Ebu Ubeyd'in görüşü de budur.

Buradaki **"basîret; şahit"** ile kastedilenlerin, insanın işlediği hayır ya da şer türünden olan işleri yazan iki yazıcı melek olduğu da söylenmiştir. Buna da yüce Allah'ın: **"Bütün mazeretlerini ortaya koysa bile"** buyruğu delil teşkil etmektedir ki; buradaki "mazeretler"i "perdeler" diye yorumlayanlara göre, bu buyruk, bu açıklamanın delilidir. es-Süddi ve ed-Dahhak'ın görüşü budur.

Bazı tefsir bilginleri de şöyle demiştir: Mana şudur: Gerçek şu ki, insanın kendisinden insan üzerinde bir basiret yani şahit vardır. Burada: "(على): Üzerinde" harf-i cerri hazfedilmiştir.

"Basiret"in müennes bir ismin sıfatı olması da mümkündür. Bunun da takdiri şöyle olur: "(على نفسه عين بصيرة): Gerçek şu ki, insanın kendisi üzerinde gören (tanık olan) bir göz vardır." el-Ferra şu mısraı zikretmektedir:

كأنّ على ذِي العقلِ عيناً بصيرةً

"Sanki akıl sahibi üzerinde gören bir göz vardır."

el-Hasen de yüce Allah'ın: **"Doğrusu şu ki; insan kendisine karşı bir şahittir"** buyruğu hakkında şunları söylemektedir: Yani insan, başkalarının kusurlarını çok iyi görür ama bizzat kendisinin kusurları hakkında bilgisizdir.

"Bütün mazeretlerini ortaya koysa bile." Bütün perdelerini üstüne kapatsa bile, demektir. Yemenlilerin lehçesinde perdeye (mazeretler lafzı ile aynı kökten olmak üzere); (مِعذار) denilmektedir. Bu açıklamayı ed-Dahhak yapmıştır. Şair de şöyle demiştir:

ولـكنهـا ضنّـتْ بمنـزلِ ساعـةٍ علينـا وأطّـتْ فَوْقَهـا بالْمَعَـاذِرِ

"Fakat o bir anlık konaklamamıza dahi razı olmadı
Ve üzerine perdeleri örttü."

ez-Zeccac dedi ki: "(المعاذِر) Perdeler" demek olup, tekili: (مِعذار)'dir. Perdelerini amelini gizlemek maksadıyla örtse bile, kendisi kendisine karşı bir şahittir, demektir.

Şöyle de açıklanmıştır: İsterse özür dileyip, ben hiçbir şey yapmadım desin, kendi nefsinden, organlarından kendisine karşı şahitlik edecek vardır. Kendisi özür beyan edip, kendisi hakkında tartışacak olsa bile onun özrünün yalan olduğunu ortaya koyacak, ona karşı bir şahit vardır. Bu açıklama-

yı Mücahid, Katade, Said b. Cübeyr, Abdurrahman b. Zeyd, Ebu'l Âliye, Ata, el-Ferrâ ve yine es-Süddî ve Mukatil yapmışlardır. Mukatil dedi ki: İsterse bir mazeret yahut bir delil ortaya koymaya kalkışsın, bunun kendisine faydası olmayacaktır. Bunun benzerleri yüce Allah'ın: *"O günde özür dilemeleri zalimlere fayda vermez."* (el-Mu'min, 40/52); *"Onlara izin de verilmeyecek ki özür dilesinler"* (el-Mürselat, 77/36) buyruklarıdır. Buna göre "mazeretler" özürden alınmıştır. Şair de şöyle demektedir:

وإيّاك والأمـرَ الـذي إنْ تَوَسَّعَتْ مَوَارِدُهُ ضاقـتْ عليكَ المصـادِرُ
فمـا حَسَـنٌ أن يَعْـذِرَ المـرءُ نفسَهُ وليس لـه مِن سائـرِ النـاسِ عاذِرُ

"Gelişleri genişlediği halde, çıkışları senin aleyhine daralan
İşlerden alabildiğine sakınmalısın sen.
İnsan kendisini mazur görmekle birlikte;
Sair insanların onu mazur görmeyişi güzel değildir, bir bilsen."

Bir adam, İbrahim en-Nehaî'ye özür beyan edince ona: Sen özür dilemeden de ben senin mazeretini kabul ettim. Çünkü mazeret ileri sürmek istenirken onlara yalan şaibesi karışır.

İbn Abbas dedi ki: **"Bütün mazeretlerini ortaya koysa bile"** buyruğu, bütün elbiselerinden sıyrılsa bile demektir. Bu açıklamayı el-Maverdî nakletmiştir.

Derim ki: Ancak daha güçlü görülen bunun delil ortaya koymaya çalışmak ve günahtan dolayı mazeret beyan etmek anlamında olduğudur. en-Nâbiğa'nın şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

هـا إنَّ ذِي عِـذْرَةً إلاَّ تكُنْ نَفَعَتْ فإنّ صاحِبَهـا مُشَـارِكُ النَّكَدِ

"İşte bu bir mazerettir, fayda vermese eğer
Şüphesiz bu mazeretin sahibi kötülüğe sebep olan o işe bir ortaktır."

Buna delil yüce Allah'ın kâfirler hakkındaki: *"Rabbimiz olan Allah hakkı için biz müşriklerden olmadık"* (el-En'âm, 6/23) buyruğu ile münafıklar hakkındaki: *"Allah onların hepsini dirilteceği günde size yemin ettikleri gibi, O'na da yemin edecekler..."* (el-Mücadele, 58/18) buyruklarıdır.

Sahih(-i Müslim)'de şöyle diyeceği belirtilmektedir: "Rabbim sana, kitabına ve rasûlüne iman ettim. Namaz kıldım, oruç tuttum, sadaka verdim (di-

yecek) ve elinden geldiği kadar hayır şeyler söyleyip öğünecektir..."[1]

Bu husus daha önceden Ha-Mim es-Secde (Fussilet, 41/19-21.âyetler)in tefsirinde ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

(المعاذير) ile (المعاذِر) "mazeret"in çoğuludur. "(عذَرته فيما صنع أعذِره عُذْراً وعُذُراً): Yaptıkları hususunda onu mazur gördüm, mazur görüyorum, özür" denilir. İsmi de; (المَعْذِرة) ile (العُذْرى) şeklinde gelir. Şair de şöyle demiştir:

إنّي حُدِدْتُ ولا عُذْرَى لِمَحْدُودِ

"Ben (bana iyilik yapılması hususunda) engellendim; esasen engellenmiş birisinin mazereti de (kabul) olmaz."

(العِذْرة) de aynı şekildedir. (Vezin itibariyle): "(الرُّكْبة): Dizkapağı" ile; "(الجِلْسَة): Oturuş" lafızlarına benzemektedir. en-Nâbiğa da şöyle demiştir:

هـا إنّ تا عِذْرَةٌ إلاّ تكُنْ نَفَعَتْ فإنّ صاحِبَهـا قَدْ تاه في البَلَدِ

"İşte bu bir mazerettir, fayda vermese eğer
Bu mazeretin sahibi ülkede artık başıboş dolaşmaktadır."[2]

Bu âyet-i kerime beş meseleyi ihtiva etmektedir. (Biz de bunları beş başlık halinde sunacağız.):

1- Kişinin kendi aleyhine ikrarda bulunması:

Kadı Ebu Bekr İbnu'l-Arabi yüce Allah'ın: **"Doğrusu şu ki insan kendisine karşı bir şahittir. Bütün mazeretlerini ortaya koysa bile"** buyruğunda kişinin kendi aleyhine yaptığı ikrarın kabul edileceğine dair bir delil bulunmaktadır. Çünkü bu kişinin kendisi tarafından kendi aleyhine yaptığı bir şahitliğidir. Yüce Allah, bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"O gün onların dilleri, elleri ve ayakları yaptıkları her şeyi söyleyerek aleyhlerine şehadet edeceklerdir."*** (en-Nur, 24/24) Bu hususta görüş ayrılığı yoktur. Çünkü bu kişinin herhangi bir itham altında bulunmasına imkân vermeyecek şekil-

(1) *Müslim*, IV, 2279; İbn Hibbân, *Sahih*, X, 500. Hadis ayrıca el-En'âm, 6/23. âyetin tefsirinde de geçmiş bulunmaktadır.

(2) Bu beyit az önce, biraz daha farklı bir şekilde geçmişti. Kaynakların da belirttiği üzere daha doğru rivayet az önce geçen şekildir. Mesela bk. *Lisanu'l-Arab*, IV, 545

de bir haber vermesidir. Çünkü akıl sahibi bir kimsenin kendi aleyhine yalan söylemesi sözkonusu değildir. Bu da bir sonraki başlığın konusudur.

2- Kişinin Aleyhine Dair İkrarları ve Hükümleri:

Yüce Allah, Kitab-ı Kerim'inde şöyle buyurmaktadır: ***"Hani Allah, peygamberlerden size verdiğim kitab ve hikmetten sonra size beraberinizdeki doğrulayıcı bir peygamber gelince ona mutlak iman edecek ve yardım edeceksiniz diye söz aldığı zaman: 'Kabul ettiniz mi ve bu ağır yükünü alıp yüklendiniz mi?' demişti. Onlar da: 'Kabul ettik' demişlerdi. 'Öyleyse şahit olun, ben de sizinle birlikte şehadet edenlerdenim' diye buyurmuştu."*** (Al-i İmran, 3/81) Bir başka yerde yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: ***"Diğer bir kısım da günahlarını itiraf ettiler. Onlar salih ameli başka bir kötü amel ile karıştırmışlardır."*** (et-Tevbe, 9/102) Bu husus rivayetlerde çokça sözkonusu edilmiştir.

(Mesela) Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ey Üneys! Bunun karısının yanına git! Eğer itiraf ederse onu recmet."(1)

Bir kimsenin başkasının mirasçılığı veya bir alacağı olduğuna dair ikrarına gelince; bu hususta Malik şöyle demiştir: Bizim bildiğimize göre, üzerinde icma olunan husus şudur: Oğulları olmakla birlikte vefat etmiş bir adamın çocuklarından birisi: Benim babam filan kimsenin kendi oğlu olduğuna dair ikrarda bulunmuştur, diyecek olursa, bu neseb tek bir kişinin şahitliği ile sabit olmaz. Bu ikrarda bulunan kişinin ikrarı ancak kendisi aleyhinde babasının malından kendisine düşen payda sözkonusu olur. Onun lehine ikrarda bulunan kişi, elinde bulunan maldan o kimseye isabet edecek olan borç kadarını o kimseye verir. Malik dedi ki: Bunun açıklaması şöyledir: Kişi ölür de geriye iki oğul ve altıyüz dinar bırakacak olursa, sonra bu oğullarından birisi ölen babasının, filan kişinin kendi oğlu olduğuna dair ikrarda bulunduğu hususunda şahitlikte bulunacak olursa, lehine şahitlik ettiği kişi, yüz dinar alacaklı olur. Bu miktar, eğer ilhak edilecek olsaydı, nesebe ilhakı yapılacak kişinin mirasının yarısıdır. Eğer diğeri de onun lehine ikrarda bulunacak olursa, diğer yüz dinarı da alır, böylelikle hakkının tamamını almış olur ve nesebi de sabit olur. Babası yahutta kocası aleyhine borç ikrarında bulunup, mirasçıların böyle bir şeyi inkâr ettiği kadının durumu da böyledir. Böyle bir kadının, eğer bütün mirasçılar hakkında sabit olacak olsaydı, lehine ikrarda bulunduğu borcun kendisine isabet eden miktarını ödemek zorundadır. Eğer ikrarda bulunan, kocasından sekizde bir almış bir

(1) *Buhârî*, II, 813, 971, VI, 2502, 2515, 2650; *Müslim*, III, 1325; *Tirmizî*, IV, 39; Dârimî, *Sünen*, II, 232; *Nesâî*, VIII, 240, 241; *İbn Mâce*, II, 852; *Müsned*, IV, 115.

kadın ise, alacaklıya alacağının sekizde birini öder. Şâyet mirasın yarısını almış kızı ise alacaklıya alacağının yarısını öder. İşte kadınlar tarafından lehine ikrarda bulunulan kimseye hakkı bu hesaba göre ödenir.

3- İkrarın Sıhhatinin Şartları:

İkrar, ancak mükellef bir kimse tarafından yapılırsa, sahih olur. Şu kadar var ki; bu mükellefin hacr altında bulunmaması şarttır. Çünkü hacr, kendisinin lehine bir hak ile ilgili olursa, onun sözünü hükümsüz kılar. Şâyet -hasta gibi- başkasının lehine olursa, bu hak ondan sakıt olur, bir kısmı da caiz olur. Buna dair açıklamalar fıkıh meselelerindedir.

İkrar hususunda; kölenin, iki hali sözkonusudur. Bunların birincisi, ikrarın başındadır. Geçen şekil üzere bunda görüş ayrılığı yoktur.

İkincisi ise sona erişi halindedir. Bu da ikrarın müphem bırakılması türündendir. Bunun pek çok şekli vardır. Ana şekilleri altı tanedir.

Birinci şekil: Köle, onun bende alacak bir şeyleri vardır, der. Şafii der ki: Eğer bunu bir hurma tanesi yahut bir ekmek parçası diye açıklayacak olursa, bu açıklaması kabul edilir. Bizim benimsediğimiz usul kaideleri ise ancak belirli bir miktarı olan hususlarda kabul edilmesini gerektirir. Eğer bu şekilde bu "şey"i açıklayacak olursa, kabul edilir ve buna dair de yemin eder.

İkinci şekil: Bunu şarab yahut domuz ya da şeriatte mal olarak kabul edilmeyen bir şey ile açıklaması halidir. İttifakla onun bu ikrarı kabul edilmez, isterse lehine ikrarda bulunulan kişi bu hususta ona destek versin.

Üçüncü şekil: Bunu meytenin (leşin) postu yahut gübre veya köpek gibi. (Mal oluşu) hakkında görüş ayrılığı bulunan bir şekilde açıklamasıdır. Hakim onun hakkında, bu hususta uygun göreceği şekilde ikrarını red ya da geçerli kabul etmek şekillerinden birisi ile hüküm verir. Eğer hakim, onun bu ikrarını kabul etmeyip reddedecek olursa, bir başka hakim bu hususta herhangi bir şey ile hüküm vermez. Çünkü birinci hakimin bu ikrarı, iptal etmesi ile artık hükmü geçerlilik kazanmış olur.

Şafii mezhebine mensub kimi ilim adamı şarab ve domuz ödemekle yükümlü tutulur, demişlerse de bu batıl bir görüştür. Ebu Hanife ise şöyle demiştir: Eğer: Onun benim üzerimde bir şey alacağı vardır, diyecek olursa ancak ölçülen yahut tartılan bir şey ile bunu açıklarsa bu ikrarı kabul edilir. Çünkü kişinin zimmetinde bunların dışında hiçbir şey bizatihi sabit olmaz. Bu görüş ise zayıftır. Çünkü bunların dışındaki şeyler de, eğer vücub seviyesine ulaşacak olursa, zimmette sabit olacağı hususunda icmâ' vardır.

Dördüncü şekil: Eğer onun benim yanımda bir malı vardır, diyecek olursa, adeten mal sayılmayan bir ya da iki dirhem gibi ifadelerle bunu açıkla-

ması kabul edilir. Elverir ki halin karinesi bundan daha fazlası ile onun aleyhine hüküm vermeyi gerektirmesin.

Beşinci şekil: Onun benim yanımda çok ya da büyük bir malı vardır, demesidir. Şafii, bir tane ile açıklaması dahi kabul edilir, demiştir. Ebu Hanife, ancak zekat nisabı hakkında bu açıklaması kabul edilir, demiştir. Bizim ilim adamlarımız ise, değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan birisi hırsızlık ve zekat nisabı ile diyettir. Bana göre bunun asgari miktarı hırsızlık nisabıdır. Çünkü müslümanın uzvu ancak büyük miktardaki bir mal dolayısı ile koparılabilir. Hanefilerin çoğunluğu da bu görüşü benimsemişlerdir.

Ancak el-Leys b. Sa'd'ın görüşü gerçekten hayret edilecek bir görüştür: Ona göre yetmişiki dirhemden daha aşağısı ile açıklaması kabul edilmez. Ona: Sen bunu neye dayanarak söylüyorsun? denilince şu cevabı vermiş: Çünkü yüce Allah: *"Andolsun ki Allah bir çok yerde ve Huneyn gününde size yardım etmiştir"* (et-Tevbe, 9/25) diye buyurmaktadır. Peygamberin gazve ve seriyelerinin sayısı ise yetmişikidir. Ancak böyle bir açıklama sahih değildir. Çünkü yüce Allah, Huneyn'i bunların dışında ayrıca zikretmiştir. Dolayısı ile onun (Leys b. Sa'd'ın) yetmişbir dirhem şeklindeki açıklaması kabul edilir, demesi gerekirdi. Ayrıca yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Allah'ı çokça zikredin."* (el-Ahzab, 33/41); *"Onların gizlice fısıldaşmalarının bir çoğunda hayır yoktur."* (en-Nisa, 4/114); *"Onlara çok büyük lanet et."* (el-Ahzab, 33/68)

Altıncı şekil: Şâyet onun bende on yahut yüz ya da bin alacağı vardır, diyecek olursa, istediği şekilde bunları açıklayabilir ve bu açıklaması kabul edilir. Eğer bin dirhem yahut yüz dirhem ve bir köle yahut yüz elli dirhem diye açıklayacak olursa, böylelikle o müphem olan bir şeyi açıklamış olur ve bu açıklaması kabul edilir. Şafii de böyle demiştir.

Ebu Hanife ise şöyle demiştir: Eğer müphem olan sayıya ölçülen ya da tartılan bir şey atfedecek olursa, bu atfı bir açıklama olur. Yüz ve elli dirhem demesi gibi. Çünkü burada "dirhem" ellinin açıklamasıdır. Elli de yüzü açıklamaktadır. Şafii mezhebine mensub alimlerden İbn Hayran el-İstahri dedi ki: Yüz ve ellide "dirhem" lafzı, ancak ellinin açıklaması olabilir. Yüzü ise kendisi istediği şekilde açıklayabilir.

4- İkrardan Dönmek:

Yüce Allah'ın: **"Bütün mazeretlerini ortaya koysa bile"** buyruğunun anlamı şudur: Eğer ikrardan sonra mazeret ortaya koyacak olursa, ondan kabul olunmaz.

İlim adamları, Allah'ın halis hakkı olan hadler hususunda ikrarda bulunduktan sonra, geri dönen kimse hakkında farklı görüşlere sahiptir. Araların-

da Şafii ve Ebu Hanife'nin de bulunduğu çoğunluk ikrardan sonraki dönüşü kabul edilir, demişlerdir. İki görüşünden birisinde Malik de böyle demiştir, diğerinde ise ikrarından dönüşünün doğru bir açıklamasını sözkonusu etmedikçe kabul olunmaz. Doğru olan ise mutlak olarak ikrarından rucû'un caiz olduğudur. Çünkü aralarında Buhârî ve Müslim'in de bulunduğu hadis imamlarının rivayet ettiklerine göre, Peygamber (sav) zina ettiğini ikrar eden bir kimsenin dört defa yaptığı ikrarının her seferinde ondan yüz çevirmiştir. Kendi aleyhine dört defa şahitlikte bulununca da Peygamber (sav) onu çağırmış ve: "Sende bir delilik var mıdır?" diye sormuş. Adam: Hayır deyince, Peygamber: "Sen muhsan mısın?" diye sorunca, adam: Evet diye cevab vermiştir.(1)

Buhârî'nin rivayet ettiği hadiste: "Herhalde sen öpmüş yahut çimdiklemiş ya da bakmış olmalısın"(2) denilmektedir.

Nesâî ve Ebû Dâvûd da şöyle denilmektedir: Nihayet beşincisinde ona: "O kadınla cima ettin mi?" diye sormuş, o: Evet cevabını vermiştir. Peygamber: "Senin o şeyin onun o şeyinde kayboluncaya kadar (öyle mi)?" O: Evet demiş, Peygamber: "Milin sürmedanlıkta, halatın da kuyuda kaybolduğu gibi (mi)?" diye sormuş, adam yine: Evet deyince Peygamber: "Zinanın ne olduğunu biliyor musun?" diye sormuş, adam: Evet ben erkeğin hanımından helâl olarak elde ettiğinin bir benzerini ondan haram olarak elde ettim, diye cevab verince, Peygamber: "Peki benden ne istiyorsun?" diye sormuş. Adam: Beni temizlemeni istiyorum, diye cevap vermiş. (Sahabi) dedi ki: Bunun üzerine Peygamber emir verdi ve o da recm edildi.(3)

Tirmizi ve Ebu Davud dedi ki: Taşların kendisine isabet edip, acılarını duyması üzerine hızlıca koşmaya başladı. Bir adam deve çenesi ile ona bir darbe indirdi, sair insanlar da ölünceye kadar onu vurdu. Bu sefer Peygamber (sav): "Niye onu bırakmadınız?" diye buyurdu.(4)

Ebû Dâvûd ve en-Nesai dedi ki: (Peygamberin o kadar soru sorması) Rasûlullah (sav)'ın işi sapasağlam tutması içindi. Bir haddi terketmek için asla.(5)

İşte bütün bunlar, ikrardan dönüşün mümkün olduğunu ve kabul edileceğini açıkça ifade etmektedir. Peygamber (sav)'ın: "Sen belki de öpmüş ya

(1) *Buhârî*, VI, 2499, 2500, 2502; *Müslim*, III, 1318; *Tirmizî*, IV, 36; *Ebû Dâvûd*, IV, 148; *Nesâî*, IV, 82; *Müsned*, II, 453

(2) *Buhârî*, VI, 2502; *Ebû Dâvûd*, IV, 147; *Müsned*, I, 270, 289

(3) *Ebû Dâvûd*, IV, 148; *Dârakutnî*, III, 196; Nesâî, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, IV, 276, 277.

(4) *Tirmizî*, IV, 36; *Ebû Dâvûd*, IV, 145; Nesaî, *es-Sunenu'l-Kübrâ*, IV, 290; *Müsned*, III, 431, V, 216, 217

(5) *Ebû Dâvûd*, IV, 145; Nesâî, *es-Sunenu'l-Kübrâ*, IV, 291; *Müsned*, III, 381

da çimdik atmış olabilirsin." ifadesi Malik'in: Açıklanabilir bir şekil sözkonusu edecek olursa, ikrarından dönüşü kabul edilir, sözüne bir işarettir.

5- Kölenin Aleyhine İkrarda Bulunması:

Bu hükümler, kendi hürriyetine ve iradesine malik hür kimse hakkındadır. Köleye gelince; onun ikrarı iki kısımdan birisine dahildir. Ya kendi bedeni aleyhine ikrarda bulunur yahutta elinde ve zimmetinde bulunana dair ikrarda bulunur. Eğer öldürmek ve daha aşağısı cezayı gerektiren hususlar hakkında kendi bedeni aleyhinde ikrarda bulunacak olursa, bu ikrarın gereği ona uygulanır.

Muhammed b. el-Hasen dedi ki: Onun bu ikrarı kabul edilmez. Çünkü o kimsenin bedeninde efendisinin hakkı vardır. Yapacağı böyle bir ikrarda ise, efendisinin bedenindeki haklarını telef etmesi sözkonusudur.

Delilimiz Peygamber (sav)'ın şu buyruğudur: "Her kim bu pisliklerden herhangi bir şey işleyecek olursa, Allah'ın setretmesiyle o da kendisini setretsin. Eğer onlardan bizim için herhangi bir şey açığa çıkacak olursa o vakit biz de ona haddi uygularız."(1) Yani cezanın uygulanacağı yer insanın asıl yaratılışıdır (varlığıdır).

Bu ise Adem oğlunun sureti ve yapısıdır. Efendinin ise bunda bir hakkı yoktur. Onun hakkı ancak nitelik ve tabiiyyet hususlarındadır. Bu ise daha sonradan onun hakkında sözkonusu olan mal olma keyfiyetidir. Nitekim herhangi bir mal ikrarında bulunacak olursa kabul edilmez. Öyle ki Ebu Hanife şöyle demiştir: Şâyet köle: Ben bu malı çaldım, diyecek olursa, onun eli kesilmez ve lehine ikrarda bulunulan kişi o malı alır.

İlim adamlarımız şöyle demiştir: O mal efendiye aittir. Köle azad edildiği takdirde köleden o malın kıymeti istenir. Çünkü kölenin elindeki malın efendiye ait olduğu icma ile kabul edilmiştir. Mala dair onun söyleyeceği söz ve aleyhteki ikrarı kabul edilmez. Özellikle de Ebu Hanife şöyle demektedir: Kölenin mülkiyet hakkı yoktur. Onun malik olması da, ona mülk verilmesi de sahih değildir. Biz her ne kadar, onun mülk edinmesi sahih olur, diyorsak bile, her iki görüşe göre de icma ile onun elinde bulunanların hepsi efendisine aittir.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) *Muvatta*, II, 825; ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 487

لَا تُحَرِّكْ بِهٖ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهٖ ﴿١٦﴾ اِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهٗ وَقُرْاٰنَهٗ ﴿١٧﴾
فَاِذَا قَرَاْنٰهُ فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهٗ ﴿١٨﴾ ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهٗ ﴿١٩﴾ كَلَّا بَلْ تُحِبُّوْنَ
الْعَاجِلَةَ ﴿٢٠﴾ وَتَذَرُوْنَ الْاٰخِرَةَ ﴿٢١﴾

16. Onu (ezberlemeyi) **çabuklaştırmak için dilini onunla kıpırdatma!**
17. Çünkü onu (kalbinde) **toplamak ve onu okutmak Bize düşer.**
18. O halde Biz, onu okuduğumuz zaman sen, onun okumasına uy!
19 Sonra onu açıklamak da hiç şüphesiz Bize aittir.
20. Hayır, hayır siz çabucak geçeni seversiniz;
21. Ve âhireti bırakırsınız.

"Onu (ezberlemeyi) çabuklaştırmak için dilini onunla kıpırdatma!" buyruğu ile ilgili olarak Tirmizi'de şu rivayet kaydedilmektedir: Said b. Cübeyr'den, o İbn Abbas'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Rasûlullah (sav)'ın üzerine Kur'ân indi mi, o da Kur'ân'ı iyice bellemek isteği ile onunla dilini hareket ettiriyordu. Bunun üzerine yüce Allah: **"Onu (ezberlemeyi) çabuklaştırmak için dilini onunla kıpırdatma!"** buyruğunu indirdi. (İbn Abbas) dedi ki: Peygamber onunla dudaklarını kıpırdatıyordu, dedi ve Süfyan dudaklarını kıpırdattı. Ebu İsa dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.(1)

Müslim'in lafzı ile rivayet şöyledir: İbn Cübeyr'den, o İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Peygamber (sav)'a indirilen vahiy ona nisbeten ağır geliyordu. O bakımdan dudaklarını kıpırdatıyordu. İbn Abbas bana dedi ki: Şimdi ben dudaklarımı Rasûlullah (sav) nasıl kıpırdatıyor idiyse öylece kıpırdatıyorum. Said de dedi ki: Ben de İbn Abbas dudaklarını nasıl kıpırdatıyor idiyse öylece kıpırdatıyorum deyip, dudaklarını kıpırdattı. Bunun üzerine yüce Allah: **"Onu (ezberlemeyi) çabuklaştırmak için dilini onunla kıpırdatma. Çünkü onu toplamak ve onu okutmak Bize düşer."** Dedi ki: Kalbinde onu toplamak (Bize düşer) sonra onu sen okuyacaksın.

"O halde Biz, onu okuduğumuz zaman sen onun okumasına uy!" Yani ona kulak ver, onu dinle! Daha sonra onu (sana) okutmak Bize düşer. (İbn Abbas) dedi ki: Bundan dolayı Rasûlullah (sav) bundan sonra Cebrail -ikisine de selâm olsun- kendisine geldi mi susup, dinlerdi. Cebrail (a.s) gitti mi

(1) *Tirmizî*, V, 430; ayrıca bk. *Müslim*, I, 330, *Buhârî*, IV, 1924.

Peygamber (sav) kendisine okuttuğu şekilde vahyi okurdu. Bunu aynı şekilde Buhârî de rivayet etmiştir.(1)

Bu âyetin bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Sana onun vahyi tamamlanmadan önce Kur'ân'ı okumayı acele etme..."* (Tâ-Hâ, 20/114) buyruğudur. Daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Âmir eş-Şa'bî dedi ki: Peygamberin kendisine nâzil olduğunda Kur'ân'ı tekrarlamakta acele etmesi, ona olan sevgisi ve diliyle onu okurken ondan aldığı lezzetti. Vahiy tamamlanıp, kalbinde toplanmadan bu şekildeki hareketi ona yasaklandı. Çünkü Kur'ân'ın bir kısmı diğer kısmı ile irtibatlıdır.

Denildiğine göre, Peygamber (sav)'a vahiy nâzil oldu mu, unuturum korkusu ile vahyin nüzûlü ile birlikte dilini de kıpırdatırdı. Bunun üzerine: *"Sana onun vahyi tamamlanmadan önce Kur'ân'ı okumayı acele etme!"* (Tâ-Hâ, 20/114); *"Sana (Kur'ân'ı) okutacağız ve unutmayacaksın"* (el-A'lâ, 87/6) buyrukları ile, **"dilini onunla kıpırdatma"** buyrukları nâzil oldu. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır.

"Onun okuması" onun sana okuması demektir. el-Ferra'nın görüşüne göre "kıraet" ile "Kur'ân" lafızlarının ikisi de mastardır.

Katade dedi ki: **"Sen onun okumasına uy!"** Onun şeriatine ve ahkâmına uy, demektir.

"Sonra onu açıklamak da hiç şüphesiz Bize düşer" buyruğu da şu demektir: Onun muhtevasındaki hadleri, helâlleri ve haramları açıklamak (Bize aittir). Bu açıklamayı Katade yapmıştır.

Şöyle de açıklanmıştır: Bundan sonra onun muhtevasında yer alan vaadleri ve tehditleri açıklayıp, bunları gerçekleştirmek Bize aittir. Bir diğer açıklamaya göre: Senin dilinle onu açıklamak Bize düşer, demektir.

"Hayır" buyruğu hakkında İbn Abbas dedi ki: Yani şüphesiz Ebu Cehil Kur'ân'ın açıklamasına ve beyanına iman etmez. Şöyle de açıklanmıştır: **"Hayır"** onlar namaz da kılmazlar, zekat da vermezler. Maksat da Mekke kâfirleridir.

"Hayır siz" ey Mekke kâfirleri **"çabuk geçeni"** dünya yurdunu ve orada hayat sürmeyi **"seversiniz"** tercih edersiniz. **"Ve âhireti"** onun için amel etmeyi **"bırakırsınız"** terketmezsiniz.

Kimi tefsirde âhiret cennettir, denilmiştir.

Medinelilerle Kûfeliler: "(بَلْ تُحِبُّونَ): **Hayır siz... seversiniz"** ile; "(وتَذَرُونَ): Bırakırsınız" şeklinde hitab kipi ile, her ikisini de "te" ile okumuşlardır. Ebu

(1) *Buhârî*, VI, 2736; *Müslim*, I, 336; *Nesâî*, II, 149; *Müsned*, I, 343

Ubeyd de bunu tercih ederek şöyle demiştir: Eğer bu kıraat alimlerine muhalefet etmek hoşlanılmayan bir şey olmasaydı, ben bunu "ye" ile (severler, bırakırlar demek olur) okurdum. Çünkü bundan önce **"insan"**dan söz edilmektedir. Diğerleri ise haber anlamı ile "ye" ile okumuşlardır. Ebu Hatim'in tercihi budur. "Ye" ile okuyanların kıraati daha önce geçen *"o günde insana ... haber verilir"* (13. âyet) buyruğuna itibar ederek böyle okumuştur ki; buradaki (tekil olan) **"insan"** (çoğul olarak): "en-nâs: insanlar" anlamındadır.

"Te" ile okuyanların kıraati, hitabın doğrudan doğruya muhatapları azar ladığı esasına göre açıklanır. Böylesi de maksadı daha beliğ bir şekilde ifade eder.

Bu buyruğun bir benzeri de: *"Gerçekten bunlar o çarçabuk geçeni (dünyayı) severler. Ama çok ağır bir günü de arkalarına atarlar"* (el-İnsan, 76/27) buyruğudur.

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ ﴿٢٢﴾ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ ﴿٢٣﴾ وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ
﴿٢٤﴾ تَظُنُّ أَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ ﴿٢٥﴾

22. O günde yüzler var ki; apaydınlıktır;
23. Rabblerine bakıcıdırlar.
24. Ve o günde asık nice suratlar vardır.
25. Kendilerine bel kemiklerini kıran çok belâlı işler yapılacağını anlarlar.

"O günde yüzler var ki; apaydınlıktır, Rabblerine bakıcıdırlar" buyruğunda geçen: "(ناضِرَةٌ): **Apaydınlıktır"** buyruğu güzellik ve nimet anlamındaki: (النَّضْرة)'den gelmektedir.

"(نَاظِرَةٌ): **Bakıcıdır"** lafzı ise: "(النظر): Bakmak, nazar etmek"ten gelmektedir. Yani mü'minlerin yüzü apaydınlık, güzel ve parlak olacaktır. "(نَضَّرهم اللّهُ يَنضرُهم نَضْرة ونَضَارة): Allah onlara rahatlık, güzellik, parlaklık verdi, verir" denilir. Bu da aydınlık (rahat) yaşayış ve zenginlik manasınadır. "(نَضّر الله آمرأ سمع مقالتي فوعاها): Benim söylediğim sözü işitip, onu belleyen kimsenin... Allah yüzünü ak etsin"[1] hadisinde de bu kökten gelen kelime kullanılmıştır.

(1) *Tirmizî*, V, 34; *Dârimî*, I, 86; *İbn Mâce*, I, 86; *Müsned*, IV, 80, 82; aynı anlamda, yakın lafızlarla: *Tirmizî*, V, 33; *Dârimî*, I, 87; *Ebû Dâvûd*, III, 322; *İbn Mâce*, I, 84, 85, II, 1015.

"Rabblerine" yaratıcılarına, mutlak maliklerine **"bakıcıdırlar."** Yani Rablerine bakarlar. İlim adamlarının cumhûru bu görüştedir. Bu hususta Suhayb'in rivayet ettiği, Müslim'in de kitabında zikrettiği bir hadis-i şerif vardır ki; daha önceden Yunus Sûresi'nde yer alan: *"İhsanda bulunanlara daha güzeli ve daha da fazlası vardır"* (Yunus, 10/26) buyruğunu tefsir ederken geçmiş bulunmaktadır. İbn Ömer şöyle derdi: Cennet ehli arasında Allah için en kerim ve değerli olanlar O'nun yüzüne sabah ve akşam bakanlar olacaktır. Daha sonra şu: **"O günde yüzler var ki apaydınlıktır, Rabblerine bakıcıdırlar"** âyetini okudu.(1)

Yezid en-Nahvî, İkrime'den: "Özel bir şekilde Rabbine bakacaktır" dediğini rivayet etmektedir. el-Hasen de şöyle derdi: Onların yüzleri apaydınlık olacak ve Rabblerine bakacaklardır.

Denildi ki: Buradaki "nazar"dan kasıt, Rabblerinin nezdinde bulunup, kendilerine verilecek olan mükâfatı beklemeleridir. Bu açıklama İbn Ömer ve Mücahid'den de rivayet edilmiştir. İkrime ise Rabbinin emrini gözetler diye açıklamıştır. Bunu el-Maverdi, İbn Ömer'den ve yine İkrime'den rivayet etmiştir. Ancak bu açıklama sadece Mücahid'in açıklaması olarak bilinmektedir. Bu açıklamayı yapanlar yüce Allah'ın: *"Gözler O'na erişemez. O ise bütün gözleri kuşatmıştır"* (el-En'âm, 6/103) buyruğunu delil göstermişlerdir.

Ancak bu görüş oldukça zayıftır, âyetin zahirinin ve haberlerin ifade ettiği anlamın muktezasının dışında kalmaktadır.

Tirmizi'de, İbn Ömer'den şöyle dediği zikredilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz cennet ehlinin en aşağı mertebesinde olanları bin yıllık mesafeyi kaplayan bahçelerine, eşlerine, hizmetçilerine ve tahtlarına bakan kimsedir. Allah nezdinde en değerlileri ise sabah ve akşam O'nun yüzüne bakacak olanlardır." Daha sonra Rasûlullah (sav): **"O günde yüzler var ki apaydınlıktır. Rabblerine bakıcıdırlar"** buyruklarını okudu. (Tirmizi) dedi ki: Bu garib bir hadistir. Bu rivayet sadece İbn Ömer'in sözü olarak da rivayet edilmiş olup, Peygambere ref (isnad) edilmemiştir.(2)

Müslim'in *Sahih*'inde Ebu Bekr b. Abdullah b. Kays'dan onun babasından, onun da Peygamber (sav)'dan rivayetine göre, Peygamber şöyle buyurmuştur: "Cennetlerin ikisi kapları da, içindekiler de gümüştendir. İkisi de, kapları da, içindekiler de altındandır. Oradakiler ile aziz ve celil olan Rabblerine bakmaları arasındaki tek bir engel ise, Adn cennetinde O'nun yüzü üzerindeki kibriyâ ridâsıdır."(3)

(1) Biraz sonra da uzunca zikredilecek olup kaynakları için oraya bakılabilir.
(2) *Tirmizî*, IV, 688, V, 431; *Müsned*, II, 64
(3) *Müslim*, I, 163; *Buhârî*, VI, 2710

Cerir b. Abdullah da şöyle demektedir: Rasûlullah (sav)'ın huzurunda idi. Ayı seyrediyorduk. Ondördünde aya baktı ve şöyle buyurdu: "Şüphesiz ki sizler şu ayı gördüğünüz gibi, Rabbinizi açık seçik bir şekilde göreceksiniz. O'nu görmek için bu hususta birbirinizi rahatsız etmeyecek, engellemeyeceksiniz. O bakımdan eğer güneş doğmadan ve güneş batmadan önce bir vakit namazı kaçırmamak imkânınız varsa bunu yapınız." Daha sonra: ***"Güneşin doğmasından önce de, batışından önce de Rabbini hamd ile tesbih et"*** (Kaf, 50/39) buyruğunu okudu. Hadis Buhârî ve Müslim tarafından ittifakla rivayet edilmiştir.(1)

Hadisi ayrıca Ebû Dâvûd ve Tirmizi de rivayet etmiş olup (Tirmizi): Hasen, sahih bir hadistir, demiştir.(2)

Ebû Dâvûd, Ebu Rezin el-Ukaylî'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü! Hepimiz Rabbimizi görecek miyiz? dedim. İbn Muâz dedi ki: Yani kıyamet gününde onunla başbaşa kalacak mı? Peygamber: "Evet ey Ebu Rezin" dedi. Peki O'nun yarattıkları arasında buna delil olacak (örnek teşkil edecek) ne olabilir? dedi. Peygamber şöyle buyurdu: "Ey Ebu Rezin hepiniz ayı görmüyor musunuz?" İbn Muaz: Yani ondördünde ve herkes kendi başına (demektir), dedi. Bizler: Evet dedik. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah bundan daha da büyüktür." İbn Muaz dedi ki: "Şüphesiz ki o -yani ay- Allah'ın yarattıklarından bir yaratıktır. Allah ise daha celil ve daha azametlidir."(3)

Nesai'nin Kitabında Suhayb'den şöyle dediği kaydedilmektedir: "... Hicabını açar ve O'na bakarlar. Allah'a yemin olsun ki, onlara bu bakıştan daha çok sevecekleri ve onlar için daha çok gözlerini aydınlatacak bir şeyi vermiş olmayacaktır."(4)

Ebu İshak es-Sa'lebî'nin *Tefsir*'inde ez-Zübeyr'den, onun da Cabir'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Aziz ve celil olan Rabbimiz, onun yüzüne baksınlar diye tecelli edecek, onlar da O'na secdeye kapanacaklar. Başlarınızı kaldırın diyecek, çünkü bugün ibadet günü değildir."(5)

es-Sa'lebî dedi ki: Mücahid'in âyet-i kerime herkes Rabbinin mükâfatını bekleyecektir, O'nun yarattıklarından hiçbir şey O'nu görmeyecektir, anlamında olduğunu söylemesi dayanaksız bir tevildir. Çünkü Araplar "nazar" ile "intizar (beklemek)"ı kastedecek olurlarsa (fiilin geçişini sağlamak için herhangi bir edat kullanmaksızın): "(نظرته): Onu bekledim" derler. Nitekim yü-

(1) *Buhârî*, I, 203, 209, IV, 1836; *Tirmizî*, IV, 687; *Ebû Dâvûd*, IV, 233, *İbn Mâce*, I, 60; *Müsned*, IV, 362, 365

(2) Bir önceki nota bakınız.

(3) *Ebû Dâvûd*, IV, 234; *İbn Mâce*, I, 64; *Müsned*, IV, 11, 12; Tayalisî, *Müsned*, I, 147

(4) Nesâî, *es-Sunenu'l-Kübrâ*, VI, 361; *İbn Mâce*, I, 67

(5) Devlemî, *Firdevs*, V, 268

ce Allah, şöyle buyurmaktadır: "(هَلْ يَنْظُرُونَ إِلاَّ السَّاعَةَ): *Onlar... saatin (kıyametin) ... gelmesinden başka bir şey mi bekliyorlar?"* (ez-Zuhruf, 43/66); "(هَلْ يَنْظُرُونَ إِلاَّ تَأْوِيلَهُ): *Onlar zamanı gelince bildirdiklerinin gerçekleşmesinden başkasını mı bekliyorlar?"* (el-Araf, 7/53); "(مَا يَنْظُرُونَ إِلاَّ صَيْحَةً وَاحِدَةً): *Onlar... bir tek çığlıktan başkasını beklemiyorlar."* (Yasin, 36/49)

Eğer bu kök ile tefekkür ve tedebbür, (düşünmeyi) kastedecek olurlarsa o zaman: "(نظرت فيه): Bu iş üzerinde düşündüm" derler. Şâyet "nazar" fiili ile kastedilen "görmek" olursa o vakit; (الى) ile birlikte kullanılır.

"Vech; yüz" de ayrıca zikredilmiş olduğuna göre o takdirde burada bu fiilin açıktan açığa görmekten başka hiçbir anlamı olamaz.

el-Ezherî dedi ki: Mücahid'in söylediği: Rabbinin sevabına intizar eder (bekler) şeklindeki açıklaması, yanlıştır. Çünkü intizar (beklemek) anlamında: (نظر إلى كذا) denilmez. Buna göre bir kimsenin: "(نظرت إلى فلان): Filana baktım" demesi ancak göz ile görmek anlamında kullanılır. Araplar böyle derler, çünkü onlar gözle görmeyi kastettiklerinde: "(نظرت إليه): Ona baktım" derler. Eğer "intizar"ı kastedecek olurlarsa; (نظرته) derler. Şair de şöyle demiştir:

فإنَّكُما إنْ تَنْظُراني ساعةً مِن الدَّهْرِ تَنْفَعْني لَدَى أُمِّ جُنْدُبِ

"Çünkü gerçek şu ki, sizler eğer bir an dahi beni beklerseniz,
Um Cundub'un nezdinde bunun bana faydası olur."

Şair burada "intizâr; bekleme"yi kastettiğinden: "(تنظراني): Beni beklerseniz" demiş, buna karşılık; (تنظران إليّ) dememiştir.

Araplar, gözle görmeyi kastettiklerinde: "(نظرت إليه): Ona baktım" derler. Şair de şöyle demiştir:

نظرتُ إليها والنُّجُومُ كأنَّها مَصابيحُ رُهْبانٍ تُشَبُّ لِقُفَّالِ

"Ben ona baktım ve o sırada yıldızlar sanki,
Yolculuklarından dönen kimselere yollarını aydınlatan
rahiblerin kandilleri gibiydi."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

نظرتُ إليها بالْمُحَصَّبِ مِنْ مِنًى ولي نَظَرٌ لولا التَّحَرُّجُ عارِمُ

"Minâ'nın el-Muhassab mevkiinde ona bir baktım ki,
Günahtan korkmasaydım benim ısrarlı bir bakışım vardı."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

إنّـي إليكَ لِمَـا وَعَـدتَ لناظِرٌ نَظَـرُ الفقيرِ إلـى الغنـيِّ المُوسِرِ

"Şüphesiz ki ben senin bana vaadettiğini gözetlemekteyim
Tıpkı fakirin, varlıklı, zengin, bir kimseye baktığı gibi."

Ben, sana zilletle bakıyorum, demektir. Çünkü zilletle ve boyun eğerek bakmak kendisinden bir şeyler istenen kimsenin kalbini daha bir yumuşatıcıdır.

Bu kanaattekilerin delil diye gösterdikleri yüce Allah'ın: *"Gözler O'na eri şemez. O ise bütün gözleri kuşatmıştır"* (el-En'âm, 6/103) buyruğuna gelince, bu dünya hayatı hakkında söz konusudur. Buna dair yeterli açıklamalar yerinde geçmiş bulunmaktadır.

Atiyye el-Avfi dedi ki: Onlar Allah'a bakacaklardır, ancak gözleri azameti dolayısıyla O'nu kuşatamayacaktır. Şu kadar var ki O'nun nazarı onları kuşatır. Buna yüce Allah'ın: *"Gözler O'na erişemez. O ise, bütün gözleri kuşatmıştır"* (el-En'am, 6/103) buyruğu delil teşkil etmektedir.

el-Kuşeyrî Ebu Nasr dedi ki: (إلى)'in; "nimetler" demek olan: (الآلاء) lafzının tekili olduğu söylenmiştir. Yani O'nun nimetleri beklenir, gözetlenir. Bu açıklama da batıldır. Çünkü "nimetler"in tekili "ye" ile değil, "elif" ile yazılır. Diğer taraftan bu kelime (kendileriyle bir belâ) savulan nimetler demektir. Halbuki onlar, üzerlerindeki bir bela veya bir sıkıntıyı savmayı gözetlemeleri sözkonusu olmamak üzere, cennette olacaklardır. Esasen bir şeyin gerçekleşmesini bekleyip, gözetleyen bir kimsenin yaşantısında da bir çeşit rahatsızlık, tatsızlık var demektir. Cennetlikler bununla nitelendirilemezler.

Denildiğine göre, buradaki **"nazar; bakma"**nın "yüz"e izafe edilmesi yüce Allah'ın: *"Altından ırmaklar akar"* (el-Mâide, 5/119) buyruğu gibidir. Oysa akan ırmağın yatağındaki sudur, ırmağın yatağının kendisi değildir. Diğer taraftan "vech"in "ayn: göz" anlamında kullanıldığı da olmuştur. Nitekim yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: *"Şu gömleğimi götürün de onu babamın yüzüne sürün"* (Yusuf, 12/93) gözlerine sürün demektir. Diğer taraftan yarın (kıyamet gününde) alışılmışın ters yüz edileceği de uzak bir ihtimal değildir. Öyle ki; yüce Allah, görmeyi ve bakmayı yüzde yaratabilir. Bu da yü-

ve Allah'ın: *"Acaba durmadan yüzüstü düşerek yürüyen kimse mi daha çok hidayettedir"* (el-Mülk, 67/22) buyruğuna benzemektedir. Bunun üzerine: Ey Allah'ın Rasûlü cehennemde yüzleri üzerinde nasıl yürüyeceklerdir? diye sorulunca, Peygamber: "Onları ayakları üzerinde yürüten, yüzleri üzerinde yürütmeye de kadirdir" diye cevap vermiştir.(1)

"Ve o günde asık nice suratlar vardır." Yani kıyamet gününde, kâfirlerin yüzleri gerilmiş, çekilmiş ve asılmış olacaktır. *es-Sıhah*'ta şöyle denilmektedir: "(بَسَر الفحلُ الناقةَ وابتسرها): Dişi devenin isteği olmaksızın erkek deve dişi deve ile ilişki kurdu" denilir. "(بَسَر الرجلُ وجهَه بسُوراً): Adam yüzünü ekşitti, astı" demektir. "(عَبَس وبَسَر): Yüzünü astı, ekşitti" denilir.

es Süddî: "Asık surat" şekli değişikliğe uğramış surat demektir, diye açıklamıştır. Anlamlar aynıdır.

"Kendilerine, bel kemikleri kıran, çok belâlı işler yapılacağını anlarlar." Kesinlikle buna inanır ve bunu iyiden iyiye bilirler, demektir.

"(الفاقرة): Büyük iş ve musibet" anlamındadır. "(فقرتْه الفاقرة): Sırtının omurgasını kırdı" demektir. Bu anlamdaki açıklamayı Mücahid ve başkaları yapmıştır. Katade ise: "(الفاقرة): Şer ve kötülük" demektir, der.

es-Süddi; helâk olmak, İbn Abbas ve İbn Zeyd, cehenneme girmek, diye açıklamıştır. Anlamlar birbirine yakındır. Bu kelimenin asıl anlamı devenin burnuna bir demir yahutta ateş ile kemiğe ulaşıncaya kadar işaret yapıp dağlamaktır. Bu açıklamayı el-Esmaî yapmıştır.

O bakımdan devenin burnunu bir demirle delip, sonra da delinen yere deriden yapılmış bir ip geçirip, onun üzerine de bükülmüş bir halat geçirmeyi anlatmak üzere: "(فَقَرتُ أنفَ البعيرِ): Devenin burnunu delip, ondan halat geçirdim" denilir.

Arapların: (قد عُمِل به الفاقرة): O'na fâkira (musibet, belâ veya az önce deve için sözkonusu edilen uygulamanın benzeri) yapıldı" denilir. en-Nâbiğa da şöyle demiştir:

أبَـى لِيَ قَبْـرٌ لا يزَالُ مُقَابِلِي وضَرْبَـةُ فَأسٍ فوقَ رأسِـيَ فَاقِرَهْ

"Hiçbir kabir beni kabul etmedi; hâlâ önümde duruyor
Ve başımın tepesine inecek kırıcı bir balta darbesi."

(Burada bu kelime) "kırıcı" anlamında kullanılmıştır.

(1) *Tirmizî*, V, 305; Nesâî, *es-Sunenul'l-Kübrâ*, VI, 420; *Müsned*, II, 354, 363, III, 167.

كَلَّآ إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ ﴿٢٦﴾ وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ ﴿٢٧﴾ وَظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ ﴿٢٨﴾
وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ ﴿٢٩﴾ إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ ﴿٣٠﴾

26. Vazgeçin bu işten... (Çünkü can) **köprücük kemiğine gelip dayandığında;**
27. "Var mı bir tedavi edecek?" denildiğinde;
28. Artık bunun gerçekten bir ayrılış olduğunu anlayacak.
29. Bacaklar birbirine dolaşacak.
30. İşte o günde sürülüp, götürülmek yalnız Rabbinin huzuruna olacak.

"Vazgeçin bu işten... (Çünkü can) köprücük kemiğine gelip dayandığında" buyruğundaki:

"(كَلَّا): **Vazgeçin bu işten"** lafzı bir azar ve bu işten vazgeçmeyi bir emirdir. Yani kâfir, bir kimsenin kıyamet gününe iman etmesi, uzak bir ihtimaldir. Daha sonra yeni bir ifade ile yüce Allah: **"Köprücük kemiğine gelip dayandığında"** diye, buyurmaktadır ki, nefis yahutta can köprücük kemiğine gelip dayandığında, demektir. Bu buyrukla daha önce kendisinden sözedilmemiş bir hususa dair haber vermektedir. Çünkü muhatab bunu bilmektedir. Daha önce geçen: *"Nihayet o perdenin arkasına girince"* (Sâd, 38/32) buyruğu ile; *"hele (o can) bir boğaza gelince"* (el-Vâkıa, 56/83) buyruklarına (bu itibarla) benzemektedir ki daha önceden (bu hususa dair açıklamalar orada) geçmiş bulunmaktadır.

Burada bu edatın **"gerçekten"** anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani: **"(Can) köprücük kemiğine gelip dayandığında"** yani can oraya ulaştığında sürünüp, götürülecek yer, Allah'ın huzuru olacaktır. İbn Abbas şöyle derdi: (Yani) kâfirin canı köprücük kemiğine ulaştığında, demektir.

"(التراقي): **Köprücük kemikleri"** lafzı; (تَرْقُوة)'in çoğulu olup, göğsün üst tarafında, canın hırıltılı bir şekilde verildiği (gargara) yerde bulunan ve göğüs çukurunda birbirine girmiş kemikler demektir. Dureyd b. es-Simme şöyle demiştir:

وربَّ عظيمةٍ دافعْتَ عنْهُمْ وقدْ بلَغَتْ نُفُوسُهُمُ التَّراقِي

"Ve nice büyük iş var ki sen onları savundun
Canlarının köprücük kemiklerine ulaştığı bir zamanda."

Ölmek üzere, olma halini anlatmak üzere bazan "can köprücük kemiğine ulaştı" tabiri kullanılır.

Bu buyruktan maksat ise, ölümün gelişi esnasındaki halin çok zor ve sıkıntılı olduğunu onlara hatırlatmaktır.

"Var mı bir tedavi edecek denildiğinde" buyruğu hakkında, farklı görüşler vardır. Buradaki: "(رَاقٍ): Tedavi eden" lafzının: "(الرقية): Tedavi etmek"-ten geldiği söylenmiştir. Bu açıklama İbn Abbas, İkrime ve başkalarından rivayet edilmiştir. Simak'ın, İkrime'den rivayetine göre o: Tedavi edecek bir tedavi edici... Yani şifa verecek bir kimse (var mı?) diye açıkladığını rivayet etmiştir. Meymun b. Mihran da, İbn Abbas'tan: Ona şifa verecek bir doktor var mı? diye açıkladığını rivayet etmektedir. Ebu Kilâbe ve Katade de böyle demiştir. Şair de şöyle demiştir:

هَلْ لِلْفَتى مِنْ بَناتِ الدَّهْرِ مِنْ وَاقِ أَمْ هَلْ لَهُ مِنْ حِمَامِ الْمَوْتِ مِنْ رَاقِ

"Zamanın musibetlerine karşı genç delikanlıyı koruyacak var mıdır?
Yahut mukadder ölüme karşı onu tedavi edip, şifa verecek birisi var mıdır?"

Bu ifade, böyle bir şeyin uzak bir ihtimal olduğunu, bundan ümit kesilmesi gerektiğini anlatmak içindir. Yani ölüme karşı kim tedavi edip, şifa verecek kudreti bulabilir?

Yine İbn Abbas'tan ve Ebu'l-Cevzâ'dan rivâyete göre, bu: "(رَقِيَ يَرْقَى): Yukarı doğru çıktı, yükseldi, yükselir" fiilinden gelmektedir. Mana da: Onun ruhunu alıp, semaya yükselecekler kimlerdir? Rahmet melekleri mi, yoksa azab melekleri mi?

Bir diğer açıklama da şöyledir: Ölüm meleği, bunu alıp çıkartacak kimse var mıdır? diye sorar. Yani bu canı kim alıp (semaya) çıkartır? Çünkü melekler kâfir nefse yaklaşmaktan tiksinirler. Bunun üzerine ölüm meleği: Ey filan bunu al, yukarı çıkart! der.

Âsım ile bir grub yüce Allah'ın: "(مَنْ رَاقٍ): **Var mı bir tedavi edecek"** buyruğundaki "nun" harfini; "(بَلْ رَانَ): *Aksine, örtmüştür"* (el-Mutaffifin, 83/14) buyruğundaki "lam"ı izhar edip, okumuşlardır. (Birincisi) tabaklanmış deri satıcısı olan: (مَرَّاق)'a, ikincisi de buğdayın tesniyesi olan; (بَرَّان) ile karışmaması için böyle okumuşlardır. Sahih olan ise izharı terkedip; (مَنْ رَاقٍ) lafzın-

da "kaf" harfinin kesreli, (بَلْ رَانَ) de ise "nun" harfinin üstün ile okunmasıdır. Bu karışıklığın önlenmesi için de bu kadarı yeterlidir.

Sözedilen bu okuyuştan daha güzeli ise; "(مَنْ): Kimse" lafzı ile; "(بَلْ): Hayır, bilakis" lafzının izhar ile okunmasıdır. Bu açıklamayı el-Kuşeyrî yapmıştır.

"Artık bunun gerçekten" dünyadan, hanımdan, maldan ve çocuklardan **"bir ayrılış olduğunu anlayacak"** insan buna kesinlikle inanacak. Bu melekleri göreceği vakit olacaktır. Şair de şöyle demiştir:

فَرَاقٌ لَيْسَ يُشْبِهُهُ فِرَاقٌ قَدِ انْقَطَعَ الرَّجَاءُ عَنِ التَّلَاقِ

"Bir ayrılış ki hiçbir ayrılık ona benzemez
Artık ondan sonra kavuşma ümidi de kesilmiş olacaktır."

"Bacaklar birbirine dolaşacak." Yani şiddet ve sıkıntı, ardı arkası kesilmeden gelecek. Dünyanın sonunun sıkıntısı ile âhiretin başının sıkıntısı birbirine bitişmiş olacaktır. Bu açıklamayı İbn Abbas, el-Hasen ve başkaları yapmıştır.

eş-Şa'bî ve başkaları şöyle demiştir: Ölüm esnasında aşırı zorluk ve sıkıntıdan ötürü insanın bacakları birbirine dolaşacaktır.

Katade şöyle demiştir: Ölüm yaklaştığı vakit, ayaklarından birisini ötekinin üzerine vurduğunu hiç görmedin mi?

Said b. el-Müseyyeb ve yine el-Hasen şöyle demişlerdir: Bunlar kefende insanın bacaklarının sarılması halini anlatmaktadır. Zeyd b. Eslem dedi ki: Kefenin bacağı (alt tarafı) insanın bacağına dolaşmış olacaktır. Yine el-Hasen: Ayakları ölmüş, bacakları kurumuş ve artık kendisini taşımaz olmuşlardır. Halbuki o, bunlar üzerinde dolaşıp, gidip geliyordu.

en-Nehhâs dedi ki: Birinci açıklama bunların en güzelidir.

Ali b. Ebi Talha, İbn Abbas'tan: **"Bacaklar birbirine dolaşacak"** buyruğu hakkında şöyle dediğini rivayet etmektedir: Dünyanın son günü ile âhiretin ilk günü -Allah'ın rahmetiyle esirgediği müstesna- şiddet ve sıkıntı ile bitişmiş olacaktır. Yani ölümün şiddetli hali görüleceklerin dehşetli şiddetine eklenecektir. Bu görüşün delili de yüce Allah'ın: **"İşte o günde sürünüp götürülmek yalnız Rabbinin huzuruna olacak"** buyruğudur.

Mücahid de şöyle demiştir: Belâ belâya bulaşmış olacaktır. Yani zorluklar, sıkıntılar biri diğerinin arkasından gelecektir. ed-Dahhak ve İbn Zeyd de şöyle demiştir: Ona karşı oldukça zorlu ve sıkıntılı iki iş, bir araya gelmiş ola-

caktır: İnsanlar onun bedeninin techiziyle uğraşırken, melekler onun ruhunu techiz etmiş olacaklardır.

Araplar "sak: bacak"ı ancak büyük zorluk ve mihnetler hakkında kullanılarlar. Nitekim: "(قامت الدنيا على ساق): Dünya ayağa kalktı" ifadeleriyle; "(وقامت الحرب على ساق): Savaş ayağa kalktı, koptu" ifadelerinde hep bu lafız kullanılmıştır. Şair de şöyle demiştir:

وقامتِ الحربُ بنا على ساقْ

"Ve savaş bizimle bacakları üzerinde durdu."

Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden: *"Nûn, kaleme andolsun ki..."* Sûresi'nin sonlarında (el-Kalem, 68/42. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Kimileri de şöyle demiştir: Kâfirin canı çıkarken ruhu azab görür. Bu birinci **"bacak"**dır. Bundan sonra ise ölümden sonra dirilişin bacağı ve şiddetleri görülecektir.

"İşte o günde" kıyamet gününde **"sürülüp, götürülmek"** yani döndürülmek **"Rabbinin huzuruna"** yaratıcının huzuruna **"olacak."** Bazı tefsirlerde şöyle denilmektedir: Onun kötülüklerini tesbit eden meleği onu sürecektir.

"(المَسَاق): Sür(ül)mek" (ساق يسوق) Sürdü, sürer" fiilinden mastardır. "(مقال): Söz söylemek" lafzının: "(قال يقول): Söz söyledi, söz söyler" fiilinin mastarı oluşu gibi.

فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلّٰى ﴿٣١﴾ وَلٰكِنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰى ﴿٣٢﴾ ثُمَّ ذَهَبَ اِلٰٓى
اَهْلِهٖ يَتَمَطّٰى ﴿٣٣﴾ اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰى ﴿٣٤﴾ ثُمَّ اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰى ﴿٣٥﴾

31. O, tasdik de etmemiş, namaz da kılmamış,
32. Fakat yalanlamış ve yüz çevirmişti.
33. Sonra da gerine gerine taraftarlarının yanına gitmişti.
34. Sana layıktır, evet sana layıktır.
35. Sonra yine sana layıktır, tekrar tekrar sana layıktır.

"O, tasdik de etmemiş, namaz da kılmamış." Yani Ebu Cehil, tasdik de etmedi, namaz da kılmadı.

Bunun, sûrenin baş taraflarında sözü edilen *"insan"* (10. âyet) hakkında olduğu da söylenmiştir. Çünkü oradaki *"insan"* cins isimdir. Birincisi İbn Abbas'ın görüşüdür. Yani o risaleti tasdik etmediği gibi **"namaz da kılmamış"** Rabbine dua etmemiş, Rasûlüne de salât ve selâm getirmemiştir.

Katade dedi ki: Allah'ın Kitabını tasdik etmediği gibi, Allah için namaz da kılmadı. Şöyle de açıklanmıştır: O, Allah nezdinde kendisi için biriken bir azık olsun diye malını tasadduk etmediği gibi, Allah'ın kendisine emrettiği namazları da kılmamıştır.

Kalbiyle iman etmemiş, bedeniyle amel etmemiştir, diye de açıklanmıştır.

el-Kisaî dedi ki: "(لا): ...ma" olumsuzluk edatı; "(لم): ...madı" anlamındadır. Şu kadar var ki bu (birinci) olumsuzluk edatı, benzeri ile bir defa daha tekrarlanır. Mesela; Araplar: "(لا عبدُ الله خارج ولا فلان): Ne Abdullah çıkıyor, ne de filan" derler. Buna karşılık; (مررت برجل لا مُحْسِن) denilmez. Ancak ona: (ولا مُجْمِل) de eklenir. (Bu durumda: Ben ihsan edici de olmayan, iyilik de yapmayan bir adama uğradım, demek olur.) Yüce Allah'ın: "(فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ): ***Fakat o sarp yokuşa saldıramadı"*** (el-Beled, 90/11) buyruğu ise, bu kabilden değildir. Çünkü bu; (أفلا اقتحم) tabiri, "(فهلا اقتحم): Niye o sarp yokuşa saldırmadı, o sarp yokuşa saldırmalı değil miydi?" anlamındadır, istifham edatı olan hemze hazfedilmiştir.

el-Ahfeş de şöyle demektedir: **"O tasdik etmemiş"** buyruğu; "(لم يصدّق): Tasdik etmedi" demektir. Yüce Allah'ın: "(فَلَا اقْتَحَمَ): ***O saldırmadı"*** buyruğunun; (لم يقتحم) anlamında olması gibidir. O bakımdan bunun arkasından başka bir şeye (yani olumsuzluk edatının tekrarlanmasına) gerek yoktur. Nitekim Araplar: "(لا ذهب): Gitmedi" tabirini; (لم يذهب) anlamında kullanırlar. Burada nefy (olumsuzluk) edatı, muzari fiili nefyettiği gibi, mazi fiili de nefyetmektedir. Züheyr'in şu mısraında da bu kabildendir:

فَلَا هُوَ أَبْدَاهَا وَلَمْ يَتَقَدَّمِ

"O, onu ne açıkladı, ne de öne geçti."(1)

"Fakat yalanlamış ve yüz çevirmişti." Kur'ân-ı Kerîm'i yalanlamış, iman etmekten yüz çevirmişti.

"Sonra da gerine gerine" çalım satarak ve bu işiyle öğünüp böbürlene-

(1) Şairin burada bu farklı nefy edatlarını, -el-Ahfeş'in dediği gibi- fiilin başına gelen olumsuzluk edatları olarak ve aynı manada kullandığına işaret etmektedir.

rek **"taraftarlarının yanına gitmişti."** Bu şekildeki açıklamayı Mücahid ve başkaları yapmıştır. Mücahid dedi ki: Kastedilen Ebu Cehil'dir.

"(يَتَمَطَّى): **Gerine gerine"** lafzının, "sırt, binek" anlamındaki: (المَطَا)'den geldiği de söylenmiştir. Yani o sırtını eğerek, bükerek... demek olur. Aslı ise tembellikten ve ağırlıktan dolayı gerinmek fiilini ifade eden: (يتمطط)'dir.

O halde, bu kimse, hakka davet edene karşı ağır ağır hareket ederdi, demek olur. Bu lafızda aynı harfin tekrarı hoş olmadığından dolayı "ye" harfinin yerine "tı" harfi kullanılmış olmaktadır. **"Gerinmek"** aldırış edilmediğinin göstergesidir ki, bu da uzanmak, gerinmek anlamındadır. Sanki o büyüklendiğinden ötürü sırtını uzatıyor (geriniyor) ve başka tarafa döndürüyor gibidir. "(المَطِيطة): Havuzun dibindeki tortu su" demektir. Havuzun dibine yayıldığı için bu isim verilmiştir.

Haberde: "(إذا مشت أمّتي المُطَيْطاء وخدمتهم فارس والروم كان بأسهم بينهم): Ümmetim gerine gerine yürüyüp, İranlılarla, Bizanslılar onların hizmetkârlığını yapacak olurlarsa, o vakit biribirlerine düşeceklerdir" denilmektedir.(1)

-Hadiste geçen-: "(المُطَيْطاء): Gerine gerine" lafzı çalımlı yürümek ve yürürken elleri uzatmak demektir.

"Sana layıktır, evet sana layıktır. Sonra yine sana layıktır. Tekrar tekrar sana layıktır." Tehdit ardına tehdit, arka arkaya tehditlerdir. Yani bu dört şeye karşılık, dört ayrı tehdittir. Nitekim rivayet olunduğuna göre, bu Rabbi hakkında cahil olan Ebu Cehil hakkında inmiştir. Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: **"O tasdik de etmemiş, namaz da kılmamış fakat yalanlamış ve yüz çevirmişti."** Yani ne Allah'ın Rasûlünü tasdik etmiş, ne Allah'ın huzurunda durup namaz kılmıştır; fakat Benim Rasûlümü yalanlamış, Benim huzurumda boyun eğmekten yüz çevirmiştir. Buna göre tasdiki terketmek bir özellik, yalanlamak bir özellik, namazı terketmek bir özellik, Allah'ın emrinden yüz çevirmek bir başka özelliktir. Bundan dolayı bu dört özellik terk edilmesi karşılığında ona dört tane tehditte bulunulmuştur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah'ın: **"Sonra da gerine gerine taraftarlarının yanına gitmişti"** buyruğunda, beşinci bir özellik sözkonusu edilmektedir, denilemez. O zaman biz de şöyle deriz: Bu onun yalanlamadan ve yüz çevirmekten önceki adeti idi. Onun bu halini haber vermektedir. Bu da biraz sonra zikredeceğimiz üzere Katade'nin açıklamasından açıkça anlaşılmaktadır.

Denildiğine göre; Rasûlullah (sav) bir gün mescidden çıkarken Ebu Cehil mescidin kapısında Mahzumoğulları kapısının yanında onunla karşılaş-

(1) Aynı anlamda az lafzî farkla: İbn Hibbân *Sahih,* XV, 112; Taberânî, *Evsat,* I, 48; Heysemî, *Mecmâ',* I, 48, "Taberâni'deki rivâyetlerin hasen olduğu kaydıyla."

mıştı. Rasûlullah (sav) onun elini tuttu, bir ya da iki defa salladıktan sonra ona: "Sana daha layıktır, sana daha layıktır" demiş, Ebu Cehil ona: Sen beni tehdit mi ediyorsun? Allah'a yemin ederim ki ben bu vadideki insanların en güçlüsü ve en şereflisiyim, diye cevab vermişti. Bunun üzerine Rasûlullah (sav)'a Ebu Cehil'e dediği şekilde buyruk nâzil oldu. Evet bu, bir tehdit sözüdür. Şair de şöyle demiştir:

فَأَوْلَـى ثم أَوْلَـى ثم أَوْلَى وهَـلْ لِلـدَّرِّ يُحْلَـبُ من مَرَدّ

"Daha layıktır sonra daha layıktır hem daha layıktır
Hiç sağıldıktan sonra (süt) memeye geri döner mi?"

Katade dedi ki: Ebu Cehil b. Hişam, böbürlene böbürlene geldi. Peygamber (sav) elinden tutup: "Sana daha layıktır, evet sana layıktır. Sonra yine sana layıktır, tekrar tekrar sana layıktır." diye buyurdu. Ebu Cehil şöyle dedi: Sen de, Rabbin de bana bir şey yapamazsınız. Çünkü ben buranın iki dağı arasındakilerin en güçlüsüyüm. Bedir günü müslümanları görünce bugünden sonra Allah'a ebediyyen bir daha ibadet edilmeyecektir, dedi. Allah onun boynunu vurdurdu ve en kötü bir şekilde onu öldürdü. Buyruğun: Vay sana! anlamında olduğu da söylenmiştir. el-Hansâ'nın şu beyitlerinde bu anlamdadır:

هَمَمْـتُ بنفسـي كُلَّ الهُمُوم فَأَوْلَـى لِنَفْسِـيَ أَوْلَـى لَهَا
سأَحْمِـلُ نفسـي علـى آلةٍ فإمَّـا عليهـا وإمـا لَهَا

"Ben içimden bütün düşünceleri geçirdim
Nefsime daha layıktır, evet ona daha layıktır.
Ben kendimi belli bir hale mecbur edeceğim,
Ya onun aleyhine ya da lehine olsun."

Buradaki: "(الآلة): Hal" demek olduğu gibi aynı şekilde ölünün üzerinde taşındığı tahtaya da denilir. Bu yoruma göre; şöyle denilmiştir: Bu lafız kalbedilmiş lafızlardandır. Sanki; (أَوْيَل) iken daha sonra illetli harf (olan ye) sonraya bırakılmış gibidir. (Böylelikle evlâ olmuştur).

Yani sen, hayatta iken de sana veyl olsun, ölüm halinde de sana veyl olsun, dirileceğin gün de sana veyl olsun, cehenneme gireceğin gün de sana veyl olsun. Bu şekildeki tekrarlama da şairin şu mısraına benzemektedir:

لَكَ الْوَيْلاَتُ إِنَّكَ مُرْجِلِي

"Veyller olsun sana! Sen beni yayan yürümek zorunda bıraktın."

Yani veyl olsun sana, sonra yine veyl olsun, sonra yine veyl olsun, demektir. Bu açıklama zayıf kabul edilmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: Buyruk; bunu terkettiğin için yerilmen senin için daha uygundur, demektir. Ancak kelimelerin çokluğundan ötürü diğerleri hazfedilmiştir. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Bu azab sana daha uygun ve sana daha layıktır.

Ebu'l-Abbas, Ahmed b. Yahya dedi ki: el-Esmaî dedi ki: "Daha layık, daha uygun" lafzının Arap dilindeki anlamı "helâk oluşa yakın olmak"tır. Sanki: "(قد وَلِيتَ الهلاك): Sen helâk olmanın kertesine geldin, helâk olmaya çok yaklaştın" denilmiş gibidir ki; bunun geldiği kök "yakınlık" anlamındaki (الوَلْي)'dir. Yüce Allah da (bu kök kullanılarak) şöyle buyurmaktadır: "(يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ): ***Ey iman edenler, kâfirlerden size yakın olanlarla savaşın.***" (et-Tevbe, 9/123) el-Esmai şu mısraı zikretmektedir:

وأَوْلَى ان يكون له الولاءُ

"Ona velânın verilmesine çok yaklaştı."

Yine şu mısraı zikretmektedir:

أَوْلَى لِمَنْ هاجَتْ لَهُ أَنْ يَكْمَدَا

"O kimin için yükselirse, kedere çok yaklaşmış olur."

Yani böyle bir şeye sahib olan kedere oldukça yaklaşmış demektir.

Ebu'l-Abbas, Saleb, el-Esmaî'nin açıklamalarını güzel buluyor ve: el-Esmaî'nin açıklaması gibi açıklayan kimse yoktur, diyordu.

en-Nehhas dedi ki: Araplar: (أَوْلَى لكَ) derler ki "az kalsın helâk oluyordun, sonra kurtuldun" demektir. İfadenin takdiri sanki; (أولى لك وأولى بك الهلكة): Helâk olmaya sen çok yaklaştın" gibidir.

el-Mehdevî dedi ki: (أَوْلَى)'nin (أَفْعَل) şeklinde bir ism-i tafdil olması sözkonusu değildir. Bu hazfedilmiş bir mübtedanın haberi olarak gelir. Sanki: "(الوعيد أولى له من غيره): Tehdit, başkasına göre kendisine daha bir yakışır" denilmiş gibidir. Çünkü Ebu Zeyd'i tehdit ettikleri vakit Arapların: (أَوْلاَةُ الآن) dediklerini nakletmektedir. Bu lafzın sonuna tenis alameti "(yuvarlak te)"nin gel-

mesi durumun böyle olmadığının (fiil olmadığının) delilidir.

"(لَكَ): **Sana"** lafzı **"daha layıktır"** anlamındaki lafzın hakkında bir haberdir. "(أَوْلَى): **Lâyıktır"** lafzının munsarıf olmayışı, tehdidin alemi (özel ismi) haline gelişinden dolayıdır. Tıpkı bir adama "Ahmed" adının verilmesine benzer.

Buyruktaki tekrarlamanın, sen kötü olan ilk ameline, sonra ikincisine, sonra üçüncüsüne, sonra dördüncüsüne devam et! anlamında olduğu da söylenmiştir. Az önce geçtiği gibi.

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى ﴿٣٦﴾ أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَىٰ ﴿٣٧﴾ ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّىٰ ﴿٣٨﴾ فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَىٰ ﴿٣٩﴾ أَلَيْسَ ذَٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ ﴿٤٠﴾

36. Yoksa insan, başıboş bırakılacağını mı sanır?
37. O dökülen meniden bir damla değil miydi?
38. Sonra o bir sülük gibi yapışan bir kan pıhtısı olmuş, sonra (Allah onu) **yaratmış, düzenlemiştir.**
39. Ondan erkek ve dişi iki sınıf yaratmıştır.
40. Bunları yapanın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi?

"Yoksa insan" Âdem oğlu **"başıboş bırakılacağını mı sanır?"** Ona hiç ilişilmeksizin öylece terkedilip, ona emir ve yasak verilmeyeceğini mi zanneder? Bu açıklamayı İbn Zeyd ve Mücahid yapmıştır. Çobansız otlayan develere: "(إبل سُدًى) Başıboş develer" denilmesi de buradan gelmektedir.

Anlamın: İnsanın kabrinde bu şekilde ebediyyen bırakılıp, terkedileceğini ve asla diriltilmeyeceğini mi sanır? şeklinde olduğu da söylenmiştir. Şair de şöyle demiştir:

فأُقسِمُ بالله جهدَ اليَمِيـــ ـنِ ما تَرَكَ اللّهُ شيئاً سُدًى

"Ben olanca yemin ile Allah adına yemin ediyorum ki;
Allah hiçbir şeyi başıboş bırakmamıştır."

"O dökülen meniden bir damla değil miydi?" Yani o, rahime dökülen bir damla su değil miydi? (Kurbanlıkların) kanlarının akıtılması dolayısıyla "Mi-

nâ"ya bu ismin veriliş sebebi de budur. Bu açıklama daha önceden (en-Necm, 53/46. âyetin ve el-Vâkıa, 56/58 âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Nutfe: Bir damla": Çok az suya denilir. Suyun damlamasını anlatmak üzere: "(نَطَفَ الماء): Su damladı" denilir. Buyruk şu demektir: Yani o, erkeğin sulbünde ve kadının göğüs kemiklerinde azıcık bir sudan ibaret değil miydi?

"Dökülen meniden" anlamındaki buyruğu Hafs; (مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَى) şeklinde "ye" ile okumuştur. Aynı zamanda bu İbn Muhaysın, Mücahid, Yakub, Ayyaş yoluyla Ebu Amr'ın da kıraatidir. **"Meni"** lafzı dolayısıyla Ebu Ubeyd de bu okuyuşu tercih etmiştir. Diğerleri ise **"nutfe"**den ötürü "te" ile okumuşlardır. Ebu Hatim de bu okuyuşu tercih etmiştir.

"Sonra o bir sülük gibi" yani nutfeden sonra bir kan demektir. Yüce Allah, değerinin önemsizliğine rağmen bütün bunlarla onu mertebe mertebe var etmiş, yaratmıştır.

Daha sonra yüce Allah: **"Sonra yaratmış"** yani takdir etmiş; ona ruh vermek suretiyle mükemmel bir şekilde **"düzenlemiştir"** diye buyurmaktadır.

"Ondan erkek ve dişi iki sınıf yaratmıştır." O, insandan -bir görüşe göre meniden- erkeği ve kadını yaratmıştır. Hunsâ (erkeklik ve dişilik organı bulunmayan kimse)nin (mirastan) payının düşürüleceği görüşünü benimseyenler bunu delil göstermişlerdir. Fakat bundan önce eş-Şûrâ Sûresi'nde (42/51. âyetin tefsirinde) bu âyetin ve benzerinin çoğunlukla görülen ile ilgili olduğu belirtilmiş bulunmaktadır. en-Nisâ Sûresi'nin baş taraflarında da (4/1. âyet, 1. başlıkta) buna dair açıklamalar geçmiş ve miras âyetinde de hunsânın hükmünü zikretmiş bulunduğumuzdan, bunu ayrıca tekrarlamanın anlamı yoktur.

"Bunları yapanın" yani bu canlı varlığı bir damla sudan yaratmaya kadir olanın **"ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi?"** Bu cisimleri çürümelerinden sonra, öldükten sonra, önceki halleriyle tekrar yaratmaya gücü yetmez mi? Rasûlullah (sav)'dan rivayet edildiğine göre o bu buyruğu okudu mu: "(سبحانك اللّهم، بَلَى): Allah'ım, Seni tenzih ederim, elbette kadirsin" dermiş.

İbn Abbas dedi ki: Her kim: *"O en yüce Rabbinin ismini tesbih et"* (el-A'lâ, 87/1) buyruğunu okursa, ister imam olsun, isterse de başka bir durumda olsun "subhane rabbiyel alâ (en yüce Rabbimi tenzih ederim)" desin. Kim de: **"Hayır... kıyamet gününe yemin ederim"** buyruğunu sonuna kadar okursa, ister imam olsun, ister başka bir durumda olsun; "seni tenzih ederim, evet (kadirsin)" desin. Bunu es-Sa'lebî, Ebu İshak es-Sebî'î'nin Said b. Cübeyr'den, onun İbn Abbas'dan rivayeti olarak zikretmektedir.

el-Kıyame Sûresi burada sona ermektedir. Hamd Allah'a mahsustur.

İnsan Sûresi

1-31. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Otuzbir âyet-i kerimedir.

İbn Abbas, Mukatil ve el-Kelbi'nin görüşüne, göre Mekke'de inmiştir.

Cumhur (çoğunluk): Medine'de inmiştir, demiştir.

Yüce Allah'ın: ***"Hiç şüphesiz ki Kur'ân'ı sana kısım kısım Biz indirdik"*** (el-İnsan, 76/23) buyruğundan itibaren sûrenin sonuna kadar Mekki olduğu, bundan önceki buyrukların ise Medeni olduğu da söylenmiştir.

İbn Vehb şöyle demektedir: Ve bize İbn Zeyd anlattı dedi ki: Rasûlullah (sav): ***"İnsan üzerinden öyle uzun süre geçti ki..."*** (1. âyet) buyruğunu okuyorken onun yanında Peygamber (sav)'a soru soran siyah tenli bir adam da bulunuyordu. Ömer b. el-Hattab ona: Peygamber (sav)'ı sıkma, dedi. Peygamber: "Bırak onu ey Hattab'ın oğlu" dedi. (İbn Zeyd) dedi ki: Bu sûre, o şahıs onun yanında iken Peygambere nâzil oldu. Bu sûreyi ona okuyup da cennetin niteliklerinin anlatıldığı bölüme gelince, bir hırıltı ile ruhunu teslim etti. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Cennete duyduğu şevk arkadaşınızın - ya da kardeşinizin- ruhunu teslim etmesine sebeb oldu."[1]

İbn Ömer'den de bundan farklı lafızlarla rivayet edilmiştir. İleride gelecektir.

el-Kuşeyrî dedi ki: Bu sûre Ali b. Ebi Talib (r.a) hakkında inmiştir. Bununla birlikte sûrenin maksadı geneldir.

Nitekim, bu buyruk şu şu sebebiyle inmiştir, denilen bütün buyruklar hakkında kabul edilen de budur.

(1) İbn Kesir, *Tefsir,* IV, 453-454, senedinin mürsel olduğu kaydıyla.

هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا ﴿١﴾ إِنَّا
خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن نُّطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٢﴾ إِنَّا
هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ﴿٣﴾

1. **İnsan üzerinden öyle uzun bir süre geçti ki; o anılmaya değer bir şey değildi.**
2. **Gerçekten Biz insanı karışık bir nutfeden yarattık. Onu sınar dururuz. Bu nedenle onu işiten ve gören yaptık.**
3. **Gerçekten Biz ona yolu gösterdik. İster şükredici olsun, ister nankör olsun.**

"İnsan üzerinden öyle uzun bir süre geçti ki o anılmaya değer bir şey değildi" buyruğundaki: "(هَلْ): mi" lafzı (muhakkaklık ve kesinlik anlamını ifade eden): (قد) anlamındadır. Bu açıklamayı el-Kisaî, el-Ferrâ ve Ebu Ubeyde yapmıştır. Sibeveyh'ten de bunun bu anlama geldiği nakledilmiştir.

el-Ferra dedi ki: Bu edat inkar anlamını da ifade eder, haber anlamını da ifade eder. Burada haber türündendir, çünkü sen: "(هل أعطيتك): Sana verdim mi" derken karşındakine, o kimseye o şeyi verdiğini söyletmek istersin. İnkâr anlamı ise: "(هل يقدر أحد على مثل هذا): Kimsenin böylesine gücü yeter mi?" gibi ifadelerde kullanılır.

Bunun istifham (soru sormak) konumunda olduğu da söylenmiştir. "Geçti" anlamındadır. Burada **"insan"**dan kasıt Adem (a.s)'dır. Bu açıklamayı Katade, es-Sevri, İkrime ve es-Süddi yapmıştır. Bu açıklama İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir.

"Öyle uzun bir süre" buyruğu hakkında, Ebu Salih'in rivayetine göre, İbn Abbas şöyle demiştir: Ona ruh üflenmeden önce ve o Mekke ile Taif arasında bırakılmış olduğu halde, üzerinden kırk yıl geçti. Yine İbn Abbas'tan, ed-Dahhak'ın rivayetine göre, şöyle demiştir: Adem çamurdan yaratıldı. Bu şekilde kırk yıl kaldı, sonra kokuşmuş bir balçık halinde kırk yıl kaldı. Sonra ses veren kurumuş çamur olarak kırk yıl kaldı. Böylelikle yüzyirmi yıl sonra onun hilkati tamamlanmış oldu.

İbn Mesud ek olarak şöyle demektedir: O kırk yıl süreyle toprak olarak kaldı. Yüzaltmış yıl sonra hilkati tamamlandı, sonra da ona ruh üflendi.

Burada sözü edilen; "(الحين): **Süre**"nin miktarının bilinmediği de söylenmiştir. Yine bu açıklama İbn Abbas'tan nakledilmiş olup, bunu el-Maverdi zikretmiştir.

"Anılmaya değer bir şey değildi" buyruğu hakkında ed-Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: Yani semada da, yeryüzünde de (anılmaya değer değildi.)

Bir diğer açıklamaya göre, o suret ve şekil verilmiş, toprak ve çamur halinde anılmaz, tanınmaz, adı nedir, ondan maksat nedir, bilinmez bir ceset halinde idi. Daha sonra ona ruh üflendi ve anılmaya değer bir şey oldu. Bu açıklamayı el-Ferra, Kutrub ve Saleb yapmıştır.

Yahya b. Sellam dedi ki: Her ne kadar Allah nezdinde anılan bir varlık idiyse de yaratıklar arasında anılan bir şey değildi.

Buradaki **"anmak"**ın haber vermek anlamında olmadığı da söylenmiştir. Çünkü, Rabbin varlıklara dair haber vermesi kadimdir. Aksine burada "anma" değer, şeref, kadir ve kıymet anlamındadır. Mesela; "filan kişi anılan bir kimsedir" derken, onun şerefi, kadr u kıymeti vardır, demektir. Nitekim yüce Allah da: "(وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ): *Muhakkak o sana ve senin kavmine bir zikir* (bir anış yani bir şeref)*dir.*" (ez-Zuhruf, 43/44) diye buyurmaktadır. Buna göre buyruk şu anlamdadır: İnsanın üzerinden yaratılmışlar nezdinde herhangi bir değeri, bir kıymeti bulunmayan bir zaman geçmiş bulunmaktadır. Daha sonra yüce Allah, meleklere Adem'i halife olarak yaratacağını bildirip, ona göklerin, yerin ve dağların yüklenmekten aciz kaldığı emaneti yükleyince, herkese üstün ve herkesten faziletli olduğu ortaya çıktı ve böylece anılmaya değer bir varlık oldu.

el-Kuşeyri dedi ki: Özetle; o her ne kadar Allah için anılmaya değer bir varlık idi ise de, yaratılmışlar için anılmaya değer bir varlık değildi.

Muhammed b. el-Cehm, el-Ferra'dan: **"... bir şey değildi"** buyruğu hakkında: O, bir şey idi, ama anılan (anılmaya değer) bir şey değildi, dediğini nakletmektedir.

Bir takım kimseler de şöyle demiştir: Nefy, "şey" ile alakalıdır. Yani uzun birtakım süreler geçtiği halde Adem yaratılmışlar arasında anılan bir şey değildi. Çünkü yüce Allah, yaratıkların türleri arasında en son olarak onu yaratmıştır. Olmayan bir varlık ise, üzerinden bir zaman geçinceye kadar hiçbir şey değildir. Buyruğun anlamı da şudur: Onun üzerinden pek çok zamanlar geçtiği halde Adem bir şey de değildi, yaratılmış da değildi. Yaratılmışlardan herhangi birisi tarafından anılan bir varlık da değildi.

Katade ve Mukatil'in açıklamasının anlamı da budur. Katade şöyle demiştir: İnsan son olarak yaratıldı. Şanı yüce Allah'ın insandan sonra yarattığı bir tür olduğunu bilmiyoruz.

Mukatil de şöyle demiştir: İfadede takdim ve tehir vardır. İfadenin takdiri şöyledir: İnsanın anılmaya değer bir şey olmadığı bir süre geçti mi (geç-

miştir). Çünkü yüce Allah, bütün canlılardan sonra onu yaratmış, ondan sonra herhangi bir canlı varlık yaratmış değildir.

"İnsan üzerinden öyle uzun süre geçti ki" buyruğundaki **"insan"** ile Adem'in soyundan gelen insan türünün kastedildiği ve buradaki **"süre"**nin insanın, annesinin karnında hamilelik süresi olan dokuz aylık süre olduğu da söylenmiştir. İnsan **"anılmaya değer bir şey değildi."** Çünkü bu dönemde, kan emen bir sülük ve bir çiğnem et gibi idi. Çünkü insan bu haliyle önemi olmayan, cansız bir varlık gibidir.

Ebu Bekr (r.a) bu âyeti okuyunca: Keşke bitmiş olsaydı da sınanmasaydık, demiştir. Yani keşke Adem'in üzerinden geçen ve anılmaya değer olmayan süre bu haliyle bitip, gitmiş olsaydı da onun soyundan kimse gelmeseydi ve onun soyundan gelenler sınanmasaydı.

Ömer b. el-Hattab (r.a) bir adamı **"insan üzerinden öyle uzun bir süre geçti ki o anılmaya değer bir şey değildi"** âyetini okurken işitmiş ve: Keşke bu süre de bitmiş olsaydı, demiştir.

"Gerçekten Biz, insanı" -görüş ayrılığı sözkonusu olmaksızın- Adem oğlunu **"karışık bir nutfeden"** damlayan bir sudan yani meniden... (yarattık). Belirli bir kabta bulunan az miktardaki herbir suya "nutfe" denilir. Nitekim Abdullah b. Revâha kendi kendisine sitem ederken şöyle demiştir:

مالي أراكِ تَكْرَهِينَ الْجَنَّهْ هل أنت إلاَّ نُطفةٌ في شَنَّهْ

"Ne oluyor bana ki, (nefsim) senin cennetten hoşlanmadığını görüyorum
Sen bir kırbadaki bir damla sudan başka bir şey misin?"

Çoğulu: (نُطف) ile (نِطَاف) diye gelir.

"(أَمْشَاج): **Karışık"** demek olup, bunun tekili: (مِشْج) ile (مَشِيج) şeklinde gelir. "Dost" kelimesinin tekilinin; (خِدْن) ile (وَخَدِين) şekillerinde gelmesi gibi. Şair Ru'be de şöyle demektedir:

يَطْرَحْـن كُلَّ مُعْجَـلٍ نَشَّاجِ لَمْ يُكْسَ جِلْـداً في دَمٍ أَمْشَاجِ

"(O dişi develer) çabuk çıkartılan ve çok ses çıkartan
herbir (yavruyu) dışarı atıyorlar
Henüz deri giydirilmemiş, karışık bir kan içinde olduğu halde."

"(مَشَجتُ هذا بهذا): Bunu buna karıştırdım" denilir. Bu şekilde karıştırılana:

(مَمْشوج) ile (مَشِيج) denilir. Tıpkı: (مَخْلوط) ile "(خَلِيط): Karışık, karışmış" gibidir. el-Müberred dedi ki: (الأمشاج)'in tekili (مشيج)'dir. "(مشج يمشج): Karıştırdı, karıştırır" diye kullanılır.

Burada nutfenin kana karışması kastedilmektedir. eş-Şemmâh dedi ki:

طَوَتْ أَحْشَاءَ مُرْتَجَةٍ لِوَقْتٍ عَلَى مَشْجٍ سُلَالَتُهُ مَهِينُ

"Etrafı kapalı karın boşluğu bir süreye kadar sakladı
Süzülmesi oldukça hakir olan karışık (bir nutfe)yi."

el-Ferra dedi ki: **"Karışık"**dan kasıt, erkeğin suyu ile kadının suyunun kan ve kan emici sülük gibi (alaka)nın karışımıdır. İşte bundan dolayı karıştırılan bir şeye: (مَشِيج) denilir. Bu da aynı anlamda: (خَلِيط) demek gibidir. Yine böyle bir şeye: (مَمْشوج) denilir ki, bu da (مَخْلوط) gibidir.

İbn Abbas (r.a)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: **"Karışık"** beyazdaki kırmızılık, kırmızılıktaki beyazlık demektir. Bu da dilcilerin pek çoğunun tercih ettiği bir açıklamadır. el-Hüzeli (ed-Dahil ünvanlı Züheyr b. Haram) şöyle demektedir:

كَأَنَّ الرِّيشَ وَالْفُوقَيْنِ مِنْهُ خِلَافَ النَّصْلِ سِيطَ بِهِ مَشِيجُ

"Sanki (ona attığım okun) tüyleri ve okun arkasında olup da yayın kirişine yerleşen kısmına
Kan ve su karışımı bulaşmış gibi."

Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği nakledilmiştir: Erkeğin katı ve beyaz olan suyu, kadının sarı ve ince olan suyuna karışır ve her ikisinden çocuk yaratılır. Sinir, kemik ve güç türünden ne varsa o erkeğin suyundandır. Et, kan ve saç ise kadının suyundandır. Bu husus merfu olarak da rivayet edilmiştir ki; bunu da el-Bezzar zikretmiştir.(1)

İbn Mesud'dan rivayet edildiğine göre; nutfenin karışıklığı mudğa (bir çiğnem et)in damarları demektir. Yine ondan gelen rivayete göre (bu) iki ayrı renkteki erkeğin suyu ile kadının suyu demektir.

Mücahid dedi ki: Erkeğin nutfesi beyaz ve kırmızı, kadının nutfesi ise yeşil ve sarıdır.

(1) Yakın bir rivayet: İbn Hıbbân, *Sahih*, XIV, 63.

İbn Abbas dedi ki: İnsan çeşitli renklerden (türlerden) yaratılmıştır. () (önce) topraktan yaratıldı, sonra fercin ve rahimin suyundan yaratıldı. Bu ise nutfedir, sonra alaka, sonra mudga (bir çiğnemlik et), sonra kemik, sonra da et olur. Katade de buna yakın bir açıklama yapmıştır: Bundan maksat yaratılışın merhaleleridir. Bir merhaleden sonra alaka (sülük gibi kan emen bir kan parçası) aşaması, bir çiğnemlik et ve kemik aşaması gelir, sonra da kemiklere et giydirdi. Tıpkı el-Mu'minun Sûresi'nde buyurulduğu gibi: *"Andolsun ki Biz insanı süzülmüş bir çamurdan yarattık..."* (el-Mu'minun, 23/12)

İbnu's-Sikkit dedi ki: (الأمشاج)'den kasıt "karışık şeyler"dir, çünkü nutfe çeşitli türlerin karışımıdır. İnsan o nutfeden farklı tabiatlara sahib olarak yaratılmıştır.

Meani bilginleri de şöyle demiştir: Bu lafız, çoğul olmakla birlikte, tekil anlamındadır. Çünkü "nutfe"nin sıfatıdır. Nitekim: "(بُرْمَةٌ أعشَار وثوبٌ أخلاقٌ): Ondalık tencere ve eskimiş elbise" demek de bu kabildendir.

Ebu Eyyüb el-Ensari'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Yahudilerden bir ilim adamı Peygamber (sav) gelip şöyle dedi: Bana erkeğin suyu ile kadının suyu hakkında haber ver. Peygamber şöyle buyurdu: "Erkeğin suyu beyaz ve katı, kadının suyu sarı ve incedir. Eğer kadının suyu üste çıkarsa kadın dişi doğurur, eğer erkeğin suyu üste çıkarsa kadın erkek doğurur." Bunun üzerine o ilim adamı: Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına ve senin Allah'ın Rasûlü olduğuna şahitlik ederim, dedi.(1) Bu hususa dair yeterli açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2) geçmiş bulunmaktadır.

"Onu sınar, dururuz." İmtihan ederiz. Biz, onda sınamayı, imtihan etmeyi takdir ederiz, diye de açıklanmıştır.

Ne ile sınandığı hususunda iki görüş vardır. Birincisine göre; Biz onu hayır ve şer ile sınar dururuz, demektir. Bu açıklamayı el-Kelbi yapmıştır.

İkinci görüşe göre, Biz, onun rahatlık ve bolluk zamanında şükrünü, darlık ve sıkıntılı zamanlarında da sabrını sınarız. Bu açıklamayı da el-Hasen yapmıştır.

"Onu sınar, dururuz." Onu mükellef kılarız diye de açıklanmıştır. Bunun da iki şekilde açıklaması vardır. Birincisine göre, yarattıktan sonra onu amel ile (sınarız) demektir. Bu açıklamayı Mukatil yapmıştır. İkincisine göre ise; itaat ile emrolunup, masiyetlerin kendisine yasaklanması için din ile (sınanır).

(1) Sevban'dan yakın bir rivayet, Âli İmran, 3/6. ayet, birinci başlakta geçmiş bulunmaktadır. *Müslim*, I, 252-253.

(2) Bu hususa dair açıklamalar, Âli İmran, 3/6 ile eş-Şûrâ, 42/49-50. ayetlerin tefsirinde geçmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre; **"onu sınar dururuz"** hayır ve şer ile onu sınayalım diye ardı arkasına hilkatlerden, yaratılışlardan geçiririz, demektir.

Muhammed b. el-Cehm, el-Ferra'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Anlamı Allahu a'lem şöyledir: **"Biz, onu"** sınayalım diye **"işiten ve gören yaptık."** O halde bu (sınama) anlam itibarı ile sonradan gelmekle birlikte, ifade olarak takdim edilmiştir.

Derim ki: Çünkü sınama ancak yaratılışın tamamlanmasından sonra gerçekleşebilmektedir.

"Bu nedenle onu işiten ve gören yaptık" buyruğu Biz ona kendisi ile hidayeti işiteceği bir kulak, kendisi ile hidayeti göreceği bir göz verdik, demektir.

"Gerçekten Biz ona yolu gösterdik." Ona hidayet ve sapıklık yollarını, hayrı ve şerri peygamberleri göndermek suretiyle açıkladık ve tanıttık. O bakımdan o iman etti ya da küfre saptı. Yüce Allah'ın: *"Ve biz ona iki de yol gösterdik."* (el-Beled, 90/10) buyruğuna benzemektedir.

Mücahid dedi ki: Yani biz ona bedbahtlığa ve mutluluğa giden yolu açıklayıp, gösterdik. ed-Dahhak, Ebu Salih ve es-Süddi şöyle demiştir: Burada **"yol"**dan kasıt, rahimden çıkmasıdır. Tabiatı gereği ve mükemmel aklı sayesinde görebildiği faydaları ve zararlarıdır, diye de açıklanmıştır.

"İster şükredici olsun, ister nankör." Yani o bunlardan hangisini yaparsa yapsın, Biz, ona gerekli açıklamaları yapmış bulunuyoruz.

Kufeli nahivciler dedi ki: (Buyrukta yer alan): "(إمّا): ister" lafzının bünyesindeki: (إن); burada ceza (şartın cevabı) hükmündedir. (ما) ise fazladan gelmiştir. Yani: "(بيّنا له الطريق إن شكر أو كفر): Biz, ona yolu açıklamış bulunuyoruz. Eğer şükrederse (mükafat görür) yahut nankörlük ederse (ceza görür)" demektir. el-Ferra da bu açıklamayı tercih etmiş olmakla birlikte Basralılar bunu kabul etmezler. Çünkü onlara göre şart edatı, daha sonrasında fiil takdir edilmedikçe isimlerin başına gelmez.(1)

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Biz, ona doğru yolu gösterdik. Yani bu hususa dair delilleri ortaya koymak suretiyle ona tevhid yolunu açıkladık. Sonra Biz, onun için hidayeti yaratacak olursak, o da hidayet bulur ve iman eder. Eğer onu tevfikimize mazhar kılmazsak kâfir olur. Bu da bir kimseye: "(قد نصحت لك ، إن شئت فاقبل وإن شئت فاترك): Ben sana öğüt verdim, istersen kabul et, istersen terket" demeye benzer ki bu: "(فإن شئت): İstersen" (derken ba-

(1) Kûfelilerin takdirinde fiilin başında kullanılmakla birlikte, âyetin nazmında böyle değildir.

şa fe harfi getirmek) anlamındadır fakat "fe" söylenmeyip hazfedilmektedir. **"İster nankör olsun"** buyruğu da böyledir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"(هديته السبيل): Ona yolu gösterdim" denilebildiği gibi (harf-i cer kullanarak) (للسبيل) de (إلى السبيل) de denilebilir. Bu husus daha önceden el-Fatiha Sûresi'nde (1/6. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde (mesela, el-Bakara, 2/2. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah, burada **"şükredici** (şâkir)" ile **"nankör** (kefûr)"u birlikte zikrettiği halde, her ikisinin de mübalağa anlamını ihtiva etmeleri açısından ortak vezinleri olan "şekur" ile "kefur" şekillerini bir arada zikretmemiştir. Buna sebep, şükürde mübalağanın (aşırılığın) sözkonusu olmayacağını, buna karşılık bunun küfürde sözkonusu olacağını anlatmaktır. Çünkü yüce Allah'a gereği gibi şükür sözkonusu değildir. Bundan dolayı şükürde mübalağa mevzu bahis olmaz; fakat küfürde (ve nankörlükte) mübalağa sözkonusudur. Bundan dolayı, insan üzerindeki nimetlerin çokluğu dolayısıyla onun şükrü azdır, ona yapılmış olan ihsanlarla birlikte az gibi görünse dahi, küfrü (ve nankörlüğü) ise pek çoktur. Bu açıklamayı el-Maverdi nakletmiştir.

إِنَّآ أَعْتَدْنَا لِلْكَٰفِرِينَ سَلَٰسِلَا۠ وَأَغْلَٰلًا وَسَعِيرًا ﴿٤﴾

4. Gerçekten Biz kâfirler için zincirler, tasmalar ve alevli bir ateş hazırlamışızdır.

"Gerçekten Biz kâfirler için zincirler, tasmalar ve alevli bir ateş hazırlamışızdır" buyruğu ile her iki kesimin halini açıklamaya başlamaktadır. Akıl sahiblerinin kendisine ibadet etmelerini istediğini, onları yükümlü kılıp, kendilerine verdiği emirleri yerine getirme imkanları ile donattığını açıklamaktadır. Bundan dolayı kim kâfir olursa, onun için ceza vardır. Kim de Allah'ı tevhid edip, O'na şükrederse onun için de mükafat sözkonusudur.

"es-Selasil: Zincirler" cehennemdeki zincirlerdir. Daha önce el-Hakka Sûresi'nde (69/32. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere herbirisinin uzunluğu yetmiş arşın olacaktır.

Nafi, el-Kisai, Ebu Bekr'in rivayetine göre Asım ile Hişam'ın rivayetine göre de İbn Amir **"zincirler"** anlamındaki lafzı (سَلَاسِلَا) şeklinde tenvinli olarak, diğerleri ise tenvinsiz okumuşlardır. Kumbun, İbn Kesir ve Hamza vakıf halinde "elif"siz vakıf yapmışlar, diğerleri ise "elif" ile vakıf yapmışlardır.

"(قوارير): *Billur kablar"* (15. âyet ile 16. âyetin ilk) kelimesine gelince, birincisini Nafi', İbn Kesir, el-Kisâî, Ebu Bekr'in rivayetine göre, Âsım tenvin-

li okumuşlardır. Diğerleri ise tenvinsiz okumuşlardır. Yakub ve Hamza ise burada "elif"siz vakıf yapmıştır, diğerleri ise "elif" ile vakıf yapmışlardır.

İkincisine gelince yine Nafi, el-Kisâî ve Ebu Bekr bunu tenvinli okurlarken, diğerleri tenvinsiz okumuşlardır. Bu lafzı tenvinli okuyanlar "elif" ile okurken, tenvinsiz okuyanlar ise "elif"i düşürmüşlerdir.

Ebu Ubeyd ise ("zincirler" anlamındaki lafız dahil) her üçünde de tenvinli okuyuş ile "elif" ile vakıf yapmayı -mushafın hattına uyarak- tercih etmiş ve şöyle demiştir: Ben Osman'ın mushafında **"zincirler"** lafzını "elif" ile ***"billur kaplar"*** lafzının ilkini "elif" ile gördüm. İkincisi ise "elif" ile yazılı iken kazınmış olduğundan orada onun izini açıkça gördüm.

Bu lafızları munsarıf (yani tenvin ile) okuyanların dört tane delili vardır.

1- Buradaki çoğullar, tekillere de benzemektedir. (Tekil gibi kabul edilerek) bu sebepten tekiller gibi (bir daha) çoğul yapılmışlardır. Bundan dolayı tekil hükmünde kabul edilerek munsarıf olmuşlardır.(1)

2- el-Ahfeş; "(أفعل منك): Senden daha üstündür" kipi dışında bütün munsarıf olmayanların Araplar tarafından munsarıf olarak kullanıldıklarını nakletmiştir. el-Kisai ve el-Ferra da böyle demişlerdir: Bu, Arapların: "(أظرف منك): O senden daha zariftir" şeklindeki sözleri dışında bütün isimleri munsarıf gibi kullananların söyleyişine uygundur. Onlar sadece bu türdeki kullanımları munsarıf kullanmazlar. İbnu'l-Enbarî bu hususta Amr b. Külsûm'un şu beyitini zikretmektedir:

كَأَنَّ سُيُوفَنَا فِينَا وَفِيهِمْ مَخَارِيقٌ بِأَيْدِي لاَعِبِينَا

"Sanki bizim ve onların (yaraları açan) kılıçlarımız
Oyun oynayan (çocuk)ların ellerindeki tahta kılıçları andırıyordu."

Lebîd de şöyle demektedir:

وَجَزُورِ أَيْسَارٍ دَعَوتُ لِحَتْفِهَا بِمَغَالِقٍ مُتَشَابِهٍ أَجْسَامُهَا

"Ve kura yoluyla nice develerimi boğazlamak için (arkadaşlarımı) davet ettim
(Hangisinin kesileceğini tesbit etmek için) biri diğerine benzeyen
oklarla kura çektim."

(1) el-Hemedânî diyor ki: "...Bunu munsarıf kabul edenler, bu cemi' şeklinin (bir bakıma) müfredlere benzemisini gözönünde bulundururlar. Çünkü (Araplar esasen çoğul olan): "Savâhib" kelimisini (tekrar) çoğul yapacak olurlarsa; "savâhibât" derler. Bu gibi lafızları munsarıf müfredler gibi çoğul yaptıklarından, bu hükümde değerlendirerek, munsarıf gibi kullanmışlardır." (el-Huseyn el-Hemedani, *el-Ferid...*, IV, 585).

Yine Lebîd şöyle demektedir:

فَضْلاً وذو كَرَمٍ يُعِينُ على النَّدَى سَمْحٌ كَسُوبُ رَغَائِبٍ غَنَّامُهَا

"(Bütün bu sözü geçen iyilikleri) bir lütuf olarak (yaparız); kerem sahibi kimseler olup cömertlikle yardımcı olur(uz)
Cömert(iz), güzel şeyleri kazanmayı ganimet bilir(iz)."

Görüldüğü gibi burada munsarıf olmaması gerektiği halde -herbir beyitte birer kelime olmak üzere- (مَخَارِيق ومَغَالِق ورَغَائِب) lafızları munsarıf olarak gelmiştir.

3- İlk olarak geçen "billur kablar" anlamındaki lafız, âyet sonu olduğundan dolayı müennes kabul edilir. Burada ise âyet sonları nun (tenvin) ile bitmektedir. Yüce Allah'ın: "(مَذْكُوراً سَمِيعاً بَصِيراً): Anılmaya değer bir şey, işiten ve gören" buyrukları gibi. Bundan dolayı ilkini âyet sonları arasında vakıf yapmak üzere tenvinli okumuşlar, buna karşılık ikincisini de birincisine komşuluğu (hemen ondan sonra gelmesi) dolayısıyla tenvinli okumuşlardır.

4- Mushafa uymak. Çünkü bu iki kelime, Mekke, Medine ve Kûfe mushaflarında tenvinlidirler.

Bu lafızları munsarıf kabul etmeyenler de şöylece delil göstermişlerdir: "Elif"ten sonra üç harf yahut iki harf ya da şeddeli bir harf gelen bütün çoğul isimler, ister marife, ister nekre olsunlar munsarıf olamazlar. "Elif"ten sonra üç harfi bulunan çoğullara örnek: "(قناديل ودنانير ومناديل): Kandiller, dinarlar, mendiller" kelimeleridir. "Elif"ten sonra iki harfi bulunan kelimelere örnek yüce Allah'ın: "(لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ): *Elbette manastırlar... yıkılırdı"* (el-Hac, 22/40) buyruğunda geçmektedir. Çünkü burada "elif"ten sonra iki harf yer almaktadır. Yüce Allah'ın: "(وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيراً): *Ve içlerinde Allah'ın adının çokça anıldığı mescidler"* (el-Hac, 22/40) buyruğu da bu şekildedir. "Elif"ten sonra şeddeli tek harfin bulunduğu kelimelere örnek de: "(شَوَابَّ ودَوَابَّ): Genç kızlar ve binekler, canlı hayvanlar" gibi.

Halef dedi ki: Ben Yahya b. Adem'i, İbn İdris'ten naklederek şöyle derken dinledim: İlk mushaflarda birinci kelime "elif"lidir, ikincisi "elif"sizdir. Bu Hamza'nın lehine bir delildir. Halef de şöyle demiştir: Ben İbn Mesud'un kıraatine nisbet edilen bir mushafta birincisini "elif"le, ikincisini "elif"siz gördüm.

"(أَفْعَلُ مِنْكَ): Senden daha üstün" veznine gelince, ister şiirlerinde olsun, ister başka tür sözlerinde olsun, Araplardan herhangi bir kimse bunu tenvin-

li olarak kullanmış değildir. Çünkü buradaki: (من), izafet yerini tutmaktadır. Aynı kelimede hem tenvin, hem de izafet bir arada kullanılmaz. Zira bunların ikisi de ismin alametlerindendir, iki alamet de bir arada zikredilmez. Bu açıklamayı el-Ferra ve başkaları yapmıştır.

"Tasmalar" anlamındaki buyruğun tekili: (غُلّ) olup, bunlarla, elleri boyunlarına bağlanacaktır. Cubeyr b. Nufeyr'den onun da Ebu'd-Derda'dan rivayetine göre, Ebu'd-Derda şöyle dermiş: Tasmalar ile bağlanmadan önce şu elleri şanı yüce Allah'a kaldırınız (dua ediniz.)

el-Hasen dedi ki: **"Tasmalar"** cehennemliklerin boyunlarına şanı yüce Rabbimizi aciz bıraktıklarından dolayı konulmayacaktır. Onlar zelil kılınsın diye konulacaktır. **"Ve alevli bir ateş"** hakkında açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا ﴿٥﴾ عَيْنًا
يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا ﴿٦﴾

5. Şüphesiz ki iyiler, kâfûr karıştırılmış bir kâseden içerler.
6. (O), **Allah'ın** (has) **kullarının kendisinden içtikleri ve diledikleri gibi akıttıkları bir pınardır.**

"Şüphesiz ki iyiler... bir kaseden içerler" buyruğundaki: "(الابرار): **İyiler":** Sıdk ehli olan kimselerdir ki; tekili (بَرٌّ) diye gelir. Bu da yüce Allah'ın emrine uyan kimseye denir. (البرّ)'in "muvahhid kimse" anlamında olduğu (الأبرار)'in de (بارّ)'in çoğulu olduğu söylenmiştir. "(شاهد): Şahit" kelimesinin çoğulunun (أشهاد) diye gelmesi gibi. Bunun (بَرّ)'in çoğulu olduğu da söylenmiştir. "(نَهْر): Irmak"ın çoğulunun: (أنهار) diye gelmesi gibi ***es-Sıhah***'ta işe şöyle denilmektedir. (البر)'in çoğulu, (الأبرار) diye gelir. (البار)'in çoğulu ise (البَرَرة) şeklinde gelir. "(فلان يَبَرُّ خالقه ويَتَبَرُّره): Filan kişi yaratıcısına itaat eder", "(الأم بَرَّةٌ بولدها): Ana evladına karşı şefkatli ve merhametlidir" demektir.

İbn Ömer, Rasûlullah (sav)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Şanı yüce Allah'ın onlara **"ebrar** (iyiler)" adını vermesi onların hem babalarına, hem oğullarına iyi davranmalarından dolayıdır. Senin babanın senin üzerinde bir hakkı olduğu gibi, evladının da senin üzerinde bir hakkı vardır."(1)

(1) Buhari, *el-Edebu'l-Müfred*, s. 47; Heysemî, *Mecma'*, VIII, 146 senedinin zayıf olduğu kaydıyla.

el-Hasen dedi ki: "(البرّ): Zürriyetinden gelenlere (küçüklerine) eziyet vermeyen kimse" demektir. Katade dedi ki: "(الأبرار): İyiler Allah'ın hakkını ve adakları eksiksiz yerine getirenler"dir. Hadiste de: "Ebrar (iyiler) hiç kimseye eziyet vermeyen kimselerdir" denilmektedir.

"Kâfûr karıştırılmış bir kaseden içerler." **Kase** içinde şarab (içki) bulunan kab demektir. İbn Abbas dedi ki: Bununla şarabı kastetmektedir. Sözlükte ke's (kase) içinde şarab bulunan kaba denilir. Eğer içinde şarab bulunmuyor ise ona kase denilmez. Amr b. Külsum dedi ki:

صَبَنْتِ الكأسَ عنّا أمَّ عَمرٍو وكان الكأسُ مَجْراها اليَمِينا

"Ey Um Amr, kase (içi şarab dolu bardak) sağdan geliyorken
Sen onu bizden öbür tarafa çevirdin."

el-Esmaî dedi ki: (Şairin beyitte kullandığı fiil kullanılarak): "(صَبَنْتَ عنّا الهديةَ أو ما كان من معروف تَصبِنُ صَبْنا): Hediyeyi ya da iyilik kabilinden olan bir şeyi bizden alıkoydun, koyuyorsun, alıkoymak" denilir. Bu açıklamayı el-Cevherî yapmıştır.

"Karıştırılmış" yani katılmış, eklenmiş demektir. Hassan dedi ki:

كأنّ سَبِيئةً مِن بيتِ رأسٍ يكونُ مِزاجَها عَسلٌ وماءُ

"Sanki (Ürdün'de şarabıyla meşhur) Beyt-u Ra's'den bir şarab gibi
Onun katkısı ise bal ve sudur."

Kişinin bedeninde "mizaç" olarak (karışık olarak) bulunan safra, sevda, sıcaklık ve soğukluktan ibaret olan bedenin mizacı (bedenin tabiatında bulunan karışımlar) da buradan gelmektedir.(1)

"Kâfûr" hakkında, İbn Abbas şöyle demiştir: Bu, cennetteki bir pınarın adıdır. Ona "aynu'l-kâfûr: kâfûr pınarı" denilir. Yani o içkiye, kâfûr adı verilen bu pınarın suyundan da katılır. Said, Katade'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bu şarab onlara kâfûr ile karıştırılır ve misk ile mühürlenir. Mücahid de böyle demiştir. İkrime ise: **"Karışımı"** onun tadı demektir, diye açıklamıştır.

"Kâfûr"un onun kokusunda olduğu, tadında olmadığı da söylenmiştir. "Kâ-

(1) Eski tıp ve tabiat bilginlerine göre bedeni oluşturan çeşitli karışımlar (âhlat)ı anlatmak için kullanılan terimlerdir. Bk. M. Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn*, (Kalkütta 1862 baskısından tıpkı basım: İstanbul 1404/1984), *Hararet* (Sıcaklık): I, 292, *Soğukluk* (rutûbet): I, 530 vd.; *Sevdâ* I, 647; *Safra* II, 839.

fûr"dan maksat, onun beyazlığı, hoş kokusu ve serinliğidir. Çünkü kâfûr içilmez diye de açıklanmıştır. Bu da yüce Allah'ın: *"Nihayet onu bir ateş haline getirince"* (el-Kehf, 18/96) buyruğundaki "ateş" lafzının "ateş gibi" anlamına gelmesine benzemektedir.

İbn Keysan dedi ki: O, içecek misk, kâfûr ve zencebil ile daha da lezzetli bir hale getirilecektir. Mukatil de: Buradaki kâfûr, dünyadaki kâfûr değildir; fakat yüce Allah nezdinde bulunan şeylere, kalpler bunları anlayabilsin diye sizin nezdinizdeki isimler ile ad vermiştir.

Allah'ın: "(كَانَ مِزَاجُهَا): **Karıştırılmış"** buyruğundaki; (كَانَ) fazladan gelmiştir. Bu: "(من كأس مِزاجُها كافورٌ): Kâfûr karıştırılmış bir kaseden ..." demektir.

"(O) Allah'ın (has) kullarının kendisinden içtikleri... bir pınardır." el-Ferra dedi ki: Kâfûr cennetteki bir su pınarının adıdır. Dolayısıyla buradaki **"bir pınar"** daha önce geçen **"kâfûr"**dan bedeldir. Bunun **"bir kase"** lafzının mahallinden bedel olduğu (ve onun mahalline uygun olarak mansub geldiği) da söylenmiştir. "(مِزاجها): **Karıştırılmış"** lafzındaki zamirden hal olduğu da söylenmiştir. Övgü olmak üzere nasbedildiği de söylenmiştir. Tıpkı bir adamdan söz edilirken senin: (العاقلَ اللبيبَ): deyip; "(ذكرتم العاقلَ اللبيبَ): Siz akıllı ve çok anlayışlı birisinden söz ediyorsunuz" anlamında kullanmak gibidir. O halde burada da bu buyruk; "(أعني): Yani" takdiri ile nasbedilmiştir.

Bunun; "(يشربون عيناً): Bir pınardan içerler" anlamında olduğu da söylenmiştir. ez-Zeccac da: "(من عين): Bir pınardan..." demektir, diye açıklamıştır.

"Kâfûr" kelimesinin birinci harfi "kef" ile söylendiği gibi, "kaf" ile de söylenir. Kâfûr, aynı zamanda hurma ağacı meyvesinin içinde bulunduğu kapçığa da denilir. "el-Kufurra" aynı şeydir. Bu açıklamayı el-Esmai yapmıştır.

er-Râî'nin şu beyitine gelince:

تكْسُو المَفَارِقَ واللِّبَاتِ ذَا أَرَجٍ مِن قُصْبِ مُعْتَلِفِ الكافورِ دَرَّاجِ

"Saçın ayrılma yerlerini ve boyunları güzel bir koku ile örter
Adım adım kâfûr yiyen (ceylanın) bağırsaklarından."

Çünkü miskin kendilerinden alındığı ceylan türü hoş kokulu sümbül yer. Ondan dolayı şair burada ondan (misk'ten) kâfûr diye sözetmektedir.

"Kendisinden içtikleri" buyruğu ile ilgili olarak el-Ferra şöyle demiştir: (يشرب بها) demek ile; (يشربها) demek (onu içerler, ondan içerler) arasında bir fark yoktur. Sanki ondan içerler, ondan içtikleriyle kanarlar ve iyice doyarlar. el-Ferra şu beyiti de zikretmektedir:

شَرِبْنَ بِمَاءِ الْبَحْرِ ثُمَّ تَرَفَّعَتْ مَتَى لُجَجٍ خُضْرٍ لَهُنَّ نَئِيجُ

"(O bulutlar) deniz suyunu içip sonra yükseldiler
Hızla yükselen gürültülü yeşil dalgalar arasında."

(Yine el-Ferra) şöyle demiştir: "Filan kişi güzel söz söylüyor" anlamında: (فلان يتكلم بكلام حسن) demek de, (يتكلم كلاماً حسناً) demek de buna benzemektedir. Anlamın: "(يشربها): Onu (ondan) içerler" şeklinde olduğu ve "be" harfinin fazladan geldiği de söylenmiştir. Buradaki "be"nin: "(من) ...den" yerine geldiği de söylenmiştir ki; ifade: "(يشرب منها): Kendisinden içerler" takdirindedir. Bu açıklamayı da el-Kutebi yapmıştır.

"Ve diledikleri gibi, akıttıları bir pınardır." Denildiğine göre; onlardan bir kişi kendi köşkleri arasında yürür, saraylarında yukarılara çıkar ve elinde bulunan bir sopa ile suya işaret eder, su da evin neresinde olursa olsun kanal ve yatak olmaksızın yerin üzerinde evinin içerisinde akar ve sarayının en yüksek yerlerine kadar, nereye çıkarsa çıksın onun arkasından gider. İşte yüce Allah'ın: "(O), **Allah'ın** (has) **kullarının kendisinden içtikleri ve diledikleri gibi akıttıkları bir pınardır"** buyruğu bunu anlatır. Yani kişi dilediği tarafta, şurada ve burada nasıl suya bir yatak açıyor ise aynı şekilde onlar da suları böylece akıtırlar.

İbn Ebi Necih'den, onun Mücahid'den rivayet ettiğine göre **"Ve diledikleri gibi akıttıkları bir pınardır."** O, suları diledikleri yere götürürler. Onlar nereye giderlerse arkalarından gider ve nereye dönerlerse sular da döner, diye açıklanmıştır.

Ebu Mukatil, Ebu Salih'den o Sad b. Ebi Sehl'den, o el-Hasen'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Cennette dört pınar vardır. Bunların ikisi Arşın altından akar. Bu ikisinden birisi yüce Allah'ın **"ve diledikleri gibi, akıttıkları bir pınardır"** diye sözettiğidir. Diğeri Zencebildir. Diğer iki pınar ise Arşın üstünden fışkıran iki pınardır. Bunlardan birisi yüce Allah'ın sözünü ettiği ve kendisine "Selsebil" adı verilen pınardır, diğeri ise "Tesnimdir."

Bunu et-Tirmizi el-Hakim, *Nevadiru'l-Usul*'de zikretmiş ve şöyle demiştir: Buna göre Tesnim; mukarreb olanlaradır,[1] onlara has bir içecektir. Kâfûr ebrara aittir, onların içeceği bir içecektir. Ebrarın içeceklerine de Tesnim'den katılır. Zencebil ile Selsebilden ebrarın içeceklerine katkı yapılır. Yüce Allah, Kur'ân'da bunu böylece sözkonusu etmiş ve bunların kimlerin içecek-

(1) Bk. el-Vâkıa, 56/11 vd.

leri olduğundan sözetmemiştir. Ebrarın içeceklerine katkı olarak verilen içecek mukarrabine katkısız verilir. Ebrara katkısız olarak verilen içecek, diğer cennet ehline katkı olarak verilir. Ebrar sadık olanlar, mukarrebler ise sıddıklardır.

يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا ﴿٧﴾ وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى
حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا ﴿٨﴾ إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ
جَزَاءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾

7. Onlar, adakları yerine getirirler ve kötülüğü yaygın bir günden korkarlar.
8. Yemeğe olan sevgilerine rağmen, yoksula, yetime ve esire yemek yedirirler.
9. "Biz size ancak Allah'ın rızası için yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık, ne bir teşekkür isteriz."

"Onlar, adakları yerine getirirler." Adakta bulundukları vakit onu yerine getirmemezlik etmezler. Ma'mer, Katade'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Allah'ın kendilerine farz kılmış olduğu namaz, zekat, oruç, hac, umre ve diğer vacibleri (yerine getirirler).

Mücahid ve İkrime de şöyle demişlerdir: Onlar adakta bulundukları vakit, yüce Allah'ın hakkını eksiksiz yerine getirirler.

el-Ferra ve el-Cürcani şöyle demişlerdir: İfadede takdir edilmesi gereken lafızlar vardır. Onlar dünyada iken adaklarını yerine getirirlerdi, demektir. Araplar: "(كان): **İdi"** lafzını kimi zaman fazladan getirirler, kimi zaman da (gelmesi gerektiği halde) hazfederler.

Adak (nezr)ın gerçek mahiyeti, mükellefin yaptığı bir şey türünden, kendisine vacib kıldığı şey demektir. Şöyle de tarif edilebilir: **Nezr** (adak) mükellefin eğer kendisi kendisine vacib kılmasa yapması gerekmeyecek olmakla birlikte, kendisine vacib kıldığı itaatlere denilir.

el-Kelbi dedi ki: **"Adakları yerine getirirler"** yani onlar ahitlerini tamamlarlar. Anlam aynıdır. Yüce Allah da şöyle buyurmuştur: ***"Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler."*** (el-Hac, 22/29) Hac için ihrama girmek suretiyle kendilerini yerine getirmekle yükümlü tuttukları ibadetlerinin amellerini yerine getirsinler, demektir. Bu da Katade'nin açıklamasını pekiştirmektedir. Kişinin Allah'ın emrine uymak gibi, imanı gereği ye-

rine getirmeyi üstlenmiş olduğu hususlar da nezrin (adakın) kapsamına girer. Bu açıklamayı el-Kuşeyri yapmıştır.

Eşheb, Malik'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: **"Onlar, adakları yerine getirirler."** buyruğunda kastedilen köle azad etmek, oruç tutmak ve namaz kılmak adaklarıdır. Ebu Bekr b. Abdu'l-Aziz'in ondan yaptığı rivayete göre de Malik şöyle demiştir: **"Onlar adakları yerine getirirler."** buyruğundaki adaktan kasıt, yemindir.

"Ve kötülüğü yaygın" yüksek, dehşetli ve çok yaygın olan **"bir gün"** olan kıyamet günün **"den korkarlar"** sakınırlar, çekinirler.

"(مُسْتَطِير): **Yaygın"** kelimesi sözlükte uzayıp giden demektir. Araplar: "(اَستطار الصدع في القارورة والزجاجة واَستطال): Şişenin ya da camın çatlağı uzayıp gitti" derler. Şair el-A'şâ da şöyle demiştir:

وبَانَتْ وقد أَسْأَرَتْ في الفُؤا دِ صَدْعاً على نَأْيِها مُسْتَطِيرَا

"Ayrılığı dolayısıyla kalpte uzayıp giden bir çatlak
Bırakmış olduğu halde ayrılıp gitti o."

"(اَستطار الحريق): Yangın yayıldı" demektir. "(اَستطار الفجر): Tan yerinin ışığı etrafa yayıldı" demektir. Hassan da şöyle demektedir:

وهَانَ على سَرَاة بني لُؤَيٍّ حريقٌ بالبُوَيْرَةِ مُسْتَطِيرُ

"Lüeyoğullarının ileri gelenleri için önem taşımadı
(Nadiroğullarına ait) el-Buveyre'deki yaygın yangın."

Katade şöyle derdi: Allah'a andolsun ki, o günün kötülüğü gökleri ve yeri dolduracak kadar yaygındır. Mukatil dedi ki: O günün kötülüğü göklere yayılacak, o bakımdan gökler çatlayacak, yıldızlar etrafa dağılacak, melekler dehşete kapılacak. Yeryüzündeki dağlar savrulacak, sular yerin dibine çekilecek.

"Yemeğe olan sevgilerine rağmen... yemek yedirirler." İbn Abbas ve Mücahid dedi ki: Azlığına ve ona olan sevgilerine, arzularına rağmen demektir. ed-Darani: Allah'ı severek (yemek yedirirler), diye açıklamıştır. Fudayl b. İyad: Yemek yedirmeyi severek yedirirler, diye açıklamıştır. er-Rabi b. Haysem'e dilenci geldi mi: Siz ona şeker yediriniz, çünkü Rabi şekeri sever, dermiş.

"Yoksula" yoksulluk sahibi kimseye demektir. Ebu Salih'in, İbn Ab-

bas'dan rivayetine göre; o şöyle demiştir: Yoksul, dolaşıp duran ve senden, malından bir şeyler isteyen kimse demektir.

"Yetime" yani müslümanların yetimlerine. Mansur, el-Hasen'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bir yetim İbn Ömer'in yemeğinde hazır bulunurdu. Bir gün yemeğinin getirilmesini istedi, yetimi de aradığı halde bulamadı. İbn Ömer yemeğini bitirdikten sonra o yetim geldi, yiyecek bir şey bulamadı. Bu sefer ona sevik ve bal getirilmesini istedi ve: Haydi bunu ye. Allah'a yemin ederim, sen aldanmamış oldun, dedi. el-Hasen de şöyle dedi: Allah'a yemin olsun İbn Ömer de aldanmamış oldu, dedi.

"Ve esire" esir alınıp, hapsedilen, alıkonulana...

Ebu Salih'in, İbn Abbas'tan rivayetine göre; o şöyle demiştir: Burada esir, ellerinde bulunan müşrik kimsedir. Katade de böyle açıklamıştır. İbn Ebi Necih, Mücahid'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Esir hapsedilip, alıkonulan kimse demektir. Said b. Cübeyr ve Ata da: Esir haklı olarak hapsedilen kimse demektir, demiştir. Said b. Cübeyr'den de Katade ve İbn Abbas'ın açıklamaları gibi bir açıklama nakledilmiştir.

Katade dedi ki: Yüce Allah, esirlere iyilik yapılmasını emretmektedir. O günlerde esirler müşrik kimseler idi. Müslüman kardeşine yemek yedirmen ise daha öncelikli bir haktır.

İkrime, esir, köle ile aynı şeydir demiştir. Ebu Hamza es-Sumalî dedi ki: Esirden kasıt kadındır. Buna Peygamber (sav)'ın şu hadisi delil teşkil etmektedir: "(استوصوا بالنساء خيراً فإنهن عَوَان عندكم): Kadınlar hakkında birbirinize hayır tavsiye ediniz. Çünkü onlar sizin yanınızda esir (gibi)dirler."(1) "Esirlerdir" demektir.

Ebu Said el-Hudri dedi ki: Rasûlullah (sav): **"Yemeğe olan sevgilerine rağmen yoksula, yetime ve esire yemek yedirirler"** buyruğunu okudu ve şöyle buyurdu: "Yoksul fakir kimsedir. Yetim babası olmayan kimsedir. Esir ise köle olan ve hapiste alıkonulandır." Bunu es-Sa'lebi zikretmiştir.

Yoksula yemek yedirmenin zekat âyetiyle, esire yemek yedirmenin kılıç (cihadı emreden) âyet; ile neshedildiği de söylenmiştir. Bu açıklamayı Said b. Cübeyr yapmıştır. Başkası ise şöyle demiştir: Hayır, bunun hükmü sabittir. Yetim ile yoksula nafile olarak yemek yedirilir. Esire yemek yedirmek ise onun canını muhafaza etmek içindir. İmamın onun hakkında başka bir hükmü tercih etmesi hali müstesnâ.

el-Maverdi dedi ki: Esir ile kıt akıllıyı kastetme ihtimali vardır. Çünkü böy-

(1) *Tirmizi*, III, 467, V, 273; Nesai, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, V, 372. (Not: Hadisin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için gösterilen yerlerden birisinde tamamiyle okunmasını salık veririz.)

le bir kimse ahmaklığının ve deliliğinin esareti altındadır. Müşrikin esir alınması ise imamın bu hususlaki görüşüne bağlı olarak yapılacak bir uygulama ile belli olur ve o uygulama bir intikamdır. Burada ise (yemek yedirmek) iyilik ve ihsandır. Ata'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Esir kıble ehlinden ve başkalarından olur.

Derim ki: Sanki bu görüş bütün görüşleri kapsayan genel bir görüştür. Buna göre müşrik esire yemek yedirmek Allah'a yakınlaştırıcı bir ibadet olabilir. Şu kadar ki, bu nafile sadakadan yapılır, farz olan sadakadan ona yemek yedirilmez. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yoksul (miskin), yetim ve esir ile ilgili açıklamaları bunların dildeki türedikleri köklere dair bilgiler daha önceden yeteri kadarıyla (el-Bakara, 2/83. âyet, 7. başlık ile 85-86. âyetler, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

"Biz, size ancak Allah'ın rızası için yediriyoruz." Yani yoksula, yetime ve esire dilleriyle biz Allah'ın azabından korkarak, mükafatını ümit ederek, **"ancak Allah'ın rızası için"** yemek yediriyoruz derler.

"Sizden ne bir karşılık" mükafat **"ne bir teşekkür isteriz."** Bundan dolayı bizi övmenizi de beklemeyiz. İbn Abbas dedi ki: Onlar dünyada iken yemek yedirdiklerinde niyetleri bu idi.

Salim'den, onun da Mücahid'den rivayetine göre Mücahid şöyle demiştir: Onlar bu sözleri söylememişlerdi. Fakat şanı yüce Allah, onların bu hallerini bildiğinden bunu zikrederek bu yolla onları övdü ki; bu hususta insanların arzuları uyanıp, harekete gelsin. Said b. Cübeyr de böyle demiştir. Onun bu açıklamasını da ondan el-Kuşeyri nakletmiştir.

Bir görüşe göre de bu âyet-i kerime ensardan olan Mut'im b. Verka hakkında inmiştir. O bir adakta bulunmuş, bu adağını yerine getirmişti.

Bedir'de alınan esirleri (yemeklerini) tekeffül eden kimseler hakkında indiği de söylenmiştir. Bunlar muhacirlerden yedi kişi idi: Ebu Bekir, Ömer, Ali, ez-Zübeyr, Abdurrahman b. Avf, Sa'd ve Ebu Ubeyde (radıyallahu anhum) idiler. Bunu da el-Maverdi zikretmiştir.

Mukatil dedi ki: Âyet-i kerime bir günde hem bir miskine (yoksula), hem bir yetime, hem de bir esire yemek yediren ensardan bir kişi hakkında inmiştir.

Ebu Hamza es-Sumalî dedi ki: Bana ulaştığına göre, bir adam: Ey Allah'ın Rasûlü, bana yemek yedir. Allah'a yemin olsun ki ben çok sıkıntı içerisindeyim, dedi. Peygamber şöyle buyurdu: "Nefsim elinde olana yemin ederim ki, benim yanımda sana verecek yiyecek bir şey yoktur. Fakat (git başkasından) iste" dedi. O da ensardan birisine -hanımıyla birlikte akşam yemeği yemek-

te iken- gidip, ondan yiyecek bir şeyler istedi, Peygamber (sav)'ın da söylediklerini ona bildirdi. Kadın: Ona yemek yedir ve içecek bir şey ver, dedi. Sonra Peygamber (sav)'ın yanına bir yetim gitti. O da: Ey Allah'ın Rasûlü, bana yiyecek bir şeyler ver, gerçekten zorluk içindeyim. Peygamber: "Yanımda sana verecek yiyecek bir şey yok, fakat git iste" diye buyurdu. Ensara mensub aynı kişilere gitti, yemek istedi, yine hanımı: Ona yemek yedir, içecek bir şeyler ver, dedi. Adam da ona yiyecek bir şeyler verdi. Daha sonra Peygamber (sav)'a bir esir gitti. Ey Allah'ın Rasûlü dedi, bana yemek yedir. Ben gerçekten çok sıkıntı içindeyim. Peygamber: "Allah'a yemin olsun ki yanımda sana verecek yiyecek bir şey yok, fakat git iste!" dedi. Yine aynı şahsa gidip, ondan bir şeyler istedi. Yine hanımı: Ona yemek yedir ve içecek bir şeyler ver, dedi. Bunun üzerine: **"Yemeğe olan sevgilerine rağmen yoksula, yetime ve esire yemek yedirirler."** âyeti nazil oldu. Bunu da es-Salebi zikretmiştir.

Tefsir alimleri de bu âyet-i kerime, Ali ile Fatıma ve adı Fıdda olan bir cariye hakkında inmiştir, derler.

Derim ki: Ancak doğru olan bunun bütün iyi kimseler ve güzel bir iş yapan herkes hakkında indiğidir. O halde âyet umumidir.

en-Nekkkaş, es-Sa'lebi, el-Kuşeyri ve müfessirlerden birden çok kimse Ali, Fatıma ve cariyelerinin başından geçen olay ile ilgili olarak asla sahih olmayan ve sabit olmayan bir hadis rivayet etmişlerdir. Bu hadisi (güya) Leys, Mücahid'den o İbn Abbas'tan, yüce Allah'ın: **"Onlar adakları yerine getirirler ve kötülüğü yaygın bir günden korkarlar. Yemeğe olan sevgilerine rağmen yoksula, yetime ve esire yemek yedirirler"** buyruğu hakkında şöyle demiş:

el-Hasen ve el-Hüseyn hastalanmış. Rasûlullah (sav) onları görmeye gitmişti. Bütün Araplar da onları ziyarete gitti ve: Ey Hasan'ın babası dediler. -Cabir el-Cu'fi de bunu Ali'nin azatlısı Kamber'den rivayet etmiş. O şöyle demiştir: el-Hasen ve el-Huseyn hastalandı. Rasûlullah (sav)'ın ashabı onları ziyarete geldi. Ebu Bekr (r.a) dedi ki: "Ey Hasan'ın babası..." Buradan itibaren hadis tekrar Leys b. Ebi Süleym'in rivayeti ile devam etmektedir: Keşke senin bu çocukların için bir adakta bulunsan. Yerine getirilmeyen herbir adak ise bir şey değildir. Bunun üzerine Ali (r.a) şöyle dedi: Eğer iki çocuğum iyileşirse, Allah için şükür olmak üzere üç gün oruç tutacağım. Nubeli (Sudanlı) bir cariyeleri de şöyle dedi: Eğer benim bu efendilerim iyileşecek olursa, ben de şükür olmak üzere Allah için üç gün oruç tutacağım. Fatıma da aynı şeyi söyledi. el-Cûfi'nin rivayet ettiği hadisde: el-Hasen ve el-Hüseyn de şöyle dedi: Biz de aynı adağı üzerimize şart koşuyoruz. Nihayet iki çocuk da iyileşti. Fakat Muhammed (sav)'ın hanedanı yanında az olsun, çok olsun hiçbir şey yoktu. Ali, Hayberli Şem'un b. Hariya'ya gitti. Bu yahudi birisi idi. On-

dan üç sa' arpa borç istedi. Bunu alıp evin bir tarafına koydu. Fatıma kalkıp, onun bir sa'ını öğüttü ve ekmek yaptı. Ali de Peygamber (sav) ile birlikte namaz kıldı. Sonra eve geldi, önüne yemek kondu. el-Cûfi'nin hadisinde şöyle denilmektedir: Cariye o arpanın bir sa'ını beş parça ekmek halinde pişirdi. İlk gün oruçları bitince onlardan herbirisine bir ekmek olmak üzere beş ekmek ve kalın tuz önlerine konuldu. Tam o sırada onların yanına bir yoksul geldi, kapıda durup: Ey Muhammed hanedanının ahalisi selam sizlere. -el Cûfi'nin hadisinde şöyle denilmektedir:- Ben Muhammed (sav)'ın ümmetinin yoksullarından bir yoksulum. Allah'a yemin ederim aç bir kimseyim. Bana yemek yedirin, Allah da sizlere cennet sofralarından yedirsin. Ali (r.a) onun bu sözlerini işitince hemen şu beyitleri söyledi:

"Ey fazilet ve yakîn sahibi Fatıma
Ey bütün insanların en hayırlısının kızı
Şu zavallı yoksulu görmez misin?
Kapıda (yemeğe) şevkle bakıp duruyor
Allah'a şekva edip, ona boyun eğiyor.
İşte bize aç ve hüzünlü birisi şikâyet ediyor.
Herkes kazandığı karşılığında bir rehindir,
Hayırlı işler yapan açıkça bellidir.
Buluşacağımız yer İlliyyîn cennetidir
Allah onu cimrilere haram kılmıştır.
Cimrinin hakirce bir duruşu olacaktır
Ateş onu Siccîne ulaştıracaktır
İçeceği onun Hamîm ve Ğıslîndir
Fakat hayırlı işler yapan tok (kabirden) kalkacaktır
Ve her ne vakit olursa olsun cennete girecektir."

Fatıma (r.anha) da şu beyitleri söyleyiverdi:

"Ey amcamın oğlu, senin emrine ben itaat ederim
Ben ne bayağı bir kimseyim, ne de aşağılık bir kimseyim.
Sabahleyin ekmek pişirmeye başladım
İşte şimdi başkasına yediriyorum ve buna aldırış etmem.
Umarım ki aç bir kimseyi doyurursam
En hayırlı kimselere ve o iyi cemaate kavuşurum
Ve cennete (başkalarına da şefaat ederek) girerim."

Böylelikle ona o yemeği yedirdiler, o gün ve gecelerini sade tuzdan başka hiçbir şeyin tadına bakmamış olarak geçirdiler. İkinci günde kalkıp ikinci sa'ı öğüttü ve ekmek yaptı. Ali de Peygamber (sav) ile birlikte namaz kıldı, sonra eve geldi. Önlerine yemek konuldu. Bu sefer kapıda bir yetim dilekildi. Muhammed'in evinin hanedanı selam sizlere. Babam akabe gününde şehit düşmüş, muhacir çocuklarından bir yetimim. Bana yiyecek bir şeyler verin. Allah sizleri cennet sofralarından yedirsin. Ali onun bu sözlerini işitince şu beyitleri söyleyiverdi:

"Ey şerefli efendinin kızı Fatıma
Soyu belirli olan o yüce Peygamberin kızı
İşte Allah bize bu yetimi gönderdi
Bugün kim merhamet ederse çok merhametli demektir.
Ve cennete sağ salim girecektir
Fakat adi ve bayağı kimselere ebedi nimetler haramdır
Bu kimse sırat-ı müstakimi aşamayacaktır
Cahime düşecek ve cehennem ateşine ayağı kayıp yıkılacaktır
İçeceği de cehennemliklerin irini ve Hamim olacaktır."

Fatıma (r.anha) da şunları söyleyiverdi:

"Bugün ona yediririm ve hiç de aldırmam
Allah'ın rızasını aile efradıma tercih ederim
Aç olarak akşamı ettiler, o benim küçük yavrularım
Onların küçükleri savaşta öldürülecektir
Kerbelada, öldürülecek bir suikastle
Vay onun katiline ve onun alacağı vebale
Cehennem onu aşağılara yuvarlayacaktır
Ellerinde zincirler ve boynunda tasmalarla
Bağlanmış olarak ve kat kat bağlanmış haliyle."

Nihayet ona da yemeklerini verdiler ve su ve tuzdan başka bir şeyin tadına bakmamış olarak iki gün, iki gece geçirmiş oldular. Üçüncü günü geri kalan bir sa'lık arpayı alıp onu öğüttü ve ekmek yaptı. Ali (r.a) Peygamber (sav) ile birlikte namaz kıldıktan sonra eve geldi. Önlerine yemek konuldu. Bu esnada bir esir gelerek kapıda durup, şöyle dedi: Ey Muhammed'in evinin hanedanı selam sizlere! Bizleri esir alıyorsunuz, bağlıyorsunuz ve bize yemek yedirmiyorsunuz. Haydi bana yemek yedirin, ben Muhammed'in esiriyim. Ali onun sözlerini işitince şu beyitleri söyleyiverdi:

"Peygamber Ahmed'in kızı Fatıma!
Efendiler efendisi o peygamberin kızı!
Allah ona adını verdi, adı Muhammed'dir onun
Allah onu pek büyük güzelliklerle süsledi.
İşte bu hidayet rehberi peygamberin esiridir
Zincirlere vurulmuş ve tasmalarıyla ağır bir yük yüklenmiştir
Uzanıp serilmiş haliyle bize açlıktan şikayet ediyor
Bugün yemek yediren yarın onu bulacaktır
O pek yüce bir ve tek ve tevhid olunanın nezdinde
Ekin ekenin ektiği yakında biçilecektir
Sen buna ver ve sakın bunu istediğini elde etmemiş olarak geri çevirme!"

Fatıma (r.anha) hemen şu beyitleri söyleyiverdi:

"O gelenden sadece bir sa' kaldı
Artık kolumla birlikte elim de gitti.
İki oğlum -andolsun Allah'a- açtırlar,
Rabbim Sen onları zayi etme
Babaları çokça hayır işleyen birisidir
Görülmemiş bir şekilde iyilik yapandır
Kolları uzundur, bileği güçlüdür
Üstelik benim başımı örtecek örtüm de yoktur
Sadece ince deriden kesilmiş ve örülmüş bir örtüm dışında."

Nihayet ona da yemeği verdiler ve böylelikle üç gün üç gece su ve tuz dışında hiçbir şeyin tadına bakmamış olarak geçirdiler. Dördüncü günde Allah için yaptıkları adaklarını da bitirmiş oldular. Ali sağ eline Hasan'ı, sol eline Hüseyin'i alıp Rasûlullah (sav)'ın yanına götürdü. Aşırı açlıktan kuş yavruları gibi titriyorlardı. Rasûlullah onları görünce şöyle dedi: "Ey Ebu'l-Hasen gördüğüm bu haliniz ne kadar da zor ve çetin. Haydi hep birlikte kızım Fatıma'ya gidelim." Onun yanına gittiklerinde namazgahına çekilmiş olduğunu gördüler. Karnı sırtına yapışmış, aşırı açlıktan gözleri içeriye çekilmişti. Rasûlullah (sav) onu görüp yüzünden aç olduğunu anlayınca ağlayıp şöyle dedi: "Rabbim, ne olur imdadımıza yetiş! Muhammed'in hanedanı açlıktan ölüyor." Cebrail inip: Selam sana dedi. Ey Muhammed Rabbinin sana selamı var. Haydi sen bunu ehl-i beytim için al dedi. Peygamber: "Neyi alayım, ey Cebrail" deyince, ona şu buyrukları okudu: **"İnsan üzerinden öyle uzun süre geçti ki... yemeğe olan sevgilerine rağmen yoksula, yetime ve esire yemek yedirirler. Biz, size ancak Allah'ın rızası için yediriyoruz, sizden**

ne bir karşılık, ne bir teşekkür isteriz" buyruklarını ona okuttu.

Tirmizi el-Hakim Ebu Abdullah *"Nevadiru'l-Usul"* adlı eserinde şunları söylemektedir: Bu uydurma ve düzmece bir hadistir. Bunu uydurup, düzen o kadar aşırıya gitmiş ki; işitenler bu hususta şüpheye dahi düştüler. Bu hadisi bilmeyen bir kimse bu durumda olmadığından dolayı üzülerek dudaklarını ısırır. Halbuki bu işi yapan kimsenin yerilmiş olduğunu da bilmez. Çünkü yüce Allah Kitab-ı keriminde şöyle buyurmuştur: *"Yine sana neyi infak edecek lerini sorarlar. De ki: İhtiyacınızdan arta kalanını."* (el-Bakara, 2/219) Bu ise kişinin kendisinin ve ailesinin ihtiyaçlarından arta kalandır. Rasûlullah (sav)'dan da: "En hayırlı sadaka zengin iken verilen sadakadır"(1) ile; "Önce kendinden başla, sonra geçindirmekle yükümlü olduklarından"(2) dediği neredeyse mütevatiren sabit olarak gelmişlerdir. Yüce Allah da kocalarına hanımlarının ve çocuklarının nafakasını karşılamayı farz kılmıştır. Rasûlullah (sav) da şöyle buyurmuştur: "Kişinin temel ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü olduğu kimselere bakmaması ona günah olarak yeter."(3)

Acaba aklı başında bir kimse, Ali (r.a)'ın bu işi bilmediğini ve bunun sonucunda da beş ya da altı yaşlarında küçük ve gencecik yavruları üç gün üç gece aç bırakabileceğini nasıl düşünebilir? Öyle ki açlıktan dolayı alabildiğine bitkinleşmişler, karınları bomboş olduğundan ötürü gözleri içeriye kaçmış... O kadar ki Rasûlullah (sav) bu sıkıntılarından dolayı ağlamıştı. Farzedelim ki Ali (r.a) bu dilencileri kendisine tercih etti. Hanımını bu işe zorlaması caiz olur muydu? Farzedelim ki hanımı Ali'nin bu davranışını hoş gördü. Peki çocuklarını geceli gündüzlü üç gün aç bırakması caiz miydi? Böyle bir şey ancak ahmak ve cahiller tarafından iltifat görür. Allah, uyanık kalplerin, Ali hakkında böyle bir zan beslemelerine imkan ve fırsat vermemiştir. Her gece Ali ile Fatıma'nın söyledikleri bu beyitleri, onlardan herbirisinin diğerine verdiği cevaplarını kimin ezberlediğini ve nihayet bu ravilerin bunu nasıl aktarabildiklerini bir bilebilsem. Bu ve benzeri hadisler görebildiğim kadarıyla hapiste kalanların uydurmalarıdır. Bana ulaştığına göre birtakım kimseler müebbet hapse mahkum edilirler, çaresiz kalınca gece sohbeti ve benzeri şeylere dair birtakım sözler yazarlar. Bu gibi hadisler de uydurmadır. Bunlar bu işin üstadlarının eline ulaştı mı onu, bir kenara atarlar ve uydurma olduklarını ortaya koyarlar. Bir afeti ve bir tuzağı olmayan hiçbir şey yoktur. Dindarlığın afeti ve tuzağı ise herşeyden çoktur.

(1) *Buhari*, II, 518, V, 2048; *Müslim*, II, 717; *Ebu Davud*, II, 129; *Nesai*, V, 62, 69; ***Müsned***, II, 230, 278, 394, 402, 434, 476...

(2) Tirmizi el-Hakim, *Nevadiru'l-Usûl*, I, 246.

(3) İbn Hibban, *Sahih*, X, 51; Hakim, *el-Müstedrek*, I, 575; *Ebu Davud*, II, 132; ***Müsned***, II, 160, 193, 194, 195.

إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا ﴿١٠﴾ فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا ﴿١١﴾

10. "Çünkü biz, Rabbimizden asık yüzlü, çatık kaşlı bir günden korkarız."
11. Bundan dolayı Allah da bugünün şerrinden onları korur ve onlara bir güzellik, bir sevinç verir.

"Çünkü biz, Rabbimizden asık yüzlü, çatık kaşlı bir günden korkarız" buyruğundaki: "(عَبُوساً): **Asık yüzlü"** lafzı, günün sıfatlarındandır. Yani dehşet ve şiddetinden yüzlerin asılacağı bir gün demektir. Buna göre anlam şöyle olur: Biz asık yüzlülüğün olduğu bir günden korkuyoruz.

İbn Abbas dedi ki: O günde kâfir yüzünü öyle bir asar ki, teri katran gibi akar. Yine İbn Abbas'dan **"asık yüzlü** (el-abus)"un dar, **"çatık kaşlı** (el-kamtarir)" de uzun demektir. Şair de şöyle demiştir:

شديداً عبوساً قمطريراً

"Çetin, abus ve kamtarîr..."

"Kamtarîr"in şiddetli anlamında olduğu da söylenmiştir. Araplar: "(يوم قمطرير): Çok şiddetli ve çetin gün" derler. Aynı anlamda olmak üzere: "(قُمَاطِر) ile (عَصِيب) derler. el-Ferrâ da şu beyiti zikretmektedir:

بنى عمّنا هل تذكرونَ بلاءَنا عليكم إذا ما كان يومٌ قُماطِرُ

"Ey amcamız çocukları, siz bizim üzerinize belâ gibi
gelişimizi hatırlıyor musunuz?
Çok şiddetli ve çetin gün idi (sizin için)."

Burada görüldüğü gibi bu lafız, "kaf" harfi ötreli olarak telaffuz edilmiştir.

"(اقْمَطَرَّ): Şiddetli oldu, çetin oldu" demektir. el-Ahfeş dedi ki: "(القمطرير): Bela ve musibeti itibariyle en çetin ve en uzun gün"e denilir. Şair şöyle demiştir:

فَفِرُّوا إذا ما الحرب ثار غُبارُها ولَجَّ بها اليومُ العَبُوسُ القَماطِرُ

"Savaşın tozu dumanı çıktığı vakit kaçınız
Ve asık suratlı, çetin, belalı günde o savaş şiddetlendiğinde."

el-Kisâî de şöyle demektedir: "(اقْمَطَرَّ اليومُ وازْمَهَرَّ اقمطراراً وازمهراراً): Gün çok zorlu ve çok çetin oldu" denilir. Bu şekilde olan güne; (القمطرير والزمهرير) denilir. (يوم مُقْمَطِرّ) denildiği de olur. el-Huzelî şöyle demektedir:

بَنُو الحرْبِ أُرْضِعْنا لهم مُقْمَطِرَّةً ومَنْ يُلْقَ مِنّا ذلكَ اليومَ يَهْرُبِ

"Biz, savaşın, şiddetli ve çetin savaşın çocuklarıyız, (o) günler için emzirildik
O gün kim bizimle karşılaşırsa kaçıp gidecektir."

Mücahid dedi ki: **"Asık yüzlü** (el-abûs)" (lük), iki dudak ile olur. **"Çatık kaşlı** (el-kamtarîr)" (lık) ise alın ve kaşlarla olur. Yüce Allah, bunu o günün dehşetinden, değişen yüzün nitelikleri arasında zikretmektedir. İbnu'l-Arabî şu beyiti zikreder:

يَغْدُو على الصَّيْدِ يَعُودُ مُنْكَسِرْ ويَقْمَطِرُّ ساعةً ويَكْفَهِرُّ

"Avın üzerine gider ve kırılmış olarak döner
Bir süre kaşlarını çatar ve yüzünü asar."

Ebu Ubeyde dedi ki: "(رجل قَمْطرير): Kaşlarını çatmış adam" denilir. ez-Zeccac dedi ki: Dişi deve kuyruğunu kaldırıp, kalçalarını yaklaştırıp, burnunu uzatması halinde: (اقْمَطَرَّت الناقةُ) denilir. Bu halde bu fiil; (القُطْر)'dan türetilip, fazladan "mim" ilave edilmiş olmaktadır. Esed b. Naisa dedi ki:

وآصطليتُ الحروبَ في كلّ يومٍ باسِلِ الشَّرِّ قَمْطَرِيرِ الصَّباحِ

"Her gün savaşların ateşiyle kavruldum
Kötülüğü çok yoğun ve sabahı çatık kaşlı olan."

"Bundan dolayı Allah da bu günün şerrinden" şiddetinden, azabından **"onları korur"** (azap ve şiddetini) onlardan uzaklaştırır **"ve onlara bir gü-**

zellik, bir sevinç verir." Onunla karşılaşacakları vakit, yani onu görecekleri vakit, bunları onlara ihsan eder.

el-Hasen ve Mücahid dedi ki: Yüzlerinde **"bir parlaklık"** ve kalplerinde **"bir sevinç"** olacaktır.

"Parlaklık" üç türlü açıklanmıştır. Birincisine göre, beyazlık ve temizliktir. Bu açıklamayı ed-Dahhak yapmıştır.

İkincisine göre güzellik ve çekiciliktir. Bu açıklamayı da İbn Cübeyr yapmıştır.

Üçüncüsüne göre ise, nimetin etkisidir. Bu açıklamayı da İbn Zeyd yapmıştır.

وَجَزٰىهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا ﴿١٢﴾ مُتَّكِـِٔينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَآئِكِ ۚ
لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا ﴿١٣﴾ وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَٰلُهَا وَذُلِّلَتْ
قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا ﴿١٤﴾

12. Sabretmeleri sebebi ile de onları cennetle ve ipek ile mükâfatlandırır.
13. Orada tahtlara yaslanırlar. Orada güneş de görmeyeceklerdir, soğuk da.
14. Gölgeleri üzerlerine yakın olup, meyveleri ise alabildiğine boyun eğdirilmiş halde olacaktır.

"Sabretmeleri" fakirliğe, el-Kurazi'nin görüşüne göre oruca, Ata'ya göre oruç tutmayı adadıkları günler olan üç gün aç kalmaya katlanmaları **"sebebi ile de onları ... mükâfatlandırır."** Yüce Allah'a itaatleri, Allah'a masiyet ve onun haramlarını işlememek hususunda direnmeleri dolayısıyla mükafatlandırılacakları da söylenmiştir.

"(بِمَا صَبَرُوا): **Sabretmeleri sebebi ile"** buyruğundaki (ما) mastar anlamını verir. Bu açıklama, bu âyet-i kerimenin bütün iyi kimseler ve güzel iş işleyenler hakkında indiğinin kabul edilmesine göredir.

İbn Ömer'in rivayetine göre, Rasûlulah (sav)'a sabır hakkında soru sorulmuş, o da şöyle buyurmuştur: "Sabır dört türlüdür. Bunların ilki ilk sadme esnasında sabırdır. Farzları edaya karşı sabır, Allah'ın haram kıldığı şeyler-

den uzak durmaya karşı sabır ve musibetler üzere sabır."(1)

"Onları cennetle ve ipek ile mükâfatlandırır." Yani yüce Allah, onları cennete girdirmiş, onlara ipek giydirmiştir. Buna dünyadaki ipek adı verilir. Âhirette de aynı şekilde ona bu isim verilmekle birlikte, yüce Allah'ın dilediği şekilde üstünlükleri vardır. Dünyada ipek giyinen kimsenin âhirette ipek giymeyeceğine, cennette bu ipeğin dünya hayatında Allah'ın dünyada giyilmesini haram kılmış olduğu elbiseleri giymekten kendilerini alıkoymaları karşılığında bir mükafat olarak ipeğin onlara giydirileceğine dair açıklamalar daha önceden (el-Hac, 22/23. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Orada" cennette **"tahtlara"** yani süslü çadırlar içerisindeki tahtlara -(el-Kehf, 18/30-31. âyetlerin tefsirinde) geçtiği üzere- **"yaslanırlar."** Bu buyruktaki "(مُتَّكِئِينَ): **Yaslanırlar"** lafzının nasb ile gelmesi **"onları... mükafatlandırır"** lafzındaki zamirden hal olduğundan dolayıdır. Amili ise "mükafatlandırır" fiilidir. **"Sabretmeleri"** fiili onda amel etmez. Çünkü sabır dünyada idi, yaslanmak ise âhirettedir.

el-Ferra dedi ki: Arzu edildiği takdirde **"yaslanırlar"** anlamındaki lafız tabi kabul edilebilir. Sanki: "(جزاهم جنة مُتَّكِئِينَ فِيهَا): İçinde yaslanacakları bir cennet ile onları mükafatlandırmıştır" denilmiş gibidir.

Arapçada birtakım nitelikler ihtiva eden isimler vardır. Bunlardan birisi (bu âyet-i kerimede geçen): "erike: taht"dır. Ancak bir çadır içerisinde ve yüksekçe bir yer üzerinde kurulur. Su ile dolu olan kovaya isim olan "es-seel" de bunlardan birisidir. Eğer içinde su bulunmayacak olursa ona bu isim verilmez. "Zenub (dolu kova)" da dolu olmadıkça bu ismi almaz. Şarab ile dolu olmayan kaba "ke's (kase)" denilmez. Üzerinde hediyenin gönderildiği tabağa "mihda" denilmesi de böyledir. Eğer bu tabak boş olursa ona "tabak" ya da "hivan" denilir. Şair Zu'r-Rimme şöyle demiştir:

خُدُودٌ جَفَتْ فِي السَّيْرِ حَتَّى كَأَنَّمَا يُبَاشِرْنَ بِالْمَعْزَاءِ مَسَّ الأَرَائِكِ

"Yolda cefa çekmiş böğürler ki nihayet bunlar (aşırı uykusuzluktan)
Sert yere yaslandıkları vakit bile, tahtların yumuşaklığını hissederler."

Bununla kastettiği tahtlar üzerindeki döşeklerdir.

"Orada güneş de görmeyeceklerdir" yani cennette güneşin sıcağı gibi fazla sıcak görmeyecekleri gibi aşırı derecede **"soğuk da"** almayacaklardır. el-A'şâ şöyle demektedir:

(1) Sadece: "Sabır ilk sadme sırasında gösterilendir" anlamını veren bölümüyle: *Tirmizi*, III, 314; *İbn Mace*, II, 308.

مُنَعَّمَةً طِفْلَةً كَالْمَهَا وَلَمْ تَرَ شَمْساً وَلاَ زَمْهَرِيرا

"Ne güneş görmüş, ne de aşırı soğuk
Nimet içinde sıkıntı görmemiş bir yaban ineği gibidir."

Ebu Salih'ten, o Ebu Hureyre (r.a)'dan dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ateş, aziz ve celil olan Rabbine şikayet ederek dedi ki: Rabbim, benim bir kısmımı diğer kısmımı yedi. Bunun üzerine yüce Allah ona kışın bir nefes, yazın bir nefes olmak üzere iki nefes hakkı tanıdı. İşte gördüğünüz o aşırı soğuk, zemheririndendir. Yazın duyduğunuz sıcak ise onun deri gözeneklerine işleyen semumundandır."(1)

Yine Peygamber (sav)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Güneşin havası Secsecdir. Ne sıcaktır, ne de soğuk."(2) Secsec tan yerinin ağarması ile güneşin doğması arasında uzayıp giden gölge demektir.

Murre el-Hemdani dedi ki: Zemherir, aşırı soğuk demektir. Mukatil b. Hayyan dedi ki: O son derece soğuk olup, semadan inen iğne uçları gibi bir şeydir. İbn Abbas dedi ki: O bir çeşit azaptır ve aşırı soğuk demektir. Öyle ki cehennemlikler bile ona atılacakları vakit, yüce Allah'dan kendilerinin ateş ile bir sene azaplandırmalarını isteyecekler ve bu onlar için Zemherirdeki bir günlük azapdan daha hafif gelecektir.

Ebu Necm dedi ki:

أو كُنتُ ريحاً كُنتُ زَمْهَريراً

"Yahut bir rüzgar isem bir zemheririm."

Sa'leb dedi ki: Zemherir, Taylıların lehçesinde ay demektir. Nitekim şairleri şöyle demiştir:

وليلةٍ ظَلاَمُهَا قَدِ اعْتَكَرْ قَطَعْتُهَا والزَّمْهَريرُ ما زَهَرْ

"Ve bir gece ki; karanlıkları gittikçe koyulaştı
Ve ben o geceyi geçtim, zemherir (ay) ise hiç parlamadı."

(1) *Tirmizi,* IV, 711; Ebu Avane, *Müsned,* I, 348; Ebu Ya'lâ, *Müsned,* VII, 280, X, 271.
(2) Abdullah b. Mes'ud'un sözü olarak: İbn Ebi Şeybe, *Musannef,* VII, 30; İbn Ebi Asım, *Zühd,* s. 213; İbnu'l-Mübarek, *Zühd,* s. 534; Darakutni, *İlel,* V, 151.

Son kelime: "(ما ظهر): Görünmedi" diye de rivayet edilmiştir ki, ay doğmadı, demektir. O halde anlam şöyle olur: Onlar orada dünya güneşi gibi bir güneş, dünya ayı gibi bir ay görmeyeceklerdir. Yani onlar gecesi ve gündüzü olmayan, kesintisiz bir aydınlık içerisinde olacaklardır. Çünkü gündüzün aydınlığı güneş iledir, gecenin aydınlığı da ay iledir. Bu anlamdaki açıklamalar gayet güzel bir şekilde Meryem Sûresi'nde yüce Allah'ın: *"Onlara orada sabah ve akşam rızıkları verilecektir"* (Meryem, 19/62) buyruğu açıklanırken geçmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas dedi ki: Cennet ehli cennette iken ansızın bir aydınlık görecekler ve bunu güneş zannedecekler. Gördükleri bu aydınlık da cenneti aydınlatmış olacak. Onlar: Rabbimiz: **"Orada güneş de görmeyeceklerdir, soğuk da"** diye buyurmuştur. Peki bu ışık, bu aydınlık nedir? diyeceklerdir. Rıdvan onlara şöyle diyecek: Bu ne güneştir, ne de ay. Bu aydınlık, gülen Fatıma ve Ali sebebiyledir. Cennetler onların gülmelerinden ötürü aydınlandı. Yüce Allah zaten: *"İnsan üzerinden öyle uzun süre geçti ki..."* (1. âyet) buyruğunu onlar hakkında indirmiştir. İbn Abbas şu beyitleri de okudu:

أنا مَوْلَى لِفَتَى أُنْزِلَ فيه هَلْ أَتَى
ذاكَ عليٌّ المُرْتَضَى وابنُ عَمِّ المصطفَى

"Ben hakkında "hel etâ (... geçti mi)" buyruğunun
İndirildiği bir fetanın mevlasıyım (dostuyum)
İşte o Aliyyu'l-Murtazadır,
Mustafa'nın amcasının oğludur."

"Gölgeleri üzerlerine yakın olup..." Cennetteki ağaçların gölgeleri iyi kimselere pek yakın olacaktır. Her ne kadar orada güneş ve ay olmayacak ise de cennetliklerin nimetlerinin daha da arttırılması için bu ağaçlar onları gölgelendirecektir. Nitekim onların tarakları altın ve gümüşten olacaktır. Her ne kadar orada temizlenmeyi gerektirecek kir, pas olmasa dahi.

Şöyle de denilmiştir: Cennette ağaçların yüksekliği yüz yıllık bir süre kadar olacaktır. Allah'ın dostu ağacın meyvesini arzu edecek olursa, eliyle o meyveyi alacak şekilde dalları ona yakınlaşır.

"(دَانِيَةً): **Yakın olup"** lafzı **"yaslanırlar"** lafzına atıf olarak hal olmak üzere nasbedilmiştir. Bu da: "Abdullah evde yaslanmış olarak ve üzerine perdeler indirilmiş olarak bulunmaktadır" demeye benzer. Cennetin sıfatı olarak nasbedildiği de söylenmiştir. Yani yüce Allah, onları (dalları) yakınlaşmış cennet ile mükafatlandıracaktır. Bu durumda bu, hazfedilmiş bir mevsufun sı-

landır. **"Orada güneş de görmeyeceklerdir, soğuk da"** buyruğunun mahalline göre nasbedildiği de söylenmiştir ve onlar orada ... dallarını yakın görürler demektir. Övgü olmak üzere nasbedildiği de söylenmiştir. Bu açıklamayı el-Ferra yapmıştır.

"(ظِلَالُهَا): **Gölgeleri"** lafzı **"yakın olup"** anlamı verilen fiil ile ref' edilmiştir. Bununla birlikte; "(دانية): **Yakın"** lafzı haber olarak; buna karşılık; "(الظلال): **Gölgeler"** de mübteda olarak merfu' okunsaydı yine caiz olurdu. Bu durumda cümle: **"Onları... mükafatlandırır"** buyruğundaki **"ondan"** anlamındaki zamirden hal konumunda olur. Böyle de okunmuştur.

Abdullah (b. Mesud)'un kıraatinde fiil önceden geçmiş olduğu için: (وَدَانِيًا عَلَيْهِمْ) diye de okunmuştur. Ubeyy b. Kab'ın kıraatinde ise yeni bir cümle başı olarak; (وَدَانٍ) şeklinde ref' ile okunmuştur.

"Meyveleri ise alabildiğine boyun eğdirilmiş halde olacaktır." Meyveleri onlara alabildiğine musahhar kılınmış olacaktır. Ayakta olan da, oturan da, yatan da onları alabilecektir. Uzaklıkları ya da dikenli oluşları dolayısıyla eller geri boş dönmeyecektir. Bu açıklamayı Katade yapmıştır.

Mücahid de şöyle demiştir: Birisi kalkacak olsa meyve onun için yükselir, otururs üzerine sarkar, yatarsa ona yaklaşır o da o meyveden yer. Yine ondan şöyle dediği nakledilmiştir. Cennetin zemini gümüştür, toprağı zaferandır, kokusu Ezfer miskidir, ağaçlarının gövdesi altın ve gümüş olacaktır, dalları inci, zeberced ve yakuttur, meyveler ise bütün bunların altında olacaktır. Bu meyvelerden ayakta yiyeni rahatsız etmeyeceği gibi, otururak yiyen de, yatarak yiyen de rahatsız olmayacaktır.

İbn Abbas dedi ki: Meyvelerinden almak isteyecek olursa, hemen istediğini alabilecek şekilde, meyveler onun önüne sarkar. Mahsullerin, meyvelerin önünde boyun eğdirilmesi onları alıp koparmanın kolaylaştırılması demektir.

"(القطوف): Meyveler" demektir, tekili "kaf" harfi kesreli olarak: (قِطف) şeklinde gelir. Ona bu ismin veriliş sebebi: "(يُقطَف): Koparılmaları" dolayısıyladır. Nitekim toplanan mahsüle toplandığı için: (الجَنَى) denilmesi de buna benzemektedir.

"(تَذْلِيلاً): **Alabildiğine boyun eğdirilmiş"** ifadesi daha önce nitelendirilen "boyun eğme"nin tekidini ifade eder. Yüce Allah'ın: "(وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلاً): *Biz onu kısım kısım indirdik."* (el-İsra, 17/106); "(وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيماً): *Ve Allah, Musa ile de -özel bir şekilde- konuştu"* (en-Nisa, 4/164) buyruklarında olduğu gibi.

el-Maverdî dedi ki: Mahsüllerine boyun eğdirilmesinin: Bu mahsüllerin kaplarından tomurcuk halinde çıkarılıp, onlara gösterilmesi ve çekirdeksiz olması, anlamında olma ihtimali de vardır.

Derim ki: Bu uzak bir manadır. Çünkü İbnu'l-Mübarek rivayetle şöyle demektedir: Bize Süfyan, Hammad'dan haber verdi. O Said b. Cübeyr'den, o İbn Abbas'dan dedi ki: Cennet hurmalarının gövdeleri yeşil zümrütten, dalları kırmızı altından, yaprakları cennetlikler için giyecek olacaktır. Onların kesip giyinecekleri elbiseler ve hulleler onlardandır. Mahsülleri ise testiler ve kovalar gibidir. Sütten daha beyaz, baldan daha tatlı, tereyağından daha yumuşak olacaktır, içinde de çekirdeği bulunmayacaktır.

Ebu Cafer en-Nehhas dedi ki: Suyun zelil kıldığı yani alabildiğine doyur duğu mahsüle de: (المذلّل) denilir. Yumuşaklığı dolayısıyla en hafif bir rüzgarın eğdiği şeye de bu isim verilir, güzelce düzeltilen şeye de bu isim verilir. Çünkü Hicazlılar: "(ذَلِّلْ نَخْلَكَ): Hurma ağaçlarını düzelt" derler. Aynı şekilde mahsülünün alınması yüksekte olmadığı için kolay olana da bu isim verilir. Bu da onların: "(حائط ذَلِيلٌ): Yüksek olmayan duvar" tabirlerinden alınmıştır.

Ebu Cafer dedi ki: Bizim naklettiğimiz bu görüşleri dilbilginleri de zikretmiş olup, İmruu'l-Kays'ın şu mısraı hakkında bu açıklamaları yapmışlardır:

وساقٍ كأنبوبِ السَّقيِّ المُذَلَّلِ

"Bacakları ise pek çok sulanmış ve yapraklarla korunmuş
bir hurma fidanının boğumu gibidir."

وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآنِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرَا ﴿١٥﴾ قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ
قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا ﴿١٦﴾ وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا ﴿١٧﴾ عَيْنًا
فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا ﴿١٨﴾

15. Etraflarında gümüşten kaplar ve billur sürahiler dolaştırılır.
16. Miktarlarını kendilerinin tayin ettiği gümüşten billur kaplar.
17. Onlara orada katkısı zencefil olan kadehle içirilir. Orada "Selsebil" diye adlandırılan bir pınar vardır.

"Etraflarında gümüşten kaplar ve billur sürahiler dolaştırılır." Yani bu, iyilerin, etrafında içki içmek istediklerinde hizmetçileri: **"gümüşten... kaplar"** ile dolaşırlar.

İbn Abbas dedi ki: İsimler dışında dünyada bulunanlardan hiçbir şey cennette yoktur. Yani cennette bulunan şeyler daha şerefli, daha üstün ve daha arı ve temizdir. Diğer taraftan altın kap, kacakların olmayacağı belirtilmemiştir. Ancak anlam onlara gümüş kaplarla içki sunulacağıdır. Altın kaplarla içki sunulacak olması da mümkündür. Çünkü yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *"Altından tabaklar ve testiler dolaştırılır onlara."* (ez-Zuhruf, 43/71)

Şöyle de açıklanmıştır: Gümüş sözkonusu edilmek suretiyle altına da dikkat çekilmiş olmaktadır. Yüce Allah'ın: *"Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler"* (en-Nahl, 16/81) buyruğunun: "Ve soğuktan koruyacak elbiseler..." anlamını da ihtiva ettiği gibi. Birincisini sözkonusu ederek ikincisine dikkat çekmiş olmaktadır.

"(الأكواب): Sürahiler: Kulpları ve emzikleri olmayan büyük testiler" demektir. Bunun tekili: (كوب) diye gelir. Adiy de şöyle demiştir:

مُتَّكِئـاً تُفْرَعُ أبوابُهُ يَسْعَى عَلَيْهِ العبدُ بِالكُوبِ

"Yaslanmış olduğu halde kapıları çalınır onun
Köle onun yanına sürahi ile gelir."

Daha önce ez-Zuhruf Sûresi'nde (43/71. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Billur sürahiler dolaştırılır (evet)... **gümüşten billur** (gibi) **kaplar"** Yani bu kaplar billur gibi şeffaf, gümüş gibi beyaz olacaktır. Bu kaplar gümüşten olduğu halde şeffaflıkları da cam gibi olacaktır.

Şöyle de denilmiştir: Cennetin zemini gümüştendir. Kapları ise cennetin toprağından alınıp yapılacaktır. Bunu İbn Abbas zikretmiş ve şöyle demiştir: Cennette her ne varsa mutlaka dünyada size onun benzeri verilmiştir. Bundan sadece gümüşten billur gibi kaplar müstesnadır. Yine şöyle demiştir: Eğer dünya gümüşünden bir parça alıp onu sinek kanadı gibi inceltinceye kadar dövecek olsan yine onun arkasında bulunan suyu göremezsin; fakat cennetteki billur kaplar, billur gibi arı ve şeffaf, gümüş gibi (beyaz) olacaktır.

"(قَدَّرُوها تَقْدِيراً): **Miktarlarını kendilerinin tayin ettiği"** buyruğu genel olarak "kaf" ve "dal" harfleri fethalı okunmuştur. O kapları etraflarında dolaştıran sakilerin kendilerine takdir ettiği... demektir.

İbn Abbas, Mücahid ve başkaları da şöyle demiştir: Fazlalık ya da eksiklik sözkonusu olmaksızın, içmeye ihtiyaç duydukları kadarıyla miktarlarını

tayin edeceklerdir. el-Kelbi dedi ki: Böylesi hem daha lezzetli, hem daha da çekicidir. Yani etraflarında bu içkileri dolaştıran melekler, bu miktarları takdir edecektir. Yine İbn Abbas'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bunları avuç dolduracak kadar takdir edeceklerdir. Ne fazla, ne de eksik; ta ki ağırlığı ile yahutta az miktarı ile onları rahatsız etmesin.

Bir diğer açıklamaya göre de; o içeceğin miktarını bizzat içeceklerin kendileri arzuladıkları şekilde takdir edecek ve miktarlarını öylece tesbit edeceklerdir.

Ubeyd b. Umeyr, eş-Şa'bi ve İbn Sîrin ise "kaf" harfini ötreli, "dal" harfini de kesreli olarak; (قُدِّروها) diye okumuşlardır ki, onların isteklerine göre istedikleri miktarda onlara sunulur demektir. el-Mehdevi bu kıraati Ali ve İbn Abbas (Allah ikisinden de razı olsun)'dan zikretmekte ve şöyle demektedir. Bu şekilde okuyanların kıraatinin anlamı da diğer kıraatin anlamı çerçevesi içerisindedir. Sanki bunun aslı: (قُدِّروا عليها) şeklinde olmakla birlikte, cer harfi hazfedilmiş gibidir. Mana da: "(قُدِّرت عليهم): Bu miktar onlar için takdir ve tesbit edilmiştir" şeklindedir. Sibeveyh şu beyiti nakletmektedir:

آلَيْتَ حَبَّ العِـراقِ الدَّهْـرَ آكُلُهُ والْحَـبُّ يأكلُـه في القَـرْيَةِ السُّوسُ

"Sen, Irak buğdayını ömür boyunca yemeyeceğim diye yemin ettin
Halbuki o buğdayı o şehirde (Şam'da) böcekler yemektedir."

Burada: "(على حَبِّ العراق): Irak buğdayı hakkında" anlamında olduğu kabul etmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: Burada sözü edilen miktarların tayin edilmesi şu demektir: Kaseler uçar ve içenin arzusu kadarı ile içki ile dolar. İşte yüce Allah'ın: **"Miktarlarını kendilerinin tayin ettiği"** buyruğu bunu anlatmaktadır. Bu miktar ne ihtiyaçtan fazladır, ne de eksiktir. Bardaklara canı çekenin arzu ettiği miktarı bilmesi, ilham yolu ile bildirilecek ve bardaklar da o miktarı dolduracaktır. Bu görüşü Tirmizi el-Hakim *Nevâdiru'l-Usul* adlı eserinde zikretmiş bulunmaktadır.

"Onlara oradan katkısı zencefil olan kadehle içirilir." Buradaki **"kadeh"**den kasıt, kabın içerisindeki şaraptır. "(كَانَ): Olan" ise sıladır. "(مزاجها زنجبيل): Katkısı zencefildir" takdirindedir veya: "(كان في حكم الله زنجبيلاً): Allah'ın hükmünde zencefil olan" takdirindedir.

Araplar, kokusunun hoşluğu dolayısıyla zencefil katılan içkiden zevk ve lezzet alırlardı. Çünkü zencefil dilde hoş bir tat bırakır ve yiyeceğin hazmedilmesini kolaylaştırır. Nimetin ve güzelliğin en ileri derecesi olduğuna

mandıkları hususlar sözkonusu edilerek, âhiretteki nimetlere arzuları böylece daha da arttırılmaktadır. el-Müseyyeb b. Ales kadının ağzından sözederken şöyle demektedir:

وكَأَنَّ طَعْمَ الزنجبيلِ بِهِ إِذْ ذُقْتَهُ وَسُلافَةَ الخَمْرِ

"Sanki zencefil tadı ile en saf ve güzel şarabın tadı
Vardır onda, tadına baktığın vakit."

Bu beyitin "şarab" anlamına gelen son kelimesi "üzüm asması" anlamında: (الكَرْم) diye de rivayet edilmektedir. Bir başka şair de şöyle demektedir:

كَأَنَّ جَنِيّاً مِن الزَّنْجَبِيـ ـلِ بَاتَ بِفِيهَا وأَرْياً مشُوراً

"Sanki zencefilden bir tutam ile süzülmüş bir bal
Ağzında geceyi geçirmiş gibidir."

el-A'şâ'nın şu beyiti de buna benzemektedir:

كَأَنَّ القَرَنْفُلَ والزَّنْجَبِيـ ـلَ بَاتَا بِفِيهَا وارِياً مَشُوراً

"Sanki karanfil ile zencefil bir de süzülmüş bir bal
Ağzında geceyi geçirmiş gibidir."

Mücahid dedi ki: Zencefil, iyilerin içkilerine katılan pınarın adıdır. Katade de böyle demiştir: Zencefil mukarreb kimselerin kendisinden katıksız olarak içecekleri diğer cennet ehline ise katkı olarak içirilecek olan pınarın adıdır.

Kendisinde zencefil tadı bulunan cennetteki bir pınar olduğu da söylenmiştir. Bunun zencefil katılmış içki anlamını taşıdığı da söylenmiştir ki, sanki o içkide zencefil vardır, demek olur.

"Orada" yani cennette **"selsebil diye adlandırılan bir pınar vardır."** Bu buyruktaki: "(عَيْناً): Bir pınar" lafzı "kadeh" anlamındaki lafızdan bedeldir. Bununla birlikte bir fiil takdiri ile nasbedilmesi de mümkündür. Bu da bir pınardan içerler, içirilirler, demek olur. Ayrıca: (من عين): Bir pınardan" anlamını veren cer harfinin düşürülmesi ile nasbedilmesi de mümkündür. *"Allah'ın*

kullarının kendisinden içtikleri... bir pınardır" (6. âyet) buyruğunda açıklandığı gibi.

"Selsebil" lezzet veren içki demektir. Bu da: (السَّلَالَة)'den "fa'lelîl" vezni ne getirilmiş bir kelimedir. Araplar: (هذا شراب سَلِسٌ) ile (سَلْسَال وسَلْسَلٌ وسَلْسَبِيل) şekillerini hep aynı anlamda kullanırlar ve; "bu tadı hoş ve lezzetli içecek, içki" demektir.

es-Sıhah'da şöyle denilmektedir: "(تسلسل الماء في الحلق): Su boğazda aktı."; "(سَلْسَلْتُه أنا): Onu (boğaza) ben akıttım" demektir. "(ماء سَلْسَل وسَلْسَال): Tatlı oluşu, arı ve duru oluşu dolayısıyla boğazdan kolaylıkla geçen su" demektir. (السَّلاسل) şeklindeki ötreli okuyuş da bu anlamdadır.

ez-Zeccac şöyle demektedir: Sözlükte "selsebil" son derece rahat, akıcı olan şeyin adıdır. Sanki o pınara, bu niteliği isim olarak verilmiş gibidir.

Mücahid'den de şöyle dediği nakledilmiştir: Selsebil boğazlarında çok rahat akan, akışı kolay olan demektir. Buna benzer bir açıklama İbn Abbas'dan nakledilmiştir: Bu çok rahat akan anlamındadır. Bu açıklamayı el-Maverdi zikretmiş bulunmaktadır. Hassan b. Sabit (r.a)'ın şu beyitinde de bu anlamdadır:

يَسْقُونَ مَنْ وَرَدَ الْبَرِيصَ عَلَيهِمُ بَرَدَى يُصَفِّقُ بالرَّحِيقِ السَّلْسَلِ

"Kendilerine gelen konuklara,
Boğazdan rahat geçen, beyaz şarap katılmış Berada ırmağından içirirler."

Ebu'l-Aliye ve Mukatil dedi ki: O pınara "Selsebil" adının verilmesi yollarda ve meskenlerinde onların bulundukları yerden akmasıdır. Bu pınar Adn Cennetinden Arşın dibinden kaynar ve cennet ehlinin bulunduğu yerlerde akar.

Katade dedi ki: Bu diledikleri tarafa akıtılabilen ve onlara itaat eden, her tarafta kolaylıkla akan bir sudur. Buna yakın bir açıklama İkrime'den de rivayet edilmiştir. el-Kaffal dedi ki: Yani orası çok üstün ve şerefli bir pınardır. Sen oraya ulaşabilecek yolu soruştur ve bul!

Bu açıklama Ali (r.a)'dan da rivayet edilmiştir.

Yüce Allah'ın: **"Adlandırılan"** buyruğu şu demektir: Bu pınar, meleklerin nezdinde de, iyi kimseler nezdinde de, cennet ehli nezdinde de bu isimle anılır.

"Selsebil"in munsarıf olarak kullanılması âyet sonu oluşundan dolayıdır. Yüce Allah'ın: "(الظُّنُونَا) *Türlü zanlar"* (el-Ahzab, 33/10) ile; "(السَّبِيلَا): *Yoldan"* (el-Ahzab, 33/67) buyruklarına benzemektedir.

وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ ۚ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَنْثُورًا ﴿١٩﴾
وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا ﴿٢٠﴾ عَالِيَهُمْ ثِيَابُ سُنْدُسٍ
خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ ۖ وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ ۚ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا
﴿٢١﴾ إِنَّ هَٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا ﴿٢٢﴾

19. Etraflarında ölümsüz, yeni yetişmiş çocuklar da dolaşır. Onları gördüğün zaman, kendilerini saçılmış inci sanırsın.
20. Nereye bakarsan, orada pek çok nimetler ve büyük bir saltanat görürsün.
21. Üzerlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir ve Rabbleri onlara son derece temiz bir şarab içirmiştir.
22. İşte bu, gerçekten sizin için bir mükâfattır. Yaptıklarınızın karşılığını da fazlası ile görmüşsünüzdür.

"Etraflarında ölümsüz, yeni yetişmiş çocuklar da dolaşır" buyruğu ile kaplarla etraflarında kimlerin dolaşacağını açıklamaktadır. Yani onlara ebedi kılınmış, yeni yetişmiş çocuklar hizmet edecektir. Çünkü böyleleri hizmeti daha çabuk görürler. Daha sonra **"ölümsüz"** diye buyurmaktadır. Yani bunlar gençlikleri, tazelikleri, güzellikleri üzere kalacaklardır. Yaşlanmazlar, değişikliğe uğramazlar. Zaman ne kadar geçerse geçsin aynı yaşta kalırlar.

"(مُخَلَّدُونَ): **Ebedi kılınmışlar"** ölmeyecekler, ölümsüz kimseler diye de açıklanmıştır. Bunlara bilezik giydirilmiş, küpeler takılmış, diye de açıklanmıştır. Yani bunlar süslenmiş olacaklardır. Çünkü: "(التخليد): Süslemek" anlamındadır. Bu husus daha önceden (el-Vakıa, 56/17. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Onları gördüğün zaman, kendilerini saçılmış inci sanırsın." Güzellikleri, çoklukları ve renklerinin berraklığı, arı ve duruluğu dolayısıyla sen onları meclisin etrafında dağılmış inciler sanırsın. İnci, bir yaygı üzerine saçıldığı vakit, bir ipe dizilmiş halinden daha güzel görünür.

Me'mun'dan nakledildiğine göre el-Hasen b. Sehl'in kızı Bûran ile gerdeğe girdiği gece altından dokunmuş bir halı üzerinde idi. Daru'l-Hilafe'nin kadınları da o halı üzerine inci saçmışlardı. İncinin bu halı üzerinde saçılmış

halini görünce, bu manzaradan hoşlanmış ve şöyle demişti: Allah, Ebu Nuvas'ın iyiliğini versin. O şu beyiti söylerken sanki şu manzarayı görmüş gibidir:

كأنَّ صُغْرى وكُبْرى من فَقاقِعها حَصْبَاءُ دُرٍّ على أرضٍ مِنَ الذَّهَبِ

"Sanki onun (o şarabın) üstündeki küçük, büyük kabarcıklar
Altından bir zemin üzerindeki küçük inci parçaları gibidir."

Bir görüşe göre, **"etrafa saçılmış inciler"**e benzetilmeleri, hizmete çabu koşacak olmalarıdır. Huru'l-İn'in durumu ise farklıdır. Çünkü onlar, sarılmış sarmalanmış incilere benzelitmişlerdir. buna sebep ise onların hizmete koşturulmayarak değerlerinin yüksek tutulacak olmasıdır.

"Nereye bakarsan orada pek çok nimetler ve büyük bir saltanat görürsün" buyruğunda geçen; "(ثَمَّ): **Nereye"** mekan zarfıdır. Orada cennette demektir. Bu zarftaki amil ise **"görürsün"** lafzının ihtiva ettiği manadır. Sen gözünle nereyi görecek olursan... demektir.

el-Ferrâ dedi ki: İfadede hazfedilmiş: (ما) vardır. "(وإذا رأيت ما ثمّ): Sen orada her nereye bakarsan..." demek olur. Yüce Allah'ın: "(لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ): *Andolsun aranızdakiler kopmuş ...*" (el-En'âm, 6/94) buyruğunun: "(ما بينكم): Aranızdaki şeyler (bağlar)..." anlamında olmasına benzemektedir.

ez-Zeccâc dedi ki: Burada: (ما) edatı el-Ferrâ'nın belirttiği üzere: (ثم)'e mevsuldur. Ancak mevsulun düşürülüp, sılasının bırakılması caiz değildir. Fakat: "(رَأَيتَ): **Bakarsan"** fiili mana itibariyle: "(ثَمَّ): **Orada"** lafzına teaddi etmekte (geçişli) olup anlam şöyledir: Sen gözünle oraya bakacak olursan... "ora"dan kasıt ise cennettir. el-Ferrâ bunu da zikretmiş bulunmaktadır.

"en-Naim: Pek çok nimetler"; nimet olarak kendisinden yararlanılan diğer bütün şeyler; **"büyük bir saltanat"** ise, meleklerin onların huzuruna girmek için izin istemeleridir. Bu açıklamayı es-Süddi ve başkaları yapmıştır.

el-Kelbî de şöyle demiştir: Bu, Allah tarafından bir elçinin gelerek giyecek, yiyecek ve içkiler ile türlü hediyeleri konağında, Allah'ın dostuna getirmesi, huzuruna girmek için ondan izin istemesidir. İşte büyük saltanat (el-mulku'l-azim) budur. Mukatil b. Süleyman da böyle açıklamıştır.

Büyük saltanatın cennetliklerden herbirisinin arka arkaya yetmiş tane teşrifatçısının olmasıdır. Allah'ın dostu lezzet ve sevinç içerisinde iken, Allah nezdinden gelen bir melek, huzuruna girmek için izin isteyecektir. Bu melek, alemlerin Rabbi yüce Allah tarafından gönderilmiş bir mektub, bir hediye ve bir bağış ile gelecektir. Bunların hiçbirisini daha önce Allah'ın dostu cennet-

te görmüş olmayacaktır. En dışarıdaki teşrifatçıya: Allah'ın dostunun huzuruna girmek için izin istiyorum. Benim yanımda alemlerin Rabbinden getirdiğim bir mektub ve bir hediye vardır, diyecektir. Bu teşrifatçı kendisinden sonraki teşrifatçıya: Bu, alemlerin Rabbinin elçisidir. Beraberinde bir mektub ve bir hediye bulunmaktadır. Allah'ın dostunun huzuruna çıkmak için izin istiyor, diyecektir. O da aynı şekilde Allah'ın dostunun hemen yanındaki teşrifatçıya ulaşıncaya kadar böylece izin isteyecek. Ona: Ey Allah'ın dostu diyecek işte alemlerin Rabbinin elçisi senin huzuruna girmek için izin istiyor. Beraberinde de alemlerin Rabbinden getirdiği bir mektub ve bir hediye vardır. Ona izin veriliyor mu? Allah'ın dostu: Evet ona izin verin, diyecek. O teşrifatçı kendisinden sonrakine: Evet ona izin verin diyecek, o da diğerine aynı şeyi söyleyecek ve en baştaki teşrifatçıya ulaşıncaya kadar bu böyle gidecek, en dıştaki teşrifatçı meleğe: Evet ey melek sana izin verdi diyecek, huzuruna girip selam verecek ve sana es-Selam (olan Allah)'ın selamını getirdim. Bu alemlerin Rabbinin sana gönderdiği hediyesi, bu da O'nun mektubudur, diyecek. Mektubun üzerinde: "Asla ölmeyen haydan, vaktiyle olmuş olan hayya" diye yazılı olduğu görülecektir. Mektubu açınca şunları görecek: "Kuluma ve dostuma selam, rahmetim ve bereketlerim olsun. Ey dostum Rabbini görmek için arzu duyacağın zaman gelmedi mi?" Duyacağı şevk onu alelacele harekete geçirecek, buraka binecek, burak gaybleri bilenin ziyaretine şevk ile onu alıp uçuracak. Rabbi ona hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir insanın kalbinden geçirmediği şeyleri verecek.

Süfyan es-Sevri dedi ki: Bize ulaştığına göre **"büyük saltanat"** meleklerin onlara selam vermesidir. Bunun delili de yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: ***"Melekler de her kapıdan onların yanına girip sabrettiğiniz şeylere karşılık selam sizlere: Yurdun ne güzel sonucudur bu (derler)!"*** (er-Ra'd, 13/23-24) Büyük saltanat (mülk)ün herhangi bir hükümdarın başının üzerinde olduğu gibi başlarının üzerindeki taçlar olduğu da söylenmiştir. Tirmizi el-Hakim şöyle demektedir: Bundan maksat istediklerinin gerçekleşmesi anlamındaki "mülkü't-tekvin"dir. Bir şey istediler mi ona: ol diyeceklerdir.

Ebu Bekr el-Verrak şöyle demiştir: Bu, arkasında yok olmanın gelmeyeceği bir mülktür. Peygamber (sav)'dan gelen haberde de şöyle denilmektedir: "Büyük mülk (saltanat) şudur: Makam itibariyle onların en alt mertebede olanları mülküne bakar ve onun ikibin yıllık bir mesafe olduğunu görür. En yakın tarafını gördüğü gibi en uzak tarafını da görür." (Peygamber devamla) buyurdu ki: "Onların makam itibariyle en üstünleri ise günde iki defa Rabbinin yüzüne bakacaktır."(1)

(1) Hâkim, *Müstedrek,* II, 553; *Müsned,* II, 13.

Bunca nimetleri veren Allah'ın şanı ne yücedir.

"Üzerlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır" buyruğundaki **"üzerlerinde"** anlamındaki lafzı Nafi, Hamza ve İbn Muhaysın "ye" harfi sakin (med harfi) olarak: (عاليهم) diye okumuşlardır. İbn Mesud, İbn Vessab ve diğerlerinin: (عَالِيَتُهُمْ) diye okumaları ile İbn Abbas'ın: Sen bir adamın üzerindeki elbisenin üstünde ondan daha değerlisinin olduğunu bilmez misin? şeklindeki tefsirini de gözönünde bulundurarak Ebu Ubeyd de bu kıraati tercih etmiştir.

el-Ferra dedi ki: Bu lafız mübteda olarak merfudur. Haberi ise **"ipekten... elbiseler vardır"** buyruğudur. İsm-i fail ile de (ki Ebu Ubeyd'in tercih ettiği kıraate işaret etmektedir) cem' (çoğul) kastedilir.

el-Ahfeş'in görüşüne göre bunun mütekaddim ism-i fail olmak üzere tekil olması da mümkündür. **"Elbiseler vardır"** ibaresi, haberin yerini tutan ve onun sebebiyle merfu olmuş bir kelime olur. Bundaki (Ebu Ubeyd'in tercih ettiği şekliyle) izafet, tahsis olunmadığından ötürü, infisal (ayırma) takdiri halinde sözkonusudur. Bu lafzın mübteda olması ise izafet sebebiyle tahsis edilmesinden dolayıdır.

Diğerleri ise ("ye" harfini) nasb ile: (عَالِيَهُمْ) diye okumuşlardır. el-Ferra dedi ki: Bu lafız, bu bakımdan: "(فَوْقَهم): Üstlerinde" demeye benzer. Araplar: "(قومُك داخلَ الدارِ): Kavmin evin içindedir" diyerek **"içinde"** anlamındaki kelimeyi -mekan adı olduğundan dolayı- zarf olarak nasb ile okurlar. ("âlihim" şeklinde med harfi olarak) ez-Zeccac ise bunu kabul etmeyerek şöyle der: Bu, bizim zarflar hakkında bilmediğimiz açıklama türlerinden birisidir. Eğer bu zarf olsaydı "ye" harfinin sakin okunması caiz olmazdı. Fakat hal olarak nasbedilmesi iki şekilde açıklanabilir. Birinci açıklamaya göre, yüce Allah'ın: **"Etraflarında... dolaşır"** buyruğundaki zamir iyilerin etrafında **"ölümsüz yeni yetişmiş çocuklar"** iyi kimseler üzerinde ipekli elbiseler olduğu halde dolaşır demektir. Onlar, bu halde iken etraflarında dolaşırlar, anlamındadır. İkinci açıklamaya göre **"çocuklar"**dan hal olmasıdır; yani **"onları gördüğün zaman kendilerini"** elbiselerin bedenleri üzerinde olduğu halde **"saçılmış inci sanırsın."**

Ebu Ali dedi ki: Halde amil olan ya *"onlara bir güzellik, bir sevinç verir."* (11. âyet) buyruğudur yahutta *"sabretmeleri sebebi ile onları... mükafatlandırır"* (12. âyet) buyruğudur. (Ebu Ali) dedi ki: Zarf olması ve bundan dolayı munsarıf gelmiş olması da mümkündür.

el-Mehdevi dedi ki: Zarf olarak ism-i fail olması da mümkündür. Bu da: "(هو ناحيةً من الدار): O evin bir tarafındadır" demeye benzer. Ayrıca "üzerlerinde" lafzı: "(فوق): Üstünde, üzerinde" anlamında olduğundan dolayı onun gi-

bi değerlendirilerek zarf da kabul edilmiş olabilir.

İbn Muhaysın, İbn Kesir ve Asım'dan rivayetle Ebu Bekr **"yeşil"** anlamındaki lafzı **"ince ipek"** anlamındaki lafzın sıfatı olarak: (خُضْرٍ) diye cer ile; "(وَإِسْتَبْرَقٌ): **Kalın ipek"** anlamındaki lafzı da **"elbiseler"** lafzına atıf ile ref' ile okumuştur. Buyruk anlamı ise, onların üzerlerinde ince ipek elbiseler ile kalın ipek vardır demektir olur.

İbn Amir, Ebu Amr ve Yakub **"yeşil"** anlamındaki lafzı **"elbiseler"**in sıfatı olarak ref ile, **"kalın ipek"** anlamındaki lafzı da **"ince ipek"** lafzının sıfatı olarak cer ile okumuşlardır. Bu okuyuşu, anlamının güzelliği dolayısıyla Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim tercih etmişlerdir. Çünkü yeşil, elbiselerin en güzel sıfatı olduğundan dolayı merfu okunmuştur. Kalın ipeğin de ince ipeğe atfedilmesi, cinsin cinse atfı dolayısıyla güzeldir. Mana da şöyle olur: Onların üzerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Yani onların bu iki türden elbiseleri olacaktır.

Nafi' ve Hafs ise, her ikisini de ref' ile okumuştur.[1] Bu durumda **"yeşil"** anlamındaki lafız **"elbiseler"** anlamındaki lafzın sıfatı olur. Çünkü hepsi de çoğul lafzı iledir. **"Kalın ipek"** anlamındaki lafız da **"elbiseler"**e atf olur.

el-Ameş, İbn Vessab, Hamza ve el-Kisai de her ikisini (ince ve kalın ipek anlamındaki lafızları) cer ile okumuşlardır. Bu durumda **"yeşil"** anlamındaki lafız **"ince ipek"**in sıfatı olur. **"İnce ipek"** anlamındaki lafız da cins ismi olur. el-Ahfeş de cins ismin -çirkin görmekle birlikte- çoğul isim ile nitelendirilmesini uygun bulmuştur.

Mesela; şöyle denir: "(أهلك الناسَ الدينارُ الصُّفْرُ والدرهمُ البِيضُ): İnsanları sarı dinar ile beyaz dirhemler helak etti." Ancak bunun dilde kullanılması (ve doğru olması) uzak bir ihtimaldir. Bu okuyuşa göre anlam şöyle olur: Onların üzerinde ince yeşil ipekten elbiseler ile kalın ipekten elbiseler vardır.

İbn Muhaysın dışında hepsi: **"Kalın ipek"** anlamındaki lafzı munsarıf okumuşlardır. O, bu lafzı munsarıf kabul etmeyerek cer mahallinde nasb ile okunması gerektiğinden (واستبرقَ) diye okumuştur. Çünkü bu kelime a'cemî (Arapça olmayan) bir kelimedir. Ancak bu yanlıştır, çünkü başına tarif harfi alan nekre bir kelimedir. Dolayısıyla (الإستبرق) denilebilir. Şu kadar var ki İbn Muhaysın eğer bu ismi bu tür elbiselerin özel adı olduğunu iddia ederse (o takdirde gayr-ı munsarıf kabul edilebilir).

Hemze vasl ile ve meftuh olarak: "(وٱسْتَبْرَق): **Kalın ipek"** diye de okunmuştur. Fetha ile okunuşu: (البريق)'den gelen "istef'al" diye isim yapılmış olmasındandır. Ancak bu da doğru değildir, çünkü bu kelime Arapçalaştırılmış bir

(1) Bu okuyuşun anlamı da şöyle olur: Onların üzerinde ince ipekten yeşil elbiseler ve kalın ipek(ten elbiseler) vardır.

kelimedir ve bunun başka bir dilde Arapçalaştırıldığı da meşhurdur. Bunun aslının: (اِسْتَبْرَكَ) olduğu bilinmektedir.

Sündüs: ince ipek, **istebrak** ise kalın ipek demektir. Bu açıklama daha önceden (el-Kehf, 18/31. âyet) ile (er-Rahman, 55/54. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir." buyruğu daha önce geçen: **"...dolaşır"** buyruğuna atfedilmiştir. Fatır Sûresi'nde: *"Orada altın bileziklerle ve incilerle süslenirler."* (Fatır, 35/33); el-Hac Sûresi'nde de: *"Onlar orada altından bileziklerle ve incilerle süslenirler"* (el-Hac, 22/23) diye buyurulmaktadır.

Denildiğine göre, erkekler gümüşle, kadınlar altın ile süsleneceklerdir. Bir diğer açıklamaya göre, kimi zaman altın takınacaklar, kimi zaman gümüş takınacaklar. Bir başka açıklama da şöyle yapılmıştır: Onlardan herhangi birisinin bileğinde altından iki bilezik, gümüşten iki bilezik, inciden iki bilezik bulunacaktır. Böylelikle cennetteki güzelliklerin hepsini bir arada takınmış olacaklardır. Bu açıklamayı Said b. el-Müseyyeb yapmıştır.

Herbir kesime nefislerinin meylettiği şekilde bunlardan birileri verilecektir, diye de açıklanmıştır.

"Ve Rabbleri onlara son derece temiz bir şarab içirmiştir" buyruğu hakkında Ali (r.a) dedi ki: Cennet ehli cennete yöneldiklerinde altından iki pınar fışkıran bir ağacın yanından geçeceklerdir. Bu pınardan birisinden içecekler ve bu sefer nadratu'n-naim (cennet nimetlerinin parlaklığı) üzerlerine akacak. Bunun sonucunda tenleri asla değişmeyecek, saçları ebediyyen kirlenmeyecektir. Sonra ötekisinden içecekler, bu sefer karınlarında rahatsız edici ne varsa hepsi dışarı çıkacaktır. Daha sonra cennet bekçileri onları karşılayarak: *"Selam olsun üzerinize! Tertemiz geldiniz, hemen oraya ebediler olarak girin"* (ez-Zümer, 39/73) diyeceklerdir.

en-Nehai ve Ebu Kilabe dedi ki: Bu yediklerinden sonra içtikleri takdirde kendilerini tertemiz edecek olan bir şarabtır. Yiyip, içtikleri ise misk sızıntısı olacak ve karınları da şişmeksizin içeri doğru zayıflayacaktır.

Mukatil dedi ki: Bu içecek, cennetin kapısındaki bir pınardandır. Bu pınar bir ağacın dibinden kaynar. Ondan içen bir kimsenin kalbinde bulunan kin, aldatmak ve kıskançlıkları söküp çıkarır. Bu Ali (r.a)'dan gelen rivayetin manasını ifade eder. Şu kadar var ki, Mukatil'in açıklamasından tek bir pınar olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre buradaki "tahûr: son derece temiz" mübalağa anlamını ifade etmek için kullanılan "fe'ûl" vezninde bir kelime demektir. Bunun tahir (temiz) anlamında olduğu şeklinde Hanefi'nin lehine delil olacak bir taraf da olmaz. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Furkan Sûre-

si'nde (25/48. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

Tayyib el-Cemmal dedi ki: Sehl b. Abdullah'ın arkasında yatsı namazını kıldım. **"Ve Rabbleri onlara son derece temiz bir şarab içirmiştir"** buyruğunu okuyunca dudaklarını, ağzını sanki bir şey emiyormuş gibi hareket ettirmeye koyuldu. Namazını bitirince kendisine: Sen bir şeyler mi içiyorsun? Yoksa Kur'ân mı okuyorsun? denilince şu cevabı verdi: Allah'a yemin ederim, eğer bu buyruğu okuduğum vakit ondan aldığım lezzet, onu içeceğim vakit ondan alacağım lezzet gibi olmasa bunu okumam.

"İşte bu gerçekten sizin için bir mükafattır." Yani onlara; bu sizin için bir mükafat yani sevaptır, denilecek.

"Yaptıklarınızın karşılığını da fazlası ile görmüşsünüzdür." Allah, size amelinizin karşılığını fazlasıyla vermiş bulunmaktadır. Allah'ın kuluna "şükür"ü yaptığı itaatini kabul etmesi, onu övmesi ve ona bu itaatinin mükafatını vermesidir.

Said'in rivayetine göre, Katade şöyle demiştir: Günahlarını onlara bağışlamış, yaptıkları iyiliklerinin de mükafatlarını onlara vermiş olacaktır.

Mücahid de şöyle demiştir: "(مَشْكُوراً): **Yapılanın karşılığının verilmesi"** amelin kabul edilmesi demektir. Anlamlar birbirine yakındır. Çünkü şanı yüce Allah, ameli kabul ederse, ona şükretmiş olur. Ona şükretti mi de karşılığında fazlasıyla mükafat vermiş olur. Çünkü büyük lütuf sahibi olan O, yüce Rabbimizdir.

İbn Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Habeşli bir adam, ey Allah'ın Rasûlü dedi. Sizler suretlerinizle, renklerinizle ve nübuvvetle bize üstün kılındınız. Eğer ben senin iman ettiğine iman edersem, senin amelin gibi amelde bulunursam, ben de seninle cennette olacak mıyım, diye sordu. Peygamber şöyle buyurdu: "Evet, nefsim elinde olana yemin ederim ki, siyahi bir kimsenin cennetteki beyazlığı ve aydınlığı bin yıllık mesafeden görülür." Sonra Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim la ilahe illallah derse, bununla onun Allah nezdinde bir ahdi olur. Kim subhanallahi velhamdulillahi derse bunun karşılığında Allah nezdinde yüzyirmidörtbin hasenesi olur." Bunun üzerine adam: Peki bütün bunlar böyleyken buna rağmen nasıl biz helak oluruz? diye sordu. Peygamber şöyle buyurdu: "Kişi kıyamet gününde öyle amellerle gelir ki, eğer onu bir dağın üzerine bırakacak olursa, o dağa bile ağır gelir. Bu sefer Allah'ın nimetlerinden bir nimet gelir, Allah rahmetiyle lütufta bulunması hali müstesna neredeyse o nimetin tamamını tüketecek gibi olur." (İbn Ömer) dedi ki: Daha sonra yüce Allah'ın: *"İnsan üzerinden öyle uzun bir süre geçti ki..."* (1. âyet) buyruğu **"Nereye bakarsan orada pek çok nimetler ve büyük bir saltanat görürsün"** buyruğuna kadar nazil oldu.

Habeşli o şahıs şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü, benim gözlerim senin gözlerinin cennette göreceklerini görecek midir? Peygamber (sav): "Evet" diye buyurdu. O Habeşli şahıs ağladı ve sonunda ruhunu teslim etti. İbn Ömer dedi ki: Ben Rasûlullah (sav)'ın **"İşte bu gerçekten sizin için bir mükafattır. Yaptıklarınızın karşılığını da fazlasıyla görmüşsünüzdür"** buyruğunu okuyarak onu mezarına indirdiğini gördü. Ey Allah'ın Rasûlü, bunun mahiyeti ne dir? diye sorduk, şöyle buyurdu: Nefsim elinde olana yemin ederim, Allah onu durdurdu, sonra da: Ey kulum! Andolsun ki senin yüzünü ağartacağım, bem beyaz edeceğim ve andolsun cennette nasıl istersen seni öylece yerleştireceğim. Güzel amelde bulunanların mükâfatı ne güzeldir diye buyurdu."(1)

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنْزِيلًا ﴿٢٣﴾ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ
مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا ﴿٢٤﴾ وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٢٥﴾
وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا ﴿٢٦﴾

23. Hiç şüphesiz ki; Kur'ân'ı sana kısım kısım Biz indirdik.
24. O halde; Rabbinin hükmüne sabret ve onlardan günahkâr veya nankör hiçbir kimseye itaat etme!
25. Sabah ve akşam da Rabbinin ismini zikret!
26. Gecenin bir kısmında O'na secde et. Gecenin uzun bir bölümünde de O'nu tesbih et.

"Hiç şüphesiz ki, Kur'ân'ı sana kısım kısım Biz indirdik." Müşriklerin ileri sürdükleri gibi bu Kur'ân'ı sen uydurmadın. Sen onu kendiliğinden uydurup, düzmedin.

Bu âyet-i kerimenin bundan önceki buyruklarla ilişkisi şudur: Şanı yüce Allah, çeşitli vaad ve tehditleri sözkonusu ettikten sonra, bu Kitabın insanların muhtaç olduğu şeyleri ihtiva ettiğini açıklamaktadır. Bu kitab, o halde bir büyü değildir, bir kehanet ürünü değildir, bir şiir de değildir. Bu Kitab hakkın ta kendisidir.

İbn Abbas dedi ki: Kur'ân değişik bölümler halinde âyet be âyet indirildi, bir defada indirilmedi. Bundan dolayı yüce Allah, burada: "(نَزَّلْنَا): **Kısım**

(1) Taberani, *Kebir,* XII, 436; İbn Kesir, *Tefsir,* I, 525 senedinin zayıf olduğu kaydıyla, Heysemi, *Mecma',* X, 420, senedindeki Eyyub b. Utbe adlı ravinin zayıf olduğu kaydıyla.

kısım indirdik" diye buyurmuştur. Bu hususa dair etraflı açıklamalar, daha önceden (el-Furkan, 25/32-33. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

"O halde Rabbinin hükmüne" kazasına, takdirine**"sabret!"** ed-Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Müşriklerin eziyetine sabret. Ben bu şekilde hüküm vermişimdir. Daha sonra bu buyruk, kıtal (savaşı emreden) âyeti ile nesholdu.

Şöyle de açıklanmıştır: Rabbinin, sana yerine getirmeni emretmiş olduğu itaatlere dair hükmünü, sabırla yerine getir, yahutta Allah'ın hükmünü gözetle! Çünkü O, sana, seni onlara karşı muzaffer kılacağına dair söz vermiştir. Bununla birlikte acele etme! Çünkü o kaçınılmaz olarak gerçekleşecektir.

"Ve onlardan günahkâr" günah işleyen **"veya nankör hiçbir kimseye itaat etme!"** Yani kâfirlere itaat etme!

Ma'mer, Katade'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ebu Cehil: Şâyet Muhammed'i namaz kılarken görecek olursam, onun boynuna basacağım dedi. Bunun üzerine yüce Allah: **"Ve onlardan günahkâr veya nankör hiçbir kimseye itaat etme!"** buyruğunu indirdi.

Bu buyrukların Utbe b. Rabia ile el-Velid b. el-Muğire hakkında indikleri de söylenmiştir. Bunlar, Rasûlullah (sav)'a gelerek ona peygamberlikten söz etmeyi terketmesi karşılığında mal vermeyi ve onu evlendirmeyi teklif ettiler. İşte: **"Ve onlardan günahkâr veya nankör hiçbir kimseye itaat etme"** buyruğu bu ikisi hakkında inmiştir.

Mukatil dedi ki: Evlendirme teklifini ona yapan Utbe b. Rabia idi. Ona şöyle demişti: Benim kızlarım Kureyş hanımlarının en güzellerindendir. Ben sana kızımı mehirsiz evlendireceğim. Sen de bu işten vazgeç.

el-Velid de şöyle demişti: Şâyet bu yaptıklarını mal elde etmek için yapıyor isen, ben, sana razı olacağın kadar mal vereceğim, buna karşılık bu işten geri dön. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

Ayrıca yüce Allah'ın: **"Onlardan günahkâr veya nankör hiçbir kimseye itaat etme"** buyruğundaki: "(أو): Veya"nın "vav: ve"den daha vurgulu bir ifade olduğu da söylenmiştir. Çünkü "Sen Zeyd'e ve Amr'a itaat etme!" diyecek olursan, o kimse de onlardan birisine itaat ederse isyan etmiş olmaz. Çünkü ona verilen emir iki kişiye itaat etmemesi şeklindedir fakat: **"Onlardan günahkar veya nankör hiçbir kimseye itaat etme"** diye buyurduğundan buradaki "veya" onlardan herbirisine ayrı ayrı karşı gelinip, itaat edilmemesi gerektiğini göstermektedir. Nitekim: Sen, el-Hasen'e veya İbn Sîrin'e muhalefet etme! yahut: el-Hasen'e veya İbn Sîrin'e uy, diyecek olursak: Bu ikisi de uyulmaya değer kimselerdir. Onlardan herbirisi arkasından gidilmeye layık

kimselerdir, demiş oluruz. Bu açıklamayı ez-Zeccac yapmıştır.

el-Ferra da şöyle demiştir: Buradaki "veya" anlamındaki edat; (لا) olumsuzluk edatı konumundadır. Sanki: "(ولا كفوراً): Ve nankör olan bir kimseye de..." demiş gibidir. Şair de şöyle demiştir:

لاَ وَجْدُ ثَكْلَى كما وَجَـدْتُ وَلاَ وَجْـدُ عَجُولٍ أضَلَّهَـا رُبَعُ
أوْ وَجْـدُ شيخٍ أضَـلَّ ناقَتَهُ يَوْمَ تَوَافَـى الحجيجُ فاندفَعُوا

"Ne yavrusunu yitirmiş ananın kederi benzer, benim kederime
Ne de yavrusunu kaybetmiş bir dişi devenin kederi
Yahut hacıların Arafe'den ayrıldıkları gün
Devesini kaybetmiş yaşlı bir adamın kederi."

Burada şair: "Ve ... yaşlı bir kimsenin kederi" demek istemiştir.

Buradaki **"günahkâr"**dan kastın münafık, **"nankör"**den kastın ise açıkça kâfir olduğunu ortaya koyan kâfir olduğu da söylenmiştir. Yani sen onların arasından günahkar bir kimseye de, nankör bir kimseye de itaat etme! Bu da el-Ferra'nın açıklamasına yakın bir açıklamadır.

"Sabah ve akşam da Rabbinin ismini zikret!" Günün başında ve sonunda Rabbin için namaz kıl! Başında sabah namazını, sonunda ise öğle ve akşam namazını kıl, demektir.

"Gecenin bir kısmında da O'na secde et!" buyruğu ile geceleyin nafile namazını kastetmektedir. Bu açıklamayı İbn Habib yapmıştır. İbn Abbas ve Süfyan dediler ki: Kur'ân-ı Kerim'de geçen her "tesbih" namaz demektir.

İster namazda, ister namazın dışında mutlak olarak Allah'ı zikretmenin emredildiği de söylenmiştir. İbn Zeyd ve başkaları şöyle demiştir: Yüce Allah'ın: **"Gecenin uzun bir bölümünde de O'nu tesbih et!"** buyruğu beş vakit namaz ile nesholmuştur. Bunun mendub olduğu da söylenmiştir, bunun Peygamber (sav)'a has bir emir olduğu da söylenmiştir. Buna benzer hususlara dair açıklamalar daha önceden el-Müzemmil Sûresi'nde (73/1-4. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. İbn Habib'in açıklaması da güzel bir açıklamadır.

"(الأصيل): **Akşam**"ın çoğulu (الأصائل) ile (الأُصُل) diye gelir. Bu da (gemi demek olan "sefine"nin çoğulunun): (سَفَائن) ile (سُفُن) şekillerinde gelmesine benzer. Şair de şöyle demiştir:

ولا بأحسنَ منها إذ دنا الأُصُلُ

"Ve akşam vakti geldiğinde, ondan daha güzeli de olmaz."

Bir başka şair de, çoğulun çoğulu olan: (الأصائل)'i kullanarak şöyle der:

لَعَمْـرِي لأَنْـتَ البيتُ أكْرِمُ أهْلَهُ وأقعـدُ فـي أفْيَـائِـهِ بالأصَـائِلِ

"Ömrüm hakkı için sen, ahalisine ikramda bulunduğum evsin
Ve akşam vakitlerinde gölgelerinde oturduğum."

Buna dair yeterli açıklamalar daha önceden el-A'raf Sûresi'nin sonlarında (7/205. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Zarf olan **"gece"** lafzının başına: (من)'nin gelmesi kısmilik bildirmek içindir. (Mealde, "bir kısmında" anlamı verilerek karşılanmıştır.) Nitekim yüce Allah'ın: "(يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ): *Ta ki günahlarınızdan bir kısmını mağfiret buyursun."* (Nuh, 71/4) buyruğunda da mefulün başına gelmiş bulunmaktadır.

إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَآءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا
﴿٢٧﴾ نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَآ أَسْرَهُمْ ۖ وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَآ
أَمْثَالَهُمْ تَبْدِيلًا ﴿٢٨﴾

27. Gerçekten bunlar, o çarçabuk geçeni severler, ama çok ağır bir günü de arkalarına atarlar.
28. Onları Biz yarattık ve yaratılışlarını Biz pekiştirdik. Dilediğimiz vakit de onlar gibilerini değiştiririz.

"Gerçekten bunlar, o çarçabuk geçeni severler" buyruğu bir azar ve sitemdir. Kastedilenler Mekkelilerdir. **"Çarçabuk geçen"** dünyadır.

"Ama çok ağır bir günü" yüce Allah'ın: *"Göklerde ve yerde ağır basmıştır."* (el-Araf, 7/187) buyruğunda *("ağır basmıştır"* lafzı ile) işaret edildiği gibi zorlu ve çetin bir günü **"de arkalarına atarlar."** Önlerinde gelecek olan bu günü terkederler. Yani kıyamet gününe iman etmezler.

Buradaki **"arkalarına"** buyruğunun, gerilerine, anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani onlar âhireti arkalarına atarlar. Onun için amel etmezler.

Denildiğine göre; bu buyruk yahudilerin Rasûlullah (sav)'ın niteliklerini ve peygamberliğinin gerçekliğini gizlemeleri hakkında inmiştir. Onların ça-

bucak geçen (dünya)ı sevmeleri ise, bu gizledikleri karşılığında aldıkları rüşvetlerdir.

Bir diğer görüşe göre, münafıklar kastedilmiştir. Çünkü onlar küfrü gizleyerek dünyalığı elde etmek istemişlerdir. Bununla birlikte âyet-i kerimenin manası umumidir.

"Ağır gün" kıyamet günüdür. Ona **"ağır"** niteliğinin verilmesi zorlu, sıkıntılı ve dehşetli halleri dolayısıyladır. Allah'ın kulları, arasında hüküm vermesi dolayısıyla bu şekilde nitelendirildiği de söylenmiştir.

"Onları" çamurdan **"biz yarattık ve yaratılışlarını Biz pekiştirdik."** İbn Abbas, Mücahid, Katade, Mukatil ve başkaları: (أَسْرَهُمْ) buyruğunu **"yaratılışlarını"** diye açıklamışlardır. (الأَسْر) da yaratılış demektir.

Ebu Ubeyd dedi ki: "(فرس شديد الأسْر): Yaratılışı güçlü at" denilir. Yüce Allah, bir kimsenin hilkatini güçlü kılmışsa; "(اسره الله جلّ ثناؤه): Yüce Allah, onun yaratılışını güçlü kılmıştır" denilir. Şair Lebid de şöyle demiştir:

سَاهِمُ الوجهِ شَدِيدٌ أَسْرُهُ مُشْرِفُ الحَارِكِ مَحْبُوكُ الكَتِدْ

"Yüzü zayıftır, fakat yaratılışı pek sağlamdır
Omuzları yüksektir, sırtının kürek kemiklerinin
birleştiği yer de çok sağlamdır."(1)

el-Ahtal da şöyle demiştir:

مِنْ كُلِّ مُجْتَنِبٍ شَدِيدٍ أَسْرُهُ سَلِسِ القِيادِ تَخَالُهُ مُخْتَالاَ

"Hilkati pek sağlam ve kendisine binilmeyip yanında yürünen
Dizgine gelmesi pek kolay ve senin (güzel yürüyüşünden) kibirleniyor sandığın..."

Ebu Hureyre, el-Hasen ve er-Rabi' dedi ki: Bizler, onların eklem yerlerini ve birbirlerine bağlı olan kaslarını damarlarla, sinirlerle güçlendirdik, demektir.

Mücahid "(الأَسْر): **Yaratılış**"ın tefsiri hakkında şunları söylemektedir: Bundan kasıt küçük ya da büyük necasetin çıktığı yerdir. Yani büyük ya da küçük necaset çıktıktan sonra burası yine büzülür. İbn Zeyd: Güç, kuvvet demektir, demiştir. İbn Ahmer de bir atı nitelendirirken şöyle demektedir:

(1) Bu beyitin birinci mısraı farklı ve müfessir tarafından Ebû Duâd'a nisbet edilerek Kaaf 50/1-5 âyetlerinin tefsirinin sonlarında da geçmişti. Oraya da bakınız.

يَمشِي بِأوظِفَةٍ شِدَادٍ أسْرُهَا صُمُّ السَّنَابِكِ لا تَقِي بِالْجَدْجَدِ

"Yaratılışı güçlü ve sağlam bileklerle yürüyor
Toynaklarının uçları da çok serttir, sert araziden sakınmıyor."

Bu lafız; (الإسار)'den türemiş olup, yüklerin kendisi ile bağlandığı ince deri parçalarına denilir. Mesela: "(أَسَرْتُ القَتَبَ أَسْراً): Yükü bağladım" denilir. Aynı şekilde: "(ما أحسن أَسْرَ قَتَبِه): Onun yükünü bağlaması ne kadar güzeldir!" denilir. Arapların, o tamamıyla senindir, demek istedikleri vakit kullandıkları; (خذه بأسْره) tabirinde de bu kökten gelen lafız kullanılmıştır. Sanki onlar bu ifadeyi onun bağlanması, çözülmeksizin ve ondan hiçbir şey eksilmeksizin hepsini kastetmiş olduklarından böyle kullanmış, gibidirler. "Esir" de buradan gelmektedir, çünkü esirin kolları; "(كان يُكتَف بالإسار): İnce kesilmiş deri parçaları ile bağlanırdı."

Burada ifade, masiyet ile karşılık vermeleri üzerine onlara yapılan nimet ve ihsanlar hatırlatılarak üzerlerindeki lütuflar dile getirilmek istenmiştir. Yani Ben senin yaratılışını mükemmel ve eksiksiz yaptım. Kuvvet ve güçle sapasağlamlaştırdım. Sonra sen kalkmış Beni inkar ediyorsun.

"Dilediğimiz vakit de onlar gibilerini değiştiririz" buyruğu hakkında İbn Abbas, şöyle demiştir: Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: Eğer Bizler istesek elbette onları helak ederiz ve onlardan daha çok Allah'a itaat eden kimseleri getiririz. Yine ondan şöyle dediği nakledilmiştir: Onların güzelliklerini değiştirir, en çirkin ve korkunç suretler veririz. ed-Dahhak da ondan böylece rivayet etmiştir. Birincisini ise ondan Ebu Salih rivayet etmiştir.

إِنَّ هٰذِهٖ تَذْكِرَةٌ ۚ فَمَنْ شَآءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّهٖ سَبِيلًا ﴿٢٩﴾ وَمَا
تَشَآؤُنَ اِلَّآ اَنْ يَّشَآءَ اللّٰهُ ۭ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيْمًا حَكِيْمًا ۙ ﴿٣٠﴾ يُّدْخِلُ
مَنْ يَّشَآءُ فِيْ رَحْمَتِهٖ ۭ وَالظّٰلِمِيْنَ اَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا اَلِيْمًا ﴿٣١﴾

29. Şüphesiz ki bu bir öğüttür. Artık kim dilerse, Rabbine doğru bir yol alır.
30. Ama Allah, dilemedikçe de siz dileyemezsiniz. Çünkü Allah, en iyi bilendir. Tam bir hüküm ve hikmet sahibidir.
31. Dilediğini rahmetine sokar. Zalimlere gelince, onlar için çok acıklı bir azap hazırlamıştır.

"Şüphesiz ki bu" sûre **"bir öğüttür"** bir hatırlatmadır.

"Artık kim dilerse Rabbine doğru bir yol alır." O'nun itaatine ulaştıran ve rızasını gözeten bir yol izler.

"Bir yol"un bir vesile (Allah'a yakınlaştırıcı bir ibadet) demek olduğu söylendiği gibi, cennete götüren bir istikamet ve bir yol diye de açıklanmıştır. Hepsinin anlamı birdir.

"Ama Allah, dilemedikçe" itaat etmenizi, dosdoğru yol üzere yürümenizi, Allah'a giden yolu tutmanızı istemedikçe **"siz dileyemezsiniz"** buyruğu ile emrin tümüyle Allah'a ait olduğunu, onlara ait olmadığını haber vermektedir. Kendisinin önceden bu hususta meşieti (istemesi) olmadığı sürece, hiçbir kimsenin meşietinin gerçekleşemeyeceğini, öne geçemeyeceğini ifade etmektedir.

İbn Kesir ve Ebu Amr **"siz dileyemezsiniz"** anlamındaki buyruğu, onların durumunu haber vermek anlamında "ye" ile! "(وَمَا يَشَاءُونَ): Onlar dileyemezler" diye okumuşlardır. Geri kalanları ise, Allah tarafından hitab kipi ile "te" ile "dileyemezsiniz" diye okumuşlardır.

Birinci âyetin ikinci âyet ile neshedildiği de söylenmiştir. Ancak daha uygun görülen neshin olmadığıdır. Aksine bu, böyle bir şeyin ancak yüce Allah'ın meşieti ile olduğuna dair bir açıklamadır.

el-Ferra şöyle demiştir: **"Ama Allah dilemedikçe de siz dileyemezsiniz"** buyruğu onun **"artık kim dilerse Rabbine doğru bir yol alır"** buyruğuna bir cevabtır. Daha sonra yüce Allah, emrin kendilerine ait olmadığını belirterek şöyle buyurmaktadır: **"Ama"** o yolu izlemenizi **"Allah dilemedikçe de siz dileyemezsiniz."**

"Çünkü Allah" amellerinizi **"en iyi bilendir."** Size verdiği emirleri ve yasakları hususunda **"tam bir hüküm ve hikmet sahibidir."** Bu husus daha önce bir kaç yerde geçmiş bulunmaktadır.

"Dilediğini rahmetine sokar." Yani, ona rahmet buyurarak cennetine koyar.

"Zalimlere gelince..." Yani zalimleri azaplandırır. Bu durumda: "(وَالظَّالِمِينَ): **Zalimlere gelince"** buyruğunu "azaplandırır" anlamındaki fiilin takdiri ile nasbetmiş oluyoruz.

ez-Zeccac dedi ki: **"Zalimler"** lafzının nasbedilmesi, ondan öncesinin de mansub olmasından dolayıdır. O dilediği kimseleri rahmetine sokar, zalimleri, yani müşrikleri azaplandırır, demektir. Bu durumda **"onlar için... hazırlamıştır"** buyruğu da takdir edilen bu fiilin bir açıklaması olmaktadır. Nitekim şair şöyle demiştir:

أَصْبَحْتُ لاَ أَحْمِلُ السِّلاَحَ وَلاَ ... أَمْلِكُ رَأْسَ الْبَعِيرِ إِنْ نَفَرَا
وَالذِّئْبَ أَخْشَاهُ إِنْ مَرَرْتُ بِهِ ... وَحْدِي وَأَخْشَى الرِّيَاحَ وَالْمَطَرَا

"Artık ben silah taşıyamaz oldum
Kaçacak olursa devenin başını (dizginlerini) tutamıyorum.
Kurttan dahi korkuyorum yanından geçecek olursam
Yalnız başıma; rüzgarlardan da, yağmurdan da korkuyorum."

Burada "(أخشى الذئب أخشاه): Kurttan korkuyorum, evet ondan korkuyorum" demektir.

ez-Zeccac şöyle demiştir: Her ne kadar merfu olması caiz ise de bunun mansub okunması tercih edilmiştir. Nitekim: "(أعطيت زيداً وعمراً أعددت له براً): Zeyd'e verdim, Amr'a gelince ona iyilik vaadinde bulundum" denilerek (Amr kelimesinde) nasbedilmek tercih edilir. Bu da: "(وبَرَرْت عمراً): Amr'a iyilik yaptım" ya da; "(أبرّ عمراً): Amr'a iyilik yapıyorum" demek olur. Yüce Allah'ın: "Ha, mim, ayn, sin, kaf" Sûresi'ndeki: "(يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ والظَّالِمُونَ): *Dilediği kimseyi rahmetine girdirir. O zalimlerin ise ...*" (eş-Şura, 42/8) buyruğunda bu lafızın merfu gelmesi, bundan sonra üzerinde ameli gerçekleşecek ve böylelikle mana itibariyle nasbolmasını sağlayacak bir fiilin gelmemiş olmasındandır. Dolayısıyla kendisinden önceki mansuba atfedilmesi caiz olmaz. Bundan dolayı mübtedâ olarak merfu gelmiştir. Buradaki yüce Allah'ın: "(أَعَدَّ لَهُمْ عَذَاباً): **Onlar için çok acıklı bir azab hazırlamıştır"** buyruğu; "(ويعذّب): Ve azab eder"e delâlet ettiğinden dolayı nasbedilmesi caiz olmuştur. Bununla birlikte Eban b. Osman mübtedâ olarak: "(وَالظَّالِمُونَ): Ve zalimlere" diye merfu okumuştur. Haberi: "(أَعَدَّ لَهُمْ): **Onlara ... hazırlamıştır"** buyruğu olur.

"Çok acıklı bir azab" can yakan ve acıtan bir azab demektir. Bu husus daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/10. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

(İnsan Sûresi burada sona ermektedir). Yüce Allah'a hamdolsun.

Mürselât Sûresi

1-50. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

el-Hasen, İkrime, Ata ve Câbir'in görüşüne göre Mekke'de inmiştir. İbn Abbas ve Katade ise bundan bir âyet müstesnâdır, demişlerdir. Sözkonusu bu âyet-i kerime de: ***"Onlara: 'Rükû edin' denildiği zaman rükû etmezler."*** (48. âyet) buyruğudur. Bu buyruk Medine'de inmiştir.

İbn Mesud dedi ki: ***"Andolsun ardarda gönderilenlere"*** sûresi Peygamber (sav)'a cin gecesi, biz onunla birlikte yol alırken nâzil olmuştur. Bizler Mina'da bir mağaraya sığındığımız bir sırada nâzil oldu. Biz bu sûreyi ondan öğrenmekte iken ve henüz ağzı onunla yaş olup, kurumamış iken bir yılan ortaya atıldı. Biz de onu öldürmek üzere üzerine atıldık, çekip gitti. Peygamber (sav): "O sizin vereceğiniz kötülükten korunduğu gibi siz de onun kötülüğünden korundunuz" diye buyurdu.(1)

İbn Abbas'ın azatlısı Kureyb'den dedi ki: Ben: ***"Andolsun ardarda gönderilenlere"*** sûresini okudum. el-Abbas'ın hanımı Ummu'l-Fadl benim sesimi duydu, ağlayarak dedi ki: Allah'a yemin olsun ki yavrucuğum sen bu sûreyi okumakla bana şunu hatırlattın. Bu sûre, Rasûlullah (sav)'ın akşam namazında okuduğunu duyduğum son sûredir.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Sûre elli âyet-i kerimedir.

1) *Buhârî*, II, 650, III, 1205, IV, 1879, 1880; *Müsned*, I, 377, 427, 428.

وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا ﴿١﴾ فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا ﴿٢﴾ وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًا ﴿٣﴾
فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًا ﴿٤﴾ فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا ﴿٥﴾ عُذْرًا أَوْ نُذْرًا ﴿٦﴾ إِنَّمَا
تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ ﴿٧﴾ فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ ﴿٨﴾ وَإِذَا السَّمَاءُ فُرِجَتْ
﴿٩﴾ وَإِذَا الْجِبَالُ نُسِفَتْ ﴿١٠﴾ وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ ﴿١١﴾ لِأَيِّ يَوْمٍ أُجِّلَتْ
﴿١٢﴾ لِيَوْمِ الْفَصْلِ ﴿١٣﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الْفَصْلِ ﴿١٤﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ
لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿١٥﴾

1. Andolsun ardarda gönderilenlere,
2. Şiddetlice esenlere,
3. İyice yayanlara,
4. Tam anlamı ile ayırdedenlere,
5. Zikri getirip bırakanlara,
6. Gerek bir mazeret, gerekse bir uyarı olmak üzere ki:
7. Şüphesiz tehdit olunduğunuz şey, elbette meydana gelecektir.
8. Yıldızlar söndürüldüğü zaman,
9. Gök yarıldığı zaman,
10. Dağlar savurulduğu zaman,
11. Peygamberlerin belirli vakti geldiği zaman,
12. Hangi güne geciktirildiler?
13. Hüküm verip ayırdetme gününe.
14. Bu ayırdetme gününü sana ne bildirdi?
15. O günde yalanlayanların vay haline!

"Andolsun ardarda gönderilenlere" buyruğundaki **"gönderilenler"**, müfessirlerin cumhuruna göre, rüzgarlardır. Mesruk'un, Abdullah (b. Mesud)'dan rivayetine göre, o şöyle demiştir: Bunlar yüce Allah'ın emir ve nehyi ile haber ve vahiylerinden olan maruf (güzel ve iyi) hususlarla gönderilmiş meleklerdir. Ebu Hureyre, Mukatil, Ebu Salih ve el-Kelbî'nin görüşü de budur.

Bunlar "lâ ilâhe illallah" ile gönderilmiş peygamberlerdir, diye de açıklanmıştır. Bunu da İbn Abbas söylemiştir.

Ebu Salih dedi ki: Bunlar kendileri vasıtası ile tanınacakları mucizelerle gönderilmiş rasûllerdir.

İbn Abbas ve İbn Mesud'dan: Bunlar rüzgarlardır, dedikleri nakledilmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Biz rüzgarları... gönderdik."* (el-Hicr, 15/22); *"Rüzgarları gönderen O'dur."* (el-Ârâf, 7/57)

"(عُرْفاً): **Ardarda";** atın yelesi gibi biri diğerinin arkasından gelen demektir. Araplar, insanların bir kimseye çokça yönelmeleri halini anlatmak üzere: "(الناس إلى فلان عُرْفٌ واحد): İnsanlar filan kimseye ardarda yöneldiler" derler. Bu lafzın nasbedilmesi **"gönderilenler"**den hal olması itibariyledir. Ardı arkasına gönderilen rüzgarlara andolsun demektir. "(تِباعاً): Ardarda gelmek (gelen)" anlamında mastar olması da mümkün olduğu gibi; harf-i cer takdiri ile nasbedilmesi de mümkündür. Sanki; "(والمرسلات بالعُرْف): Andolsun ardarda gönderilenlere" denilmiş gibidir.

Maksat; melekler yahut hem melekler, hem rasûllerdir.

"Gönderilenler" ile bulutların kastedilmesi ihtimali de vardır. Çünkü bulutlarda hem bir nimet, hem de bir azab vardır. Bu gibi bulutlar da içlerinde nelerin gönderildiğini ve kimlere gönderildiklerini bilerek gönderilirler.

Sözü edilenlerin, yasaklar ve öğütler olduğu da söylenmiştir. Bu tevile göre **"ardarda"** lafzı tıpkı atın yelesi gibi ardı arkasına gelen demek olur. Bu açıklamayı İbn Mesud yapmıştır.

"Akanlar" anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu açıklamayı el-Hasen yapmış olup, kalblerde akanlar... demek olur.

Akıllarda bilinenler, diye de açıklanmıştır.

"Şiddetlice esenlere" buyruğunda kastedilenlerin rüzgarlar olduğu hususunda, görüş ayrılığı yoktur. Bu açıklamayı el-Mehdevî yapmıştır. İbn Mesud'dan gelen rivayete göre, bunlar, ekinin arta kalan yapraklarını ve çörçöpünü beraberinde taşıyan, şiddetli esen rüzgarlardır. Yüce Allah'ın: *"Üstünüze şiddetli bir fırtına yollamasından..."* (el-İsra, 17/69) buyruğunda olduğu gibi.

"Şiddetlice esenler"in rüzgarları şiddetlice estiren, rüzgarlarla görevli melekler, olduğu da söylenmiştir. Meleklerin kâfirin ruhunu şiddetlice sürüklemesi, diye de açıklanmıştır. Nitekim: "(عصف بالشيء): O şeyi mahvetti, helâk etti" demektir. "(ناقة عَصُوف) Sırtındaki binicisi ile rüzgar gibi koşup giden dişi deve" demektir. Bu deve hızlıca gidişiyle adeta rüzgara benzer. "(عصفت الحرب بالقوم): Savaş, o insanları alıp götürdü" demektir.

Zelzeleler, yerin dibine birtakım toprak parçalarının geçmesi gibi insanları helâk edici ilâhî belgeler olma ihtimali vardır, diye de açıklanmıştır.

"İyice yayanlara" buyruğunda kastedilenler, bulutlarla görevli olan meleklerin bulutları yaymasıdır. İbn Mesud ve Mücahid dedi ki: Bunlar, yüce Al-

lah'ın, rahmetinin önünden bulutları yaymak üzere gönderdiği rüzgarlardır. Yani, bu rüzgarlar, bulutları yağmur yağdırsın diye gökte yayar. Bu açıklama Ebu Salih'den de rivayet edilmiştir. Yine ondan gelen rivayete göre, maksat yağmurlardır. Çünkü yağmurlar bitkilerin yayılmasını sağlar. Burada **"yaymak** (neşr)" hayat vermek anlamındadır. Nitekim: "(نشر الله الميّت وأنشره): Allah, ölüye hayat verdi" denilir. es-Süddi'nin, ondan rivayetine göre de kastedilenler yüce Allah'ın kitablarını yayan meleklerdir.

ed-Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bununla Ademoğulları amellerinin ve kitablarının yayılmasını kastetmektedir. ed-Dahhak dedi ki: Bunlar, Allah'ın huzurunda açılacak olan kulların amellerinin yazılı olduğu, sahifelerdir.

er-Rabî dedi ki: Bundan maksat, ruhların yayılacağı (diriltileceği) kıyamet için ölümden sonraki diriliştir. Yüce Allah'ın: "(وَالنَّاشِرَاتِ): **İyice yayanlara"** buyruğunun başına "vav" harfinin getirilmesi yeni bir kasemin istinafı (başlangıcı) oluşundan dolayıdır.

"Tam anlamı ile ayırdedenlere"; bunlar da hak ile batılı birbirinden ayırdedici hükümleri indiren meleklerdir. Bu açıklamayı İbn Abbas, Mücahid, ed-Dahhak ve Ebu Salih yapmıştır. ed-Dahhak'ın İbn Abbas'tan rivayetine göre o, şöyle demiştir: Maksat meleklerin ayırdığı gıdalar, rızıklar ve ecellerdir.

İbn Ebi Necih, Mücahid'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: **"Ayırdedenler"** bulutların arasını ayırıp, onları dağıtan rüzgarlardır.

Said'den ve onun Katade'den rivayetine göre, Katade şöyle demiştir: **"Tam anlamıyla"** furkanı **"ayırdedenler"** demektir. Allah bu furkanla hak ile batılı, haram ile helali birbirinden ayırdetmiştir. el-Hasen ve İbn Keysan da böyle açıklamışlardır.

Bununla, Allah'ın verdiği emirler ile O'nun yasaklarını birbirinden ayıran, yani bunları açıklayan rasûllerin kastedildiği de söylenmiştir.

Bunun, doğum yaptıktan sonra yeryüzünde başını alıp giden gebe deve anlamındaki; (الناقة الفارق)'e benzetilerek yağmur yağdıran bulutlar, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu şekildeki dişi develere: (نوق فَوارِقُ) ile (فُرَّق) denilir. Diğer bulutlardan ayrı ve farklı olan böyle bir bulutu bu tür bir deveye benzetmiş olmaları da muhtemeldir. Şair Zu'r-Rimme şöyle demiştir:

أوْ مُزْنَـةً فارقٌ يَجْلـو غَوارِبَها تَبـوُجُ الْبَـرْقِ والظَّلْمَـاءُ عُلْجُومُ

"Yahut, üst taraflarını çakan şimşeklerin aydınlattığı
Son derece simsiyah karanlıklarda parıldayan apayrı bir buluttur."

"Zikri getirip bırakanlara" buyruğunda, kastın; melekler olduğu hususunda görüş birliği vardır. Yani melekler, aziz ve celil olan Allah'ın kitablarını peygamberlere bırakırlar. Bu açıklamayı el-Mehdevi yapmıştır. Bunun Cebrail olduğu ve ondan çoğul isim olarak sözedildiği de söylenmiştir. Çünkü bu kitabları indiren o idi.

Maksadın kendi ümmetlerine Allah'ın üzerlerine indirdiklerini bırakan (tebliğ eden) rasûller olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı da Kutrub yapmıştır.

İbn Abbas: "(فَالملقيَات): Getirip bırakanlara" diye "kaf" harfini üstün ve şeddeli okumuştur. Bu yönüyle yüce Allah'ın: *"(وَإِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْآنَ): Muhakkak sen Kur'ân'ı... almaktasın"* (en-Neml, 27/6) buyruğuna benzemektedir.

"Gerek bir mazeret, gerekse bir uyarı olmak üzere," Yani melekler, vahyi Allah tarafından bir mazeret kalmasın diye ya da azabından kullarını uyarıp korkutmak üzere, bırakırlar. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır.

Ebu Salih'ten de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bununla rasûlleri kastetmektedir. Onlar (kulların ileri sürebilecekleri) bir mazeret bırakmazlar ve uyarırlar.

Said'in Katade'den rivayetine göre "(عُذْراً): **Bir mazeret olmak üzere"** (diye okumuş ve) şöyle demiştir: Yüce Allah'ın kullarına mazeret bırakmamak ve mü'minlere uyarı olmak üzere bırakılmıştır. Onlar, bununla faydalanırlar ve gereklerini yerine getirirler.

ed-Dahhak'ın İbn Abbas'tan rivayetine göre **"gerek bir mazeret... olmak üzere"** buyruğu ile kastedilen, yüce Allah'ın gerçek dostlarına bıraktığı mazeretlerdir, bu da tevbedir. **"Gerekse bir uyarı"** düşmanlarını uyardığı bir uyarı **"olmak üzere"** demektir.

Ebu Amr, Hamza, el-Kisai ve Hafs: "(أَوْ نُذْراً): **Gerekse bir uyarı olmak üzere"** buyruğundaki "zel" harfini sakin okumuşlardır. Bütün yedi kıraat imamları da: "(عُذْراً): **Gerek bir mazeret"**in "zel" harfini sakin okumuşlardır. Ancak el-Cu'fi ile el-A'şa'nın Ebu Bekir'den, onun Asım'dan rivayeti bundan müstesnadır ki o, "zel" harfini ötreli okumuştur. Bu şekildeki kıraat, İbn Abbas, el-Hasen ve başkalarından da rivayet edilmiştir. İbrahim et-Teymi ve Katade ise; "(عُذْراً وَنُذْراً): Bir mazeret ve bir uyarı olmak üzere" şeklinde "atıf vav"ı ile okumuş olup, "vav"dan önce "elif" olmaksızın (yani ve suretinde) okumuşlardır.

Bu iki kelime mefulün leh olmak üzere nasbedilmişlerdir. Mazeret ve uyarı olsun diye... demektir. Mefulün bih olarak nasbedildikleri söylendiği gibi; "(ذِكْراً): Zikr" lafzından bedel olduğu da söylenmiştir. Yani bir mazeret yahut bir uyarı getirip bırakanlara ... demek olur.

Ebu Ali dedi ki: **"Mazeret"** ile **"uyarı"** lafızlarının: (العذر والنذر) şeklinde "zel" harfleri ötreli olarak: "(عاذر): Mazur kılan, gören" ve "(ناذر): Uyaran"ın çoğulu olması da mümkündür.

Yüce Allah'ın: "(هَذَا نَذِيرٌ مِنَ النُّذُرِ الْأُولَى): *İşte bu da önceki uyarıp korkutanlardan bir uyarıp korkutandır."* (en-Necm, 53/56) buyruğuna benzemektedir. Bu durumda **"bırakanlar"** lafzından hal olarak nasbedilmiş olur. Yani bunlar, mazeret ve uyarmak hallerinde zikri bırakırlar. Yahutta **"zikri"** buyruğunun mefulü de olabilir. "Getirip bırakanlar bir mazeret ya da bir uyarı olmak üzere" öğüt getirirler demek olur.

el-Müberred dedi ki: Burada iki lafızda "ze" harfleri ötreli olup çoğuldurlar, bunların tekilleri ise; (عَذير) ile (نَذير)'dır.

"Şüphesiz tehdit olunduğunuz şey, elbette meydana gelecektir" buyruğu, daha önce geçen yeminin cevabıdır. Yani vaadolunduğunuz kıyamet mutlaka gelip sizi bulacaktır ve başınıza gelecektir. Daha sonra, bunun gerçekleşeceği vakti açıklayarak şöyle buyurmaktadır:

"Yıldızlar söndürüldüğü zaman" ışıkları gidip aydınlıkları -kitabın silindiği gibi- silindiği zaman. Bir şeyin izi silinip gittiğinde ve yok olduğunda: (طَمَسَ الشيء) denilir. Bu durumda olan şeye: "(مطموس): Silinip gitmiş" denilir. Rüzgar geride kalan izleri silip götürür. Bu durumda rüzgar: "(طامسة): Silip götüren" iz: "(طامساً): İzi kalmayan" yani: "(مطموس): Silinip götürülen, izi bırakılmayan" olur.

"Gök yarıldığı zaman" açılıp parçalandığı ve ayrıldığı zaman demektir. Yüce Allah'ın: *"Gök açılıp kapı kapı olacak"* (en-Nebe, 78/19) buyruğu da bu anlamdadır. ed-Dahhak'ın, İbn Abbas'tan rivayetine göre o: Katlanıp dürülmek üzere ayrıldığı zaman, diye açıklamıştır.

"Dağlar savurulduğu zaman" hepsi hızlıca alınıp götürüldüğü zaman, demektir. "(نَسَفْتُ الشيءَ وانسفته): Hepsini hızlıca alıp götürdüm" denilir. İbn Abbas ve el-Kelbi şöyle derdi: Yeryüzü dümdüz edildiği zaman demektir. Çünkü Araplar, ön ayakları ile yularını geride bırakan ata: "(فَرَس نَسُوف) derlerdi. Şair Bişr de şöyle demiştir:

نَسُوفٌ لِلحزَام بمرفقيها

"Yularını dizleriyle ön ayaklarıyla geride bırakır..."

"(نَسَفت الناقةُ الكلأ): Deve otu otladı" denilir. el-Müberred; "(نُسِفت): Yerlerinden söküldü" demektir, diye açıklamıştır. Ayaklarını yerden kaldıran bir

kimse hakkında: "(أَسْفَت رجلاه): Ayakları yerden kalktı" denilir. (السَّف)'in rüzgar savursun diye parçaları birbirinden ayırmak anlamında olduğu da söylenmiştir. "(سَفَ الطعام): Buğdayı savurdu" tabiri de buradan gelmektedir. Çünkü bu işi yapan bir kimse, rüzgar içindeki samanı alıp götürsün diye buğdayı altüst eder, karıştırır.

"Peygamberlerin belirli vakti geldiği zaman..." Peygamberler kıyamet gününde toplanacakları zaman demektir. **Vakit** kendisine ertelenen bir şeyin gerçekleştiği vade demektir. Buna göre anlam şöyle olmaktadır: Kendileri ile ümmetleri arasında ayırdedici, hükmün verilmesi için, belirli bir vakit tayin edilmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Allah peygamberleri toplayacağı gün..."*** (el-Maide, 5/109)

Şöyle de açıklanmıştır: Bu husus dünyada olacaktır. Yani peygamberler kendilerini yalanlayan kimseler hakkında -kâfirlere mühlet verilmek suretiyle- azabın indirilmesi için onlara belirli bir süre tayin edilip, o sürede bir araya getirilecekleri zaman, demektir. Kıyamet gününde ise bütün şüpheler ortadan kalkmış olacaktır.

Birinci açıklama daha güzeldir. Çünkü süre belirlenmesinin anlamı, kıyamet gününde meydana gelecek bir şeydir. Bu da yıldızların söndürülmesi, dağların savurulması, semanın yarılmasıdır. Dolayısıyla kıyamet gününde, önce bunun için sürenin belirlenmesi uygun düşmez.

Ebu Ali dedi ki: Din ve ayırdetme günü, onun için vakit olarak tesbit edilmiştir, demektir.

"(أُقِّتَت): **Vakit tesbit edildi:** Vaad olundu, süresi belirlendi" anlamında olduğu söylenmiştir. Bir diğer açıklamaya göre bu, yüce Allah'ın bildiği ve irade ettiği şekilde, bilinen vakitlerde peygamberler gönderildiği zaman demektir. Buradaki hemze "vav"den bedeldir. Bu açıklamayı el-Ferra ve ez-Zeccac yapmıştır. el-Ferra dedi ki: Ötreli olup, ötresi her zaman değişmeyen herbir "vav"ın yerine hemze getirmek caizdir. Mesela: "(صلّى القوم إحْدانا): Topluluk herbiri bir başına namaz kıldı" denildiği zaman son kelimenin hemzesi "vav"a dönüştürülerek; (وُحْداناً) denilebilir. Yine: "(هذه وُجُوه حسان): Bunlar, güzel yüzlerdir" derken "vav" yerine hemze ile: (أُجُوه) da denilebilir. Çünkü "vav"ın ötreli telaffuzu ağırdır, fakat yüce Allah'ın: "(وَلاَ تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ): ***Aranızdaki fazileti unutmayınız."*** (el-Bakara, 2/237) buyruğunda "vav"ın ötresi lazım (her zaman sabit) olmadığından ötürü "vav" yerine hemze telaffuzu caiz olmaz.

Ebu Amr, Humeyd, el-Hasen, Nasr ve Asım'dan gelen bir rivayet ile Mücahid "vav" ile "kaf" harfi de şeddesiz olarak asla uygun (وُقِّتَتْ) diye okumuşlardır. Ebu Amr dedi ki: Bunu; (أُقِّتَتْ) diye okuyanlar; "(وُجُوه): Yüzler" lafzının (أُجُوه) diye okunacağını kabul edenlerdir.

Ebu Cafer, Şeybe ve el-Arec ise "vav" harfi ile ve "kaf" harfi de şeddesiz olarak: (وُقِتَ) diye okumuşlardır. Bu lafız "vakt"den "fu'ilet" veznine nakledilmiş bir kelimedir. "(كِتَاباً مَوْقُوتاً): *Vakitleri belli bir farz*" (en-Nisa, 4/103) buyruğunda da bu kökten gelmektedir.

Yine el-Hasen'den iki "vav"lı olarak: (وُوقِتَتْ) diye okuduğu rivayet edilmiştir ki; bu da yine aynı şekilde "va'd"den "fu'ilet" vezninde "(عُوهِدت): Onunla ahidleşildi" demeye benzer. Eğer bu iki kıraate göre de "vav" "elif"e kalbedilecek (dönüştürülecek) olursa bu da caiz olur. Yahya, Eyyub, Halid b. İlyas ve Sellam ise hemzeli ve şeddesiz olarak; (أُقِتَتْ) diye okumuşlardır. Çünkü bu kelime mushafta "elif" ile yazılmıştır.

"Hangi güne geciktirildiler" ertelendiler? Bu, o günün büyük ve azametli bir gün olduğunu anlatmak içindir, tazim maksadıyla sorulan bir sorudur. Yani "hüküm verip, ayırdetme gününe" ertelenmişlerdir. Said'in Katade'den rivayetine göre, o şöyle demiştir: O günde insanlar arasında amellerine göre ayırdedici hüküm verilir ve cennete, cehenneme (gönderilirler.) Hadiste de şöyle denilmektedir: "Kıyamet gününde insanlar haşredileceklerinde kırk yıl güneş tepelerinde ve gözleri iri bir şekilde açılmış olarak semaya dikilmiş halde ayırdedici hükmün verilmesini bekleyeceklerdir."(1)

"Bu ayırdetme gününü sana ne bildirdi?" buyruğu ile günün azameti belirtildikten sonra, ikinci bir defa bu azemete dikkat çekilmektedir. Yani ayırdetme gününün ne olduğunu sana bildiren nedir?

"O günde yalanlayanların vay haline!" Allah'ı, peygamberlerini, kitablarını, ayırdetme gününü yalanlayan kimselere azab ve rüsvaylık vardır, demektir. O halde buyruk bir tehdittir. Bu tehdit bu sûrede herbir âyetten sonra yalanlayan kimseler için tekrarlamıştır. Çünkü bunu yalanlamaları miktarına göre aralarında paylaştırmıştır. Herbir şeyi yalanlayan kimseye başka bir şeyi yalanlaması karşılığında çekeceği azaptan ayrı olarak bir azab vardır ve yalanladığı o kadar çok şey var ki, bunlar başka şeyleri yalanlamasından suç olarak daha büyüktür. Çünkü o şeyi yalanlamak daha çirkindir, Allah'ın hükmünü o hususta reddetmek daha büyüktür. Bundan dolayı onun bu yalanlaması miktarına göre bu **"veyl"**den de ona bir pay verilir. Her yalanlama miktarına uygun bir ceza vardır. İşte yüce Allah'ın: "(Amellerine) *uygun bir karşılık olmak üzere*" (en-Nebe', 78/26) buyruğu bunu anlatmaktadır.

en-Numan b. Beşir'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Veyl** çeşitli azabların bulunduğu cehennemdeki bir vadidir. İbn Abbas ve başkaları da böyle demiştir.

(1) Bu manada, farklı lafızlarla ve kısmen daha tafsilâtlı: Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *Ta'zimu Kadri's-Salâ*, I, 303, 305.

İbn Abbas dedi ki: Cehennemin alevi söndüğü vakit, onun (Veyl'in) kor ateşinden alınarak üzerine bırakılır ve birbirini yemeye koyulur. Yine Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Bana cehennem gösterildi de ben orada "veyl"den daha büyük bir vadi görmedim."(1)

Cehennemliklerin yaralarından çıkan irinlerin akıp toplandığı yerin orası olduğu da rivayet edilmiştir. Akan bir şey, ancak yerin aşağı ve yarık yerlerine akar. Dünyada kullar şunu bilir ki, dünyanın en kötü yerleri pisliklerin, kirlerin, leş ve hamam sularının (kanalizasyonların) toplanıp, bataklık haline gelmiş olan yerlerdir. Denildiğine göre işte o vadi kâfir ve müşriklerin irinlerinin toplandığı bataklıktır. Böylelikle akıl sahipleri ondan daha tiksinti verici, ondan daha kötü kokan bir şeyin olmadığını, ondan daha acı, ondan daha kapkara bir şeyin olmadığını bilsinler. Daha sonra Rasûlullah (sav) bu vadinin ihtiva ettiği azapları nitelendirmekte, bunun cehennemdeki en büyük vadi olduğunu belirtmektedir. İşte yüce Allah **"veyl"**i (mealde: Vay haline!) bu sûrede tehditleri arasında sözkonusu etmektedir.

أَلَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ ﴿١٦﴾ ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْآخِرِينَ ﴿١٧﴾ كَذَٰلِكَ
نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ ﴿١٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿١٩﴾

16. Biz öncekileri helâk etmedik mi?
17. Sonra da arkadan gelenleri, onların arkasına takarız.
18. İşte Biz, günahkârlara böyle yaparız.
19. O günde, yalanlayanların vay haline!

"Biz öncekileri helâk etmedik mi?" buyruğu ile Adem (a.s)'dan Muhammed (sav)'a kadar geçmiş ümmetlerin kâfirlerini helâk ettiğini haber vermektedir.

"Sonra da arkadan gelenleri onların arkasına takarız." Yani sonrakileri öncekilere katarız.

"İşte Biz, günahkârlara böyle yaparız." Geçmişlere yaptığımızın bir benzerini Kureyş müşriklerine de, ya kılıçla ya da helâk etmek suretiyle uygularız.

"Sonra da ... onların arkasına takarız" buyruğu, genel olarak mübtedâ olmak üzere: (ثُمَّ نُتْبِعُهُمْ) ref' ile okumuşlardır. Ancak el-A'rec: **"Öncekileri he-**

(1) Hadis olarak kaynağını tespit edemedik.

lâk etmedik mi?" buyruğuna atf ile cezm ederek; (نُتْبِعْهُمْ) diye okumuştur. "(ألم تزرني ثم أكرمك): Sen beni ziyaret etmedin mi, sonra ben sana ikram et(me)dim mi?" demeye benzer.

Maksat, yüce Allah'ın peygamberleri değişik zamanlarda göndermiş olmakla birlikte, (yalanlayan) kavimleri ardarda helâk etmiş olduğudur.

Daha sonra; **"İşte Biz günahkârlara böyle yaparız"** buyruğu ile yeni bir cümle başlatmaktadır. Bununla sonradan helâk edilenleri kastetmiştir. **"Onların arkasına takarız"** anlamındaki buyruğun (ayn harfinin) sakin olarak okunması, arka arkaya harekelerin gelmesi sebebiyle de olabilir. Ondan tahfif dolayısıyla sakin okuduğu da rivayet edilmiştir.

İbn Mesud'un kıraatinde: "(ثُمَّ سَنُتْبِعُهُمْ): Sonra da yakında onların arkasına takacağız" şeklindedir.

"(كَذَٰلِكَ): **Böyle"** buyruğundaki "kef" harfi nasb mahallindedir. Biz, bu helâkin bir benzerini herbir müşrike uygularız, demektir. Diğer taraftan bunun, ibret olmak üzere, dünyada helâk edilişlerinin çok dehşetli bir şey olduğunu anlatmak anlamında olduğu da söylenmiştir.

Bununla âhiretteki hesaplarını haber verdiği de söylenmiştir.

أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ ﴿٢٠﴾ فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ﴿٢١﴾ إِلَىٰ
قَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢٢﴾ فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ ﴿٢٣﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٤﴾

20. Biz, sizi hakir bir sudan yaratmadık mı?
21. Onu sağlam bir yerde tuttuk.
22. Bilinen bir süreye kadar.
23. Gücümüz yeter Bizim. Ne güzel güç yetirenleriz Biz!
24. Yalanlayanların o gün vay haline!

"Biz, sizi hakir bir sudan" zayıf ve değersiz bir su olan nutfeden **"yaratmadık mı?"** Daha önceden de geçmiş bulunmaktadır.

Bu âyet-i kerime, ceninin yaratılması yalnızca erkeğin suyundandır, diyen kimseler için asıl bir dayanaktır. Bu hususa dair açıklamalar da daha önceden (el-Hac, 22/5. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Onu sağlam bir yerde." Sağlam korunan bir yer olan rahimde **"tuttuk."**

"Bilinen bir süreye kadar." Mücahid biz ona suret verinceye kadar, di-

ye açıklanmıştır. Doğum vaktine kadar diye de açıklanmıştır.

"Gücümüz yeter Bizim" anlamındaki: (فَقَدَّرْنَا) buyruğunu Nafi' ve el-Kisaî "(فَقَدَّرْنَا): Takdir ettik" şeklinde (dal harfi) şeddeli olarak, diğerleri ise şeddesiz okumuşlardır. Her ikisi de aynı anlamda farklı söyleyişlerdir. Bu açıklamayı el-Kisai, el-Ferra ve el-Kutebi yapmıştır. el-Kutebi dedi ki: Şeddesiz söyleyiş, şeddeli söyleyiş ile aynı anlamdadır. "(قدرت كذا وقدّرته): Ben bunu takdir ettim" demek gibidir.

Peygamber (sav)'ın (Ramazan) hilâli hakkında: "(إذا غُمّ عليكم فاقدُروا له): Eğer hava bulutlu olursa bu sefer onun için takdir cihetine gidiniz."[1] ifadesinde de bu anlamda kullanılmıştır ki, onun konaklama yerlerini ve yol alışını takdir ediniz (hesab ediniz), demektir.

Muhammed b. el-Cehm el-Ferra'dan naklen şöyle demektedir: Şeddeli okuyuş Ali (r.a)'dan nakledildiği gibi, şeddesiz okuyuş da ondan nakledilmiştir. Şeddeli ve şeddesiz okuyuşun da aynı anlamda olma ihtimali uzak değildir. Çünkü arablar: "(قَدَر عليه الموت): Onun hakkında ölümü takdir etti" dedikleri gibi; (قدّر) de derler. Yüce Allah da: *"Aranızda ölümü biz takdir ettik"* (el-Vâkıa, 56/60) diye buyurmuş ve "takdir ettik" anlamındaki buyruk hem şeddeli, hem şeddesiz okunmuştur.

"(قَدَر عليه رزقه): Rızkını daraltti" derken de; (قدّر) diye şeddeli de kullanılabilir. (el-Ferrâ devamla) dedi ki: Şeddesiz okuyanlar, delil getirerek şöyle demişlerdir: Eğer bu şeddeli olsaydı bu sefer ondan sonrasının: "(فنعم المقدّرون): Ne güzel güç yetirenleriz Biz!" denilmesi gerekirdi. el-Ferrâ dedi ki: Ancak Araplar her iki söyleyişi de bir arada kullanabilirler. Yüce Allah, (aynı fiilin iki farklı söyleyişini bir arada zikrederek) şöyle buyurmaktadır:

"(فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْداً): *Bu nedenle o kâfirlere mühlet ver, onlara azıcık mühlet ver."* (et-Tarık, 86/17) el-A'şâ da şöyle demiştir:

وأنكرتني وما كان الذي نكِرَتْ من الحوادثِ إلا الشّيبَ والصّلَعا

"Ve o beni tanımazlıktan geldi, halbuki onun önceden
tanımadığı (bende görmediği)
Olaylar ancak, ağarmış saçlar ile saçlarımın dökülmesi idi."[2]

(1) *Buhari,* II, 672, 674; *Müslim,* II, 759, 760; *Ebu Davud,* II, 297; *Nesai,* IV, 134; ***İbn Mace,*** I, 529; *Muvatta,* I, 286; *Müsned,* II, 5, 13, 63, 145,

(2) Burada da şair aynı fiilin aynı anlamdaki iki ayrı söyleyişini ("enkera" ve "nekira" kullanımlarını) birlikte zikretmiş bulunmaktadır.

İkrime'den "(فَقَدَرْنَا): **Gücümüz yeter Bizim"** şeklinde şeddesiz: "Kudret; güç yetirmek"den gelen bir fiil olarak okuduğu rivayet edilmiştir. Ebu Ubeyd, Ebu Hatim ve el-Kisaî'nin tercih ettiği okuyuş da budur. Çünkü daha sonra: "(فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ): **Ne güzel güç yetirenleriz Biz!"** diye buyurulmaktadır. Şeddeli okuyanların okuyuşu ise "takdir etmek"den gelir. Bizler bedbaht olanı da, bahtiyar olanı da takdir ettik, Bizler ne güzel takdir edenleriz, demektir. Bunu da İbn Mesud Peygamber (sav)'dan rivayet etmiştir. Anlamın: Biz, uzun ya da kısa oluşunu takdir ettik, şeklinde olduğu da söylenmiştir. Buna yakın bir açıklama İbn Abbas'tan gelmiştir: Takdir ettik, Biz, malik olduk demektir. el-Mehdevi dedi ki: Bu açıklama da şeddesiz okuyuşa daha uygun düşmektedir.

Derim ki: Bu doğrudur. Çünkü **"gücümüz yeter Bizim"** buyruğunu şeddesiz olarak okuyan İkrime'dir. O şöyle demiştir: Bu Biz malik olduk, Biz ne güzel malikleriz, demektir. Böylelikle her iki kelime birbirinden farklı iki anlam ifade etmiş olur. Yani Biz, doğum zamanını ve nutfenin tam bir insan oluncaya kadar bir halden, bir hale intikal etmesini yahut bahtiyar ile bedbahtı ya da uzun ve kısayı takdir ettik. Bütün bu açıklamalar şeddeli okunuşa göredir. Önceden de belirttiğimiz gibi her iki okuyuşun da aynı anlamda olduğu da söylenmiştir.

اَلَمْ نَجْعَلِ الْاَرْضَ كِفَاتًا ﴿٢٥﴾ اَحْيَـآءً وَاَمْوَاتًا ﴿٢٦﴾ وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِىَ
شَامِخَاتٍ وَاَسْقَيْنَاكُمْ مَآءً فُرَاتًا ﴿٢٧﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٨﴾

25. Biz, arzı toplanma yeri kılmadık mı?
26. Dirilere de, ölülere de.
27. Orada sapasağlam ve yüksek dağlar kıldık. Size tatlı sular içirdik.
28. Yalanlayanların o gün vay haline!

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Toplanma Yeri Olarak Yaratılan Yer:

"Biz, arzı toplanma yeri kılmadık mı?" Yani dirileri üzerinde, ölüleri altında toplayan bir toplayıcı kılmadık mı?

Bu ölünün üzerinin örtülüp defnedilmesinin vacib oluşuna aynı şekilde

saçlarının ve kendisinden uzaklaştırdığı şeylerin de gömülmesine delil teşkil etmektedir. Peygamber (sav)'ın: "Tırnaklarınızı kesiniz ve kestiğiniz tırnaklarınızı gömünüz"[1] buyruğu da bunu gerektirmektedir. Bu hususa dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/124. âyet, 10. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Bir şeyi bir araya getirip, toplamayı anlatmak üzere: "(كَفَتُّ الشيء اكْفِته): O şeyi topladım bir araya getirdim, toplarım bir araya getiririm" denilir. "(الكَفْت) Toplayıp bir araya getirmek" demektir. Sibeveyh şu beyiti zikretmektedir:

كِرامٌ حينَ تَنْكفتُ الأفاعي إلى أجْحارهنّ من الصَّقيعِ

"Yılanlar kırağıdan dolayı
Yuvalarına çekildiklerinde kerimdirler onlar."

Ebu Ubeyd, bunun "kaplar" anlamında olduğunu söylemiştir. İçinde süt ihtiva ettiği ve bir arada tuttuğu için süt bulunan tuluma veya kırbaya; (كِفْت) ile (كَفِيت) denilir. Şair de şöyle demiştir:

فانت اليومَ فوقَ الأرض حيّاً وانت غداً تَضُمُّك في كِفَات

"Bu gün, sen yerin üzerinde ayaktasın
Yarın ise o seni sağlam bir torbaya alacaktır."

eş-Şa'bi, bir cenaze ile birlikte gitmiş, kabristana bakmış, "bu ölülerin toplanma yeridir (konuldukları torbalarıdır)" dedikten sonra bu sefer evlere bakmış: "Bunlar da hayattakilerin toplanma yeridir" demiştir.

2- Kefen Soyuculuğu ve Yerin Toplayıcılığı:

Rabia'dan rivayet edildiğine göre, o kefen soyucu hakkında: Eli kesilir. demiştir. Kendisine: Niye böyle bir görüş beyan ettin? diye sorulunca, şu cevabı vermiş: Yüce Allah: **"Biz arzı toplanma yeri kılmadık mı? Dirilere de, ölülere de"** diye buyurmaktadır. Buna göre, yer bir hirz (korunması gereken şeyi koruyan)dır. Bu hususa dair açıklamalar daha önceden el-Maide Sûre-

(1) Tirmizi el-Hakim, *Nevâdiru'l-Usûl*, I, 285; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, X, 338'de senedinde meçhul bir ravi bulunduğu kaydıyla.

sinde (5/38. âyet, 7. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Ashab döneminde (kabristan olan), Baki el-Ğarkad'e "Kefte" adını veriyorlardı. Çünkü orası ölüleri toplayan bir kabristan idi. O halde yer canlıları evlerinde, ölüleri de kabirlerinde toplayıp bir araya getirendir. Aynı şekilde insanlar yerin üzerinde karar kılmışlardır. Yatıp dinlendikleri yer de, üzerinde bir araya gelmek suretiyle orasıdır.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Yer canlılar için bir toplanma yeridir. Yani insandan çıkan fazlalıklar yerde gömülür. Zira insanların üzerinde bulunmalarıyla bir araya gelip toplanmaları sözkonusu değildir. Çünkü toplanmak, bütün yönlerden bir araya gelmeye işaret eder.

el-Ahfeş, Ebu Ubeyde ve iki görüşünden birisinde Mücahid şöyle demişlerdir: Canlılar da, ölüler de yere racidirler. Yani yer, bitip yeşeren demek olan "canlı" ile bitip yeşermeyen demek olan ölü olmak üzere iki kısma ayrılır.

el-Ferrâ dedi ki: **"Dirilere de, ölülere de"** anlamındaki buyrukların nasb ile gelmeleri; "(الكِفات): **Toplanma yeri"** lafzının amel etmesi dolayısı iledir. Yani "(ألم نجعل الأرض كِفات أحياء وأموات): Biz, yeryüzünü dirilerin de, ölülerin de toplanma yeri kılmadık mı?" demektir. Bu lafızlara tenvin verilecek olursa,[1] nasb ile okunurlar. Yüce Allah'ın: "(أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ يَتِيماً): *Yahut açlığın çok olduğu bir günde yemek yedirmektir... bir yetime"* (el-Beled, 90/14-15) buyruğunda olduğu gibi.

"Yer" lafzından hal olarak nasboldukları da söylenmiştir. Yani onun bir kısmı böyledir, bir kısmı da böyledir demektir.

el-Ahfeş dedi ki: "(كِفَاتاً): **Toplanma yeri"** lafzı (كافتة)'in çoğuludur. "Yer, arz" ile çoğul kastedilebildiğinden, çoğul ile nitelendirilmiştir.

el-Halil dedi ki: "(التكفيت) Bir şeyin üstünü altına ya da altını üstüne getirecek şekilde evirip çevirmek" demektir. "(انكفت القومُ إلى منازلهم): İnsanlar evlerine döndüler" denilir. Buna göre: "(الكِفات): Toplanma yeri" onların yerin üstünde gidip gelmeleri, tasarruflarda bulunmaları, tekrar ona dönmeleri ve orada gömülmeleri demektir.

"Orada" yani yerde **"sapasağlam ve yüksek dağlar kıldık."**

"(الرواسي): **Sapasağlam":** Yerlerinde sabit demektir. "(الشامخات): **Yüksek"** uzun demektir. Aynı kökten olmak üzere bir kimse kibirlenerek burnunu havaya kaldıracak olursa: "(شمخ بأنفه): Burnunu yukarı kaldırdı" denilir.

"Size tatlı sular içirdik." Yani size içecek sular yarattık.

"(الفُرَات): **Tatlı";** içilen ve kendisiyle ekinlerin sulandığı tatlı su demektir.

(1) Muhtemelen izafet terkibi bozularak âyet nazmında olduğu gibi kullanılırsa... demek istiyor. Kanıt olarak gösterdiği âyet, bu ihtimali pekiştirmektedir.

Yani bizler dağları yarattık ve tatlı suyu indirdik. Bu işler dirilişten daha hayret verici şeylerdir. Ebu Hureyre şöyle demiştir: Yeryüzünde cennetten Fırat, Dicle ve Ürdün nehri vardır. Müslim'in *Sahih*'inde ise: "Seyhan, Ceyhan, Nil ve Fırat'ın hepsi de cennet nehirlerindendir"(1) denilmektedir.

اِنْطَلِقُوٓا اِلٰى مَا كُنْتُمْ بِهٖ تُكَذِّبُوْنَ ﴿٢٩﴾ اِنْطَلِقُوٓا اِلٰى ظِلٍّ ذِىْ ثَلٰثِ
شُعَبٍ ﴿٣٠﴾ لَّا ظَلِيْلٍ وَّلَا يُغْنِىْ مِنَ اللَّهَبِ ﴿٣١﴾ اِنَّهَا تَرْمِىْ بِشَرَرٍ
كَالْقَصْرِ ﴿٣٢﴾ كَاَنَّهٗ جِمٰلَتٌ صُفْرٌ ﴿٣٣﴾ وَيْلٌ يَّوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِيْنَ ﴿٣٤﴾

29. Haydi, yalan saymakta olduğunuz şeye kalkıp gidin!
30. Haydi üç kola ayrılmış bir gölgeye gidin!
31. O gölgelendirici de değildir, alevlere karşı faydası da olmaz.
32. Çünkü o, her biri saray kadar kıvılcımlar atar.
33. Ve her biri sarı erkek develeri andırır.
34. Yalanlayanların o gün vay haline!

"Haydi, yalan saymakta olduğunuz şeye kalkıp gidin." Yani kâfirlere: **"Haydi, yalan saymakta olduğunuz"** azaba yani cehennem ateşine **"kalkıp gidin"** denilecek. İşte siz bunu gözlerinizle görmektesiniz.

"Haydi üç kola ayrılmış bir gölgeye" yani dumana**"gidin."** Kastedilen, yukarı doğru yükselen, sonra da üç kola ayrılan dumandır. Oldukça büyük dumanların hali böyledir. Yükseldi mi kollara ayrılır.

Daha sonra bu gölgeyi nitelendirerek şöyle buyurmaktadır:**"O gölgelendirici de değildir."** Güneşin sıcağına karşı koruyan gölgeye benzemez.**"Alevlere karşı faydası da olmaz."** Cehennem alevinden hiçbir şeyi önleme.

"(اللهب): **Alev":** Alevli olarak yandığı vakit, ateşin üst tarafında görünen kırmızı, sarı ve yeşilimsi renkler alandır.

Sözü edilen **"üç kol"**un Darî', Zakkum ve Gıslîn oldukları da söylenmiştir. Bu açıklamayı ed-Dahhak yapmıştır. Bir diğer açıklamaya göre de önce alev, sonra kıvılcım, sonra da dumandır. Çünkü bunlar üç ayrı haldir. Bu ise iyice yanıp, kızgınlaştığı zamanki ateşin en ileri nitelikleridir.

Bir diğer açıklamaya göre, cehennem ateşinden çıkıp, üç kola ayrılacak olan bir parçadır. Nur (aydınlık) mü'minlerin başı üzerinde duracak, duman mü-

(1) *Müslim*, IV, 2183; *Müsned*, II, 261, 289

nahkların başı üzerinde, katıksız alev ise kâfirlerin başı üzerinde duracaktır.

Bunun "es-Suradik (etrafı çeviren sur)" olduğu da söylenmiştir ki, bu da onların etraflarını çepeçevre kuşatacak olan ateşten bir dildir. Daha sonra, bundan üç kol çıkacaktır. Bu hesapları bitirilip, cehennem ateşine gidecekleri vakte kadar onları gölgelendirecektir. Bunun Yahmum (kapkara gölge)den meydana gelecek gölge olduğu da söylenmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Beyinlerine kadar işleyen bir sıcakta ve son derece kaynamış suda, kapkara bir gölgede***(dirler.) ***O serin de değildir, faydası da yoktur."*** (el-Vakıa, 56/42-44) Önceden de (belirtilen âyetlerin tefsirinde) geçtiği gibi.

Hadis-i şerifte de şöyle buyurulmuştur: "Güneş yaratılmışların başına oldukça yaklaşacaktır. O gün üzerlerinde elbise de olmayacaktır, kefenleri de bulunmayacaktır. Bundan dolayı güneş sıcağıyla onları kavuracak ve onların nefes almalarını zorlaştıracaktır. Bugün alabildiğine uzatılacaktır. Sonra yüce Allah rahmetiyle dilediği kimseleri kendi gölgesinden bir gölgeye alarak kurtaracaktır. İşte o vakit onlar: ***"Allah bize lutfetti de bizi Semûm azabından korudu"*** (et-Tur, 52/27) diyecekler. Yalanlayanlara da: **"Haydi yalan saymakta olduğunuz şeye"** Allah'ın azabına ve cezasına **"kalkıp gidin. Haydi üç kola ayrılmış bir gölgeye gidin"** denilecektir. Yüce Allah'ın dostları arşının gölgesinde yahutta onun dilediği bir gölgenin altında bulunacaklar. Bu, hesab bitene kadar böyle olacak, sonra da herbir kesimin cennet ve cehennemdeki yerine bırakılması emredilecek."(1)

Daha sonra yüce Allah, ateşin niteliklerini belirterek: **"Çünkü o herbiri bir saray kadar kıvılcımlar atar."** diye buyurmaktadır.

"(الشرر): **Kıvılcımlar"**ın tekili: (شررة)'dir. (الشرار)'in tekili ise (شرارة)'dir. (Bu da: kıvılcım demektir). Kıvılcım ise, ateşin herbir tarafa uçuşan parçalarıdır. Bunun aslı (kökü): Kurusun diye kumaşı güneşe koymayı anlatan: "(شَرَرْتُ الثوبَ): Kumaşı, elbiseyi güneşte açtım (astım)"den gelmektedir. "(القصر): **Saray**"; yüksekçe yapı demektir.

"(كَالْقَصْرِ): **Saray kadar"** buyruğu genel olarak "sad" harfi sakin okunmuştur. Büyüklükleri itibariyle kaleler ve şehirler kadar demektir. Bu da: "(القصور): Saraylar" lafzının tekilidir. Bu açıklamayı İbn Abbas ve İbn Mesud yapmıştır. Lafız cins isim olması itibariyle çoğul anlamındadır. Bunu "sad" harfi sakin: (قَصْرَة)'in çoğulu olduğu söylenmiştir. "(جَمْرة): Kor ateş" lafzının çoğulunun (جَمْر) şeklinde, "(تَمْرة): Bir hurma tanesi" lafzının çoğulunun da: (تَمْر) şeklinde gelmesi gibidir. Bu lafız kalın odun demetinden bir tek odun anlamındadır.

(1) Mahşer halindeki sıkıntıları ve orada cerayan edecekleri anlatan birçok sahih hadis bulunmakla birlikte buradaki mana ve lafızla bir hadis tespit edemedik.

Buhari'de yine İbn Abbas'tan: **"Herbiri saray kadar kıvılcımlar atar."** buyruğu hakkında şunları söylediği belirtilmektedir. Bizler üç zira ya da daha az boyda ahşabı (kış için) kaldırırdık. Buna da: (القصر) adını verirdik.(1)

Said b. Cübeyr ile ed-Dahhak şöyle demişlerdir: Bunlar, ağaçların ve büyük hurma ağaçlarının düştüğü ya da kesildikleri vakit geriye kalan kökleri idi. Bunların gövde kısımları oldukları da söylenmiştir.

İbn Abbas, Mücahid, Humeyd ve es-Sülemî de "sad" harfini üstün olarak: (كالقَصَرِ) diye okumuşlardır ki bu da hurma ağaçlarının gövdeleri demektir. Çoğulu (قُصَر) ile (قَصَرات) diye gelir.

Katade, "develerin boyunları" diye açıklamıştır. Said b. Cübeyr "kaf" harfini esreli, "sad" harfini de üstün okumuştur ki; bu da aynı şekilde; "(قَصْرة): Ağacın gövdesi"nin çoğuludur. "(بَدْرة): Para kesesi"nin çoğulunun: (بِدَر) şeklinde, "(قَصْعة): Tencere" lafzının çoğulunun: (قِصَع) şeklinde, "(حَلْقة): Demir halka" lafzının çoğulunun: (حِلَق) şeklinde gelmesi gibi.

Ebu Hatim dedi ki: Bu farklı bir söyleyiş de olabilir. Tıpkı "ihtiyaç" anlamında: (حاجَة) ile (حِوَج) demeleri gibi.

(القَصْر)'in dağ demek olduğu da söylenmiştir.

Bu buyrukta yüce Allah kıvılcımları miktarları itibariyle kasra (verilen anlamlara göre) benzettikten sonra, rengi itibariyle onu "sarı develere" benzetmiştir. Bu sarı develerden kasıt ise siyah develerdir. Çünkü Araplar siyah develere "sarı develer" derler. Şair de şöyle demiştir:

تِلْكَ خَيْلِي مِنْه وتلك رِكابِي هُنَّ صُفْرٌ أوْلاَدُهـا كالزَّبِيبِ

"İşte benim atlarım ondandır ve işte develerim de
Onlarsa sarıdır, yavruları da (siyah) kuru üzüm gibidir."

Develerinin siyah olduğunu anlatmak istemektedir.

Siyah develerin "sarı" diye nitelendirilmesi onların siyahlıklarının bir miktar sarı ile karışık olmasından dolayıdır. Tıpkı beyaz ceylanlara beyazlıkları üzerinde bir çeşit bulanıklık olduğundan dolayı: "(الآدم): Siyah ceylanlar" denilmesi de buna benzemektedir.

"(الشرر): **Kıvılcım";** etrafa uçuşup yere düştüğü vakit onda ateşin bir miktar kalıntısı da vardır ki; bu haliyle siyah develere -onda bir miktar sarılık da bulunduğundan dolayı- çokça benzemektedir. İmran b. Hittan el-Haricî'nin bir beyiti şöyledir:

(1) *Buhari*, IV, 1879, 1880

دعَتْهُمْ بِأعلى صَوْتِها وَرَمَتْهُمُ بِمِثْلِ الجِمالِ الصُّفْرِ نزّاعةُ الشَّوَى

"En yüksek sesiyle çağırdı onları ve attı onlara
Sarı develer gibi (kıvılcımları) ve yüzlerinin derilerini yüzücüdür o."

Ancak Tirmizî bu açıklamayı zayıf bularak şöyle demiştir: Sözlükte herhangi bir şeye az miktarda bir karışım bulunduğu için tamamının bu az miktardaki karışıma nisbet edilmesi imkânsız bir şeydir. Bu şekilde açıklama yapanlara hayret edilir. Çünkü yüce Allah: "(جِمَالاتٌ صُفْرٌ): Sarı halatlar" diye buyurmuştur. Bizler dilde bu türden bir şey bilmiyoruz.

Bize göre de açıklaması şöyledir: Nar (ateş) nurdan yaratılmıştır. O halde o ışık saçıcı bir ateştir. Allah, bir yer olan cehennemi yaratınca o yeri ateşle doldurdu ve ona egemenliğini ve gazabını saldı. Egemenliğinden ötürü simsiyah kesildi ve yakıcılığı daha da arttı. Normal ateşten ve hatta her şeyden daha simsiyah kesildi. Kıyamet gününde cehennem insanların durdukları yere (Mevkıfe) getirileceğinde kıvılcımlarını orada bulunanların üzerine -Allah'ın gazabı dolayısıyla gazablanarak- atacaktır. Bu kıvılcımlar ise siyahtır, çünkü siyah bir ateşin kıvılcımlarıdır. Cehennem kıvılcımlarını düşmanlara atacaktır. Onlar da ateşin siyahlığından ötürü simsiyah kesileceklerdir; fakat bu tevhid ehline ulaşmayacaktır. Çünkü onlar, o Mevkıf'te (hesab için durdukları yerde) etraflarını çepeçevre kuşatmış, rahmetten bir sur içerisinde olacaklardır. Bu da şanı yüce ve mübarek Rabbin, gelişinde görülecek olan buluttur; fakat mü'minler bu şekildeki kıvılcım atılışını gözleriyle göreceklerdir. Onlar bu kıvılcımları görecekleri vakit yüce Allah, o kıvılcımlar üzerindeki egemenlik ve gazabını -onların görüşlerinde- kaldıracak ve böylelikle onları sarı göreceklerdir. Bu yolla muvahhid kimseler Allah'ın egemenlik ve gazabı içerisinde değil de Allah'ın rahmetinde olduklarını bilmiş olacaklardır. İbn Abbas şöyle diyordu: "(الجمالات الصُّفر): Sarı halatlar" adamların kuşakları gibi oluncaya kadar birbiri üstüne katılıp, bir araya getirilecek olan gemi halatlarıdır. Bunu da Buhari zikretmiştir.(1)

İbn Abbas bu lafzı "cim" harfini ötreli olarak: (جُمَالاتٌ) diye okurdu. Mücahid ve Humeyd de "cim" harfini ötreli olarak böylece okumuşlardır ki; kalın halatlara verilen addır. Aynı zamanda bunlar "gemi halatları" demektir. Gemi halatlarına: (القُلُوس) da denilir, tekili: (قَلْس) diye gelir.

Yine İbn Abbas'dan gelen rivayete göre, bunlar bakır parçalarıdır. Şu kadar var ki kalın halatın bilinen adı "mim" harfi şeddeli olarak "(جُمَّل)'dir. Da-

(1) *Buhari*, IV, 1880

ha önceden el-A'raf Sûresi'nde (7/40. âyetin tefsirinde) geçtiği gibi.

"(جُمَالات): Develer" şeklinde "cim" harfi ötreli olarak kullanım, tekil olarak "cim" harfi kesreli olan; (جِمالة)'in çoğuludur. Bu da: "(جَمَل): Deve" lafzının çoğulu gibidir. "(حَجَر): Taş" lafzının çoğulunun; (حجارة) şeklinde, "(ذَكَر): Zeker" lafzının çoğulunun (ذِكَارة) diye gelmesi gibi.

Yakub, İbn Ebi İshak, İsa ve el-Cahderî ise "cim" harfini ötreli ve tekil olarak; (جُمَالة) diye okumuşlardır ki bu da "bir araya getirilmiş pek büyük şey" demektir.

Hafs, Hamza ve el-Kisaî; (جِمَالة) diye okurken, yedi kıraat imamlarının geri kalanları; (جِمالات) diye okumuşlardır.

el-Ferrâ dedi ki: Bu okuyuşun: (جِمال)'in çoğulu olması mümkündür. "(رجل): Adam" lafzının çoğulunun; (رِجال) ile (رِجالات) diye gelmesi gibidir.

Onları "develer"e benzetmesinin sebebi, hızlıca hareketi olduğu da söylenmiştir. Ardı arkasına geldiğinden dolayı, diye de açıklanmıştır. "(القصْر): Saray" lafzı (القصور)'in tekilidir. "(قَصْر الظلام): Karanlığın karışması" anlamındadır. "(أتيته قصراً): Ona kasr vakti -yani akşam üzeri- gittim" denilir. O halde bu lafız müşterek (birden çok mana hakkında ortak olarak kullanılan) bir lafızdır. Şair de şöyle demiştir:

كَأَنَّهُمُ قَصْراً مَصابِيحُ راهِبٍ بِمَوْزَنَ رَوَّى بالسَّلِيطِ ذُبالَها

"Sanki onlar akşam vakti bir rahibin kandilleri gibidir
Mevzen denilen yerdeki o rahib fitilini yağ ile beslemiştir."

Odun, Kömür vb. Şeyleri Saklamak:

Bu âyet-i kerimede -temel gıdalardan olmasa dahi- odun ve kömürün saklanmasının caiz olduğuna delil vardır. Bu da kişinin maslahatının gereklerinden, ihtiyaç duyacağı vakit kendisini ihtiyaçtan kurtaracak hususlardandır. Bunlar da aklın, ihtiyaç duymadan önce kazanılmalarını gerekli gördüğü hususlar arasındadır. Böylelikle daha ucuz bir yolla elde edilebilsin ve bulunabilme imkanının daha yüksek olduğu zamanlarda temini sözkonusu olsun. Peygamber (sav) da kendi kazancından ve malından olmak üzere, temel gıdalarını, genel olarak bulundukları zamanlarda alır ve saklardı. Herşey de buna göre açıklanır. İbn Abbas da bu hususu şu sözleriyle açıklamıştır: Biz, bir keresteyi alır ve bunu üç zira boyunda yahut daha kısa olarak keser, kış için bunu saklardık ve biz buna "el-kasar" adını verirdik.(1) Bu hususta en sahih görüş budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) Bk. *Buhari*, IV, 1879, 1880

هَٰذَا يَوْمُ لَا يَنطِقُونَ ﴿٣٥﴾ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ ﴿٣٦﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٧﴾

35. Bu, onların konuşamayacakları bir gündür.
36. Onlara izin de verilmeyecek ki özür dilesinler.
37. Yalanlayanların o gün vay haline!

"Bu, onların konuşamayacakları bir gündür. Onlara izin de verilmeyecek ki özür dilesinler." Yani kıyamet gününün çeşitli durumları, çeşitli konumları vardır. İşte bu konuşmalarına imkan verilmeyecek, özür dileyip kendilerini kurtarmaları için izin verilmeyecek bir konumdur. İkrime'nin, onun İbn Abbas'tan rivayetine göre, şöyle demiştir: İbnu'l-Ezrak ona yüce Allah'ın: **"Bu onların konuşamayacakları bir gündür"** buyruğu ile: *"...kıpırdanan dudakların fısıltısından başkasını duyamayacaksın."* (Ta-Ha, 20/108) buyrukları hakkında soru sordu. Diğer taraftan yüce Allah'ın: *"Onlardan bir kısmı diğer bir kısmına yönelip, biri diğerine soru sorarlar."* (es-Saffat, 37/27) diye buyurduğunu söyledi. İbn Abbas ona şu cevabı verdi: Yüce Allah: *"Gerçek şu ki Rabbinin yanında bir gün sayacağınız bin yıl gibidir"* (el-Hac, 22/47) diye buyurmaktadır. Bu miktardaki herbir günün farklı bir durumu olacaktır.

Fayda verecek bir delil ileri sürerek konuşmayacaklardır, diye de açıklanmıştır. Çünkü herhangi bir fayda sağlamayan sözler söyleyerek konuşan bir kimse, sanki hiç konuşmamış gibidir.

el-Hasen: Onlar konuşacak olsalar bile, bir delil ileri sürerek konuşmayacaklardır. Şöyle de açıklanmıştır: Bu onların: *"Yıkılın içerisine! Bana da söz söylemeyin."* (el-Mu'minun, 23/108) diye kendilerine cevab verileceği zamanda olacaktır. Bu hususa dair açıklamalar daha önceden (belirtilen âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Ebu Osman dedi ki: Heybeti görmeleri ve günahlarından utanmaları, onları susturmuş olacaktır. Cüneyd dedi ki: Kendisine nimet verenden yüz çeviren, onu inkar eden, üzerindeki bunca nimete karşı nankörlük eden kimsenin ileri sürecek ne gibi bir mazereti olabilir ki!

"(يوم): **Gün"** lafzı genel olarak mübteda ve (verilen) haber olarak merfû' okunmuştur. Yani melekler: Bu, onların konuşamayacakları bir gündür, diyeceklerdir. Yüce Allah'ın: **"... kalkıp gidin"** buyruğu, meleklerin söyleyeceği sözlerden olması mümkündür. Daha sonra yüce Allah, dostlarına: İşte

bu, kâfirlerin konuşamayacakları bir gündür, diyecektir. **"Gün"**ün anlamı saat ve zamandır.

Yahya b. Sultan, Ebu Bekr'den, o da Asım'dan: (يومَ) diye nasb ile okuduğunu rivayet etmiştir. Aynı zamanda bu İbn Hürmüz ve başkalarından da rivayet edilmiştir. Bu durumda fiile izafe edilmesi dolayısıyla mebni olması caiz görülmüştür, ancak mahalli itibariyle ref'dir. Bu da Kufelilerin mezhebidir. Bununla birlikte **"gün"**den başkasına işaret edilmek üzere nasb konumunda olması da caizdir. Bu da Basralıların mezhebidir. Çünkü onlara göre, ancak bir mebniye izafe edilecek olursa **"gün"** lafzı bina edilir. Burada ise fiil (mebni değil) murebdir.

el-Ferra da yüce Allah'ın: "(ولا يؤذن لهم فيعتذرون): **Onlara izin de verilmeyecek ki özür dilesinler"** buyruğu hakkında şöyle demiştir. Buradaki "fe", **"izin verilmeyecek"** üzerine atıf edatıdır. Bunun caiz oluşu âyetlerin sonlarının "nun" ile bitmesidir. Eğer: (فيعتذروا) denilmiş olsaydı o zaman âyetlerin sonuna uygun düşmezdi. Bir başka yerde ise: "(لاَ يُقْضَى عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا): *Onlar hakkında hüküm verilmez ki ölsünler."* (Fatır, 35/36) diye nasb ile buyurmuştur. Hepsi de doğrudur. Yüce Allah'ın: "(مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً فَيُضَاعِفَهُ): *Allah'a güzel bir ödünç verecek olan kimdir? Allah da o verdiğini ona pek çok kat arttırsın"* (el-Bakara, 2/245) diye burada kaydedilen ayeti son lafzının sondan ikinci harfinin nasb ile de, ref ile de okunması buna benzemektedir.

هٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِ ۚ جَمَعْنَاكُمْ وَالْأَوَّلِينَ ﴿٣٨﴾ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ
فَكِيدُونِ ﴿٣٩﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٠﴾

38. Bu hüküm verip, ayırdetme günüdür. Sizi de, evvelkileri de toplamışızdır.
39. Eğer bir hileniz var ise, hemen Bana bu hileyi yapın.
40. Yalanlayanların o gün vay haline!

"Bu hüküm verip, ayırdetme günüdür." Yani onlara: İşte bugün, insanlar arasında hüküm verilecek ve böylelikle kimin haklı, kimin haksız olduğu açıkça ortaya çıkarılacak bir gündür.

"Sizi de, evvelkileri de toplamışızdır" buyruğu hakkında İbn Abbas dedi ki: Muhammed (sav)'ı yalanlayanlar ile ondan önceki peygamberleri yalanlayanları bir araya getirmiş olacaktır. Bunu, İbn Abbas'tan ed-Dahhak rivayet etmiştir.

"Eğer bir hileniz var ise" helâk edilmekten kurtuluş çareniz varsa **"hemen Bana bu hileyi yapın."** Kendi lehinize bu hileyi (çareyi) uygulayın ve Bana karşı güç sahibi olun. Fakat buna asla imkanı bulamayacaksınız.

Şöyle de açıklanmıştır: **"Eğer bir hileniz var ise"** savaşabilecek gücünüz varsa **"hemen Bana bu hileyi yapın"** Benimle savaşın. ed-Dahhak, İbn Abbas'tan böyle rivayet etmiştir. Dedi ki: Sizler dünyada iken Muhammed (sav) karşı savaşarak Bana karşı da savaş veriyordunuz. Haydi bugün Bana karşı savaşınız.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Sizler dünyada iken isyanlar ediyordunuz. Şimdi ise onları yapamayacak duruma düştünüz, kendinizi savunamayacak hale geldiniz.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu, Peygamber (sav)'ın söylediği bir sözdür. O takdirde bu Hud (a.s)'ın: *"Artık hepiniz bana tuzak kurun. Bundan sonra bana bir mühlet de vermeyin"* (Hud, 11/55) şeklindeki sözlerine benzer.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلَالٍ وَعُيُونٍ ﴿٤١﴾ وَفَوَاكِهَ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٤٢﴾ كُلُوا
وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ
﴿٤٤﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٥﴾

41. Şüphesiz ki takvâ sahipleri gölgelerde, pınar başlarındadır.
42. Arzu ettiklerinden meyveler arasındadırlar.
43. İşlediğiniz sebebi ile afiyetle yiyin, için.
44. Çünkü Biz, ihsan edicileri, böyle mükâfatlandırırız.
45. Yalanlayanların o gün vay haline!

"Şüphesiz ki takva sahipleri gölgelerde, pınar başlarındadır" buyruğu ile yüce Allah, yarın takva sahiplerinin ulaşacakları hali haber vermektedir. **"Gölgeler"**den kasıt, (kâfirlerin) üç kola ayrılmış **"gölgeleri"**nin yerine ağaçların ve saraylarının gölgeleridir. Yâsîn Sûresi'nde de: *"Onlar ve eşleri gölgelerde, tahtlar üstünde yaslanacaklar"* (Yasin, 36/56) diye buyurulmaktadır.

"Arzu ettiklerinden" temenni edeceklerinden **"meyveler arasındadırlar."**

"Gölgelerde" anlamındaki lafız genel olarak: (ظِلَال) diye okunmuştur. An-

cak el A'rec, ez-Zührî ve Talha (ظُلَل) diye, (ظُلَّة)'in çoğulu olarak okumuşlardır ki bu da cennette gölge yapacak şeyler altındadırlar, demek olur.

"İşlediğiniz sebebi ile afiyetle yiyin, için." Yani, kıyamet gününde müşriklere: *"Eğer bir hileniz var ise hemen bana bu hileyi yapın"* (39. âyet) yerine bu sözler söylenecektir. Buna göre **"yiyin, için"** buyruğu **"gölgelerde"** diye ifade edilen zarfta (mahalde) bulunan **"takvâ sahibleri"**ndeki zamirden hal konumundadır. Onlar **"gölgelerde"** karar kılmış olacaklar ve bu sözler onlara söylenecektir, demek olur.

"Çünkü Biz, ihsan edicileri böyle mükafatlandırırız." Muhammed (sav)'i tasdik edişlerinde ve dünyadaki amelleri itibariyle ihsanda bulunan kimseleri, bu şekilde mükafatlandırırız.

كُلُوا وَتَمَتَّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ ﴿٤٦﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٧﴾

46. Az bir süre yiyin, faydalanın. Çünkü siz günahkârlarsınız.
47. Yalanlayanların o gün vay haline!

"Az bir süre yiyin, faydalanın." buyrukları **"takva sahibleri"**nden önce geçenler hakkındadır. Bu bir tehdit olup **"yalanlayanlar"**dan haldir. Yani **"az bir süre yiyin, faydalanın"** diye kendilerine söyleneceği halde, veyl onlar hakkında sabittir.

"Çünkü siz günahkarlarsınız." Kâfir kimselersiniz. Âhirette size zarar verecek türden olan şirk ve masiyet gibi bir takım fiiller kazanmış kimselersiniz, diye de açıklanmıştır.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ ﴿٤٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٩﴾ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٠﴾

48. Onlara: "Rükû edin" denildiği zaman rükû etmezler.
49. Yalanlayanların o gün vay haline!
50. Artık bundan sonra hangi söze inanacaklar?

"Onlara: 'Rükû edin' denildiği zaman rükû etmezler." Bu müşriklere: "Rükû edin" yani namaz kılın denilecek olursa, onlar "rükû etmezler" namaz kılmazlar. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır.

Mukatil de şöyle demiştir: Bu buyruk Sakifliler hakkında inmiştir. Onlar namaz kılmak istemeyince bu buyruk da haklarında nazil oldu. Mukatil dedi ki: Peygamber (sav) onlara "İslâm'a girin" deyip onlara namaz kılmalarını emredince onlar: Bizler eğilmeyiz. Çünkü bu bizim aleyhimize bir tenkit sebebi olur, dediler. Peygamber (sav) da şöyle buyurdu: "Rükû ve sucudu bulunmayan bir dinde hayır yoktur."

Nakledildiğine göre Malik -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- ikindi namazından sonra mescide girdi. Onun görüşüne göre ikindiden sonra rükû (namaz) kılınmaz. O bakımdan namaz kılmadan oturdu. Bir çocuk ona: Ey yaşlı adam kalk ve namaz kıl, dedi. Malik kalkıp namaz kıldı ve kendisinin benimsediği görüşü ileri sürerek onunla tartışmadı. Bu husus ona sorulunca şöyle dedi: Ben **"Onlara: Rükû edin, denildiği zaman rükû etmezler"** diye kendilerinden sözedilen kimselerden olurum diye korktum.

İbn Abbas dedi ki: Âhirette secde etmeye çağırılıp da secde edemeyecekleri vakit, onlara bu söz söylenecektir.

Katade dedi ki: Bu husus dünyada olan bir şeydir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu âyet-i kerime, rükû'un vucubuna ve onun namazda bir rükün olduğuna dair bir delildir. Zaten bu hususta icma da gerçekleşmiştir. Bazıları bu işin kıyamet gününde olacağını sanmıştır. Oysa kıyamet günü bir mükellefiyet yurdu değildir. Bu sebeple orada yerine getirilmediği takdirde, veyl ve cezanın sözkonusu olacağı bir emir verilmesi de sözkonusu olmaz. Onlar (kıyamette) sadece dünyada insanların halinin açığa çıkarılması için secde etmeye davet edilecekler. Dünyada Allah'a secde eden kimse, secde etmek imkanını bulacaktır. Riyakarlık yaparak ondan başkasına secde eden kimsenin ise sırtı dümdüz, tek bir parça haline getirilecektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani onlara, hakka boyun eğin, denildiğinde onlar boyun eğmezlerdi. O vakit bu buyruk hem namaz hakkında, hem de başka hususlar hakkında umumi olur. Namazın sözkonusu edilmesi ise tevhidden sonra bütün şer'î hükümlerinin esası oluşundan dolayıdır.

Bununla, imanın emredildiği de söylenmiştir. Çünkü namaz imansız sahih olmaz.

"Artık bundan sonra hangi söze inanacaklar?" Yani mucize olan, Allah Rasûlünün doğruluğunun kesin delili olan Kur'ân'ı tasdik etmezlerse neyi tasdik edecekler, neyi doğrulayacaklardır?

Sûrede **"yalanlayanların o gün vay haline!"** buyruğunun tekrarlanması,

korkutmanın ve tehdidin tekrarlanması içindir. Bunun tekrar olmadığı da söylenmiştir. Çünkü bu buyruğun zikredildiği her seferinde diğerlerinde kastedilen manadan başkası kastedilmiştir. Sanki bir hususu zikredip: "Bunu yalanlayanın vay haline!" demiş, sonra bir başka husus zikrederek: "Bunu yalanlayanın vay haline!" diye buyurmuş, sonra bir başka hususu sözkonusu ederek: "Bunu yalanlayanın vay haline!" diye buyurmuş ve bu böylece sona kadar devam edip gitmiştir.

el-Mürselât Sûresi'(nin tefsiri) -yüce Allah'a hamd olsun ki- (burada) sona ermektedir.

Nebe' Sûresi

1-40. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de inmiştir, "Amme Sûresi" diye de adlandırılır.
Kırk veya kırkbir âyettir.

عَمَّ يَتَسَآءَلُونَ ﴿١﴾ عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ ﴿٢﴾ الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ ﴿٣﴾ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ﴿٤﴾ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ﴿٥﴾

1. Birbirlerine neyi soruyorlar?
2, 3. Kendilerinin, hakkında anlaşmazlığa düştükleri o büyük haberi.
4. Hayır, yakında bileceklerdir.
5. Sonra yine hayır! Onlar, ileride bileceklerdir.

"Birbirlerine neyi soruyorlar?" buyruğundaki: "(عم): **Neyi"** bir soru lafzıdır. Bundan dolayı: "(ما): Ne"nin sonundaki "elif" haberin sorudan ayırdedilmesi için düşmüş bulunmaktadır. Soru edatı olarak kullanılmaları halinde: "(فيم): Niçin" ile "(مم): Neden" edatlarında da böyledir. Onlar biribirlerine hangi şey hakkında soru soruyorlar? demektir.

ez-Zeccac dedi ki: "(عَمَّ): **Neyi"** lafzının aslı: (عن ما) olup "nun" "mim"e idgam edilmiştir. Çünkü her ikisinde de "gunne" ortak özelliktir. **"Birbirlerine ... soruyorlar"** lafzındaki zamir de Kureyş'e aittir.

Ebu Salih'in, İbn Abbas'tan rivayetine göre o şöyle demiştir: Kur'ân, nazil olduğu sırada Kureyş oturuyor ve kendi aralarında konuşuyorlardı. Kimisi Kur'ân'ı tasdik ediyor, kimisi yalanlıyordu. Bunun üzerine **"birbirlerine neyi soruyorlar"** buyruğu nazil oldu.

"(عم): **Neyi"** buyruğunun müşrikler, ne hakkında işi sıkı tutuyorlar ve tartışıyorlar? anlamında olduğu da söylenmiştir.

"O büyük haberi" yani onlar **"o büyük haberi"** birbirlerine soruyorlar. Buradaki "(عـن): ...i" tilavette okuduğumuz: "(يتساءلون): **Birbirlerine soruyorlar"** fiiline taalluk etmemektedir. Çünkü o takdirde, başına soru edatının da girmesi gerekiyor idi ve bu durumda buyruk: "(أعن النبإ العظيم): O büyük haberi mi?" şeklinde (başına istifham edatı olarak hemze getirmek suretiyle) gelmesi gerekirdi.[1] Bizim: (كم مالك أثلاثون أم أربعون): Senin malın kaçtır? Otuz mu, kırk mı?" dememize benzer. İşte sözünü ettiğimiz bu husus dolayısıyla, bunun tilavette okuduğumuz **"birbirlerine... soruyorlar"** (anlamındaki) bu lafza taalluk etmemesi, bunun yerine hazfedilmiş **"birbirlerine soruyorlar"** fiiline taalluk etmesi gerekmektedir. Bunun güzel kaçması da daha önceden; **"birbirlerine ... soruyorlar"** buyruğunun geçmiş olmasıdır. Bu açıklamayı el-Mehdevi yapmıştır.

Bazı ilim ehlinin belirttiklerine göre; "(عن): Ne" buyruğundaki soru tekrar edilmiştir, ancak bu tekrar hazfedilmiştir. Sanki: "(عم يتساءلون أعن النبإ العظيم): Birbirlerine neyi soruyorlar? Büyük haberi mi?" diye buyurulmuş gibidir. Bu durumda ikinci soru, birinci âyet-i kerimeye (anlam itibariyle) bitişik olmaktadır.

"O büyük haberi." Yani büyük habere dair biribirlerine soru soruyorlar.

"Kendilerinin, hakkında anlaşmazlığa düştükleri" bu hususta birbirlerine muhalefet ederek kimisi tasdik ederken, diğerinin yalanladığı **"o büyük haberi"** demektir.

Ebu Salih'in kendisinden rivayetine göre, İbn Abbas şöyle demiştir: O Kur'ân'dır. Bunun delili de yüce Allah'ın: *"De ki: 'O büyük bir haberdir. Siz ise ondan yüz çevirenlersiniz.'"* (Sad, 38/67-68) Kur'ân-ı Kerim, geleceğe ve geçmişe dair haberler ve kıssalar ihtiva eder. O bakımdan o şanı çok büyük bir haberdir. Said'in rivayetine göre, Katade şöyle demiştir: Bu büyük haber, ölümden sonraki diriliştir. İnsanlar bu hususta iki kısımdır. Kimisi onu tasdik eder, kimisi yalanlar.

(1) Parantez içinde kayd ettiğimiz Arapça ifadenin başında -elimizdeki baskıların tümünde- soru hemze'si yoktur. Ancak merhum müfessirimizin yaptığı açıklamalar bu hemze'nin kayd edilmesini gerektirmektedir. Bu itibarla baskılarda bulunmayan bu hemzeyi kayd etmiş bulunuyoruz.

Bunun, Peygamber (sav)'ın durumu olduğu da söylenmiştir. ed-Dahhak'ın rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Yahudiler, Peygamber (sav)'a pek çok hususa dair soru sormuşlardı. Şanı yüce Allah da onların kendi aralarındaki ayrılıklarını ona haber verdi. Sonra onları tehdit ederek: **"Hayır, yakında bileceklerdir"** diye buyurdu. Yani Kur'ân'ın akıbetini yakında bileceklerdir ya da yakında ölümden sonra diriliş gerçek midir, yoksa batıl mıdır? Bileceklerdir.

"(كَلَّا): **Hayır!"** Onların, ölümden sonra dirilişi inkar etmelerini veya Kur'ân'ı yalanlamalarını reddetmektir. Bundan dolayı üzerinde vakıf yapılır. Bunun: "Gerçekten" anlamında olması ya da; "(أَلَا): Dikkat edin, haberiniz olsun ki ..." anlamında olması ve onunla söze (yeni bir cümle olarak) başlanılmamış olması da mümkündür. Daha kuvvetli olan, onların sorularının ancak ölümden sonra diriliş hakkında olduğudur. Kimi ilim adamımız şöyle demiştir: Buna delil de yüce Allah'ın: ***"Şüphe yok ki hüküm verip, ayırdetme günü belirlenmiş bir vakittir"*** (17. âyet) buyruğudur. Bu buyruk, onların ölümden sonra diriliş hakkında, birbirlerine soru sorduklarını göstermektedir.

"Sonra yine hayır! Onlar ileride bileceklerdir." Yani gerçekten onlar Muhammed (sav)'ın getirdiği Kur'ân'ın doğruluğunu ve onun sözkonusu ettiği ölümden sonra dirilişin gerçek olduğunu bileceklerdir.

ed-Dahhak da şöyle demiştir: **"Hayır! Yakında bileceklerdir"** buyruğu ile kâfirlerin yalanlamalarının akıbetleri kastedilmektedir. **"Sonra yine hayır, onlar ileride bileceklerdir"** buyruğu da mü'minler, tasdik etmelerinin akıbetini bileceklerdir, demektir. Bu buyruklar bunun tam aksi olarak da açıklanmıştır.

el-Hasen dedi ki: Bu, tehditten sonra gelen bir başka tehdittir.

Bu iki âyette de fiiller genel olarak haber vermek anlamında "ye" ile okunmuştur. Çünkü daha önce geçen **"birbirlerine ... soruyorlar"** buyruğu ile **"kendilerinin hakkında anlaşmazlığa düştükleri ..."** buyruğu bunu gerektirmektedir. Ancak el-Hasen, Ebu'l-Aliye ve Malik b. Dinar her ikisinde de "te" ile (yani: "hayır ... bileceksiniz" anlamında) okumuşlardır.

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا ﴿٦﴾ وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا ﴿٧﴾ وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا
﴿٨﴾ وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا ﴿٩﴾ وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا ﴿١٠﴾ وَجَعَلْنَا

النَّهَارَ مَعَاشًا ﴿١١﴾ وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا ﴿١٢﴾ وَجَعَلْنَا سِرَاجًا
وَهَّاجًا ﴿١٣﴾ وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا ﴿١٤﴾ لِنُخْرِجَ بِهِ
حَبًّا وَنَبَاتًا ﴿١٥﴾ وَجَنَّاتٍ أَلْفَافًا ﴿١٦﴾

6. Biz, yeri bir beşik yapmadık mı?
7. Dağları da kazık?
8. Sizi çift çift yarattık.
9. Uykunuzu bir dinlenme yaptık.
10. Geceyi bir elbise yaptık.
11. Gündüzü de geçim zamanı kıldık.
12. Üzerinizde sapasağlam yedi (gök) **bina ettik.**
13. Ve (orada) **parıldayan ve ısı yayan bir kandil yarattık.**
14. Ve sıkıştırılan (bulut)**lardan şarıl şarıl bir su indirdik.**
15, 16. Onunla tane, bitki ve birbirine sarmaş dolaş bahçeler çıkaralım diye.

"Biz, yeri bir beşik yapmadık mı?" (diye başlayan buyruklarıyla) yüce Allah, onlara ölümden sonra dirilişe kudretinin delillerini sıralamaktadır. Yani Bizim bu işleri var etmeye kadir olmamız, ölümden sonra dirilişe kadir oluş kudretimizden daha büyüktür.

"(المهاد): **Beşik":** Yatak ve döşek demektir. Yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *"O* (Rabbiniz) *ki yeryüzünü sizin için bir döşek yaptı."* (el-Bakara, 2/22)

Bu lafız: "(مَهْداً): Beşik" diye de okunmuştur. Yani çocuk için beşik neyse, yer de insanlar için odur. Beşik çocuğun üzerinde uyutulduğu yerin adıdır.

"Dağları da" yer sükûnet bulsun, çalkalanmasın, üzerindekilerle birlikte başka taraflara meyletmesin diye **"bir kazık?"**

"Sizi çift çift yarattık." Çeşitli türler, yani erkek ve dişi olarak yarattık. Çeşitli renkler diye açıklandığı gibi, bunun kapsamına güzel ve çirkin, uzun ve kısa türünden bütün çiftler girer. Böylelikle değişik durumlar ortaya çıksın ve gerekli ibret alınsın, kendisine fazlalık verilmiş kimse şükretsin, daha az verilmiş kimse sabretsin.

"Uykunuzu bir dinlenme yaptık" buyruğundaki: "(جعلنا): **Yaptık",** kıldık

anlamındadır. Bundan dolayı bu fiil iki mefule geçiş yapmıştır. İkincisi **"dinlenme"** (anlamındaki) lafızdır. Yani Biz, uykuyu bedenleriniz için rahat(latıcı) kıldık. "Sebt (cumartesi) günü" de bu kökten gelmektedir ki, dinlenme günü demektir. Yani İsrailoğullarına bugünde dinleniniz, hiçbir iş yapmayınız, denilmiştir.

İbnu'l-Enbari, bunu kabul etmeyip şöyle demiştir: Dinlenmeye "subat" denilmez.

Bunun asıl anlamının uzanmak olduğu söylenmiştir. Nitekim kadın saçlarını çözüp, serbest bıraktığı vakit: "(سبتت المرأة شعرها): Kadın saçlarını çözdü" denilir. O halde bu kelime "uzatmak" gibi bir anlam ifade eder. "(رجل مسبوت الخلق): Yaratılışı uzatılmış (uzun, iri yarı) adam" demektir. Kişi dinlenmek istedi mi uzanır. Bundan dolayı dinlenmeye "sebt" denilmiştir.

Bunun asıl anlamının kesmek olduğu da söylenmiştir. Nitekim: "(سَبَتَ شعره سَبْتاً): Saçlarını kesti, traş etti" denilir. Sanki kişi uyuduğu vakit insanlarla ve işlerle ilgiyi kestiğinden böyle denilmiş gibidir. Buna göre "subat: uyku" ölüme benzemektedir. Şu kadar var ki ruh kişiyi bırakıp, gitmez.

"(سير سَبْت): Kolay ve rahat bir yürüyüş" de denilir (ve bu kökten gelen lafız kullanılır.) Şair de şöyle demiştir:

وَمَطْـوِيَةِ الأقْـرابِ أمّـا نهارُها فَسَبْـتٌ وأمّـا لَيْلُهـا فَذَمِيلُ

"Ve böğürleri zayıftır ... gündüzüne gelince o hızlıca yol alır
Geceleyin ise yumuşak yürür."

"Geceyi bir elbise yaptık." Yani gecenin karanlığı sizi elbise gibi bürür ve örter. Bu açıklamayı et-Taberi yapmıştır. İbn Cübeyr ve es-Süddi: Sizin için bir rahat ve sükun demektir, diye açıklamışlardır.

"Gündüzü de geçim zamanı kıldık." buyruğunda hazfedilmiş bir lafız vardır ki "(وقْتَ معاشٍ): Geçim zamanı" demektir. Yani geçiminizi elde etmek için gerekenleri yapacağınız bir zaman kıldık. "(المعاش): Yiyecek, içecek gibi kendisi ile hayatta kalınan herbir şey"e denilir. Buna göre, ikinci lafzın (takdir edilen zaman lafzının) birincisinin aynısı olması için bu lafız zaman ismi kabul edilmelidir.. Bununla birlikte muzafın hazfi takdirine binaen "yaşamak" anlamında mastar olması da mümkündür.

"Üzerinizde sapasağlam yedi" yani sapasağlam yedi sema **"bina ettik."** Yaratılışları sapasağlam, yapıları son derece güçlü demektir.

"Ve parıldayan ve ısı yayan bir kandil yarattık." Bu da güneştir. Bura-

da: (جعل) fiili "yarattı" anlamındadır. Çünkü bu fiil burada tek bir mefule geçiş yapmıştır. "(الوهاج): Parlaması olan şey" demektir. "(وهَجَ يهِج وهْجاً ووَهَجاً ووَهَجاناً): Parıldadı, parıldar, parıldamak" denilir. Mücevher parıldadığı vakit: (توهّج) denilir. İbn Abbas dedi ki: Parıldayan, ışık saçan demektir.

"Ve sıkıştırılan (bulut)lardan şarıl şarıl bir su indirdik."

Mücahid ve Katade dedi ki: "(المعصرات): Sıkıştırıcılar, sıkanlar"dan kasıt rüzgarlardır. İbn Abbas da böyle açıklamıştır. Rüzgarlar bulutları sıktığı için bu isim verilmiş gibidir. Yine İbn Abbas'tan rivayete göre, maksat bulutlardır. Süfyan, er-Rabi', Ebu'l-Aliye ve ed-Dahhak şöyle demişlerdir: Su ile sıkılan ve henüz yağmur yağdırmamış olan bulutlara denilir. Ay hali olması zamanı gelmiş olmakla birlikte henüz ay hali olmamış ve "el-mu'sır" denilen kadına benzetilmektedir. Şair Ebu'l-Necm şöyle demiştir:

تمشِـي الهُوَيْنَى مائـلاً خِمارُها قد أَعْصَـرتْ أوقد دنا إعصارها

"Yavaş yavaş yürüyor, başındaki örtüsü kaymış olarak
Sanki ay hali olmuş yahut ay hali olma zamanı yaklaşmış gibi."

Bir başka şair de şöyle demiştir:

فـكان مِجَنِّي دون من كنـت أتقِي ثَلاثُ شُخُـوصٍ كاعِبـان ومُعْصِرُ

"Kendilerine karşı kendimi koruduğum kişilerle aramdaki kalkanım:
Üç kişi idi ki, ikisinin memeleri yeni tomurcuklanmış, diğeri ise ay hali olmaya yaklaşmış."

Bir başka şair de şöyle demiştir:

وذِي أشُـرٍ كالأقْحـوانِ يزِينهُ ذِهابُ الصَّبا والمُعْصِـراتُ الرَّوائِحُ

"Hafif yağan yağmurlar ile öğleden sonra yağan yağmurların
Süslediği bir papatya gibi, dişleri arası aralıklı..."

Rüzgarlara da bu isim verilmektedir. "(أعْصَرَت الريح تُعْصِر إعصاراً): Rüzgar toz kaldırarak esti, eser" denilmektedir. Bu şekilde esen rüzgara da: (الإعصار) denilir. Bulutlara da yağmur yağdırdıklarından ötürü (المُعْصِرات) denilmektedir.

Yine Katade şöyle demiştir: Bu sema demektir.

en-Nehhas dedi ki: Bu açıklamalar doğru açıklamalardır. Yağmur getiren rüzgarlara bu isim verilir. Rüzgarlar, bulutları aşılar, yağmur olur. Yağmur da -buna göre- rüzgarlardan ötürü yağar. Bütün görüşlerin aynı olma ihtimali de vardır. O takdirde anlam şöyle olur: Biz, sıkıştırıcı rüzgarlara sahib olanlardan **"şarıl şarıl bir su"** indirdik. En doğru açıklama bu lafzın "bulutlar" anlamına geldiğidir. Aynı şekilde bilindiği üzere yağmur da onlardan gelmektedir. Şâyet buyruk: "(بالمُعصِرات): Sıkıştırıcılar vasıtasıyla, sebebiyle" şeklinde olsaydı bunun "rüzgarlar" anlamına gelmesi daha uygun olurdu.

es-Sıhah'ta şöyle denilmektedir: "el-Mu'sirât" yağmur ile sıkıştırılan bulutlar demektir. "(أعصِر القوم): O kavme yağmur yağdırıldı" anlamındadır. İşte bundan dolayı kimisi: *"Ve onda sıkacaklar"* (Yusuf, 12/49) buyruğunu: "(وفيه يُعْصِرون): Ve onda kendilerine yağmur yağdırılır" diye okumuşlardır. "(المعصِر): İlk yetişme çağında olup, yeni ayhali olan kız çocuğu" demektir. Sanki gençlik çağına girmiş ya da ona ulaşmışcasına bu durumdaki kıza; (قد أعصرت) denilir. Recez vezninde de şair şöyle demiştir:

جـارِيةٌ بسَفْـوان دارها تمشِي الهُوَينى ساقِطـاً خمارُها
قـد أعصَرَتْ أو قـد دنا إعصارُها

"Ve bir genç kız ki, Sefvan'dadır onun evi
Yavaş yavaş yürür, o başörtüsü düşmüş olarak
Ya gençlik çağına erişmiş yahut ona yaklaşmış gibi."

Çoğulu: (مَعاصِر) diye gelir.

Bunun, ay hali olması yaklaşmış kız, anlamına geldiği de söylenmiştir. Çünkü kız çocuğu için (الإعصار), erkek için murahiklik gibidir. Ben bunu Ebu'l-Ğavs el-Arabi'den dinledim. Başkası da şöyle demiştir: "(المُعصِر): Yağmur yağdırma zamanı gelmiş bulut" demektir. Mesela: "(أجن الزرع): Ekin yeri örtecek kadar gelişti" denilir. Böyle olan ekine: (مُجنّ) denilir. Aynı şekilde bulut da yağmur yağdıracak noktaya gelince ona: (أعصر) denilir.

el-Müberred dedi ki: "(سحاب معصر): Su tutan ve ardı arkasına ondan suyun sıkıldığı (yağmurun yağdırıldığı) bulut" denilir. Kendisine sığınılan yere: (العَصَر) denilmesi de buradan gelmektedir. "Ayn" harfi ötreli olarak: (العُصْرة) da "sığınılan yer" demektir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce Yusuf Sûresi'nde (12/49. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

Ebu Zebid şöyle demektedir:

صـادِياً يسـتغِيثُ غير مُغَاثٍ ولقـدْ كان عُصْـرة المنْجودِ

"Susuz olarak kendisine yardım edilsin istedi de kimse yardımına gitmedi,
Halbuki o sıkıntıda kalanların bir sığınağı idi."

Büluğa yaklaşmış olan kız çocuğuna: (المُعصِر) denilmesi de buradan gelmektedir. Çünkü bu durumdaki kız evden dışarıya çıkarılmaz, bu durumda ev de onun için: "(عَصر): Bir barınak, sığınak olur."

İbn Abbas ve İkrime'nin kıraatinde: "(وأنزلنا بالمعصِراتِ): Sıkıcılarla indirdik" şeklindedir. Ancak mushaflarda yazılı olanı: "(مِن المعصِراتِ): Sıkıştırılanlardan (bulutlardan)" şeklindedir.

Ubey b. Ka'b, el-Hasen, İbn Cübeyr, Zeyd b. Eslem ve Mukatil b. Hayyan dedi ki: **"Sıkıştırılanlardan"** semavattan anlamındadır. **"Şarıl şarıl bir su"** ardı arkasına akan ve dökülen su demektir. Bu açıklama İbn Abbas, Mücahid ve başkalarından nakledilmiştir. "(ثَجَجْت دمَه): Kanını akıttım" denilir. "(وقد ثج الدم يَثُج ثجوجاً): Kan aktı, akar, akmak" denilir. Su için de böyle kullanılır. O halde bu fiil hem lazım, hem de müteaddidir. Âyet-i kerimede "(الثجاج): Şarıl şarıl akan"; dökülen demektir. ez-Zeccac dedi ki: Kendisi dökülen anlamındadır. Bu durumda fiil müteaddidir,.sanki o kendi kendisini dökmekte gibidir. Ubeyd b. el-Abras dedi ki:

فَـثَـجَّ أعـلاه ثم ارتـجَّ أسفلُه وضاقَ ذَرْعـاً بِحَمـلِ الماءِ مُنْصاحِ

"Üst tarafı döküldü, sonra altından çalkalandı
Daha sonra da akıp giden suyu taşımaktan acze düştü."

Peygamber (sav) de, mebrur (Allah tarafından kabule değer) hacca dair soru sorulduğunda o şöyle buyurmuştur: "(العَجّ والثَّجّ): O acc ve seccdir."(1)

Acc: Telbiye getirirken sesi yükseltmek, **secc** ise kan akıtmak ve hediyelik kurbanlıkları kesmek demektir.

İbn Zeyd dedi ki: **"Şarıl şarıl"** pek çok demektir, anlam birdir.

"Onunla" o su ile **"tane"** buğday, arpa ve benzerleri, davarların yedikleri ot türleri ve yonca gibi bitkileri **"birbirine sarmaş dolaş"** dalları, pek çok olduğundan dolayı biri diğerine sarılmış **"bahçeler çıkaralım diye."**

(1) *Tirmizi*, III, 189, V, 225; *İbn Mace*, II, 967, 975; Darimi, *Sünen*, II, 49; Darakutnî, *Sünen*, II, 217. Soru: "Hangi hac daha faziletlidir?" şeklinde.

"(ألفافاً): **Sarmaş dolaş"** lafzının tekili yoktur. "(الأوزاع): Çeşitli topluluklar" ile: "(الأخياف): Anne bir kardeşler" gibi. Bunun tekilinin "lam" harfi kesreli olarak; (لِفٌّ) ile ötreli olarak; (لُفٌّ) olduğu da söylenmiştir. Bunu el-Kisaî söz-konusu etmiştir. Şu beyiti zikretmiştir:

جنـة لُفٌّ وعيشٌ مُغْدِق ونَدامَـى كُلُّهُـم بِيضٌ زُهُرْ لفيف

"Dalları sarmaş dolaş bir bahçe ve bolluk içinde bir yaşayış
Ve hepsi de parlak beyaz (tenli) olan meclis arkadaşları."

Yine el-Kisaî ve Ebu Ubeyde'den şöyle dedikleri zikredilmiştir: (Tekili) (لفيف) kelimesidir. Tıpkı "şerif"in çoğulunun "eşrâf" gelmesi gibi. Bunun cem'in cemi olduğu da söylenmiştir. Bunu da el-Kisai nakletmiştir. Nitekim: "(جنة لَفّاء): (Ağaçlarının dalları) sarmaş dolaş bir bahçe"; "(نبت لِفٌّ): Sarmaş dolaş bir bitki" denilir. Bunun çoğulu "lam" harfi ötreli olarak: (لُفٌّ) diye gelir. (Vezin itibariyle): "(حمر): Kırmızılar" gibi. Sonra bu: (ألفافاً) diye çoğul yapılır.

ez-Zemahşerî dedi ki: Eğer fazla harflerin hazfi takdiri ile bunun: (مُلْتفة)'in çoğulu olduğu söylenecek olursa bu da uygun bir açıklama olur. Nitekim "(شجرة لَفّاء): Sarmaş dolaş bir ağaç"; "(شجر لُف): Sarmaş dolaş ağaçlar" ve "(امرأة لفـاء): Bacağı kalın, eti sıkı kadın" denilir.

İfadenin takdirinin şöyle olduğu da söylenmiştir: Biz, o yağmur ile birbirine sarmaş dolaş bahçeler çıkartırız. Bunun hazfedilliş sebebi, ifadenin ona delalet etmesidir. Diğer taraftan bu sarmaş dolaş ve bir arada oluşun anlamı şudur: O bahçelerdeki ağaçlar, birbirine yakın olacaktır. Buna göre, her bir ağacın dalı, güçlü oluşu sebebiyle birbirine yakın olacaktır.

إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا ﴿١٧﴾ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ
أَفْوَاجًا ﴿١٨﴾ وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ أَبْوَابًا ﴿١٩﴾ وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ
فَكَانَتْ سَرَابًا ﴿٢٠﴾

17. Şüphe yok ki hüküm verip, ayırdetme günü belirlenmiş bir vakittir.

18. Sûr'a üfürülecek olan o günde, siz de hemen kısım kısım geleceksiniz.

19. Gök açılıp, kapı kapı olacak.
20. Dağlar da yürütülüp bir serap olacak.

"Şüphe yok ki hüküm verip, ayırdetme günü belirlenmiş bir vakittir." Yani, Allah'ın vaadetmiş olduğu ceza ve mükâfatın verilmesi için öncekilerle sonrakilere verilmiş bir söz, bir toplanma vakti ve zamanıdır. Ona "yevmu'l-fasl: **Ayırdetme günü"** adının veriliş sebebi, yüce Allah'ın o günde yarattıkları arasında ayırdedici hükmünü verecek olmasındandır.

"Sûra" ölümden sonra diriliş için **"üfürülecek olan o günde"** (amellerinizin) arzedileceği yere **"siz de hemen kısım kısım"** her ümmet kendi önderleriyle birlikte ümmetler halinde **"geleceksiniz."** Çeşitli zümreler ve topluluklar halinde... diye de açıklanmıştır.

"Kısım kısım" (diye meali verilen "efvac") lafzının tekili (فوج)'dir. **"O günde"** anlamındaki lafzın nasb ile gelmesi de bir önceki âyetteki aynı lafzın bedeli oluşundan dolayıdır.

Muaz b. Cebel'in rivayet ettiği hadiste, şöyle denilmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü dedim. Yüce Allah'ın: **"Sûra üfürülecek olan o günde, siz de hemen kısım kısım geleceksiniz"** buyruğu hakkında ne dersin? Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Ey Muaz b. Cebel, sen gerçekten çok büyük bir iş hakkında soru sordun." Sonra ağlamaya koyuldu ve arkasından şunları şöyledi: "Ümmetimden yüce Allah'ın müslüman cemaatlerinden ayrı tutup, suretlerini değiştireceği on sınıf, ayrı grublar halinde haşredilecektir. Bunların bir bölümü maymun suretinde, bir bölümü domuz suretinde, bir bölümü de ayakları yukarıda ve yüzleri üstünde sürüklenecek şekilde başaşağı dönmüş, bir bölümü nereye gidip geleceğini bilemeyen kör, bir bölümü akledemeyecek şekilde sağır ve dilsiz, bir bölümü dillerini çiğneyecek şekilde ve dilleri göğüslerine kadar sarkmış, ağızlarından akan salya irin olarak akacak, orada toplanmış olan herkes kendilerinden tiksinecek, bir bölümü el ve ayakları kesilmiş olacak, bir bölümü cehennemden kütükler üzerinde haça gerilmiş olacak, bir bölümü leşlerden daha kötü bir şekilde kokmuş olacak, bir bölümü ise derilerine yapışmış ve onlara bütün vücutlarını örtecek şekilde katrandan elbiseler giydirilmiş olacaktır. Maymun suretinde haşredilecek olanlar insanlar arasında laf alıp götürenler olacaktır. Domuz suretinde haşredilecekler ise, haram yiyenler ve haksız vergi toplayanlardır. Başları ve ayakları ters yüz edilmiş olanlar, faiz yiyicileridir. Körler, verdikleri hükümlerde zalimlik edenlerdir. Sağır ve dilsiz olanlar, amellerini beğenen ve onlara bel bağlayanlardır. Dillerini çiğneyenler, sözleri davranışlarına uymayan ilim adamları ile kıssa anlatıcılarıdır. El ve ayakları kesilmiş olanlar, komşularına eziyet verenlerdir. Ateşten kütükler üzerinde haça gerilmiş olacaklar, insanları yöneticilere ihbar edenler-

dir. Leşlerden daha kötü kokacak olanlar, şehvet ve lezzetlerinin sefasını sürenler ve mallarındaki Allah'ın hakkını engelleyenlerdir. (Katrandan) elbiseler giyinecek olanlar, kibirliler, övünenler ve büyüklenenler olacaktır."[1]

"Gök" meleklerin inmesi için **"açılıp kapı kapı olacak."** Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ve o günde gökyüzü bulutla yarılacak, melekler ardı arkasına indirileceklerdir."* (el-Furkan, 25/25)

Parça parça olacak; bu bakımdan kapılar gibi parçalar haline dönüşecek, diye de açıklanmıştır. Bu tevile göre buradaki **"kapılar"** anlamındaki lafzın nasbedilmesi "kaf" harfinin hazfedilmesi sebebiyledir.

İfade: "(فكانت ذات أبواب): Kapıları olacaktır" takdirinde olduğu da söylenmiştir. Çünkü hepsi kapılar haline dönüşecektir.

Göğün kapılarının "yolları" olduğu da söylenmiştir. İçinde kapılar oluşuncaya kadar göğün çözüleceği ve dağılacağı da söylenmiştir.

Herbir kulun, semada birisi ameline, birisi de rızkına ait olmak üzere iki kapısı olduğu söylenmiştir. Kıyamet kopacağı vakit, bu kapılar açılacaktır. İsra hadisinde de şöyle denilmektedir: "Sonra bizler semaya yükseltildik. Cebrail, kapının açılmasını istedi. Sen kimsin diye soruldu, o: Cebrail dedi. Beraberinde kim var, diye soruldu, Muhammed dedi. Ona peygamberlik verildi mi, diye soruldu, o: Ona peygamberlik verildi dedi. Bunun üzerine bize (kapı) açıldı."[2]

"Dağlar da yürütülüp, bir serab olacak." Bir şey kalmayacak. Nasıl ki serabı gören bir kimse su olmadığı halde su zannediyorsa, dağlar da böyle olacak. "Yürütülme"lerinin köklerinden koparılıp, savrulmaları olduğu da söylenmiştir, yerlerinden izale olunacaklar, diye de açıklanmıştır.

إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا ﴿٢١﴾ لِلطَّاغِينَ مَآبًا ﴿٢٢﴾ لَابِثِينَ فِيهَا
أَحْقَابًا ﴿٢٣﴾ لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا ﴿٢٤﴾ إِلَّا حَمِيمًا
وَغَسَّاقًا ﴿٢٥﴾ جَزَاءً وِفَاقًا ﴿٢٦﴾ إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا
﴿٢٧﴾ وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَّابًا ﴿٢٨﴾ وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا
﴿٢٩﴾ فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا ﴿٣٠﴾

(1) Suyuti, *ed-Durru'l-Mensur,* VII, 393.
(2) *Buhari,* III, 1411; *Müslim,* I, 146; *Müsned,* III, 148.

21. Şüphesiz ki cehennem bir pusudur.
22. Azgınların dönüp varacakları bir yerdir.
23. Sonsuz devirler boyunca içinde kalacaklar.
24. Orada bir serinlik de tatmazlar, içilecek bir şey de.
25. Ancak kaynar bir su ve bir irin.
26. Uygun bir karşılık olmak üzere.
27. Çünkü onlar, hiçbir hesab ummuyorlardı.
28. Âyetlerimizi de yalanladıkça, yalanlıyorlardı.
29. Biz ise, herşeyi sayıp yazmışızdır.
30. "İşte tadın, artık azaptan başka bir şeyinizi arttırmayacağız."

"Şüphesiz ki cehennem bir pusudur" buyruğundaki "(مِرصاداً): **Pusu"** lafzı "önündeki her şey" demek olan; (الرصَد)'den "mif'âl" vezninde bir kelimedir.

el-Hasen dedi ki: Cehennem ateşinin üzerinde bir rasad vardır. Orayı geçmedikçe hiçbir kimse cennete giremeyecektir. Kim oradan geçebileceğine dair şeyler getirirse, oradan geçer, kim de geçebileceğine dair şeyler, getirmezse orada alıkonulur.

Süfyan (r.a)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Cehennem ateşinin üzerinde üç tane köprü vardır.

"Bir pusu" buyruğunun nisbet bildirecek şekilde; "(ذات أرْصاد): Pusuları olan" anlamında olduğu, yani üzerinden geçenleri gözetleyen demek olduğu da söylenmiştir. Mukatil: O bir hapsedilme yeridir, demiştir. Bunun bir yol ve bir geçiş yeri anlamında olduğu da söylenmiştir. Buna göre, cehennem katedilmedikçe cennete gidecek yola çıkılamaz.

es-Sıhah'da şöyle denilmektedir: **"Mirsâd"** yol demektir.

el-Kuşeyrî'nin naklettiğine göre **"mirsad"** tek bir kimsenin düşmanı gözetlediği yerin adıdır. Tıpkı, atların zayıflatıldığı yere "el-midmar" denilmesi gibi. Yani cehennem, cehennemlikler için hazırlanmış olacaktır. Bu durumda "pusu" (anlamı verilen "el-mirsad") mekan anlamını ihtiva etmektedir. Melekler, cehenneme varıncaya kadar kâfirleri gözetleyecektir. el-Maverdi'nin Ebu Sinan'dan naklettiğine göre bu, gözetleyici anlamındadır. Yani onları yaptıkları işler karşılığında cezalandıracaktır. *es-Sıhah*'ta şöyle denilmektedir: "(الراصد الشيء): O şeyi gözetleyen" demektir.

O bakımdan: "(رصده يرصده رَصْداً وَرَصَداً): Onu gözetledi, gözetler, gözetlemek" denilir. "Tarassud" da gözetlemek demektir. "Marsad" gözetleme yeri anlamındadır.

el-Esmai dedi ki: "(رَصَدْته أرصُده): Onu gözetledim"; "(أرْصدته): Onun için ha-

zırlık yaptım" demektir. el-Kisâî de buna benzer açıklamalarda bulunmuştur.

Derim ki: Cehennem hazırlanmış ve gözetlemekte olan (mutarassid) bir yerdir. Bu (mutarassid kelimesi) da: (الرصْد)'den gelen "mütefa'il" vezninde bir lafızdır ki; gözetlemek anlamındadır. Yani cehennem, gelecek olanları gözetlemekte ve beklemektedir. "Mirsâd" de mübalağa binalarından (vezinlerinden) "mif'al" vezninde bir kelimedir. "Mi'târ, (hoş kokulu), miğyâr (çok gayretli, çok kıskanç)" kelimeleri gibi. Sanki cehennem, kâfirleri çokça gözetleyip, bekleyeceğinden (bu isim verilmiş gibidir.)

"Azgınların dönüp varacakları bir yerdir" buyruğu **"pusu"** anlamındaki lafızdan bedeldir.

"(المآب): **Dönüp varılacak yer":** Dönüş yeri demektir. Yani orası, onların dönecekleri bir yerdir. "(آب يَئُوب أوبة): Döndü, döner, bir dönüş" denilir. Katade: Sığınacak ve konaklanılacak bir yer, diye açıklamıştır.

"Azgınlar" ile kastedilenler, küfre sapmak suretiyle dininde yahutta zulüm yapmak suretiyle dünyasında haddi aşan, azgınlaşan kimse demektir.

"Sonsuz devirler boyunca içinde kalacaklar." Devirler devam ettiği sürece, onlar da cehennemde kalacaklardır. Bu devirlerin ardı arkası kesilmeyecektir. Herbir devir geçtikçe bir başkası gelecektir.

"(الحُقُب): Zaman" demektir, "(الأحقاب): **Zamanlar"** anlamındadır. (الحِقْبة) şeklinde kesreli söyleyiş "yıl" olup, bunun çoğulu: (حِقَب) diye gelir. Temim li Mütemmim b. Nuveyre şöyle demiştir:

وكنا كنَدْمانَيْ جَذِيمةَ حقبةً من الدّهر حتى قيل لنْ يتصدّعَا
فلما تفرّقنا كأنّي ومالِكاً لِطولِ اجتماعٍ لم نبِتْ ليلة مَعا

"Bizler bir zamanlar (Hire hükümdarı) Cezîme (el-Abraş'ın)
iki arkadaşı (Malik ve Akîl) gibi idik.
Öyle ki; bunlar asla ayrılmayacak, denildi.
Fakat bizler ayrılınca sanki ben ve Malik
Uzunca birlikte olmamıza rağmen, birlikte bir gece geçirmemiş gibi olduk."

("Kaf" harfi hem ötreli, hem sakin olmak üzere): "(الحُقُب) Seksen yıl" demektir. İleride geleceği üzere daha fazlası da söylenmiştir, daha azı da söylenmiştir. Çoğulu (أحقاب) diye gelir.

Âyetteki anlamına gelince, onlar orada sonu gelmeyen âhiret ahkabı (sonsuz devirleri) boyunca kalacaklardır. İfadenin delaleti dolayısıyla buyrukta "âhiret" lafzı hazfedilmiştir. Çünkü zaten anlatım âhiret ile ilgilidir. Bu

da "âhiret günleri" demeye benzer. Sonsuza kadar, ardı ardınca günler gelecek, demektir. Eğer beş ya da on ahkab denilseydi, ya da buna benzer bir ifade kullanılmış olsaydı, o vakit belirli bir zamana delalet ederdi. "Ahkab"ın sözkonusu ediliş sebebi, (tekili olan) "el-hukub"un onlar nazarında en uzun süreyi kapsadığından dolayıdır. Böylelikle onların anlayışlarının benimsediği ve bildikleri şekilde onlara hitab etmiş olmaktadır. Burada bu ifade ebedilikten kinayedir. Yani onlar orada ebediyyen kalacaklardır.

Burada "günler" yerine "ahkab"ın sözkonusu edilmesinin sebebinin şu olduğu söylenmiştir: Çünkü "ahkab" ifadesi kalblere daha bir dehşet verir ve ebediliğe daha açık bir delil teşkil etmektedir. Anlamlar birbirine yakındır. (Cehennemde) bu ebedi kalış müşrikler hakkındadır. Ayet-i kerimenin cehennemden "ahkab" geçtikten sonra, çıkacak isyankarlar hakkında yorumlanması da mümkündür.

Şöyle de açıklanmıştır: "Ahkab" onların Hamim (kaynar su) ile gassak (cehennemliklerin irini) içme vakitleridir. Bu süre geçtiği takdirde onların bir başka ceza türleri sözkonusu olacaktır. Bundan dolayı yüce Allah, şöyle buyurmaktadır:**"Sonsuz devirler boyunca içinde kalacaklar. Orada bir serinlik de tatmazlar, içilecek bir şey de. Ancak kaynar bir su ve bir irin"** içeceklerdir.

"(لابثين): **Kalacaklar"** lafzı: "(لبث): Kaldı" fiilinden ism-i faildir. Bundan gelen masdarın sakin olarak (اللّبْث) diye gelmesi bunu güçlendirmektedir. "(الشّرْب): İçmek" masdarı gibi.

Hamza ve el-Kisâî "elif"siz olarak: (لبثين) diye okumuşlardır. Ebu Hatim ve Ebu Ubeyd'in tercih ettiği de budur. Bunlar iki ayrı söyleyiştir. Nitekim: "(رجل لابث): Kalan adam" denildiği gibi, (لبث) da denilebilir. Tıpkı (طمع) ile (طامع)'in "tamahkâr", (فره) ile (فاره)'in "geniş" anlamında olduğu gibi. "(هو لبث بمكان كذا): O artık orada kalıcı bir kimsedir" denilir. Bu yönüyle insanda yaratılıştan beri var olan: "(حذر): Tedbirli" ile; "(فرق): Korkak" vasıflarına benzetilmektedir. Çünkü; (فعل) kalıbı çoğunlukla bir şeyde yaratılıştan beri var olan şeyler için kullanılır. Ancak: "(لابث): Kalan, kalıcı" ism-i faili bu şekilde değildir.

"(الحُقُبُ): **Sonsuz devirler,"** İbn Ömer, İbn Muhaysın ve Ebu Hureyre'nin görüşüne göre seksen yılıdır. Bir sene üçyüzaltmış gündür ve oradaki bir gün dünya günlerinden bin yıl gibidir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. İbn Ömer, bunu Peygamber (sav)'a merfu bir hadis olarak rivayet etmiştir. Ebu Hureyre dedi ki: Bir yıl üçyüzaltmış gündür. Herbir gün de dünya günleri gibi bir gün gibidir.

Yine İbn Ömer'den şöyle dediği zikredilmiştir: "(الحُقُب): Sonsuz devir" Kırk

yıl demektir. es-Süddi yetmiş yıldır demiştir. Bunun bin aylık süre olduğu da söylenmiştir. Bunu da Ebu Ümame merfu olarak (Hz. Peygamberden) rivayet etmiştir. Beşir b. Ka'b üçyüz yıl demiştir. el-Hasen: "(الأحقاب): **Sonsuz devirler**"in ne kadar olduğunu kimse bilemez, fakat bunun yüz "(حُقُب): Sonsuz devir" olduğu, bunların herbirisinin de yetmişbin yıl olduğu, bunların bir gününün de sizin saydıklarınız türünden bin yıla tekabül ettiği söylenmiştir.

Yine Ebu Ümame'den, onun Peygamber (sav)'dan rivayetine göre "bir tek hukub otuzbin yıldır" diye buyurmuştur. Bunu el-Mehdevi zikretmiştir. Birincisini zikreden el-Maverdi'dir.

Kutrub dedi ki: Bu sınırsız olmak üzere uzun zaman anlamındadır. Ömer b. el-Hattab (r.a) dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Allah'a yemin ederim, cehenneme giren hiçbir kimse orada "ahkab" süresi kalmadıkça çıkmayacaktır. Bir hukub ise seksen küsur yıldır, bir yıl üçyüzaltmış gündür. Her bir gün de sizin saydıklarınızdan bir yıldır. O bakımdan sizden kimse cehennemden çıkacağına bel bağlamasın." Bunu da es-Salebi zikretmiştir.

el-Kurazi dedi ki: Ahkab, kırküç hukubdur. Herbir hukub yetmiş harifdir. Herbir harif yediyüz yıldır. Herbir yıl üçyüzaltmış gündür ve herbir gün bin yıldır.

Derim ki: Bu görüşler birbirleriyle çatışmaktadır. Ayet-i kerimede ebediliğe dair bir sınırlandırma getirebilmek için, bu hususta mazereti ortadan kaldıracak nakli bir delile gerek duyulmaktadır. Bu ise Peygamber (sav)'dan sabit olmuş değildir. O halde anlam -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır- ancak ilk olarak zikrettiğimizdir. Yani onlar orada pek uzun zamanlar ve devirler kalacaklardır. Bir zaman geçti mi arkasından bir başkası gelir, bir devir geçti mi bir diğeri gelir ve bu kesintisiz olarak ebediyyen öylece sürüp gidecektir.

İbn Keysan dedi ki: **"Sonsuz devirler boyunca içinde kalacaklar"** buyruğunun anlamı, sonu gelmeyecek demektir. Sanki "ebediyyen" diye buyurmuş gibidir.

İbn Zeyd ve Mukatil dedi ki: Bu buyruk yüce Allah'ın: **"İşte tadın artık azaptan başka bir şeyinizi arttırmayacağız."** buyruğu ile nesholmuştur. Yani böylelikle sayı sözkonusu edilmez, ebedilik ise anlaşılan bir mana olarak ortaya çıkmıştır.

Derim ki: Böyle olması uzak bir ihtimaldir, çünkü bu haberdir. (Haberlerde ise nesh olmaz.) Yüce Allah da: *"Onlar deve iğne deliğinden geçmedikçe cennete giremezler"* (el-A'raf, 7/40) diye buyurmuştur. Daha önce (belirtilen âyetin tefsirinde) geçtiği gibi. İşte bu kâfirler hakkındadır. Ancak muvahhid ve günahkar kimseler için ebedilik olmaması doğrudur ve bu durumda nesh tahsis anlamında kabul edilir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Sonsuz devirler boyunca içinde kalacaklar" buyruğunda kastedilenin yer olduğu da söylenmiştir. Çünkü yerden daha önce sözedilmiştir ve bu durumda **"orada bir serinlik de tatmazlar, içilecek bir şey de"** buyruğundaki zamir ise cehenneme ait olur.

"Ahkab"ın tekilinin hem (حُقُب), hem de (حِقْبَة) diye geldiği de söylenmiştir. Şair şöyle demiştir:

فـإنْ تَنْـأَ عنهـا حِقْبَـةً لا تُلاقِهَا فأنـتَ بِمـا أَحْدَثْتَـهُ بِالمُجَرَّبِ

"Ondan bir süre (hıkbe) uzak kalıp karşılaşmasan onunla
Sen bu yeni yaptığınla denenmiş bir kimsesin."

el-Kümeyt de şöyle demiştir:

مَرّ لها بعـد حِقبةٍ حِقَبُ

"Bir süre (hıkbe)den sonra onun üzerinden süreler (hikab) geçti."

"Orada" yani bu devirler boyunca bu süreler içerisinde**"bir serinlik de tatmazlar, içilecek bir şey de."** Bu buyruktaki **"serinlik"**den kasıt, Ebu Ubeyde ve başkalarının görüşüne göre uykudur. Şair şöyle demiştir:

ولـو شِئْـتُ حَرَّمْـتُ النسـاءَ سِواكُمُ وإن شِئْـت لم أُطْعَـمْ نُقاخـاً ولا بَرْدَا

"Eğer istersem sizin dışınızdaki bütün kadınları yasaklarım kendime,
Ve eğer istersem tatlı suyun da, uykunun (berd: serinlik) da tadına bakmam."

Mücahid, es-Süddî, el-Kisâî, el-Fadl b. Halid ve Ebu Muaz en-Nahvî de böyle demişler ve el-Kindî'nin şu beyitini zikretmişlerdir:

بَـرَدت مَراشِفُهـا علـيَّ فصدَّنِي عنهـا وعـن تقبيلهـا الْبَرْد

"Onun ıslak (dudak)ları üzerimde kurudu ve beni alıkoydu
Ondan ve onu öpmekten uyuklamam (el-berd: serinlik)."

Şair bununla uykuyu kastetmektedir. Araplar da: "(مَنع البَرْدُ البَرْد): Soğuk soğuğu engelledi"; yani soğuk uykuyu kaçırdı, derler.

Derim ki: Hadiste belirtildiğine göre Peygamber (sav)'a: Cennette uyku var mı, diye sorulunca şu cevabı vermiş: "Hayır, uyku ölümün kardeşidir. Cennette ise ölüm yoktur."(1) İşte cehennem de böyledir. Yüce Allah da: *"Onlar hakkında hüküm verilmez ki ölsünler"* (Fatır, 35/36) diye buyurmaktadır.

İbn Abbas dedi ki: Buradaki **"serinlik"** içkinin verdiği serinliktir. Yine ondan nakledildiğine göre **"serinlik"** uyku, **"içilecek şey"** de sudur.

ez-Zeccac dedi ki: Onlar orada rüzgarın da, gölgenin de, uykunun da serinliğinin tadını almayacaklardır. Bu açıklamasıyla o, **"serinlik"**i dinlendirici özelliği bulunan, herbir şeyin serinliği olarak kabul etmektedir. Bu ise kendilerine fayda vermeyecek bir serinliktir. Zemherire gelince, o kendisinden rahatsız olacakları bir soğuktur. Bunun onlara hiçbir faydası olmayacaktır. Ondan dolayı nasıl azab göreceklerini ancak Allah bilir. el-Hasen, Ata ve İbn Zeyd dedi ki: **"Serinlik"** rahat ve huzur demektir. Şair şöyle demiştir:

فـلا الظـلَّ مِن بردِ الضحـى تستطيعُه ولا الفَـيْءَ أوقـات العَشِـيِّ تذوقُ

"Ne kuşluk vakti serinliğinde gölgeye tahammül edebilir
Ne de öğleden sonraki vakitlerde gölgenin tadına bakar."

"Orada bir serinlik de tatmazlar, içilecek bir şey de" cümlesi **"azgınlar"**dan hal konumunda bir cümle yahutta **"sonsuz devirler"**in sıfatıdır. Bu durumda **"sonsuz devirler"** zaman zarfı olur. Bundaki amil de **"kalacaklar"** anlamındaki lafız ya da "fail" vezninde geçişli kabul edilen -sözü geçen kıraate göre-: (لابثين) veya (لبثين) şeklidir.

"Ancak kaynar bir su ve bir irin" buyruğu **"serinlik"** anlamı verilen lafzı "uyku" kabul edenlerin görüşüne göre, munkatı bir istisnadır. Bunu serinlik kabul edenlerin görüşüne göre, ondan bedeldir.

"(الحميم): **Kaynar su"**: Oldukça sıcak su demektir. Bu açıklamayı Ebu Ubeyde yapmıştır. İbn Zeyd de: Gözlerinin yaşlarıdır demiştir. Bu yaşları havuzlarda toplanır, sonra onlara içirilir.

en-Nehhas dedi ki: Bunun asıl anlamı sıcak su demektir. "Hammâm" de buradan türemiştir. "Hummâ" de buradan gelmektedir. "(وظِلٍّ مِن يَحموم): ***Son derece kaynamış suda, kapkara bir gölgede"*** (el-Vakıa, 56/53) buyruğunda

(1) "Uyku ölümün kardeşidir. Cennetlikler ise ölmezler" anlamında: Taberânî, ***Evsat***, I, 282, VIII, 342; Heysemî, *Mecma'*, X, 415.

da bu kökten gelmektedir. Bununla son derece sıcaklık kastedilir.

"(الغَسّاق): **İrin"** Cehennemliklerin irini ve cerahatleridir. Zemherir olduğu da söylenmiştir. Hamza ve el-Kisâî "sin" harfini şeddeli okumuşlardır. Buna dair açıklamalar daha önceden Sad Sûresi'nde (38/57. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. **"Uygun bir karşılık olmak üzere"** buyruğu amellerine uygun bir karşılık olmak üzere... demektir. Bu açıklama İbn Abbas, Mücahid ve başkalarından nakledilmiştir. Buna göre "(الوِفاق): Uygun" muvafık düşmek, uyuşmak anlamındadır. Mukatele (çarpışmak, vuruşmak) anlamında "kital"e benzemektedir.

"(جزاء): **Bir karşılık olmak üzere"** lafzı da mastar (meful-i mutlak) olarak nasbedilmiştir. Yani Biz, onları amellerine uygun bir ceza ile cezalandırdık. Bu açıklamayı el-Ferra ve el-Ahfeş yapmıştır. Yine el-Ferra şöyle demiştir: Bu lafız, (الوِفق)'in çoğuludur, (اللفق) ile aynı anlamdadır.

Mukatil dedi ki: Sözü edilen azab işlemiş olan günaha uygundur. Şirkten daha büyük bir günah olmayacağı gibi, ateşten daha büyük bir azab da olmaz. el-Hasen ve İkrime şöyle demişlerdir: Onların amelleri kötü idi, Allah da onların hoşuna gitmeyecek şeyi verdi.

"Çünkü onlar hiçbir hesab ummuyorlardı." Amelleri karşılığında hesaba çekileceklerinden korkmuyorlardı. Hesabın neticesinde mükâfat ummuyorlardı, anlamında olduğu da söylenmiştir. ez-Zeccac dedi ki: Onlar ölümden sonra dirilişe iman etmiyorlardı ki, hesaba çekileceklerini umsunlar.

"Âyetlerimizi" peygamberlerin getirdiklerini **"de yalanladıkça yalanlıyorlardı."** İndirdiğimiz kitabları... diye de açıklanmıştır.

"(كِذّاباً): **Yalanladıkça..."** lafzı genel olarak "zel" harfi şeddeli, "kef" harfi kesreli olarak ve: "(كَذَّب): Yalanladı" fiilinden gelen (bir meful-i mutlak olarak) okumuşlardır. "(كَذَّبوا تكذيباً كبيراً): Çok büyük çapta yalanladılar" demektir.

el-Ferrâ dedi ki: Bu, (Kullanım alanı) geniş bir Yemen söyleyişidir. Onlar: "(كَذَّبت [به] كِذّاباً): Onu oldukça yalanladım"; "(خرقت القميص خِرّاقاً): Gömleği paramparça ettim" derler. (فَعَّل) veznindeki herbir fiilin mastarı da onların söyleyişlerinde şeddeli olarak (فِعّال) diye kullanırlar. Kilâblılardan birisi şu beyiti nakletmektedir:

لقد طالَ ما ثَبَّطَتْني عن صحابتي وعن حِوَجٍ قِضّاؤُها مِن شِفائِيا

"Beni uzun zamandan beri arkadaşlarımdan uzak tuttu
Ve kendilerini görmek benim için şifa olacak bir
takım ihtiyaçlarımı yerine getirmekten."(1)

(1) Beytin metni, Taberi, XXX, 16'ya göre düzeltildiği gibi, terceme buna göre yapılmıştır.

Ali (r.a) şeddesiz olarak; (كِذَاباً) diye okumuştur. Buna göre de mastardır. Ebu Ali dedi ki: Şeddeli okuyuş da, şeddesiz okuyuş da hep birlikte: "(المكاذبة): Çokça yalanlamak, yalanlamakta birbirleriyle yarışırcasına ileriye gitmek" fiilinden mastardır. el-A'şa'nın şu beyitinde olduğu gibi:

فصدقتها وكَذَبتُها والمرءُ ينفعهُ كِذَابه

"Ona doğru da söyledim, yalan da söyledim
Kişiye bazan yalan söylemesi fayda verir."

Ebu'l-Feth dedi ki: Her ikisi de aynı zamanda hem: (كَذَبَ)'nin, hem de; (كَذْب)'nin mastarıdırlar. ez-Zemahşerî dedi ki: (كِذَاباً) şeddesiz okuyuşu, (كَذَب)'in mastarıdır ve buna da şairin şu beyiti delildir:

فصدقتُها وكَذَبْتُها والمرءُ ينفعهُ كِذَابهْ

"Ona doğru da söyledim, yalan da söyledim
Kişiye bazan yalan söylemesi fayda verir."

Bu da yüce Allah'ın: "(أنبتكُم من الأرضِ نَباتاً): ***Ve Allah sizi yerden bir bitki gibi bitirmiştir"*** (Nuh, 71/17) buyruğuna benzemektedir. Yani: "(وكذبوا بآياتنا أفكَذبوا كِذَاباً): Onlar âyetlerimizi yalanladılar, âyetlerimizi birbirleriyle yarışırcasına mı yalanladılar?" Yahutta bu lafız, **"yalanlıyorlardı"** buyruğu ile nasb da edilebilir. Çünkü bu aynı zamanda şeddesiz olarak: "(كَذَبوا): Yalanladılar" anlamını da ihtiva etmektedir. Çünkü hakkı yalanlayan herbir kişi aynı zamanda yalancıdır. Çünkü onlar müslümanların değerlendirmesine göre, yalan söyleyen kimseler iseler, onlara göre de müslümanlar yalan söylüyor ise kendi aralarında karşılıklı bir yalanlama (mükâzebe) sözkonusudur.

İbn Ömer "kef" harfi ötreli ve şeddeli; (كُذَّاباً) diye; "(كاذب): Yalancı" lafzının çoğulu olarak okumuştur. Bunu da Ebu Hatim söylemiştir. Zemahşerî'ye göre bunun nasb ile gelmesi hal olmasından dolayıdır.

(الكُذَّاب) şekli tek kişi için "ileri derecede yalan söyleyen" anlamında olabilir. Mesela: "(رجل كُذَّاب): Çok yalancı bir adam" denilir. Bu da: "(حُسَّان): Çok güzel" ile; "(بُخَّال): Çok cimri" demeye benzer. Bu durumda lafız; "(كَذَّبوا): Yalanlıyorlardı" fiilinin mastarına sıfat kabul edilir. Yani onlar çok aşırı ve ileri derecede yalanladılar demek olur.

es-Sıhah'ta şöyle denilmektedir: Yüce Allah'ın: **"Âyetlerimizi de yalan-**

ladıkça yalanlıyorlardı" buyruğu şeddeli mastarlardan birisidir. Çünkü bunun mastarı "tef'il" vezninde "teklim: konuşturmak, konuşmak" gibi de gelir. "Fi'al" vezninde "kizzab" diye geldiği gibi "tavsiye" gibi "tef'ile" veznin-de de gelir, "mufa'il" vezninde de gelebilir. "(ومزّقناهم كلّ ممزّق): *Biz de onları... darmadağın ettik"* (Sebe, 34/19 buyruğunda olduğu gibi.)

"Biz ise, herşeyi sayıp yazmışızdır" buyruğundaki: "(كلّ): **Herşeyi"** lafzı **"sayıp, yazmışızdır"** fiilinin delalet ettiği mukadder bir fiil ile nasbedilmiştir. Bu da: "(وأحصينا كل شيء أحصيناه): Biz herşeyi saymışızdır, o şeyi sayıp yazmışızdır" demektir.

Ebu's-Semmal ise, mübtedâ ve merfu olmak üzere: "(وكلُّ شيءٍ): Her şey" diye okumuştur. "(كِتاباً): Yazmışızdır" buyruğunu da mastar (mef'ül-i mutlak) olarak nasb ile okumuştur. Çünkü: "(أحصينا): Saydık" fiili: "(كتبنا): Yazdık" anlamındadır. Bu da "(كتبناه كتاباً): Onu belirli bir şekilde yazdık" demek olur.

Diğer taraftan bununla kastedilen şey ilimdir. Çünkü yazılan bir şeyin unutulma ihtimali daha bir uzaktır. Şöyle de açıklanmıştır: Biz, onu melekler bilsin diye Levh-i Mahfuzda yazmışızdır. Bununla kulların yaptıkları ve buna bağlı olarak yazılan amellerinin kastedildiği de söylenmiştir. Bu da yüce Allah'ın kendilerine yazma emrini vermiş olduğu ve kullar üzerinde görevli olan meleklerden sadır olan bir yazmadır. Bunun delili de yüce Allah'ın: *"Halbuki şüphe yok ki üzerinizde bekçiler, çok şerefli yazıcılar vardır."* (el-İnfitar, 82/10-11) buyruğudur.

"İşte tadın! Artık azabtan başka bir şeyinizi arttırmayacağız" buyruğu hakkında, Ebu Berze dedi ki: Peygamber (sav)'a Kur'ân'da en ağır âyet hangisidir, diye sordum, o şöyle buyurdu: Yüce Allah'ın: **"İşte tadın, artık azabtan başka bir şeyinizi arttırmayacağız"** buyruğu; *"Derileri piştikçe azabı tatmaları için derilerini başka derilerle değiştireceğiz."* (en-Nisa, 4/56) ile *"Alevi yavaşladıkça Biz onlara alevini arttırırız."* (el-İsra, 17/97) buyruklarıdır dedi.(1)

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا ﴿٣١﴾ حَدَآئِقَ وَأَعْنَابًا ﴿٣٢﴾ وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا ﴿٣٣﴾ وَكَأْسًا
دِهَاقًا ﴿٣٤﴾ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَّابًا ﴿٣٥﴾ جَزَآءً مِنْ رَبِّكَ عَطَآءً
حِسَابًا ﴿٣٦﴾

(1) Yakın manada: İbn Kesir, *Tefsir,* IV, 465; Heysemî, *Mecma',* VII, 133 (Ebu Berze'nin sözü olarak); İbn Receb, *et-Tahvif mine'n-Nar,* s. 142. Hepsi de rivayetin "oldukça zayıf" olduğunu belirtmektedirler.

31. Şüphe yok ki, takvâ sahipleri için bir kurtuluş vardır.
32. Bahçeler ve üzüm bağları da.
33. Memeleri tomurcuklanmış yaşıt kızlar.
34. Ve dolu dolu kadehler de vardır.
35. Orada boş bir söz de işitmezler, yalan bir söz de.
36. Rabbinden amellerine uygun bir mükâfat olmak üzere.

"Şüphe yok ki, takvâ sahipleri için bir kurtuluş vardır" buyruğu ile yüce Allah, Allah'ın emrine muhalefet etmekten sakınanların mükâfatını sözkonusu etmektedir.

"(مَفازاً): **Kurtuluş"** cehennem ehlinin içinde bulundukları halden (ve yerden) kurtulmak ve umduğunu elde etmek, demektir. Bundan dolayı suyu az, geniş araziye oradan kurtuluşa yormak amacıyla: "(مفازة): Kurtuluş yeri" denilmiştir.

"Bahçeler ve üzüm bağları da" buyruğu **"kurtuluş"**un açıklamasıdır. Şöyle de açıklanmıştır: **"Şüphe yok ki takvâ sahipleri için bir kurtuluş vardır."** Muhakkak takvâ sahibleri için: "(حديقة): **Bahçe"**nin çoğulu; "(حدائقَ): **Bahçeler"** vardır. Bu da etrafı çevrilmiş bahçeye verilen isimdir. "(أحدق به): Etrafını kuşattı" denilir. "(الأعناب): **Üzümler"** demek olup, (عنب)'in çoğuludur. Bu da üzüm bağları demek olup, (bağlar anlamındaki lafız) hazfedilmiştir.

"Memeleri tomurcuklanmış yaşıt kızlar" âyetindeki: "(كواعِب): Memeleri tomurcuklanmış" lafzı; (كاعِب)'in çoğuludur. Bu da memeleri yükselip, görünmeye başlanmış olan kız demektir. (كَعَبَت الجارية تكْعُب) ile (كَعُبت تكعُب كعباً) denildiği gibi, (نَهَدت تَنْهَد نُهُوداً) de denilir (ki hepsinin anlamı kızın memeleri tomurcuklandı, tomurcuklanır şeklindedir.)

ed-Dahhak dedi ki: Bakire genç kızların, yeni oluşan memeleri gibi (memeleri olacaktır) diye açıklamıştır. Kays b. Âsım'ın şu beyitinde de bu anlamdadır:

وكمْ مِن حَصانٍ قد حَوَيْنا كريمةٍ ومِن كاعِبٍ لم تدرِ ما البؤسُ مُعْصِرِ

"Nice iffetli ve şerefli kadını biz elimizde tuttuk
Ve memeleri tomurcuklanmış, ay hali çağına yaklaşmış,
nice genç kızlar sefalet nedir bilmemiş."

"(الأتراب): **Yaşıtlar"**: Yaşları birbirine denk olanlar demektir. Bu husus daha önce el-Vakıa Sûresi'nde (57/37. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır,

tekili: (ترب)'dir.

"Ve dolu dolu kadehler de vardır." el-Hasen, Katade, İbn Zeyd ve İbn Abbas: İyice dolu kadehler demektir, diye açıklamışlardır. "(ادهقت الكأس): Kâseyi doldurdum" denilir. "(كأس دِهاق): Dolu kâse" demektir. Şair de şöyle demiştir:

ألا فاسقِنِـي صِرْفـاً سقانِـي الساقِي مِـن مائِهـا بكـأسـك الدِّهاقِ

"Dikkat et, bana katkısız içki doldur, saki bana içirdi
Onun suyundan; Senin dopdolu kâsen ile."

Hidâş b. Züheyr dedi ki:

أتانـا عامِرٌ يبغِـي قِرانَا فأشرعْنا لـه كأسـاً دِهـاقَا

"Âmir bize dengini bulur diye geldi
Biz de ona dopdolu bir kâse sunduk."

Said b. Cübeyr, İkrime, Mücahid ve yine İbn Abbas: Peşpeşe gelen kaseler diye açıklamışlardır. (ادْهَقت الحِجارة آدِّهاقاً) da buradan gelmekte olup, "taşların birbirine geçmesi ve birbirine ileri derecede kaynaşması" demektir. Buna göre, ardı arkasına gelen, birbirinin içine giren gibidir. Yine İkrime'den ve Zeyd b. Eslem'den saf ve katıksız anlamına açıkladıkları nakledilmiştir. Şair de şöyle demiştir:

لأنـتِ إلـى الفـؤادِ أحـبُّ قرباً مِن الصـادِي إلـى كأسٍ دِهاقِ

"Şüphesiz ki sen kalbe daha da yakınsın
Susamış olanın katıksız dolu kaseye yakınlığından."

Bu lafız: (دَهَق)'in çoğuludur. Bacağın kendileriyle desteklendiği iki tahta parçasına denilir.

"Kadeh"den kasıt şaraptır. İfade: (Onlara) ardı arkasına katıksız şarab takdirindedir. Bu da o şarabın sıkıldıktan sonra arıtıldığı, tasfiye edildiği manasına gelir. Bu açıklamayı el-Kuşeyri yapmıştır.

es-Sıhah'ta şöyle denilmektedir: "(أدْهَقْـت المـاء): Suyu hızlıca boşalttım" demektir. Ebu Amr dedi ki: "(الدَّهَق): Bir çeşit işkence" anlamındadır. Farsçada da buna "eşkence" denilir. el-Müberred dedi ki: "(المدهوق): Aralıksız olarak

bütün işkence türleriyle işkence yapılan kimse" demektir. İbnu'l-Arabî dedi ki: "(دَهَفْت الشيء): O şeyi kırdım ve parçaladım" demektir. (دَهْدَفْته) da aynı anlamdadır deyip, el-Hucr b. Halid'in şu beyitini nakletmektedir:

نُدَهْدِق بَضْعَ اللحم لِلبـاعِ والنَدَى وبعضُهُـم تغلـي بذمٍّ مَناقِعُهْ

"İyilik ve cömertlik olsun diye paramparça ederiz etleri
Bazılarının ise yergilerle kaynar küçük tencereleri"

"Mim" harfi ziyadesiyle: (دَهْمَقته) de onun ile aynı anlamdadır. (O şeyi kırdım ve parçaladım demektir). el-Esmai dedi ki: Bu şekliyle hoş ve rahat yenilecek şeyler anlamındadır. Yumuşak ve rahat olan herşey hakkında da kullanılır. Ömer'in: "(لو شئت أن يُدهْمَقَ لى لفعلت): Ben bana yumuşak ve güzel yemekler hazırlanmasını isteyecek olsaydım, elbetteki bunu yapardım" şeklindeki ifadeleri de bu kabildendir. (Ömer devamla dedi ki): Fakat yüce Allah bir takım kimseleri ayıplayarak şöyle buyurmuştur: *"Siz dünya hayatınızda hoşlandığınız herşeyinizi bitirdiniz ve onlardan yararlanıp durdunuz."* (el-Ahkaf, 46/20)

"Orada" cennette **"boş bir söz de işitmezler, yalan bir söz de"** buyruğundaki: "(اللغو): **Boş**"; batıl demektir. Bu da anlamsız olan ve bir kenara atılması gereken sözler demektir. Şu hadiste de bu anlamda kullanılmıştır: "(إذا قلت لصاحبك أنصت يوم الجمعة والإمام يخطب فقد لَغَوْت): Sen, cuma günü imam hutbe okurken arkadaşına: Dinle! diyecek olursan boş (bâtıl) bir söz söylemiş olursun."(1)

Çünkü cennet ehli dünyadakilerin aksine içki içecek olurlarsa, akılları değişmez ve boş (batıl) bir söz söylemezler.

"Yalan bir söz de" lafzı daha önceden (28. âyet-i kerimede) geçmiş bulunmaktadır. Yani onlar birbirlerini yalanlamazlar ve yalan bir söz de işitmezler. el-Kisai bunu: (كِذَاباً) şeklinde şeddesiz (كَذَبْت كِذَاباً)'den gelen bir mastar olarak okumuştur. Yani onlar, cennette birbirlerine yalan söylemezler. Bu iki şeklin: (للتكذيب)'in iki mastarı olduğu da söylenmiştir. Burada şeddesiz okuması ise, mastarını teşkil edecek bir fiil ile kayıtlı olmadığından (ayette belli bir şekilde okumayı gerektiren bir fiile ait bir mastar olmadığından) dolayıdır. Buna karşılık daha önceki: "(وكذّبوا بآياتنا كِذّاباً): *Âyetlerimizi de yalanladıkça yalanlıyorlardı"* (28. âyet) buyruğunda şeddeli okuması ise, fiilin mastarını ("zel" harfini) şeddeli olmakla kayıtladığından dolayıdır.

(1) *Buhari*, I, 316; *Müslim*, II, 583; *Ebu Davud*, I, 290; *Nesai*, III, 104, 188; *İbn Mace*, I, 352; *Muvatta*, I, 103; *Müsned*, II, 272, 280, 388, 393, 396...

"Rabbinden amellerine uygun bir mükâfat olmak üzere" buyruğundaki: "(جزاءً): **Bir mükâfat**" lafzı mastar (meful-i mutlak) olarak nasbedilmiştir. Çünkü: Yüce Allah, daha önce sözü edilen hususlarla onları mükâfatlandırmıştır, anlamındadır. Aynı şekilde; (عطاء) da böyledir. Çünkü **"Onlara verdi"** ile: "(جزاهم): Onları mükâfatlandırdı" aynı anlama gelir ki bu da; "(أعطاهم عطاء): Onlara mükâfatlarını verdi" demektir.

"(حِساباً): **Uygun";** pek çok demektir. Bu açıklamayı Katade yapmıştır. "(أحْسَبْت فلاناً): O kimseye artık bana bu kadarı yeter deyinceye kadar çokça verdim" anlamındadır. Şair şöyle demiştir:

ونُفْضِي وليدَ الحيِّ إن كان جائِعا ونُحْسِبُـهُ إن كانَ ليس بِجَائِعِ

"Kabilenin evladı eğer aç ise onu tercih ederiz kendimize ve eğer
Aç değilse ona; artık bu kadarı bana yeter, deyinceye kadar veririz."

el-Kutebî de şöyle demektedir: "(ونرى أصل هذا أن يعطيه حتى يقول حَسْبِي): Bizim görüşümüze göre bunun aslı, bana bu kadarı artık yeter, deyinceye kadar ona bir şeyler vermektir." ez-Zeccac dedi ki: Onlara yetecek kadar, anlamındadır. el-Ahfeş de böyle demiştir. Nitekim: "(أحسبني كذا): Bu bana yetti" denilir.

el-Kelbî de şöyle demiştir: Onları hesaba çektikten sonra bir iyiliklerine on karşılık vermiş olacaktır.

Mücahid dedi ki: İşledikleri dolayısıyla onları hesaba çekmiş olacaktır. Burada "hesab" saymak manasınadır. Yani yüce Rabbin vaadine göre, o kimseye verilmesi gereken miktarı ile sayılıp verilmiş olacaktır. Çünkü o bir haseneye karşılık on vermeyi vaadetmiştir. Kimilerine yediyüz kat vermeyi vaadettiği gibi, kimilerine sonsuz ve miktarsız olarak bir mükâfat vermeyi vaadetmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Sabredenlere de ecirleri hiç şüphesiz hesabsız verilir."* (ez-Zümer, 39/10)

Ebu Haşim "ha" harfini üstün, "sin" harfini de şeddeli olarak; (حَسَّاباً) diye "fe'âl" vezninde yani, "yetecek kadarıyla verdi" diye okunmuştur. el-Esmaî de: Şeddeli olarak: "(حَسَّبْت الرجل): Ben o adama ikram ettim" denilir demiş ve şairin şu mısraını zikretmiştir:

إذا أتـاهُ ضيفُـه يُحسِّبُـه

"Misafiri ona gelecek olursa, ona ikramda bulunur."

İbn Abbas ise "nun" ile: "(حساناً): Güzel bir şekilde" diye okumuştur.

رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمٰنِ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا
﴿٣٧﴾ يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰٓئِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ
الرَّحْمٰنُ وَقَالَ صَوَابًا ﴿٣٨﴾ ذٰلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ فَمَنْ شَآءَ اتَّخَذَ
اِلٰى رَبِّهِ مَاٰبًا ﴿٣٩﴾ اِنَّآ اَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ
مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَالَيْتَنِى كُنْتُ تُرَابًا ﴿٤٠﴾

37. "Göklerin, yerin ve onların arasında bulunanların Rabbi Rahman'dan." Onun huzurunda söz söylemeye kimsenin gücü yetmez.

38. O gün, Ruh ve melekler, saf olup ayakta duracaklar. Rahman'ın izin verdiği kimseden başkaları konuşmazlar ve doğru söylerler.

39. İşte bu, o hak gündür. O halde dileyen Rabbine bir dönüş yolu edinsin.

40. Çünkü gerçekten Biz, sizi yakın bir azab ile uyarıp korkuttuk. O günde kişi iki elinin önden yolladığına bakacak ve kâfir "Ah! Keşke ben de toprak olsaydım" diyecek.

"Göklerin, yerin ve onların arasında bulunanların Rabbi Rahman'dan" buyruğundaki: "(ربُّ): **Rabbi"** lafzını İbn Mesud, Nâfi, Ebu Amr, İbn Kesir, Yakub'dan rivayetle Zeyd, Âsım'dan rivayetle el-Mufaddal, mübtedâ olarak ref' ile: (ربُّ) diye; haberi de: "(الرحمنُ) **Rahman"** olmak üzere okumuşlardır.(1) Yahutta O, göklerin Rabbidir... anlamında olur. **"Rahman"** da ikinci mübteda olur.(2)

İbn Âmir, Yakub ve İbn Muhaysın ise her iki lafzı da (yani Rab ve Rahman lafızlarını) cer ile (kesreli) ve yüce Allah'ın: **"Rabbinden ..."** buyruğuna sıfat olarak okumuşlardır. Bu göklerin ... Rabbi olan ve Rahman olan senin Rabbinden ... bir mükâfat olmak üzere... demek olur.

(1) Bu durumda anlamı şöyle olur: "Göklerin, yerin ve onların arasındakilerin Rabbi rahmandır".

(2) Bu durumda da anlam şöyle olur: "O göklerin, yerin ve onların arasındakilerin Rabbidir, Rahmanın huzurunda söz söylemeye kimsenin gücü yetmez."

İbn Abbas, Âsım, Hamza ve el-Kisaî de: **"Göklerin ... Rabbinden"** diye sıfat olarak mecrur (kesreli) buna karşılık; "(الرحمن): **Rahman"** lafzını da mübtedâ olarak merfu okumuşlardır ki; o rahmandır demek olur.(1) Bunu Ebu Ubeyd tercih etmiş olup şöyle demiştir: En uygun okuyuş şekli budur. **"Rab"** lafzı daha önce geçen **"Rabbinden"** lafzına yakınlığı dolayısıyla cer ile okunur ve bu durumda ona sıfat olur. **"Rahman"** lafzı ise ondan uzak olduğundan ötürü mübteda olarak ref ile okunur, onun haberi de **"onun huzurunda söz söylemeye kimsenin gücü yetmez"** buyruğu olur. Yani onlar O'na ancak kendilerine izin verdiği hususta soru sorabilirler.

el Kisai dedi ki: **"O'nun huzurunda söz söylemeye"** O'nun izni bulunmaksızın şefaatte bulunmaya **"kimsenin gücü yetmez."**

"Söz söyleme (hitab)"ın söz anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani onlar O, izin vermeksizin yüce Rabbe hitab edemeyeceklerdir. Buna delil de: *"Allah'ın izni olmaksızın hiçbir kimse söz söyleyemez."* (Hud, 11/105) buyruğudur.

Yüce Allah'ın: **"O'nun huzurunda söz söylemeye kimsenin gücü yetmez"** buyruğu ile kâfirleri kastettiği de söylenmiştir. Mü'minler ise şefaat edeceklerdir.

Derim ki: Onların şefaat etmeleri de Allah'ın kendilerine izin vermesinden sonra olacaktır. Çünkü yüce Allah: *"O'nun izni olmaksızın nezninde kim şefaat edebilir"* (el-Bakara, 2/225) diye buyurduğu gibi; bir başka yerde de: *"O günde Rahmanın izin vereceği ve sözünden razı olacağı kimseninki müstesna, şefaatin hiçbir faydası olmayacaktır"* (Ta-Ha, 20/109) diye buyurmaktadır.

"O gün, Ruh ve melekler saf olup ayakta duracaklar" buyruğundaki: "(يوم): **O gün"** lafzı zarf olarak nasbedilmiştir. Yani O'nun huzurunda söz söylemeye kimsenin gücünün yetmeyeceği gün olan, o gün, Ruh ve melekler saf olup, ayakta duracaklar.

"Ruh"un mahiyeti hakkında sekiz ayrı görüş ileri sürülmüştür.

1- O, meleklerden bir melektir. İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah, Arştan sonra ondan daha büyük bir varlık yaratmış değildir. Kıyamet gününde kendisi tek başına bir saf olarak duracak, diğer melekler de bir saf halinde duracaklardır. Onun yaratılışının azameti diğer meleklerin safları gibi olacaktır.

Buna yakın bir görüş de İbn Mesud'dan nakledilmiştir. O, şöyle demiştir: Ruh; yedi semadan, yedi arzdan ve dağlardan daha büyük bir melektir. O dör-

(1) Buna göre buyrukların meâli şöyle olur: Rabbinden ... göklerin, yerin ve onların arasında bulunanların rabbinden O rahmana gelince; onun huzurunda söz söylemeye kimsenin gücü yetmez.

düncü sema tarafındadır. Her gün, yüce Allah'ı onikibin defa tesbih etmektedir. Allah herbir tesbihten bir melek yaratır. Kıyamet gününde kendisi tek başına bir saf olarak sair melekler ise bir diğer saf olarak, geleceklerdir.

2- "Ruh", Cebrail (a.s)'dır. Bunu eş-Şa'bi, ed-Dahhak ve Said b. Cübeyr ifade etmişlerdir. İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivayet edilmektedir: Arşın sağ tarafında nurdan bir nehir vardır. Yedi sema, yedi arz, yedi deniz gibidir. Cebrail, o ırmağa her gün seher vakti girip yıkanır. Nuruna nur katılır, güzelliğine güzellik, azametine azamet. Sonra silkinir, Allah onun tüylerinden düşen herbir damladan yetmişbin melek yaratır. Her gün bunların yetmişbin tanesi de el-Beytu'l-Ma'mur'a, diğer yetmişbin tanesi de Ka'be'ye girer ve kıyamet gününe kadar tekrar oralara geri dönmezler.

Vehb dedi ki: Cebrail (a.s) bütün eklemleri titrer bir halde, Allah'ın huzurunda durmaktadır. Allah, herbir titreyişten yüzbin melek yaratır. Bütün melekler, yüce Allah'ın huzurunda başlarını öne eğmiş olarak saflar halindedir. Allah, onlara konuşma iznini verdiğinde: Senden başka hiçbir ilah yoktur, derler. İşte yüce Allah'ın: **"O gün, Ruh ve melekler saf olup ayakta duracaklar. Rahmanın izin verdiği kimseden başkaları konuşmazlar."** buyruğu bunu anlatmaktadır. İşte **"ve doğru söylerler"** buyruğu da "senden başka hiçbir ilah yoktur" sözlerine işaret etmektedir.

3- İbn Abbas'tan gelen rivayete göre, Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ruh, bu âyet-i kerimede yüce Allah'ın ordularından bir ordudur. Bunlar melek değildirler, başları, elleri ve ayakları vardır, yerler ve içerler." Daha sonra: **"O gün, ruh ve melekler saf olup ayakta duracaklar"** buyruğunu okudu.(1) İşte bunlar bir ordu, diğerleri de bir ordudur. Bu, Ebu Salih ve Mücahid'in de görüşüdür. Buna göre, onlar insanlar gibi olmakla birlikte; insan olmayan Adem oğulları suretinde bir tür yaratıktırlar.

4- Bunlar meleklerin en şereflileridir. Bu açıklamayı da Mukatil b. Hayyan yapmıştır.

5- Bunlar meleklerin üzerindeki bekçilerdir. Bu açıklamayı da İbn Ebi Necih yapmıştır.

6- Bunlar Adem oğullarıdır. el-Hasen ve Katade böyle demiştir. Buna göre buyruk ruh sahibi varlıklar ... anlamında olur. el-Avfi ve el-Kurazi şöyle demişlerdir: Bu İbn Abbas'ın gizleyip açıklamadığı hususlardandır. O dedi ki: Ruh, Allah'ın Ademoğulları suretinde var ettiği yaratıklardandır. Semadan inen herbir melek ile birlikte, mutlaka o ruhtan birisi vardır.

7- Bunlar Adem oğullarının ruhları olup, bu ruhlar bir saf olarak ayağa kal-

(1) Benzer rivayetler için bk. Taberî, *Tefsir*, XXX, 23; Suyuti, *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 399-400.

kacaklar; melekler de bir saf olarak duracaklardır. Bu ise, ruhlar cesetlere geri döndürülmeden önce İki nefha (Sûra iki üfürüş) arasında olacaktır. Bu açıklamayı da Atiyye (el-Avfi) yapmıştır.

8- Ruh, Kur'ân-ı Kerim'dir. Bu Zeyd b. Eslem'in görüşüdür. O (delil olmak üzere): *"Sana da böylece emrimizden bir ruh vahyettik."* (eş-Şura, 42/52) buyruğunu okumuştur.

"(صفّاً): **Saf olup"** buyruğu bir mastardır, yani saflar halinde ayakta dikileceklerdir. Mastar da hem tekil, hem de çoğul için kullanılabilir. "Adl: adil kişi, adil kişiler" ile "savm: oruç tutan kişi, oruçlu kimseler" gibi. Ayrıca bayram gününe de "saf günü" denilir. Bir başka yerde de yüce Allah: *"Rabbin gelip meleklerle saf saf dizildiğinde"* (el-Fecr, 89/22) diye buyurmaktadır ki; bu da safların bir değil, bir çok olacaklarına delildir. Bu amellerin arzedilip, hesaba çekilme zamanında olacaktır. Bu anlamdaki açıklamayı el-Kutebi ve başkası yapmıştır.

Ruhun tek bir saf, meleklerin de tek bir saf olarak ayağa kalkacakları da söylenmiştir. Buna göre iki saf olacaklardır. Hepsinin bir tek saf olarak ayakta duracakları da söylenmiştir.

"Rahman'ın" şefaat hususunda **"izin verdiği kimselerden başkaları konuşmazlar"** şefaat etmeye kalkışmazlar **"ve doğru söylerler"** hakkı söylerler. Bu açıklamayı ed-Dahhak ve Mücahid yapmıştır. Ebu Salih: La ilahe illallah derler, demiştir. ed-Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet eder: Onlar, la ilahe illallah demiş, kimselere şefaat edeceklerdir.

"Savab: doğru"ın asıl anlamı doğru olan söz ve davranıştır. Bu: "(أصاب يصيب إصابة): İsabet etti, eder, isabet etmek"ten gelmektedir ki; "cevab"ın; "(أجاب يجيب إجابة): Cevab verdi, verir, cevab vermek"e benzemektedir.

"Konuşmazlar" ile kastedilenlerin; saf halinde duran melekler ile ruh olduğu da söylenmiştir. Bunlar, yüce Allah'ın heybetinden ve O'nun celal ve azametinden dolayı konuşmayacaklardır. Sadece **"Rahmanın"** şefaat hususunda **"izin verdiği kimseler"** konuşacaktır. Bunlar da doğru söyleyecekler, Allah'ı tevhid ve tesbih edeceklerdir.

el-Hasen, şöyle demiştir: Ruh, kıyamet gününde şöyle diyecektir: Hiç kimse Allah'ın rahmetine mazhar olmadan cennete giremeyecektir ve hiç kimse de (gerektirici) ameli olmaksızın cehennem ateşine girmeyecektir. İşte yüce Allah'ın: **"Ve doğru söylerler"** buyruğunun anlamı budur.

"İşte bu" olan ve meydana gelen **"o hak gündür. O halde dileyen Rabbine bir dönüş yolu"** salih amel ile bir dönüş **"edinsin."** Kişi sanki hayırlı bir amel işleyecek olursa, bu onu Allah'a geri çevirecek, kötü bir iş yaparsa ondan uzaklaştıracak gibi (bir anlam) taşımaktadır. Bu anlamın bir ben-

zeri Peygamber (sav)'ın şu buyruğunda dile getirilmiştir: "Hayır tümüyle Senin ellerindedir, şer ise Sana nisbet edilmez."(1)

Katade dedi ki: **"Bir dönüş yolu"** bir yol demektir.

"Çünkü gerçekten Biz, sizi yakın bir azab ile uyarıp, korkuttuk" buyruğu ile yüce Allah, Kureyş kâfirlerine ve Arap müşriklerine hitab etmektedir. Çünkü onlar; biz diriltilmeyeceğiz, diyorlardı. Azabtan kasıt da âhirette ki azaptır. Esasen gelecek olan herbir şey yakın demektir. Yüce Allah da: *"Onların onu görecekleri gün* (günün) *bir akşamından veya kuşluğundan başka durmamışlar gibi gelecek onlara"* (en-Nâziât, 79/46) diye buyurmaktadır. Bu anlamdaki açıklamayı el-Kelbi ve başkaları yapmıştır.

Katade şöyle demiştir: Bundan kasıt dünyada verilecek cezadır. Çünkü bu iki azaptan en yakın olanıdır. Mukatil: Bu Kureyş'in (ileri gelenlerinin) Bedir'de öldürüleceğini belirtmektedir.

Ancak daha kuvvetli görülen bunun, âhiret azabı olduğudur. Bu da ölüm ve kıyamettir. Çünkü kim ölürse, onun da kıyameti kopmuş demektir. Eğer cennet ehlinden ise cennette kalacağı yeri görür, eğer cehennemliklerden ise, o da horluk ve hakirlik görür. Bundan dolayı yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"O günde kişi iki elinin önden yolladığına bakacak" buyruğu, bu azabın zamanını açıklamaktadır. Yani Biz, sizi o günde gerçekleşecek yakın bir azab ile uyarıp, korkuttuk. Bu da kişinin ellerinin önden gönderdiklerine bakacağı bir gündür. Yani o gün derdiklerini görecektir.

Buyruğun; "(ينظر إلى ما قدمت): Önden gönderdiğine bakacaktır" takdirinde olup, "(إلى): e, a" edatının hazfedildiği de söylenmiştir.

Burada **"kişi"**den kasıt, el-Hasen'in açıklamasına göre mü'mindir. Yani o kendisinin bir amel işlemiş olduğunu görecektir. Kâfir ise kendisinin hiçbir ameli olduğunu görmeyecektir. Bundan dolayı toprak olmayı temenni edecektir.

Yüce Allah: **"Ve kâfir ... diyecek"** buyruğundan da, **"kişi"**den kasıt mü'min olduğu anlaşılmaktadır.

Buradaki **"kişi"** ile Ubey b. Halef ve Ukbe b. Ebi Muayt'ın kastedildiği de söylenmiştir. **"Ve kâfir ... diyecek"** ile kasıt da Ebu Cehil'dir.

Buyruğun, o günde yaptıklarının karşılığını görecek olan her kişi ve insan hakkında umumi olduğu da söylenmiştir. Mukatil dedi ki: Yüce Allah'ın: **"O gün kişi, iki elinin önden yolladığına bakacak"** buyruğu Ebu Seleme b. Abdi'l-Esed el-Mahzumi hakkında **"ve kâfir: Ah keşke ben de top-**

(1) *Müslim*, I, 535; *Tirmizi*, V, 486; *Ebu Davud*, I, 201, 202; *Nesai*, II, 130; *Müsned*, I, 102.

rak olsaydım, diyecek" buyruğu da kardeşi el-Esved b. Abdi'l-Esed hakkında inmiştir.

es-Salebi dedi ki: Ben Ebu'l-Kasım b. Habib'i şöyle derken dinledim: Burada **"kâfir"**den kasıt İblis'tir. Çünkü o, Adem'i topraktan yaratıldı diye ayıplamış, buna karşılık kendisinin ateşten yaratıldığını belirterek öğünmüştü. Kıyamet gününü görüp de Adem'in ve Adem oğullarının içinde bulundukları mükâfat ve hak ve rahmeti göreceğinde, kendisinin ise içinde bulunduğu sıkıntı ve azabı göreceğinde Adem'in yerinde olmayı temenni edecek ve "ah keşke ben de toprak(tan yaratılmış) olsaydım, diyecek"dir.

(es-Sa'lebi devamla) dedi ki: Ben bu açıklamayı el-Kuşeyri Ebu Nasra ait tefsir açıklamaları arasında gördüm.

Şöyle de açıklanmıştır: İblis, keşke topraktan yaratılmış olsaydım da ben Adem'den hayırlıyım dememiş olsaydım, diyecektir. İbn Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kıyamet günü oldu mu yeryüzü bir kösele gibi uzatılıp, yayılacak, hayvanlar, davarlar ve yırtıcı hayvanlar hep haşredilip bir araya getirilecek, sonra hayvanlar arasında kısas uygulamasına geçilecek. Öyle ki, boynuzsuz olan koyunun lehine, boynuzlu olandan boynuz vurmasının kısası dahi uygulanacaktır. Aralarında kısas bitirileceği vakit onlara; toprak olun! denilecektir. İşte o zaman kâfir: **"Ah keşke ben de toprak olsaydım"** diyecektir.

Buna yakın bir rivayet, Ebu Hureyre ile Abdullah b. Amr b. el-As (r. anhum)'dan rivayet edilmiştir. Biz bunu *"et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umuri'l-Ahira"* adlı eserimizde güzel bir şekilde kaydetmiş bulunuyoruz. Allah'a hamdolsun.

Ebu Cafer en-Nehhas, şunu zikretmektedir: Bize Ahmed b. Muhammed b. Nâfi' anlattı dedi ki: Bize Seleme b. Şebib anlattı dedi ki: Bize Abdu'r-Rezzak anlattı dedi ki: Bize Ma'mer anlattı dedi ki: Bana Cafer b. Berkan el-Cezerî haber verdi. O, Yezid b. el-Asam'dan, o Ebu Hureyre'den rivayetle dedi ki: Yüce Allah hayvan, kuş ve insan türünden bütün mahlukatı haşredecek, sonra da hayvanlara, kuşlara: Toprak olun! denilecek. İşte o vakit: **"Kâfir: Ah keşke ben de toprak olsaydım, diyecek"**

Bir takım kimseler de şöyle demiştir: **"Ah keşke toprak olsaydım"** diriltilmeseydim demektir. Bu da yüce Allah'ın: *"Keşke kitabım verilmeseydi"* (el-Hakka, 69/55) buyruğuna benzemektedir.

Ebu'z-Zinâd dedi ki: İnsanlar arasında hüküm verilip, cennetliklerin cennete, cehennemliklerin de cehenneme götürülmesi emrolunacağı vakit diğer yaratıklar ile mü'min cinlere: Toprak olunuz denilecek, onlar da toprak olacaklar. İşte bu halde onları gören kâfir kimseler: **"Ah keşke ben de top-**

rak olsaydım" diyeceklerdir.

Leys b. Ebi Süleym dedi ki: Mü'min cinler tekrar toprak olacaklardır.

Ömer b. Abdu'l-Aziz, ez-Zührî, el-Kelbî ve Mücahid şöyle demişlerdir: Mü'min cinler, bir düzlük ve genişçe bir yerde cennetin etrafında bulunacak lar, fakat içinde olmayacaklardır. Bu daha sahihtir. Daha önce buna dair açık lamalar er-Rahman Sûresi'nde (55/31-36. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulun maktadır. Onların mükellef oldukları mükâfat ve ceza görecekleri belirtilmiş tir. O halde onlar Âdem oğulları gibidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(Nebe' Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamdolsun).

Nâziât Sûresi

1-46. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de indiği hususunda görüş birliği vardır. Kırkbeş ya da kırkaltı âyet-i kerimedir.

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا ﴿١﴾ وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا ﴿٢﴾ وَالسَّابِحَاتِ
سَبْحًا ﴿٣﴾ فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا ﴿٤﴾ فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا ﴿٥﴾ يَوْمَ
تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ ﴿٦﴾ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ ﴿٧﴾ قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ
﴿٨﴾ أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ ﴿٩﴾ يَقُولُونَ أَإِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي
الْحَافِرَةِ ﴿١٠﴾ أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةً ﴿١١﴾ قَالُوا تِلْكَ إِذًا كَرَّةٌ
خَاسِرَةٌ ﴿١٢﴾ فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿١٣﴾ فَإِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ ﴿١٤﴾

1. Andolsun şiddetle söküp çıkaranlara,
2. Yumuşaklıkla çıkaranlara,
3. Dalıp, yüzenlere,
4. Alelacele koşanlara,

5. Herbir işi yürütmekle görevlilere...
6. O gün, sarsan, sarsacak,
7. Arkasından onu Râdife izleyecek.
8. O gün, titreyecek kalbler vardır;
9. Gözleri zilletle bakacaktır.
10. "Biz, sahiden biz mi tekrar hayata döndürüleceğiz?" derler.
11. "Çürümüş, dağılmış kemikler olduktan sonra mı?"
12. "Böyle ise bu, ziyanlı bir dönüştür" dediler.
13. Halbuki o, ancak bir tek haykırıştır.
14. Ansızın hepsi toprağın üzerinde, dipdiri çıkıverirler.

"Andolsun şiddetle söküp çıkaranlara" buyruğundan itibaren yüce Allah, sözünü ettiği bu hususlarla kıyametin gerçek olduğuna yemin etmektedir.

"Söküp çıkaranlar", kâfirlerin ruhlarını şiddetle söküp çıkaran meleklerdir. Bu açıklamayı Ali (r.a) yapmıştır. İbn Mesud, İbn Abbas, Mesrûk ve Mücahid de böyle demişlerdir: Bunlar Âdem oğullarının canlarını şiddetle söküp çıkartan meleklerdir.

İbn Mesud dedi ki: Bu buyrukla kâfirlerin canlarını kastetmektedir. Ölüm meleği, cesetlerinden herbir kılın altından, tırnakların altından, ayakların dibinden tıpkı bir demir çubuğunun nemli yünden çekilip çıkartılması gibi, kâfirlerin canlarını, cesetlerinden öylece çıkartır. Sonra bunu tekrar sokar, yani o canlarını bedenlerine geri döndürür, sonra tekrar söküp çıkarır. İşte kâfirlere yapacağı uygulama böyle olacaktır. İbn Abbas da böyle açıklamıştır.

Said b. Cübeyr dedi ki: Önce ruhları alınır, sonra tekrar batırılır, sonra yakılır, sonra da cehennem ateşine atılır.

Şöyle de açıklanmıştır: Kâfir, kendi canını vücudundan sökülüp alınması halinde adeta batıyormuş gibi görür.

es-Süddî dedi ki: **"Andolsun ... söküp çıkaranlara"** buyruğu ile kastedilen, göğüslerde boğulma zamanındaki canlar yani "nefisler"dir. Mücahid: Maksat canların çıkmasını sağlayan ölümdür.

el-Hasen ve Katade: Bunlar bir ufuktan öbür ufuğa giden yıldızlardır. Bu da Arapların: "(نَزَع اليه): Ona gitti" tabirlerinden yahutta: "(نَزَعَت الخيل): Atlar koştu" ifadelerinden alınmıştır. "(غَرْقاً): **Şiddetle"** lafzı da batar "kaybolur ve bir ufuktan öbür ufuğa gidip doğar" demektir. Ebu Ubeyde, İbn Keysân ve el-Ahfeş de böyle açıklamıştır.

"Söküp, çıkaranlar"ın ok atan yaylar olduğu da söylenmiştir ki; bu açıklamayı Ata ve İkrime yapmıştır. **"Şiddetlice"** ise batırarak (yerleştirerek) an-

lamındadır. Okun yayda batırılması ise alabildiğine geriye doğru demir ucuna ulaşıncaya kadar gerilmesi demektir. "(أغرق في القوس): (Oku) yayda batırdı" tabiri onu gerebildiği kadar gerdi, anlamındadır. Bu da yayın, okun yerleştirildiği kısmının, okun ucuna kadar ulaşması ile olur. (Aynı kökten gelen) "istiğrâk" da bir şeyi tam anlamıyla kapatmak ve kuşatmak demektir. Yumurtanın içerdeki zarına da -aynı kökten gelmek üzere-; (غرقىء) denilir.

Maksadın ok atan gaziler olduğu da söylenmiştir.

Derim ki: Bu ve bundan bir önceki görüş aynıdır. Çünkü yaylara yemin edildiği takdirde maksat, büyüklüklerine dikkat çekmek maksadı ile ok atanlardır. Bu da yüce Allah'ın: *"Andolsun harıl harıl koşan atlara"* (el-Âdiyât, 100/1) buyruğunu andırmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Burada "iğrâk: şiddetle söküp çıkarmak" ile çıkarmakta en ileri dereceye varmayı kastetmiştir ki; bu da bu lafzın bütün tevil şekilleri hakkında uygun bir açıklamadır.

Kastedilenin otlaklardan uzaklaşıp, kaçan yabani hayvanlar olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı Yahya b. Sellâm nakletmiştir. "(غرقاً): **Şiddetlice"** lafzı ise, uzaklaşmakta oldukça ileri gitmek demek olur.

"Yumuşaklıkla çıkaranlara" buyruğu hakkında İbn Abbas dedi ki: Bununla mü'minin nefsini yumuşak bir şekilde; devenin ayağındaki bukağının çözülmesi gibi kolaylıkla alan melekleri kastetmektedir. Bu görüş; el-Ferrâ'dan da nakledilmiş olup, ayrıca şöyle demiştir: Benim Araplardan duyduğum onların: "(أنشطت): Kolaylıkla serbest bırakıldı, çıkarıldı" ile: "(كأنما أنشط من عقال): Sanki bağı çözülmüş gibi oldu (rahatladı)" diye tabirler kullanmaları şeklindedir. (Devenin) bağlanmasını anlatan "rabt" ile "neşt" aynı şeylerdir. "Râbıt" ile "nâşit" aynı anlamdadır. Devenin ön ayağının iple bağlanmasını anlatmak üzere; (فقد نشطته) denilir. Bu işi yapan kimseye: (ناشط) denilir. Bu bağ çözülecek olursa; "(فقد أنشطته): O devenin bağını çözdüm" denilir, bu işi yapana da; (مُنْشِط) denilir.

Yine, İbn Abbas'tan şöyle dediği nakledilmiştir. Bunlar, ölüm esnasında (bedenden) dışarıya çıkmak için sevinen, mü'minlerin canlarıdır. Çünkü ölüm halinde olan herbir mü'mine ölmeden önce mutlaka cennet gösterilir. Orada, Allah'ın kendisi için hazırlamış olduğu eşlerini ve Huru'l-'Înden zevcelerini görür. Hepsi de onu oraya davet ederler. O bakımdan canı çıkıp da onlara gitmek üzere şevk duyar.

Yine ondan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bununla okun üzerinde bağlanan özel sinirlerin (kirişin) şiddetle çekilmesi gibi çekilen, kâfirlerle münafıkların canlarını kastetmektedir. Yay kirişlerinin yapımında kullanılan sinire -harekeli olarak-. (العَصَب) denilir. Bunun tekili: (عَصَبَة)'dir. Aynı kökten

olmak üzere: "(عَقَبَ السهم والقدح والقوس عَقْباً): O, siniri okun ve yayın üzerine bağladı" denilir. "(النشط): Süratle, hızlıca çekmek" anlamındadır. Üçkur düğümü gibi çekilmesi halinde kolaylıkla çözülen düğüme: (الأنشوطة) denilmesi buradan gelmektedir. Ebu Zeyd dedi ki: "(نشطت الحبل أنشِطه نَشْطاً): İpe düğüm attım, atıyorum" denilir. "(أنشطته): Onu çözdüm" demektir. "(أنشطت الحبل): Çözülünceye kadar ipi uzattım" demektir.

el-Ferra şöyle demektedir: "(أنشِط العقال): Düğüm çözüldü"; "(نُشِط): İpi ellerine bağladı" demektir.

el-Leys dedi ki: "(أنشطته بأنشوطة وأنشوطتين): Onu bir ve iki düğüm ile sağlamlaştırdım, bağladım" demektir. "(أنشطت العِقال): Düğümünü çektim o da çözüldü" demektir. Yine o şöyle demiştir: (نشط)'nin, (أنشط) anlamında iki ayrı söyleyiş olduğu da söylenir.

İşte buna binaen İbn Abbas'ın ilk olarak zikredilen görüşü doğru bir açıklama olur. Yine ondan (İbn Abbas'tan) gelen rivayete göre; **"Yumuşaklıkla çıkaranlar** (en-nâşiât)" nerede olursa olsun, Allah'ın emrini yerine getirmek üzere şevkle gidip gelen melekler demektir. Hem ondan hem Ali (r.a)'dan şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Bunlar deri ile tırnaklar arasından kâfirlerin canlarını şiddetlice, hızlıca çekip alan meleklerdir ve sonunda onların canlarını iç taraflarından gam ve keder ile hızlıca çekerler, tıpkı yünün demir çubuktan kurtarılması gibi canları çıkarılır.

Bu lafız da "şiddetlice çekmek" anlamında: (النَّشْط)'den gelir. "(نَشَطْت الدلو أنشِطُها وأنشُطها): Kovayı çektim, çekiyorum" denilir. el-Esmai şöyle demiştir: "(بئر أنشاط): Dibi derin olmadığı için kovanın bir defa çekiş ile yukarı çıkarıldığı kuyu" demektir. Bir kaç defa çekilmedikçe kovası çıkarılmayan kuyuya da: (بئر نَشوط) denilir.

Mücahid dedi ki: Bu, insanın canını çekip çıkaran ölümdür. es-Süddî: Canların, ayaklardan çekilmeye başlamasıdır.

Bir diğer görüşe göre **"şiddetle söküp çıkaranlar,"** gazilerin elleri ya da onların canlarıdır. Bunlar okları yerlerine yerleştirmek suretiyle yaylarını çekerler (gererler). At ve develerin kaçmasın diye bağlandıkları iplerin çekilip çözülmesini anlatmak için de bu isim (nâziât) kullanılır.

İkrime ve Ata dedi ki: Bunlar okları geri doğru çeken iplerdir (yay kirişleridir). Yine Ata, Katade, el-Hasen'den ve el-Ahfeş'den şöyle dedikleri nakledilmiştir: Bunlar bir ufuktan diğerine gidip gelen yıldızlardır. *es-Sıhah*'ta da böyle denilmiştir.

"Yumuşaklıkla çıkaranlara" bir beldeden diğerine giden bir öküz gibi, bir burçtan öbürüne geçen yıldızlar demektir. Kederler de kişiyi alıp götürürler. Himyân b. Kuhâfe de şöyle demiştir:

أمْسَتْ همومي تسْتَبِطُ المَنَاشِطا الشَّامَ بي طوراً وطَوْراً واسِطا

"Kederlerim artık beni bir beldeden bir diğerine alıp gidiyor
Kimi zaman beni Şam'a götürüyor, kimi zaman Vâsıt'a alıp gidiyor."

Ebu Ubeyde ve Ata şöyle demişlerdir: "(الناشطات): **Yumuşaklıkla çıkaranlar**" bir beldeden diğerine geçen yabani hayvanlar demektir. Nitekim keder ler de insanları bir beldeden diğerine alıp götürür. Daha sonra da Himyân'ın az önce geçen beytini zikretmektedir.

"Şiddetle söküp çıkaranlar" buyruğunun kâfirler; **"yumuşaklıkla çıkaranlar"** buyruğunun mü'minler hakkında olduğu da söylenmiştir. Yani melekler mü'minin ruhunu yumuşak bir şekilde alır. **"Nez'"** şiddetle çekmek **"neşt"** de yumuşaklıkla çekmek demektir.

Her ikisinin de kâfirler hakkında olduğu ve bunlardan sonraki iki âyetin dünyadan ayrılış halinde mü'minler hakkında olduğu da söylenmiştir.

"Dalıp yüzenlere" buyruğu hakkında Ali (r.a) dedi ki: Bunlar, mü'minlerin canlarını alıp yüzen meleklerdir. el-Kelbî dedi ki: Bunlar, kimi zaman suya gömülen, kimi zaman üstüne çıkan yüzücü kimse gibi mü'minlerin canlarını alan meleklerdir. Onların canlarını kolay bir şekilde ve incitmeksizin usul usul çekerler. Sonra dinleninceye kadar onu bırakırlar.

Mücahid ve Ebu Salih dedi ki: Bunlar, yüce Allah'ın emrini çabucak yerine getirmek için semadan inen meleklerdir. Nitekim hızlıca yürüyen asil ata, çabucak ve hızlıca koşacak olursa "sâbih: yüzücü" denilir. Yine Mücahid'den şöyle dediği nakledilmiştir: Melekler inişlerinde ve yükselişlerinde yüzerler. Yine ondan nakledildiğine göre, "yüzenler" Âdem oğullarının ruhlarında yüzen ölümdür. Bunların, gazilerin atları olduğu da söylenmiştir. Antere şöyle demiştir:

والخيلُ تعلَمُ حين تَسْـ سَبَحُ في حِياضِ الموتِ سَبْحا

"Ve atlar bilirler, ölüm havuzlarında
Alabildiğine yüzdüklerinde."

İmruu'l-Kays da şöyle demiştir:

مِسَحٌّ إذا ما السابحاتُ على الوَنَى أثَرْنَ غُباراً بالكَديد المُرَكَّلِ

"Hızlıca koşan atlar (yorgunluktan) yavaşça yürüyüp
Sert zeminlerde bile toz çıkardıklarında; benim bu atım hızlıca koşup gider."

Katade ve el Hasen: Bunlar yörüngelerinde yüzen yıldızlar demektir, demiştir. Güneş ve ay da böyledir. Yüce Allah da şöyle buyurmuştur: *"Hepsi de birer yörüngede yüzerler."* (Yâsîn, 36/40)

Ata, sözü edilenler suda yüzen gemilerdir, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: **"Yüzenler"** çıktıkları vakit yüce Allah'a ve onun rahmetine kavuşmaya şevk duyarak yüzen mü'minlerin ruhlarıdır.

"Alelacele koşanlara" buyruğu hakkında Ali (r.a) dedi ki: Bunlar, vahyi, peygamberlere şeytanlardan önce ulaştıran meleklerdir. Mesruk ve Mücahid de böyle demişlerdir. Yine Mücahid ile Ebu Ravk'dan nakledildiğine göre; bunlar hayır ve salih amel işlemekte Âdem oğlunu geçen meleklerdir.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu melekler, Âdemoğlunu salih amel hususunda ileri geçerek hemen onu yazıverirler. Yine Mücahid'den insanı geçip geride bırakan ölümdür, dediği nakledilmiştir.

Mukatil: Mü'minlerin canlarını alelacele cennete ulaştıran meleklerdir, demiştir. İbn Mesud da şöyle demiştir: Bunlar, kendi ruhlarını kabzeden melekleri gördüklerinde, karşılaştıkları sevindirici haller sebebiyle yüce Allah'a ve O'nun rahmetine kavuşmak şevki ile meleklere hızlıca koşuşan mü'minlerin canlarıdır. Benzer bir açıklama er-Rabi'den nakledilmiştir. O şöyle demiştir: Ölüm halinde çıkmakta acele eden canlardır.

Katade, el-Hasen ve Ma'mer de şöyle demiştir: Bunlar aldıkları yol itibariyle kimisi diğerini geçen yıldızlardır.

Ata: Cihada çabucak koşan atlardır, diye açıklamıştır. Bir başka açıklama da şöyledir: **"İleri geçenler"**in cennete ya da cehenneme bedenlerden önce giden ruhlar olma ihtimali de vardır. Bu açıklamayı el-Maverdî yapmıştır.

el-Cürcânî de şöyle demiştir: "(فالسابقات): **Alelacele koşanlara"** buyruğunda "fe" getirilmesi ikinci kelimenin bir önceki kelime ile aynı kökten gelmesinden dolayıdır ki: "(واللائي يسبحن فيسبقن): Ve yüzüp alelacele gidip çabuk ulaşanlara" anlamındadır. Nitekim: "(قام فذهب): Kalktı da gitti" denilir. Bu ifadede kalkmanın gidişin sebebi olması gerekir. Eğer: "(قام وذهب): Kalktı ve gitti" denilecek olursa kalkmak gidişe sebeb olmaz.

"Her işi yürütmekle görevlilere" buyruğu ile ilgili olarak el-Kuşeyri: Müfessirler kastedilenlerin melekler olduğunu ittifakla kabul etmişlerdir, demektedir.

el-Maverdî dedi ki: Bu hususta iki görüş vardır. Birincisine göre, bunlar meleklerdir. Bu cumhurun (büyük çoğunluğun) görüşüdür. İkinci görüşe gö-

re, bunlar yedi gezegendir. Bu görüşü de Halid b. Ma'dân, Muâz b. Cebel'den, nakletmektedir. Gezegenlerin işleri(nin) yürüt(ül)mesi (tedbiri) de iki şekilde açıklanmıştır. Bu açıklamanın birincisine göre, bunların doğuş ve batışlarının düzenlenmesidir. İkinci görüşe göre, bunların tedbiri, yüce Allah'ın onlar hakkında hükmettiği hallerin değişmesi, demektir.

Yine el-Kuşeyrî de bu görüşü *Tefsir*'inde nakletmiş ve yüce Allah'ın, âlemin işlerinin yürütülmesiyle ilgili pek çok hususu yıldızların hareketleri ne bağlı olarak gerçekleştirdiğini, bundan dolayı işlerin yürütülmesi (tedbiri) Allah'tan olsa bile, tedbir yıldızlara izafe edilmiştir. Tıpkı bir şeyin kendisine yakın olan bir diğer şeyin adı ile adlandırılması gibi.

İşleri yürütenler'den maksadın melekler olduğu görüşüne göre, onların işleri yürütmesi, helal ve haram hükümleri ile bunlara dair açıklayıcı hükümleri indirmeleridir. Bu açıklamayı İbn Abbas, Katade ve başkaları yapmıştır. Bu da, esası itibariyle yüce Allah'a ait bir iştir; fakat bu emirleri indirenler melekler olduğundan dolayı bu iş onlara izafe edilmiş bulunmaktadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Onu Ruhu'l-emin indirdi."* (eş-Şuarâ, 26/193) Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: *"Muhakkak ki o, onu Allah'ın izniyle kalbine ... indirmiştir."* (el-Bakara, 2/97) Bununla Cebrail (a.s)'ı, Muhammed (sav)'ın kalbine indirdiği kastedilmektedir. Onu indiren ise yüce Allah'tır.

Ata, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: **"Herbir işi yürütmekle görevlilere"** buyruğu şu demektir: Melekler; rüzgarlar, yağmurlar ve daha başka yeryüzünün çeşitli hallerini yürütmekle görevlendirilmişlerdir. Abdu'r-Rahman b. Sâbât dedi ki: Dünya işlerinin yürütülmesi dört meleğe verilmiştir. Cebrail, Mikail ve adı Azrail olan "Ölüm meleği" ile İsrafil'dir. Cebrail rüzgarlarla ve (yerin ve göklerin görünmeyen) orduları ile görevlidir. Mikâil yağmur ve bitki ile görevlidir. Ölüm meleği karada ve denizde canları almakla görevlidir. İsrafil ise onların üzerine gerekli emirleri indirir. Melekler arasında İsrafil'den daha yakın kimse yoktur. Onun ile Arş arasında beş yüz yıllık mesafe vardır.

Bir diğer görüşe göre, onlar Allah'ın kendilerine tarif ettiği birtakım işleri görmekle görevlendirilmişlerdir.

Sûrenin başından buraya kadar, yüce Allah'ın kendilerine yemin ettiği hususlar zikredilmektedir. Yüce Allah, yarattıklarından dilediğine yemin edebilir. Ancak bizim yüce Allah'ın adından başkası ile yemin etmek hakkımız yoktur.

Yeminin cevabı hazfedilmiştir. Sanki yüce Allah, şöyle buyurmuş gibidir: Andolsun şiddetle söküp çıkaranlara, şuna ve şuna ki, siz mutlaka öldükten sonra diriltilecek ve hesaba çekileceksinizdir. Bunun (yeminin cevabının) haz-

fedilmesinin sebebi ise, dinleyenlerin manayı bilmeleridir. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır. Buna da yüce Allah'ın: **"Çürülmüş, dağılmış kemikler olduktan sonra mı"** buyruğu delil teşkil etmektedir. Bunun onların: **"Çürümüş, dağılmış kemikler olduktan sonra mı"** diriltileceğiz? sözlerine bir cevab gibi olduğu görünmüyor mu? Bundan dolayı yüce Allah **"çürümüş, dağılmış kemikler olduktan sonra mı?"** diye buyurmakla yetinmiştir.

Kimileri de şöyle demiştir: Yemin, yüce Allah'ın: *"Şüphe yok ki bunda korkan kimseler için elbette bir ibret vardır."* (26. âyet) buyruğu için yapılmıştır. Tirmizi b. Ali'nin tercih ettiği görüş budur. Yani Benim anlatmış olduğum kıyamet günü ve Musa ve Firavun'un kıssasında *"korkan kimseler için elbette bir ibret vardır"* demektir.

Fakat İbnu'l-Enbârî'nin söylediklerine göre yeminin sûrede açık ve görünür bir şekilde anılmış bir hususa yapılması, daha önce kendisinden sözedilmemiş bir şeye yapılmasından daha uygundur. Çünkü bu, çirkin bir şekil olur, zira her ikisi arasında geçen ifadeler oldukça uzamış bulunmaktadır.

Yeminin cevabının: *"Musa'nın haberi geldi mi sana"* (15. âyet) buyruğu olduğu da söylenmiştir. Çünkü: ...gelmiş bulunmaktadır demektir. **"O gün sarsan sarsacak"** buyruğunun: "(لَيوم ترجُف): Elbetteki o gün sarsacak" takdiri ile cevabı teşkil ettiği ve "lâm" harfinin hazfedildiği de söylenmiştir.

Bir diğer açıklamaya göre, buyruklarda takdim ve tehir vardır. İfade: O gün sarsan sarsacak, arkasından onu Râdife izleyecek. Andolsun şiddetle söküp çıkaranlara... takdirindedir.

es-Sicistânî dedi ki: Bunun takdim ve tehir türünden olması mümkündür. Sanki: "Ansızın hepsi toprağın üzerinde dipdiri çıkıverirler. Andolsun şiddetle söküp çıkaranlara..., buyrulmuş gibidir.

İbnu'l-Enbari: Bu yanlıştır demiştir. Çünkü (14.) âyetin başına gelen "fe" harfi ile söze başlanılmaz. En uygunu birinci açıklama şeklidir.

Yine denildiğine göre, yemin, cehennemliklerin kalblerinin titremesi, gözlerinin zilletle bakmasınadır. "(يومَ ترجُف الراجفة): **O günde sarsan sarsacak"** buyruğundaki "gün" lafzı bu anlama binaen nasb ile gelmiştir. Ancak yemin bunun hakkında da değildir.

ez-Zeccac dedi ki: Buyruk, sarsanın sarsacağı günde titreyecek kalpler vardır demektir.

Bu "zikret" takdiri ile nasbedildiği de söylenmiştir.

"(ترجُف): **Sarsacak"** buyruğu "sarsılan" demektir. "(الراجفة): **Sarsan"** da: "Kendisi sarsılan" demektir. Bu açıklamayı Abdurrahman b. Zeyd yapmıştır ve şöyle demiştir: Bu da yeryüzüdür. **"Râdife"** de kıyamettir.

Mücahid ise: **"Sarsan"** (kıyamet)in zelzelesi, sarsıntısıdır, demiştir. **"Arkasından onu Râdife izleyecek"**den kasıt da (birinci) üfürüştür. Yine ondan, İbn Abbas, el-Hasen ve Katade'den bu ikisinin iki çığlık, yani iki üfürüştür, dedikleri nakledilmiştir. Birinci üfürüşte, yüce Allah'ın izniyle herkes ölecek, ikincisinde ise yüce Allah'ın izniyle herkes diriltilecektir.

Hadis-i şerifte Peygamber (sav)'ın: "İkisi arasında kırk yıl vardır" diye buyurduğu vârid olmuştur.(1)

Yine Mücahid şöyle demiştir: **"Râdife"** semanın çatlayacağı, yerin ve dağların kaldırılıp bir defa silkeleneceği zaman olacaktır ki; bu da zelzele (kıyamet sarsıntısın)dan sonradır.

"Sarsan"ın yeryüzünü sarsacağı **"Râdife"**nin ise bütün arzları yok edecek bir diğer sarsıntı olduğu da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Sûra üfürülmesine dair yeterli açıklamalar daha önceden en-Neml Sûresi'nde (27/87-90. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Sarsma, sarsılma"nın asıl anlamı hareket etmektir. Yüce Allah da: "(يوم ترجفُ الأرض): *O günde yer sarsılır."* (el-Müzzemmil, 73/14) diye buyurmuştur. Ancak buradaki: "recfe: sarsıntı" sadece hareket etmek anlamından gelmemektedir. Bu, Arapların "(رجَف الرعد يرجُف رَجْفاً ورَجيفاً): Gök gürledi, gürler, gürlemek" ifadelerinden gelmektedir ki, hem sesi, hem hareketi ortaya çıktı, anlamındadır. Sesler birbirine karıştığı insanlar dalıp gittikleri için asılsız ve uydurma haber ve dedikodulara; (الأراجيف) adının verilmesi de buradan gelmektedir. Şair de şöyle demiştir:

أبـالأراجيف يـابـن اللـؤم تُوعِدني وفي الأراجيف خِلـتُ اللـؤمَ والخَوَرَا

"Ey kınamanın oğlu, sen beni asılsız dedikodularla mı tehdit ediyorsun?
Ve zannederim asılsız dedikodularda bayağılık ve güçsüzlük saklıdır."

Ubey b. Ka'b'dan rivayete göre Rasûlullah (sav) gecenin dörtte biri geçti mi kalkar, sonra şöyle buyururdu: "Ey insanlar! Allah'ı anınız. Çünkü o sarsan gelmiştir, arkasından onu Râdife izleyecektir. Ölüm, muhtevasındaki şeylerle birlikte gelmiş bulunmaktadır."(2)

"O gün titreyecek" İbn Abbas ve genel olarak bütün müfessirlere göre, korkan ve titreyen **"kalpler vardır."** es-Süddi: Yerlerinden kopup gidecek kalpler, diye açıklamıştır. Bunun bir benzeri yüce Allah'ın: ***"O vakit kalpler***

(1) *Buhari,* IV, 1813, 1881; *Müslim,* IV, 2270.
(2) Hakim, *Müstedrek,* II, 457, 558; *Tirmizi,* IV, 636; *Müsned,* V, 136.

gam ve kederle dolu olarak gırtlaklara kadar gelip dayanacaktır." (el-Mu'min, 40/18) buyruğudur.

el-Müerric: Huzursuz ve kararsız, yerinde durmayıp çalkanıp duran (kalbler) diye açıklamıştır. el-Müberred, çalkanan, hareket edip duran diye açıklamıştır. Manalar birbirlerine yakındır. Maksat, kâfirlerin kalpleridir.

"(وَجَفَ القلب يجِف وجِيفاً): Kalb çalkalanıp durdu, çalkalanır" denilir. -Vezin ve anlam itibariyle-: (وَجَب يَجِب وَجِيباً) demeye benzer. Koşmaları sırasında atın ve devenin hareketlerini (tarzlarını) anlatmak üzere kullanılan (وجيف الفرس والناقة) de buradan gelmektedir. (الإيجاف) ise "bineğin hızlıca yürümesini sağlamak" demektir. Şair de şöyle demiştir:

بُـدِّلْنَ بعـد جِرةٍ صَرِيفًا وبعـد طولِ النَّفَسِ الوجِيفَا

"Önceleri geviş getiriyorlarken bu sefer hırıltıları çıkmaya başladı
Uzunca nefes alıyorlarken hızlıca yürümeye başladılar."

"Kalbler," mübtedâ olarak merfudur. **"Titreyecek"** anlamındaki lafız da onun sıfatıdır. **"Gözleri zilletle bakacaktır"** ifadesi de onun haberidir. Yüce Allah'ın: *"Mü'min bir köle elbette müşrik bir erkekten daha hayırlıdır."* (el-Bakara, 2/221) buyruğunda olduğu gibi.

"Zilletle bakacak" lafzı göreceklerinin dehşetinden ötürü kırık ve zelil düşmüş olacaklar, demektir. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: *"Gözleri önlerine eğilmiş, kendilerini de bir zillet kaplamış olarak"* (Nûn, 68/43) buyruğudur. Buyruk; "o kimselerin gözleri" anlamında olup muzaf hazfedilmiştir.

"Biz, sahiden biz mi tekrar hayata döndürüleceğiz? derler." Yani öldükten sonra dirilmeyi yalanlayıp, inkâr eden bu kimselere, sizler öldükten sonra diriltileceksiniz, denildiğinde inkâr ve hayret ile: Biz, öldükten sonra tekrar işin başına döndürülecek ve ölümden önceki halimiz gibi yeniden diriltilmiş mi olacağız? derler. Bu da onların söyleyecekleri belirtilen: *"... Biz mi yeniden yaratılıp, diriltileceğiz?"* (el-İsrâ, 17/49) buyruğuna benzemektedir.

(رجع فلان في حافرته) ile (على حافرته) denilir ki "geldiği yere geri döndü" demektir. Bu açıklamayı Katade yapmıştır. İbnu'l-A'râbî de şu beyiti zikretmektedir:

أحافِـرةً علـى صَلَـعٍ وشَيْبٍ مَعَـاذَ اللّـهِ مِـن سَفَـهٍ وعارِ

"Benim saçlarım dökülüp, ağardıktan sonra mı eski halime döneyim?
Böyle bir beyinsizlikten ve utançtan Allah'a sığınırım."

Şair şunu demek istiyor: Ben, saçlarım ağırdıktan ve döküldükten sonra, o gençlik dönemlerindeki kadınlar hakkında söylenmiş gazellere ve onlara meyletme haline mi geri dönecek mişim?

"(رجع على حافرته): Geldiği yola geri döndü" denilir. Arapların bir meselinde de: (النقدُ عند الحافرة) denilir ki; Yakub bunu "tenkit ilk söylenen söz ile birlikte gelir" diye açıklamıştır. "(ألتقى القوم فاقتتلوا عند الحافرة): O kimseler, daha önceden ilk karşılaştıkları yerde birbirleriyle çarpıştılar" denilir. (الحافرة) lafzının, "dünya" anlamında olduğu da söylenmiştir. Bizler, tekrar dünyaya geri döndürülecek, önceden olduğu gibi hayat mı bulacağız? demek olur. Şair de şöyle demiştir:

آليتُ لا أنساكُمُ فاعلَمُوا حَتّى يُردَّ الناسُ في الحافِرَهْ

"Bilin ki sizi unutmamaya yemin ettim ben,
Tekrar insanlar dünyaya geri döndürülmedikçe."

Bu lafzın, insanların kabirlerinin kendisinde kazıldığı yer, anlamında olduğu da söylenmiştir. Buna göre bu lafız: "(المحفورة): Kazılmış olan" anlamındadır.[1] Nitekim yüce Allah'ın: "(ماء دافق): ***Atılıp, dökülen bir sudan***" (et-Târık, 86/6) buyruğu ile: "(عيشة راضية): ***Hoşnud olan bir yaşayış***" (el-Karia, 101/7) buyrukları da bu türdendir. Yani bizler, kabirlerimize diri olarak mı geri döndürüleceğiz? Bu açıklamayı Mücahid, el-Halil ve el-Ferrâ yapmıştır.

Yeryüzüne "el-hâfira" adının veriliş sebebinin "el-havâfir" (diye bilinen tırnaklıların) karargahı oluşundan dolayıdır. Tıpkı (ayak demek olan) "kadem"in, -yerin üzerinde olduğu için- "arz" diye adlandırılması gibi. Bizler, ölümden sonra tekrar dünyaya geri dönüp ayaklarımız üzerinde, orada yürüyecek miyiz, demek olur.

İbn Zeyd: el-Hâfira cehennem ateşi demektir, demiş ve: "Böyle ise bu ziyanlı bir dönüştür" buyruğunu okumuştur.

Mukatil ve Zeyd b. Eslem de şöyle demişlerdir: Bu cehennem ateşinin isimlerindendir. İbn Abbas dedi ki: el-Hâfira Arap dilinde "dünya" demektir.

Ebu Hayve bu kelimeyi "elif"siz olarak (الحَفِرة) diye (الحافر)'ın medsizi ola-

(1) el-Hâfira, kip olarak ism-i fail (ve "kazıyıcı" demek) olmakla birlikte, ism-i mef'ûl anlamındadır. Benzer olarak gösterilen ayet-i kerimelerdeki "dâfik" ve "râdiye" lafızları da aynı durumdadır.

rak okumuştur. Bu şeklin, barındırdığı ölülerin cesetleri dolayısı ile kokuşmuş yer, anlamında olduğu söylenmiştir ki; bu da Arapların içten ve dıştan kir tabakası oluşmuş bir kimsenin dişleri hakkında kullanılan: (حَفِرت أسنانُه) tabirinden gelmektedir. Nitekim kökleri bozulmuş olan dişler hakkında kullanılan: "(في أسنانه حَفَر، وقد حَفَرَت تحفِر حَفَراً): Diş köklerinde çürüme vardır, çürümüştür, çürümektedir" denilir. Tıpkı (كسر يكسِر كسراً) gibidir. Esedoğulları da harekeli olarak: (في أسنانه حَفَر) derler. Mazi fiil olarak: (قد حفِرت) diye kullanırlar. "(تعِب تعباً): Yoruldu, yorulmak" gibi. Ancak bu, iki söyleyişin kötü olanıdır. Bu açıklamayı (el-Cevherî) *es-Sıhah*'ta yapmıştır.

"Çürümüş, dağılmış kemikler" çürüyüp gitmiş ve darmadağın olmuş kemikler **"olduktan sonra mı?"**

"(نخِرَ العظم): Kemik çürüyüp, dağıldı" denilir. "(عظام نخِرة): Çürüyüş, dağılmış kemikler" denilir. Medineli, Mekkeli, Şamlı ve Basralıların çoğunluğu da böyle okumuştur. Ebu Ubeyd de bunu tercih etmiştir. Çünkü bizler **"kemikler"**in sözkonusu edildiği nakledilen rivayetlere baktığımızda bunlarda bu lafzın "elif"siz olarak kullanıldığını ve "elif"li olarak kullanılmadığını tesbit etmiş bulunuyoruz.

Ebu Amr ile oğlu Abdullah, İbn Abbas, İbn Mesud, İbn ez-Zübeyr, Hamza, el-Kisâi ve Ebu Bekr ise "elif"li olarak: (ناخِرة) diye okumuşlardır. el-Ferrâ, et-Taberi, Ebu Muâz en-Nahvî -âyet sonlarına uygunluğu dolayısıyla- bu okuyuşu tercih etmişlerdir.

es-Sıhah'da şöyle denilmektedir: (الناخِر) diye nitelendirilen kemikler, içine rüzgarın girip, sonra da çıktığı ve çıkarken de ses verdiği kemiklerdir. "(ما بها ناخر): Orada hiçbir kimse yoktur" denilir. Bu açıklamayı Yakub, el-Bâhilî'den nakletmiştir. Ebu Amr b. el-Alâ dedi ki: "(الناخرة) Henüz çürümemiş ancak mutlaka çürüyecek olan kemikler" demektir. "(الناخر): İçi boşaltılmış" anlamındadır.

Bunların aynı anlamda iki ayrı söyleyiş oldukları da söylenmiştir. Nitekim Araplar: "(نخِر الشيء): O şeyin içi boşaldı" derler. "Onun içi boştur" anlamında da: (نخِر) ile (ناخِر) derler. Tıpkı: "(طمِع): Tamah etti" deyip (طمِع) ile (طمِع)'in "o tamahkârdır" anlamında olması ile; (طامِع) ve (حذِرٌ)'in "sakınan, tedbirli olan" anlamında (بخِلٌ) ile (باخِل)'in "cimri" anlamında, (فَرِه) ile (فارِه)'in: "geniş, rahat" anlamında olması gibi. Şair de şöyle demiştir:

يظَـلّ بِهـا الشيخُ الـذِي كان بادِنا يَدِب علـى عُوجٍ له نَخِراتِ

"Daha önce iri yarı olan yaşlı bir kimse orada
Çürümüş bacakları üzerinde yürümeye başlar."

Bazı açıklamalarda "elif"li: "(ناخرة): Çürümüş"; "(نخِرة): İçinden rüzgarın geçtiği" anlamında -birincisinin tam aksine- olduğu da belirtilmektedir. Şair şöyle demiştir:

مِـن بعدِ ما صِرتُ عِظاما ناخِرهْ

"Artık ben çürümüş kemikler haline geldikten sonra..."

Kimileri de şöyle demiştir: "Elif"li olarak: "(الناخرة): Etrafı yenilmiş (çürümüş) ve ortası kalmış olan kemikler"; "(النخرة): Büsbütün telef olup gitmiş olanlar" demektir. Mücahid dedi ki: "Elif"siz (نخرة): Un ufak hale gelmiş" anlamındadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(عِظاماً ورُفاتاً): *Bir yığın kemik ve ufalanmış toprak..."* (el-İsra, 17/49) diye buyurmaktadır. "Nun" harfi ötreli olarak; "(نُخْرة الريح): Rüzgarın şiddetle esmesi" demektir. Yine hem bu şekli, hem de; (النُّخَرة) -hümeze gibi- "atın, eşeğin ve domuzun burnunun ön tarafı" demektir. "(هشم نُخْرَته) Burnu kırıldı" anlamındadır.

"Böyle ise bu ziyanlı bir dönüştür." Hüsrana götüren yalan ve batıl bir dönüştür **"dediler."** Yani böyle bir şey olmayacaktır. Bu açıklamayı el-Hasen ve başkaları yapmıştır. er-Rabi b. Enes: Onu yalanlayan kimseler aleyhine **"ziyanlı"**dır diye açıklamıştır. Bu bir hüsran dönüşüdür, diye de açıklanmıştır. Yani bu şekilde döndürülecekler, hüsranda olacaklardır. Nitekim "karlı bir ticaret" denildiği zaman, sahibi kâr etmiş, ticaret demektir. Elbette sonunda cehennem ateşine dönmeyi gerektirecek bir dönüşden daha ziyanlı hiçbir şey olmaz. Katade ve Muhammed b. Ka'b dedi ki: Eğer bizler ölümden sonra tekrar diri olarak döndürülecek olursak, hiç şüphesiz cehennem ateşine götürülmek üzere toplanmış olacağız. Onların böyle demelerinin sebebi cehennem ateşi ile tehdit edilmiş olmalarıdır.

"(الكر) Geri dönüş" demektir. "(كره): Onu geri döndürdü" denildiği gibi, "(كر بنفسه): O bizzat geri döndü" de denilir. Bu şekilde fiil hem müteaddidir, hem değildir. "Kerre" bir defa (dönmek) demektir ki; çoğulu da (الكرات) diye gelir.

"Halbuki o, ancak bir tek haykırıştır." Buyruğunda yüce Allah, öldükten sonra diriltmenin kendisi için ne kadar kolay olduğunu sözkonusu ederek: **"Halbuki o, ancak bir tek haykırıştır"** diye buyurmaktadır.

ed-Dahhak'ın kendisinden rivayetine göre, İbn Abbas: Tek bir üfürüştür, demiştir.

"Ansızın hepsi" bütün yaratıklar **"toprağın"** daha önce içinde oldukları halde yerin **"üzerinde dipdiri çıkıverirler."**

el-Ferra dedi ki: Ona bu ismin (sâhire)nin veriliş sebebi, canlı varlıkların uyumalarının ve uykusuz kalmalarının orada olduğundan dolayıdır. Araplar geniş düzlüğü ve yeryüzünü "sâhire" diye: "(ذات سَهَر): Uykusuz kalınma özelliğine sahib" anlamında kullanırlar. Çünkü orada, ondan korkularak uykusuz kalınır. Böylelikle sahib olduğu bir niteliği ile onu nitelendirmiş olmaktadırlar. İbn Abbas ve diğer müfessirler, Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın şu beyitini delil göstermişlerdir:

وفيها لحمٌ ساهِرةٍ وبحرٌ وما فاهوا بِهِ لَهُمُ مُقِيمُ

"Orada uykusuz kalınan (varlığın) eti ve bir de deniz vardır
Onların ağızlarını açıp söyledikleri herşey onlara ebediyyen verilecektir."

Bir başka şair de Zû kâr gününde atına şöyle seslenmiştir:

أقدم مَحَاجِ إنها الأساوِرهْ ولا يَهُولَنَّكَ رِجْل نادِرهْ
فإنما قَصْرُكَ تُربُ الساهِرهْ ثم تعودُ بعدَها في الحافِرهْ
مِن بعدِ ما صِرت عِظاماً ناخِرَهْ

"Ey Mehâc ilerle! Nihayet onlar güzel ok atıcılarıdır
Sakın yerinden kopmuş bir ayak, seni korkuya düşürmesin.
Senin sonunda varacağın, geniş bir düzlüğün toprağıdır,
Ondan sonra ise gelecek olan da ölümdür.
Ve sen çürümüş kemikler haline geldikten sonra."

es-Sıhâh'ta şöyle denilmektedir: Denildi ki: "(الساهور): Yerin gölgesi" demektir. Bu da yerin yüzü anlamındadır. Yüce Allah'ın: **"Ansızın hepsi, toprağın üzerinde dipdiri çıkıverirler"** buyruğu da bu kabildendir. Ebu Kebir el-Hüzelî dedi ki:

يَرتَدِدْنَ ساهِرةً كأنّ جميمَها وعميمَها أسْداف ليلٍ مُظلِم

"Onlar öyle bir yer düzlüğüne dönerler ki; sanki
onun henüz yeni bitmiş bitkileri de
Oldukça olgunlaşmış bitkileri de tıpkı karanlık gecenin karanlığı gibidir."

(الساهور)'in "tutulduğu zaman ayın içine girdiği kılıfı andıran bir şey" olduğu da söylenmiş ve Umeyye b. Ebi's-Salt'ın da şu mısraını zikretmişlerdir:

قمر وساهورٌ يُسَلّ ويُغْمَدُ

"Kimi zaman kınına sokulan, kimi zaman çekilen bir ay ve
tutulduğu zaman içine girdiği kılıf..."

Bir başka şairin bir kadını nitelendiren şu beyitini de zikrederler:

كأنها عِرقُ سامٍ عِند ضارِبِهِ أوْ شُقّةٌ خرجَتْ مِن جوفِ ساهورِ

"Sanki o bulmaya çalışanın yanındaki bir altın ve gümüş damarıdır,
Yahutta tutulması esnasında içinde bulunduğu kılıftan çıkan
bir ay parçası gibidir."

(الساهرة)'in "beyaz bitkisiz yer" olduğu da söylenmiştir.

ed-Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: O, üzerinde Allah'a asla isyan edilmemiş ve o sırada yaratacağı gümüşten bir yerdir. Bir diğer açıklamaya göre, yüce Allah'ın, kıyamet gününde, yeniden yaratacağı bir yerdir. Bunun yedinci arzın adı olduğu da söylenmiştir. Kıyamet gününde, yüce Allah, onu getirecek ve yaratıkları onun üzerinde hesaba çekecektir. Bu da yerin bir başka yere dönüştürüleceği zamandır.

es-Sevrî dedi ki: Bu Şam topraklarının adıdır. Vehb b. Münebbih: Beytu'l-Makdis'in dağıdır, demiştir. Osman b. Ebi'l-Âtike de şöyle demiştir: Bu Şam'da muayyen olan bir yerin mekân adıdır. Bu da Erîha dağı ile Hassun dağı arasındaki düzlük kayalıktır ki; Allah bunu dilediği şekilde uzatacaktır.

Katade dedi ki: Bu cehennemin adıdır. Yani bu kâfirler ansızın kendilerini cehennemin içerisinde bulacaklardır. Ona bu ismin veriliş sebebi, onların o vakit, onun üzerinde uyumayacaklarından dolayıdır.

Bunun, cehennemin kıyısındaki dümdüz alan, anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani onlar, kıyamet arzında durdurulacaklar ve işte o vakit uykusuzluk sürüp gidecektir. Dümdüz, beyaz yer, arz anlamında olduğu da söylenmiştir. Ona bu ismin veriliş sebebi, serabın böyle bir yerde akıp gitmesinden dolayıdır. Bu da akan pınar anlamına gelen: (عين ساهرة) tabirlerinden alınmıştır. Bunun zıttı: "(نائمة): Uyuyan ..." denilir. el-Eş'as b. Kays dedi ki:

وساهـرة يُضْحِـي الـسـرابُ مُجَلِّلا لأقطارِهـا قد جئتُهـا متلثِّما

"Ve dümdüz bir yer ki; ben oraya yüzümü örtmüş geldiğim,
Serabın da dört bir yanını bürüdüğü bir yer."

Yahut, böyle bir yerden yürüyen kimse, ölür gider, korkusu ile uyumadığından dolayı (böyle bir yere) bu isim verilmiş de olabilir.

هَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ مُوسٰى ﴿١٥﴾ اِذْ نَادٰيهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُـوًى ﴿١٦﴾ اِذْهَبْ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى ﴿١٧﴾ فَقُلْ هَلْ لَكَ اِلٰٓى اَنْ تَزَكّٰى ﴿١٨﴾ وَاَهْدِيَكَ اِلٰى رَبِّكَ فَتَخْشٰى ﴿١٩﴾ فَاَرٰيهُ الْاٰيَـةَ الْكُبْرٰى ﴿٢٠﴾ فَكَذَّبَ وَعَصٰى ﴿٢١﴾ ثُمَّ اَدْبَرَ يَسْعٰى ﴿٢٢﴾ فَحَشَرَ فَنَادٰى ﴿٢٣﴾ فَقَالَ اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى ﴿٢٤﴾ فَاَخَذَهُ اللّٰهُ نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْاُولٰى ﴿٢٥﴾ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشٰى ﴿٢٦﴾

15. Musa'nın haberi geldi mi sana?
16. Hani Rabbi, ona mukaddes "Tuvâ" vadisinde şöyle seslenmişti:
17. "Firavun'a git, çünkü o pek azmıştır."
18. De ki: "Sen temizlenmek istiyor musun?
19. "İster misin ki, sana Rabbine giden yolu göstereyim de korkasın?"
20. Ona, o en büyük "âyet"i gösterdi.
21. Fakat o, yalanlayıp, isyan etti.
22. Sonra da yüz çevirip, gayretle koştu.
23. Arkasından toplayıp, bağırdı:
24. "Ben sizin en yüce Rabbinizim" dedi.
25. Bunun üzerine Allah, onu hem âhiret, hem de dünya azabıyla yakaladı.
26. Şüphe yok ki bunda korkan kimseler için, elbette bir ibret vardır.

"Musa'nın haberi geldi mi sana? Hani Rabbi, ona mukaddes "Tuvâ" vadisinde şöyle seslenmişti..." Yani **"Musa'nın haberi"** sana gelip ulaştı mı? Bu, Peygamber (sav)'a bir tesellidir. Yani Firavun, senin çağdaşın olan kâfirlerden daha güçlü idi, ama Biz, onu da (azabımızla) yakaladık. Bunlar da böyle olacaklardır. Buradaki: "(هل): ...mi" edatının olumsuzluk bildiren: (ما) anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani sana Musa'nın haberi gelmedi, fakat bu haber sana verildi. Çünkü onun haberinde, korkan kimseler için elbette bir ibret vardır.

Musa ve Firavun'un haberlerine dair yeteri kadar bilgiler, daha önceden birkaç yerde (el-A'raf, 7/104. âyet ve devamının tefsirinde; Ta-Ha, 20/43. âyet ve devamının tefsirinde; el-Kasas, 28/7. âyet ve devamının tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"(طُوًى): **Tuvâ"** kelimesi üç türlü okunmuştur. İbn Muhaysın, İbn Âmir ve Kûfeliler, tenvinli olarak okumuşlardır. İsmin hafif oluşu dolayısıyla Ebu Ubeyd de bu okuyuşu tercih etmiştir. Diğerleri ise tenvinsiz okumuşlardır. Çünkü bu kelime, "Umer ve Kusem" gibi adl[1] lafızlardandır. el-Ferrâ'nın dediğine göre Tuvâ, Medine ile Mısır arasında bir vadidir. Bu kelime (طاو)'den adl dir. Tıpkı "Umer" isminin "Âmir"den adl edilerek meydana geldiği gibi.

el-Hasen ve İkrime ise "tı" harfini kesreli olarak "Tıvâ" diye okumuşlardır. Ebu Amr'dan da böyle okuduğu rivayet edilmiştir ki ardı arkasına defalarca takdis edilmiş anlamına gelir. Bu açıklamayı ez-Zeccac yapmış olup şu beyiti de zikretmiştir:

أعاذِلَ إنَّ اللـوم في غير كنهِهِ عليَّ طِوَى مِن غَيِّكِ المتردِّدِ

"Ey kınayıcı! Şüphesiz ki beni yersiz, boş yere kınayışın
Senin gidip gelen haksızlığından ötürü bana karşı tekrarlanıp durmaktadır."

"Tı" harfinin ötreli ve kesreli okunuşunun iki ayrı söyleyiş olduğu da söylenmiştir. Bu hususa dair açıklamalar da daha önceden Tâ-Hâ Sûresi'nde (20/12. âyet, 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Firavun'a git." Yani Rabbi ona böyle seslendi. "Seslendi" buyruğu hazfedilmiştir. Çünkü seslenmek (nidâ) da bir sözdür. Sanki: Rabbi ona: **"Fira-**

(1) **Adl:** Munsarıf olmayan yani kesre ve tenvin ile i'râblanmayan isimlerde aranan özelliklerden birisi de "adl" olmaktır. Terim olarak kelimenin kalb, tahfif ve benzeri başka bir sebep olmaksızın aslî sîgasından uzaklaştırılmaktadır... Bazı örneklerini merhum Kurtubi zikretmiş bulunuyor. Daha geniş bilgi için nahiv kitaplarının "Gayr-i Munsarif" bahsinde görülebilir.

vun'a git" dedi, diye buyurulmuş gibidir.

"Çünkü o pek azmıştır." İsyan etmekte haddi aşmıştır. el-Hasen'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Firavun Hemdanlılardan bir kâfir idi. Mücahid'den: Istahr ahalisindendi, yine el-Hasen'den: Asbahanlılardandı. Ona zu Zafer deniliyordu, boyu dört karış idi.

"De ki: Sen temizlenmek istiyor musun?" Teslim olarak günahlardan arınmak istiyor musun? ed-Dahhak'ın, İbn Abbas'tan rivayetine göre, şöyle demiştir: Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik edecek misin?

"İster misin ki sana Rabbine giden yolu göstereyim" Rabbine itaat yoluna ileteyim **"de korkasın?"** O'ndan korkup, sakınasın, takvâlı olasın?

Nâfi' ve İbn Kesir **"temizlenmek"** anlamındaki buyruğu (تَزَّكَّى) şeklinde "te"nin "ze" harfine idgamı esası üzere "ze" harfini şeddeli okumuştur. Çünkü bunun aslı: (تتزكى)'dır. Diğerleri ise "te" harfini okumaksızın "ze" harfini şeddesiz olarak: (تَزَكَّى) diye okumuşlardır.

Ebu Amr dedi ki: "Ze" harfinin şeddeli okuyuşu, sadaka (zekat) veresin anlamında, şeddesiz okunuş ise, temiz bir mü'min olması anlamına gelir. O, Firavun'u ancak temiz bir mü'min olsun diye davet etmişti. İşte bundan dolayı biz de şeddesiz okuyuşu tercih ettik.

Sahr b. Cüveyriye dedi ki: Yüce Allah, Musa'yı Firavun'a gönderince ona: **"Firavun'a git... Sana Rabbine giden yolu göstereyim de korkasın?"** demesini istedi; ancak o, bunları yapmayacaktır, diye buyurdu. Bunun üzerine Musa: Rabbim Sen onun bunu yapmayacağını biliyorken nasıl olur da ona gideyim, diye sordu. Yüce Allah ona: Git sana verdiğim emri yap, şüphesiz ki semada kader ilmini öğrenmek isteyen, fakat bir türlü ona ulaşamayıp, onu idrak etme imkanını bulamayan onikibin melek vardır.

"Ona, o en büyük âyeti gösterdi." En büyük alâmeti, yani mucizeyi gösterdi. Bunun asa olduğu söylendiği gibi, güneş gibi parıldayan beyaz el olduğu da söylenmiştir. ed-Dahhak'ın İbn Abbas'tan rivayetine göre o, en büyük âyet, asadır, demiştir. el-Hasen eli ve asasıdır demiştir. Denizi yarmak olduğu da söylenmiştir. **"Âyet"**in onun, bütün âyetlerine (büyük alametlerine) ve mucizelerine işaret olduğu da söylenmiştir. **"Fakat o"** Allah'ın peygamberi **"Musa'yı yalanlayıp"** yüce Rabbine **"isyan etti."**

"Sonra da yüz çevirip gayretle koştu." İmandan yüz çevirdi ve yeryüzünde fesad için gayretle çalıştı. Musa'yı cezalandırmaya çalıştı, diye de açıklanmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre: **"Sonra da"** yılandan kaçarak **"yüz çevirip gayretle koştu. Arkasından"** kendisini o yılandan korusunlar diye arkadaşlarını **"toplayıp, bağırdı."**

Bir diğer açıklamaya göre; savaşmak için askerlerini, meydan okusunlar diye de sihirbazlarını topladı. İnsanları hazır bulunsunlar diye topladı, diye de açıklanmıştır. Onlara yüksek sesle şöyle dedi:

"Ben sizin en yüce Rabbinizim" sizin, benim üzerimde (benden üstün) rabbiniz yoktur.

Rivayet edildiğine göre İblis, Mısır'da bir hamamda Firavun'a insan suretinde göründü. Firavun onu tanımadı. İblis ona: Yazık sana beni tanımadın mı? diye sordu. Firavun: Hayır dedi. Nasıl olur beni yarattığın halde tanımazsın. Sen, sizin en yüce Rabbiniz benim, diyen değil misin? Bunu es Sa'lebi *"Kitabu'l-Arâis"* adlı eserinde zikretmektedir.

Ata, dedi ki: Firavun onlara küçük birtakım putlar yapmış ve o putlara ibadet etmelerini emretmiş, ayrıca: Bu putlarınızın rabbi de benim, demişti.

Onun, önder ve efendileri kastettiği de söylenmiştir. O bu önderlerin rabbi idi. Onlar da daha aşağı mertebede olanların rabbleri idiler.

İfadelerde bir takdim ve tehir olduğu da söylenmiştir: Seslendi de, topladı demektir. Çünkü sesleniş toplamadan önce olur.

"Bunun üzerine Allah, onu hem âhiret, hem de dünya azabıyla yakaladı." Yani yüce Allah, onu *"Sizin benden başka ilahınız olduğunu bilmiyorum"* (el-Kasas, 28/38) şeklindeki sözleri ile daha sonra söylediği: **"Ben sizin en yüce rabbinizim"** sözünün azabı ile yakaladı, demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas, Mücahid ve İkrime yapmıştır. Bu iki sözü arasında, kırk yıllık bir süre geçmiştir. Bu açıklamayı da İbn Abbas yapmıştır. Yani yüce Allah, birinci sözü söyledikten sonra, ona mühlet vermiş, fakat ikinci sözü üzerine onu yakalayıp, bu iki sözü dolayısıyla birlikte ona azab etmişti.

Birinci azabının onu suda boğması, diğerinin ise âhiretteki azabı olduğu söylenmiştir. Katade ve başkaları da böyle demiştir. Mücahid dedi ki: Bu ömrünün ilk ve sonlarındaki azabıdır.

Sonraki sözünün onun **"ben sizin en yüce rabbinizim"** sözü olduğu, birincisinin ise Musa'yı yalanlaması olduğu da söylenmiştir. Bu görüş, Katade'den de nakledilmiştir.(1)

"(نكال): **Azab"** kelimesi, ez-Zeccac'ın görüşüne göre, tekid edici mastar (meful-i mutlak) olarak nasbedilmiştir. Çünkü **"Allah onu aldı"** ifadesi: "(نكّل الله به): Allah onu ibretli bir şekilde cezalandırdı" anlamındadır. Dolayısıyla burada (نكال) lafzı, bizzat fiilin lafzından değil de manasından gelen mastar (meful-i mutlak) olarak kullanılmış olmaktadır.

(1) Burada mealde: "âhiret ve dünya" anlamı verilen "el-âhire" ile "el-ûlâ" lafızlarının aynı zamanda -sırasıyla- son ve ilk anlamlarına geldiğini de hatırlatalım. Açıklamalar bu lafzî manayı gözönünde bulundurarak yapılmıştır.

Sıfat (cer) harfinin kaldırılması ile nasbedildiği de söylenmiştir. "(فأخذه الله بنكال الآخرة): Allah, onu âhiret azabıyla yakaladı" demektir. Bu cer harfi kaldırılınca nasbedildi.

el-Ferrâ da, şöyle demiştir: "(أخذه الله أخذاً نكالاً): Allah, onu ibretle cezalandırmak için yakaladı" takdirindedir.

"(النكال): İbretli ceza"; başkasına ibret olarak yapılana verilen bir isimdir. Yani başkası ondan ibret alsın diye bir kimseye verilen cezaya denilir. Meselâ, birisine ileri derecede ceza verilecek olursa: "(نكّل فلان بفلان): Filan filanı ibretli bir şekilde cezalandırdı" denilir.

Kelimenin asıl anlamı, imtina etmek, yapmamaktan gelmektedir. "(النكولُ عن اليمين): Teklif edilen yemini kabul etmemek, yapmamak" tabiri de buradan gelmektedir. "(النَّكْل): Bağ ve (ayağa vurulan) zincir" demektir. Daha önce el-Müzzemmil Sûresi'nde (73/12. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

"Şüphe yok ki, bunda korkan" yüce Allah'tan korkan **"kimseler için, elbette bir ibret"** öğüt ve ibret alınacak bir husus **"vardır."**

ءَأَنتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمِ السَّمَآءُ ۚ بَنٰىهَا ﴿٢٧﴾ رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوّٰىهَا ﴿٢٨﴾
وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحٰىهَا ﴿٢٩﴾ وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰىهَا ۚ
﴿٣٠﴾ أَخْرَجَ مِنْهَا مَآءَهَا وَمَرْعٰىهَا ﴿٣١﴾ وَالْجِبَالَ أَرْسٰىهَا ﴿٣٢﴾ مَتَاعًا
لَّكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ ۚ ﴿٣٣﴾

27. Sizi yaratmak mı daha zordur, yoksa gök mü, ki onu bina etti?
28. Onu alabildiğine yükseltip kusursuz yaptı.
29. Gecesini kararttı, gündüzünü de açığa çıkarttı.
30. Bundan sonra da yeri yayıp, döşedi.
31. Ondan suyunu ve otlağını çıkardı.
32. Dağları ise sapasağlam dikti.
33. Size ve davarlarınıza fayda olmak üzere.

"Sizi yaratmak mı daha zordur?" buyruğu ile Mekke ahalisini kastetmektedir. Yani sizin kendi değerlendirmenize göre; ölümden sonra sizi diriltmek mi daha zordur; **"yoksa gök mü?"** Sizi diriltmek, semayı yaratmaktan daha

mı zordur? Göğü yaratmaya güç yetiren, sizi yeniden yaratmaya da güç yetirir. Bu da yüce Allah'ın: *"Göklerle yerin yaratılması, andolsun ki insanların yaratılışından daha büyüktür."* (el-Mu'min, 40/57) buyruğu ile: *"Gökleri yaratan onlar gibisini yaratmaya kadir değil midir?"* (Yasin, 36/81) buyruklarına benzemektedir. Buna göre buyruk, azar ve sitem anlamını taşımaktadır.

Daha sonra yüce Allah, semayı nitelendirerek şöyle buyurmaktadır:

"Ki onu bina etti" yani onu üstünüzde bir tavan gibi yükseltti.

"Onu alabildiğine yükseltti." Yani tavanını yukarı doğru yükseltti. "(سَمَكتُ الشيءَ): O şeyi yukarı doğru (havada) yükselttim" denilir. "(سَمَكَ الشيءُ سُمُوكاً): O şey yukarı doğru yükseldi, yükselmek" denilir. el-Ferrâ dedi ki: Yapı ve buna benzer başka şeyleri üstünde taşıyan herbir şeye; (سَمْك) denilir. "(بناء مَسْمُوك): Yüksek bir yapı"; "(سَنام سامِك تامِك): Alabildiğine yüksek bir hörgüç" denilir. "(المسموكات): Semavât" demektir. "(اسْمُكْ في الدِّين): Derece ve mertebede yüksel!" denilir.

"Kusursuz yaptı" onu, tutarsızlığı bulunmayan, çatlağı ve yarığı olmayan bir şekilde, mükemmel olarak yarattı.

"Gecesini kararttı" karanlık yaptı.

"(غَطِشَ الليلُ): Gece karardı" denildiği gibi "(اغطشهُ الله): Allah, onu (geceyi) kararttı" da denilir. Nitekim: "(ظَلِم الليلُ): Gece karardı" ve: "(اظلمه الله): Allah onu kararttı" demeye benzer. Yine: "(اغطشَ الليلُ بِنفسه): Gece bizatihi kararttı" denilebildiği gibi: "(اغطشه الله): Allah onu kararttı" da denilebilir. Tıpkı -aynı anlamda olmak üzere-; (أظلمَ الليلُ) ile (اظلمه الله) denildiği gibi.

(الغَطَش) ile (الغَبَش): "karanlık" demektir. "(رجل اغطش): Kör adam yahut ona benzer durumda olan kimse" demektir. -Fil erkek hakkında- (غطِش) diye kullanılır. Bu durumda olan kadın hakkında da; (غطْشاء) denilir. (Müennes olarak) "(ليلة غَطْشاء): Karanlık gece" denilir. -Müzekker olarak da- "(ليلٌ اغطش): Karanlık gece" denilir. "(فلاة غَطْشَى): Yolu bulunamayan geniş düzlük" demektir. el-A'şâ şöyle demiştir:

وبَيْهَـاءَ بالليلِ غَطشَـى الفَلا ةِ يؤنسنِـي صوتُ فَيادِها

"Ve geceleyin kendisinde yol bulunamayan o geniş düzlük;
ki ona gitmeye de yol bulunmaz,
Orada erkek puhuların sesi beni teselli eder."

Yine el-A'şâ şöyle demiştir:

عَقَرْتُ لهمْ مَوْهِناً ناقتي وغارُهُمْ مدلهِمٌ غَطِشْ

"Gece yarısında kestim, onlar için dişi devemi
Onları örten ise simsiyah, kapkaranlık bir gecedir."

Yüce Allah'ın burada geceyi semaya izafe etmesi, gecenin güneşin batışı ile ortaya çıkmasından dolayıdır. Güneş de semaya izafe edilmiştir. Nitekim yıldızlar, geceleyin çıktığından ötürü "gece yıldızları" denilir.

"Gündüzünü de açığa çıkardı." Gündüzünü, aydınlığını ve güneşini açığa çıkardı. Gündüzü de semaya -tıpkı geceyi ona izafe ettiği gibi- izafe etmiştir. Çünkü aydınlığın ve karanlığın sebebi semadadır. Bu da güneşin batışı ve doğuşudur.

"Bundan sonra da yeri yayıp, döşedi." Bu buyruk yerin semadan sonra yaratıldığına işaret etmektedir. Bakara Sûresi'nin baş taraflarında yüce Allah'ın: *"Yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip de onları yedi gök halinde düzenleyen O'dur."* (el-Bakara, 2/29) buyruğu açıklanırken el-Bakara Sûresi'nin baş taraflarında (2/29. âyet, 6. başlıkta) bu hususta yeterli açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Araplar, bir şeyi yaymaları halinde: "(دَحَوْت الشيءَ أدحوه دحوا): O şeyi yaydım, onu yayıyorum, yaymak" derler. Deve kuşunun yuvasına da yeryüzü üzerinde yayılması dolayısıyla (أُدحِي) denilir. Umeyye b. Ebi's-Salt da şöyle demiştir:

وبثَّ الخلقَ فيها إذ دَحاها فهُمْ قُطّانُها حتّى التنادِي

"Ve o orayı yayıp döşedikten sonra mahlukatı yaydı orada
Onlar kıyamet gününe kadar oranın sakinleri olarak kalacaklardır."

el-Müberred de şu beyiti zikretmektedir:

دحاها فلما رآها استوت على الماءِ أرسى عليها الجِبالاَ

"Yaydı onu, onun suyun üzerinde kurulduğunu görünce
Bu sefer üzerine dağları bıraktı."

"(دحاها)nin, "orayı düzenledi" demek olan: (سوّاها) anlamında olduğu da söylenmiştir. Zeyd b. Amr'ın şu sözlerinde de bu anlamdadır:

وأسلمتُ وجهي لمن أسلمتْ له الأرضُ تحمِل صَخْراً ثِقالا
دحاها فلما استوت شَدَّها بأيْدٍ وأرسَى عليها الجِبالا

"Yüzümü teslim ettim, ağır kayalar taşıyan arzın
Teslim olduğu o kimseye;
Orayı mükemmel düzenledi ve orası mükemmelleşince
Kudretiyle sağlamlaştırdı onu ve üzerlerine dağları bıraktı."

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, Allah Ka'be'yi yarattı ve dünyayı yaratmadan bin yıl önce dört temel üzerinde onu suyun üzerinde bıraktı. Sonra yer Beytin altından yayılıp, döşendi.

Kimi ilim adamlarının naklettiklerine göre burada: "(بعد): **Sonra**" buyruğu: "(مع): Birlikte, beraber" anlamındadır. Sanki: Bununla birlikte de yeri yayıp döşedi, diye buyurmuş gibidir. Nitekim yüce Allah, bir başka yerde: "(عُتُلٍّ بعد ذلك زَنِيم): *Cahil ve kaba, bununla birlikte kulağı kesik"* (el-Kalem, 68/13) diye buyurmuştur.

Arapların: "(أنت أحمق وأنت بعد هذا سيِّء الخلق): **Sen ahmak bir kimsesin, bununla birlikte de huyu kötü birisisin" ifadeleri de bu kabildendir. Şair de şöyle demiştir:**

قلتُ لها قِفي إليكِ فإنني حَرَامٌ وإنني بعد ذاك لَبِيبُ

"Ben ona: Benden uzak dur, dedim. Çünkü ben
Haram kimseyim (ihramlıyım) ve ayrıca bundan sonra
(bununla birlikte) ben uyanık birisiyim."

Buradaki "sonra" lafzının "önce" anlamında kullanıldığı da söylenmiştir. Yüce Allah'ın: "(ولقد كتبنا في الزبورِ من بعد الذكرِ): *Andolsun ki Biz, zikirden sonra Zebur'da... yazdık."* (el-Enbiyâ, 21/105) buyruğunda olduğu gibi; ki bu da Kur'ân'dan önce (Zebur'da) demektir. Ebu Hirâş el-Hüzelî de şöyle demiştir:

حَمِدتُ إلهي بعد عروة إذ نجا خِراشٌ وبعض الشر أهون مِن بعضِ

"Urve'den sonra, Hiraş kurtulduğu için, hamdettim ilâhıma
Ve elbetteki bazı kötülükler diğerlerinden ehvendir."

İddia edildiğine göre Hirâş, Urve'den önce kurtulmuştur. **"Yeri yayıp, döşedi"** buyruğunun; orayı ekti ve orayı yardı, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı İbn Zeyd yapmıştır. Bu lafzın, gıdalar için orayı hazırladı, anlamında olduğu da söylenmiştir. Anlamlar birbirine yakındır.

"(والأرضَ): **Yeri"** lafzı genel olarak nasb ile okunmuştur. O yeri yaydı demektir. el-Hasen ile Amr b. Meymun ise (sonraki lafızda): "ona: he" zamiri raci olduğundan dolayı mübtedâ olarak merfu okumuştur.

"(دحا يدحو دَحْوا ودَحَى يَدْحَى دحياً): Yayıp döşedi, döşer, yayıp döşemek" denilir. Arapların: "(طغَى يطغَى ويطغُو، وطغِيَ يطغي): Azgınlık etti, eder"; "(محا يمحو ويمحى): Sildi, siler" ile; "(لَحَى العودَ يلَحى ويلحو): Sopanın (veya dalın) üzerindeki kabuğunu soydu, soyar" diye kullandıkları gibidir. Bu fiili muzarisini: (يدحو) diye kullananlar mütekellim mazisinde; (دحوت) diye kullanırlar. (يدحى) diye kullananlar da aynı kipi (دحيْت) diye kullanırlar.

"Ondan" yerden **"suyunu"** su ile kaynayan pınarları **"ve otlağını"** otlanılan bitkileri **"çıkardı."**

el-Kutebî dedi ki: Yüce Allah, bütün varlıklar için hem besin, hem de yararlanılacak şeyler olmak üzere yerden çıkartmış olduğu ağaç, tane, hurma, saman, odun, elbise, ateş ve tuz gibi herbir şeye, bu iki şeyi zikrederek delâlet etmektedir. Çünkü ateş odundan, tuz da sudan elde edilir.

"Dağları ise sapasağlam dikti" buyruğundaki **"dağlar"** anlamındaki lafız, genel olarak nasb ile; (والجبالَ) diye okunmuştur. O, dağları dikti, anlamındadır. Bu da dağları yere, oranın sağlamlaştırıcı kazıkları olmak üzere sabitleştirdi, demektir.

el-Hasen, Amr b. Meymun, Amr b. Ubeyd ve Nasr b. Asım ise mübtedâ olarak ref' ile; (والجبالُ) diye okumuşlardır.

"(أخرج): **Çıkardı"** buyruğunun başına niçin atıf harfi getirmedi, diye sorulursa, o; (قد) takdiri ile haldir; diye cevab verilir. Şanı yüce Allah'ın: "(حصرت صدورهم): *Göğüsleri daralarak..."* (en-Nisa, 4/90) buyruğu gibidir.

"Size ve" deve, inek ve koyun türünden **"davarlarınıza fayda olmak üzere"** buyruğunda "(متاعاً): **Fayda olmak"** lafzı önceki fiilin kökünden olmaksızın mastar (meful-i mutlak) olarak nasbedilmiştir. Çünkü buyruk: "(أخرج منها ماءها ومرعاها أمتع بذلك): **Ondan suyunu ve otlağını çıkardı."** Bununla (sizleri) faydalandırdı, demektir: "(لتتمتعوا به متاعاً): Bununla faydalanmanız için" takdirinde sıfat harfi (cer harfi)nin düşürülmesiyle nasbedildiği de söylenmiştir.

فَإِذَا جَآءَتِ الطَّآمَّةُ الْكُبْرَىٰ ﴿٣٤﴾ يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْإِنسَانُ مَا سَعَىٰ ﴿٣٥﴾
وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِمَن يَرَىٰ ﴿٣٦﴾

34. Fakat o, en büyük belâ geldiğinde;
35. O günde insan ne yaptığını iyice anlayacak.
36. Ve gören kimse için cehennem apaçık gösterilecek.

"Fakat o, en büyük belâ" en büyük musibet **"geldiğinde..."** Bu da ölümden sonra dirilişin kendisi ile birlikte gerçekleşeceği Sûr'a ikinci üfürüştür. Bu açıklamayı ed-Dahhak'ın kendisinden naklettiği bir rivayete göre İbn Abbas, yapmıştır, el-Hasen'in görüşü de budur. Yine İbn Abbas ile ed-Dahhak'dan, sözü edilen kıyamettir, dedikleri rivayet edilmiştir. Herşeyi örtüp, dehşetinin büyüklüğü dolayısıyla dışında kalan herbir şeyi kapsayışından yani altüst edişinden dolayı ona bu isim verilmiştir. Arapların (haddi aşmaya dair) mesellerinden birisi şöyledir: "(جرى الوادِي فَطمَّ على القُرِيِّ): Vadi(nin suları) aktı da yatağını doldurup, kıyılarından taştı."

el-Müberred dedi ki: "(الطامّة): **Büyük belâ"** Araplara göre, güç yetirilemeyen musibet hakkında kullanılır. Zannederim bu tabir onların at, bütün gücü ile koştuğu vakit kullanılan tabir olun: "(طم الفرس طميماً): **At bütün gücü ile koştu" ifadelerinden ve su, nehir yatağının tamamını doldurucak olursa kullandıkları: "(طم الماء): Su yatağın tamamını doldurdu" ifadelerinden alınmıştır.**

Başkası da şöyle demiştir: Bu ifade: "(طمّ السيلُ الرَّكيّة): Akan sel kuyuyu tamamıyla örttü" tabirinden alınmıştır. Çünkü; "(الطمّ): Gömmek ve üstüne çıkmak" demektir.

el-Kasım b. el-Velid el-Hemdanî dedi ki: **"En büyük belâ (et-tâmmetu'l-kübrâ)"** cennetliklerin cennete götürülecekleri, **cehennemliklerin de cehenneme** sürülecekleri zamandır. Bu da Mücahid'in açıklaması ile aynı anlamı taşır. Süfyan da şöyle demiştir: Bu, cehennem ahalisinin Zebanilere teslim edileceği andır. Herşeyi örtüp kapatan ve alabildiğine büyük o bela, demektir. Şair de şöyle demiştir:

إن بعض الحبِّ يُعْمِي ويصِمّ وكذاك البغضُ أدْهَى وأطَمّ

"Şüphesiz bazı sevgiler kör ve sağır eder
Aynı şekilde nefret de; hatta o, daha büyük bir musibet ve daha baskındır."

"O günde insan ne yaptığını" hayır ya da şer türünden işlediklerini **"anlayacak."**

"Ve gören kimse için, cehennem apaçık gösterilecek" ortaya çıkacak. İbn Abbas dedi ki: Cehennemin üzeri açılacak ve gören herkes onun alevlenmekte olduğunu görecektir. Burada kâfir kimselerin kastedildiği söylenmiştir. Çünkü cehennem ateşini içindeki çeşitli azab türleriyle görecek olan odur. Şöyle de denilmiştir: Mü'min, cehennemi nimetin kadrini bilsin diye görecek, kâfir ise cehennem ateşini boylayacaktır.

"Fakat o en büyük belâ geldiğinde" buyruğunun cevabı hazfedilmiştir. Yani o en büyük belâ geldiğinde, cehennemlikler cehenneme, cennetlikler de cennete gireceklerdir.

Malik b. Dinari **"Cehennem... gösterilecek"** anlamındaki buyruğu; "(وَبُرِّزَتِ الجحِيمُ): Cehennem görünecek" diye okumuştur. İkrime ve başkaları; **"Gören kimse için"** anlamındaki buyruğu "te" ile: "(لِمن ترى): Göreceği kimseler için" diye okumuşlardır ki; cehennemin göreceği kimseler için; ya da ey Muhammed, senin göreceğin kimseler için, anlamına gelir. Burada hitab her ne kadar ona ise de, maksat insanlardır.

فَأَمَّا مَنْ طَغَىٰ ﴿٣٧﴾ وَآثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ﴿٣٨﴾ فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ
الْمَأْوَىٰ ﴿٣٩﴾ وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ
﴿٤٠﴾ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ ﴿٤١﴾

37, 38. Haddi aşıp dünya hayatını tercih edene gelince;
39. Hiç şüphe yok ki, cehennem, varılacak yerin ta kendisidir.
40. Rabbinin huzuruna varmaktan korkup, nefsini hevâdan alıkoyana gelince;
41. Hiç şüphe yok ki cennet, varılacak yerin ta kendisidir.

"Haddi aşıp dünya hayatını tercih edene gelince" isyankârlıkta haddi aşıp... demektir.

Denildiğine göre, buyruk, en-Nadr ile oğlu el-Hâris hakkında inmiştir. Bununla birlikte dünya hayatını âhirete tercih eden herbir kâfir hakkında da umumidir. Yahya b. Ebi Kesir'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Her kim aynı öğünde üç çeşit yemek koyarsa, o kimse haddi aşmış olur.

Cuveybir, ed-Dahhak'tan şöyle dediğini rivayet eder: Huzeyfe dedi ki: Bu ümmet için en çok korktuğum şey, gördükleri şeyleri, bildikleri şeylere tercih etmeleridir.

Rivayet olunduğuna göre eski kitaplarda şu ifadeler görülmüştür: Yüce Allah, şöyle buyurmuştur: "Bir kulum eğer dünyasını âhiretine tercih edecek olursa, mutlaka ben de onun üzerine kederlerini salar ve onu zayi ederim. Sonra da bunların hangisine mübtelâ iken helak olduğuna da aldırmam."

"Hiç şüphe yok ki cehennem" onun için**"varılacak yerin ta kendisidir."** Bu buyrukta; "(المأوى): **Varılacak yer"** lafzındaki "elif-lâm" "o" anlamındaki "he" zamirinden bedeldir.

"Rabbinin huzuruna varmaktan korkup" Rabbinin huzurunda durmaktan sakınıp... er-Rabî dedi ki: O'nun huzurunda durmak kıyamette hesab gününde olacaktır. Katade şöyle derdi: Yüce Allah'ın huzurunda durulacak öyle bir hal vardır ki, mü'minler, o halden korkarlar.

Mücahid dedi ki: Bundan kasıt, kişinin dünyada iken günah işlemeye kalkışırken Allah'tan korkup o işten vazgeçmesidir. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: *"Rabbinin huzurunda durmaktan korkana da iki cennet vardır."* (er-Rahman, 55/46) buyruğudur.

"Nefsini hevâdan" masiyetlerden ve haramları işlemekten **"alıkoyana"** onlardan önleyene **"gelince"**

Sehl dedi ki: Hevayı terketmek, cennetin anahtarıdır. Çünkü yüce Allah, şöyle buyurmuştur: **"Rabbinin huzuruna varmaktan korkup, nefsini hevadan alıkoyana gelince..."**

Abdullah b. Mesud dedi ki: Sizler hakkın hevâyı peşine takıp, önünden gittiği bir zamanda yaşıyorsunuz. Pek yakında hevânın hakkın önünde yürüdüğü ve hakkı arkasından sürüklediği bir zaman gelecektir. Böyle bir zamandan yüce Allah'a sığınırız.

"Hiç şüphe yok ki cennet varılacak" kalınacak **" yerin ta kendisidir."**

Bu iki âyet-i kerime (haddi aşıp... ile Rabbinin huzuruna varmaktan... diye buyurulan âyetler), Musa'b b. Umeyr ile kardeşi Amir b. Umeyr hakkında inmiştir. ed-Dahhak'ın rivayetine göre, İbn Abbas şöyle demiştir: Haddi aşan Musa'b b. Umeyr'in kardeşidir. Bedir günü esir alınmıştı. Ensar onu yakalamış, sen kimsin diye sormuşlar, o da: Ben Musa'b b. Umeyr'in kardeşiyim demişti. Bundan dolayı onu bağlamamışlar, ona ikramda bulunmuşlar ve kendi yanlarında uyutmuşlardı. Sabah olunca Musa'b b. Umeyr'e durumunu anlattılar. O: Hayır, o benim kardeşim değildir. Esirinizi iyice bağlayınız, onun anası, Bathâ (Mekke vadisi) ahalisinin malı ve ziynet eşyası en çok olan kadındır. Bunun üzerine annesi, onun kurtulmalık fidyesini gönderinceye ka-

dar onu bağladılar. **"Rabbinin huzuruna varmaktan korkup..."** buyruğunda sözkonusu edilen de Mus'ab b. Umeyr'dir. O, Uhud günü insanlar, Rasulullah'ın etrafından dağıldığında, Rasûlullah (sav)'a canını siper etmiş, oklar vücudunun her tarafına saplanarak delik deşik olmuştu. Rasûlullah (sav) onu kanlarına bulanmış halde görünce: "Mükafatını Allah'tan alacağını ümit ederim" diye buyurdu, arkadaşlarına da şöyle dedi: "Ben onu üzerinde kıymetinin ne kadar olduğunu bilemeyeceğiniz kadar birtakım elbise ile gördüm. Ayaklarının bağı ise altındandı."(1) Denildiğine göre Musa'b b. Umeyr, kardeşi Amir'i Bedir günü öldürmüştü.

Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyet-i kerime, iki kişi hakkında inmiştir. Ebu Cehil b. Hizam el-Mahzumî ile Musa'b b. Umeyr el-Abderî hakkında.

es-Süddî dedi ki: Şu: **"Rabbinin huzuruna varmaktan korkup..."** âyeti, Ebu Bekir es-Sıddik hakkında inmiştir. Şöyle ki Ebu Bekir'in kendisine yemek getiren bir kölesi vardı. Ona: Bunu nereden getirdin, diye sorardı. Bir gün ona yemek getirdi, fakat bunu nereden getirdiğini sormaksızın yedi. Kölesi ona: Bugün ne diye bana sormuyorsun, diye sorunca, unuttum dedi. Sen bu yemeği nereden getirdin, diye sordu, bu sefer kölesi şöyle dedi: Cahiliye döneminde iken bazı kimselere kâhinlik etmiştim, onlar da bunu bana verdiler. Bunun üzerine derhal Ebu Bekir kendisini zorlayarak onu kustu ve şöyle dedi: Rabbim, damarlarımda kalanı ise Sen alıkoymuş bulunuyorsun. Bunun üzerine: **"Rabbinin huzuruna varmaktan korkup..."** âyeti nâzil oldu.

el-Kelbî dedi ki: Âyet-i kerime bir masiyet işlemeyi içinden geçirip, kimsenin olmadığı bir yerde onu işleyebilecek güç ve imkânı bulduğu halde, Allah'tan korktuğundan dolayı, o günahı işlemeyi terkeden kimse hakkında inmiştir. İbn Abbas'tan da buna yakın bir açıklama gelmiştir. Masiyeti işlediği vakit Rabbinin huzurunda durmaktan korkan ve bu masiyeti işlemekten vazgeçen kimse... demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰىهَا ﴿٤٢﴾ فِيمَ اَنْتَ مِنْ ذِكْرٰيهَا ﴿٤٣﴾
اِلٰى رَبِّكَ مُنْتَهٰيهَا ﴿٤٤﴾ اِنَّمَآ اَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشٰيهَا ﴿٤٥﴾ كَاَنَّهُمْ يَوْمَ
يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوٓا اِلَّا عَشِيَّةً اَوْ ضُحٰيهَا ﴿٤٦﴾

(1) Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî*, XXX, 36-37; Mus'ab b. Umey (r.a)'in İslâm'dan önce oldukça lüks bir hayat sürdüğünü belirten ifadeler için bk. İzzuddin İbnu'l-Esir, *Usdu'l-Gâbe*, IV, 406-407.

42. Sana kıyamet hakkında, onun ne zaman demir atacağını sorarlar.
43. Sen nerede, ona dair bilgi vermek nerede?
44. Ona dair nihai bilgi, ancak Rabbine aittir.
45. Sen, ancak ondan korkacakları korkutursun.
46. Onların onu görecekleri gün, (günün) **bir akşamından veya kuşluğundan başka durmamışlar gibi gelecek onlara.**

"Sana kıyamet hakkında, onun ne zaman demir atacağını, sorarlar" buyruğu hakkında İbn Abbas dedi ki: Mekke müşrikleri Rasûlullah (sav)'a alay olmak üzere: Kıyamet ne zaman gerçekleşecektir? diye sordular, yüce Allah da bu âyeti indirdi.

Urve b. ez-Zübeyr, yüce Allah'ın: **"Sen nerede, ona dair bilgi vermek nerede"** buyruğu hakkında şunları söyledi: Peygamber (sav)'a kıyametin ne zaman kopacağına dair soru sorup duruyordu. Nihayet şu: **"Ona dair nihai bilgi ancak Rabbine aittir"** âyeti nazil oldu.

"Demir atması" kopması anlamındadır. el-Ferra dedi ki: **"Demir atması"** geminin demirlemesi gibi, kopması demektir. Ebu Ubeyde: Onun nihai hali demektir. Geminin demir atacağı yer, vardığı son yerdir. Bu İbn Abbas'ın da görüşüdür.

er-Rabî' b. Enes: Ne zaman gerçekleşecektir? diye açıklamıştır. Anlamlar birbirine yakındır. Buna dair açıklamalar daha önceden el-A'raf Sûresi'nde (7/187. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

el-Hasen'den rivayete göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kıyamet ancak Rabbinin gazablanacağı bir gazab dolayısıyla kopacaktır."

"Sen nerede, ona dair bilgi vermek nerede?" Yani ey Muhammed, kıyametten söz etmek ve onun hakkında soru sormak ile senin ne ilgin var? Ona dair soru sormak senin işin değildir.

ez-Zühri'nin, Urve b. ez-Zübeyr'den yaptığı rivayetin anlamı da budur. O, şöyle demiştir: Peygamber (sav) yüce Allah'ın: **"Sen nerede, ona dair bilgi vermek nerede? Ona dair nihai bilgi"** yani onun bilgisinin varacağı son yer **"Rabbine aittir"** buyruğu inene kadar, kıyametin ne zaman kopacağını sorup duruyordu. Sanki Peygamber (sav)'a bu hususta çokça soru sorulunca, o da Allah'tan buna dair kendisine bilgi vermesini istemiş de ona: Hayır, sorma! Çünkü bu hususta senin herhangi bir bilgin olamaz, denilmiş gibidir.

Müşriklerin peygambere bu hususta soru sormaları böylelikle reddedilmiş ve tepkiyle karşılanmış olması da mümkündür. Yani buna dair bilgi sahibi olmak senin, işin değildir ki; bunu açıklamanı sana sorsunlar ve sen bu bil-

giyi bilen kimselerden değilsin. Bu anlamdaki açıklama, İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"(الذكْرَى): **Bilgi vermek"** burada zikretmek (anmak, hatırlatmak) anlamındadır.

"Ona dair nihai bilgi" onun bilgisinin varacağı son yer, demek olur. Kıyamete dair bilgi O'ndan başkasının yanında asla bulunmaz. Bu da yüce Allah'ın: *"De ki: Onun ilmi ancak Allah'ın nezdindedir."* (el-A'raf, 7/187) buyruğu ile; *"Saatin ilmi ancak Allah'ın indindedir."* (Lukman, 31/34) buyruklarına benzemektedir.

"Sen ancak ondan korkanları korkutursun." Böylelerinin korkutucususun demektir. Burada korkutmanın (inzârın) "korkanlara (haşyet sahiblerine)" tahsis edilmesi -herbir mükellefi uyarıp, korkutucu olmakla birlikte- bununla yararlananların onlar oluşundan dolayıdır. Bu da yüce Allah'ın: *"Sen ancak zikre uyan ve gayb ile Rahmandan kalbinden saygı duyarak korkan kimseleri uyarırsın"* (Yasin, 36/11) buyruğunu andırmaktadır.

"Korkutursun" anlamı verilen lafız, genel olarak; (منذِر) şeklinde izafet ile ve daha hafif olması istendiğinden tenvinsiz olarak okunmuştur, yoksa bunun aslı tenvinli gelmesidir. Çünkü bu, gelecek anlamını ifade etmek içindir. Ancak mazi anlamını ifade edecekse tenvinli okunmaz.

el-Ferra dedi ki: Burada tenvin de caizdir, tenvinsiz gelmesi de caizdir. Yüce Allah'ın: *"...Emrini yerine getirendir"* (et-Talâk, 65/3) buyruğunun; (بالِغُ أمْرِه) ile (بالِغٌ أمرَه) şekillerinde; *"Kâfirlerin düzenini zayıflatandır"* (el-Enfal, 8/18) buyruğunun; (مُوهِنُ كيدِ الكافِرين) ile (موهِنٌ كيدَ الكافرين) şekillerinde okunması gibi. Bununla birlikte aslolan tenvinli gelmesidir. Ebu Cafer, Şeybe, el-A'rec, İbn Muhaysın, Humeyd ve Ebu Amr'dan rivayetle Ayyaş, tenvinli olarak; (منذِرٌ) diye okumuşlardır ve bu durumda nasb mahallinde olur. Manası da: Senin uyarıp, korkutmandan, kıyametten korkan kimseler, ancak faydalanabilir, şeklindedir.

Ebu Ali de şöyle demiştir: Burada izafetin maziye olması da mümkündür. "(ضارب زيدٍ أمس): Dün Zeyd'e vuran" gibi. Çünkü Peygamber, uyarıp korkutmayı gerçekleştirmiştir. Zira âyet-i kerime, kıyamet ve âhiret halleri maddi olarak hissedilen şeyler değildir. O haller ancak ruhun -maddi olanın dışında- rahat duyması ya da acı duymasıdır, diyen kimselerin kanaatlerini red etmekte ve onlara cevap vermektedir.

"Onların onu" kâfirlerin kıyameti **"görecekleri gün"** dünyalarında **"bir"** günün **"akşamından"** bir akşam vakti kadarından **"veya kuşluğundan"** yahut o akşamdan sonra gelen bir kuşluk vakti kadarından **"başka durmamışlar gibi gelecek onlara."** Buyruktan maksat, dünya süresinin azlığına dikkat

çekmektir. Nitekim yüce Allah, bir başka yerde: *"...sanki yalnızca bir gündüzün bir saati kadar kalmışlar gibi gelecek onlara"* (el-Ahkaf, 46/35) diye buyurmaktadır.

ed-Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onlar kıyameti görecekleri gün, sadece bir gün kalmışlar gibi gelecek onlara.

Şöyle de açıklanmıştır: Kabirlerinde; **"bir akşamdan veya kuşluğundan başka durmamışlar gibi gelecek onlara."** Çünkü onlar, görecekleri dehşetlerden ötürü kabirlerinde kaldıkları süreyi çok kısa bulacaklar.

el-Ferrâ dedi ki: Bir kimse: Akşamın kuşluğu olur mu, diye sorabilir. Çünkü kuşluk ancak gündüzün ilk vakitlerindedir. Fakat burada "kuşluk" akşama izafe edilmiştir. Bu da Arapların adetinde bu vaktin içinde bulunduğu gün(e nisbet edilir.) Onlar şöyle derler: "(آتيك الغداة أو عشيتها): Ben sana sabah veya onun (o sabahın) akşamı geleceğim" ve: "(آتيك العشيةَ أو غداتها): Sana akşam ya da onun (o akşamın) sabahı geleceğim" denir. Bu durumda "akşam" günün son bölümü anlamında; "sabah" da günün başı anlamındadır. (el-Ferra) dedi ki: Ukayloğullarından birisi de bana şu mısraları okudu:

نحـنُ صَبَحْنـا عامِـراً في دارِها جُرْداً تَعَـادَيْ طَرَفَـيْ نهارِها
عشيـةِ الهِلالِ أو سِرارِهـا

"Biz Âmir (oğulları)na sabahleyin yurtlarında baskın yaptık.
Çıplak atlarımızla günün iki tarafında koşarak
Ayın akşam vakti (doğması) ya da kaybolması zamanında"

Şair burada, hilalin akşam vakti doğması ya da akşam vakti gözükmemesi zamanlarını kastetmiştir. Bu tabir; "(آتيك الغداة أو عَشِيَّها): Sana sabahleyin ya da onun akşamı geleceğim" ifadesinden daha doğrudur.

(en-Nâziât Sûresi'nin tefsiri burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun).

Abese Sûresi

1-42. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Bütün müfessirlerin görüşüne göre Mekke'de inmiştir. Kırk iki âyettir.

عَبَسَ وَتَوَلّٰى ﴿١﴾ اَنْ جَآءَهُ الْاَعْمٰى ﴿٢﴾ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكّٰى ﴿٣﴾ اَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرٰى ﴿٤﴾

1. Yüzünü ekşitip, çevirdi,
2. Kendisine o âmâ geldi diye,
3. Ne bilirsin? Belki o temizlenecekti;
4. Yahut öğüt alacaktı da bu öğüt ona fayda verecekti?

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1-Buyrukların Nüzûl Sebebi:

"Yüzünü ekşitip, çevirdi" buyruğundaki: "(عَبَسَ): Yüzünü ekşitti" demektir. Nitekim; "(عبس وبسر): Yüzünü ekşitti, kaşlarını çattı" denilir. Daha önce (el-Müddessir, 74/22. âyet açıklanırken) geçmiş bulunmaktadır.

"Çevirdi" yüzünü çevirdi, demektir. **"Kendisine... geldi diye"** buyruğundaki "(أنْ): Diye" lafzı mefulün leh olduğundan ötürü nasb mahallinde-

dir. Kendisine âmâ geldiği için demektir. Âmâ da gözleriyle görmeyen kimseye denilir.

Bütün tefsir bilginlerinin rivayet ettiklerine göre, Kureyş'in eşrafından bir topluluk, Peygamber (sav)'ın yanında bulunuyordu. Peygamber onların müslüman olacaklarını ümit etmişti. Bu sırada Abdullah b. Um Mektûm geldi. Rasûlullah (sav), Abdullah'ın sözünü keseceğinden çekindiği için, ondan yüz çevirdi. İşte bu âyet-i kerime onun hakkında inmiştir.

Mâlik dedi ki: Hişam b. Urve, kendisine Urve'den rivayetle şöyle dediğini zikretti: **"Yüzünü ekşitip, çevirdi"** âyeti İbn Um Mektûm hakkında inmiştir. Peygamber (sav)'a gelerek: Ey Muhammed! Beni yanına yaklaştır, demeye koyuldu. Peygamber (sav)'ın yanında da müşriklerin büyüklerinden birisi bulunuyordu. Peygamber (sav) yüzünü Abdullah'tan çevirip, öbürüne dönmeye koyuldu ve: "Ey filan! Sen benim bu söylediklerimde bir sakınca görüyor musun?" diyordu. O da: Hayır, putlara andederim ki senin söylediklerinde bir sakınca görmüyorum diyordu. Bunun üzerine yüce Allah: **"Yüzünü ekşitip, çevirdi"** buyruğunu indirdi.

Tirmizî'de senedini belirtilerek şöyle demektedir: Bize Said b. Yahya b. Said el-Ümevî anlattı. Bana babam anlattı, dedi ki: Bu Hişam b. Urve'ye babasından, babası Aişe'den diye arzettiğimiz (rivayetler)dir. Aişe dedi ki: **"Yüzünü ekşitip, çevirdi"** buyruğu âmâ İbn Um Mektûm hakkında inmiştir. O Rasûlullah (sav)'a gelip, şöyle demeye koyuldu: Ey Allah'ın Rasûlü, beni irşad et. O sırada Rasûlullah (sav)'ın yanında müşriklerin büyüklerinden birisi bulunuyordu. Rasûlullah (sav) ondan yüzünü çeviriyor, diğerine yöneliyor ve şöyle diyordu: "Söylediklerimde bir sakınca görüyor musun?" O kişi de: Hayır diyordu. İşte âyet bunun hakkında inmiştir. (Tirmizi) dedi ki: Bu garib bir hadistir.[1]

2- Bu Âyetlerin Mahiyeti ve Nüzûl Sebebinde Sözü Geçen Şahıslar:

Âyet, yüce Allah tarafından Peygamber (sav)'a, Abdullah b. Um Mektûm'dan yüz çevirmesi dolayısıyla bir serzeniştir.

Abdullah b. Um Mektûm'un adının Amr b. Um Mektûm olduğu da söylenir. Um Mektûm'un adı Âtike olup, Âmir b. Mahzum'un kızıdır. Burada sözü geçen Amr, Kays'ın oğludur. Kays, Zaide'nin o el-Asam'ın oğludur. O da Hatice (r.anha)'ın dayısının oğludur. Peygamber (sav), müşriklerin büyüklerinden birisi ile uğraşırken onunla ilgilenmemişti. Denildiğine göre, bu kişi, el-Velid b. el-Muğire idi. İbnu'l-Arabî dedi ki: Bunu bizim ilim adamları-

(1) *Tirmizi*, V, 432; *Muvatta*, I, 203.

mızdan maliki mezhebine mensub kimseler söylemiştir. Künyesi de Ebu Abd Şems idi. Katade dedi ki: O Umeyye b. Halas idi. Yine ondan Ubey b. Halef olduğu da nakledilmiştir.

Mücahid dedi ki: Bunlar üç kişi idiler. Rabia'nın oğlu Utbe ve Şeybe ile Ubey b. Halef'tiler. Ata ise: Rabia'nın oğlu Utbe demiştir. Süfyan es-Sevrî de di ki: Peygamber (sav) amcası Abbas ile birlikte idi.

ez-Zemahşerî dedi ki: Peygamberin yanında Kureyş'in ileri gelenlerinden Rabia'nın iki oğlu Utbe ve Şeybe, Ebu Cehil b. Hişam, Abbas b. Abdu'l-Mut talib, Umeyye b. Halef ve el-Velid b. el-Muğire vardı. Onların müslüman ol maları dolayısıyla başkaları da İslâma girer ümidi ile İslâma davet ediyordu.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bizim mezhebimize mensub ilim adamlarımız, bu kişi el-Velid b. el-Muğire idi, demiş olmalarına rağmen, başkaları bu kimselerin Umeyye b. Halef ile Abbas olduğunu söylemişlerdir. Ancak bütün bunlar bâtıldır ve dini hususları iyice tahkik etmeyen müfessirlerin bir bilgisizliğidir. Şöyle ki; Umeyye b. Halef ile el-Velid, Mekke'de, İbn Um Mektûm ise Medine'de idi. Ne o onlarla birlikte, ne onlar onunla birlikte bir arada bulunmadı. Umeyye de, Velid de kâfir olarak öldüler. Birisi hiçretten önce, diğeri Bedir'de öldü. Umeyye hiçbir zaman da Medine'ye gitmedi ve Peygamberin huzurunda tek başına da, başkası ile birlikte de bulunmadı.(1)

3- Abdullah b. Um Mektum'un Konumu:

Peygamber (sav), Kureyş'in ileri gelenlerinden huzurunda bulunanlarla meşgul olup, onları yüce Allah'ın dinine davet ederken müslüman olacaklarına ümidi de yükselmişken, onların müslüman olmaları sayesinde kavimlerinden diğerlerinin de müslüman olacaklarını bekliyor iken, âmâ olan İbn Um Mektûm gelip: Ey Allah'ın Rasûlü! Allah'ın sana öğrettiklerinden bana da öğret deyip, onunla yüksek sesle konuşmaya ve bu konuşmalarını ileri götürmeye koyuldu. Peygamberin başkası ile uğraşmakta olduğunu da bilmiyordu.

Sonunda Rasûlullah (sav)'ın yüzünden sözünü kestiği için hoşlanmadığı anlaşıldı ve kendi kendisine şöyle dedi: Şimdi bunlar da şöyle düşünüyor: Ona uyanlar; körler, ayak takımları ve kölelerdir. Bundan ötürü de Peygamber yüzünü ekşitti ve ondan yüz çevirdi. Bunun üzerine âyet-i kerime nazil oldu.

(1) İbnu'l-Arabî'nin bu sözlerinden, Abdullah b. Um Mektûm'um Mekkeli olmadığını söylemek istediği anlaşılmamalıdır. Onun söylemek istediği, sadece bu gibi kimselerle birlikte Peygamber efendimizin huzurunda bulunmadığıdır. Yoksa İbn Um Mektum'un Mekkeli erken müslümanlardan ve aynı zamanda ilk muhacirlerden olduğu bilinen bir hususdur (Bk. İbnu'l-Esir, *Urdu'l-Ğabe,* III, 760; İbn Hacer, *el-İsâbe,* IV, 494).

es Sevrî dedi ki: Peygamber (sav) bundan sonra İbn Um Mektûm'u gördü mü onun için ridâsını yere yayar ve: "Kendisi dolayısıyla Rabbimin bana sitem ettiği kişi, hoş safa geldin (merhaba)" ve: "Bir ihtiyacın var mı?" diye sorardı. İki ayrı gazvede onu Medine'ye yerine vekil bıraktı. Enes dedi ki: Ben onu Kadisiye günü bineğin sırtında, üzerinde zırh ve elinde siyah bir sancakla gördüm.

4- İbn Um Mektûm'un Yaptığı Davranışın Değerlendirilmesi:

İlim adamlarımız dedi ki: Eğer İbn Um Mektûm, Peygamber (sav)'ın başkasıyla uğraşmakta olup onların İslâm'a gireceklerini ümit ettiğini bilmekle birlikte bu işi yapmış olsaydı, elbetteki bu edebe aykırı bir davranış olurdu. Fakat şanı yüce Allah, Suffe ehlinin kalblerinin kırılmaması yahutta fakir olan bir mü'minin zenginden hayırlı olduğunun bilinmesi için, ona sitem etmiştir. Mü'mine gereken dikkati göstermek -fakir olsa dahi- öbür işten daha doğru ve daha uygun idi. Öbür iş ise iman ederler ümidi ile zenginlere yönelmekti. Her ne kadar bunda da bir çeşit maslahat var ise de bu öyledir. İşte yüce Allah'ın -önceden de geçtiği üzere-: ***"Yeryüzünde çokça savaşıp, zaferler kazanıncaya kadar esirler alması hiçbir peygambere yaraşmaz..."*** (el-Enfal, 8/67) buyruğunun da buna göre anlaşılması gerekmektedir. (Bk. Belirtilen âyetin tefsiri, 2. başlık ve devamı)

Şöyle de açıklanmıştır: Peygamber (sav), İbn Um Mektûm'un kalbindeki imana güvendiği için, konuştuğu öbür adamın kalbini ısındırma maksadını gütmüştü. Nitekim o şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki ben başkasını daha çok sevdiğim halde, bir diğer adamı -Allah'ın onu yüzü üzerine cehenneme yıkacağından korkarak- görür, gözetirim."(1)

5- Peygamber Efendimizin Yüzünü Ekşitip, Çevirmesinin Sebebi:

İbn Zeyd dedi ki: Peygamber (sav)'ın, İbn Um Mektûm dolayısıyla yüzünü ekşitip, ondan yüz çevirmesinin sebebi, kendisine rehberlik eden kimseye onu susturması için işaret etmesi idi. Ancak İbn Um Mektûm rehberini itmiş ve Peygamber (sav) ile konuşup, Peygamberden istediği bilgiyi almaktan başkasını kabul etmemişti. Bu onun bir çeşit kabalığı idi. Bununla birlikte yüce Allah, onun hakkında Peygamberine gaib şahıs (üçüncü şahıs) hakkında haber veren lafız ile **"Yüzünü ekşitip, çevirdi"** buyruğunu indirdi. Böylece (hitab kipiyle): "Yüzünü ekşitip, çevirdin" demeyerek onu tazim etmiş oluyordu. Daha sonra Peygamberine ünsiyet vermek üzere, hitab kipi ile yö-

(1) *Müslim*, I, 132.

nelerek: **"Ne bilirsin belki o"** İbn Um Mektûm **"temizlenecekti."** Senden kendisine öğretmeni istediği Kur'ân ve dinbilgisi ile dininde temizliği daha da artıp, üzerindeki bilgisizlik karanlığının gitmesi ile arınacaktı.

"Belki o" buyruğundaki zamirin kâfire ait olduğu da söylenmiştir. Sen o kimsenin müslüman olması ile temizlenmesi, yahutta öğüt almasını ümit etmiş, bundan dolayı öğüt alması sonucunda hakkı kabul edeceğine ümit bağlamıştın ama, senin bu ümidinin gerçekleşeceğini nereden bilirsin (demektir.)

el-Hasen: **"Kendisine o âmâ geldi diye"** anlamındaki buyruğu (أأن جاءه الأعمى) şeklinde soru olarak med ile okumuştur. Bu durumda: "(أن): **Diye"** lafzı **"yüzünü ekşitip, çevirdi"** fiillerinin delalet ettiği hazfedilmiş bir fiile taalluk etmektedir. İfade: O âmâ kendisine geldi diye mi ondan yüz çevirdi? takdirindedir. Bu okuyuşa göre: "(وتولّى): **Yüz çevirdi"** lafzı üzerinde vakıf yapılır. Ancak haber kipi şeklindeki kıraate göre burada vakıf yapılmaz, genel kıraat de bu şekildedir.

6- Bu Âyetin Benzeri Diğer Ayetler:

Bu âyetin -sitem itibariyle- benzeri olan diğer âyetlerin biri el-En'âm Sûresinde yer alan yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"...Sabah akşam Rabblerine dua edenleri kovma."* (el-En'âm, 6/52)

el-Kehf Sûresi'nde yer alan şu buyruk da böyledir: ***"Dünya hayatının güzelliğini isteyerek gözlerin, onlardan başkasına kaymasın..."*** (el-Kehf, 18/28) vb. daha başka buyruklardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Yahut" senin söylediklerin dolayısıyla **"öğüt alacaktı da öğüt"** senin hatırlatman **"ona fayda verecekti."**

"Ona fayda verecekti" buyruğu, genel olarak; (فتنفعُه) şeklinde "ayn" harfi ötreli olarak **"temizlenecekti"** buyruğuna atf ile okunmuştur. Ancak Âsım, İbn Ebi İshak ve İsa; (فتنفعه) diye nasb ile okumuşlardır. es-Sülemî ve Zir b. Hubeyş'in kıraati bu şekildedir. Bu da daha önce geçen "(لعل): Belki"nin cevabı olarak nasb ile okunur. Çünkü bu (cevap) muceb değildir. Yüce Allah'ın: "(لعلّي أبلغ الأسبابَ): *Belki o yollara ulaşırım."* (el-Mu'min, 40/36) buyruğu gibidir ki; daha sonra da (bunun cevabında): "(فأطّلِعَ): *Çıkarım"* (el-Mu'min, 40/37) diye buyurmuştur.

أَمَّا مَنِ ٱسْتَغْنَىٰ ﴿٥﴾ فَأَنتَ لَهُۥ تَصَدَّىٰ ﴿٦﴾ وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا
يَزَّكَّىٰ ﴿٧﴾ وَأَمَّا مَن جَآءَكَ يَسْعَىٰ ﴿٨﴾ وَهُوَ يَخْشَىٰ ﴿٩﴾
فَأَنتَ عَنْهُ تَلَهَّىٰ ﴿١٠﴾

5. İhtiyaç duymayan kimseye gelince;
6. Sen ona yöneliyorsun.
7. Halbuki onun temizlenmemesinden sana vebal yok.
8. Ama yanına süratle gelip,
9. Kendisi de korkan kimseye gelince,
10. Sen onu bırakıp oyalanırsın.

"İhtiyaç duymayan" yani servet sahibi ve varlıklı olan **"kimseye gelince, sen ona yöneliyorsun"** ona dönüyor, onun sözlerine kulak veriyorsun.

"(التصدّي): Yönelmek, dinlemek, kulak vermek" demektir. er-Râî şöyle demiştir:

تَصَدَّى لوضّاحٍ كأنَّ جَبينه سراجُ الدُّجَى يَحْنِي إليه الأساورُ

"Aldı; sanki geceleyin yanan kandili andıran ve ona doğru
At sürücülerinin eğildiği soylu bir kimseye kulak verdi."

Bu fiilin aslı; (تتصدّد) olup, (الصُّدّ)'den gelmektedir ki; bu da "senin karşına çıkıp, senin önünde duran" demektir. Mesela; "(داري صدَدُ داره): Evim onun evinin karşısındadır" denilir. Zarf olarak nasbedilmiştir. Bu fiilin "susuzluk" demek olan: (الصَّدَى)'dan geldiği de söylenmiştir. Yani sen ona susuzun, suya yöneldiği gibi ona yöneliyorsun. "(المصَاداة): Karşı karşıya gelmek, karşılaşmak" demektir.

"Yöneliyorsun" anlamındaki fiil genel olarak: (تَصَدَّى) şeklinde tahfif olsun diye ikinci "te" telaffuz edilmeksizin okunmuştur. Nâfî ve İbn Muhaysın ise idgam esası üzere şeddeli okumuşlardır.

"Halbuki onun temizlenmemesinden sana vebal yok." Bu kâfir, hidayet bulmayacak, iman etmeyecektir. Sen ancak bir Rasûlsün ve senin görevin tebliğden ibarettir.

"Ama yanına süratle gelip" Allah için bilgi sahibi olmak isteyen **"kendisi de"** Allah'tan **"korkan kimseye gelince, sen onu bırakıp oyalanırsın."** Yüzünü ondan başka tarafa çeviriyorsun, başkasıyla uğraşıyorsun. **"Sen... oyalanırsın"** anlamındaki; (تَلَهّى)'in aslı (تتلهى)'dir. "(لَهِيتُ عن الشيء أَلْهَى): Ben o şeyden (başkasıyla uğraşarak) oyalanıyorum" denilir. "(التلهي): Oyalanmak, dikkat etmemek, gafil kalmak" demektir. (لَهِيتُ عنه) ile (نَلِيتُ) aynı anlamdadır.

كَلَّآ إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ ﴿١١﴾ فَمَن شَآءَ ذَكَرَهُۥ ﴿١٢﴾ فِى صُحُفٍ
مُّكَرَّمَةٍ ﴿١٣﴾ مَّرْفُوعَةٍ مُّطَهَّرَةٍ ﴿١٤﴾ بِأَيْدِى سَفَرَةٍ ﴿١٥﴾
كِرَامٍۭ بَرَرَةٍ ﴿١٦﴾

11. Hayır! Çünkü o, bir öğüttür,
12. Artık dileyen onunla öğüt alsın.
13,14. Çok şerefli, son derece yüksek ve tertemiz sahifelerdedir.
15,16. Emrine itaatkâr, oldukça değerli kâtiblerin elleri ile (yazılmıştır).

"Hayır! Çünkü o, bir öğüttür" buyruğundaki "(كَلَّا): **Hayır"** bir vazgeçme emri ve bir azardır. Yani durum her iki kesime karşı davrandığın şekilde olmamalıdır. Bu da; bundan sonra zengine yönelmek, fakir mü'minden yüz çevirmek gibi bir davranışı bir daha tekrarlamal demektir.

Peygamber (sav)'ın yaptığı, önceden de geçtiği gibi evlâ (öncelikli) olanı terketmekten ibaretti. Bu davranışının küçük bir günah olarak yorumlanması da uzak bir ihtimal değildir. Bu açıklamayı el-Kuşeyrî yapmıştır. Buna göre de: "(كَلَّا): Hayır" üzerinde durmak caizdir. Bununla birlikte; "(تَلَهّى): *Oyalanırsın"* (10. âyet) üzerinde vakıf yapıp, sonra da **"gerçek şu ki"** anlamı ile; (كَلَّا) ile okumaya başlanır.

"Çünkü o" yani bu sûre yahut Kur'ân'ın âyetleri **"bir öğüttür."** Bir hatırlatma ve insanların basiretlerini bir aydınlatmadır.

"Artık dileyen onunla öğüt alsın." Kur'ân-ı Kerim'in öğütlerini tutsun.

el-Cürcânî dedi ki: "(إنها): **Çünkü o"** müennes zamiri, Kur'ân'a aittir. Kur'ân-ı Kerim (lafız olarak) müzekker olmakla birlikte, Kur'ân'ın kendisi "(تذكرة): **Bir öğüt"** (ki bu lafız müennestir) kabul edildiğinden burada da za-

mir bu lafza uygun olarak kullanılmış olmaktadır. Bu zamir müzekker olarak gelseydi yine caiz olurdu. Nitekim şanı yüce Allah bir başka yerde: "(كلا إنه تذكرة) *Hayır gerçekten o bir öğüttür."* (el-Müddessir, 74/54) diye buyurmuştur. Yüce Allah'ın bununla Kur'ân-ı Kerim'i kastettiğine ayrıca; "(فمن شاء ذكره): **Artık dileyen onunla öğüt alsın."** Yani onu bellesin ve unutmasın, buyruğudur. Burada zamirin müzekker gelmesi: "(التذكرة): Öğüt" lafzının zikir (hatırlatma) ve vaaz (öğüt) anlamında oluşundan dolayıdır.

ed-Dahhak, İbn Abbas'tan yüce Allah'ın: **"Artık dileyen onunla öğüt alsın"** buyruğu hakkında şöyle dediğini rivayet etmektedir: Allah dilediği kimseye onu ilham eder. Daha sonra yüce Allah, bu kitabın yüceliğinden, büyüklüğünden haber vererek şöyle buyurmaktadır: **"Çok şerefli... sahifelerdedir."** Yani Allah nezdinde, çok şerefli sahifelerdedir. Bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır.

"(صحف): **Sahifeler";** sahifenin çoğuludur.

et-Taberi dedi ki: **"Çok şerefli,"** ihtiva ettiği ilim ve hikmetler dolayısıyla dinde çok şerefli, demektir. Bir diğer açıklamaya göre; **"çok şerefli"** olmaları en şerefli hafaza meleklerinin onları indirmiş olmasındandır. Çünkü bu sahifeler Levh-i Mahfuzdan inmiştir.

Bir diğer açıklamaya göre; **"çok şerefli"** olmaları, Kerim olan bir zattan indirilmiş olmalarıdır. Çünkü bir kitabın kerim oluşu onun sahibinin kerim oluşundan kaynaklanır.

Bununla kastedilenin bütün peygamberlere verilen kitablar olduğu da söylenmiştir. Buna delil de yüce Allah'ın: *"Şüphe yok ki bunlar önceki sahifelerdedir. İbrahim ile Musa'nın sahifelerindedir."* (el-Ala, 87/18-19) buyruğudur.

"Son derece yüksek," Allah nezdinde, değeri çok yüksek demektir. Şanı yüce Allah nezdinde çok yükseklerde diye, de açıklanmıştır. Yedinci semada yükseğe çıkartılmış diye de açıklanmıştır ki, bu açıklamayı Yahya b. Sellâm yapmıştır. et-Taberî: Şanı ve değeri çok yüksek, diye açıklamıştır. Şüphe ve çelişkilerden yükseklerde, diye de açıklanmıştır.

"Ve tertemiz" el-Hasen dedi ki: Her türlü kir ve pislikten arındırılmış, kâfirlerin onlara el uzatmalarına karşı korunmuş, diye de açıklanmıştır. Bu da es-Süddî'nin açıklamasının ifade ettiği manadır. Yine el-Hasen'den: Müşriklere indirilmekten yana tertemiz diye açıkladığı rivayet edilmiştir. Bir başka açıklamaya göre; yani Kur'ân-ı Kerim meleklerin okudukları sahifelerde de tesbit edilmiştir. Bu sahifeler çok şerefli, son derece yüksek ve tertemizdir.

"...**Kâtiblerin elleri ile"** yani, yüce Allah'ın kendisi ile rasûlleri arasında elçi kıldığı melekler iyi ve itaatkâr kimselerdir. Herhangi bir günah işleye-

rek kirlenmiş değillerdir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bu sahifeler tertemizdir, onları taşıyanlara (ezberleyip, hıfzedenlere) temizlik sağlar. **"Kâtiblerin elleri ile"** buyruğu da "yazıcılar" demektir, diye açıklamıştır. Mücahid de böyle açıklamıştır.

Bunlar, kulların amellerini sahifelere yazan Kirâmen Kâtibîn melekleridir. "(الأسفار): Kitaplar" demek olup, tekili (سافر)'dir. Nitekim "(كاتب وكَتَبة): Kâtib ve kâtibler" demek de böyledir. "(سَفَرْتُ): Yazdım" anlamındadır. Kitaba da "sifr" denilir, çoğulu da "esfâr" diye gelir.

ez-Zeccac dedi ki: Kitaba -"sin" harfi kesreli olarak- "sifr", katibe de "sâfir" denilmesinin sebebi, bunun bir şeyi açıklayıp, vuzuha kavuşturması anlamını taşıdığından dolayıdır. Sabah etrafı aydınlattığı vakit: "(أسفر الصبح): Sabah oldu" denilir. "(سَفَرَتِ المرأة): Kadın yüzünden peçeyi açtı" demektir. (ez-Zeccac devamla) dedi ki: "(سَفَرْتُ بين القومِ أُسْفِر سفارة): O kimselerin arasını düzelttim, düzeltiyorum, düzeltmek (sefirlik)" de buradan gelmektedir. el Ferrâ da böyle demiş ve şu beyiti zikretmiştir:

فما أدَعُ السِّفارةَ بينَ قومي ولا أمشِي بغِشٍّ إن مَشَيْتُ

"Ben, kavmim arasını düzeltmeyi (sefirlik yapmayı) terketmeyeceğim
Ve eğer gidip gelirsem, hiçbir zaman aldatmak için gidip gelmeyeceğim."

Sefîr de kavmin arasını düzelten ve elçilik yapan kimse demektir. Çoğulu "süferâ" diye gelir. "Fakih"in çoğulunun "fukahâ" diye gelmesi gibi. İbranicede sahaflara "süfera" adı verilir.

Katade dedi ki: Burada geçen: "(السَّفَرة): Kâtibler" burada kurra (Kur'an okuyanlar) demektir. Çünkü onlar sifirleri okurlar. Yine ondan İbn Abbas'ın açıkladığı gibi bir açıklama da rivayet edilmiştir.

Vehb b. Münebbih dedi ki: **"Emrine itaatkar, oldukça değerli katiblerin elleri ile"** buyruğunda kastedilenler, Peygamber (sav)'ın ashabıdır.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Rasûlullah (sav)'ın ashabı gerçekten itaatkâr, oldukça değerli okuyucular idiler. Fakat bu âyet-i kerimede kastedilenler, onlar değildir, onlar kastedilenlere yakın kimseler de değildir. Aksine bu mutlak olarak anıldığı takdirde meleklere has bir lafızdır. Onların dışında bu ismi taşımakta kimse onlarla ortak değildir, onun kapsamına onlardan başkası girmez.

Sahih'de Aişe (r.anha)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kur'ân'ı ezberlemiş olduğu halde, Kur'ân okuyanın misa-

li emrine itaatkâr, oldukça değerli kâtibler ile birlikte olmaktır. Kur'ân'ı okumayı öğrenip onu ara sıra okuyan ve bu okuyuşu kendisine ağır gelen için de iki ecir vardır."[1] Hadis muttefekun aleyh (Buhari ve Müslim tarafından rivayet edilmiş) olup, lafız Buhari'ye aittir.

"Oldukça değerli", Rabbleri nezdinde, oldukça değerli demektir. Bu açıklamayı el-Kelbî yapmıştır. el-Hasen: Masiyet işlemek tenezzülünde bulunmayan demektir. Onlar, kendilerini bu halden üstün tutarlar. ed-Dahhak'ın, İbn Abbas'tan rivayetine göre; **"oldukça değerli"** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Onlar, Adem oğlu hanımı ile başbaşa kaldığı vakit yahut ihtiyacını görmek için çekildiğinde, onunla birlikte bulunmaktan uzak kalırlar.

Başkalarının menfaatlerini kendi menfaatlerine tercih ederler, diye de açıklanmıştır.

"Emrine itaatkâr" (anlamı verilen): (بَرَرَة) lafzı (بارّ)'in çoğuludur. "Kâfir"in çoğulunun "kefere" şeklinde "sâhir (sihirbaz)"in çoğulunun "sehara" şeklinde "fâcir"in çoğulunun "fecere" şeklinde gelmesi gibi. Bir kimse doğruluğa ve sıdka ehil olduğu takdirde; (بر) ile (بار) diye anılır. "(بَرَّ فلان في يمينه): Filan kişi yemininde sadık oldu (yeminini yerine getirdi, ona bağlı kaldı)" ifadesi buradan geldiği gibi: "(فلان يَبَرّ خالقه ويتبرره): Filan kişi yaratıcısına itaatkardır, O'na itaat eder" demektir. Buna göre **"emrine itaatkar"** buyruğu, Allah'a itaat eden, amellerinde Allah'a sadakat gösteren (ihlaslı amel eden) kimseler demektir. el-Vakıa Sûresi'nde yüce Allah'ın: *"Şüphesiz o oldukça şerefli bir Kur'ândır. Korunan bir kitaptadır. Ona ancak tam anlamı ile temizlenmiş kimseler el sürebilir"* (el-Vakıa, 56/77-79) buyruğu açıklanırken, orada sözü edilenlerin bu sûrede sözü edilen **"emrine itaatkar, oldukça değerli katibler"** olduklarını açıklamış bulunuyoruz.

قُتِلَ الْاِنْسَانُ مَآ اَكْفَرَهُ ﴿١٧﴾ مِنْ اَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ ﴿١٨﴾ مِنْ
نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ ﴿١٩﴾ ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ اَمَاتَهُ
فَاَقْبَرَهُ ﴿٢١﴾ ثُمَّ اِذَا شَآءَ اَنْشَرَهُ ﴿٢٢﴾ كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَآ اَمَرَهُ ﴿٢٣﴾

17. Kahrolası o insan! Ne kadar da nankördür o!
18. Kendisini hangi şeyden yarattı?

(1) *Buhari*, IV, 1882; *Müslim*, I, 549; *Tirmizi*, V, 171; *Ebu Davud*, II, 70; *İbn Mace*, II, 1242; *Müsned*, VI, 48, 94, 110, 266.

19. Bir nutfeden; yarattı da onu takdir etti.
20. Sonra yolu kolaylaştırdı,
21. Sonra onu öldürüp, kabre koy(dur)**du.**
22. Sonra da ne zaman dilerse onu tekrar diriltecek.
23. Hayır! O kendisine emrettiğini yerine getirmemiştir.

"Kahrolası o insan! Ne kadar da nankördür o!" buyruğundaki: "(قتل): **Kahrolası";** ona lanet edildi, anlamındadır. Azab olundu, diye de açıklanmıştır.

İnsan'dan kasıt kâfirdir.

el-A'meş, Mücahid'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Kur'ân-ı Kerim'de: **"Kahrolası o insan"** buyruğun geçtiği her yerde kastedilen kâfirdir.

ed-Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ayet Ebu Leheb'in oğlu Utbe hakkında inmiştir. Önce iman etmişti, fakat ***"Andolsun yıldıza..."*** (en-Necm, 53/1) buyruğu nâzil olunca, irtidad etti ve: "en-Necm" dı şında Kur'ân'ın tümüne iman ettim, dedi. Şanı yüce Allah da onun hakkında: **"Kahrolası o insan"** buyruğunu indirdi. Yani Utbe, Kur'ân'ı inkâr ettiğinden dolayı Utbe'ye lanet edildi. Rasûlullah (sav) da ona beddua ederek: "Allah'ım, sen ona el-Ğadıra arslanını musallat et" dedi. Hemen Şam'a doğru bir ticaret maksadı ile çıkıp gitti. el-Ğadıra denilen yere varınca, Peygamber (sav)'ın beddüasını hatırladı. Beraberindekilere eğer canlı olarak sabahı ederse bin dinar vermeyi vaadetti. Bunun üzerine onu arkadaşların ortasına aldılar, eşyalarını etrafında dizdiler. Onlar bu halde iken arslan geldi. Başlara yaklaşınca atıldı ve hemen Utbe'nin üzerine çıktı, onu paramparça etti. Babası ise onun için ağlamış, ağıt yakmış ve şöyle demişti: Muhammed, her ne dediyse mutlaka oluyor.

Ebu Salih, İbn Abbas'tan: **"Ne kadar da nankördür o!"** buyruğunu: Onu nankörlüğe iten ne oldu, diye açıkladığını rivayet etmiştir.

Buradaki: "(ما): **Ne kadar da"** lafzının teaccüb (hayret ve şaşkınlık) için olduğu da söylenmiştir (mealde olduğu gibi). Araplar, bir şeye hayret edecek olurlarsa: Allah kahretsin onu, ne kadar da güzeldir, Allah rezil etsin onu ne kadar da zalimdir! demek adetleridir. Buyruğun anlamı şudur: Bundan sonra sözünü edeceğimiz bütün bu hususlara rağmen insanın kâfir (ve nankör) olmasına hayret ediniz.

Şöyle de açıklanmıştır: Yüce Allah'ın kendisine iyiliklerinin çokluğunu bilmesine rağmen Allah'ı inkar etmeye, nimetlerine karşı nankörlük etmeye ne itti onu? Bu da teaccüb anlamını ifade eder.

İbn Cüreyc dedi ki: Onun küfrü (ve nankörlüğü) ne kadar da ileridir, demektir.

Buradaki: "(لَ): **Ne"** lafzının soru edatı olduğu da söylenmiştir. Yani onu küfre (ve nankörlüğe) iten nedir? Buna göre bu, azar anlamını ihtiva eden bir sorudur. Bu edatın hem teaccüb anlamını ifade etme, hem de "(أَيّ): **Ne"** anlamını ifade etme ihtimali vardır. O takdirde de soru edatı olur.

"Kendisini hangi şeyden yarattı?" Allah, bu kâfiri neden yarattı ki o da büyüklük taslamaktadır? Yani onun yaratılışından dolayı siz de hayret ediniz.

"Bir nutfeden" yani hakir, değersiz, cansız, basit bir sudan **"yarattı."** O halde niçin kendisi hakkında yanlış kanaate kapılmaktadır? el-Hasen dedi ki: İki defa küçük abdestin bozulduğu yoldan çıkan bir kimse nasıl olur da büyüklenir!

"...da onu" annesinin karnında **"takdir etti."**

ed-Dahhak da İbn Abbas'tan böylece rivayet etmiştir: Yani onun ellerini, ayaklarını, gözlerini ve diğer organlarını, güzellik ve çirkinliğini, uzunluk ve kısalığını, bahtiyarlık ve bedbahtlığını takdir buyurdu.

"Onu takdir etti" buyruğunun onu bütün azalarını yerli yerince, mükemmel bir şekilde yarattı, anlamında olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Seni önce topraktan, sonra da bir damla sudan yaratan, sonra da seni tam bir adam yapan* (Allah)'a *kâfir mi oldun?"* (el-Kehf, 18/37)

Yine yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: *"O ki seni yarattı, herbir şeyini yerli yerince koydu."* (el-İnfitar, 82/7)

"Onu takdir etti" buyruğunun bir halden bir hale, önce nutfeden sonra alakaya daha sonra hilkati tamamlanıncaya kadar merhale merhale onu var etti, diye de açıklanmıştır.

"Sonra yolu kolaylaştırdı" buyruğu hakkında İbn Abbas, Ata, Katade, es-Süddi ve Mukatil'in yaptıkları rivayete göre, şöyle demiştir: Annesinin karnından çıkmasını kolaylaştırdı.

Mücahid dedi ki: Hayır ve şer yollarını izlemeyi kolaylaştırdı, yani ona bu hususları açıkladı. Bunun delili de yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: *"Gerçekten Biz, ona yolu gösterdik."* (el-İnsan, 76/3); *"Ve Biz, ona iki de yol gösterdik."* (el-Beled, 90/10) el-Hasen, Ata ve Ebu Salih'in kendisinden yaptığı bir rivayete göre, yine İbn Abbas da böyle demişlerdir.

Yine Mücahid'den de şöyle dediği nakledilmiştir: Mutluluk ve bedbahtlık yolunu (kolaylaştırdı.) İbn Zeyd İslâmın yolunu... diye açıklamıştır. Ebu Bekr b. Tahir dedi ki: Herkese ne için yaratılmışsa onu kolaylaştırdı ve onun hakkında onu takdir buyurdu. Delili de Peygamber (sav)'ın: "Siz amel

ediniz. Herkes ne için yaratılmışsa onun için kendisine kolaylık verilir"[1] buyruğudur.

"Sonra onu öldürüp, kabre koydu." Ona ikram olsun diye içinde gömüleceği bir kabir var etti. Onu kuşların ve diğer yırtıcı hayvanların yemesine imkan verecek şekilde yerin üzerinde atılıp, terkedilen bir varlık noktasına düşürmedi. Bu açıklamayı el-Ferra yapmıştır.

Ebu Ubeyde dedi ki: **"Onu kabre koydu"** ona bir kabir takdir etti ve kabre gömülmesini emretti, demektir. Ebu Ubeyde dedi ki: Ömer b. Hubeyre, Salih b. Abdurrahman'ı öldürünce Temimoğulları onun huzuruna girerek: "(أقبرنا صالحاً): Salih'i bir kabre gömelim diye bize ver" dediler. O da: Onu size bırakıyorum, dedi.

Yüce Allah: "(أقبره): **Onu kabre koy**(dur)**du"** diye buyurmakla birlikte; (قَبَرَه) diye buyurmadı. Çünkü (Bu ikinci şeklin ism-i fâili olan): "(القابر): Bizzat kendi eliyle defneden şahıs" demektir. el-A'şâ da şöyle demiştir:

لو أسندتْ مَيْتاً إلى نحرِها عاشَ ولم يُنقَلْ إلى قابِرِ

"Eğer bir ölüyü bağrına basacak olursa;
O yaşar ve kabre defnedecek kimseye götürülmez."

Ölüyü defnetmek halinde: "(قبرت الميت): Ölüyü kabirde defnettim" denilir. "(أقبره الله): Allah onu kabre gömülecek bir duruma getirdi ve ona bir kabir takdir etti" demektir. Araplar: "(بترت ذنب البعير): Devenin kuyruğunu kestim" ve: "(أبتره الله): Allah onun soyunu kesti"; "(عضبت قَرْن الثور): Öküzün boynunu kısalttım" ile "(أعضبه الله): Allah onu kessin"; "(طردت فلاناً): Filanı kovdum" ile "(أطرده الله): Allah onu uzak kılsın, uzaklaştırsın" yani onu kovulup uzaklaştırılan bir kişi haline getirsin, derler.[2]

"Sonra da ne zaman dilerse onu tekrar diriltecek." Ölümünden sonra ona hayat verecek.

"(أنشرهُ): **Onu tekrar diriltecek"** buyruğu, genel olarak "elif" ile okunmuştur. Ebu Hayve, Nafi'den ve Şuayb b. Ebi Hamza'dan "elif"siz olarak: (نشره)

(1) *Buhari,* IV, 1890; 1891, V, 2295, VI, 2435, 2745; *Müslim,* IV, 2039, 2040; ***Tirmizi,*** IV, 445, V, 441; ***Ebu Davud,*** IV, 222; ***İbn Mace,*** I, 30; ***Müsned,*** I, 82, 129, 132, 140, 157, III, 292, 304, IV 67, 431.

(2) Merhum müfessirimiz, bu ve benzeri fiilerin yalın halleri ile başlarına hemze ziyade edilerek kullanılmaları halindeki anlam farkına işaret etmekte ve böylelikle âyet-i kerime'deki: "akbara: kabre koy(dur)du" şeklindeki ziyadeli hali ile ziyadesiz hali olan: "kabara: kabre koydu" halleri arasındaki anlam farkına açıklık getirmektedir.

diye okuduğunu rivayet etmektedir. Bunların ikisi de aynı anlamda ve fasih iki söyleyiştir. "(أنشر الله الميت): Allah ölüyü diriltti" dendiği gibi; "(نشره): Onu diriltti" de denilir. el-A'şâ da şöyle demiştir:

حتى يقولَ الناس مما رَأَوا يا عَجَبًا لِلميتِ الناشِرِ

"Ta ki insanlar gördüklerinden ötürü
Şu diril(til)en ölüye hayret doğrusu! desinler."

"Hayır! O kendisine emrettiğini yerine getirmemiştir." buyruğu hakkında Mücahid ve Katade: **"Yerine getirmemiştir"** hiçbir kimse emrolunduğunu yerine getiremez, diye açıklamışlardır. İbn Abbas da şöyle dermiş: **"O kendisine emrettiğini yerine getirmemiştir."** Adem'in sulbünde iken kendisinden alınan ahdi ve misakın gereğini yerine getirmemiştir.

Buradaki; "(كَلَّا): **Hayır"**ın bir azar ve bir vazgeçme emri olduğu söylenmiştir. Yani durum kâfirin dediği gibi değildir. Çünkü kâfire ölümden sonra diriltileceği haberi verildiği takdirde o şöyle der: *"Eğer Rabbime döndürülürsem de şüphesiz benim için onun yanında iyilik vardır."* (Fussilet, 41/50) Belki de ben emrolunduğumu eksiksiz yerine getirdim, diyecek. Bunun üzerine: Hayır, o hiçbir şeyi yerine getirmemiştir. Aksine o, Beni ve Rasûlümü inkâr eden bir kâfirdir, diye buyurmaktadır.

el-Hasen dedi ki: Yani gerçekten o yerine getirmemiştir; yani emrolunduğu şeylerin gereğini yapmamıştır.

"(لَمَّا): ...me" lafzındaki (ما); ifade için bir imad (telaffuza dayanak teşkil eden zâid bir lafız)dır. Yüce Allah'ın: "(فبما رحمةٍ مِن اللّهِ): *Allah'tan bir rahmet sayesinde"* (Âl-i İmran, 3/159) buyruğu ile; "(عما قليلٍ ليصبِحُنّ نادِمين): *Az zaman sonra elbette pişman olacaklardır."* (el-Mu'minun, 23/40) buyruklarında olduğu gibi.

İmam İbn Fûrek dedi ki: Yani hayır, Allah bu kâfirin lehine, ona emretmiş olduğu imanı hükmetmiş (takdir etmiş) değildir. Aksine onun lehine hükmetmediği (takdir buyurmadığı) şeyleri ona emretmiştir.

İbnu'l-Enbârî dedi ki: (Burada): "(كَلَّا): **Hayır"** üzerinde vakıf (duruş) güzel değildir (kabihtir). Buna karşılık; "(أنشرهُ): **Kendisine emrettiği"** ile; "(نشره): **Onu tekrar diriltecek"** üzerinde vakıf güzel (ceyyid)dır. Buna göre; (كلا) burada "gerçek şu ki" anlamındadır.

فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ اِلٰى طَعَامِهٖ ﴿٢٤﴾ اَنَّا صَبَبْنَا الْمَآءَ صَبًّا ﴿٢٥﴾ ثُمَّ
شَقَقْنَا الْاَرْضَ شَقًّا ﴿٢٦﴾ فَاَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا ﴿٢٧﴾ وَعِنَبًا وَقَضْبًا ﴿٢٨﴾
وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا ﴿٢٩﴾ وَحَدَآئِقَ غُلْبًا ﴿٣٠﴾ وَفَاكِهَةً وَاَبًّا ﴿٣١﴾
مَتَاعًا لَكُمْ وَلِاَنْعَامِكُمْ ﴿٣٢﴾

24. Öyleyse insan yediğine bir baksın!
25. Şüphesiz ki Biz, suyu bol bol dökeriz.
26. Sonra da yeri gereği gibi yararız.
27. Böylece orada taneler bitiririz.
28. Üzümler, sebzeler,
29. Zeytinlikler, hurmalıklar,
30. Sık ve bol ağaçlı bahçeler
31. Meyveler ve otlaklar (bitirdik.)
32. Sizin için de, davarlarınız için de, birer fayda olmak üzere.

Şanı yüce Allah, insanın yaratılışının başlangıcını sözkonusu ettikten sonra, **"öyleyse insan yediğine bir baksın"** buyruğu ile kendisine kolaylaştırılan rızkını sözkonusu etmektedir. Yani Allah'ın, yediği şeyleri nasıl yarattığına bir baksın. Buradaki "bakmak" düşünmek söyleyişiyle kalbin bakmasıdır. Yani insan, hayatının esasını teşkil eden yiyeceklerini Allah'ın nasıl yarattığı üzerinde, ona hayatta kalmanın sebeblerini nasıl hazırladığı üzerinde -bu yolla ölümden sonra dirilişe hazırlanmak için- iyiden iyiye düşünsün.

el-Hasen ve Mücahid'den şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: **"Öyleyse insan yediğine bir baksın!"** Yani yediğinin vücuduna nasıl girip nasıl çıktığına bir baksın. İbn Ebi Hayseme, ed-Dahhak b. Süfyan el-Kilâbi'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Peygamber (sav) bana şöyle dedi: "Ey Dahhak! Sen neler yersin?" Ben: Ey Allah'ın Rasûlü! Et ve süt dedim. Peygamber: "Sonra ne oluyor?" diye sordu. Ben bildiğin şeye dönüşüyor, dedim. Şöyle dedi: "Şüphesiz Allah Ademoğlundan çıkan şeyi dünyaya misal olarak göstermiştir."(1)

Ubey b. Ka'b dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Ademoğlunun ye-

(1) *Müsned,* III, 452; Heysemî, *Mecma',* X, 288; Taberânî, *Kebir,* VIII, 299.

dikleri dünyaya misal verilmiştir. O her ne kadar yemeğine baharatlar koyup güzelleştirse ve tuzlasa dahi, sen sonunda onun neye ulaştığına bir bak!"(1)

Ebu'l-Velid dedi ki: Ben İbn Ömer'e helaya girip, kendisinden çıkan şeylere bakan kişi hakkında soru sordum da şöyle dedi: Melek ona gelerek: Şu cimrilik edip vermekten çekindiğin şeylerin sonunda ne olduğuna bir bak, der.

"Şüphesiz ki Biz, suyu bol bol dökeriz" buyruğundaki "(أنا): **Şüphesiz ki Biz"** lafzı genel olarak başlangıç (istinaf) cümlesi olmak üzere kesreli olarak (إنا) diye okunmuştur.

Kûfeliler ve Yakub'dan rivayetle Ruveys ise hemzeyi üstün olarak okumuşlardır. Bu okuyuş, "yemek"in mahiyetini açıklamak sadedinde olduğu için cer konumundadır, çünkü onun bedelidir.

Şöyle buyurmuş gibidir: "(فلينظرِ الإنسان إلى طعامِهِ إلى أنا صببنا): Öyleyse insan yediğine bir baksın. Şüphesiz ki Biz(im)... bol bol dökmemize..." Bu kıraate göre: "(طعامِهِ): **Yediğine"** lafzı üzerinde vakıf güzel değildir. Aynı şekilde (bu okuyuşa göre); **"Şüphesiz ki Biz"** anlamındaki lafzı: "(هو): O" (bizim suyu bol bol dökmemizdir anlamında) takdiri ile merfu kabul etmemiz halinde de durum böyledir. Çünkü ref' halinde de **"yediği"** şeylerin mahiyetini açıklamaktadır.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: "(لأنا صببنا الماء، فأخرجنا به الطعام): Çünkü muhakkak ki Biz... suyu bol bol dökeriz ve onunla yiyecek şeyleri çıkartırız." Yani bu, bu şekilde olup gidiyordu.

el-Huseyn b. Ali imaleli olarak: (أنّى) diye ve "nasıl" anlamında okumuştur. Bu okuyuşu kabul edenler de şöyle derler: Bu durumda **"yediğine"** anlamındaki lafız üzerinde vakıf, tam bir vakıftır. Bunun "nerede" anlamında olduğu da söylenir. Şu kadar var ki bu "şekiller, sûretler"e ait bir de kinaye ihtiva eder ki, bu: Bizim suyu hangi yolla, hangi cihetten döktüğümüze (baksın), demek olur. Şair el-Kumeyd de şöyle demiştir:

أنّـى ومِـنْ أينَ آبـكَ الطَّرَبُ مِن حيثُ لا صَبْـوَةٌ ولا رِيبُ

"Ne zaman ve nereden sevinç ve neşe geldi sana?
Eğlence eğiliminin de, musibetlerin de olmadığı bir yerden."

"Şüphesiz ki Biz, suyu bol bol dökeriz" buyruğu ile yağmurları kastetmektedir.

(1) İbn Hibban, *Sahih,* II, 476; *Müsned,* V, 136; Taberânî, *Kebir,* I, 198.

"Sonra da yeri gereği gibi" bitkilerle **"yararız. Böylece orada taneler bitiririz.."** Buğday, arpa, çavdar ve biçilip de saklanan diğer taneler (tahıllar).

"Üzümler, sebzeler" ile kastedilen yonca ve alaftır. el-Hasen'den rivayete göre bunlara bu ismin veriliş sebebi, bitip görünmeye başladıktan sonra ardı arkasına biçilmelerinden dolayıdır. el-Kutebî ve Sa'leb dedi ki: Mekkeliler: (القَتّ)'e, (القَضْب) adını verirler.

İbn Abbas dedi ki: Bu taze hurmadır. Çünkü bu hurma, hurma ağaçlarından kesilir. Ayrıca ondan önce de üzüm sözkonusu edilmiştir.

Yine ondan nakledildiğine göre, bundan maksat, taze yoncadır. el-Halil dedi ki: "(الفِصْفِصة): Taze yonca" demektir. Bunun (yani taze yonca demek olan "el-fısfısa"nın sad yerine) "sin" ile olduğu da söylenmiştir. İşte bu taze yonca korundu mu ona (القَتّ) denilir. (el-Halil) dedi ki: Ok ya da yay edinmek üzere ağacın kesilen dallarının adıdır. Bunun kesilen her şeyin adı olduğu da söylenmiştir. Yonca, pırasa ve kesildikçe kökünden biten sair sebzeler de böyledir. *es-Sıhah*'ta şöyle denilmektedir: "(القَضْبة) ile (القَضْب): Yonca" demektir. Farsçada buna "isfist" derler. Bunun çokça bittiği yere de; (مَقْضَبة) denilir.

"Zeytinlikler, hurmalıklar, sık ve bol ağaçlı bahçeler"; "(حدائق): **Bahçeler"**in tekili: (حديقة)'dir. el-Kelbî dedi ki: Etrafı çevrilmiş hurma ya da başka ağaç türünden herbir şeye; "hadika: bahçe" denilir. Etrafı çevrilmemiş olana ise bu isim verilmez.

"Sık ve bol" yani ağaçları büyük **"bahçeler"** demektir.

"(غُلْباً): **Büyük ağaç"** demektir. Arslana; (الأغلب) denilir. Çünkü onun boynunu çevirme kabiliyeti yoktur, ancak bütün bedeni ile döner. Şair el-Accâc şöyle demiştir:

مـا زِلـتُ يوم البَيْن ألـوِي صَلَبِي والـرأسَ حتـى صِرتُ مِثْـل الأغلبِ

"Ayrılık gününde sırtımı başımla beraber döndürüp durdum
Öyle ki bu halimle arslanı andırdım."

"(رجل أغلب بيّن الغَلَب): Boynu oldukça kalın adam" demektir. Aslında bu lafzın vasıf olarak kullanılması, boyunlar hakkındadır, sonradan başka hususlar hakkında da istiâre yoluyla kullanılır olmuştur. Amr b. Madî kerib dedi ki:

يَمشِي بهـا غُلْـب الرقـابِ كأنّهم بُزْل كُسِين من الـكُحَيْلِ جِلالا

"Oralarda enseleri kalın kimseler yürür, sanki onlar;
Katrandan eğer ve semer giydirilmiş sekiz yaşındaki deve gibidirler."

"(حديقة غلباء): Ağaçları sarmaş dolaş bahçe" demektir. Çoğulu: (حدائق غُلْب) diye gelir. "(اغلولَب العشب): Ot gelişti ve birbirine sarılıp, karıştı" demektir.

İbn Abbas dedi ki: (الغُلْب), (أغلب) ile (غلباء)'ın çoğulu olup "kalın olanlar" demektir. Yine ondan "uzun boylular" anlamına geldiğini söylediği de nakledilmiştir.

Katade ve İbn Zeyd: "(الغُلْب): Oldukça değerli hurma ağaçları" demektir diye açıklamışlardır. Yine İbn Zeyd ve İkrime'nin ise: Kökleri ve gövdeleri çok büyük ağaçlar, diye açıkladıkları nakledilmiştir. Mücahid de sarmaş, dolaş olmuş ağaçlar, diye açıklamıştır.

"Meyveler" insanların incir, şeftali ve buna benzer ağaçların mahsüllerinden yedikleri şeylerdir.

"Ve otlaklar" bunlar da davarların yedikleri otlardır.

İbn Abbas ve el-Hasen dedi ki: "(الأبُّ): Ot" yerin bitirdiği fakat insanların yemediği herşeye verilen isimdir. İnsanların yediklerine: "(الحَصيد): Biçilen şeyler" adı verilir. Peygamber (sav)'ı övmek sadedinde şairin şu beyitinde de bu anlamdadır:

لَـه دَعْـوة مَيْمونـة ريحُهـا الصَّبا بهـا يُنبِـتُ الله الحصيدة والأبّا

"Onun çok bereketli bir duası vardır ki, onun rüzgarı sabadır
Onunla yüce Allah ekinleri ve otları bitirir."

Bu otlara bu ismin veriliş sebebinin, onların (toplanmalarının) maksat olarak gözetilmeleri ve ot olarak toplanmalarıdır. Esasen; (الأب) ile (الأم) mana itibariyle aynı şeydir. Şair de şöyle demiştir:

جِذمنـا قيسٌ ونجـدٌ دارنا ولنـا الأبُّ بِه والمَكْرع

"Bizim aslımız Kays'dır, yurdumuz ise Necd'dir.
Orada ottan faydalanmak da, içilebilir su da bizimdir."

ed-Dahhak dedi ki: "(الأب) Yeryüzünde biten herbir şey"dir. Ebu Rezîn de böyle demiştir: O bitkidir. Buna İbn Abbas'ın şu sözü delil teşkil etmek-

tedir. "(الأبُ): İnsanların ve davarların yedikleri şeylerden olup, yeryüzünde biten her şey"dir.

Yine İbn Abbas'tan ve İbn Ebi Talha'dan şöyle dedikleri nakledilmiştir: Bu, yaş mahsüllere verilen bir isimdir.

ed-Dahhak dedi ki: Bu, özel olarak samandır. Bu, İbn Abbas'tan da nakledilmiştir. Şair şöyle demiştir:

فما لَهُمُ مَرْتَعٌ لِلسَّوا مِ والأَبُ عندَهم يُقْدَرُ

"Onların davarlarının otlayacak yerleri yoktur.
Saman ise onlarda çok az bulunur."

el-Kelbî dedi ki: Meyvenin dışındaki her türlü bitkiye denilir.

Bir açıklamaya göre "meyve" yaş mahsüller, "eb (mealde otlak)" ise kuru olanlarına denilir.

İbrahim et-Teymi dedi ki: Ebu Bekr es-Sıddik (r.a)'a **"meyve ve otlak"**ın tefsiri hakkında soru soruldu da o şöyle dedi: Eğer Allah'ın Kitabı hakkında bilmediğim bir şey söyleyecek olursam, hangi sema beni altında barındırır ve hangi yer beni üstünde taşır?

Enes dedi ki: Ömer b. el-Hattab (r.a)'ı bu âyet-i kerimeyi okuduktan sonra şöyle derken dinledim: Bütün bunların ne olduğunu biliyoruz. Peki "el-ebb" (mealde: otlak) ne demektir? Sonra elindeki bir asayı kaldırıp şöyle dedi: Allah'a yemin ederim ki, kişinin kendisini olmadık zorluklara koşması budur. Ömer'in anasının oğlu! Ebb'in ne olduğunu bilmesen sana ne zararı olur? Sonra şunları dedi: Bu kitapta size açıkça anlatılanlara uyunuz, böyle olmayanları da bırakınız.

Peygamber (sav)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sizler yedi şeyden yaratıldınız, yedi şeyden size rızık verilir. O halde yüce Allah'a da yedi şey üzerinde secde ediniz."

Peygamber efendimiz "yedi şeyden yaratıldınız" buyruğu ile: *"... bir nutfe kıldık, sonra o nutfeyi alaka kıldık, sonra o alakayı bir parça et... yaptık"* (el-Mu'minun, 23/13-14) âyetlerini kastetmektedir. Yedi şeyden rızıklanmakla da yüce Allah'ın: **"Böylece Biz, orada taneler bitiririz. Üzümler... meyveler"** buyruğuna kadar sayılanları kastetmektedir. Daha sonra da **"otlaklar"** diye buyurmaktadır ki; bu da Adem oğluna ait bir rızık olmadığını, bunun sırf davarlara has olduğunu göstermektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Sizin için... birer fayda olmak üzere" buyruğundaki: "(متاعاً لكُمْ): **Fayda olmak üzere"** buyruğu tekid edici mastar olarak nasbedilmiştir. Çünkü bütün bu hususları bitirmek, bütün canlıları faydalandırmaktır. Bu, yüce Allah'ın ölüleri kabirlerinden diriltmesine -daha önce birkaç yerde açıklandığı üzere, yok oluşundan sonra ekinin bitip yeşerdiği gibi- kabirlerinden diriltilmelerine dair verdiği bir misaldir. Ayrıca onlara ihsan etmiş olduğu nimetleri hatırlatarak onlara lütuflarını dile getirmesi manası da vardır. Yine bu da daha önce birkaç yerde geçmiş bulunmaktadır.

فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاخَّةُ ﴿٣٣﴾ يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ ﴿٣٤﴾ وَأُمِّهِ
وَأَبِيهِ ﴿٣٥﴾ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ ﴿٣٦﴾ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ
يُغْنِيهِ ﴿٣٧﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ ﴿٣٨﴾ ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ ﴿٣٩﴾
وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ ﴿٤٠﴾ تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ ﴿٤١﴾ أُولَئِكَ
هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ ﴿٤٢﴾

33. O Sâhha geldiği zaman,
34. Kişinin kaçacağı gün; kardeşinden,
35. Annesinden ve babasından,
36. Eşinden ve çocuklarından,
37. O gün, bunlardan herbir kişinin kendine yeter bir işi vardır.
38. O günde apaydınlık yüzler vardır,
39. Gülmektedir, sevinmektedir.
40. Yine o günde üzerlerini toz, toprak kaplamış yüzler de vardır.
41. Bunları da karanlık ve siyahlık kaplayacaktır.
42. İşte bunlar, kâfirlerin ve facirlerin ta kendileridir.

Yüce Allah, dünya hayatında geçim hususunu sözkonusu ettikten sonra, **"o Sâhha geldiği zaman"** buyruğu ile öldükten sonra diriliş hususunu sözkonusu etmektedir, ki salih amellerle ve kendilerine lutfedip, ihsan ettiği şeylerden infak etmekle o güne hazır olsunlar.

"es-Sâhha" kendisi sebebiyle kıyametin kopacağı çığlıktır. Bu da ikinci üfürüştür. Kulakları sağır edecektir. O bakımdan kulaklar ancak hayat bulmak

için yapılacak çağrıyı işitecektir. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Kulaklar onu dikkatle işitmeye çalışacaklardır. Bu da: "(أصاخ إلى كذا): Şuna kulak verdi" tabirinden gelmektedir. Hadiste de bu anlamda kullanılmıştır: "Cinler ve insanlar müstesna, Cuma gününde kıyametten korktuğu için "(مُصيخة): kulak kabartmayan hiçbir canlı yoktur."(1)

Şair de şöyle demiştir:

يُصِيخُ لِلنَّبْأَةِ أَسْمَاعَهُ إصاخَةَ المُنْشِدِ لِلمنْشِدِ

"Bağırıp çağıranın, bağırıp çağırana kulak kabarttığı gibi
Kulaklarını pek yüksek olmayan sese dahi kabartır."

Kimi ilim adamı şöyle demiştir: Böyle bir açıklama bizden öncekilere teslim olmak ciheti ile alınan, kabul edilen bir bilgidir. Ancak dil açısından kabul edilmesi gereken, birinci görüştür. el-Halil dedi ki: "Sâhha" oldukça şiddetli etkisi dolayısıyla kulakları sağır eden çığlık demektir. Dilde bu kelimenin asıl anlamı, şiddetli ve ağır darbe demektir. Bunun: "(صخّه بالحجر): Ona taşla bir darbe indirdi" tabirinden alındığı da söylenmiştir. Recez vezninde şair şöyle demiştir:

يا جارتـي هل لكِ أن تجالِدي جلادة كالصّك بالجَلامِـدِ

"Ey komşum, savunmaya var mısın?
Kayalara inen darbelerin savunması gibi."

Arapların: "(صَخَّتْهُم الصّاخة وباتتهم البائتة): Sâhha onları vurdu, musibet onları buldu" tabirleri de bu kabildendir. Taberî dedi ki: Zannederim bu, bir kimse diğerinin üzerine hızlıca atıldığı zaman kullanılan; "(من صخّ فلان فلاناً): Filan kişi filanın üzerine hızlıca atıldı" tabirinden gelmiştir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: "es-Sâhha" işittirici olmakla birlikte sağırlık yapan, sağırlığa sebeb olan sestir. Bu da harikulade bir fesahattır. Öyle ki henüz dişleri yeni çıkmış, yeni yetmelerden birisi de şöyle demiştir:

أَصَمَّ بِكَ الناعِي وإنْ كان أَسْمَعا

"Senin o acı haberini getiren her ne kadar işittirse dahi, sağır etti."

(1) İbn Hibban, *Sahih*, VII, 7; Hakim, *Müstedrek*, I, 413.

Bir başka şair de şöyle demiştir:

أضَنَّنِي سِرُّهم أيامَ فُرقتهم فهل سمعتم بسِرٍّ يُورِث الصُّمَما

"Onların gizlice söyledikleri söz, ayrıldıkları vakit sağır etti beni
Sizler hiç gizlice söylenen bir sözün sağır ettiğini duydunuz mu?"

Allah'a yemin ederim ki, kıyamet çığlığı dünyaya karşı sağır eden fakat âhiret işlerini işittiricidir.

"Kişinin kaçacağı gün kardeşinden." Yani o, Sâhha kişinin kardeşinden kaçacağı bu günde gerçekleşecektir. Kardeşiyle yakın ilişkisi ve konuşması olmayacaktır. Bizzat kendisiyle meşgul olacağından dolayı buna vakti olmayacaktır çünkü. Nitekim bundan sonra şöyle buyurmaktadır: **"O günde bunlardan herbir kişinin kendine yeter"** başkasıyla uğraşmasına fırsat vermeyecek **"bir işi vardır."**

Bir görüşe göre; aralarındaki haklardan ötürü onların kendisinden bir şeyler isteyeceğinden korkacağı için kaçacaktır. İçinde bulunduğu zorluğu ve sıkıntıyı görmesinler diye kaçacaktır, şeklinde de açıklanmıştır. Bir başka açıklamaya göre, bunun sebebi, onların kendisine bir fayda verememeleri ya da üzerindeki herhangi bir sıkıntıyı gideremeleri olacaktır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"O günde hiçbir mevlâ (dost, akraba)nın mevlâsına bir faydası olmaz."* (ed-Duhan, 44/41)

Abdullah b. Tahir el-Ebherî dedi ki: Kişi onların acizliklerini, çarelerinin azlığını açıkça göreceği vakit, onları bırakıp bütün bu sıkıntılarını açıp, kederlerini giderecek kimseye doğru kaçacaktır. Eğer dünyada iken bu gerçeği açıkça görmüş olsaydı, hiçbir zaman yüce Rabbimden başka kimseye asla itimad etmezdim.

· **"Eşinden ve çocuklarından"** dahi kaçacaktır.

ed-Dahak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini zikretmiştir: Kabil kardeşi Habil'den, Peygamber (sav) annesinden, İbrahim (sav) babasından, Nuh (a.s) oğlundan, Lût (a.s) hanımından, Adem de kötü çocuklarından kaçacaktır.

el-Haşen dedi ki: Kıyamet gününde babasından kaçacak ilk kişi İbrahim'dir. Oğlundan kaçacak ilk kişi Nuh'tur. Hanımından kaçacak ilk kişi de Lût'tur. (el-Hasen) dedi ki: Bu âyetin kendileri hakkında indiğini göreceklerdir. Bu kaçış, onlardan uzak olmak, teberri etmek kaçışı olacaktır.

"O günde bunlardan herbir kişinin kendine yeter bir işi vardır" buyruğu ile ilgili olarak Müslim'in *Sahih*'inde Âişe (r.anhâ)'dan şöyle dediği ri-

vayet edilmiştir: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Kıyamet gününde insanlar çıplak ayaklı, elbisesiz ve sünnetsiz olarak haşredileceklerdir. "Ey Allah'ın Rasûlü, dedim, erkekler, kadınlar hep bir arada, biribirlerine bakarak mı? Şöyle buyurdu: "Ey Âişe! Durum birilerinin diğerine bakmalarına fırsat vermeyecek kadar ağır olacaktır."(1)

Bu hadisi Tirmizi de, İbn Abbas yoluyla rivayet etmiştir. Buna göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "İnsanlar çıplak ayaklı, elbisesiz ve sünnetsiz olarak haşredileceklerdir." Bir kadın: Birimiz, diğerimizin avretine bakarak mı? -Ya da: görecek mi- deyince, Peygamber şöyle buyurdu: "Ey filan kadın! "O günde bunlardan herbir kişinin kendine yeter bir işi vardır." (Tirmizi) dedi ki: Hasen, sahih bir hadistir.(2)

"(يغنيه): **Kendine yeter"** anlamındaki lafız genel olarak "ğayn" ile okunmuştur. Bu da kişiyi akrabalarıyla uğraşmaktan alıkoyacak bir hal demektir.

İbn Muhaysın ve Humeyd ise; "(يَعْنِيه): Kişinin kendisini ilgilendiren" diye "ye" üstün ve "ayn" harfi ile okumuşlardır. el-Kutebî dedi ki: "(يعنيه): Kişiyi akrabalarından alıkoyacak, başka tarafa çevirecek (iş)" demektir. Aynı kökten olmak üzere: "(أعْنِ عني وجهك): Yüzünü benden başka tarafa çevir" ve: "(أعنِ عن السفيه): Beyinsizden yüz çevir" denilir. Hufâf şöyle demiştir:

سَيَعْنِيك حرب بني مالِكٍ عن الفُحْشِ والجهلِ في المحْفَلِ

"Malik oğulları ile savaş seni alıkoyacaktır
Hayasızca işlerden ve toplantılarda bilgisizce davranışlardan."

"O günde apaydınlık yüzler vardır." Parlak ve ışık saçıcıdır. Kendileri için hazırlanmış kurtuluş ve nimetleri bilmiştir. Bu yüzler mü'minlerin yüzleridir.

"Gülmektedir." Sevinç ve neşe içindedir. **"Sevinmektedir."** Yüce Allah'ın verdiği lütuflar dolayısı ile sevinçlidir. Ata el-Horasani dedi ki: **"Apaydınlık"** olmalarının sebebi şanı, vaktiyle yüce Allah'ın yolunda tozlanmış olmasıdır. Bunu Ebu Naim (Nuaym?) zikretmiştir.

ed-Dahhak dedi ki: Bu abdestin bıraktığı izden dolayı olacaktır. İbn Abbas: Gece namazından dolayıdır, diye açıklamıştır. Çünkü hadis-i şerifte şöyle denilmiştir: "Kimin gece namazı çok olursa, gündüzün yüzü güzel olur."(3)

(1) *Müslim,* IV, 2194; Hakim, *Müstedrek,* IV, 609.

(2) *Tirmizi,* V, 432; Hakim, *Müstedrek,* II, 476.

(3) *İbn Mace,* I, 422.

Sabah etrafı aydınlattığı vakit: (أسفر الصبح) denilir. (Ki "apaydınlık" ile aynı köktendir.)

"Yine o günde üzerlerini toz toprak kaplamış" üzerinde toz duman bulunan **"yüzler de vardır. Bunları da karanlık"** tan dolayı görünememek **"ve siyahlık kaplayacaktır."** İbn Abbas da böyle açıklamıştır. Yine ondan "zillet ve zorluk" diye açıkladığı rivayet edilmiştir. Arapçada "(القَتَر): Toz" demek olup çoğulu da (القَتَرة)'dır. Bu açıklama Ebu Ubeyd'den nakledilmiştir. el-Ferezdak şu beyiti söylemiştir:

مُتَـوَّجٌ بِرِداء الملكِ يَتْبعـه مَوجٌ ترى فوقـه الـرايـاتِ والقَتَرا

"O, hükümdarın kılığı ile taçlanmıştır, arkasından gelir
Bir dalga ki, onun üstünde sancakları ve tozları görürsün."

Haberde belirtildiğine göre, hayvanlar kıyamet gününde toprak olacakları vakit, o toprak kâfirlerin yüzlerine bulanacaktır.

Zeyd b. Eslem dedi ki: "(القَتَرة): Semaya doğru yükselen (siyah duman)"; "(الغَبَـرة): Yere doğru alçalan (toz)" demektir. (الغبـار) ile (الغَبَرة) aynı şeylerdir (toz).

"İşte bunlar kâfirlerin" ("kefere" lafzı) "kâfir"in çoğuludur **"ve fâcirlerin"** ("fecere" lafzı) "facir"in çoğuludur; **"ta kendileridir."**

Fâcir, Allah'a karşı iftira edip, yalan söyleyen kimse demektir. Fasıktır diye de açıklanmıştır. "(فجر فجوراً): Fasıklık etti" denilir, "(فجر): Yalan söyledi" anlamındadır. Asıl anlamı ise meyletmek demektir. Buna göre "fâcir" meyleden demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Hamd yalnız Allah'a mahsustur. (Abese Sûresi burada sona ermektedir).

Tekvîr Sûresi

1-29. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Bütün müfessirlerin görüşüne göre; Mekke'de inmiştir.

Yirmidokuz âyet-i kerimedir.

Tirmizî'de İbn Ömer'den gelen rivayete göre; o şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim kıyamet gününe gözüyle görmüşçesine bakmaktan hoşlanır ve memnun olursa, o kimse, ***"Güneş tortop edilip, dürüldüğü zaman"; "Gök yarıldığı zaman"*** ile ***"Gök yarılıp, çatladığı zaman"*** (diye başlayan sûreler)i okusun." (Tirmizi) dedi ki: Bu hasen, garib bir hadistir.(1)

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ ﴿١﴾ وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ ﴿٢﴾ وَإِذَا
الْجِبَالُ سُيِّرَتْ ﴿٣﴾ وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ ﴿٤﴾ وَإِذَا الْوُحُوشُ
حُشِرَتْ ﴿٥﴾ وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ ﴿٦﴾ وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ
﴿٧﴾ وَإِذَا الْمَوْءُدَةُ سُئِلَتْ ﴿٨﴾ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ ﴿٩﴾ وَإِذَا
الصُّحُفُ نُشِرَتْ ﴿١٠﴾ وَإِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ ﴿١١﴾ وَإِذَا
الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ ﴿١٢﴾ وَإِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ ﴿١٣﴾ عَلِمَتْ نَفْسٌ
مَا أَحْضَرَتْ ﴿١٤﴾

(1) *Tirmizi*, V, 433; *Müsned*, II, 27.

1. Güneş tortop edilip, dürüldüğü zaman,
2. Yıldızlar ardarda döküldüğü zaman,
3. Dağlar yürütüldüğü zaman,
4. Doğumu yaklaşmış develer başıboş bırakıldığı zaman,
5. Vahşi hayvanlar bir araya toplandığı zaman,
6. Denizler ateşlendirildiği zaman,
7. Nefisler eşleştirildiği zaman,
8. Diri diri gömülen kız çocuğuna sorulduğu zaman;
9. "Hangi günahtan dolayı öldürüldü?" diye.
10. Defterler açıldığı zaman,
11. Gök yerinden söküldüğü zaman,
12. Cehennem daha da kızıştırıldığı zaman,
13. Cennet de yaklaştırıldığı zaman,
14. Her nefs neyi hazırlamışsa bilmiş olacaktır.

"Güneş tortop edilip, dürüldüğü zaman" buyruğu hakkında; İbn Abbas dedi ki: Güneşin tortop edilip, dürülmesi (tekvîri), Arşın içine sokulması demektir. el-Hasen, ışığının gitmesidir. Katade ve Mücahid de böyle dediği gibi, İbn Abbas'tan da böyle açıkladığı rivayet edilmiştir. Said b. Cübeyr telef edilmesidir, diye açıklamıştır. Ebu Ubeyde dedi ki: Tortop edilip dürülmesi, sarığın sarılması gibidir. Yani sarılıp imha edilecektir. er-Rabî' b. Haysem dedi ki: Tortop edilip, dürülmesi onun bir kenara atılması demektir. "(كوّرته فتكوّر): Ben onu tutup attım, o da düştü" ifadesi de buradan gelmektedir.

Derim ki: **"Tekvîr"**in asıl anlamı bir araya getirip, toplamaktır. Bu da; sarığın başın etrafında sarılıp toplanması anlamına gelen: (كار العمامة)'dan alınmadır. O halde, güneş sarılıp sarmalanacak ve ışığı imha edilecek, sonra da denize atılacaktır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Ebu Salih'ten **"tortop edilip, dürülmesi"**nin ters yüz edilmesi, altüst edilmesidir, diye açıkladığı nakledilmiştir.

"Yıldızlar ardarda döküldüğü zaman" darmadağın olup, etrafa saçıldığı zaman demektir. Ebu Ubeyde: Kartal avına doğru hücum ettiği vakit yukarıdan aşağıya kendisini nasıl atıyorsa, öylece atıldığı zaman, diye açıklamıştır. el-Accâc da, bir çakır doğanı anlatırken şunları söylemektedir:

أبصرَ خِربان فضاء فانكدر تقضّيَ البازِي إذا البازِي كسر

"Bir toy kuşu görüp aydınlanan (sevinen) ve üstüne atılan
Bir doğanın, süzülüp avının üstüne atılışı gibi."

Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "O gün semada, yere düşmedik hiçbir yıldız kalmayacaktır. Öyle ki yedinci yerde bulunanlar, en üstte bulunan arzın başına gelen ve ona isabet edenlerden korkup, dehşete kapılacaklardır."

ed-Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Yıldızlar ardı arkasına düşecektir. Yıldızlar sema ile arz arasında nurdan zincirlerle asılı kandillerdir. Bu zincirler de nurdan meleklerin elindedir. Sûr'a birinci defa üfürüleceğinde yerde ve gökte bulunan herkes ölecek. İşte bu yıldızlar etrafa dağılacak ve meleklerin ellerinden zincirler peşpeşe düşecek, çünkü onları tutanlar, ölmüş olacaktır.

"Yıldızların dökülmesi"nin izlerinin yok edilmesi anlamına gelme ihtimali de vardır. Çünkü yıldızlara bu ismin (necm) veriliş sebebi, semada ışıklarıyla görünmeleridir.

Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: **"Yıldızların dökülmesi"** değişmeleri ve yerlerinden yok olup gitmeleri dolayısıyla, ışıklarının kalmaması demektir. Anlamlar birbirlerine yakındır.

"Dağlar yürütüldüğü zaman" yerden koparıldığı ve havada yürütüldüğü zaman, demektir. Bu da yüce Allah'ın: *"O günde dağları yürüteceğiz ve sen yeryüzünü çıplak göreceksin"* (el-Kehf, 18/47) buyruğuna benzemektedir.

Dağların yürütülmesi taş olmaktan çıkıp, yığılmış kum gibi olmaları yani akışkan (taneleri birbirini tutmayan) kum yığını olmaları demektir, diye de açıklanmıştır. O vakit; dağlar, atılmış pamuk gibi olacak, etrafa saçılmış toz toprağı andıracak ve hiçbir şey olmayan bir serab gibi olacak. Yer herhangi bir tümseklik ya da çukurun görülmediği dümdüz bir arazi haline dönüşecek. Bu husus daha önce bir başka yerde de (Tâ-Hâ, 20/105. âyet ve devamının tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

"Doğumu yaklaşmış develer" karınlarında yavruları bulunan hamile develer **"başıboş bırakıldığı zaman."**

"(العشار): Doğumu yaklaşmış develer"in tekili: (عُشَراء)'dir. Yahutta gebeliği üzerinden on ay geçmiş olan deve demektir. Artık bu deve yavrulayıncaya kadar bu ad ile anılır, yavrulamasından sonra da yine bu adı taşımaya devam eder. Bir şeyi daha önceki adı ile adlandırmak, -artık o zamanı geçmiş olsa dahi bunu sürdürmek- Arapların adetlerindendir. Nitekim bir kimse beş altı yaşına gelmiş olan atını kastederek, benim tayımı getiriniz, benim tayımı yaklaştırınız, der ve onu daha önceki ismiyle anmaya devam eder. Antere şöyle demiştir:

لا تذكري مُهْـرِي ومـا أطعمتُه فيكونَ جِلـدُكِ مثـلَ جِلـدِ الأجْرب

"Sakın benim tayımı ve ona yedirdiklerimi ağzına alma
O vakit senin derin uyuz olmuşun derisi gibi olur."

Yine şöyle demiştir:

وحَمَلْتُ مُهرِي وسْطَها فمضاها

"Ve atımı onun (o birliğin) ortasına sürerek hamle yaptım
ve onların ta içine daldım."

Özellikle **"doğumu yaklaşmış develer"**i sözkonusu etmesi, Arapların nezdinde böylelerinin en değerli oluşundan dolayıdır ve bu develere sahib olanlar, ancak kıyametin kopacağı vakit onları başıboş bırakırlar. Bu elbetteki bir örneklendirmedir. Çünkü kıyamet gününde doğumu yaklaşmış dişi deve olmayacaktır. Fakat bununla misal vermek istemiştir. Şöyle ki; kıyamet günü öyle dehşetlidir ki, bir kimsenin doğumu yakınlaşmış devesi olsa dahi, onu başıboş bırakır ve kendi işiyle uğraşır.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar, kabirlerinden kalkmış, birbirlerini görmüş olacakları gibi, vahşi hayvanların ve diğer hayvanların toplanmış olduğunu, aralarında ise kendileri için en değerli mal saydıkları doğumu yakınlaşmış develerinin de bulunduğunu görecekler, fakat bunlara iltifat etmeyecek, onların bu hali kendilerini hiç ilgilendirmeyecek. Araplara doğumu yakınlaşmış develer sözkonusu edilerek hitab edilmesinin sebebi, mallarının ve geçimlerinin çoğunluğunu develer teşkil ettiğinden dolayıdır.

ed-Dahhak, İbn Abbas'tan; "başıboş bırakılmaları" sahipleri tarafından kendi hallerine terk edilmeleri demektir. Sahipleri kendi halleriyle meşgul olacaklardır; diye açıkladığını rivayet etmektedir. el-A'şâ şöyle demektedir:

هـو الـواهِـبُ المـائةَ المصطفا ةَ إمـا مخاضـاً وإمـا عِشارا

"O seçilmiş yüz deveyi bağışlayandır
İster iki yaşında olsun, ister doğumu yaklaşmış olsun."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

تـرى المـرءَ مهجـوراً إذا قلَّ مالهُ وبيتُ الغِنَـى يُهْـدَى له ويُزارُ
ومـا ينفـعُ الـزوّارَ مالُ مَزُورِهِم إذا سَرَحَـتْ شَوْلٌ له وعِشارُ

"Malı azalırsa kişinin terkedildiğini görürsün,
Fakat zenginin evine hediyeler yollanır ve ziyaret olunur

Ziyaretçilere ziyaret ettiklerinin malının ne faydası olur
Doğumu üzerinden yedi ay geçmiş develerle,
doğumu yakınlaşmış develer yayılırsa."

"Doğumu yakınlaşmış tek bir dişi deve" için: (ناقة عُشَراء); iki dişi deve için: (ناقتان عُشَراوان), üç ve yukarısı dişi develer için: (نوق عِشارٌ وعُشَراوات) denilir ve müenneslik hemzesinin yerine "vav" getirirler. "(قد عَشَّرت الناقة تعشيراً): Dişi devenin doğum zamanı yaklaştı" demektir.

Bir diğer açıklamaya göre; "(العِشار): İçinde bulunanın alıkonulduğu bulut" demektir ki; bu da sudur ve böyle bir bulutun yağmur yağması önlenir. Araplar bulutu gebe dişiye benzetirler.

Yurtların ıssız kalıp, orada kimse kalmayacağı diye açıklandığı gibi, ekininden öşür alınan, fakat işlenmeyip, ekilmeyen arazidir, diye de açıklanmıştır. Ancak birinci açıklama daha ünlüdür, insanların çoğu da bunu kabul etmişlerdir.

"Vahşi hayvanlar bir araya toplandığı zaman" buyruğundaki **"haşr"** bir araya getirip toplamak demektir. Bu anlam el-Hasen, Katade ve başkalarından nakledilmiştir. İbn Abbas: Vahşi hayvanların toplanması, ölmeleri demektir, diye açıklamıştır. Bu açıklamayı ondan İkrime rivayet etmiştir. Herbir şeyin haşredilmesi (toplanması) ise cin ve insanların dışındakilerin ölmesi demektir. Çünkü cinlerle insanlar, kıyamet gününe gelecekler (ve hesapları görülecektir).

Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği nakledilmiştir: **Sineklere varıncaya kadar** herbir şey haşredilecektir. İbn Abbas dedi ki: **Yarın vahşi hayvanlar haşredilecektir**; yani birinin lehine, diğerinden **kısas uygulanmak üzere bir araya** getirileceklerdir. Boynuzsuz olan koçun lehine boynuzluya **kısas uygulanacaktır**. Sonra da onlara: **"Toprak olun"** denilecek, onlar da **öleceklerdir. Bu** açıklama İkrime'nin kendisinden yaptığı rivayetten daha sahihtir. **Biz bunu** *"et-Tezkire"* adlı eserimizde, yeterli bir şekilde açıklamış bulunuyoruz. Bu açıklamaların bir kısmı da daha önce el-En'âm Sûresi'nde (6/38. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Yani vahşi hayvanların hali, bu olacağına göre, ya Adem oğlunun durumu ne olacaktır?

Şöyle de açıklanmıştır: Bununla kastedilen şudur: Vahşi hayvanlar **bugün** insanlardan ürküp kaçmakla, onlardan uzak sahralarda yaşamakla **birlikte**, yarın, o günün dehşetli hallerinden dolayı insanlar ile birlikte olacaklardır. Bu anlamdaki açıklamayı Ubey b. Ka'b yapmıştır.

"Denizler ateşlendirildiği zaman." Su ile doldurulduğu zaman demektir. Çünkü Araplar: "(سَجَرت الحوضَ أسجُره سَجْراً): Havuzu doldurdum, dolduruyo-

rum" tabirini su ile doldurdukları vakit kullanırlar. Böyle olan havuza: (مسجور) denilir. Sözlükte; "(المسجور) ile (الساجر): Dolu, dopdolu olan" demektir. er-Rabi b. Haysem'in rivayet ettiğine göre de: "(سُجِّرت): Dolup, taştı" demektir. el-Kelbi, Mukatil, el-Hasen ve ed-Dahhak da böyle açıklamışlardır. İbn Ebi Zemnin dedi ki: (سُجِّرت)'in gerçek anlamı "doldu, biri diğerine taştı ve tek bir şey (su) haline geldi" demektir. el-Hasen'in açıklamasının anlamı da budur. Yani denizler birbirlerine akıtılarak tek bir deniz haline gelecektir.

el-Kuşeyri dedi ki: Bu da yüce Allah'ın: *"Ama aralarında bir engel vardır, biri diğerine karışmaz."* (er-Rahman, 55/20) buyruğunda sözünü ettiği engeli kaldırması ile olur. Sözü edilen bu engel kaldırılacak olursa, denizlerin suları kaynayıp, coşar ve bütün yeryüzünü örter. Bütün denizler de tek bir deniz haline gelir.

Bir diğer açıklamaya göre; hepsi de cehennem ehli için sözkonusu olan Hamim denilen kaynar sudan, tek bir deniz haline gelir.

Yine el-Hasen'den, Katade ve İbn Hayyan'dan şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Denizler kuruyacak, onların sularından tek bir damla dahi kalmayacaktır. el-Kuşeyri dedi ki: Bu (anlam): "(سَجَرْتُ التنور أسْجُرُه سَجْراً): Tandırı kızdırdım, kızdırıyorum" ifadesinden alınmadır. İşte denizin üzerine bu şekilde alevler musallat edilecek olursa, ondaki nemlilik kurur (denizler buharlaşır) ve işte o vakit, dağlar da yürütülür, denizler ve dağların hepsi tek bir yaygı haline dönüşür. Bu da denizlerin yerlerinin, dağlar ile doldurulması ile gerçekleşecektir.

en-Nehhas dedi ki: Bu hususlaki görüşler birbiriyle uyumlu da olabilir. Bu durumda suyun kuruması, denizlerin birinin diğerine taşmasından sonra olur, o vakit de denizler ateşe dönüştürülür.

Derim ki: İşte o vakit el-Kuşeyri'nin belirttiği gibi dağlar da yürütülür. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbn Zeyd, Şemir, Atiyye, Süfyan, Vehb, Ubey, Ali b. Ebi Talib ve ed-Dahhak'ın kendisinden yaptığı rivayete göre İbn Abbas da şöyle demiştir: Denizler alevle tutuşturulmuş ve ateşe döndürülmüş olacaktır.

İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah güneşi, ay'ı ve yıldızları denize atar, sonra onun üzerinden bir batı rüzgarı estirir ve ateş oluncaya kadar onu üfler. Kimi hadiste de böyle denilmiştir: "Yüce Allah'ın emri ile güneş, ay ve yıldızlar denizde darmadağın olurlar. Sonra yüce Allah, batı rüzgarını gönderir de orayı ateş yakar. İşte yüce Allah'ın kâfirleri kendisi ile azaplandıracağı büyük ateşi budur."(1)

(1) Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 426.

el-Kuşeyri dedi ki: İbn Abbas'ın **"ateşlendirildiği zaman"** buyruğunu alevle yakıldığı zaman, diye tefsir etmesi hakkında şöyle denilmiştir: Cehennemin denizlerin dibinde olma ihtimali vardır. O bakımdan dünyanın ayakta durması için şu anda ateşlendirilmemiştir. Dünyanın sonu geldiği vakit ateşlendirilecektir. Hepsi ateş olacak ve cehennemlikleri Allah o ateşe girdirecektir. Denizin altında bir ateşin bulunma ihtimali de vardır. Daha sonra yüce Allah, denizin tümünü alevlendirecek ve ateşe dönüşecektir. Haberde rivayet edildiğine göre, deniz, ateş içinde ateştir.

Muaviye b. Said dedi ki: Rum denizi yeryüzünün ortasıdır. Onun altında bakır ile kapatılmış, kıyamet gününde ateş olarak yakılacak kuyular vardır.

Bir başka açıklamaya göre güneş, denizde olacak ve deniz de güneşin hararetiyle ateş olacaktır.

Diğer taraftan bütün bu âyetlerde sözü edilen hususların kıyamet gününden önce dünyada gerçekleşmesi ve bunların kıyamet alâmetlerinden olması imkânı olduğu gibi, kıyamet günü gerçekleştikten sonra kıyamet gününde de bu alâmetlerin gerçekleşecek olması ihtimali de vardır.

Derim ki: Abdullah b. Amr'dan rivayet olunduğuna göre; o cehennemin tabağı olduğundan deniz suyu ile abdest almazmış.

Ubey b. Kâb da dedi ki: Kıyamet gününden önce, altı tane alamet gerçekleşecektir. İnsanlar çarşı pazarlarında bulunuyor iken güneşin ışığı gidecek, yıldızlar görünecek, insanlar bundan dolayı hayrete ve dehşete düşecekler. Onlar bu hallerinde bakınıp duruyorlarken yıldızlar etrafa saçıp savrulacak ve dökülecektir. Bu halde iken ansızın dağlar yerin üzerine düşüverecek, sarsılacak, çalkanacak ve yanacaklar, saçıp savrulan bir toz haline gelecekler. Korku ve dehşetle insanlar cinlere, cinler insanlara koşacaklar. Hayvanlar, yırtıcı hayvanlar, haşerat ve kuşlar birbirine karışacaklar. Biri diğeri içerisine dalga dalga girecek. İşte yüce Allah'ın: **"Vahşi hayvanlar bir araya toplandığı zaman"** buyruğu bunu anlatmaktadır. Sonra cinler, insanlara biz size buna dair haberi getireceğiz diyecekler, denizlere varacaklar. Denizlerin alevli bir ateş haline geldiğini görecekler. Onlar bu halde iken en alttaki yedinci arza kadar ve oradan en yukarıdaki yedinci semaya kadar yer tek bir yarılma ile yarılacak. Onlar bu halde iken üzerlerine bir rüzgar gelip, onları öldürecek.

"Ateşlendirildiği zaman" lafzının, kan gibi oluncaya kadar suyunun kızaracağı anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu da; "(عين سَجْراء): Kırmızı bir göz" tabirlerinden alınmıştır.

İbn Kesir, bu kelimeyi şeddesiz olarak: (سُجِرَت) diye okumuştur. Ebu Amr da böyle okumuştur. Bu okuyuş yerin halini haber vermekte ve bunun bir

defa olacağını belirtmektedir. Diğerleri ise ("cim" harfini) şeddeli okumuşlardır. Bu da onun bu halinin ardı arkasına defalarca tekrarlanacağına işaret etmektedir.

"Nefisler eşleştirildiği zaman" buyruğu hakkında en-Numan b. Beşir dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: **"Nefisler eşleştirildiği zaman"** (buyruğu hakkında) dedi ki: "Herbir kimse daha önce kendi ameli gibi amel işlemiş olan kimselerle biraraya getirilecek (onlarla eşleştirilecek)dir."(1)

Ömer b. el-Hattab dedi ki: Günahkar, günahkar ile salih kimse, salih kimse ile eşleştirilecektir.

İbn Abbas dedi ki: Bu, insanların üç ayrı gruba ayrılacağı zaman olacaktır. es-Sabikun (ileri geçenler) bir sınıf, Ashabu'l-Yemin bir sınıf ve Ashabu'ş-Şimal bir sınıf olacaktır.

Yine ondan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mü'min nefisler el-Huru'l-Îyn ile eşleştirilecek, kâfirler şeytanlarla eşleştirilmiş olacaktır, münafıklar da böyle olacaktır.

Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Herbir şekil cennet ehlinden ya da cehennem ehlinden kendi benzeri ile bir araya getirilecektir. İtaat hususunda ileri gitmiş olanlar kendi benzerlerine katılacak, orta halliler kendi benzerlerine katılacak, masiyet işlemiş olanlar da kendi benzerlerine katılmış olacaktır. Buna göre **"eşleştirme"** herşeyin kendi benzeri ile bir araya getirilmesi demektir. Yani insanlar, cennet ve cehennemde benzerleri ile biraraya getirileceği vakit...

Herbir kimse hükümdar ya da sultan kabilinden (dünyada iken) beraber bulunup ayrılmadığı kimseye katılacaktır; diye de açıklanmıştır. Yüce Allah'ın: *"Toplayınız, zulmedenleri ve onlara eş olanları."* (es-Saffat, 37/22) Yani onların benzerlerini... buyruğunda olduğu gibi.

İkrime dedi ki: **"Nefisler eşleştirildiği zaman"** ruhlar cesetlerle biraraya getirildiği, yani ruhlar bedenlere iade edildiği zaman, demektir. el-Hasen dedi ki: Herbir kişi kendi dindaşlarına katıldığı zaman. Yahudi yahudiye, hristiyan hristiyana, mecusi mecusiye ve Allah'tan başka herhangi bir şeye ibadet eden herkes birbirlerine, münafıklar münafıklara, mü'minler de mü'minlere katılıp bir araya getirileceği zaman...

Azgın bir kimse, kendisini azdıran şeytan ya da insan ile -düşmanlık ve nefret ciheti ile- biraraya getirilecektir. İtaatkar kimse de kendisini itaate davet eden peygamberler ve mü'minlerle bir araya getirileceği zaman... Bir başka açıklamaya göre; kişiler amelleriyle bir araya getirilecek ve herbir amel

(1) Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr,* VIII, 429.

o kişiye mahsus olduğundan dolayı, eşleştirme gibi olacaktır.

"Diri diri gömülen kız çocuğuna sorulduğu zaman: Hangi günahtan dolayı öldürüldü? diye" buyruğundaki: "(الموءودة): **Diri diri gömülen kız çocuğu"** öldürülen kız çocuğu demektir ki; bu da canlı iken gömülen kız çocuğu anlamındadır. Ona bu ismin veriliş sebebi, üzerine atılan topraktan dolayıdır. Bu toprak ona ölünceye kadar ağırlık verir. İşte şanı yüce Allah'ın: "(ولا يَؤُوده حفظهما): *Onları koruması ona ağır gelmez."* (el-Bakara, 2/255) buyruğunda da bu anlamdaki lafız kullunılmıştır. Mütemmim b. Nüveyre şöyle demiştir:

ومَوْؤودة مَقبورة في مَفازةٍ بآمِتِها مَوْسودة لم تُمَهَّد

"Diri diri gömülür, dar bir geçitte kabre atılır,
Göbek bağına bağlanan şey yastığıdır, beşiğe konulmaz."

Araplar iki sebebten ötürü kız çocuklarını diri diri gömerlerdi. Birincisi, onlar: Melekler Allah'ın kızlarıdır, diyorlar, böylelikle kızları ona geri gönderiyorlardı. İkincisi ise, ya ihtiyaç ve fakirlik korkusu ile onları öldürüyorlardı yahut esir alınır ve köle edilirler diye korktuklarından dolayı öldürüyorlardı. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce en-Nahl Sûresi'nde; ***"Yoksa onu diri diri toprağa mı gömsün?"*** (en-Nahl, 16/59) buyruğu açıklanırken yeterli açıklamalarla geçmiş bulunmaktadır. Onların şeref sahibi olan soyluları ise, böyle bir şeye yanaşmazlar ve hatta engel olurlardı. O kadar ki el-Ferezdak bundan dolayı övünerek şöyle demiştir:

ومِنّا الّذي منعَ الوائِداتِ فأحيا الوَئِيد فلم يُوأَدِ

"Diri diri gömülenleri engelleyip de
Gömülmek durumunda olanları diriltip, gömülmelerini
engelleyen kişi de bizdendir."

Bu sözleriyle dedesi Sa'saa'yı kastetmektedir. Sa'saa diri diri gömülmek istenen kızları babalarından satın alıyordu. İslam geldiğinde diri diri gömülecek olan yetmiş tane kızı hayatta tutmuş idi.

İbn Abbas dedi ki: Cahiliye döneminde bir kadın hamile kaldı mı bir çukur kazar ve bu çukurun başında doğumunu yapardı. Kız çocuğu doğurursa onu çukura atar ve üzerini toprakla örterdi. Erkek doğurursa onu alıkoyardı. Recez vezninde şairin şu beyiti de bu kabildendir:

سَمَّيتُها إذ وُلِدتْ تموتُ والقبرُ صِهرٌ ضامِنٌ زِمِّيتُ

"Doğduğu zaman onu "ölecek" diye adlandırdım
Kabir ise çok sağlam ve vakur bir dünürdür."

"(الزِّميت): Vakur" demektir. Bu kelime vezin itibariyle "fissîk" gibidir. "(فلان أزمت الناس): Filan kişi insanların en vakurudur"; "(ما أشد تَزَمته): Bu, ne kadar da vakurdur" denilir. Bu açıklamalar el-Ferra'dan nakledilmiştir.

Katade dedi ki: Cahiliye dönemi insanlarından herhangi bir kimse, kız çocuğunu öldürüyor, buna karşılık köpeğini besliyordu. Bu tutumları dolayısıyla yüce Allah onlara sitem etmekte ve: **"Diri diri gömülen kız çocuğuna sorulduğu zaman..."** buyruğu ile onları tehdit etmektedir.

Ömer, yüce Allah'ın: **"Diri diri gömülen kız çocuğuna sorulduğu zaman"** buyruğu hakkında şöyle dedi: Kays b. Asım, Peygamber (sav)'a gelerek: Ey Allah'ın Rasûlü dedi. Ben cahiliye döneminde sekiz kızımı diri diri gömdüm. Peygamber: "Onların herbirisinin yerine bir köle azad et." dedi. Kays: Ey Allah'ın Rasûlü ben deve sahibi bir kimseyim deyince, şöyle buyurdu: "Arzu edersen onlardan herbirisi için bir deve hediye kurbanı olarak gönder, dedi."(1)

Yüce Allah'ın: **"Sorulduğu zaman"** buyruğu, diri diri gömülen kız çocuğuna, onu öldüren kimseye azar olmak üzere soru sorulduğu zaman demektir. Başkası tarafından dövülmüş bir çocuğa: Sana niye vuruldu. Senin günahın nedir? demeye benzer.

el-Hasen dedi ki: Yüce Allah, onun katilini azarlamayı murad etmiştir. Çünkü o, günahsız yere öldürülmüştür.

İbn Eslem dedi ki: O hangi günahtan ötürü vuruldu, demektir. Çünkü onlar böylelerini dövüyorlardı da.

İlim ehlinden bazıları **"sorulduğu zaman"** buyruğunu "istendiği zaman" diye açıklamıştır. Bununla maktülün kanı istendiği gibi, onun da (öldürülmesinin sebebi sorulup) isteneceğini anlamış gibidir. Bu yorumu yapan kişi şöyle demiştir: Bu buyruk, yüce Allah'ın: *"Allah'a verilen söz ise sorulur."* (el-Ahzab, 33/15) buyruğuna benzemektedir ki (gereğinin yerine getirilmesi) istenir, demektir. Sanki bu kız çocuğu onlardan istenmiş de, çocuklarınız nerede? diye sorulmuş gibidir.

ed-Dahhak ve Ebu'd-Duha'nın rivayetine göre, Cabir b. Zeyd ile Ebu Sa-

(1) Bezzâr, *Müsned*, I, 355; Taberânî, *Kebir*, XVIII, 337; Heysemi, *Mecmâ*, VII, 134.

lih: "(وإذا الموءودة سالت): Diri diri gömülen kız çocuğu sorduğu zaman" diye okumuşlardır. Kız çocuğu babasına asılacak ve: Hangi günahtan dolayı beni öldürdün, diye soracaktır. Fakat onun ileri sürecek hiçbir mazereti bulunmayacaktır. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. O da: "Diri diri gömülen kız çocuğu sorduğu zaman" diye okumuştur. Ubey'in Mushaf'ında da bu böyledir.

İkrime, İbn Abbas'tan, o Peygamber (sav)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Çocuğunu öldüren kadın, kıyamet gününde çocuğu memelerine asılmış, kanlarına bulanmış olarak gelecek ve Rabbim, bu benim annemdir, bu beni öldürdü diyecek."(1)

Birinci görüş, cumhurun kabul ettiği görüştür ve bu da yüce Allah'ın İsa (a.s)'a -kendisini ilah edinmiş olanlara azarlamak ve onlara sitem etmek üzere- söyleyeceği: *"İnsanlara ... sen mi söyledin?"* (el Maide, 5/116) buyruğuna benzemektedir. İşte diri diri gömülen kız çocuğuna da sorulacak, bu soru, onu diri diri gömene bir azar mahiyetindedir ve bu, neden öldürüldüğüne dair soru sorulmasından daha beliğdir. Çünkü öldürülmesi ancak bir günah dolayısıyla doğru olabilirdi. Peki bunu gerektiren günahı ne idi? Onun günahı olmadığı açıkça ortada olduğuna göre, böyle bir iş daha büyük bir belâ ve onu öldürene karşı delil daha açık seçiktir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Öldürüldü" anlamındaki buyruk ("te" harfi) şeddeli olarak; (قُتِّلت) diye de okunmuştur. Bu buyrukta müşriklerin çocuklarının azab edilmeyeceklerine ve günahsız azabın hakedilmeyeceğine dair açık bir delil de bulunmaktadır.

"Defterler açıldığı zaman." Önceleri katlı ve dürülmüş iken açılacağı zaman. Maksat, meleklerin, sahipleri tarafından işlenmiş hayır ve şer türünden yaptıklarını yazmış oldukları amel defterleridir. Ölüm ile birlikte bu defterler dürülür, kıyamet gününde ise açılır. Her insan kendi amel defterinde ne olduğunu öğrenir ve içinde neler bulunduğunu bilir. Bunun üzerine de: *"Bu kitaba ne olmuş? Küçük büyük hiçbir şey bırakmayıp, sayıp dökmüş"* (el-Kehf, 18/49) diyecekler.

Mersed b. Vedâa rivayetle dedi ki: Kıyamet günü oldu mu amel defterleri Arşın altından uçuşur. Mü'minin defteri eline düşer: *"Yüksek bir cennette... Geçmiş günlerde peşinen işledikleriniz sebebi ile afiyetle yiyin, için."* (el-Hakka, 69/24) Kâfirin defteri de eline düşer: *"Beyinlere kadar işleyen bir sıcaklıkta... O serin de değildir, faydası da yoktur."* (el-Vakıa, 56/42-44)

Um Seleme (r.anha)'dan rivayet edildiğine göre; Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kıyamet gününde insanlar çıplak ayaklı ve elbisesiz haşredileceklerdir." Ben: Ey Allah'ın Rasûlü, dedim ya kadınların durumu ne olacak?

(1) Kaynağını tespit edemedik.

Peygamber şöyle buyurdu: "İnsanlar (başka şeyle) meşgul edilecekler ey Um Seleme!" diye buyurdu. Ben: Onları meşgul edecek olan nedir? diye sordum, şöyle buyurdu: "Zerre ağırlığındaki şeylerin de, hardal tanesi ağırlığındaki şeylerin de yazılı bulunacağı amel defterleri (onları meşgul edecektir)."(1)

Daha önce el-İsra Sûresi'nde (17/13-14. âyetlerin tefsirinde) Ebu's-Sevvar el-Adevi'nin şu sözü kaydedilmiş bulunmaktadır: Neşir (sahifelerin açılması) iki defadır ve bir defada katlanma sözkonusudur. Ey Adem oğlu, sen hayatta olduğun sürece senin açılmış olan sahifene dilediğin şeyleri yazdır. Öldüğün takdirde bu sahifen dürülecektir.

Nihayet ölümden sonra diriltileceğin vakit tekrar açılacaktır: *"Oku kitabını! Bugün kendine karşı iyi hesablayıcı olarak kendin yetersin (denilecek.)"* (el-İsra, 17/14)

Mukatil dedi ki: Kişi öldü mü amel defteri dürülür. Kıyamet günü oldu mu açılır.

Ömer (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, bu âyeti okuduğu vakit şöyle dermiş: Ey Adem oğlu! İş sana doğru götürülüyor (iş sana bağlı).

Nafi', İbn Âmir, Âsım ve Ebu Amr; "(نُشِرَتْ): Açıldı" diye şeddesiz olarak okumuşlardır. Bir defa açılacak anlamını ifade eder. Çünkü böylece delil ortaya konulmuş olur. Diğerleri ise açma işleminin tekrarını anlatmak üzere ("şın" harfini) şeddeli okumuşlardır. Bu da isyankarın azarlanmasının, itaatkarın müjdelenmesinin de ileriye götürülmesi içindir. İnsanın ve ona tanık olacak meleklerin bu işi tekrarlayacağından dolayı, diye de açıklanmıştır.

"Gök yerinden söküldüğü zaman" buyruğundaki: "(الكشط): **Sökmek";** iyice yapışmış olan bir şeyi yerinden koparmaktır. Sema koçtan ve benzerlerinden derinin soyulması gibi sökülecektir. (القَشْط) şekli de aynı anlamın bir söyleyişidir.

Abdullah'ın okuyuşunda: "(وإذا السماء قُشِطَت): Gök yerinden söküldüğü zaman" şeklindedir. "(كَشَطْتُ البعير كشطاً): Devenin derisini soydum" demektir. Buna karşılık "(سَلَخْته): Onu yüzdüm" denilmez çünkü Araplar deve hakkında ya "(كَشَطْته): Onu soydum" derler yahutta; "(جَلَدته): Derisini soydum" derler. "(انكشط): Gitti" anlamındadır. Buna göre sema bir örtü, bir şeyin üzerinden kaldırıldığı gibi yerinden kaldırılacaktır.

Yüce Allah'ın: *"Gökleri kitabların katlandığı gibi katlayacağımız gün..."* (el-Enbiya, 21/104) diye buyurduğu şekilde katlanacaktır, diye de açıklanmıştır. Anlam, sanki sema yerinden sökülüp katlanacaktır, gibi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) Taberanî, *Evsat,* I, 254; Heysemî, *Mecma',* X, 333; Münzirî, *et-Terğib,* IV, 207.

"Cehennem daha da kızıştırıldığı zaman." Kâfirler için yakılıp alevlendirildiği ve kızdırılması arttırıldığı zaman.

"(سَعَّرْت النار وأسعرتها): Ateşi alevlendirdim, kızıştırdım, kızıştırıyorum" denilir. **"Kızıştırıldı"** anlamındaki buyruk genel olarak: "(السعير): Alevli ateş" lafzından gelen şeddesiz bir fiil olarak okunmuştur. Ancak Nâfi', İbn Zekvan ve Ruveys şeddeli okumuşlardır. Çünkü cehennem ardı arkasına ateşi yakılmış ve kızıştırılmış olacaktır. Katade dedi ki: Onu Allah'ın gazabı ile Adem oğullarının günahları ardı arkasına alabildiğine kızıştıracaktır.

Tirmizi'deki rivayete göre, Ebu Hureyre, Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Ateş kırmızılaşıncaya kadar bin yıl süre ile tutuşturuldu. Sonra beyazlaşıncaya kadar bin yıl süre ile yakıldı. Sonra kararıncaya kadar bin yıl süre ile yakıldı. O bakımdan o siyah ve karanlıktır." Bu hadis mevkuf olarak da rivayet edilmiştir.(1)

"Cennet de yaklaştırıldığı zaman." Takva sahiblerine yakınlaştırıldığı zaman, demektir. el-Hasen dedi ki: Onlar cennete yakınlaştırılacaklar, yoksa cennet, yerinden ayrılacak değildir.

Abdurrahman b. Zeyd şöyle derdi: (Acaba) süslendi, yakınlaştırıldı (mı) demektir. Arap dilinde; "(الزلفى): Yakınlık" demektir. Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: "(وأزلفت الجنة لِلمتقين): *Takva sahiblerine cennet yakınlaştırılır.*" (eş-Şuara, 26/90) "(تزلف فلان): Filan kişi yakınlaştı" demektir.

"Her nefs neyi hazırlamışsa" hayır ve şer türünden ne işlemişse **"bilmiş olacaktır."**

Bu buyruk; **"güneş tortop edilip, dürüldüğü zaman"** ile ondan sonra gelen buyruklar(daki şart)ın cevabını teşkil etmektedir. Ömer (r.a) dedi ki: İşte bunca söz bunun için söylendi. İbn Abbas ve Ömer (r.anhuma)'dan rivayet edildiğine göre, onlar bu sûreyi okumuşlar. **"Her nefs neyi hazırlamışsa bilmiş olacaktır"** buyruğuna varınca, "işte bütün bu anlatılanlar bunun için anlatıldı" demişlerdir.

Buna göre, anlam şöyle olur: Güneş tortop edilip, dürüldüğü zaman ve bu işler gerçekleşeceğinde, herbir nefis amel olarak neyi hazırlamışsa bilmiş olacaktır.

Buhari ve Müslim'de Adiy b. Hatim'den şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Aralarında bir tercüman bulunmaksızın Allah'ın kendisi ile konuşmayacağı aranızdan hiçbir kimse yoktur. Kişi sağına bakacak, ancak önden göndermiş olduklarını görecek. Soluna bakacak, ancak önden göndermiş olduklarını görecek. Karşısında cehennem ateşi görünecek.

(1) *Tirmizi*, IV, 710.

() bakımdan sizden her kim bir hurmanın yarısı ile dahi olsa cehennem ateşinden kendisini koruyabiliyorsa, durmasın, yapsın."(1)

el-Hasen dedi ki: **"Güneş tortop edilip, dürüldüğü zaman"** buyruğu yüce Allah'ın: **"Her nefs neyi hazırlamışsa bilmiş olacaktır"** buyruğu için yapılmış bir yemindir. Tıpkı: "(إذا نفر زيد نفر عمرو): Zeyd savaşa çıkacak olursa, (andolsun) Amr da savaşa çıkar" demeye benzer. Ancak birinci görüş daha doğrudur.

İbn Zeyd, İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas yüce Allah'ın: **"Güneş tortop edilip, dürüldüğü zaman... cennette yaklaştırıldığı zaman"** buyruğu hakkında şöyle demiştir: İşte bu oniki hususun altısı dünyada, altısı âhirette olacaktır. Biz bunların ilk altısını daha önce Ubeyy b. Ka'b'ın sözü ile (beşinci âyetin tefsirine geçmeden hemen önce) açıklamış bulunuyoruz.

فَلَآ أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ ﴿١٥﴾ الْجَوَارِ الْكُنَّسِ ﴿١٦﴾ وَالَّيْلِ إِذَا
عَسْعَسَ ﴿١٧﴾ وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ ﴿١٨﴾ إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ
كَرِيمٍ ﴿١٩﴾ ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ ﴿٢٠﴾ مُطَاعٍ ثَمَّ
أَمِينٍ ﴿٢١﴾ وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ ﴿٢٢﴾

15. Artık başka söze gerek yok! Andederim geri dönüp gelenlere,
16. Aka aka yuvalarına geri dönenlere,
17. Geri geldiği zaman geceye,
18. Nefes aldığı zaman sabaha!
19. Şüphe yok ki o, çok şerefli bir elçinin sözüdür
20. Büyük bir güç sahibi; Arş'ın sahibinin nezdinde yüksek bir mevki sahibi olan bir elçinin.
21. Orada kendisine itaat edilendir, oldukça emindir.
22. Arkadaşınız bir deli değildir.

"Artık başka söze gerek yok. Andederim..." buyruğundaki: "(لا): **Artık başka söze gerek yok"** lafzı önceden (el-Kıyame, 75/1. âyetin tefsirinde)

(1) *Buhari*, V, 2395; İbn Hibban, *Sahih*, XV, 373; *Tirmizi*, IV, 611; *İbn Mace*, I, 66; *Müsned*, IV, 256, 377.

geçtiği üzere zaid olup, buyruk "andederim" anlamındadır.

"Geri dönüp gelenlere, aka aka yuvalarına geri dönenlere!" bunlar tefsir ehlinin naklettiklerine göre beş parlak gezegendir: Zuhal (satürn), müşteri (jüpiter), utarid (merkür), merih (mars) ve zühre yıldızlarıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Bu Ali (k.v)'den de rivayet edilmiştir. Diğer yıldızlar arasında özellikle sözkonusu edilmeleri iki şekilde açıklanmıştır. Birinci sine göre; bunlar, güneşe dönüktürler. Bu açıklamayı Bekr b. Abdullah el Müzeni yapmıştır. İkincisine göre bunlar, saman yolunu katettikleri için sözkonusu edilmişlerdir. Bu açıklamayı da İbn Abbas yapmıştır.

el-Hasen ve Katade dedi ki: Bunlar hem gündüzün, hem de battıkları vakit görünmeyen yıldızlardır. Ali (r.a) da böyle demiştir: Bunlar, gündüzün görünmeyen, geceleyin çıkan yıldızlardır. Battıkları vakit de görünmeyen yani gizliliklerinden dolayı gözün göremeyeceği bir halde olup, görülemeyen yıldızlardır.

es-Sıhah'ta şöyle denilmektedir: "(الخُنَّس): Bütün yıldızlar" demektir. Çünkü bunlar, batışları esnasında saklanırlar. Yahutta gündüzün saklandıkları için onlara böyle denilmiştir.

Sabitler dışında kalan gezegen yıldızlardır, diye de açıklanmıştır.

el-Ferrâ, yüce Allah'ın: **"Artık başka söze gerek yok. Andederim geri dönüp gelenlere"** buyruğu hakkında şunları söylemektedir: Burada kastedilenler beş gezegendir. Zuhal, müşteri, merih, zühre ve utarid yıldızlarıdır. Çünkü bunlar, akıp gittikleri yerlerinde (yörüngelerinde) saklanır ve gizlenirler. Yani ceylanın mağarada saklandığı gibi gizlenirler. Buna da: (الكناس) denilir.

Bunlara bu ismin veriliş sebebinin, geri kalmaları olduğu da söylenmiştir. Çünkü bunlar bir dönen, bir doğru hareket eden, hareketlerinde intizam bulunmayan gezegenlerdir. "(خَنَس عنه يَخْنُس خنوساً): Geri kaldı, kalır" anlamında; "(اخنسه): Onu geride bırakıp gitti" demek olduğu da söylenmiştir. "(الخَنَس): Burnun burun yumuşakları tarafında azıcık bir yükseklikle birlikte içeriye gömülü olması" demektir. Bu şekilde olan erkeğe (أخنس); kadına da; (خنساء) denilir. Bütün ineklerin de burnu böyledir.

Abdullah b. Mes'ud'un yüce Allah'ın: **"Andederim geri dönüp gelenlere"** buyruğu hakkında bunlar yabani ineklerdir; dediği rivayet edilmiştir. Hüşeym, Zekeriya'dan, o Ebu İshak'dan, o Ebu Meysere Amr b. Şurahbil'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bana Abdullah b. Mesud dedi ki: Siz Arap kimselersiniz. **"Geri dönüp gelenler"** ne demektir? Ben: Bunlar yabani ineklerdir, dedim. O: Ben de bu görüşteyim, dedi. İbrahim ile Cabir b. Abdullah da böyle demişlerdir. İbn Abbas'tan rivayete göre yüce Allah, yaban ineklerine yemin etmektedir, demiştir. İkrime'nin ondan rivayetine göre şöyle demiş-

tir: "(الخُنَّس): İnekler"; "(الكنَّس): Ceylanlar" demektir. Bunlar insanı gördükleri vakit sinip, geri çekilirler ve yuvalarına girerler.

el-Kuşeyri dedi ki: Buna göre; (الخَنَس); "Burundaki basıklık"tan gelmektedir, denilmiştir. Bu ise burnun yan taraflarının geniş olması, buna karşılık tümseğinin az olmasıdır. İneklerin ve ceylanların burunları bu şekildedir.

Ancak daha doğru olan bunun yıldızlar hakkında yorumlanmasıdır. Çünkü bundan sonra gece ve sabah sözkonusu edildiğinden yıldızların sözkonusu edilmesi, buna daha uygun düşmektedir.

Derim ki: Yüce Allah ister canlı, ister cansız olsun yaratıklarından dilediği ile kasem edebilir. Her ne kadar bundaki hikmet bizim tarafımızdan bilinmese dahi. İbn Mesud ve Cabir b. Abdullah'tan -ki bunların ikisi de sahabidir- ile en-Nehai'den rivayet edildiğine göre; bunlar yabani ineklerdir, demişlerdir. İbn Abbas ile Said b. Cübeyr'den bunların ceylanlar oldukları rivayet edilmiştir. el-Haccac b. Münzir'den şöyle dediği nakledilmiştir: Ben Cabir b. Zeyd'e; **"Geri dönüp gelenler"** hakkında soru sordum da o şöyle dedi: Ceylanlar ve ineklerdir.

Bununla birlikte yıldızların kastedilmiş olma ihtimali de uzak değildir.

Bunların melekler olduğu da söylenmiştir. Bu görüşü el-Maverdî naklet-miştir.

"(الكُنَّس): **Kaybolanlar"** demek olup, (الكناس)'den alınmıştır. Yabani hayvanın içinde saklandığı yuvaya bu ad verilir. Evs b. Hacer dedi ki:

أَلَـم تر أنَّ اللّـهَ أنـزلَ مُزْنَهُ وعُفْرُ الظبـاءِ في الكناسِ تَقَمَّعُ

"Allah'ın, bulutunu indir(ip yağmur yağdır)dığını görmez misin?
Beyaz ceylanlar ise yuvalarında sinekler rahatsız ettiği için
başlarını hareket ettirmektedir."

Tarafe de şöyle demiştir:

كأنْ كِناسَـيْ ضالـةٍ يَكْنُفانِها وأطْرَ قِسِيٍّ تحـتَ صُلْـبٍ مُؤَيَّدِ

"Sanki bir arabistan kirazı ağacının iki kanadı onu gölgeler
Yayın bükülmüş yanları(nı andıran omuzları)
oldukça güçlü bir sırtın altındadır."

Şöyle de denilmiştir: "(الكُنوس): Yabani hayvanların barındıkları yerlere gidip, sığınmaları" demektir. Yabani hayvanların ve ceylanların barındıkları (kendisine) sığındıkları yerlere de bu isim verilir. el-A'şa şöyle demiştir:

فلمّـا أتينـا الحـي أَلْفَـى أنَسٌ كما أَلْفَعَتْ تحتَ المكانسِ رَبْرَبُ

"Biz kabilenin diyarına varınca, güzel huylular kaldırdı başını;
Vadideki inek sürüsünün barınaklarında başlarını kaldırması gibi."

(Beyitte "başını kaldırdı" anlamı verilen fiilin ziyadesiz hali olarak): (تَلَع النهار) denilir ki: "gündüz saati ilerledi" demektir. "(أتلعت الظبية من كِناسها): Ceylan barındığı yerden kafasını, boynunu kaldırdı" demektir. İmrıu'l Kays da şöyle demiştir:

تَعَشَّـى قليلاً ثم أنحـى ظُلُوفه يثير التـراب عن مَبِيتٍ ومكْنِسِ

"Akşam vaktinden biraz geçirdi, sonra tırnaklarıyla başladı
Toprağı eşeleyip kaldırmaya, kaldığı ve barındığı yerden."

"(الكُنَّس): Yuvalar, barınaklar" (كانس) ile (كانِسة)'in çoğuludur. "(الخُنَّس): **Geri dönenler**" de; (خانِس) ile "(خانِسة)'in çoğuludur. "(الجواري): **Akanlar**" lafzı da (جارية)'in çoğulu olup, "(جرى يجري): Aktı, akar" fiilinden gelmektedir.

"Geri geldiği zaman geceye" buyruğu hakkında el-Ferra şöyle demiştir: Müfessirler: "(عسعس) fiilinin "geri döndü" anlamına geldiğini icma' ile kabul etmişlerdir. Bunu el-Cevheri nakletmektedir.

Bazı ilim adamlarımız da şöyle demiştir: Bu, gecenin ilk vakti girip, karanlığı bastı, demektir. Bulut yere yaklaştığı zaman da böyle (denir). el-Mehdevi dedi ki: **"Geri geldiği zaman geceye"** karanlığı ile geri gittiği zaman, demektir. İbn Abbas, Mücahid ve başkalarından bu şekilde nakledilmiştir. Yine onlardan, el-Hasen'den ve başkalarından; karanlığı ile geldiği zaman diye açıkladıkları rivayet edilmiştir. Zeyd b. Eslem: Gitti; diye açıklamıştır. el-Ferra dedi ki: Araplar ondan (geceden) ancak çok az bir kısmı kaldığı takdirde; (عسعس) ile (سعسع) derler.

el-Halil ve başkaları da şöyle demiştir: Gece geldiği ya da geri dönüp gittiği zaman: (عسعس الليل) denilir. el-Müberred dedi ki: Bu zıt anlamlı kelimelerdir. Her iki anlam da aynı şeye racidir. Bu da başında karanlığın görünmesi sonunda ise geçip gitmesi demektir. Alkame b. Kurat dedi ki:

حتـى إذا الصبـحُ لهـا تنفّسا وانجـابَ عنهـا ليلُهـا وعَسْعَسَا

"Nihayet sabah onun için nefes almaya başlayıp da
Gecesi üzerinden çekilip geri gittiğinde..."

Ru'be de şöyle demiştir:

يا هنـدُ ما أسـرعَ ما تَسَعْسَعَا من بَعْـدِ ما كان فَتًـى سَرَعْرَعَا

"Ey Hind! O adam(ın gençliği) ne çabuk gitti ve yaşlandı?
Halbuki daha önce taze bir gençti."

Bu el-Ferrâ'nın delilidir.

İmruu'l-Kays da şöyle demiştir:

عَسْـعَسَ حَتّـى لو يشـاءُ آدَّنا كانَ لنـا مِن نارِهِ مَقْبِسُ

"Çok yaklaştı, isteseydi daha da yaklaşırdı
O zaman onun ateşinden bir miktar alır (aydınlanır)dık."

İşte bu da "yaklaşma" anlamına geldiğini göstermektedir. el-Hasen ve Mücahid: "(عَسْعَسَ): Karanlığı bastı" diye açıklamışlardır. Şair de şöyle demiştir:

حتـى إذا ما ليلُهـن عسعسَا ركِبـن مِن حد الظـلامِ حِندِسَا

"Nihayet geceleri karanlığını bastırınca
Gece karanlığını (aydınlıktan) ayıran sınırından bir karanlığa binerler."

el-Maverdî dedi ki: "(العسّ)'ın asıl anlamı "dolmak"tır. Bu bakımdan büyükçe kaseye içindekilerle dolup taştığından dolayı; (عُسّ) denilir. Gecenin başlangıcı hakkında dolu dolu gelip başlamasından dolayı da bu tabir kullanılmıştır. Geri dönüp gitmesi ve karanlığının dolması yani tamamlanması dolayısı ile de geçip gitmesi hakkında kullanılmıştır. İmruu'l-Kays'ın:

ألمَّا على الربعِ القديم بِعسْعَسَا

"As'as'deki o eski diyara yakınlaştılar."

Mısraında "As'as" çölde bir yerin adıdır. Bu aynı zamanda bir adamın da adıdır. Recez vezninde şair şöyle demiştir:

وعَسْعَسَ نِعْمَ الفتى تبياه

"As'as'a gelince, o güven duyacağın ne iyi bir delikanlıdır!"

Kurda da; (العَسْعَس والعَسْعاس والعَسَّاس) denilir. Çünkü o geceleyin uyumaz ve bir şeyler arar. Kirpilere de geceleyin çokça gidip geldiklerinden ötürü: (العَسَاعس) denilir. Ebu Amr: "(التعسعس): Koklamak" demektir demiş ve şu mısraı zikretmiştir:

كمنخر الذئب إذا تَعَسْعَسَا

"Tıpkı kokladığı vakit kurdun, burun delikleri gibi."

Bu, aynı zamanda geceleyin avlanmaya çıkmak anlamına da kullanılır.

"Nefes aldığı zaman sabaha." Yani apaçık bir gündüz haline gelinceye kadar uzayıp gitmesine. Gündüz ilerlediği takdirde: "(تنفس): Nefes aldı" denilir. Dalgaların su sıçratmaları hakkında da kullanılır. "Teneffüs: Nefes almak" ise, insanın içinden havanın çıkması demektir.

"Nefes aldığı zaman" yarıldığı ve aydınlandığı zaman, diye de açıklanmıştır. "(تنفست القوس): Yay çatladı" ifadesi de buradan gelmektedir.

"Şüphe yok ki o; çok şerefli bir elçinin sözüdür." Bu buyruk, yeminin cevabıdır. **"Çor şerefli elçi** (er-Rasûlu'l-Kerim)" Cebrail'dir. Bu açıklamayı el-Hasen, Katade ve ed-Dahhak yapmıştır. Şüphesiz o, Allah nezdinde **"çok şerefli bir elçinin"** Allah'tan getirdiği **"sözüdür"** demektir. Sözü önce Cebrail (as)a izafe ettikten sonra: *"O alemlerin Rabbi tarafından indirilmedir."* (el-Vakıa, 56/80) buyruğu ile bunun Allah tarafından indirildiğini belirtmiş olmaktadır. Böylelikle tasdik hususunda tahkik ehli olan kimseler sözün aziz ve celil olan Allah'a ait olduğunu bilsinler. Onun (sözü geçen elçinin) Muhammed (sav) olduğu da söylenmiştir.

"Büyük bir güç sahibi"; elçiyi Cebrail kabul edenlerin açıklamasına göre onun büyük gücü zaten açıkça ortadadır. ed-Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Lût kavminin şehirlerini sadece kanatlarının terekleriyle söküp kaldırmış olması onun gücündendir.

"Arş'ın sahibinin nezdinde" şanı yüce Allah'ın nezdinde **"yüksek bir**

mevki sahibi bir elçinin." Ebu Salih'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: O, izin almaksızın yetmiş perdeden içeriye girer.

"Orada" yani semavatta **"kendisine itaat edilendir."** İbn Abbas dedi ki: Meleklerin Cebrail'e itaatlerinin bir parçası da şudur: Rasûlullah (sav)'ı İsra gecesinde beraberinde alıp götürdüğünde Cebrail (a.s) cennetlerin bekçisi Rıdvan'a: Ona (kapıları) kapat aç, dedi. O da açtı. Peygamber cennetten içeri girdi, içindekileri gördü. Cehennemin bekçisi Malik'e de: Ona cehennemi aç da orayı görsün, dedi. Ona itaat etti ve cehennemin kapısını açtı.

"Oldukça emindir." Getirdiği vahiy hususunda kendisine güvenilendir.

"Elçi" ile kastedilenin Muhammed (sav) olduğunu söyleyenlerin görüşüne göre de anlam şöyle olur: Risaleti tebliğ hususunda **"büyük bir güç sahibi"**dir. **"Orada kendisine itaat edilendir."** Allah'a itaat eden kimseler ona itaat eder. **"Arkadaşınız"** Muhammed (sav) **"bir deli değildir."** Deli değildir ki, söylediği sözler hususunda itham altında bırakılsın. Bu da yeminin cevabındandır.

Bir görüşe göre de Peygamber (sav) Cebrail'i yüce Rabbinin huzurundaki sureti ile görmek istedi. Ancak Cebrail: Bu benim elimde olan bir şey değildir, dedi. Şanı yüce Rab bu hususta ona izin verdi. Ona ufuku büsbütün kapatmış olarak geldi. Peygamber (sav) ona bakınca bayılıp yere düştü. Müşrikler: O bir delidir, deyince: **"Şüphe yok ki o çok şerefli bir elçinin sözüdür... Arkadaşınız bir deli değildir"** buyrukları indi. Ancak Cebrail'i gerçek sureti üzere görünce, heybeti etkisi altında kalmış ve bünyesinin katlanamayacağı bir halle karşı karşıya kaldığından baygın olarak yere düşmüştü.

وَلَقَدْ رَاٰهُ بِالْاُفُقِ الْمُبِيْنِ ﴿٢٣﴾ وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِيْنٍ ﴿٢٤﴾ وَمَا
هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيْمٍ ﴿٢٥﴾ فَاَيْنَ تَذْهَبُوْنَ ﴿٢٦﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِيْنَ ﴿٢٧﴾
لِمَنْ شَآءَ مِنْكُمْ اَنْ يَّسْتَقِيْمَ ﴿٢٨﴾ وَمَا تَشَآءُوْنَ اِلَّآ اَنْ يَّشَآءَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِيْنَ ﴿٢٩﴾

23. Andolsun ki o, kendisini apaçık ufukta görmüştür.
24. O, gaybdan yana cimrilik etmez.
25. O, kovulmuş şeytanın sözü de değildir.
26. O halde nereye gidiyorsunuz?
27. O, ancak bir öğüttür; âlemlere,
28. Aranızdan dosdoğru yolda gitmek isteyenlere.
29. Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe de siz dileyemezsiniz.

"Andolsun ki o kendisini apaçık ufukta görmüştür." Yani Cebrail'i altıyüz kanadı ile gerçek suretinde görmüştür.

"Apaçık ufuk" doğu tarafında, güneşin doğduğu yerde, demektir. Bu ufuktan güneş doğduğundan ötürü ona **"apaçık ufuk"** denilmiştir. Yani eşya o taraftan görülmeye başlanır.

"Apaçık ufuk"un semanın herbir yanı ve etrafı demek olduğu da söylenmiştir. Şair şöyle demektedir:

أخَذْنـا بِآفـاقِ السمـاءِ عليكُمُ لنـا قمراهـا والنجـومُ الطوالعُ

"Semanın ufuklarını tuttuk size karşı
Onun iki ay'ı (ay'ı ve güneşi) da, doğan yıldızları da bizimdir."

el-Maverdi dedi ki: Buna göre bu hususta üç görüş vardır. Birincisine göre, o Cebrail'i semanın doğu ufkunda görmüştür. Bu görüş Süfyan'a aittir. İkincisi semanın batı ufkunda görmüştür. Bunu da İbn Şecere nakletmiştir. Üçüncüsü o Cebrail'i Mekke'nin doğu tarafında kalan Ecyâd cihetinde görmüştür. Bu açıklamayı da Mücahid yapmıştır.

es-Sa'lebi'nin, İbn Abbas'tan naklettiğine göre; Peygamber (sav) Cebrail'e şöyle demiş: "Ben seni semada bulunduğun suretin ile görmek istiyorum." Cebrail: Buna gücün yetmez, deyince Peygamber: "Yeter" buyurmuş. Bunun üzerine Cebrail: Nerede istersen orada sana görüneyim, demiş. Peygamber: "Abtahta" deyince, Cebrail oraya sığmam demiş. Peygamber: "O halde Mina'da" deyince, yine: Oraya sığmam demiş. Peygamber: "O halde Arafat'ta" deyince, Cebrail: Oraya belki sığabilirim demiş. Daha sonra onunla (görüleceği vakit hususunda) sözleşmiş. Peygamber belirtilen vakitte çıkmış, Cebrail de ansızın Arafat tepelerinden kendine has ses ve yankılarıyla doğu ile batı arasını doldurmuş olarak gelmiş. Başı semada, ayakları yerde imiş. Peygamber (sav) onu görünce baygın olarak yere düşmüş. Cebrail suretini değiştirerek Peygamberi alıp, onu bağrına basmış ve: Ey Muhammed korkma, demiş. Peki ya İsrafil'i başı Arşın altında, ayakları yedinci yerin dibinde, Arş onun omuzları üzerinde ve bazan Allah korkusundan dolayı küçük bir kuş kadar oluncaya kadar ufalıp nihayet Rabbinin Arşını onun azametinden başka hiçbir şeyin taşımadığını görecek olursan (ne yaparsın?)[1]

Bir açıklamaya göre, Muhammed (sav) yüce Rabbini apaçık ufukta görmüştür. İbn Mesud'un açıklamasının anlamı budur. Bu hususa dair yeterli açık-

(1) Hadis olarak kaynağını tespit edemedik.

lamalar daha önceden en-Necm Sûresi'nde (53/13. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Konuyu oradan takip edebilirsiniz.(1)

"Apaçık" lafzı da iki şekilde açıklanmıştır. Birincisine göre bu, ufukun niteliğidir. Bu açıklamayı er-Rabî' yapmıştır, ikincisine göre bu görenin niteliğidir. Bu da Mücahid'in açıklamasıdır.

"O, gaybdan yana cimrilik etmez." buyruğundaki **"cimrilik etmez"** anlamındaki lafız; İbn Kesir, Ebu Amr ve el-Kisai tarafından (بِظَنِينٍ) şeklinde "zı" ile okunmuştur. Bunun mastarı olan: "(الظنة): İtham altında bulunmak" anlamına gelir. Şair şöyle demektedir:

أما وكِتاب اللّهِ لا عن شناءةٍ هُجِرتُ ولكِنّ الظنِينَ ظَنِينُ

"Ama Allah'ın Kitabına yemin olsun ki, ben bana buğzedildiğinden dolayı Terkedilmedim, fakat o itham eden ithamcıdır."

Ebu Ubeyd de bu okuyuşu tercih etmiştir. Çünkü Mekkeliler onun bu hususta cimrilik ettiğini söylememişlerdir, onu yalanlamışlardır. Diğer taraftan Araplar çoğunlukla: "(ما هو بكذا): O böyle değildir" derler. Buna karşılık -aynı anlamda-: (ما هو على كذا) demezler. Onlar ancak: "(ما أنت على هذا بمتّهم): Sen bu hususta itham altında değilsin" derler.

Diğerleri ise "dat" harfi ile: (بِضَنِينٍ) diye okumuşlardır ki; "sen cimri değilsin" demektir. Bu da: "(ضَنِنْت بالشيء اضنّ ضِنًّا): O şey hakkında cimrilik ettim, ederim" fiilinden gelmekte olup, bu şekilde cimrilik edene de (ضنين) denilir. İbn Ebi Necih, Mücahid'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Yani o bildikleri hususunda size karşı cimrilik etmez. Aksine herkese Allah'ın kelamını ve hükümlerini öğretir. Şair de şöyle demiştir:

أجود بمكنونِ الحديثِ وإنني بِسِرِّكِ عمن سالني لضَنِينُ

"Gizli saklı sözleri cömertçe açıklarım, fakat ben;
Sana ait sırları soranlara (açıklamak hususunda) çok cimriyim."

"Gayb" Kur'ân-ı Kerim ve semanın haberidir.

Bu anlamlar, Muhammed (sav)'ın niteliğidir. Cebrail (a.s)'ın niteliği oldu-

(1) Ancak belirtilen yerde Peygamber Efendimizin Rabbini gördüğünü söyleyen İbn Mesud değil, İbn Abbas'tır. İbn Mesud'un açıklamasına göre de Peygamberin gördüğü Cebrail (a.s)'dır.

ğu da söylenmiştir.

"Zı" harfi ile okuyuşun "zayıf" anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu anlamı el-Ferrâ ve el-Müberred nakletmiştir. "(رجل ظنين): Zayıf adam" ve: "(بئر ظَنونٌ): Suyu cılız (az) kuyu" denilir. Şair el-A'şâ da şöyle demiştir:

مـا جُعِـلَ الجُـدُّ الظَّنـونُ الذي جُنُـبَ صَوْبَ اللجِـبِ الماطِرِ
مِثْـلَ الفُراتِـيِّ إذا ما طما يقـذِف بالبُوصِـيِّ والماهِرِ

"Bol sulu ve yağmurlu yerden uzak,
Suyu az olan bir kuyu
Yükseldiğinde gemileri ve yüzücüleri
Ortaya çıkartan tatlı su gibi olamaz."

"(الظَّنون): Alanın ödeyebilecek mi, ödeyemiyecek mi bilemediği borc"a da denir. Peygamber (sav)'ın bu kabilden alacağı bulunan kimse hakkındaki hadisinde de bu manada kullanılmıştır. Bu şekilde alacağı olan için Ali (r.a) "Eğer samimi birisi ise o alacağını tahsil ettiğinde geçmiş yıllar için de zekatını öder."

Bu lafız aynı zamanda kötü huylu adam anlamına da gelir. O halde bu müşterek (birden çok mana hakkında kullanılan ortak) bir lafızdır.

"O" Kur'ân-ı Kerim Kureyş'in dedikleri gibi **"kovulmuş"** ve lanetlenmiş **"şeytanın sözü de değildir."**

Ata dedi ki: Bu buyruk ile Peygamber (sav)'a Cebrail suretinde görünüp, onu fitneye düşürmek isteyen "Ebyad" adındaki şeytanı kastetmektedir.

"O halde nereye gidiyorsunuz?" buyruğu hakkında Katade dedi ki: Siz bu sözü ve ona itaat etmeyi bırakıp da nereye yöneliyorsunuz? Ma'mer de Katade'den böyle açıkladığını rivayet etmiştir. Yani sizler, benim kitabımı ve bana itaati bırakıp, nereye gidiyorsunuz? ez-Zeccac dedi ki: Benim size açıklamış olduğum bu yoldan daha açık hangi yola sapıyorsunuz?

"Nereye gidiyorsun" anlamında hem -âyet-i kerimede olduğu şekilde-: (أين تذهب) diye (harf-i cersiz) kullanılır; hem de: (إلى أين تذهب) diye (harfi cerli olarak) kullanılır.

el-Ferrâ, Araplardan "(ذهبت الشامَ وخرجت العراقَ وانطلقت السوقَ): Ben Şam'a gittim, Irağa çıktım, çarşıya çıktım" diye kullandıklarını ve bununla; (إليها) şeklinde harf-i cer'li kullanım anlamını kastettiklerini nakletmiş ve şöyle demiştir: Biz bu kullanımı bu üç şekilde (Araplardan) duyduk. Ukayloğullarına mensub birisi de bana şu beyiti nakletmiştir:

تصيح بنـا حنيفـةُ إذْ رأتنا وأيَّ الأرضِ تذهـبُ بالصياحِ

"Hanife (oğulları) bizi gördüklerinde bağırarak çağırırlar bizi
Ve çağırarak sen hangi yere gidersin ki?"

Şair burada: (الى) harf-i cerri ile kullanımı kastetmiştir ki, harfi hazfederek bu beyiti söylemiştir.

el-Cüneyd dedi ki: Âyet-i kerimenin anlamı, diğer bir âyetin anlamı ile birlikte anlaşılmalıdır. Bu da yüce Allah'ın: *"Hazineleri nezdimizde bulunmayan hiçbir şey yoktur."* (el-Hicr, 15/21) buyruğudur. Yani Allah'ın sizin için açıklamış olduğu yoldan daha açık hangi yolu izleyeceksiniz. ez-Zeccac'ın açıklamasının anlamı da budur.

"O" Kur'ân-ı Kerim **"ancak bir öğüttür alemlere."** Bir öğüttür ve kötülükten uzaklaştırıcı bir azardır. Buyruktaki; (إنْ) olumsuz edatı olarak; (ما) anlamındadır.

Muhammed ancak bir öğüttür, diye de açıklanmıştır.

"Aranızdan dosdoğru yolda gitmek isteyenlere" hakka uymak ve onun üzerinde devam etmek isteyenlere.

Ebu Hureyre ve Süleyman b. Musa dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Aranızdan dosdoğru yolda gitmek isteyenlere"** buyruğu inince, Ebu Cehil şöyle dedi: O halde iş bize kalmıştır. Dilersek yürümeyiz. -İşte Kaderiyye anlayışı budur ve o, kaderiye anlayışının başını çekendir.- Bunun üzerine yüce Allah'ın:

"Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe de siz dileyemezsiniz" buyruğu nazil oldu; bu buyruk ile kulun hayırlı bir ameli ancak Allah'ın tevfiki ile işlediğini, şer olan bir ameli de ancak Allah'ın yardımsız bırakması sonucu işlediğini açıklamış olmaktadır.

el-Hasen dedi ki: Allah'a yemin ederim ki Araplar, Allah kendilerinin müslüman olmalarını istemedikçe müslüman olmayı istemedi.

Vehb b. Münebbih dedi ki: Yüce Allah'ın, Peygambere indirmiş olduğu kitaplardan seksenyedi kitapda şunu okudum: Her kim meşietten kendisinin bir pay sahibi olduğunu kabul ederse o kâfirdir.

Kur'ân-ı Kerim'de de şöyle buyurulmaktadır: *"Eğer Biz, onlara gerçekten melekleri indirseydik, ölüler kendileri ile konuşsalardı ve istedikleri her şeyi karşılarına toplasaydık; onlar yine de Allah dilemedikçe iman etmezlerdi."* (el-Enam, 6/111); *"Allah'ın izni olmadan hiçbir kimsenin iman etmesi mümkün değildir."* (Yunus, 10/100); *"Muhakkak ki sen sevdiğini hidayete*

erdiremezsin fakat Allah, dilediğine hidayet verir." (el-Kasas, 28/56)

Bu hususta âyetler de pek çoktur, haberler (hadisler) de pek çoktur. Şanı yüce Allah, İslâm ile hidayete iletmiştir, küfür ile de saptırmıştır. Daha önce birkaç yerde geçtiği gibi.

Tekvir Sûresi(nin tefsiri) burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun.

İnfitâr Sûresi

1-19. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de indiği görüş birliği ile kabul edilmiştir. Ondokuz âyettir.

إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ ﴿١﴾ وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ ﴿٢﴾ وَإِذَا الْبِحَارُ
فُجِّرَتْ ﴿٣﴾ وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ ﴿٤﴾ عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ وَأَخَّرَتْ ﴿٥﴾

1. Gök yarıldığı zaman,
2. Yıldızlar dökülüp, darmadağın olduğu zaman,
3. Denizler akıtıldığı zaman,
4. Kabirler altüst edildiği zaman,
5. Herbir nefis önden neyi yollamış, geriye neyi bıraktıysa bilmiş olacaktır.

"Gök yarıldığı zaman." Meleklerin inişi için, Allah'ın emriyle yarık yarık olduğu zaman... Yüce Allah'ın: *"Ve o günde gökyüzü bulutla yarılacak, melekler ardı arkasına indirileceklerdir"* (el-Furkan, 25/25) buyruğunu andırmaktadır.

Yüce Allah'ın, heybetinden dolayı yarılıp, çatlayacaktır, diye de açıklanmıştır.

"(الفَطْر): Yarmak" demektir. "(فطرته فانفطر): Ben onu yardım, o da yarıldı" denilir. "(فَطَر ناب البعير): Devenin azı dişi çıktı" ifadesinde de bu kökten gelen fi-

il kullanılmıştır. Bu durumda olan deveye: (بعير فاطر) denilir. "(تفطّرالشيء): O şey yarıldı, çatladı" demektir. "(سيفٌ فُطار): Çatlakları bulunan bir kılıç" anlamındadır. Antere de şöyle demiştir:

وسيفي كالعقيقةِ وهو كِمعي سِلاحِي لا أفلُّ ولا فُطَارا

"Kılıcım bir şimşek gibi parlaktır, yanımdan ayırmam onu
Benim silahım; ne pürüzlüdür, ne de çatlağı vardır onun."

Daha önce -bu hususa dair açıklamalar- birkaç yerde (Fatır, 35/1. âyetin tefsiri; eş-Şûra, 42/5. âyetin tefsiri gibi) geçmiş bulunmaktadır.

"Yıldızlar dökülüp, darmadağınık olduğu zaman." Ardı arkasına düştüğü zaman...

"(نثرتُ الشيء أنثره نثراً، فانتثر): O şeyi döktüm dağıttım, döküyorum dağıtıyorum, dökmek dağıtmak, (o da) dökülüp dağıldı." İsmi: "(النُّثار): Dökülüp, dağılmış şey" şeklinde gelir. Ötreli olarak "(النُّثار): Bir şeyden dökülüp dağılan"a denilir. "(دُرٌّ مُنثَرٌ): Çokça dökülüp dağılmış inci" demektir. Şeddeli gelmesi çokluk ifade etmesi içindir.

"Denizler akıtıldığı zaman." Biri diğerine akıtılarak -önceden de geçtiği üzere- tek bir deniz haline geldiği zaman...

el-Hasen dedi ki: "(فُجِّرت): **Akıtıldı"** suyu yok olup gitti ve kurudu, demektir. Şöyle ki, denizler önce bir arada duruyorken **"akıtılacağı vakit"** dağılmış olacak ve suları yok olup gitmiş olacaktır. Bütün bu hususlar, daha önce: *"Güneş tortop edilip, dürüldüğü zaman"* (et-Tekvir, 81/1) buyruğunda geçtiği üzere kıyametten önce olacaktır.

"Kabirler altüst edildiği zaman." Altüst edilip içindekiler canlı olarak çıkartılacağı zaman, demektir.

"(بعثرت المتاع): Eşyanın altını üstüne getirdim" denilir. "(بعثرت الحوض) ile (بحثرته): Havuzu yıktım ve onun altını üstüne getirdim" denilir.

Aralarında el-Ferrâ'nın da bulunduğu bir topluluk da şöyle demiştir: **"Altüst edildiği"** yer, içinde bulunan altın ve gümüşü dışarı çıkardığı zaman demektir. Çünkü yerin, içinde bulunan altını ve gümüşü dışarı çıkarması kıyametin alametlerindendir.

"Herbir nefs önden neyi yollamış, geriye neyi bıraktıysa bilmiş olacaktır" buyruğu *"O günde insana önden yolladığı şeyler ile geriye bıraktığı şeyler haber verilir"* (el-Kıyame, 75/13) buyruğuna benzemektedir ki daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Bu buyruk **"gök yarıldığı zaman"**ın cevabıdır. Çünkü bu el-Hasen'in açıklamasına göre yüce Allah'ın: **"Herbir nefs... bilmiş olacaktır"** buyruğu hakkında yapılmış bir yemindir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: İşte kıyametin alametlerinden olmak üzere bu hususlar ortaya çıkıp, ameller sona erip, mühürlenince; herbir nefs ne kazandıysa onu bilmiş olacaktır. Çünkü bundan sonra yapacağı herhangi bir amelin ona faydası olmayacaktır.

Bir diğer açıklamaya göre bu hususlar oldu mu artık kıyamet kopacak ve herbir nefs işledikleri ile hesaba çekilecek, ona kitabı sağ, ya da sol taraftan verilecek, onu okuması ile birlikte bütün amellerini hatırlamış olacaktır.

Bu buyruğun yemin olmayıp (olacakları) haber vermek mahiyetinde olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın izniyle doğru olan da budur.

يَآ اَيُّهَا الْاِنْسَانُ مَاغَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ ﴿٦﴾ اَلَّذِى خَلَقَكَ
فَسَوّٰيكَ فَعَدَلَكَ ﴿٧﴾ فِى اَيِّ صُورَةٍ مَا شَآءَ رَكَّبَكَ ﴿٨﴾ كَلَّا
بَلْ تُكَذِّبُونَ بِالدِّينِ ﴿٩﴾

6. Ey insan! O kerim Rabbine karşı seni aldatan nedir?
7. O ki, seni yarattı, herbir şeyini yerli yerince koydu, seni oldukça dengeli kıldı.
8. Dilediği şekilde seni terkib etti.
9. Hayır! Bilakis siz dini yalanlıyorsunuz.

"Ey insan" buyruğu ile yüce Allah, ölümden sonra dirilişi inkar edenlere hitab etmektedir.

İbn Abbas dedi ki: Burada **"insan"** el-Velid b. el-Muğire'dir. İkrime, Ubey b. Halef'tir, demiştir. Buyruğun Ebu'l-Eşed b. Kelede el-Cumahî hakkında indiği de söylenmiştir.

Yine İbn Abbas'tan nakledildiğine göre, bu buyruğu o şöyle açıklamıştır: **"O kerim"** seni cezalandırmayan **"Rabbine karşı seni aldatan nedir?"** Seni ne aldattı da sonunda küfre saptın?

Katade dedi ki: Onu kendisine musallat olan şeytanı aldattı. el-Hasen: Onu o pis ve murdar şeytanı aldattı, diye açıklamışlardır.

Ahmaklığı ve cehaleti, diye de açıklanmıştır. Bunu el-Hasen, Ömer (r.a)'dan rivayet etmiştir.

Galib el-Hanefî de şöyle demektedir: Rasûlullah (sav): **"Ey insan! O kerim Rabbine karşı seni aldatan nedir?"** buyruğunu okuyunca: "Onu cahillik aldattı" diye buyurdu.(1)

Salih b. Mismar dedi ki: Bize ulaştığına göre Rasûlullah (sav): **"Ey insan! O kerim Rabbine karşı seni aldatan nedir?"** buyruğunu okudu ve: "Onu cahilliği aldattı" diye buyurdu.(2)

Ömer (r.a) dedi ki: Nitekim yüce Allah: *"Çünkü o çok zalim ve çok cahildir"* (el-Ahzab, 33/73) diye buyurmaktadır.

Onu Allah'ın affediciliği aldattı, çünkü Allah işin başında onu cezalandırmadı, diye de açıklanmıştır.

İbrahim b. el-Eş'as dedi ki: Fudayl b. İyad'a şöyle denildi: Yüce Allah, kıyamet gününde seni huzuruna getirecek olup da: **"O kerim Rabbine karşı seni aldatan nedir?"** diye sorsa ne söyleyeceksin? O şöyle dedi: Beni Senin sarkıtılmış perdelerin aldattı, çünkü Kerim olan, Settâr olanın kendisidir. İbnu's-Semmâk bu anlamı nazım haline dökerek şöyle demiştir:

يا كاتمَ الذنب أما تستحي واللّهُ في الخَلْوة ثانيكا
غرَّكَ من ربك إمهالُهُ وستْرهُ طولَ مَساويكا

"Ey günahını gizleyen kişi, utanmıyor musun?
Tenhada sen yalnızken Allah senin ikincindir.
Rabbinin mühlet vermesi aldattı seni
Sen günah işleyip durdukça onun örtmesi de."

Zünnûn el-Mısrî dedi ki: Allah'ın setri altında olup da aldanış içerisinde olan ve bunun farkında olmayan nice kimseler vardır!

Ebu Bekr b. Tahir el-Ebheri de şu beyitleri söylemiştir:

يا من غلا في العُجب والتيهِ وغـره طولُ تماديهِ
أمْلَـى لك الله فبارزته ولـم تخف غِبّ مَعاصيهِ

(1) İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 482 -Abdullah b. Ömer'in sözü olarak-; *Suyuti, ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 439 -Ömer (r.a)in sözü olarak.

(2) *Suyutî*, aynı yer.

"Ey kendini beğenmekte ve (günah vadisinde) serserice
dolaşmakta aşırıya giden,
Bu halinde uzun kalışı kendisini aldatan!
Allah sana mühlet verdi, sen de O'na savaş açtın
O'na isyan etmenin âkıbetinden korkmaksızın."

Ali (r.a)'dan gelen rivayete göre o, bir kölesini defalarca çağırdığı halde kendisine: Buyur dememiş. Bunun üzerine kalkıp bakınca kapıda olduğunu görmüş. Ne oluyor sana, niye bana cevab vermedin? diye sorunca, şu cevabı vermiş: Çünkü ben senin affediciliğine güveniyorum, cezalandırmayacağından eminim. Ali (r.a) onun verdiği cevabı pek güzel bulmuş ve bunun üzerine onu azad etmiş.

Kimileri şöyle demektedir: **"Seni aldatan nedir?"** Yani seni kandırıp da bu hususta seni yanlış kanaate ne sürükledi de sonunda görevlerini ihmal ettin, yerine getirmedin?

İbn Mesud dedi ki: Kıyamet gününde aramızdan Rabbi ile başbaşa kalmayacak hiçbir kimse yoktur. Rabbi ona: Ey Ademoğlu benim hakkımda seni ne aldattı? Ey Ademoğlu, bildiğinin gereği olarak neler yaptın? Ey Ademoğlu, gönderdiğim peygamberlere ne cevab verdin? diye soracak.

"O ki seni yarattı." Senin bir nutfeden yaratılışını takdir buyurdu.

Sen annenin karnında iken **"herbir şeyi yerli yerince koydu"** sana ait eller, ayaklar, gözler vesair organları yarattı.

"Seni oldukça dengeli kıldı." Seni son derece dengeli ve güzel bir yaratılışa sahib kıldı. Nitekim: "(هذا شيء معدّل): Bu oldukça dengeli bir şeydir" denilir.

"(فعدّلك): **Seni oldukça dengeli kıldı"** buyruğu, genel olarak şeddeli okunmuştur. Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim'in tercih ettiği kıraat de budur. el-Ferra ile Ebu Ubeyd dedi ki: Yüce Allah'ın: *"Andolsun Biz insanı gerçekten ahsen-i takvimde yarattık."* (et-Tin, 95/4) buyruğu, buna delil teşkil etmektedir.[1] Kufeliler, Asım, Hamza ve el-Kisai ise; (فعدلك) şeklinde şeddesiz olarak okumuşlardır. Seni meylettirdi ve hangi sûrette dilediyse öylece şekillendirdi. Güzel ya da çirkin, uzun ya da kısa...

(1) Her ne kadar bu ifadelerin el-Ferrâ'ya da ait olduğu anlaşılmakta ise de kanaatimizce Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim'in tercih ettiği kıraat budur, denildikten sonra gelen; "(قال الفراء وأبو عبيد) el-Ferrâ ve Ebu Ubeyd dedi ki..." ifadesinin doğru şekli şöyle olmalıdır: "el-Ferrâ da böyle demiştir. Ebu Ubeyd dedi ki: Buna ... buyruğu delil teşkil etmektedir." Bizi bu kanaate sevkeden el-Ferra'nin, *Maani'l-Kur'ân,* III, 244 ile en-Nehhas'ın *İ'rabu'l-Kur'ân,* III, 644-645'de ki açıklamalarıdır.

Musa b. Ali b. Ebi Rebah el-Lahmî babasından, o dedesinden rivayetle dedi ki: Peygamber (sav) bana dedi ki: "Nutfe rahimde yerleşti mi Allah kendisi ile Adem arasındaki bütün nesebleri de onunla biraraya getirir." Sen şu: **"Dilediği şekilde seni terkib etti"** âyetini okumadın mı? (Bu); "Seninle Adem arasında (ki şekillerden dilediği şekilde demektir.)"[1]

İkrime ve Ebu Salih dedi ki: **"Dilediği şekilde seni terkib etti."** Dilerse insan sûretinde, dilerse eşek sûretinde, dilerse maymun sûretinde, dilerse domuz sûretinde.

Mekhul dedi ki: Dilerse erkek, dilerse dişi olarak (terkib etti).

Mücahid dedi ki: **"Dilediği şekilde"** yani baba, anne, amca, dayı veya onların dışında herhangi bir kimseye benzemek hususunda...

"(في): **... de"** lafzı **"dengeli kıldı"** lafzını şeddesiz okuyanların kıraatine göre **"terkib etti"** fiiline taalluk eder; **"dengeli kıldı"** fiiline taalluk etmez. Çünkü (şeddesiz kullanımdan): "(عَدَلْت إلى): Şuna meylettim" denilir, aynı anlamda: (عَدَلْت في كذا) denilmez. O bakımdan el-Ferra şeddesiz okuyuşu kabul etmemiştir. Çünkü o; (في)'in **"dengeli kıldı"** buyruğuna taalluk ettiğini kabul etmiştir.

(**"Dilediği şekilde..."** buyruğundaki); (ما)'in ise tekid edici bir sıla olması mümkündür. "(في أي صورة شاء ركبك): Dilediği şekilde seni terkib etti" demektir. (Yani zaiddir.) Bununla birlikte şart edatı olması da mümkündür. Yani o dilerse seni maymun, eşek ya da domuz gibi insan dışında herhangi bir sûrette seni terkib eder. Bu durumda bu edat şart ve ceza anlamını taşır, bu da; "(في صورة ما شاء يركبك ركبك): Hangi şekilde terkib etmeyi dilerse, seni öylece terkib eder" demek olur.

"Hayır, bilakis siz dini yalanlıyorsunuz" buyruğundaki: "(كَلاَّ): Hayır" lafzının "gerçek şu ki" anlamında olması da mümkündür. "(ألا): Dikkat edin" anlamında başlangıç ve uyarı edatı olup, onunla (yeni bir söze) başlanması da mümkündür. Durum sizin: Allah'tan başkasına ibadet etmekte hak üzere olduğunuz şeklinde ileri sürdüğünüz gibi değildir; anlamında; "(لا): Hayır" manasında kullanılmış olması da mümkündür. Buna da yüce Allah'ın: **"O kerim Rabbine karşı seni aldatan nedir"** buyruğu delil teşkil etmektedir.

el-Ferrâ da şöyle demektedir: O zaman mana, senin onun hakkında aldandığın şekilde değildir, demek olur.

Şöyle de açıklanmıştır: Durum, ölümden sonra diriliş yoktur, şeklindeki kanaatiniz gibi değildir.

(1) İbn Receb, *Camiu'l-Ulûmi ve'l-Hikem,* s. 48; Heysemi, *Mecmâ,* VII, 134-135 -ravilerinden Matahhir b. el-Heysem'in metrûk bir ravi olduğu kaydıyla.-

Bu edatın red ve azar anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani siz, Allah'ın affediciliğine ve keremine aldanarak O'nun âyetleri üzerinde tefekkür etmeyi terketmeyiniz.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: Güzel (ceyyid) vakıf: "(الدين): Din" lafzı ile: "(ركبك): **Terkib etti"** lafızları üzerinde yapılır. "(كلا): **Hayır"** lafzı üzerinde vakıf ise kabih (çirkin)dir. **"Bilakis siz"** ey Mekkeliler **"dini"** hesabı, hesaba çekilmeyi **"yalanlıyorsunuz."**

Buradaki: "(بل): **Bilakis"** daha önce geçen bir şeyi nefyetmek ve onun dışında olan bir hususun gerçekliğini ortaya koymak için kullanılır. Onların ölümden sonra dirilişi inkarları -her ne kadar bu sûrede sözkonusu edilmemiş ise de- bilinen bir hususdur.

وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ ﴿١٠﴾ كِرَامًا كَاتِبِينَ ﴿١١﴾ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ ﴿١٢﴾

10. Halbuki şüphe yok ki üzerinizde bekçiler,
11. Çok şerefli yazıcılar vardır.
12. Onlar ne yaparsanız bilirler.

"Halbuki şüphe yok ki üzerinizde bekçiler" meleklerden gözetleyiciler ve Benim nezdimde **"çok şerefli yazıcılar vardır."** Yüce Allah'ın: ***"Emrine itaatkar, oldukça değerli"*** (Abese, 80/16) buyruğuna benzemektedir.

Burada üç mesele sözkonusudur:

1- İnsanla Birlikte Bulunan Yazıcı Melekler:

Rasûlullah (sav)'dan şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Sizden ancak ya büyük abdest bozmak, ya cima hallerinde ayrılan Kirâmen Kâtibin'e gereken ikramı yapınız (onlara saygı duyunuz.) O bakımdan sizden herhangi bir kimse gusledecek olursa, bir duvar yahut başka bir şey ile kendisini saklasın yahutta kardeşi onu saklasın."(1) Ali (r.a)'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kul avretini açıkta tuttuğu sürece melek ondan yüzünü çevirmeye devam eder."(2) Yine şu rivayet nakledilmiştir: "Kul peştemalsız olarak hamama girdiği takdirde onun iki meleği ona lanet eder."(3)

(1) İbn Kesir, *Tefsir,* IV, 483; Heysemî, *Mecma',* I, 268 -aynı manada, az farkla, ravilerinden Ca'fer b. Süleyman'ın leyyin (hadisi ancak itibar için alınan) bir ravi olduğu kaydıyla-
(2) Bu lafızla tespit edemedik. Fakat aynı anlamı ihtiva eden bazı rivayetler için bk. Suyutî, *ed-Durrul-Mensur,* VIII, 440.
(3) Hadis olarak kaynağını tespit edemedik.

2- Kâfirlerin Yazıcı Melekleri Var mıdır?:

İnsanlar (ilim adamları) kâfirlerin üzerinde amellerini tesbit eden yazıcı meleklerin olup olmadığı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Kimileri: Yoktur. Çünkü onların durumları besbellidir, amelleri de tek bir türdür, demiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Günahkarlar yüzlerinden tanınacak..."* (er-Rahman, 55/41)

Hayır, onların üzerinde yazıcı melekler vardır, da denilmiştir. Çünkü yüce Allah, şöyle buyurmuştur: **"Hayır, bilakis siz dini yalanlıyorsunuz. Halbuki şüphe yok ki üzerinizde bekçiler, çok şerefli yazıcılar vardır. Onlar ne yaparsanız bilirler"** diye buyurduğu gibi, başka yerlerde de şöyle buyurmaktadır: *"Kitabı sol tarafından verilen kimseye gelince..."* (el-Hakka, 69/25); *"Kitabı arkasından verilecek kimseye gelince"* (el-İnşikak, 84/10) Bu buyruklarla kâfirlerin de yazıcılarının olduğunu, onlar üzerinde bekçilerin bulunduğunu haber vermektedir.

Şâyet sağında bulunan kimse kâfirin hiçbir hasenesi olmadığından dolayı neyi yazacaktır? diye sorulursa ona şöyle denilir: Solunda bulunan, sağda bulunanın izni ile yazar. Sağdaki yazmasa dahi bu yazılanlara tanık olur, denilir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3- Melekler İnsanın İçinden Geçenleri Nasıl Bilirler?:

Süfyan'a: Melekler kulun içinden bir iyilik ya da bir kötülük işlemek istediğini nasıl bilirler, diye soruldu. O da şu cevabı verdi: Kul, bir iyilik yapmak istedi mi ondan misk kokusunu alırlar. Bir kötülük yapmak istedi mi de ondan kokuşmuşluğun kokusunu alırlar. Daha önce yüce Allah'ın: *"O, bir söz söylemeye dursun mutlak onun yanında görüp gözetlemeye hazır biri vardır"* (Kaf, 50/18) buyruğu açıklandığında bu âyetin anlamı daha geniş bir şekilde izah edilmiş bulunmaktadır.

İlim adamları büyük abdest bozarken ve cima' halinde, meleğin bu durumda ayrılmış olması dolayısıyla konuşmayı hoş görmemişlerdir. Bu hususlaki açıklamalar daha önce Al-i İmran Sûresi'nin sonlarında (3/190-200. âyetler, 3. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

el-Hasen dedi ki: Bilirler ve sizin amellerinizden hiçbir şey onlara gizli kalmaz. Bir görüşe göre de onlar, sizin açığa vurduklarınızı bilirler, içinizden geçirdiklerinizi bilemezler.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿١٣﴾ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ ﴿١٤﴾ يَصْلَوْنَهَا
يَوْمَ الدِّينِ ﴿١٥﴾ وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ ﴿١٦﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ
الدِّينِ ﴿١٧﴾ ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿١٨﴾ يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ
لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ ﴿١٩﴾

13. İyiler, hiç şüphesiz nimetler içindedirler.
14. Kötüler ise, hiç şüphesiz cehennemdedirler.
15. Din gününde, oraya gireceklerdir.
16. Ve onlar bir daha oradan kaybolmayacaklardır.
17. Din gününün ne olduğunu sana ne bildirdi?
18. Yine, o din gününün ne olduğunu sana ne bildirdi?
19. O günde kimse kimseye bir şey yapamaz ve o günde emir yalnız Allah'ındır.

"İyiler, hiç şüphesiz nimetler içindedirler. Kötüler ise, hiç şüphesiz cehennemdedirler" buyruğu yüce Allah'ın: "(O gün insanların) *bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır"* (eş-Şûrâ, 42/7) buyruğundaki gibi bir taksimdir. Yine yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: *"İşte o gün ayrılıp, dağılırlar. İman edip, salih amel işleyenler..."* (er-Rum, 30/14-15)

"Din gününde" yani amellerin karşılığının verileceği ve hesabın görüleceği günde **"oraya gireceklerdir."** Cehennem ateşinin alevi ve harareti, onlara isabet edecektir.

"Din günü"nün tekrarlanarak sözkonusu edilmesi, onun şanının büyüklüğünü ortaya koymak içindir. Yüce Allah'ın: *"Şiddetlice çalan* (el-Karia). *Nedir o şiddetlice çalan. O şiddetlice çalanın ne olduğunu sana ne bildirdi?"* (el-Karia, 101/1-3) buyruğuna benzemektedir.

İbn Abbas'ın kendisinden gelen bir rivayette şöyle dediği nakledilmiştir: Kur'ân-ı Kerim'de yer alan: "(وما أدراك): Ne bildirdi" diye soru sorulan bütün hususları Allah, ona bildirmiştir. Buna karşılık; "(وما يُدْرِيك): Ne bilirsin" diye sorulan hususların bilgisi ona öğretilmemiştir.

"O günde kimse kimseye... yapamaz." buyruğundaki: "(يومُ): **O günde"** lafzını İbn Kesir ve Ebu Amr -bir önceki âyetin sonunda yer alan-: "(يومُ الدين): **Din gününün"** lafzından bedel olarak yahutta ilk **"gün"** anlamın-

daki lafza uygun olarak ötreli okumuşlardır. Bu durumda **"din günü"**nün sıfatı olur. "(هو): O" takdiri ile merfu olması da mümkündür, diğerleri ise ref konumunda olmakla birlikte nasbedilmiş bir isim (zarf) olarak nasb ile okumuşlardır. Çünkü buradaki muzaf mütemekkin[1] değildir. Tıpkı "(أعجبني يوم يقومُ زيد): Zeyd'in kalkış günü benim hoşuma gitti" demek gibidir. el-Müberred de şu beyiti zikretmiştir:

مِـن أيِّ يومَـيَّ مِنَ المـوتِ أفِرّ أيومَ لم يقـدَرَ أم يومَ قُدِرْ

"Ben iki günümün hangisinde ölümden kaçıyorum
Takdir olunmamış bir gün mü, yoksa takdir olunmuş bir gün mü?"

Burada (ikinci mısrada) yer alan ayrı ayrı tekrarlanan "gün" lafızları ilk mısradaki "iki gün" lafzından bedel olarak mecrurdurlar. Şu kadar varki lafzen nasbedilmişlerdir. Çünkü bunlar katıksız olmayana (yani fiile) izafe edilmiş bulunmaktadırlar.[2] el-Ferrâ ve ez-Zeccâc'ın tercihi budur.

Kimisi de (âyetteki) ikinci **"gün"** lafzı mahallen mansubtur. Sanki: "(في يوم لا تملك نفس لنفس شيئاً): Kimsenin kimseye bir şey yapamayacağı bir günde" diye buyurmuş gibidir.

Şöyle de açıklanmıştır: Nasb: "(إن هذه الأشياء تكون يومَ): Bu şeyler... günü olacaktır" ya da: "(يُدانون يومَ): Onlar o gün hesaba çekileceklerdir" anlamında kabul edilmesine binaendir. Çünkü "din (hesaba çekmek)" lafzı buna delil teşkil etmektedir. Ya da: "(أذكر): An" takdiri ile nasbedilmiştir.

"Ve o günde emir yalnız Allah'ındır." Bu hususta kimse onunla çekişemeyecektir. Nitekim şöyle buyurmaktadır: ***"Bugün mülk kimindir? Bir ve tek, Kahhâr*** (emir ve iradesine karşı konulamayan) ***Allah'ındır. Bugünde herkese kazandığının karşılığı verilir. Bugün zulmetmek yoktur."*** (el-Mu'min, 40/16-17).

Allah'a hamdolsun İnfitar, Sûresi'(nin tefsiri) burada sona ermektedir.

(1) Başındaki âmillerin değişmesine göre sonu da i'rab dolayısıyla değişen isme "mütemekkin" denilir.

(2) Bk. el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân,* III, 244, 245; el-Hemedani, *el-Ferid Fi İ'rabi'l-Kur'âni'l-Mecid,* IV, 637.

Mutaffifîn Sûresi

1-36. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

İbn Mesud, ed-Dahhâk ve Mukatil'in görüşüne göre, Mekke'de inmiştir. el-Hasen ve İkrime'nin görüşüne göre Medine'de inmiştir. Otuz altı âyettir.

Mukatil dedi ki: Bu Medine'de inmiş ilk sûredir. İbn Abbas ve Katade dedi ki: Yüce Allah'ın: ***"Şüphe yok ki o günahkarlar..."*** (el-Mutaffifin, 83/29) buyruğundan itibaren sûrenin sonuna kadarki Mekki olan sekiz âyet müstesnâ Medine'de inmiştir.

el-Kelbî ve Cabir b. Zeyd de: Mekke ile Medine arasında inmiştir, demişlerdir.

وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ ﴿١﴾ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ ﴿٢﴾ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَّزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ ﴿٣﴾

1. Ölçü ve tartıları eksik yapanların vay haline!
2. Onlar ki, insanlardan ölçü ile aldıklarında tam alırlar.
3. Ama onlara ölçü yahut tartı ile verdiklerinde eksik verirler.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı[1] başlık halinde sunacağız:

(1) Merhum müfessirin buradaki ibaresi "dört"tür. İlk dört başlık, ilk iki ayetin tefsirine dairdir. Üçüncü ayetin tefsirini de ayrıca iki başlık halinde yaptığından biz de burada "dört" yerine "altı" demeyi tercih ettik.

1- Buyrukların Nüzûl Sebebi:

Nesai'nin rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde (Medineliler) ölçü ve tartı itibariyle insanların en kötüleri idiler. Yüce Allah: **"Ölçü ve tartıları eksik yapanların vay haline!"** buyruğunu indirdi, onlar da bundan sonra ölçülerini güzel yapmaya başladı.(1)

el-Ferrâ dedi ki: Onlar, bugüne kadar insanlar arasında en eksiksiz ölçü yapan kimselerdir.

İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu Medine'ye gelip konakladığı vakit Rasûlullah (sav)'a nâzil olmuş ilk sûredir. Bu özellik onlarda vardı. Onlar bir şey satın aldıkları vakit, daha fazla bir ölçekle alırlardı. Fakat sattıklarında, ölçü ve tartıyı eksik yaparlardı. Bu sûre nazil olunca, bu işten vazgeçtiler. O bakımdan onlar bugüne kadar insanlar arasında en eksiksiz ölçü yapanlardır.

Bir kesim de şöyle demiştir: Buyruk, Ebu Cuheyne diye bilinen adı Amr olan bir kişi hakkında inmiştir. Bu adamın iki tane sâ'ı (kilesi) vardı. Birisi ile satın alıyor, birisi ile diğerlerine veriyor (satıyor)du. Bu açıklamayı da Ebu Hureyre (r.a) yapmıştır.(2)

2- "Veyl: Vay":

"Veyl: vay"; âhirette azabın şiddeti anlamındadır. İbn Abbas dedi ki: Bu, cehennemdeki bir vadinin adı olup, cehennemliklerin irinleri o vadide akar. Yüce Allah'ın: **"Ölçü ve tartıları eksik yapanların vay haline!"** buyruğunda geçen odur. Ölçü ve tartılarını eksik yapan kimseler için veyl (vadisi) vardır, demektir.

İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "(المطفف): Ölçü ve tartıyı eksik yapan"; ölçmesi adil olmadığını bildiği bir başka ölçü aletini ücretle kiralayıp, kullanan kimsedir. Bu işin vebali ona aittir.

Başkaları da şöyle demiştir: Tatfif (eksik yapmak); ölçüde, tartıda, abdestte, namazda ve konuşmalarda olur.

*Muvatta'*da Malik şöyle demiştir: Her şey hakkında vefa (eksiksiz yerine getirmek, ödemek) ile tatfif (eksik yapmak) kullanılır.(3)

Salim b. Ebi'l-Ca'd'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Namaz bir ölçü ile

(1) Nesai, *es-Sunenu'l-Kübrâ,* VI, 508; İbn Hibban, *Sahih,* XI, 286; Hakim, *Müstedrek,* II, 38; *İbn Mace,* II, 748; Taberânî, *Kebir,* XI, 371; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri,* VIII, 396 -senedinin sahih olduğu kaydıyla-

(2) Heysemi, *Mecma',* VII, 135; ayrıca bk. *Müsned,* II, 345; İbn Sa'd, *Tabakat,* IV, 328.

(3) *Muvatta,* I, 12.

yapılır. Kim bunu eksiksiz yaparsa, lehinedir, kim de eksik yaparsa yüce Allah'ın bu hususta ne dediğini çok iyi biliyorsunuz: **"Ölçü ve tartıları eksik yapanların vay haline!"**

3- "el-Mutaffif: Eksik Ölçüp Tartan" Tabirinin Dil Yönünden Açıklaması:

Dilciler der ki: "(المطفّف): **Eksik ölçüp, tartan"** lafzı (الطّفيف)'den alınmış olup bu da, "az olan" demektir. Bu lafız, karşı tarafın hakkını ölçü veya tartıda eksik veren kimse hakkında kullanılır.

ez-Zeccac dedi ki: Bu mastarın ism-i failinin "mutaffif" diye gelmesi, onun ölçü ve tartıdan ancak çok hafif ve tafif (önemsenmeyecek kadar az) şeyleri çalmasından dolayıdır. Bu kelime; "(طَفُّ الشيء): Bir şeyin kenarı, kıyısı" lafzından alınmıştır. "(طِفاف المَكُّوك وطَفافه) Mekkûk diye bilinen (ve bir buçuk sa' aldığı söylenen) ölçü kabının etrafını dolduran" demektir. (طَفُّ المَكُّوكِ وطَفَفُه) de aynı anlamdadır. Hadiste de şöyle buyurulmuştur: "(كلكم بنو آدم طَفُّ الصاعِ لم تملئوه): Hepiniz Adem'in oğullarısınız artık sa' eksik kalmıştır,[1] siz onu dolduramıyorsunuz."[2]

Bu tabir da sâ'ın dolmaya yaklaşmakla birlikte dolmaması anlamındadır. Hadisin anlamı şudur: Sizin kiminiz kiminizdensiniz. Takva dışında kimsenin başkasına bir üstünlüğü yoktur.

(Tı harfi) ötreli olarak; "(الطُّفاف الطُّفافة): Ölçünün üst tarafında olan" demektir. "(إناء طُفاف): Kenarlarına, kıyılarına kadar dolan kab" anlamındadır. Bu kökten olmak üzere; "(أطفَفْت): Onu kenarlarına (tepesine) doldurdum" denilir.

"(التطفيف): Ölçünün eksik bırakılması" demektir ki, bu da kenarlarına (tepesine) doldurulmaması anlamına gelir.

Peygamber (sav)'ın, atların yarışlarını sözkonusu ederken, İbn Ömer'in söylediği: "(كنت فارساً يومئذ فسبقت الناس حتى طَفَّف بي الفَرَس مسجدَ بني زُرَيق، حتى كاد يساوي المسجد): Ben de o gün bir binici idim, insanları geride bıraktım; öyle ki at beni Zureykoğulları mescidine kadar götürdü, hatta neredeyse mescidin hizasına kadar gelecekti"[3] buyruğunda bu tabir: "Beni hızlıca koşturdu, alıp götürdü" anlamında kullanılmıştır.

4- "Mutaffif (Eksik Ölçen ve Tartan)":

"Mutaffif", önceden de açıkladığımız gibi, ölçü ve tartıda (karşısındakini) zarara sokan, eksik veren, tam ölçüp tartmayan kimse demektir. İbnu'l-

(1) "Birbirinize yakınsınız, demektir." (Münzirî, *Terğib,* III, 375.
(2) *Müsned,* IV, 145, 158; Taberânî, *Kebîr,* XVII, 295.
(3) *Müsned,* II, 5.

Kasım'ın, Malik'ten rivayetine göre, Malik: **"Ölçü ve tartıları eksik yapanların vay haline!"** buyruğunu okuyup şöyle demiştir: Sakın, eksik ölçüp tartma ve kimseyi aldatma! Buna karşılık ölçüye (sattığın, verdiğin şeyi) serbestçe bırak ve uygun bir şekilde dök. Nihayet tam ölçünce bu sefer yine elini serbest bırak ve tutma.

Abdu'l-Melik b. el-Macişun dedi ki: Rasûlullah (sav) tufaf (ölçüler doldurulurken üstte kalan yüksekçe kısım)ın silinmesini (düzeltilmesini) yasaklamış ve: "Bereket onun tepesindedir" diye buyurmuştur. (Abdu'l-Melik) dedi ki: Bana ulaştığına göre, Firavun'un ölçmesi demir ile (üst tarafını) silmek (düzeltmek) şeklinde idi.

"Onlar ki, insanlardan ölçü ile aldıklarında tam alırlar." buyruğu hakkında el-Ferra dedi ki: İnsanlardan aldıklarında... demektir. Nitekim: "(اكتلت منك): Senden eksiksiz olarak ölçüp aldım" denilir. "(اكتلت ما عليك): Senin üzerinde olanı (borcunu) aldım" denilir.

ez-Zeccac dedi ki: Yani onlar, insanlardan ölçerek aldıklarında onlardan tastamam ve eksiksiz alırlar. Buyruğun anlamı şudur: Bunlar, kendileri ölçüyle alacak olurlarsa fazla olanı alırlar, fakat başkalarına verecek yahut tartacak olurlarsa eksik verirler. Diğer insanlar hakkında razı oldukları şeylerin kendilerine yapılmasına razı olmazlar.

Taberi dedi ki: (Buradaki): "(على): ...dan" lafzı; "(عند): Yanında" anlamındadır.

* * *

"Ama onlara ölçü yahut tartı ile verdiklerinde eksik verirler." buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı da iki başlık halinde sunacağız:

5- Buyruğun Lafzî Terkibi ile İlgili Açıklamalar:

"Ama onlara ölçü yahut tartı ile verdiklerinde" buyruğu: (كالوا لهم أو وزنوا لهم) demektir. (Mealde olduğu gibi). Burada "lam" harfi hazfedilmiş, doğrudan fiil teaddi ederek (geçiş yaparak) zamiri nasbetmiştir. "Sana öğüt verdim" anlamında; (نصحتك) ile (نصحت لك) demek ve "bu işi sana emrettim" anlamında; (أمرتك به) ile (أمرتكه) demeye benzer. Bu açıklamayı el-Ahfeş ve el-Ferra yapmıştır.

el-Ferra dedi ki: Ben, bedevi bir Arap kadını şöyle derken dinledim: "(إذا صدَر الناسُ أتينا التاجرَ فيكيلنا المُدّ والمُدّين إلى الموسم المقبل): İnsanlar Arafat'tan indiklerinde bizler tacire gideriz, o da bize gelecek hac mevsimine kadar kile ile (öl-

çerek) bir müd ve iki müd satar." Bu türlü ifade kullanmak, Hicazlılar ile onlara komşu olan Kayslıların tabirlerindendir.

ez-Zeccac dedi ki: "(كالُوا): **Ölçü ile verdiklerinde"** lafzı ile; "(وزنوا): **Tartı ile verdiklerinde"** buyrukları üzerinde "(هُمْ): **Onlara"** zamirini de bitiştirmeden vakıf yapmak caiz değildir. (ez-Zeccac) dedi ki: Kimileri bu zamiri tekid kabul etmekte ve dolayısı ile bu lafızlar (fiiller) üzerinde vakıf yapmayı caiz kabul etmektedir. Ancak tercih edilen birinci görüştür. Çünkü bu kelime (zamir ile birlikte) tek bir kelimedir. el-Kisai'nin görüşü de budur.

Ebu Ubeyd dedi ki: İsa b. Ömer bunları iki ayrı kelime kabul ediyor ve: "(كالوا): Ölçü ile verdiklerinde" ile; "(وزنوا): Tartı ile verdiklerinde" lafızları üzerinde vakıf yapar sonra da: "(هُمْ يخسِرون): Onlar, eksik verirler" diye okumaya başlardı. (Ebu Ubeyd) dedi ki: Hamza'nın kıraatinin de böyle olduğunu zannediyorum.

Ebu Ubeyd (devamla) dedi ki: Ancak tercih edilen görüş, iki sebeb dolayısıyla bunların tek bir kelime olmasıdır. Birinci sebeb hattır. Onlar bunu (fiilleri savundukları görüşe göre "elif" ile yazılması gerektiği halde) "elif"siz yazmışlardır. Eğer bunlar dedikleri gibi zamire bitişik fiiller olmasaydı "elif" ile: (كالوا) ile (وزنوا) diye yazılmaları gerekirdi. İkinci sebeb ise "(كِلْتك): Sana ölçerek verdim" ve: "(وزنتُك): Sana tartarak verdim" denilir. Bu da: (كلت لك) ve (وزنت لك) ile aynı anlamdadır ve bu da Arapça (açıkça anlaşılan) bir ifade tarzıdır. Nitekim "senin için avladım" anlamında: (صِدْتُك) ile (صِدْت لك) denildiği gibi, "senin için kazandım" anlamında; (كسبتُك) ile (كسبْتُ لَك) denilir. "(شكرتك): Sana teşekkür ettim"; "(نصحتك): Sana öğüt verdim" vb. tabirler de bu şekildedir.

"(يُخْسِرون): **Eksik verirler"** demektir. Araplar: "(أخسرت الميزان): Terazide eksik tarttım" dedikleri gibi, (hemzesiz olarak); (خَسَرته) da derler. "(هم): **Onlara"** lafzı genelin okuyuşuna göre nasb konumundadır ve insanlara aittir. İfade: "(وإذا كالوا الناس أو وزنوهم يُخْسِرون): İnsanlara **"ölçü ile yahut tartı ile verdiklerinde eksik verirler"** takdirindedir.

Bu da iki şekilde açıklanır. Birincisine göre: "(كالوا لهم أو وزنوا لهم): Onlara ölçerek yahut onlara tartarak verdiklerinde" maksadı ile kullanılmış olup, cer harfi hazfedilmiş ve fiil zamire bitiştirilmiştir. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

ولَقَدْ جَنَيْتُكَ أكْمُؤاً وعساقِلاً ولقد نهيتُك عن بنات الأوْبرِ

"Ben senin için mantar ve iri taneli mantar topladım
Ve sana küçük mantarları (toplamayı) yasakladım."

Şair burada (beyitin ikinci kelimesinde cer harfi ile): "(جنيت لك) Senin için topladım" demek istemiştir.

İkinci açıklama şekline göre, muzaf hazfedilmiş ve muzafun ileyh onun yerine getirilmiştir. Muzaf burada "ölçülen ve tartılan şey" anlamındaki; (المكيل والموزون) kelimeleridir.

İbn Abbas (r.a)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Sizler ey acemler topluluğu, iki işin başına getirilmiş bulunuyorsunuz ki, sizden öncekiler bu iki şey sebebiyle helak oldular: Ölçü ve tartı işi.

Özellikle acemleri (Arap olmayanları) zikretmiş olması, ölçme ve tartma işini birlikte yapmaları ve Haremeynde (Mekke ve Medine bölgelerinde) dağınık halde bulunmaları idi. Mekkeliler (yalnız) tartarak, Medineliler ise ölçerek alışveriş yapıyorlardı.

İkinci okuyuşa göre; "(هُمْ): **Onlar"** zamiri mübteda olarak ref' konumundadır. Yani: "(وإذا كالوا للناس أو وزنوا لهم فهم يخسرون): insanlara ölçtüklerinde ve onlar için tarttıklarında onlar (karşılarındakini) zarara uğratırlar" demek olur. Ancak bu doğru olamaz. Çünkü bu durumda birinci ("onlar" zamiri) lağvedilmiş olur, haberi bulunmamaktadır.

Eğer ondan sonra: "(وإذا كالوا هم ينقصون، أو وزنوا هم يُخْسرون): Ölçtüklerinde onlar eksik verirler, yahut tarttıklarında onlar zarar ettirirler" şeklinde olsaydı, ifade doğru olabilirdi.

6- Bir Takım Günahların ve Eksik Ölçüp Tartmanın Cezaları:

İbn Abbas dedi ki: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Beş şeye karşılık beş şey vardır: Bir toplum eğer sözlerinde durmazsa, mutlaka Allah onlara düşmanlarını musallat eder. Eğer Allah'ın indirdiklerinden başkasıyla hükmedecek olurlarsa, mutlaka aralarında fakirlik yaygınlaşır. Hayasızlık onlarda baş gösterecek olursa, mutlaka onlarda tâûn (öldürücü, bulaşıcı hastalıklar) baş gösterir. Ölçüyü eksik yapacak olurlarsa, mutlaka yerin mahsülleri engellenir ve kıtlık ile cezalandırılırlar. Zekatı vermeyecek olurlarsa, Allah mutlaka onlara yağmur yağdırmaz."(1)

Bu anlamda hadisi el-Bezzar rivayet ettiği gibi; Malik b. Enes de bunu İbn Ömer yoluyla gelen bir hadis olarak zikretmiş bulunmaktadır. Biz de bunu *et-Tezkire* adlı eserimizde kaydedmiş bulunuyoruz.

Malik b. Dinar dedi ki: Ölüm döşeğinde olan bir komşumun yanına gittim. "Ateşten iki dağ, ateşten iki dağ" demeye koyuldu. Ben ona ne diyor-

(1) Taberanî, *Kebir,* XI, 45; Deylemî, *Firdevs,* II, 197; el-Münzirî, *et-Tergib,* I, 310 -Senedinin hasen mertebesine yakın olduğu kaydıyla-; ayrıca bk. Heysemî, *Mecma',* III, 65.

sun? Sen uykuda hezeyanda mı bulunuyorsun? dedim. Şöyle dedi: Ey Ebu Yahya, benim iki tane ölçeğim vardı. Birisiyle başkalarına ölçüp veriyor, diğeri ile kendime ölçüp alıyordum. Daha sonra kalktım, onların birini diğerine vurdum ve nihayet ikisini de kırdım. Ey Ebu Yahya dedi. Onlardan birini diğerine vurdukça daha da büyüyüp, durdu. Nihayet adam ağrılarından öldü. İkrime dedi ki: Her ölçen ya da her tartan kimsenin cehennemde olduğuna tanıklık ederim. Ona: Senin oğlun da ölçen ya da tartan bir kimsedir, dediler. O da tanıklık ederim ki o cehennemdedir, dedi.

el-Esmai dedi ki: Bedevi arab bir kadını şöyle derken dinledim: Mertliği kilelerin tepesinde ve terazilerin dillerinde olan kimselerden mertlik bekleme!

Bu Ali (r.a)'dan da rivayet edilmiştir.

Abdu Hayr dedi ki: Ali (r.a) zaferan tartmakta olan birisinin yanından geçti. Tartıyı ağır yapmıştı. Ali teraziyi ters çevirdi, sonra şöyle dedi: Teraziyi adaletle, dosdoğru tut. Bundan sonra da istediğin kadar ağır bastır.

Sanki bununla ona böyle bir alışkanlığı elde etsin diye önce eşitliği sağlamasını emretmiş ve vacib olanı nafilenin üstünde tutmasını öğretmek istemiş gibidir.

Nafi dedi ki: İbn Ömer, satıcıların yanından geçer ve şöyle dermiş: Allah'tan kork, eksiksiz ölç ve adaletle tart. Çünkü eksik ölçüp tartanlar kıyamet gününde ter kulaklarının ortasına kadar gelip, onlara gem vuracak hale gelinceye kadar (Mevkıfte) durdurulacaklardır.

Rivayet edildiğine göre, Ebu Hureyre Medine'ye geldiğinde Peygamber (sav) Hayber'e çıkmış ve Medine'nin üzerinde Siba b. Urfuta'yı yerine vekil olarak bırakmıştı. Ebu Hureyre dedi ki: Biz ona sabah namazında yetiştik. Birinci rekatte *"Kef, hâ, yâ, ayn, sâd"* (Meryem Sûresi)'ı okudu, ikinci rekatte de; **"Ölçü ve tartıları eksik yapanların vay haline!"** sûresini okudu. Ebu Hureyre dedi ki: Ben de namazımda: Filanın babasının vay haline, onun iki tane ölçeği vardı. Kendisi ölçüp aldığında tam olanla ölçüp alır, fakat başkasına ölçtüğünde eksik olanla ölçerdi, dedim.(1)

أَلَا يَظُنُّ أُولَٰئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ ﴿٤﴾ لِيَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٥﴾ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦﴾

(1) *Müsned*, II, 345; İbn Sa'd, *Tabakat*, IV, 328. ayrıca bk. Heysemî, *Mecma'*, VII, 135.

4. Bu kimseler muhakkak tekrar diriltileceklerini zan dahi etmiyorlar mı;
5. Büyük bir gün için?
6. O günde insanlar alemlerin Rabbi huzurunda duracaklardır.

"...Zan dahi etmiyorlar mı?" buyruğu ile onların eksik ölçüp, tartma cesaretini göstermeleri dolayısıyla, hallerinin çok dehşetli olduğuna dikkat çekilerek, bu durumları reddedilmekte ve hayret edilecek bir halleri bulunduğu anlatılmak istenmektedir. Sanki onlar eksik ölçüp tartmayı hatırlarına getirmiyorlar ve **"tekrar diriltileceklerini"** ve yaptıklarından dolayı sorgulanacaklarını tahmin dahi etmiyorlarmış gibi. Burada **"zan"** yakîn anlamındadır. Yani bunlar ... inanmıyorlar? Eğer inanmış olsalardı ölçü ve tartıyı eksik yapmazlardı.

"Zan"ın burada tereddüt anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani eğer onlar öldükten sonra kesin olarak inanmıyor iseler, niye bu hususta en azından bir zanda dahi bulunmuyorlar? Ta ki bu hususta iyice düşünüp onun hakkında araştırsınlar ve (hiç olmazsa) **"büyük bir gün için"** hali büyük bir gün olan kıyamet günü için, daha ihtiyatlı olanı, gereğini yerine getirsinler.

"O günde insanlar âlemlerin Rabbi huzurunda duracaklardır" buyruğuna dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Âlemlerin Rabbinin Huzuruna Kalkılacak Gün:

"(يوم): **O günde"** buyruğunda, amel eden hazfedilmiş bir fiildir. Buna da **"diriltileceklerini"** lafzı delil teşkil etmektedir. Yani onlar **"insanların alemlerin Rabbinin huzurunda duracakları günde"** diriltileceklerdir. Bununla birlikte **"o büyük gün için"** buyruğundaki **"gün"** lafzından bedel olması da mümkündür -ki burada (fiile muzaf olduğunda nasb üzere) mebnidir.- Cer konumunda olduğu da söylenmiştir. Çünkü mütemekkin olmayana (yani i'rabı lafzî değil, takdiri olana) izafe edilmiştir. Zarf olarak nasb olduğu da söylenmiştir ki; (في يوم) anlamında olur. "(أقم إلى يومَ يخرج فلان): Filan kişinin çıkacağı güne kadar ikamet et" deyip, "gün" lafzı nasbedilerek söylenebilir. Eğer bunu, isme izafe edecek olurlarsa, o vakit bunu cer ile telaffuz eder ve şöyle derler: "(أقم إلى يومِ خروج فلان): Filanın çıkış gününe kadar ikamet et."

İfadede takdim ve tehir olduğu ve ifadenin takdirinin: "(إنهم مبعوثون يوم يقوم الناس لرب العالمين ليو م عظيم): Şüphesiz ki onlar, insanların âlemlerin Rabbi huzurunda kalkacakları bir gün olan, o büyük bir günde diriltileceklerdir" şeklindedir.

2- Eksik Ölçüp Tartanların Dikkat Etmeleri Gereken Husus:

Abdu'l-Melik b. Mervan'dan rivayet edildiğine göre, bir bedevi ona şöyle demiş: Sen yüce Allah'ın eksik ölçüp tartanlar hakkında neler söylediklerini işitmiş bulunuyorsun, demek istemiştir. O bu sözleriyle, eksik ölçüp tartanlara, duyduğun o büyük tehdit yapılmış bulunmaktadır. Sense müslüman ların mallarını ölçmeksizin ve tartmaksızın alıp durmaktasın. Ya kendin hakkında (ne ile karşılaşacağını) zan ediyorsun?

Bu şekildeki bir reddedici (inkari) ifade ve hayret edici üslub **"zan"** lafzı, günün "büyüklük" ile nitelendirilmesi, insanların o günde Allah'ın huzurunda zilletle boyun eğmişler olarak kalkacaklarının belirtilmesi, yüce Allah'ın zatını **"alemlerin Rabbi"** olmakla nitelendirmesi, böyle bir günahın büyüklüğünü, eksik ölçüp tartmaktaki vebalin azametini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu şekilde haksızlık yapan ve adalet ile ölçüp tartmayı terkeden, eşitlik ve adaleti bütün alıp verdiklerinde, hatta söz ve davranışların da uygulamayan kimselerin vebalinin, ne kadar büyük olduğunu çok belig bir şekilde açıklamaktadır.

3- "O Büyük Gün"ün Azameti:

İbn Ömer; *"Ölçü ve tartıları eksik yapanların vay haline!"* (1. âyet) buyruğunu; **"O günde insanlar alemlerin Rabbi huzurunda duracaklardır"** buyruğuna varıncaya kadar okudu ve yere yıkılıncaya kadar ağladı. Ondan sonrasını okumaktan vazgeçti, sonra şunları söyledi: Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "İnsanların alemlerin Rabbinin huzuruna kalkacakları o günde, süresi elli bin yıl olan o günde, kimisinin teri topuklarına kadar, kimisinin dizkapaklarına kadar, kimisinin teri de kasıklarına kadar, kimisinin göğsüne kadar, kimisinin kulaklarına kadar ulaşacaktır. Hatta kimileri kurbağanın (suda) kaybolduğu gibi vücudundan sızan terler içerisinde kaybolacaktır."(1)

Kimileri İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Üçyüz yıl kadar ayakta duracaklardır. Fakat bugün mü'minlere bir farz namazı kılacakları süre kadar kolaylaştırılacaktır.

Abdullah b. Ömer'den rivayet edildiğine göre o Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "(İnsanlar) gölge altında bin yıl ayakta kalacaklardır."(2)

Malik, Nafi'den o İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "İnsanların alemlerin Rabbi huzuruna gelip ayakta duracak-

(1) Ukbe b. Âmir'den yakın bir rivayet: Taberânî, *Kebir,* XVII, 306.

(2) Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr,* VIII, 442 -Abdullah b. Amr'dan az farkla-

ları günde, onlardan birisi kulaklarının ortalarına kadar ulaşan, vücudundan sızan ter içerisinde ayakta duracaktır."(1)

Yine ondan rivayete göre, Peygamber (sav): "Yüzyıl ayakta duracaklardır" diye buyurmuştur.

Ebu Hureyre dedi ki: Peygamber (sav) Beşir el-Ğifari'ye şöyle dedi: "İnsanların alemlerin Rabbi huzurunda ayakta duracakları ve süresi üçyüz yıl kadar olan bir günde ne yapacaksın? O günde kendilerine ne bir haber gelecektir, ne bugünde onlara bir emir verilecektir." Beşir: Allah'tan yardım dileriz, diye cevab vermiştir.(2)

Derim ki: Biz bu hadisi Ebu Said el-Hudri'den, o Peygamber (sav)'dan diye (Peygamber -sav-'e ulaşan) merfu bir hadis olarak zikretmiş bulunuyoruz: "Bugün mü'min için öyle hafifletilecektir ki, dünyada iken kıldığı farz bir namazdan bile onun için daha hafif olacaktır." Bu hadisi: *"İsteyen biri inecek azabı istedi"* (el-Mearic, 70/1) buyruğunu açıklarken (70/4. âyetin tefsirinde) zikretmiş bulunuyoruz. İbn Abbas'tan şöyle dediği nakledilmiştir: Mü'mine bir farz namaz süresi kadar kısa gelecektir.

Yine denildiğine göre, mü'min için bu şekilde durmak, güneşin zeval bulması gibi olacaktır. Buna yüce Allah'ın Kitabından delil, onun şu buyruğudur: *"Haberiniz olsun ki, Allah'ın velilerine hiçbir korku yoktur. Onlar kederlenecek de değillerdir."* (Yunus, 10/62) Sonra onların niteliklerini belirterek: *"Onlar iman edip takvalı davrananlardır"* (Yunus, 10/63) diye buyurmaktadır. Lütfuyla, keremiyle, cömertlik ve minnetiyle Allah, bizi de onlardan kılsın. Amin.

Burada **"insanlar"** ile Cebrail (a.s)'ın alemlerin Rabbi huzuruna gelip duracağının kastedildiği de söylenmiştir. Bu açıklamayı İbn Cübeyr yapmıştır. Ancak böyle olması uzak bir ihtimaldir. Buna sebep bu hususa dair zikretmiş olduğumuz haberlerdir. Bu haberler sahih ve sabittir. Müslim'in ve Buhari'nin *Sahih*leri ile Tirmizi'de yer alan İbn Ömer'in Peygamber (sav)'dan rivayet ettiği şu hadis bu hususta yeterli bir delildir: **"O günde insanlar alemlerin Rabbi huzurunda duracaklardır"** buyruğu hakkında buyurdu ki: "Onlardan herhangi birisi kulaklarının ortalarına kadar varan bedeninden sızan ter içerisinde ayakta duracaktır."(3)

(1) *Buhari,* IV, 1864, V, 2393; *Müslim,* IV, 2195, 2196; *Tirmizi,* IV, 615; *İbn Mace,* II, 1430; *Müsned,* II, 13, 19, 105, 125. Tirmizi dışındaki kaynaklarda: "kulaklar" lafzı zikredilmeksizin; "solun yarılarına" anlamında: "ila ensâfi'l-yüsrâ" ibaresi geçmektedir. İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri,* VIII, 696'da bunu açıklarken şunu söylüyor: "Solun yarılarına... buyruğu, bütünün bütüne hem hakikaten, hem mana olarak izafe edilmesi kabilindendir. Çünkü herkesin iki kulağı vardır..."

(2) *İbn Kesir,* IV, 485; Suyuti, *ed-Durru'l-Mensur,* VII, 443.

(3) Bu nottan iki önceki nota bakınız.

Bir diğer görüşe göre bu ayağa kalkış, onların kabirlerinden kalkacakları gündür. Ahirette dünyada kullarının hakları ile (huzurunda duracaklardır), diye de açıklanmıştır. Yezid er-Rişk dedi ki: Onlar onun huzurunda hüküm vermesi için ayakta duracaklardır.

4- İnsanların, Allah'ın ve Diğerlerinin Önünde Kalkmaları:

Şanı yüce alemlerin Rabbi Allah için ayakta durmak, O'nun azametine ve hakkına nisbetle çok basit ve önemsiz bir şeydir. İnsanların birbirleri için ayakta durmaya gelince, ilim adamları bu hususta farklı görüşlere sahiptir. Kimisi bunu caiz kabul ederken, kimisi caiz kabul etmemiştir. Peygamber (sav)'dan rivayet edildiğine göre, o Cafer b. Ebi Talib için ayağa kalkmış ve onunla kucaklaşmıştır. Talha da Ka'b b. Malik'in tevbesi kabul edildiği günü Ka'b için ayağa kalkmıştır. Peygamber (sav)'ın Sa'd b. Muaz yanına gelince ensara: "Efendiniz için ayağa kalkınız" dediği bilinmektedir.(1) Yine o şöyle buyurmuştur: "Her kim insanların önünde ayağa kalkmalarından memnun olur ise cehennemdeki yerine hazırlansın."(2)

Bu, kişinin hali ve niyeti ile alâkalıdır. Eğer böyle bir beklenti içerisinde olur ve kendisinin buna layık olduğuna inanırsa bu yasaktır. Şâyet güler yüzlülük ve hakkı gözetmek maksadıyla olursa, o vakit caizdir. Özellikle yolculuktan gelmek ve buna benzer sebepler de varsa. Buna dair bazı açıklamalar daha önce Yusuf Sûresi'nin sonlarında (12/100. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

كَلَّآ إِنَّ كِتَٰبَ ٱلْفُجَّارِ لَفِى سِجِّينٍ ﴿٧﴾ وَمَآ أَدْرَىٰكَ مَا سِجِّينٌ ﴿٨﴾ كِتَٰبٌ مَّرْقُومٌ ﴿٩﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ ﴿١٠﴾ ٱلَّذِينَ يُكَذِّبُونَ بِيَوْمِ ٱلدِّينِ ﴿١١﴾ وَمَا يُكَذِّبُ بِهِۦٓ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ ﴿١٢﴾ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ءَايَٰتُنَا قَالَ أَسَٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿١٣﴾

7. Sakının (bu işten)**! Çünkü günahkârların kitabı muhakkak ki Siccîndedir.**

(1) *Buhari,* III, 1107, IV, 1511, V, 2310; *Müslim,* III, 1383; *Ebu Davud,* IV, 355; ***Müsned,*** III, 22, 71, VI, 141.

(2) *Tirmizi,* V, 90; ***Ebu Davud,*** IV, 358; ***Müsned,*** IV, 93, 100.

8. "Siccîn"in ne olduğunu sana ne bildirdi?
9. O yazılmış bir kitaptır.
10. Yalanlayanların o gün vay haline!
11. Onlar ki, o din gününü yalan sayarlar.
12. Halbuki onu, haddi aşan ve çok günahkâr olan bir kimseden başkası yalanlamaz.
13. Ona karşı âyetlerimiz okunduğunda: "Evvelkilerin efsaneleridir" derdi.

"Sakının (bu işten)! Çünkü günahkarların kitabı muhakkak ki Siccîndedir." buyruğu ile ilgili olarak Arapçada otorite kimselerden bir kesim şöyle demiştir: Buradaki: "(كَلَّا): **Sakının!"** bir red (bu işten vazgeçme emri) ve bir uyarıdır. Yani onların izlemekte oldukları ölçü ve tartıyı eksik yapmaları yahutta ahireti yalanlamaları hak değildir. (Bu tutum ve kanaatleri yanlıştır.) O bakımdan bu işten vazgeçsinler. O halde bu, bir red (vazgeçme emri) ve bir azardır. Daha sonra, yeni bir cümle olarak: **"Çünkü günahkarların kitabı"** diye buyurmaktadır.

el-Hasen dedi ki: **"Sakının!"** (anlamı verilen) lafzı; "gerçek şu ki..." demektir. Bazı kimseler, İbn Abbas'tan **"sakının"** buyruğunu: Siz tasdik etmiyor musunuz? diye açıkladığını rivayet etmişlerdir. Bu açıklamaya göre vakıf; "(لِرَبِّ الْعَالَمِينَ): *Alemlerin Rabbi huzurunda"* (6. âyet) buyruğu üzerinde yapılır.

Mukatil'in *Tefsir*'inde: Günahkârların amelleri diye açıklanmıştır. Birtakım kimselerin rivayetine göre de, İbn Abbas şöyle demiştir: Günahkârların ruhları ve amelleri **"muhakkak ki Siccîndedir."**

İbn Ebi Necih, Mücahid'den şöyle dediğini rivayet eder: **"Siccîn"** yedinci arzın altında bir kayadır. Bu kaya ters çevrilip, günahkârların kitabı onun altına bırakılır. Buna yakın bir açıklama İbn Abbas, Katade, Said b. Cübeyr, Mukatil ve Ka'b'dan rivayet edilmiştir. Ka'b dedi ki: İblisin yanağı altında (bulunan) o taşın altında kâfirlerin ruhları bulunmaktadır. Yine Ka'b'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Siccîn, yedinci arzın altında siyah bir kayadır. Onun üzerinde herbir şeytanın ismi yazılıdır, kâfirlerin canları orada bırakılır.

Said b. Cübeyr dedi ki: Siccîn, İblisin yanağının altıdır. Yahya b. Sellam dedi ki: Yerin altında siyah bir taş olup, orada kâfirlerin ruhları yazılır.

Ata el-Horosanî de şöyle demiştir: Bu en alttaki yedinci arzdır. Orada İblis ve onun zürriyeti vardır.

İbn Abbas'tan da şöyle dediği nakledilmiştir: Kâfirin ölümü yaklaştığında Allah'ın elçileri de onun yanına gelirler. Allah'ın ona olan buğzu ve kendilerinin de ona duydukları buğz dolayısıyla ölüm anı gelmeden önce canı-

nı daha erken de almazlar, sonraya da bırakamazlar. Ölüm anı geldiği vakit canını alırlar ve azab meleklerine onu götürürler. Allah'ın dilediği kadarıyla ona kötü şeyler gösterirler. Sonra onu yedinci arza indirirler. Bu da Siccîndir ve İblisin saltanatının uzandığı son yerdir. Onun kitabını orada tesbit ederler.

Ka'b el-Ahbar'dan bu âyet-i kerime hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: Günahkar kimsenin ruhu kabzedildikten sonra semaya çıkartılır. Sema onu kabul etmek istemez, sonra ruhu yere indirilir, yer de onu kabul etmek istemez. Ruhu yedi arza girer ve nihayet ruhu Siccîne kadar götürülür. Orası da iblisin yanağıdır. İblisin yanağının altından Siccînden onun için bir sahife çıkar, bu sahifeye bir yazı yazılır ve yine İblisin yanağı altına bırakılır.

el-Hasen dedi ki: Siccîn yedinci arzdadır.

Bir açıklamaya göre bu, yüce Allah'ın verdiği bir misal ve Allah'ın, kendilerine faydalı olacağını zannettikleri amellerini reddedeceğine dair bir işarettir.

Mücahid dedi ki: Anlam şudur: Onların amelleri yedinci arzın altında olup, amellerinden hiçbir şey yukarıya yükselmez (kabul edilmez.) Yine (Mücahid) dedi ki: Siccîn yedinci arzda bir kayadır.

Ebu Hureyre'nin rivayetine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Siccîn cehennemde üstü açık olan bir kuyudur." el-Felak hakkında da: "O üstü örtülü bir kuyudur" demiştir.(1)

Enes dedi ki: Siccîn en alt arzda bir yerdir. Yine Enes dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Siccîn yedinci arzın en aşağısıdır."(2)

İkrime dedi ki: Siccîn hüsran ve sapıklık demektir. Arapların değeri düşen kimseye: "(قد زلق بالحضيض): Onun ayağı aşağılık bir yere kaydı" demelerine benzer.

Ebu Ubeyde, el-Ahfeş ve ez-Zeccac da şöyle demişlerdir: **"Muhakkak ki Siccîndedir."** Bir hapiste ve çok büyük bir darlık ve sıkıntı içerisindedir, demektir. Bu "(السِّجْن): Hapsetmek"den "fi'il" vezninde bir kelimedir. Tıpkı "(فِسِّيق): Çok fasık" ve "(شِرِّيب): Çokça içki içen" demeye benzer. İbn Mukbil şöyle demiştir:

ورُفقةٍ يضربـون البَيْضَ ضاحِية ضَرْبـاً تواصـتْ به الأبطـالُ سِجّينا

(1) Taberi, *Câmiu'l-Beyân,* XXX, 96; İbn Kesir, *Tefsir,* IV, 486; Suyutî, *ed-Durru'l-Mensur,* VIII, 444.

(2) Deylemî, *Firdeves,* II, 337 (el-Berâ, b. Âzib'den); Suyutî, *ed-Durru'l-Mensur,* VIII, 444 (İbn Abbas'ın sözü olarak).

"Ve kahramanların birbirlerine tavsiye ettiği şekilde,
Miğferlere oldukça şiddetli darbeler indiren arkadaşlar."

Yani onların kitabı (amel defterleri) bir hapistedir. Bu, onların konumlarının oldukça değersiz olduğuna bir delil olarak zikredilmiştir. Yahutta ondan yüz çevirmek ve uzak durmak, azarlamak ve hakir düşürmek mertebesindedir.

Lafzın aslının "Siccîl" olup "lam"ın yerine "nun" kullanıldığı da söylenmiştir. Bu da daha önce geçmiş bulunmaktadır.

Zeyd b. Eslem dedi ki: Siccîn en aşağı arzdadır. Siccîl ise dünya semasındadır.

el-Kuşeyri dedi ki: Siccîn aşağılarda bir yerdir. Oraya bunların kitabı (amel defterleri) gömülür ve ortaya çıkmaz. Aksine hapsedilen kimse gibi o yerde kalmaya devam eder. Bu onların amellerinin kötülüğüne ve Allah'ın amellerini hakir kıldığına bir delildir. İşte bundan dolayı iyi kimselerin kitabı hakkında: *"Mukarreb olanlar onu müşahede ederler"* (21. âyet) diye buyurmaktadır.

"Siccînin ne olduğunu sana ne bildirdi?" Yani ey Muhammed! Bu, senin de, senin kavminin de daha önce bildiğiniz şeylerden değildi.

Daha sonra bunu açıklayarak şöyle buyurmaktadır:

"O yazılmış bir kitaptır." Yani elbise ve kumaşın üzerindeki desen gibi yazılmıştır, asla unutulmaz ve silinmez. Katade dedi ki: "(مرقومٌ): Yazılmış" demektir. "(رقم لهم بشر): Aralarına hiç kimse ilave edilmez ve onlardan kimse eksiltilmez" (demektir).

ed-Dahhak dedi ki: **"Yazılmış";** Himyerlilerin lehçesinde mühürlenmiş, sona erdirilmiş demektir. (الرقم)'in asıl anlamı "yazmak"tır. Şair şöyle demiştir:

سأرقم في الماءِ القَراحِ إليكُمُ على بُعدِكم إن كان للماءِ راقِمُ

"Benden uzak oluşunuza rağmen size suyun üzerinde yazı yazacağım,
Eğer suyun üzerinde yazı yazan birisi varsa."

Yüce Allah'ın: **"Siccîn'in ne olduğunu sana ne bildirdi"** buyruğunda "Siccîn" lafzının Arapça olmayan bir kelime olduğuna delalet eden bir husus yoktur. Tıpkı: *"Karia! Nedir o karia? Karia'nın ne olduğunu sana ne bildirdi?"* (el-Karia, 101/1-3) buyruğunda "Karia"nın Arapça olmadığına dair bir delil bulunmadığı gibi. Bilakis bu buyruk "Siccîn"in durumunun azametine dik-

kat çekmek içindir. Yüce Allah'a hamdolsun ki, daha önceden kitabımızın *Mukaddime*'sinde "Kur'ân-ı Kerîm'de Arap Dilinden Başka Kelime Var mıdır?" buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

"Yalanlayanların o gün vay haline!" Kıyamet gününde, yalanlayanlar için çok çetin haller ve azab vardır, demektir. Daha sonra yüce Allah, durumlarını açıklayarak şöyle buyurmaktadır:

"Onlar ki, o din gününü" hesab, amellerin karşılığının verileceği (ceza) ve kulların arasında hüküm verileceği günü **"yalan sayarlar. Halbuki onu haddi aşan ve çok günahkâr olan bir kimseden başkası yalanlamaz."** Günahkâr ve haktan sapan insanlarla olan ilişkilerinde onlara ve kendisine haksızlık yapan, Allah'ın emrini terketmek hususunda da çok günahkâr olan kimseden **"başkası yalanlamaz."**

Burada sözü edilen kimsenin el-Velid b. el-Muğire, Ebu Cehil ve benzerleri olduğu söylenmiştir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Ona karşı âyetlerimiz okunduğunda: 'Evvelkilerin efsaneleridir' derdi."

"Okunduğunda" anlamındaki (تُتْلَى) lafzı, genel olarak iki "te" ile okunmuştur. Ebu Hayve, Ebu Simak, Eşheb el-Ukayli ve es-Sülemî ise (birinci "te" yerine) "ye" ile, (إذا يُتْلَى) diye okumuşlardır (anlam değişmez).

"Evvelkilerin efsaneleri"; onların yazıp, allayıp pulladıkları sözleri ve batılları demektir. "(أساطير): Efsaneler"in tekili (أُسْطورة) ile (إسطارة) şeklinde gelir. Daha önce geçmiş bulunmaktadır.

كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾ كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ
يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَحِيمِ ﴿١٦﴾ ثُمَّ يُقَالُ هَٰذَا
الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿١٧﴾

14. Hayır! Aksine onların kazandıkları kalplerini örtmüştür.
15. Hayır! Muhakkak ki onlar o günde Rabblerinden elbette perdelenmiş olacaklardır.
16. Sonra onlar hiç şüphesiz cehennemi boylayacaklardır.
17. Sonra: "İşte bu, sizin yalanlayageldiğiniz şeydir" denilir.

"Hayır! Aksine onların kazandıkları kalplerini örtmüştür" buyruğundaki: "(كَلَّا): **Hayır!"** red ve azardır. Yani o geçmişlerin masalları değildir. el-Hasen: Gerçekten **"onların... kalplerini örtmüştür"** anlamındadır, demiştir.

Bir açıklama da şöyledir: Tirmizi'de Ebu Hureyre'den gelen rivayete göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kul bir günah işlediği takdirde onun kalbine siyah bir nokta konulur. Bu işten vazgeçer, Allah'tan mağfiret dileyip tevbe ederse, kalbi cilalanır. Eğer (tevbe ve istiğfar etmeyip) tekrar o günahı işlerse bu nokta daha da arttırılır. Ta ki kalbinin tamamını örtünceye kadar. İşte yüce Allah'ın: **"Hayır! Aksine onların kazandıkları kalplerini örtmüştür"** buyruğunda sözkonusu ettiği "er-Ra'n (örtüp, bürümek)" budur." (Tirmizi) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.(1)

Müfessirler de böyle demişlerdir: Bu, kalb kararıncaya kadar günah üstüne günah işlemektir. Mücahid dedi ki: Bu, bir günah işleyip günahın kalbini çepeçevre kuşattığı, sonra tekrar bir günah daha işleyip bu günahın da kalbini çepeçevre kuşattığı ve nihayet günahlar kalbini tamamıyla örtüp perdelediği kimsedir.

Mücahid dedi ki: Bu buyruk el-Bakara Sûresi'nde yer alan: *"Hayır, kim bir kötülük işler ve günahı kendisini çepeçevre kuşatırsa..."* (el-Bakara, 2/81) âyeti gibidir. Buna yakın bir açıklama el-Ferra'dan nakledilmiştir. O şöyle demektedir: Yüce Allah, böylelerinin çokça masiyet ve günah işlediklerini ve bunun kalblerini çepeçevre kuşattığını anlatmaktadır. İşte kalplerin üzerinin perdelenmesi, örtülmesi budur.

Yine Mücahid'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kalb bir mağaraya benzer, deyip elini kaldırdı. Kul bir günah işledi mi kalb büzülür, dedi ve bir parmağını kapattı. Bir günah işledi mi yine içeri doğru çekilir, dedi ve diğer bir parmağını kapattı, sonunda bütün parmaklarını kapattı... ve nihayet artık onun kalbine mühür basılır. (Mücahid devamla) dedi ki: Onlar (bizden önceki alimler) işte "reyn (kalbin örtülmesi)"nin bu olduğu görüşünde idiler. Daha sonra: **"Hayır! Aksine onların kazandıkları kalblerini örtmüştür"** buyruğunu okudu.

Bunun bir benzeri aynı şekilde Huzeyfe (r.a)'dan da rivayet edilmiştir.

Bekr b. Abdullah dedi ki: Kul, günah işledi mi kalbinde iğne batmış gibi bir iz olur. Sonra ikinci bir defa daha günah işledi mi aynı şey olur. Nihayet günahlar çoğaldı mı bu sefer kalp bir elek yahut bir kalbur gibi olur, hayır diye bir şeyin farkına varmaz ve o kalpte salâh diye bir şey sebat bulmaz.

Bu anlamda Rasûlullah (sav)'dan sabit olmuş haberler ışığında bu husu-

(1) *Tirmizi*, V, 434; İbn Hibban, *Sahih*, III, 210, VII, 27; Nesaî, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, VI, 110, 509.

su daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/7. âyet, 4 ve 5. başlıklarda) açıklamış bulunuyoruz. O bakımdan bunları tekrarlamanın anlamı yoktur.

Abdu'l-Ğani b. Said, Musa b. Abdu'r-Rahman'dan, o İbn Cüreyc'den, o Ata'dan, o İbn Abbas'tan ve yine (Abdu'l-Ğani), Musa (b. Abdurrahman)'dan, o Mukatil'den, o ed-Dahhak'tan, o İbn Abbas'tan bir şeyler rivayet etmiş bulunuyor ki, bunun sıhhatini en iyi bilen Allah'tır. Bu rivayette o şöyle demektedir: O iki baldır, bacak ve ayak üzerinde olan "er-rân" diye bilinen şeydir ve o savaşta giyilen şeydir. (Abdu'l-Ğani) dedi ki: Başkaları da şöyle demiştir: er-Rân kişinin kalbinden geçen duygudur. Ancak bunlar, sıhhati hakkında teminat verilemeyen rivayetlerdendir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Genel olarak tefsir bilginleri ise bundan önce yapılmış olan açıklamaları benimsemiş bulunmaktadırlar. Dilbilginleri de bu açıklamayı kabul etmişlerdir. Nitekim şöyle denilir: "(رَانَ على قلبه ذنبُه يَرِينُ رَيْناً ورُيوناً): Kişinin kalbine günahı baskın geldi, gelir" denilir. Ebu Ubeyde yüce Allah'ın: **"Hayır! Aksine onların kazandıkları kalblerini örtmüştür."** Yani kalblerine baskın, galib gelmiştir, demektir. Ebu Ubeyd dedi ki: Seni yenik düşüren ve sana üstün gelen herbir şey: "(فقد ران بك، ورانك، وران عليك): Seni yenik düşürdü, sana galib geldi" diye ifade edilir. Şair de şöyle demiştir:

وكَمْ رانَ مِن ذنبٍ على قلب فاجِرٍ فتابَ من الذنبِ الذي رَانَ وانجلَى

"Nice günah var ki, günahkârın kalbinin üstüne çıkıp galib gelmiştir,
O da kalbine üstün ve galib gelen günahtan tevbe etmiş de
kalbi de cilâlanmıştır."

"(رانتْ الخمر على عقله): Şarab aklına galib geldi (aklını örttü, onu sarhoş etti)" denilir. "(ران عليه النُّعاسُ): Uyuklama ona galib geldi, onu bürüdü" denilir.

Ömer (r.a)'ın Cüheyneli Useyfi hakkında söylediği: "(فأصبح قد رِينَ به): Artık borçlar ona galib gelmiş (onun malını aşmış) bulunmaktadır" sözleri de bu kabildendir. Bu kişi çokça borç alan bir kimse idi.

Ebu Zübeyr'in şarabın etkisi ile sarhoş oluncaya kadar içki içmiş bir kimseyi anlatırken söylediği şu beyit de bu kabildendir:

ثـم لمـا رآه رانـتْ بِهِ الخمـ ـرُ وأنْ لا تَرِينَـه بِاتقاءِ

"Sonra onu şarabın etkilediğini ve buna karşılık,
Korkarak onu etkisi altına almadığını gördü."

Burada "şarabın onu etkilemesi" aklına ve kalbine galib gelmesi anlamındadır.

el-Umevi dedi ki: "(قد أران القوم فهم مُرِينون): O kavmin davarları telef oldu ve oldukça güçsüz ve zayıf kaldı" tabiri, onlar davarları telef olup, güçsüz kalan kimselerdir, demektir. Buna sebep ise onların kendilerini yenik düşüren (çaresiz bırakan) bir hususla karşı karşıya kalıp buna katlanabilme gücünü bulamayışlarıdır.

Ebu Zeyd dedi ki: Bir kimse içinden çıkılamayacak kadar zor bir durum ile karşı karşıya kalıp, buna güç yetiremeyecek olursa bu halini anlatmak üzere: (قد رينَ بالرجل رَيْناً) denilir.

Ebu Muaz en-Nahvi dedi ki: **"Reyn"** kalbin günahlardan ötürü kararması, "tab'" kalbe mühür vurulması demektir. Bu reynden daha ağırdır. İkfal (kilitlemek) ise tabdan daha ağırdır.

ez-Zeccac dedi ki: Reyn ince bir bulut gibi kalbi örten pas gibi bir şeydir. "el-Ğayn" de onun gibidir. "(غين على قلبه): Kalbinin üzeri örtüldü" denilir. Yine "ğayn" birbirine sarmaş dolaş ağaçlar, demektir. Tekili (غياء) diye gelir ki yaprakları çok, dalları birbirine sarılmış yeşil ağaç anlamındadır. Bunun günahın kalbi çepeçevre kuşatması anlamına geldiğine dair el-Ferra'nın görüşü daha önceden geçmiş, bulunmaktadır.

es-Sa'lebi, İbn Abbas'tan: **"Kazandıkları kalblerini örtmüştür"** buyruğunu kalblerini örtüp, kapatmıştır, diye açıkladığını zikretmektedir. Yüce Allah'ın izniyle ondan sahih olarak gelen rivayet de budur.

Hamza, el-Kisai, el-A'meş, Ebu Bekr ve el-Mufaddal: "(ران): Örtmüştür" lafzını imale ile okumuştur. Çünkü burada fau'l-fiil (yani fiilin birinci harfi) "re"dir. Aynu'l-fiil olan "elif" ise "ye"den kalb olmuştur. Bundan dolayı burada imale yapmak güzeldir. Fethalı okuyan ise aslına göre okumuştur. Çünkü "feale" babından gelen fiillerde fau'l-fiil (birinci harf) üstündür. "(كال وباع): Ölçtü, sattı" ve benzeri fiillerde olduğu gibi. Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim de bunu tercih etmişlerdir.

Hafs; "(بَلْ): Aksine" üzerinde vakıf yapar, sonra da: "(رَانَ): **Örtmüştür"** diye okumaya başlar. Onun bu vakfı "lam" harfini açıkça beyan etmek içindir, yoksa susmak (sekte) için değildir.

"Hayır! Muhakkak ki onlar" gerçekten kâfirler **"o günde"** kıyamet gününde **"Rabblerinden elbette perdelenmiş olacaklardır."**

"(كلاَّ): **Hayır!"** buyruğunun red ve azar için olduğu da söylenmiştir. Yani durum onların dedikleri gibi değildir, aksine **"muhakkak ki onlar o günde Rabblerinden elbette perdelenmiş olacaklardır."**

ez-Zeccac dedi ki: Bu âyet-i kerimede yüce Allah'ın kıyamet gününde gö-

rüleceğine dair delil vardır. Eğer durum böyle olmasaydı bu âyetin herhangi bir faydası olmazdı ve Rabblerinden perdelenmiş olmak sûretiyle kâfirlerin mertebesinin aşağı olması sözkonusu olmazdı. Yüce Allah ayrıca: *"O günde yüzler var ki apaydınlıktır, Rabblerine bakıcıdırlar."* (el-Kıyame, 75/22-23) diye buyurmaktadır. Şanı yüce Allah, mü'minlerin kendisine bakacaklarını haber vermekte ve kâfirlerin O'nu görmekten yana perdelenmiş olacaklarını bildirmektedir.

Malik b. Enes, bu âyet-i kerime hakkında şöyle demiştir: Yüce Allah, düşmanlarını perdeleyip, onlar da O'nu göremeyince, dostlarına kendisini görsünler diye tecelli edecektir.

Şafii de şöyle demiştir: Gazab ile birtakım kimseleri perdelemesi, rıza ile birtakım kimselerin O'nu göreceklerine delildir. Daha sonra şöyle demiştir: Allah'a yemin olsun ki eğer Muhammed b. İdris, âhirette Rabbini göreceğine kesin olarak, inanmazsa dünyada ona ibadet etmezdi.

el-Huseyn b. el-Fadl dedi ki: Yüce Allah, dünya hayatında iken onları tevhidin nurunun gerisinde perdelediğinden ötürü, âhirette de kendi zatını görmekten yana onları perdeleyecektir.

Mücahid yüce Allah'ın: **"Perdelenmiş olacaklardır"** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Yani O'nun lütuf ve rahmetinden engellenmiş, alıkonulmuş olacaklardır.

Katade dedi ki: Yüce Allah, onlara rahmetiyle bakmayacaktır, onları temize çıkarmayacaktır ve onlar için çok acıklı bir azab olacaktır, demektir.

Ancak birinci görüş, cumhur tarafından kabul edilmiş olup, onların Allah'ı görmekten yana perdelenmiş olacakları, bundan dolayı O'nu göremeyecekleri demek olduğunu kabul etmişlerdir.

"Sonra onlar, hiç şüphesiz cehennemi boylayacaklardır." Oradan asla ayrılmayacaklar, orada sürekli kalacak, oradan hiç çıkmayacaklardır.*"Derileri piştikçe azabı tatmaları için derilerini başka derilerle değiştireceğiz."* (en-Nisa, 4/56);*"Alevi yavaşladıkça Biz, onlara alevini arttırırız."* (el-İsra, 17/97) **el-Cahim**'in cehennem ateşinin dördüncü kapısı olduğu söylenir.

"Sonra" onlara yani cehennemin bekçilerince; **"işte bu sizin"** dünya hayatında iken Allah'ın rasûllerini **"yalanlayageldiğiniz şeydir, denilir."**

كَلَّآ إِنَّ كِتَٰبَ ٱلْأَبْرَارِ لَفِى عِلِّيِّينَ ﴿١٨﴾ وَمَآ أَدْرَىٰكَ مَا عِلِّيُّونَ ﴿١٩﴾ كِتَٰبٌ
مَّرْقُومٌ ﴿٢٠﴾ يَشْهَدُهُ ٱلْمُقَرَّبُونَ ﴿٢١﴾

18. Hayır! Şüphe yok ki iyilerin kitabı "İlliyyîn"dedir.
19. "İlliyyîn"in ne olduğunu sana ne bildirdi?
20. O yazılmış bir kitaptır.
21. Mukarreb olanlar, onu müşahede ederler.

"Hayır! Şüphe yok ki iyilerin kitabı İlliyyîn'dedir." buyruğundaki: "(كَلَّا): **Hayır"** lafzı **"gerçekten"** anlamındadır. Vakıf (bir önceki âyet-i kerimede geçen): "(تكذبون): *Yalanlayageldiğiniz"* (17. âyet) lafzı üzerindedir.

Şöyle de açıklanmıştır: Durum onların dedikleri gibi de değildir, zannettikleri gibi de değildir. Aksine onların kitabı "Siccîyn"de, mü'minleri kitabı ise **"İlliyyîn"**dedir.

Mukatil şöyle demiştir: Hayır, yani onlar boylayacakları azaba iman etmiyorlar. Daha sonra yeni bir ifadeye başlayarak şöyle buyurmaktadır: **"Şüphe yok ki iyilerin kitabı..."** mertebelerine göre **"İlliyyîn"**de yükseltilmiş olacaktır.

İbn Abbas dedi ki: Cennette... demektir. Yine ondan: Onların amelleri semada Allah'ın Kitabındadır, diye açıkladığı nakledilmiştir.

ed-Dahhak, Mücahid ve Katade dedi ki: Bu mü'minlerin ruhlarının yer aldığı yedinci sema demektir. İbnu'l-Eclah, ed-Dahhak'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bu Sidre-i Münteha'dır. Allah'ın emrinden olan herşey oraya kadar ulaşır, kendileri de bu Sidreyi aşmazlar ve: Rabbim -o kulunu kendilerinden daha iyi bildiği halde- (bu) senin filan kulundur, derler. Yüce Allah'tan ona azaptan emin olduğuna dair olarak mühürlenmiş bir kitab gelir. İşte yüce Allah'ın: **"Şüphe yok ki iyilerin kitabı İlliyyîndedir"** buyruğu bunu anlatmaktadır.

Ka'b el-Ahbar'dan şöyle dediği nakledilmiştir: Mü'minin ruhu, alındıktan sonra alınıp semaya yükseltilir. Semanın kapıları o ruha açılır, melekler o ruhu müjde ile karşılar. Sonra Arş'a ulaşıncaya kadar o ruh ile birlikte çıkarlar. Arşın altından onlara bir deri parçası çıkartılır. Onun üzerinde yazılır ve kıyamet gününde hesaptan kurtulacağına dair ona bir mühür basılır buna mukarreb melekler de tanıklık ederler.

Yine Katade şöyle demiştir: **"İlliyyîndedir"** yani Arşın sağ bacağı yanında, yedinci semadadır.

el-Bera b. Azib dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "İlliyyîn, Arşın altında yedinci semadadır."(1)

Yine İbn Abbas'tan rivayete göre o şöyle demiştir: İlliyyîn yeşil bir zeber-

(1) Suyutî, *ed-Durru'l-Mensur,* VIII, 448 -Katade'nin açıklaması olarak-

cetten bir levh (kara tahta) olup, Arş'a asılıdır. Onların amelleri buna yazılmıştır. el-Ferra dedi ki: İlliyyîn, yükseklik üstüne yükseklikliktir.

İlliyyînin en yüksek mekan olduğu da söylenmiştir. Bir diğer açıklamaya göre, bunun yüksekliği kat kattır. Adeta sonu yok gibidir, denilmiştir. İşte vav ve nûn ile çoğulunun gelmesi de bundandır. Taberi'nin açıklamasının anlamı budur.

el-Ferra dedi ki: Bu çoğul sûretinde meydana getirilmiş bir isimdir, bunun kendi lafzından tekili yoktur. Tıpkı: "(عشرون): Yirmi" ile; "(ثلاثون): Otuz" demeye benzer. Araplar bir çoğul yapıp, aynı yapıdan tekili de, tesniyesi de yok sa bu tür çoğulları müzekker ve müennes hallerinde de "nun" ile yaparlar. et-Taberi'nin açıklaması da bu anlamdadır.

ez-Zeccac dedi ki: Bu ismin irabı çoğul irabı gibidir. Nitekim; "(هذه قِنَّسْرون): Bu Kınneşrûn (ki'n-nesrin)dir" ve; "(رأيت قِنسرين): Kınnesrini gördüm" demek de böyledir.

Yunus en-Nahvî dedi ki: Bunun tekili; (عِلِيّ) ile (عِلية) diye gelir.

Ebu'l-Feth dedi ki: "İlliyyîn" kelimesi (عِلِيّ)'in çoğuludur. Bu çoğul "el uluvv"den "fi'îl" veznine getirilmiş bir kelimedir. Aslında bunun; (عِلِّية) diye gelmesi gerekirdi. Tıpkı yüksek odaya: (عِلِّية) denilmesi gibi. Çünkü bu kelime; (العلو)'den gelmektedir. (عِلية)'den "te" harfi hazfedilince bunun yerine "vav" ve "nun" ile çoğul yapıldı, tıpkı: "(أرضين): Arzlar" demelerinde olduğu gibi.

Bir diğer görüşe göre "İlliyyîn" meleklerin bir sıfatıdır. Mele-i a'la diye bilinenler, onlardır. Nitekim "filan kişi filanoğulları arasındadır" denilirken o onlardandır ve onların nezdindedir, demektir. İbn Ömer yoluyla rivayet edilen hadisteki haberde belirtildiğine göre de Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz İlliyyîn ehli (İlliyyîn mertebesinde olanlar) cennete şöyle şöyle bir yerden bakarlar. İlliyyînden olan bir kimse yukarıdan baktı mı yüzünün aydınlığı dolayısıyla cennet de apaydınlık olur. Cennetlikler burada ne oluyor, derler, İlliyyîn ve ebrardan olan bir kimse, itaat ve sıdk ehli olan kimselere yukarıdan baktı, denilir."(1)

Bir diğer haberde de şöyle denilmektedir: "Şüphesiz ki cennet ehli, İlliyyîn ehlini apaydınlık yıldızın, semanın ufkunda görülmesi gibi görürler."(2)

İşte bu "İlliyyîn"in yüksekçe yerin adı olduğunun delilidir.

Bazı kimseler İbn Abbas'tan yüce Allah'ın: "İlliyyîn" buyruğu ile ilgili ola-

(1) İbn Ebi Şeybe, *Musannef,* VII, 37 -Abdullah b. Amr'ın açıklaması olarak, aynı anlamda.-

(2) Aynı manada kısmen lafzi farklarla: *Ebu Davud,* IV, 34; *Müsned,* III, 50, 61; Taberânî, *Evsat,* II, 217, VI, 132, XI, 184; Heysemî, *Mecma',* IX, 54.

rak şunları söylediğini rivayet etmektedirler: Yüce Allah, onların amellerinin ve ruhlarının dördüncü semada olduğunu haber vermektedir.

Daha sonra yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: **"İlliyyînin ne olduğunu sana ne bildirdi?"** Yani ey Muhammed, İlliyyînin nasıl bir şey olduğunu sana bildiren nedir? Bu Hz. Peygamber efendimizin üstün mertebesinin büyüklüğüne ve üstünlüğüne işaret olmak üzere sorulmuş bir sorudur. Daha sonra İlliyyîni ona açıklayarak şöyle buyurmaktadır:

"O yazılmış bir kitabtır. Mukarreb olanlar onu müşahede ederler."

Bir diğer görüşe göre; **"o yazılmış bir kitabtır"** buyruğu "İlliyyîn"in açıklaması değildir. Aksine yüce Allah'ın: "(علیون): İlliyyîn..." buyruğu ile ifade tamam olmaktadır. Sonra yeni bir ifade başlangıcı olarak; **"o yazılmış bir kitabtır"** diye buyurmuştur. Yani iyilerin kitabı yazılmış bir kitabtır. Bundan dolayı yüce Allah, **"günahkarların kitabı"**ndan sözederken **"yazı"**dan tam aksi bir surette sözetmektedir. Bu açıklamayı el-Kuşeyri yapmıştır.

Rivayet olunduğuna göre, melekler, kulun amelini alıp, yukarı çıkartırlar. (Melekler) onu karşılarlar. Yüce Allah'ın egemenliği altında bulunan dilediği bir yere kadar onu ulaştırdıklarında onlara şöyle vahyeder: Siz Benim kullarımın bekçileri idiniz. Onun kalbinde ne olduğunu görüp gözeten ise Benim. O Benim için ihlas ile amelde bulunmuştur. O bakımdan siz onu İlliyyîne yerleştiriniz. Ben ona mağfiret buyurdum. Yine melekler (böyle olmayan bir) kulun amelini alıp çıkartırlar. Allah'ın dilediği bir yere ulaştıklarında onu orada bırakırlar, Allah da onlara şunu vahyeder: Siz kullarımın üzerindeki bekçiler idiniz. Onun kalbinde olanı görüp gözeten de Bendim. O Bana ihlas ile amel etmedi, o bakımdan onu Siccîn'de bırakınız.

"Mukarreb olanlar onu müşahede ederler." Yani iyi kimselerin ameline her semadaki mukarreb melekler tanık olurlar.

Vehb ve İbn İshak dedi ki: Burada **"mukarreb olanlar"** İsrafil (a.s)'dır. Mü'min iyi bir amelde bulunduğu vakit melekler yerde güneşin nurunu andıran bir nur ile semavatta parıldayan bir nuru bulunan sahife ile o amelini alıp yükseğe çıkarlar. Nihayet bu sahife İsrafil'e ulaştırıldığında o sahife mühürlenir ve üzerinde yazı yazılır. İşte yüce Allah'ın: **"Mukarreb olanlar onu müşahede ederler"**, yani onların yazdıklarına şahitlik ederler, buyruğu bunu anlatmaktadır.

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿٢٢﴾ عَلَى الْأَرَائِكِ يَنظُرُونَ ﴿٢٣﴾ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ
نَضْرَةَ النَّعِيمِ ﴿٢٤﴾ يُسْقَوْنَ مِن رَّحِيقٍ مَّخْتُومٍ ﴿٢٥﴾ خِتَامُهُ مِسْكٌ ۚ وَفِي
ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ ﴿٢٦﴾ وَمِزَاجُهُ مِن تَسْنِيمٍ ﴿٢٧﴾ عَيْنًا يَشْرَبُ
بِهَا الْمُقَرَّبُونَ ﴿٢٨﴾

22. Şüphe yok ki o iyiler, nimetler içindedirler.
23. Tahtlar üzerinde seyrederler.
24. O nimetlerin güzelliğini yüzlerinde tanırsın.
25. Onlara mühürlü halis şarabtan içirilecek.
26. Ki onun mührü misktir. O halde yarışanlar, bunun için yarışsınlar.
27. Onun katkısı "Tesnîm"dendir.
28. O, yakınlaştırılmış olanların kendisinden içecekleri bir pınardır.

"Şüphe yok ki o iyiler" sadakat ve itaat ehli olan kimseler **"nimetler içindedirler."** Yani onlara ihsan edilen nimetlere gark edileceklerdir.

"(نَعَّمه الله وناعمه فتنعم): Allah ona nimetler verdi, o da bu nimetlerden yararlandı" denilir. "(امرأة منعَّمة): Nimet içinde bir kadın" ile (مناعَمة), aynı anlamdadır.

Yani iyi olan kimseler cennetlerde, nimetler içerisinde onlardan yararlanacaklardır.

"Tahtlar üzerinde" süslü çadırlar içerisindeki tahtlar üzerinde, Allah'ın kendileri için hazırlamış olduğu türlü bağış ve ihsanları **"seyrederler."** Bu açıklamayı İkrime, İbn Abbas ve Mücahid yapmıştır. Mukatil de şöyle demiştir: Onlar cehennem ehlini seyrederler. Peygamber (sav)'dan: "Cehennemde düşmanlarını seyrederler"[1] diye açıkladığı da nakledilmiştir. Bunu el-Mehdevî zikretmiştir. Onun lütuf ve ihsanlarının tahtları üzerinde, onun zatına ve celaline bakarlar, diye de açıklanmıştır.

"O nimetlerin güzelliğini" parlaklığını, tazeliğini ve aydınlığını **"yüzlerinde tanırsın."**

(1) Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXX, 75'te Mukatil'in açıklaması olarak.

Bitki çiçek verip, dal uçları beyazlaşmaya başladığında: "(نضر النبات): Bitki güzelleşti, alımlılaştı" denilir.

"Tanırsın" anlamındaki lafız genel olarak "te" harfi üstün, "re" harfi kesreli olarak; (تعرِفُ) diye ve: "(نَضْرَةَ): **Güzelliğini"** lafzı da nasb ile okunmuştur ki; ey Muhammed, sen tanırsın, demektir.

Ebu Cafer b. el-Ka'â, Yakub, Şeybe ve İbn Ebi İshak ise, meçhul bir fiil olarak "te" harfini ötreli, "re" harfini üstün: "(تُعْرَف): Tanınır" şeklinde; "(نضرة): Güzelliği" lafzı da merfû' olarak okunmuştur. (Güzelliği tanınır, demek olur.)

"Onlara mühürlü, halis" el-Ahfeş ve ez-Zeccac'a göre; katkısı bulunmayan **"şarabtan içirilecek"** (الرحيق)'in "saf, katıksız şarab" olduğu söylenmiştir. *es-Sıhah*'ta da şöyle denilmektedir: "(الرحيق): Şarabın halis olanı" demektir. Anlam birdir. el-Halil dedi ki: Bu, şarabın en ileri derecesi ve en kalitelisidir. Mukatil ve başkaları da şöyle demiştir: Katıksız, saf, beyaz, eski ve parlak şarap demektir. Hassan şöyle demiştir:

يَسْقُونَ مَنْ وَرَدَ البَرِيصَ عَلَيْهِمُ بَرَدَى يُصَفَّقُ بالرحيقِ السلسلِ

"el-Baris'te yanlarına gelen konuklara
Boğazdan rahat geçen, beyaz şarap katılmış, Beradâ ırmağından içirirler."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

أمْ لا سبيلَ إلى الشبابِ وذكره أشْهى إليّ مِن الرحيقِ السَّلْسَلِ

"Hem gençliğe ve onu anmaya yol yoktur
Benim için, rahatça akan, katıksız şarabtan daha çok canın çekeceği."

"Ki onun mührü misktir." Mücahid dedi ki: Son yudumu ona misk ile mühürlenir.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani onlar o halis şarabı içeceklerinde ve bardaklarında bulunanlar bittiği takdirde, buna misk ile mühür vurulacaktır (bitirilecektir).

İbn Mesud şöyle derdi: O şarabın sonunda misk tadını alacaklardır. Buna yakın bir açıklama Said b. Cübeyr ve İbrahim en-Nehai'den nakledilmiştir. Onlar: Onun sonu, mührü, tadının sonu demektir. Bu da güzel bir açıklamadır. Çünkü genelde tortu içeceklerin sonunda bulunur. Yüce Allah,

cennetliklerin içeceğinin sonundaki kokusunu misk kokusu olmakla nitelendirmiştir.

Mesruk'tan, onun Abdullah'tan naklettiğine göre, Abdullah şöyle demiştir: Sonu mühürlü (anlamı verilen: el-mahtum): katılmış, karıştırılmış demektir.

Bunun mühürlenmiş ve iyiler tarafından mührü çözülünceye kadar herhangi bir kimsenin el sürmesi engellenmiş, anlamında olduğu da söylenmiştir.

Ali, Alkame, Şakîk, ed-Dahhak, Tavûs ve el-Kisai **"onun mührü"** anlamındaki lafzı, (خاتمه) diye "hı" harfi ile "te" harfi -aralarında "elif" bulunmak suretiyle- üstün okumuşlardır.

Alkame dedi ki: Kadının, koku satıcısına: "Onun mührünü misk koy!" dediğini ve bu sözleriyle sonunu kastettiğini görmediniz mi?

"(الخاتَم): Mühür" ile "(الخِتام): Son, nihayet (mealde: mühür)" anlam itibariyle birbirine yakındır, ancak birincisi isim, ikincisi mastardır. Bu açıklamayı el-Ferra yapmıştır.

*es-Sıhah'*ta şöyle denilmektedir: "(الخِتام): Sonda mühür olarak kullanılan çamur" demektir. Mücahid ve İbn Zeyd de böyle demişlerdir: O içkinin kabı, çamur yerine misk ile mühürlenmiştir. Bu açıklamayı el-Mehdevi naklet-miştir. el-Ferezdak şöyle demiştir:

وبِـت أَفُـضّ أغـلاق الخِتـام

"Ve ben mühür kapaklarını açmaya koyuldum."

el-A'şâ da şöyle demiştir:

وأبرزهـا وعليهـا خَتَـمْ

"Ve ben onu üzerinde mühür olduğu halde çıkartıyordum."

Üzerinde mühür basılmış bir çamur olduğu halde, demektir. Tıpkı: (نَفْض)'in; "(منفوض): Silkelenmiş" anlamında, (وَقْبض)'in; "(مقبوض):Kabzedilmiş" anlamında kullanılmasına benzemektedir.

İbnu'l-Mübarek ve -lafız İbn Vehb'in olmak üzere- İbn Vehb, Abdullah b. Mesud'dan yüce Allah'ın: **"Ki onun mührü misktir"** buyruğunu onun karışımı misktir, yoksa sonuna vurulan mühür değildir, diye açıklamıştır. Nite-

kim sizden herhangi bir kadının: Onun hoş koku olarak karışımı şu ve şudur, dediğine dikkat etmiş olmalısınız. Burada maksat onun karışımının misk olacağıdır. (Devamla İbn Mesud) dedi ki: Gümüş gibi beyaz bir içecektir. Son içkilerini onunla bitirirler. Eğer dünya ehlinden herhangi bir kimse ona elini sokup, sonra çıkartacak olursa, onun o hoş kokusunu almayacak canlı hiçbir kimse kalmayacaktır.

Ubey b. Ka'b rivayetle dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, mühürlü halis şarab nedir? diye sorulmuş o da: "Şarabın geriye kalan kısmıdır." diye buyurmuştur.(1)

Bir diğer açıklamaya göre bu şarab, kablarda mühürlüdür ve bu ırmaklarda akan şarabtan ayrıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"O halde yarışanlar bunun için" ve cennete dair anlattıklarımız için **"yarışsınlar."** İsteyenler, arzu edenler bunu arzulasınlar, demektir.

"(نَفَسْت عليه الشيء أنفِسه نفاسة): O şey hususunda bencillik gösterdim ve ona ulaşmasını eline geçmesini istemedim" demektir.

Buyruktaki "fe"nin, (الى) anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani amel hususunda ellerini çabuk tutacak olanlar, haydi bu hususta ellerini çabuk tutsunlar. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: *"İşte çalışanlar böylesi için çalışsınlar."* (es-Sâffât, 37/61) buyruğudur.

"Onun katkısı" yani bu katıksız şarabın katkısı **"Tesnîmdendir."** Tesnîm, onların üzerine yukardan dökülen bir şaraptır. Cennetteki şarapların en üstünüdür. Sözlükte "Tesnîm"in asıl anlamı yükseklikliktir. Bu yukardan aşağı doğru akan bir su pınarıdır. Devenin hörgücü bedenine nisbetle üstün olduğundan dolayı hörgüce "senâm" denilmesi de buradan geldiği gibi "kabirlerin Tesnîmi (deve hörgücü gibi tümsek yapılması)" tabiri de buradan gelmektedir.

Abdullah'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Tesnîm, cennette bir pınar olup mukarrebler katıksız olarak ondan içerler. Ashabu'l-Yemin'in bardaklarına ise Tesnîmden katılır ve içkileri daha da güzelleşir. İbn Abbas yüce Allah'ın: **"Onun katkısı Tesnîmdendir"** buyruğu hakkında şöyle buyurmuştur: Bu yüce Allah'ın: *"Onlara gözleri aydınlatan ne nimetler gizlendiğini hiçbir kimse bilmez"* (es-Secde, 32/17) diye buyurduğu şeyler arasında yer alır.

Tesnîmin yüce Allah'ın kudreti ile havada akan ve cennetliklerin kablarına alabilecekleri kadar su döken bir ırmak olduğu da söylenmiştir. Kabları doldu mu su tutulur ve ondan yere bir damla dahi düşmez. Ayrıca su almaya ihtiyaçları olmaz. Bu açıklamayı Katade yapmıştır. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Bize ulaştığına göre bu Arşın altından akan bir ırmaktır. el-Hasen'in mürsellerinde de böyle denilmektedir. Biz bunu daha önceden el-İnsan Sû-

(1) Bu lafızlarla hadis olarak tespit edemedik.

resi'nde (76/15-18. âyetlerin tefsirinde) zikretmiş bulunuyoruz.

"O, yakınlaştırılmış olanların kendisinden içecekleri, bir pınardır." Yani ondan Adn cenneti sakinleri içeceklerdir. Bunlar cennetliklerin en faziletlileridirler ve bu şarabı katkısız içeceklerdir. Başkalarına ise katkılı olarak sunulacaktır.

"(عيناً): **Bir pınar"** medh (övgü) olmak üzere nasb edilmiştir. ez-Zeccac dedi ki: Bu, **"Tesnîm"**den hal olarak nasbedilmiştir. Tesnîm, marife bir kelime olup, bunun iştikakı (hangi kökten türediği) bilinmemektedir. Eğer bunu "senam: hörgüç"den müştak bir mastar kabul edecek olursak o takdirde **"bir pınar"** lafzı nasbedilmiş olur, çünkü mefulün bihdir. Yüce Allah'ın: "(أو إطعام في يوم ذي مسغبة . يتيماً): *Yahut açlığın çok olduğu bir günde yemek yedirmektir... bir yetime"* (el-Beled, 90/14-15) buyruğunda(ki *"yetim"* anlamındaki lafızda) olduğu gibi. Bu el-Ferrâ'nın da görüşü olup, buna göre **"bir pınar"** lafzı, tesnîmden dolayı nasbedilmiştir. el-Ahfeş'e göre ise **"onlara ... içirilecek"** lafzı ile nasbedilmiştir ki; bu da; onlara bir pınardan içirilir, demektir. el-Müberred'e göre ise övgü olmak üzere: "(أعني): Yani" takdiri ile nasbedilmiştir.

إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ ﴿٢٩﴾ وَإِذَا
مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ ﴿٣٠﴾ وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمُ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ
﴿٣١﴾ وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَٰؤُلَاءِ لَضَالُّونَ ﴿٣٢﴾ وَمَا أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ
حَافِظِينَ ﴿٣٣﴾ فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ
﴿٣٤﴾ عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ ﴿٣٥﴾ هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا
يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

29. Şüphe yok ki o günahkârlar iman edenlerden bir kısmına gülerlerdi.
30. Yanlarından geçtiklerinde de birbirlerine kaş-göz işareti yaparlardı.
31. Ailelerine döndükleri vakit zevk duyarak dönerlerdi.
32. Onlar, bunları gördüklerinde de: "Şüphe yok ki bunlar sapmışlardır" derlerdi.

33. Halbuki onlar, bunların üzerine gözetleyiciler olarak gönderilmemişlerdi.
34. İşte bugün ise iman edenler, o kâfirlere gülerler.
35. Tahtlar üzerinde bakarlar.
36. O kâfirlere işleyegeldiklerinin cezası verildi mi?

"Şüphe yok ki o günahkârlar..." buyruğu ile yüce Allah, dünyada kâfirlerin ruhlarının mü'minler ile birlikteki hallerini nitelendirmekte ve onların mü'minlerle alay ettiklerini belirtmektedir.

Kastedilenler, şirk ehlinden olan Kureyş'in elebaşılarıdır. Birtakım kimseler İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Burada sözü edilenler el-Velid b. el-Muğîre, Ukbe b. Ebi Muayt, el-Aas b. Vail, el-Esved b. Abdi Yağus, el-Âs b. Hişam, Ebu Cehil ve en-Nadr b. el-Haris'tir. İşte bunlar:

"İman edenlerden" Muhammed (sav)'ın ashabından Ammar, Habbab, Suheyb ve Bilal gibi olan **"bir kısmına"** onlarla alay etmek üzere **"gülerlerdi."**

Rasûlullah (sav)'ın yanına gittiklerinde **"yanlarından geçtiklerinde de birbirlerine kaş-göz işareti yaparlardı."** Biri diğerine kaş-göz işareti yapıyor, gözleriyle işarette bulunuyordu. Müslüman oldukları için onları ayıplıyor ve onları tenkid ediyorlardı, anlamında olduğu da söylenmiştir.

"(غمزت الشيء بيدي): O şeyi elimle yokladım" denilir. Şair şöyle demiştir:

وكنت إذا غمزتُ قناةَ قومٍ كَسَرْتَ كُعوبَها أو تستقيما

"Ben bir kavmin mızrağını elimle yokladım mı?
Onun boğumlarını kırar ya da düzelirlerdi."

Âişe (r.anha) dedi ki: Peygamber (sav) secde etti mi: "(غمزني، فقبضت رجلي): Beni eliyle dürter, ben de ayaklarını kendime doğru çekerdim" demiştir.(1) Bu hadis daha önce en-Nisa Sûresi'nde (4/43. âyetin tefsiri 26. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. "(غمزته بعيني): Ona gözümle işaret ettim" demektir.

"(الغمز): Kusur" anlamında olduğu da söylenmiştir. "(غمزه): Onu ayıpladı" denilir. "(ما في فلان غَمْزة): Filanın hiçbir ayıbı yoktur" demektir.

Mukatil dedi ki: Âyet-i kerime Ali b. Ebi Talib ile Peygamber (sav)'ın huzuruna gelen bir grub müslüman hakkında inmiştir. Münafıklar onu ayıplamış, onlara gülmüş ve birbirlerine kaş-göz işareti yapmışlardı.

(1) *Buhari*, I, 150, 192, 405; *Müslim*, I, 367; *Nesaî*, I, 102; *Muvatta*, I, 117; *Müsned*, VI, 148.

"Ailelerine" yani ailelerine, arkadaşlarına ve kendileri gibi olanların yanına **"döndükleri vakit zevk duyarak"** yani onların bu hallerinin şaşırtıcı olduğunu belirterek **"dönerlerdi."** Bir diğer açıklamaya göre, gittikleri küfür yolunu beğenerek ve mü'minleri alıp eğlenerek (dönerlerdi), demektir.

İbnu'l-Ka'kâ', Hafs, el-A'rec ve es-Sülemî "elif"siz olarak: "(فكِهين): Zevk duyarak" diye okumuşlardır. Diğerleri ise ("fe" harfinden sonra) "elif" ile okumuşlardır. el-Ferrâ dedi ki: Bunlar iki ayrı söyleyiştir. "(طمع وطامِع وحذِر وحاذِر): Tamahkâr ve ihtiyatlı" kelimelerinde olduğu gibi. Daha önce ed-Duhan Sûresi'nde (44/27 buyruğu açıklanırken) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

(الفكِه) lafzının "Şımarık ve azgın" (الفاكه)'in ise "nimet ve rahat içerisinde olan kimse" anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Onlar, bunları gördüklerinde" yani bu kâfirler Muhammed (sav)'in ashabını gördüklerinde **"şüphe yok ki bunlar"** Muhammed (sav)'a uymakla **"sapmışlardır, derlerdi."**

"Halbuki onlar, bunların" amelleri **"üzerine gözetleyiciler"** hallerini gözetlemekle görevli kimseler **"olarak gönderilmemişlerdi."**

"İşte bugün ise" yani işte kıyamet günü olan bugün, Muhammed (sav)'a **"iman edenler, o kâfirlere"** kâfirler dünya hayatında iken kendilerine güldükleri gibi **"gülerler."**

Bunun bir benzeri de Mü'minun Sûresi'nin sonlarında (23/109-111. âyetlerde) geçmiş bulunmaktadır.

İbnu'l-Mübarek şunu zikretmektedir: Bize Muhammed b. Beşşar, yüce Allah'ın: **"İşte bugün ise iman edenler, o kâfirlere gülerler"** buyruğu hakkında Katade'den şöyle dediğini haber vermiştir: Ka'b şöyle derdi: Cennet ile cehennem arasında birtakım pencereler vardır. Mü'min dünya hayatında kendisine düşman olan bir kimseyi görmek istediğinde bu pencerelerden birisinden bakar. Yüce Allah bir başka âyet-i kerimede: *"Baktı ve onu cehennemin ortasında gördü."* (es-Saffat, 37/55) diye buyurmaktadır. (İbnu'l-Mübarek) dedi ki: Bize nakledildiğine göre o cehenneme bakacak ve birtakım kimselerin kafalarının kaynamakta olduğunu görecektir. Yine İbnu'l-Mübarek şöyle demiştir: Bize el-Kelbi, Ebu Salih'ten yüce Allah'ın: *"Allah onlarla alay eder."* (el-Bakara, 2/15) buyruğu hakkında şöyle demiştir: Cehennemliklere onlar cehennemde iken: Çıkın denilecek, onlara ateşin kapıları açılacak. Cehennemin kapılarının açıldığını göreceklerinde dışarı çıkmak isteyerek oraya doğru gelecekler. Mü'minler ise koltukları üzerinde onlara bakacaklar. Nihayet cehennemin kapılarına varacaklarında kapıları yüzlerine kapanacak. Yüce Allah'ın: **"Allah onlarla alay eder"** buyruğu işte bunu anlatmaktadır.

Kapılar yüzlerine kapanacağı vakit mü'minler de onlara gülecektir. İşte yüce Allah'ın: **"İşte bugün ise iman edenler, o kâfirlere gülerler"** buyruğu da bunu anlatmaktadır.

"Tahtlar üzerinde bakarlar, o kâfirlere işleyegeldiklerinin cezası verildi mi?" Bu husus el-Bakara Sûresi'nin baş taraflarında (2/15. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Cezası verildi mi?" buyruğunun anlamı şudur: Bu kâfirlere böyle bir uygulama yapılmakla dünyada iken mü'minlere alay etmelerinin cezası verilmiş oldu mu?

Bir görüşe göre bu, **"bakarlar"** buyruğu ile alakalıdır. Yani onlar, kâfirlere yapageldiklerinin cezası verildi mi, diye bakarlar. Bu durumda; "(هل) ...mi" takrir anlamında olur ve; **"bakarlar"** anlamındaki fiil ile nasb konumunda olur.

Bir diğer görüşe göre, buyruk i'rabtan mahalli olmayan bir istinafdır (sorudur). Bunun başına "demek" fiilinin takdir edildiği de söylenmiştir. Yani, mü'minlerin bazıları diğer bazısına: **"O kâfirlere... cezası verildi mi?"** diyecek.

"(ثُوِّبَ): Cezası verildi" fiili; "(ثاب يثوب): Döndü, döner" fiilinden gelmektedir. Buna göre "sevab" kula işlediği amelin karşılığında dönen şey denilmektedir. Hem hayır hem şer hakkında kullanılır.

Mutaffifîn Sûresi (ve tefsiri) burada sona ermektedir. En iyi bilen Allah'tır.

İnşikak Sûresi

1-25. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Bütün müfessirlerin görüşüne göre Mekke'de inmiştir. Yirmibeş âyet-i kerimedir.

إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ ﴿١﴾ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ﴿٢﴾ وَإِذَا الْأَرْضُ
مُدَّتْ ﴿٣﴾ وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ ﴿٤﴾ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ﴿٥﴾

1. Gök yarılıp, çatladığı zaman
2. Ve Rabbine itaatle boyun eğdiği zaman -ki zaten ona layık olan da budur-;
3. Yer de alabildiğine uzatıldığı;
4. İçinde ne varsa dışarıya bırakıp bütünüyle boşaldığı;
5. Rabbine itaatle boyun eğdiği zaman -ki zaten ona layık olan da budur.-

"Gök yarılıp, çatladığı zaman." Çatlayıp, beyaz bulutları andıran bulutla yarıldığı zaman demektir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan böylece rivayet etmiştir. Ali (r.a)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Gök samanyolundan yarılıp çatlayacaktır. Yine o: Samanyolu göğün kapısıdır, demiştir.

Bu olay, kıyametin şart ve alametlerindendir.

"Ve Rabbine itaatle boyun eğdiği zaman -ki zaten ona layık olan da budur.-" Yani gök Rabbine kulak verdiği zaman. Zaten onun kulak verip (itaatle) dinlemesi ona layık olandır. Bu anlamdaki açıklama İbn Abbas, Mücahid ve başkalarından da rivayet edilmiştir. Peygamber (sav)'ın şu hadis-i şerifinde de bu anlamda kullanılmıştır: "(ما أذن الله لشيء كَإذنه لنبيّ يتغنى بالقرآن): Allah Kur'ân'ı teğanni ile okuyan bir peygambere kulak verdiği gibi, hiçbir şeye kulak verip dinlemiş değildir."(1)

Şair de şöyle demiştir:

صُمٌّ إذا سمِعوا خيراً ذُكرتُ بِه وإن ذُكِرتُ بِسُوءٍ عِندهم أذِنُوا

"Kendisi sebebiyle anıldığım bir hayır işitecek olurlarsa sağırdırlar,
Şâyet onların huzurunda benden kötülükle sözedilecek
olursa o zaman kulak verirler."

Yani dinlerler. Ka'neb b. Ümmi Sahib de şöyle demiştir:

إنْ يأذَنُوا رِيبةً طاروا بها فرحاً وما هُمُ أذِنوا من صالحٍ دَفَنُوا

"Eğer onlar şüpheyi gerektiren kötü bir şey işitecek olurlarsa,
sevinçle onu uçururlar.
Fakat onlar iyi bir şey işitecek olurlarsa, hemen onu gömerler."

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Allah, sema hakkında yarılıp çatlamak suretiyle kendi emrini dinlemeyi, gerçek bir hüküm olarak tesbit etmiştir.

ed-Dahhak: "(حُقَّتْ): **Ona layık olan da budur."** İtaat etti ve Rabbine itaat etmesi de O'na layık olandır, çünkü onu (semayı) yaratan O'dur, diye açıklamıştır. Nitekim "(فلان محقوق بكذا): Filana layık olan budur" denilir. Semanın itaat etmesi, Allah'ın kendisi hakkında irade buyurduğuna karşı çıkmaması demektir. İtaat edip, emrine uyacak şekilde semada hayatın yaratılacak olması da uzak bir ihtimal değildir. Katade dedi ki: Ona böyle yapmak yaraşır, demektir. Küseyyir'in şu beyitinde de bu anlamdadır:

(1) *Buhari,* VI, 2743; *Müslim,* I, 743; *Ebu Davud,* II, 75; *Nesai,* II, 180; *Müsned,* II, 271.

فـإن تكن العُتْبـى فأهـلاً ومَرْحَباً وحُقّـتْ لهـا العُتْبـى لدينـا وقَلّتِ

"Eğer hoşnutluk olursa, hoş geldi safa geldi.
Zaten nezdimizde onun hoşnutluğu ona yakışır, hatta çok da azdır."

"Yer de alabildiğine uzatıldığı" yani dümdüz edilip yayıldığı ve dağları düzeltildiği... Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "(Yer) derinin uzatılması gibi uzatılır."(1)

Çünkü deri uzatılacak olursa, ondaki her kıvrım ortadan kalkar ve dümdüz bir şekilde uzanır.

İbn Abbas ve İbn Mesud dedi ki: Ayrıca onun düzlüğü artırılır, genişliği şu kadar şu kadar olacaktır. Çünkü bütün yaratılmışlar hesab için onun üzerinde duracaktır. Öyle ki insanlardan herbirisinin ancak ayaklarını koyacak yer kadar, bir yeri olacaktır. Buna sebep ise üzerindeki yaratıklığın çokluğu olacaktır. Daha önce İbrahim Sûresi'nde (14/48. âyetin tefsirinde) yerin bir başkası ile değiştirileceğine ve yine İbn Abbas'tan gelen ve daha önceden (en-Naziat, 79/14. âyetin tefsirinde) geçtiği gibi bu arzın adı da es-Sahire olacaktır.

"İçinde ne varsa dışarıya bırakıp bütünüyle boşaldığı"; ölülerini çıkartıp artık içinde onları barındırmadığı...

İbn Cübeyr dedi ki: İçinde bulunan ölüleri dışarı çıkartıp bırakacak ve üzerinde bulunan canlılardan da büsbütün boşaltılacaktır. Bir diğer açıklamaya göre, içinde bulunan hazine ve madenleri çıkartıp, onları boşaltacaktır. Yani içi büsbütün boşalacak, içinde hiçbir şey kalmayacaktır. Bu da işin ne kadar büyük olacağını haber vermektedir. Tıpkı gebe kadının zorluk esnasında içindekini düşürmesi gibi.

Bir başka açıklamaya göre, yer üzerinde bulunan dağlardan ve denizlerden ayrılmış olacaktır. Kendisine bırakılmış şeyleri bırakarak, koruması istenen şeyleri boşaltması diye de açıklanmıştır. Çünkü yüce Allah, diri ve ölü olsunlar kullarını yere emanet vermiş ve gerek ziraat, gerekse gıdaları itibariyle kendisine ait bu yurdun korunmasını ondan istemiştir.

"Rabbine" ölüleri bırakmak hususunda **"itaatle boyun eğdiği zaman -ki zaten Ona layık olan da budur.-"** Yani ona yakışan, O'nun emrini dinleyip

(1) Hakim, *Müstedrek,* II, 416, IV, 534, 588; *İbn Mace,* II, 1365; *Müsned,* I, 375.

itaat etmektir.

"(إذا): **...Zaman"** lafzının cevabının hangisi olduğu hususunda farklı görüşler vardır. el-Ferra: **"İtaatle boyun eğdiği zaman"** buyruğu onun cevabıdır ve başına gelen "vav" zaiddir, demiştir. Aynı şekilde: "(وألقتْ): **Dışarıya bırakıp..."** buyruğu da böyledir.

İbnu'l-Enbari dedi ki: Kimi müfessirler: **"Gök yarılıp, çatladığı zaman"** buyruğunun cevabı **"itaatle boyun eğdiği zaman"** buyruğu olup, "vav"ın fazladan geldiğini söylemiştir. Ancak bu bir yanlışlıktır. Çünkü Araplar bu şekilde "vav"ı ancak yüce Allah'ın: "(حتى إذا جاؤوها وفُتِحت أبوابها): *Nihayet oraya gelip, kapıları açılacağında"* (ez-Zümer, 39/73) buyruğunda olduğu gibi "(حتى إذا): Nihayet ...dığı" ile ve yine yüce Allah'ın: "(فلما أسْلَمَا وتلّه للجبين . وناديناه): *Böylece ikisi de teslim olup, onu alnı üzere yıkınca Biz, ona ... seslendik."* (es-Saffat, 37/103-104) buyruğunda olduğu gibi; "(لما): ...dığında..." ile birlikte kullanılması halinde getirirler. "Vav" harfi ancak bu iki halde fazladan getirilir.

Cevabın, (başına) "fe" getirilmiş mukadder bir ifade olduğu da söylenmiştir. Şöyle buyurmuş gibidir: "«(إذا السماء انشقت فيأيها الإنسان إنك كادح): **Gök yarılıp, çatladığı zaman»** artık ey insan sen gerçekten ... durmadan çalışıp, çabalamaktasın" diye buyurmuş gibidir.

Cevabın; **"Sonunda ona kavuşacaksın"** buyruğunun delil teşkil ettiği ifade olduğu da söylenmiştir. Yani gök yarılıp çatlayacağı vakit, insan da çalışıp çabalaması ile karşılaşmış olacaktır.

İfadede takdim ve tehir olduğu da söylenmiştir. Yani: "Ey insan gerçekten sen Rabbine doğru durmadan çalışıp, çabalamaktasın. Sonunda Ona -gök yarılıp, çatladığı zaman- Ona kavuşacaksın." Bu açıklamayı el-Müberred yapmıştır.

Yine ondan nakledildiğine göre, cevab: **"Kitabı sağ eline verilecek kimseye gelince"** buyruğudur. el-Kisai'nin görüşü de budur. Yani gök yarılıp, çatladığı vakit kitabı sağ eline verilecek olan kimsenin durumu şu olacaktır, demektir. Ebu Cafer en-Nehhas dedi ki: Bu, bu hususta yapılmış en doğru ve en güzel açıklamadır.

Buyruğun, **"gök yarılıp çatladığı zaman"**ı hatırla! Anlamında olduğu da söylenmiştir. Muhataplar tarafından bilindiğinden ötürü cevabın hazfedildiği de söylenmiştir. Yani bu hususlar gerçekleşecek olursa, o zaman ölümden sonra dirilişi yalanlayan kimseler sapıklıklarını ve hüsranlarını da bilmiş olacaktır.

Bir görüşe göre de önce onlar kıyametin ne zaman kopacağına dair soru sormuşlar, onlara: Şartları (alametleri) ortaya çıktı mı kıyamet olur ve o vakit sizler de onu yalanlamanızın akitebini (cezasını) görmüş olacaksınız, diye cevab verildi. Esasen Kur'ân-ı Kerîm, bir bölümünün diğerine delaleti bakımından tek bir âyet gibidir.

el-Hasen dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Gök yarılıp, çatladığı zaman"** buyruğu bir yemindir. Ancak cumhur (büyük çoğunluk) bunun bir kasem (yemin) olmayıp, haber olduğunu kabul ederek, onun görüşüne muhalefet etmiştir.

يَآ اَيُّهَا الْاِنْسَانُ اِنَّكَ كَادِحٌ اِلٰى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلٰقِيهِ ۚ ﴿٦﴾ فَاَمَّا مَنْ
اُوتِىَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ۙ ﴿٧﴾ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا ۙ ﴿٨﴾ وَيَنْقَلِبُ
اِلٰٓى اَهْلِهِ مَسْرُورًا ۭ ﴿٩﴾

6. Ey insan! Gerçekten sen Rabbine doğru durmadan çalışıp çabalayacaksın. Sonunda O'na kavuşacaksın.
7. Kitabı sağ eline verilecek kimseye gelince;
8. O kolay bir hesab ile hesaba çekilecek,
9. Ve o, ailesine sevinçli dönecektir.

"Ey insan! Gerçekten sen Rabbine doğru durmadan çalışıp, çabalayacaksın." buyruğunda **"insan"** ile kastedilen insan cinsidir. Ey Ademoğlu, demektir. Said de Katade'den böylece rivayet etmiştir: Ey Ademoğlu, senin çalışman hiç şüphesiz çok zayıftır. O bakımdan her kim çalışıp çabalamasının Allah'a itaat yolunda olmasını istiyorsa, bunu yapıversin; fakat ancak Allah'tan aldığı kuvvet ile bunu yapabilir.

"İnsan"ın muayyen bir kimse olduğu da söylenmiştir. Mukatil dedi ki: Bununla el-Esved b. Abdi'l-Esed'i kastetmektedir. Ubey b. Halef'in kastedildiği de söylenir, bütün kâfirlerin kastedildiği de söylenir: Ey kâfir sen ... çalışıp, çabalamaktasın.

Arap dilinde; "(الكدح): Çalışıp, çabalamak"; amel etmek ve kazanmak demektir. İbn Mukbil dedi ki:

وما الدهرُ إلا تارتانِ فمِنهما أموت وأخرى أبتغي العيش أكدح

"Zaman ancak iki defadır, onlardan birisinde
Ölürüm, diğerinde ise geçimimi arayarak çalışıp, çabalarım."

Bir başka şair de şöyle demiştir:

ومَضَتْ بشاشةُ كل عيشٍ صالِحٍ وبَقِيتُ أكدحُ للحياةِ وأنصبِ

"Güzel herbir yaşantının güleryüzlülüğü geçip gitti,
Ve ben hayat için çalışıp çabalamaya ve yorulup didinmeye kaldım."

Burada; çalışmaya ... kaldım, demektir.

ed-Dahhak, İbn Abbas'tan şöylece açıkladığını rivayet etmektedir: **"Gerçekten sen Rabbine doğru durmadan çalışıp çabalamaktasın."** Yani kesin ve kaçınılmaz olarak O'na döneceksin. **"Sonunda O'na"** yani Rabbine **"kavuşacaksın."**

Amelin ile karşılaşacaksın, diye de açıklanmıştır. el-Kutebi de şöylece açıklamıştır: **"Gerçekten sen... çalışıp çabalayacaksın."** Yani Rabbine kavuşuncaya kadar geçimin için çalışacak, yorulacak, didineceksin. Burada; "(الملاقاة): Karşılaşmak", kavuşmak anlamındadır. Sen amelinle Rabbinin huzuruna çıkacaksın. Amel defterin ile karşılaşacaksın, diye de açıklanmıştır. Çünkü amel olup bitmiş olandır. Bundan dolayı da: **"Kitabı sağ eline verilecek kimseye gelince"** diye buyurulmuştur.

"Kitabı sağ eline verilecek kimse" -mü'min olan kimsedir-. **"...ye gelince; o kolay bir hesab ile hesaba çekilecek."** Hesabında onunla münakaşa edilmeyecek.

Rasûlullah (sav)'dan Âîşe (r.anha)'nın rivayet ettiği hadiste de böyle buyurulmuştur. Dedi ki: Rasûlullah (sav)'a şöyle buyurdu: "Kıyamet gününde (sıkı sıkıya) hesaba çekilen kimseye azab edilir." Ben: Ey Allah'ın Rasûlü dedim. Yüce Allah: **"Kitabı sağ eline verilecek kimseye gelince, o kolay bir hesab ile hesaba çekilecek"** diye buyurmamış mıdır? Peygamber şöyle buyurdu: "Bu hesab o değildir. O hesabın arzedilmesidir. Kıyamet gününde he-

saba inceden inceye çekilen bir kimse azaba uğratılır." Bu hadisi Buhari, Müslim ve Tirmizi rivayet etmiş olup, Tirmizi hasen, sahih bir hadistir demiştir.(1)

"Ve o ailesine sevinçli dönecektir." Cennette bulunan Huru'l-În'den eşlerine **"sevinçli"** gözü aydın ve gıbta edilmeye değer bir halde **"dönecektir."**

Denildiğine göre; âyet-i kerime Abdu'l-Esed oğlu Ebu Seleme hakkında inmiştir. O Mekke'den, Medine'ye hicret eden ilk kimsedir.

Dünyadaki ailesine kurtuluşa erip, esenliğe kavuştuğuna dair onları haberdar etmek üzere dönecektir, diye de açıklanmıştır.

Birincisi Katade'nin görüşüdür. Yani o, Allah'ın kendisi için cennette hazırlamış olduğu ailesine dönecektir.

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ ﴿١٠﴾ فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُورًا ﴿١١﴾ وَيَصْلَىٰ
سَعِيرًا ﴿١٢﴾ إِنَّهُ كَانَ فِي أَهْلِهِ مَسْرُورًا ﴿١٣﴾ إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ ﴿١٤﴾
بَلَىٰ إِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِهِ بَصِيرًا ﴿١٥﴾

10. Kitabı arkasından verilecek kimseye gelince;
11. O hemen ölümü çağıracaktır.
12. Ve alevli ateşi boylayacaktır.
13. Çünkü o, ailesi arasında şımarıktı.
14. Çünkü o, asla dönmeyeceğini sanmıştı.
15. Hayır, şüphe yok ki Rabbi onu çok iyi görendi.

"Kitabı arkasından verilecek kimseye gelince" buyruğu; Ebu Seleme'nin kardeşi Abdu'l-Esed oğlu Esved hakkında inmiştir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Aynı zamanda bu âyet-i kerime her mü'min ve kâfir hakkında umumidir.

İbn Abbas dedi ki: Kitabını almak üzere sağ elini uzatacak, melek onu öyle bir çekecek ki, sağ elini yerinden koparacak. Kitabını sırtının arkasından sol eliyle alacaktır.

(1) *Buhari*, I- 51, V, 2394; *Müslim*, IV- 2204, 2205; *Tirmizi*, IV, 617, V, 435; ***Ebu Davud***, III- 184; ***Müsned***, VI, 47, 48, 91, 108, 127, 185, 206.

Katade ve Mukatil de şöyle demişlerdir: Bu (çekiş ile) göğsünün kemiklerini ve (iman) tahtasını sökecek, sonra eli girip sırtından çıkacak ve kitabını böylece alacaktır.

"O hemen ölümü çağıracaktır." Vaveyla ey ölüm! diyerek ölümün gelmesini isteyecektir.

"Ve alevli ateşi boylayacaktır." Yani onun sıcağı ile kavruluncaya kadar ateşe girecektir.

İki el-Haremi[1] ile İbn Amir ve el-Kisai "ye" harfini ötreli, "sad"ı üstün ve "lam"ı şeddeli olarak; "(وَيُصَلَّى): Atılır" diye okumuşlardır. Yüce Allah'ın: "(ثم الجحيم صلّوه): *Sonra cehenneme ulaştırın onu."* (el-Hakka, 69/31) buyruğu ile; "(وَتَصْلِيَهُ جحِيم): *Ve cehenneme bir atılış* (vardır)." (el-Vakıa, 56/94) buyruklarında olduğu gibi. Diğerleri ise "sad" harfini üstün ve şeddesiz olarak; "(وَيَصْلَى): **Boylayacaktır"** diye, geçişsiz (müteaddi olmayan), lazım bir fiil olarak okumuşlardır.

Çünkü yüce Allah, şöyle buyurmuştur: "(إلا من هو صالِ الجحِيم): *Kendisi cehenneme girecek olan müstesna."* (es-Saffat, 37/163); "(يصلى النار الكبرى): *O ki en büyük ateşe girecek."* (el-A'lâ, 87/12); "(ثم إنهم لصالو الجحيم): *Sonra onlar hiç şüphesiz cehennemi boylayacaklardır."* (el-Mutaffifin, 83/16)

Eban'ın, Asım ve Hârice'den (onların), Nâfi' ve İsmail el-Mekki'den (onların) İbn Kesir'den rivayet ettikleri üçüncü bir kıraat daha vardır ki, bu da "ye" harfi ötreli, "sad" sakin ve "lam" harfi şeddesiz ve fethalı olarak: "(وَيُصْلَى): Girdirilir" şeklindedir. Nitekim; *"... gireceklerdir"* (en-Nisa, 4/10) anlamındaki buyrukta "ye" harfini ötreli olarak; (وَسَيُصْلَون) diye okunduğu gibi. el-Ğaşiye Sûresinde de; **"kızgın bir ateşe gireceklerdir"** anlamındaki buyrukta -te harfi üstün değil de ötreli olarak-; (تُصْلَى ناراً) diye de okunmuştur. Bunlar; (صلى) ile (أصلى) şeklinde iki ayrı söyleyiştir. "(نزل): İndi" ile; "(أنزل): İndirdi" buyrukları gibi.

"Çünkü o" dünyada iken **"ailesi arasında şımarıktı."**

İbn Zeyd dedi ki: Yüce Allah, cennetlikleri dünyada iken korkmak, üzülmek, ağlamak ve endişeli olmakla nitelendirmiştir. Sonunda bunların yerine âhirette onlara pek büyük nimetleri ve sevinci ihsan edecektir. Arkasından yüce Allah'ın: *"Gerçekten biz daha önce ailelerimiz arasında* (iken) *kor-*

(1) Kıraat kitaplarında Haremî b. Abdullah b. Mekkî, Haremî b. Umare b. Ebi Hafsa ve Haremî b. Yunus el-Müeddeb b. Habib olmak üzere üç tane Haremî adlı kıraat aliminden sözedilmektedir. (Bk. Şemsu'd-Din İbnu'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihaye fi Tabakati'l Kurrâ*, Mısır 1351/1932, I, 203)

ku içinde idik. Allah bize lutfetti de bizi semum (kavurucu ateş) *azabından korudu."* (et-Tur, 52/26-27) buyruğunu okudu (ve devamla) dedi ki: Cehennem ehlini ise, dünya hayatında iken sevinç, gülmek ve nimetlerden yararlanmakla nitelendirerek: **"Çünkü o ailesi arasında şımarıktı"** diye buyurdu.

"Çünkü o asla dönmeyeceğini sanmıştı." Asla ölümden sonra diriltilip, döndürüleceğini, hesaba çekileceğini, sonra sevab ya da ikab göreceğini zannetmiyordu.

"(حار يحور): Döndü, döner" denilir. Şair Lebid de şöyle demiştir:

وما المرء إلا كالشهابِ وضوئِهِ يحورُ رَماداً بعد إذ هو ساطِعُ

"Kişi ancak kayan bir yıldızın alevi ve saçtığı ışık gibidir.
Daha önce parlayan bir ışık iken, küle dönüşür."

İkrime ile Davud b. Ebi Hind dedi ki: (يحور): Habeşçe bir kelime olup "döner" anlamındadır. Bununla birlikte her iki kelimenin (iki ayrı dilde) aynı şekilde uyum arzetmesi de mümkündür. Çünkü her iki (dilde bu) kelime türemiş kelimelerdendir. "(الخبز الحُوارَى): Beyaz (has) undan yapılmış ekmek" tabiri de buradan gelmektedir. Çünkü rengi beyaza döner.

İbn Abbas dedi ki: Ben: "(يحور): Döner" lafzının ne demek olduğunu bilmiyordum. Nihayet bedevi bir kadının kızını çağırırken: (حُوري) dediğini duydum. "Bana dön!" demek istiyordu. Buna göre Arapçada: "(الحَوْر): Dönüş, dönmek" demektir. Peygamber (sav)'ın söylediği şu sözlerde de bu anlamdadır: "(اللهم إني أعوذ بك من الحَوْر بعد الكَوْر): Allah'ım fazlalıktan sonra eksikliğe dönüşten Sana sığınırım."[1] Allah'ım üzerimdeki lütuflarının azalmasından sana sığınırım, demektir. "Ha" harfi ötreli olarak; (الحُور) da böyledir. Nitekim misalde: "(حُورٌ في محارة): Eksiklik içinde eksiklik" denilmiştir. Bu da, bir kişinin işinde bir gerileme olduğunu anlatmak için kullanılan bir darb-ı meseldir. Şair de şöyle demiştir:

وآستعجلوا عن خفيف المضغِ فازدردُوا والذم يبقَى وزاد القومِ في حُوْرِ

(1) İbn Huzeyme, *Sahih,* IV, 138; *Tirmizi,* V, 497; *Darimi,* II- 373; *Nesai,* VIII, 272, 273; *İbn Mace,* II, 1279; *Müsned,* V, 82, 83; Tirmizi rivayeti kayd ettikten sonra bu ibareyi şöylece açıklamaktadır: "Maksat imandan küfre, itaatten masiyete dönüştür. Yani içinde bulunulan halden daha eksik (aşağı) bir hale intikal kastedilmiştir."

"Çabuk çiğneyerek acele edip hemen yutuverdiler.
Fakat yenen şeyler geçip giderken başkalarının yergisi kalıcıdır."

(الحَوْر); aynı zamanda: "(طحَنَت الطاحنة فما أحارت شيئاً): Öğütücü öğüttü fakat geriye un namına bir şey vermedi" sözünden isimdir. Bu kelime aynı zamanda helâk olmak, helâk oluş anlamına da gelir. Recez vezninde şair şöyle demiştir:

في بِئرٍ لا حُورٍ سَرَى ولا شَعَر

"Helâk edici bir kuyuda yürüyüp gitti de farkına varmadı."

Ebu Ubeyde dedi ki: Buradaki olumsuzluk edatı olan; (لا) fazladan gelmiş olup, "helâk edici kuyu" anlamındadır. (Hadis-i şerifin son iki kelimesi): "(بعد الكون): Varlıktan sonra..."[1] diye de rivayet edilmiştir. İşin tamam olmasından sonra dağılmasından (Sana sığınırım) demek olur.

Mamer'e; "(الحَوْر بعد الكون): Oluştan sonra helâk oluş" hakkında sorulmuş o da: o, el-Küntidir demiştir. Abdurrezzak kendisine el-künti ne demektir? diye sorunca, şu cevabı vermiştir: Kişi önceleri salih iken sonraları kötü bir adama dönüşür.

Ebu Amr dedi ki: Kişi yaşlanacak olursa ona: "künti" denilir. Sanki bu ifade; "(كنت في شبابي كذا): Ben gençliğimde şu idim" sözüne nisbet edilmiş gibidir. Şair şöyle demiştir:

فأصبحت كُنتِياً وأصبحت عاجِناً وشرّ خصالِ المرءِ كُنتٌ وعاجِنُ

"Ben artık küntî oldum ve âcin (hamur yoğurucu) oldum
Kişinin en kötü özellikleri ise "küntü" ve "âcin"dir."

Kişi yaşlılıktan dolayı yere dayanarak ayağa kalkacak olursa: "(عجن الرجل): Adam hamur yoğurdu" denilir. İbnu'l-Arabî dedi ki: "(الكنتي): el-küntî" ben: "(كنت شاباً، وكنت شجاعاً): Genç idim, kahraman idim" diyen kimse-

(1) *Müslim*, II, 979; *Tirmizi*, V, 497.

ye denilir. "(كان لي مال وكنت اهب، وكان لي خيل وكنت اركب): Benim malım vardı ve ben o malı bağışlıyor idim. Benim atlarım vardı, onlara biniyor idim" diyen kimseye "el-kânî" denilir.

"Hayır!" Durum onun zannettiği gibi değildir. Aksine, o bize dönecektir. **"Şüphe yok ki Rabbi onu"** kendisini yaratmadan önce **"çok iyi görendir"** kendisine döneceğini bilendi.

Şöyle de açıklanmıştır: Hayır, andolsun o geri dönecektir. Sonra yeni bir ifade ile: **"Şüphe yok ki Rabbi onu"** yarattığı günden ölümden sonra diriltileceği güne kadar çok iyi görendir.

Onun hakkında geçmişte takdir edilmiş bedbahtlığı ya da mutluluğu bilendir, diye de açıklanmıştır.

فَلَآ أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ ﴿١٦﴾ وَالَّيْلِ وَمَا وَسَقَ ﴿١٧﴾ وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ ﴿١٨﴾
لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ ﴿١٩﴾ فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾ وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ
الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ ﴿٢١﴾

16. O halde (durum) **öyle değildir. Andederim şafağa,**
17. Geceye ve onun kaplayıp topladığı şeylere,
18. Nuru tamamlandığı zaman aya ki;
19. Mutlaka sizler, biri diğerine mutabık halden hale geçeceksiniz.
20. O halde, onlara ne oluyor; neden iman etmezler;
21. Onlara karşı Kur'ân okunduğunda secde etmezler?

"O halde, öyle değildir" buyruğundaki: "(لا): **Değildir"** lafzı sıla (fazladan gelmiş ulama lafzı)dır.

"Andederim şafağa" güneşin batışı esnasında görülen ve yatsı namazı vakti girinceye kadar devam eden kırmızılığa...

Abdullah b. el-Hakem, Yahya b. Yahya ve onların dışında pek çok sayıda bir kimse, Malik'ten şöyle dediğini nakletmektedir: Şafak batıdaki kırmızılıktır. Bu kırmızılık gittiği vakit, akşam namazının vakti çıkar ve yatsı namazı vacib olur.

İbn Vehb, rivayetle dedi ki: Bana birden çok kişi Ali b. Ebi Talib, Muaz b. Cebel, Ubâde b. es-Sâmit, Şeddâd b. Evs ve Ebu Hureyre'den naklen şunu haber verdiler: Şafak kırmızılıktır. Malik b. Enes de böyle demiştir. İbn Vehb'den başkaları, ashab-ı kiramdan Ömer, İbn Ömer, İbn Mesud, İbn Abbas, Enes, Ebu Katade, Câbir b. Abdullah ve İbn ez-Zübeyri; Tabiînden Said b. Cübeyr, İbnu'l-Müseyyeb, Tavus, Abdullah b. Dinar ve ez-Zührî'yi de zikretmektedirler. Fukahâdan el-Evzai, Malik, Şafiî, Ebu Yusuf, Ebu Sevr, Ebu Ubeyd, Ahmed ve İshak da böyle demişlerdir.

Bir görüşe göre de bu, beyazlık demektir. Bu açıklama da İbn Abbas, yine Ebu Hureyre, Ömer b. Abdü'l-Aziz, el-Evzaî ve kendisinden gelmiş iki rivayetten birisinde Ebu Hanife'den rivayet edilmiştir. Esed b. Amr, Ebu Hanife'nin bu görüşten vazgeçtiğini rivayet etmiştir. Yine İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre, şafaktan kasıt beyazlıktır. Ancak tercih edilen birinci görüştür. Çünkü ashabın, tabiînin ve fukahanın çoğunluğu bu görüştedirler. Diğer taraftan Arap dilinin şahitleri de iştikak ile sünnet de bu görüşün doğruluğuna şahitlik etmektedir.

el-Ferra dedi ki: Araplardan birisinin üzerinde boyalı bir elbise hakkında; "bu sanki şafağı andırmaktadır" dediğini duydum. Bu elbise de kırmızı renkte idi. İşte bu, şafağın kırmızılık anlamına geldiğine bir delildir. Şair de şöyle demiştir:

وأحمر اللون كمحمرّ الشفق

"Rengi kırmızı, tıpkı şafağın kırmızılığı gibidir."

Bir başka şair de şöyle demiştir:

قـم يا غلام أعنّـي غير مرتبكٍ على الزمـانِ بِكأسٍ حَشْوُهـا شَفَقُ

"Kalk ey delikanlı, elin ayağına dolaşmadan yardım et bana,
Zamana karşı; içi şafak (gibi kırmızı şarabla) dolmuş bir kase ile."

Boyamak maksadıyla kullanılan kırmızı çamura (mağra'ya) da şafak denilir.

es-Sıhah'ta şöyle denilmektedir: Şafak; gecenin başlangıcından, yatsı vaktine yaklaşıncaya kadar, güneş ışıklarının geriye kalanlarına ve kırmızılığına verilen isimdir. el-Halil dedi ki: Şafak; güneşin batımından yatsı vaktine kadar görülen kırmızılıktır. Bu kırmızılık kayboldu mu, şafak kayboldu, denilir. Diğer taraftan, kelimenin asıl anlamının, bir şeyin ince oluşu ile alakalı olduğu da söylenmiştir. Mesela: "(شيء شفيق): İnceliği dolayısıyla birbirini tutmayan şey" denilir. "(أشفق عليه): Ona şefkat gösterdi" yani ona karşı kalbi inceldi, yumuşadı demektir. "Şefkat" de "işfak"den isim olup, kalb inceliği demektir. Şafak da aynı şekildedir. Şair de şöyle demiştir:

تهوَى حَياتِي وأهوى موتها شَفَقاً والموتُ أكرم نَزّالٍ على الحُرَمِ

"O benim hayatta kalmamı ister, bense şefkatim dolayısıyla ölümünü isterim. Çünkü ölüm mahremlere gelen en iyi misafirdir."

O halde **"şafak";** güneş ışığının geriye kalan kısımları ve kırmızılığıdır. Sanki bu incelik, güneş ışığından geliyor gibidir. Hukema beyazlığın asla kaybolmadığını (batmadığını) iddia ederler. el-Halil dedi ki: Ben İskenderiye minaresine çıktım. Beyazlığı gözetledim, onun bir ufuktan bir başka ufuğa gidip geldiğini görmekle birlikte battığını görmedim. İbn Ebi Üveys dedi ki: Ben, bu beyazlığın, tan yeri ağarıncaya kadar devam ettiğini gördüm.

İlim adamlarımız dedi ki: Onun (beyazlığın) vakti sınırlandırılamadığından ötürü o nazar-ı itibara alınmaz.

Ebu Davud'un *Sünen*'inde en-Numan b. Beşir'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Aranızda yatsı namazının vaktini en iyi bileniniz benim. Peygamber (sav) bu namazı, ayın üç günlükken batışı vaktinde kılardı.(1) İşte bu bir sınırlandırmadır, bunun hükmü de ismin kapsadığı vaktin ilkine taalluk eder. Sizin bu iddianız birinci fecir (fecr-i kazib) ile çürütülür, denilemez. Çünkü bizlere göre; birinci fecir ile namaz olsun, imsak (oruç başlaması) olsun herhangi bir hüküm taalluk etmez. Çünkü Peygamber (sav); fecri, hem sözü, hem de fiili ile açıklayarak şöyle buyurmuştur: "Fecir" böyle demen değildir -ellerini yukarı doğru kaldırdı- fakat fecir böyle demendir -deyip ellerini yaydı.-(2) Bu-

(1) *Ebu Davud,* I, 114; İbn Hibban, *Sahih,* IV, 392; Hakim, *Müstedrek,* I, 308; *Tirmizi,* I, 306; *Nesai,* I, 364; *Müsned,* IV, 274; Tayalisi, *Müsned,* I, 108; *Darimi,* I, 298; *Darakutni,* I, 269.

(2) Az lafzi farklarla: *Buhari,* VI, 2647; *Müslim,* II, 768, 769; *Ebu Davud,* II, 303; *Nesai,* IV, 148; *İbn Mace,* I, 541.

na dair açıklamalar el-Bakara Sûresi'nde oruç âyetinde (2/187. âyet, 7. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. O bakımdan tekrar etmenin anlamı yoktur.

Mücahid dedi ki: Şafak gündüzün tamamıdır. Çünkü yüce Allah: **"Geceye ve onun kaplayıp topladığı şeylere"** diye buyurmuştur.

İkrime; gündüzün geri kalan bölümüdür, demiştir.

Yine şafak, bayağı şeylere verilen isimdir. "(عطاء مُشفِق): Oldukça az bir bağış" denilir. el-Kümeyt şöyle demiştir:

ملك أغرّ من الملوك تحلّبتْ للسائلين يداه غيرُ مُشفِقِ

"O bütün krallardan işleri daha şerefli ve güzel bir kraldır, elleri;
Dilenenler için az vermeksizin adeta (sağılan süt gibi bağışlar) akıtmıştır."

"Geceye ve onun kaplayıp, topladığı şeylere!" Topladığı, içinde barındırıp, sardığı şeylere demektir. Asıl anlamı sultanın gazab etmesi, kızıp köpürmesi ile alakalıdır. Eğer yüce Allah rahmet ve lütfu ile kullarına bunu ihsan etmeseydi, kullar geceyi getiremezlerdi. Fakat o kullarına rahmeti ile tecelli ederek, o rahmeti ile onlara yumuşaklıkla davrandı, yaratıklar da bundan dolayı sükunet buldular, sonra da etrafa kaçışıp dağıldılar, sarılıp sarmalandılar ve içeri doğru çekildiler. Herkes kendi barınağına geri dönüp yalnızlık hissi ile onun dehşetinden sükunete erişti. İşte yüce Allah'ın şu buyruğu -önceden de geçtiği üzere- bunu anlatmaktadır: **"Geceyi ve gündüzü sizin için kendisinde"** yani geceleyin **"sükun bulasınız ve"** gündüzün de *"lütfundan arayasınız diye yaratmış olması onun rahmetindendir."* (el-Kasas, 28/73) O halde gece, gündüzün işleri dolayısıyla etrafa yayılmış olanları bir araya getirir ve birbirine katar, barındırır. İşte İbn Abbas, Mücahid, Mukatil ve başkalarının açıklamalarının ifade ettiği anlam budur.

Dabi b. el-Haris el-Burcumi de şöyle demiştir:

فإني وإياكُمْ وشوقاً إليكُمْ كقابِضِ ماءٍ لم تَسْقِه انامِلُهْ

"Ben ve sizler ve size duyulan özlem
Parmak uçlarının yakalıyamadığı bir suyu avuçlayıp,
elini kapatan kimseye benzeriz."

Şair şunu söylemek istiyor: Nasıl ki eline su alıp, avucunu kapatan kimsenin elinde su diye bir şey kalmıyorsa, bu hususta da benim elime bir şey geçmiyor.

Gece; dağları, ağaçları, denizleri ve yeri örtüp bürüdüğü zaman, bütün bunlar onun için toplanıp bir araya gelmiş olacağından, onları kaplayıp, toplamış olur.

"(الوسْق): Kaplayıp, toplamak bir şeyi bir şeye katmak" anlamındadır. "(وَسَقْتُه أَسِقُه وَسْقاً): Onu topladım, toplarım" denilir. Bir araya getirilmiş çok miktardaki buğdaya "vesk" denilmesi de buradan gelmektedir ki; altmış sa'dır. "(طعام مُوسَق): Bir araya getirilmiş, toplanmış yiyecek (buğday)" demektir. "(إبل مُسْتَوْسِقة): Bir araya gelip, toplanmış develer" anlamındadır. Recez veznin-de şair şöyle demiştir:

إنَّ لَنا فَلائِصاً حقائِقا مُسْتَوْسقاتٍ لو يَجِدْنَ سائِقا

"Bizim; genç, güzel görünümlü beş ve dört yaşında develerimiz vardır. Ve bunlar bir aradadırlar. Keşke onları güdecek birisi bulunsa!"

İkrime dedi ki: **"Onun kaplayıp, topladığı şeyler"** barınacağı yere doğru önüne katıp, götürdüğü herbir şey demektir. O halde **"vesk"** önüne katıp, kovalamak demektir. O bakımdan kovulup, uzaklaştırılmış deve, koyun ve merkeblere "vesika" denilmesi buradan gelmektedir. Şair şöyle demiştir:

كما قافَ آثارَ الوسيقةِ قائِفُ

"İz sürücünün davarların izlerini sürmesi gibi."

İbn Abbas'tan rivayete göre; **"kaplayıp, topladığı şeyler"** örtüp, kapattığı şeyler; ondan gelen başka bir rivayete göre; taşıdığı şeyler demektir. Taşınan herbir şey hakkında: "(وَسَقْته): Onu taşıdım" denilir.

Araplar: "(لا أفعله ما وَسَقَتْ عيني الماء): Gözüm su taşıdığı (gördüğü) sürece bu işi yapmam" derler. "(وسَقَت الناقةُ تَسِق وَسْقاً): Dişi deve gebe kaldı ve rahmini suya karşı kapattı" denilir. Bu durumda olan deveye; (ناقة واسق) denilir. Çoğulu

(نوق وسَاق) diye gelir. "(نائِم): Uyuyan" lafzının çoğulunun; (نيام) şeklinde; "(صاحِب): Arkadaş" lafzının çoğulunun; (صِحاب) diye gelmesi gibi. Bişr b. Ebi Hazim dedi ki:

أَلَـظَّ بِهِـن يحدوهُـنَّ حتى تبينـتِ الحِيالُ مِن الوِساق

"Onlara türkü çağırıp ayrılmadı yanlarından
Gebe develer gebe olmayanlardan ayırdedilinceye kadar."

Çoğulu aynı şekilde (مَواسِق) diye de gelir.

"(أوسقت البعير) Deveye yükünü yükledim" demektir. "(أوسَقَت النخلة): Hurma ağacının taşıdığı meyve yükü çok oldu" demektir.

Yeman, ed-Dahhak ve Mukatil b. Süleyman: Taşıdığı karanlık, diye açıklamışlardır. Mukatil dedi ki: Ya da taşıdığı yıldızlar, anlamındadır.

el-Kuşeyri dedi ki: "Taşımak"ın anlamı toplayıp, bir araya getirdiği şeyler demektir. Gece, karanlığı ile her şeyi örter. Bunları örtmesi halinde onları "vesk" etmiş olur. Böylece bu buyruk, gece hepsini ihtiva etmiş olduğundan ötürü, bütün yaratılmışlara bir yemin olur. Yüce Allah'ın: *"Hayır! Yemin ederim ki gördüğünüz şeylere, görmediğiniz şeylere de."* (el-Hakka, 69/38-39) buyruğu gibidir.

İbn Cübeyr dedi ki: **"Kaplayıp, topladığı şeyler,"** onda işlenen ameller demektir. Yani (müminlerin) teheccüd ve seher vakitlerinde mağfiret dilemelerdir. Şair dedi ki:

ويومـاً ترانـا صالحين وتارةً تقـومُ بِنـا كالواسِـق المتلَبِّب

"Bir gün bizi salih kimseler görürsün, kimi zaman da
Sen bizi oldukça kararlı, amel eden bir kimse gibi de görürsün."

"Nuru tamamlandığı zaman aya." Yani nuru kemale erip, en mükemmel hale geldiği zaman aya. el-Hasen dedi ki: Tam durgunlaşıp, nuru bir araya geldiği zaman demektir. İbn Abbas: Tam kemale erdiği vakit, Katade: Tam yuvarlak olduğu vakit, diye açıklamışlardır. el-Ferra dedi ki: Ayın nurunun

tamamlanması, dolunay olduğu gecelerdeki doluluğu ve mükemmelliği demektir. (Ayet-i kerimedeki lafzıyla) bir araya gelip, toplanmak demek olan: (الوَسْق)'den "iftial" veznindedir. "(وسقته فاتسق): Ben onu toplayıp, bir araya getirdim, o da toplandı" denilir. Tıpkı: "(وصلته فاتصل): Ben onu bitiştirdim, ekledim, o da bitişti, eklendi" demek gibi. "(امر فلان مُتَّسِق): Filanın işleri doğruluk ve iyilik üzere toplanmış ve böylece düzene girmiştir" demektir. Bir şey ardı arkasına geldiği takdirde; (اتسق الشيء) denilir.

"Mutlaka sizler, biri diğerine mutabık halden hale geçeceksiniz." Ebu Amr, İbn Mesud, İbn Abbas, Ebu'l-Âliye, Mesrûk, Ebû Vâil, Mücahid, en-Nehaî, eş-Şa'bi, İbn Kesir ve Hamza el-Kisai **"mutlaka sizler... geçeceksiniz"** anlamındaki buyruğu Peygamber (sav)'a hitab olmak üzere; "(لَتَرْكَبُنَّ): Mutlaka sen ... geçeceksin" diye okumuşlardır ki; mutlaka ey Muhammed sen, bir halden sonra bir diğer hale geçeceksin, demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır.

eş-Şa'bî dedi ki: Ey Muhammed, sen mutlaka bir semadan sonra bir diğer semaya, bir dereceden sonra bir diğerine yüce Allah'a yakınlık bakımından bir mertebeden diğerine mutlaka geçeceksin.

İbn Mesud dedi ki: Şüphesiz ki sema bir halden sonra bir diğer hale geçecektir. Bununla yüce Allah'ın semaları nitelendirdiği, yarılıp çatlamak, katlayıp dürmek, kimi zaman erimiş bakır gibi, kimi zaman kırmızı bir sahtiyan gibi oluşu, şeklindeki hallerin birinden diğerine geçeceği kast edilmektedir.

İbrahim'den onun da Abdu'l-Ala'dan rivayetine göre; **"halden hale"** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Sema bir halden sonra bir diğer hale değiştirilir. Abdu'l-Ala dedi ki: Kırmızı sahtiyanı andıran bir gül gibi ve erimiş bir bakır gibi olur.

Bir diğer açıklamaya göre; ey insan şüphesiz ki sen bir halden bir diğer hale geçeceksin. Nutfeden sonra alakaya, sonra bir çiğnem ete, sonra canlı bir varlık, sonra ölü zengin ve fakir olacaksın. O halde hitab; **"Ey insan, gerçekten sen Rabbine doğru durmadan çalışıp çabalayacaksın"** buyruğunda sözü edilen insanadır. Bu da bir cins isimdir, manası insanların tümüdür.

Diğerleri ise bütün insanlara hitab olmak üzere "be" harfini ötreli olarak: "(لَتَرْكَبُنَّ): Mutlaka sizler ... geçeceksiniz" diye okumuşlardır. Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim bu kıraati tercih etmişlerdir. Ebu Hatim dedi ki: Çünkü buradaki anlamın insanlar ile ilgili olması Peygamber (sav) ile ilgili olmasından daha uygundur. Zira bu âyet-i kerimeden önce kitabı sağ elinden verilecekler ile kitabı sol tarafından verilecek kimseler sözkonusu edilmiştir. Yani sizler

kıyametin şiddetli hallerinden sonra bir başka hale mutlaka geçeceksiniz. Yahutta sizler peygamberlere muhalefet etmek ve onları yalanlamak hususunda, sizden öncekilerin izledikleri yoldan aynen geçeceksiniz, o yolu izleyeceksiniz, demektir.

Derim ki: Bunların hepsi de kastedilmiştir. Bu hususta bir takım hadisler de gelmiş bulunmaktadır. (Bk. Kaf, 50/21. âyetin tefsiri) Hafız Ebu Nuaym, Cafer b. Muhammed b. Ali'den, o Cabir (r.a)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Şüphesiz ki Adem oğlu yüce Allah'ın kendisini nasıl yarattığından yana gaflet içerisindedir. Kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah onu yaratmak istediği vakit meleğe: Onun rızkını, eserini (ayak izlerini) ve ecelini yaz. Mutlu mu yoksa bedbaht mı olacağını yaz. Sonra bu melek yukarı çıkar, Allah bir başka melek gönderir. Olgunlaşıncaya kadar bu melek onu muhafaza eder. Sonra yüce Allah, onun iyilik ve kötülüklerini yazacak iki melek gönderir. Ölüm vakti geldi mi bu iki melek yükselirler. Sonra ona ölüm meleği (selam ona) gelir, ruhunu alır. Kabrine yerleştirildiği vakit tekrar ruh bedenine geri verilir. Sonra ölüm meleği yükselir. Ona kabir melekleri gelir, onu imtihan ederler. Sonra onlar da çıkarlar. Kıyamet koptuğu vakit iyilik meleği ile kötülük meleği onun üzerine iner. Boynunda bağlı bulunan bir kitabı çözerler. Sonra da onunla birlikte gelirler. Birisi önden sürücü, diğeri ise şehittir." Sonra yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: ***"Andolsun sen bundan gaflet içinde idin. Şimdi senden perdeni kaldırdık, bugün gözün pek keskindir."*** (Kaf, 50/22) Rasûlullah (sav): **"Mutlaka sizler biri diğerine mutabık, halden hale geçeceksiniz."** buyruğunu okudu. (Peygamber) buyurdu ki: "Bir halden sonra bir diğer hale (geçeceksiniz.)" Sonra Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Şüphesiz ki sizin önünüzde çok büyük bir iş vardır. O büyük olan Allah'tan yardım dileyiniz."(1)

Bu hadis yaratıldığı günden, ölümden sonra diriltileceği zamana kadar insanın karşı karşıya kalacağı bütün halleri kapsamaktadır. Bu hallerin hepsi de zorluktan sonra bir diğer zorluktur. Önce hayat, sonra ölüm, sonra ölümden sonra diriliş, sonra da amellerin karşılıklarının verilmesi. Bu hallerin her birisinde bir takım zorluklar vardır.

Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Sizden öncekilerin izinden karış be karış, kulaç be kulak gideceksiniz. Hatta onlar bir keler deliğine gire-

(1) Ebu Nuaym, *Hilye*, III, 190. Hadis daha önce Kaaf, 50/22. ayetin tefsiri yapılırken kayd edilmiş idi. Merhum müfessirimiz orada hadisi zikrettikten sonra Ebu Nuaym'ın hadisin sonunda verdiği şu bilgileri de eklemiştir: "Bu, Ca'fer'in rivayet ettiği bir hadis olarak gariptir, Cabir'den el-Cu'fiden de el-Mufaddal'ın rivayeti olarak, münferid bir rivayettir."

cek olsalar bile siz de şüphesiz ona gireceksiniz." Ey Allah'ın Rasûlü, bunlar yahudilerle, hristiyanlar mıdır? diye sordular. Peygamber: "Başka kim olabilir ki?" diye buyurdu.(1) Bu hadisi Buhari rivayet etmiştir.

Müfessirlerin görüşlerine gelince; İkrime: Bir halden sonra bir diğer hale geçeceksiniz. Önceleri süt emerken sütten kesilecek, önceleri gençken yaşlı olacaksınız. Şair şöyle demiştir:

كذلك المـرءُ إن يُنسَأْ لـهُ أجـلٌ يَرْكَب على طَبَقٍ مِن بعـدِهِ طَبَقُ

"İşte insan böyledir, eceli belli vakte kadar geciktirilecek olursa;
O bir hale geçer, ondan sonra da bir başka hal gelir."

Mekhul'den şöyle dediği nakledilmiştir: Her yirmi senede bir daha önce olmadığınız bir hal ile karşılaşırsınız. el-Hasen dedi ki: Bir durumdan sonra bir başka durum ile karşı karşıya kalırsınız. Sıkıntıdan sonra bolluk, bolluktan sonra sıkıntı, fakirlikten sonra zenginlik, zenginlikten sonra fakirlik, hastalıktan sonra sağlık, sağlıktan sonra hastalık...

Said b. Cübeyr dedi ki: Bir mevkiden sonra bir diğer mevkie geçeceksiniz.) Bir takım insanlar dünyada iken aşağı mertebelerde idiler, âhirette yükseleceklerdir. Birtakım kimseler dünyada yüksek mertebede idiler, âhirette alçalacaklardır.

Bir diğer açıklamaya göre, bir mevkiden bir diğer mevkie, bir halden bir diğer hale geçeceksiniz. Şöyle ki, doğru yol üzere salih olan bir kimsenin bu hali kendisini daha ileri derecede salih olmaya iter. Bozuk yolda olan bir kimsenin bu hali de onu daha ileri derecede fesada götürür. Çünkü herşey kendi şekli üzere cereyan eder, gider.

İbn Zeyd dedi ki: Sizler dünya halinden, âhiret haline geçeceksiniz.

İbn Abbas dedi ki: Zorlu ve dehşetli haller kastedilmiştir. Ölüm, sonra diriliş, sonra amellerin sunulması (arz.)

Araplar oldukça zorlu ve sıkıntılı bir duruma düşen kimse hakkında: (وقع في بَناتِ طَبَق ، وإحدى بنات طَبَق) derler. Pek büyük ve zorlu musibet ve sıkıntıya; (ام طَبَق ، وإحدى بناتِ طَبَق) denilir. Bunun aslı ise bir tür yılandır. Çünkü yı-

(1) *Buhari,* III, 1274, VI, 2669; *Müslim,* IV, 2054; *Müsned,* II, 327, 511, III, 84, 89.

lana yuvarlanması dolayısıyla; "(أم طَبَق): Tabak gibi" denilir. Sözlükte "tabak" açıkladığımız gibi hal demektir. el-Akra b. Habis et-Temimi dedi ki:

إني امرؤ قد حَلَبْتُ الدهرَ أشْطُرَهُ وساقني طَبَقٌ منه إلى طَبَقِ

"Ben zamanın iyi kötü her türlü halini denemiş bir kimseyim.
Onun bir hali beni bir başkasına sürüklemiştir."

Bu durum alemin, hadis (sonradan yaratılmış) olduğuna ve yaratıcının varlığının isbatına dair en açık bir delildir. Hükema şöyle demiştir: Bugün bir halde, yarın bir başka halde olan bir varlığın tedbiri (işlerinin çekilip çevrilmesi)nin başkasına ait olduğu, bilinmelidir.

Ebu Bekr el-Verrak'a şöyle soruldu: Bu alemin bir yaratıcısının olduğunun delili nedir? O: Hallerin birinden diğerine geçirilmesidir. Kuvvetin azlığı, bünyenin zayıflığı, niyetin gerçekleştirilememesi, kararlılığın ortadan kaldırılmasıdır, diye cevap verdi.

"(أتانا طَبَقٌ من الناس وطبق من الجراد): Bize insanlardan bir topluluk ve çekirgelerden bir topluluk geldi" denilir. el-Abbas'ın, Peygamber (sav)'ı överken söylediği:

تَنَقَّلُ مِن صالبٍ إلى رَحِمٍ إذا مضى عالَمٌ بدا طَبَقُ

"Sen sulbden rahime intikal edersin
Bir alem geçip gitti mi bir tabak (topluluk) ortaya çıkar."

Beyitinde insanlardan bir nesli kastetmektedir.

Buna göre yeryüzünün "tıbâk"ı onun dolu olması demek olur. "Tabak" aynı zamanda iki omuru birbirinden ayıran ince bir kemiktir. "(مضى طبق من الليل، وطَبَق من النهار): Gecenin büyük bir bölümü ve gündüzün büyük bir bölümü geçti" denilir. "Tabak" lafzı "atbak"ın çoğuludur. O halde bu lafız müşterektir.

"Mutlaka sizler... geçeceksiniz" anlamındaki lafız, nefse hitab olmak üzere, "be" harfi kesreli olarak: "(لتركبِن): (Ey nefs) mutlaka sen... geçecek-

sin" diye okunduğu gibi, (لَيَرْكَبُنَّ): diye "ye" harfi ile de okunmuştur. "Mutlaka insan... geçecektir" demek olur.

"(عن طبقٍ): **Bir halden"** lafzı; "(طبقاً): **Bir hale"** lafzının sıfatı olarak, nasb mahallindedir. Bu da: "(طبقاً مجاوزاً لطبق): Bir hali aşıp, bir diğer hale (geçeceksiniz) demektir. Yahutta: "(لتركبن): Mutlaka sizler... geçeceksiniz" lafzındaki zamirinden hal (olarak nasbedilmiştir.) Yani onlar bir hali aşarak, bir diğer hale geçeceklerdir. Ya da insan yahut nefis -kıraatlere göre- bir hali geçip, bir diğer hale geçecektir, demek olur.

"O halde onlara ne oluyor, neden iman etmezler." Belgeler onlar için tam anlamıyla açıklık kazanmışken, deliller ortaya konulmuşken, onları iman etmekten alıkoyan şey nedir?

Bu, inkârî bir istifhamdır, taaccub ifade ettiği de söylenmiştir. Yani bunca âyet ve belgelere rağmen imanı terketmeleri dolayısıyla onların bu hali ne hayret ediniz.

"Onlara karşı Kur'ân okunduğunda secde etmezler?" Namaz kılmazlar, demektir. Sahih-i Müslim'de şöyle buyurulmaktadır: Ebu Hureyre: **"Gök yarılıp çatladığı zaman"** (sûresin)i okudu ve onda secde yaptı. Bitirdikten sonra onlara Rasûlullah (sav)'ın burada secde ettiğini onlara bildirdi.(1)

Malik dedi ki: Bu mutlaka gerekli secdelerden değildir. Çünkü buyruk; onlar amellerini gereği gibi yerine getirmeye kulak asmazlar ve itaat etmezler, demektir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Sahih olan ise, bunun yapılması gerekli secdelerden olduğudur. Medineli Maliki alimlerin İmam Malik'ten yaptığı rivayet de bu şekildedir. Dolayısıyla Kur'ân ve sünnet bu hususta birbirini desteklemektedir. İbnu'l-Arabî dedi ki: Ben insanlara imamlık yapmaya başlayınca onu okumayı terkettim. Çünkü secde yapacak olursam buna tepki gösterirlerdi, secde etmeyecek olursam bu da benim kusurlu bir davranışım olurdu. Bundan dolayı yalnız başıma namaz kıldığım vakitler müstesnâ (namazda) onu okumaktan uzak durdum. O doğru sözlünün dediği gibi "marufun münker, münkerin maruf görüleceği bir zaman..." şeklindeki sözünün tahakkukudur bu. Çünkü Peygamber (sav), Aişe (r.anha)'ya şöyle demişti: "Eğer senin kavminin küfrü bırakması üzerinden az bir zaman geçmemiş olsaydı, beyti yıkar ve onu İbrahim'in temelleri üzerine yeniden bina ederdim."(2)

(1) *Müslim,* I, 406; *Darimi,* I, 408; *Nesai,* II, 161; *Muvatta,* I, 205; *Müsned,* II, 434, 456, 466, 487; Tayalisi, *Müsned,* I, 307.

(2) *Buhari,* II, 574; *Müslim,* II, 969, *Nesai,* V, 216; *Müsned,* VI, 239.

(İbnu'l-Arabi devamla dedi ki:) Hocamız Ebu Bekr el-Fihri, rükûa giderken ve rükûdan kalkarken ellerini kaldırırdı. Malik'in ve Şafii'nin görüşü bu olduğu gibi, şia da böyle yapar. Bir gün ders verdiğim yer olan Suğur'deki İbn eş-Şevva karargahında öğle namazında yanıma geldi. Adı anılan karargahtan mescide girdi. Saffın ön taraflarına geçti, ben ise arka taraflarda denize bakan pencerelerde oturuyordum, aşırı sıcaktan dolayı esen rüzgarı teneffüs etmeye çalışıyordum. Benimle birlikte aynı safta bahriye kumandanı Ebu Simne arkadaşlarından bir grub ile birlikte oturmuş namaz vaktini bekliyorlardı. Limanda gidip gelen gemilere bakıyordu. Hocamız rukûa giderken ve rukûdan başını kaldırırken ellerini kaldırınca Ebu Simne ve arkadaşları: Şu meşrıkli kimseyi görmüyor musunuz? Bakın mescide nasıl girmiş? Haydi kalkın onu öldürün ve denize atın, kimse sizi görmüyor. Aklım başımdan gitti ve: Subhanallah! Bu zamanın fakihi et-Turtuşi'dir dedim. Bana: Peki niye ellerini kaldırıyor, diye sordular. Ben: Peygamber (sav) da böyle yapıyordu. Medinelilerin ondan yaptığı rivayete göre Malik'in görüşü de budur dedim. Onları teskin etmeye ve susturmaya koyuldum. Nihayet namazını bitirdi. Karargahtan onunla birlikte kalkıp, eve gittim. Benim yüzümün değiştiğini görünce tepki gösterdi ve sebebini sordu. Ben de ona durumu bildirdim. Gülerek: Ben nerede, bir sünneti uyguladığım için öldürülmek nerede? dedi. Ben ona: Fakat böyle bir iş yapmak senin için helal değildir. Çünkü sen öyle bir topluluk arasında bulunuyorsun ki, böyle bir sünneti yerine getirecek olursan, senin başına üşüşürler ve belki de kanın boşu boşuna dökülür gider, dedim. Bana: Sen bu sözleri bırak da başka bir konuya geç, dedi.

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكَذِّبُونَ ﴿٢٢﴾ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ ﴿٢٣﴾ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ
أَلِيمٍ ﴿٢٤﴾ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٢٥﴾

22. Aksine o inkâr edenler yalanlarlar.
23. Halbuki Allah, içlerinde neyi gizlemekte olduklarını en iyi bilendir.
24. Artık sen, onlara çok acıklı bir azabı müjdele!
25. Ancak iman edip, salih ameller işleyenler müstesnâdır. Onlar için eksilmez ve kesilmez bir mükâfat vardır.

"Aksine o inkâr edenler" Muhammed (sav)'ı ve onun getirdiklerini **"yalanlarlar."**

Mukatil dedi ki: Ayet Amr b. Umeyroğulları hakkında inmiştir. Bunlar dört kişi idi. Onların ikisi müslüman oldu.

Bütün kâfirler hakkında olduğu da söylenmiştir.

"Halbuki Allah, içlerinde neyi gizlemekte olduklarını en iyi bilendir." İçlerinde gizledikleri yalanlamayı en iyi bilendir. ed-Dahhak da İbn Abbas'tan böylece rivayet etmiştir.

Mücahid dedi ki: Gizledikleri davranışlarını (en iyi bilendir). İbn Zeyd: Hem salih, hem de kötü amelleri bir arada işlediklerini (en iyi bilendir).

(Buradaki **"gizlemekte oldukları"** anlamı verilen fiil) içinde bir şeylerin toplandığı kab demek olan; (الوِعاء)'den alınmıştır. Azığı ve eşyayı bir kaba koyduğumuz zaman: (أوعيت الزاد والمتاع) deriz. Şair de şöyle demiştir:

الخير أبقى وإن طال الزمانُ بِهِ والشرُّ أخبث ما أوعيت مِن زادِ

"Aradan uzun zaman geçse dahi, hayır daha bir kalıcıdır
Kötülük ise senin kaba doldurdugun .n kötü azıktır."

"(وعاه): Onu belledi" demektir. "(وَعَيْتُ الحديث أعِيهِ وَعياً): Sözü belledim, bellerim" denilir. "(أذُنٌ واعِية): İyice belleyen, kulak" demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Hakka, 69/12. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Artık sen onlara" yalanlamalarına karşılık cehennemde **"çok acıklı"** can yakıcı, acıtıcı **"bir azabı müjdele!"** Yani bunu onlara müjde yerine bildir.

"Ancak iman edip, salih ameller işleyenler müstesnâdır." Bu istisnâ munkatı' bir istisnâdır. Şöyle buyurmuş gibidir: Ama Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna dair şehadeti doğru kabul edip, tasdik edenler ve salih amel işleyenler, yani onlara farz olan èmirleri eksiksiz yerine getirenler, **"onlar için eksilmez ve kesilmez bir mükâfat,"** bir sevab **"vardır."**

"(مَنَنْتُ الحبل): Halatı kestim" denilir. Daha önceden (Fussilet, 41/8. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Nâfi' b. el-Ezrak, İbn Abbas'a yüce Allah'ın: **"Onlar için eksilmez ve kesilmez bir mükâfat vardır"** buyruğu hakkında sormuş, o da: Kesintisiz demektir, diye açıklamıştır. Peki Araplar bu anlamı biliyorlar mı, diye sormuş,

İbn Abbas, şöyle demiş: Evet, Yeşkurlulardan olan şair şu beyiti ile bu anlamda olduğunu bilmiş ve zikretmiş bulunmaktadır:

فترى خَلْفَهُنَّ مِن سُرْعةِ الرجْـ ـعِ مَنِيناً كأنَّهُ أهبـاءُ

"Sen arkalarında süratle yürüyüşünden ötürü
Adeta etrafa yayılmış ince bir toz gibi görürsün."

el-Müberred dedi ki: "(المنين): Toz" demektir. Çünkü (atlar) o tozu arkalarından kesmektedir (arkalarında bırakmaktadır). Zayıf olan herbir şeye de: (منين) ile (ممنون) denilir.

"(غير ممنونٍ): **Kesilmez ve eksilmez**"in, kendisi sebebiyle onlara minnet olunmaz, anlamına geldiği de söylenmiştir.

İlim ehlinden birtakım kimselerin zikrettiklerine göre, yüce Allah'ın: **"Ancak iman edip, salih ameller işleyenler müstesnadır"** buyruğu bir istisnâ değildir. Burada (istisnâ) "vav: ve" anlamındadır. Sanki; "(والذين آمنوا): İman edip ... gelince" diye buyurmuş gibidir. el-Bakara Sûresi'nde (2/150. âyetin tefsirinde) bu hususta açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

el-İnşikak Sûresi'nin tefsiri burada sona ermektedir. Allah'a hamdolsun.

Burûc Sûresi

1-22. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de indiği ittifakla kabul edilmiştir. Yirmi iki âyet-i kerimedir.

وَالسَّمَآءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ ﴿١﴾

1. Andolsun burçlara sahib göğe;

Bu, Allah'ın ettiği bir yemindir.

"Burçlar"ın mahiyeti hakkında dört görüş vardır:

1- Yıldızlar sahibi demektir. Bu açıklamayı el-Hasen, Katade, Mücahid ve ed-Dahhak yapmıştır.

2- Yüksek köşkler demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas, İkrime ve yine Mücahid yapmıştır. İkrime dedi ki: Burçlar, semadaki yüksek köşklerdir. Mücahid dedi ki: Burçlarda bekçiler, koruyucular bulunur.

3- Güzel yaratılış sahibi demektir. Bu açıklamayı el-Minhâl b. Amr yapmıştır.

4- Konaklar sahibi demektir. Bu açıklamayı Ebu Ubeyde ve Yahya b. Sellâm yapmıştır.

Burçlar oniki tane olup gezegenlerin, güneş ve ayın konaklarıdır. Ay bunların herbirisinde iki tam gün ve üçte bir günlük bir süre ile yol alır. Böylece toplam yirmi sekiz gün eder. Daha sonra da iki gece görünmez. Güneş ise burçların herbirinde bir ay süre ile yol alır.

Bu burçlar koç, öküz, ikizler, yengeç, arslan, başak, terazi, akreb, yay, oğlak, kova ve balık adını alırlar.

Arapçada "burûc; burçlar" yüksek köşkler demektir. Yüce Allah: *"...yüksek burçlar* (kaleler) *içinde olsanız bile"* (en-Nisâ, 4/78) diye buyurmaktadır. Daha önceden (4/78. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ ﴿٢﴾ وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ ﴿٣﴾

2. Vaad olunmuş o güne;
3. Şahidlik edene ve edilene.

"Vaad olunmuş o güne" kendisi ile tehditte bulunulmuş o güne, demektir. Bu da bir başka yemindir. Bugünün kıyamet günü olduğu hususunda, tevil bilginleri arasında görüş ayrılığı yoktur.

İbn Abbas dedi ki: Semadakilerle yerdekilerin bugünde toplanıp, bir araya getirileceği vaad olunmuştur.

"Şahidlik edene ve edilene" hakkında farklı görüşler vardır. Ali, İbn Abbas, İbn Ömer ve Ebu Hureyre (r.anhum) şöyle demişlerdir: Şahitlik eden cuma günü, şahit olunan Arafe günüdür. el-Hasen'in görüşü de budur. Ayrıca bunu Ebu Hureyre (Peygambere) merfû' bir hadis olarak rivayet etmiş olup, şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Vaadolunan gün kıyamet günüdür, şahid olunan gün de Arafe günüdür. Şahidlik eden de cuma günüdür..." Bu hadisi Ebu İsa et-Tirmizi *Cami*'inde (*Sünen*'inde) rivayet etmiş olup şöyle demiştir: Bu hasen, garib bir hadistir. Biz bunu ancak Musa b. Ubeyde yoluyla gelen bir hadis olarak biliyoruz. Musa b. Ubeyde ise hadiste zayıf kabul edilir. Yahya b. Said ve başkaları onu zayıf kabul etmişlerdir. Bununla birlikte Şu'be, Süfyan es-Sevri ve imamlardan birden çok kimse ondan hadis rivayet etmiştir.[1]

(1) *Tirmizi*, V, 436.

el-Kuşeyri dedi ki: Cuma günü amelde bulunan herkese, kendisinde ne ameller işlediğine dair şahitlik eder.

Derim ki: Diğer günler ve geceler de böyledir. O halde her gün bir şahittir, her gece de böyledir. Bunun delili, Hafız Ebu Nuaym'ın, Muaviye b. Kurre'den, onun Ma'kil b. Yesar'dan, onun Peygamber (sav)'dan, diye rivayet ettiği şu hadis-i şeriftir: "Kulun üzerinden geçip de kendisinde: Ey Adem oğlu, ben yeni bir yaratıkım ve ben yapacağın ameller hususunda sana tanıklık edeceğim. O bakımdan bende hayırlı ameller işle ki, yarın bu hususta senin lehine şahitlik edeyim. Çünkü ben geçip gidecek olursam ebediyyen beni göremeyeceksin, diye seslenilmeyen bir gün yoktur. Gece de bunun benzerini söyler."(1) Bu, Muaviye yoluyla gelen garib bir hadistir. Zeyd el-Ammî bu hadisi ondan münferid olarak rivayet etmiştir. Bu hadisin bu isnad dışında Peygamber (sav)'a kadar merfu olarak ulaştığı bir başka senedini bilmiyorum.

el-Kuşeyrî'nin, İbn Ömer ve İbn ez-Zübeyr'den naklettiğine göre, şahitlik eden, kurban bayramının birinci günüdür. Said b. el-Müseyyeb dedi ki: Şahitlik eden terviye (zülhiccenin sekizinci günü, Arafeden bir önceki gün)dür. Şahit olunan ise Arafe günüdür.

İsrail, Ebu İshak'dan o el-Haris'den, o Ali (r.a)'dan şöyle dediğini rivayet eder: Şahitlik eden, Arafe günü, şahit olunan, kurban bayramı birinci günüdür. en-Nehai de böyle demiştir.

Yine Ali (r.a)'dan, şahit olunan Arafe günüdür, dediği nakledilmiştir. İbn Abbas ve el-Hüseyn b. Ali (r.anhuma) dedi ki: Şahit olunan kıyamet günüdür. Çünkü yüce Allah: *"O kendisinde bütün insanların toplanacakları bir gündür. O şahit olunacak bir gündür."* (Hûd, 11/103) diye buyurmaktadır.

Derim ki: İşte buna binaen ilim adamlarının **"şahitlik eden"** hakkındaki görüşleri farklı farklıdır.

Şahitlik edenin yüce Allah, olduğu söylenmiştir. Bu görüş İbn Abbas, el-Hasen ve Said b. Cübeyr'den nakledilmiştir. Bunun delili: *"Şahit olarak Allah yeter."* (en-Nisa, 4/79) buyruğu ile; *"De ki: Kimin şahitliği en büyüktür? Deki: Benim ve sizin aranızda Allah şahittir."* (el-En'am, 6/19) buyruklarıdır.

Muhammed (sav) olduğu da söylenmiştir. Bu görüş, yine İbn Abbas'tan ve el-Hüseyn b. Ali'den rivayet edilmiştir. İbn Abbas yüce Allah'ın: *"Her üm-*

(1) Ebu Nuaym, *Hilye*, II, 203-204.

metten birer şahit getirip, bunlara karşı da seni şahit getireceğimiz zaman halleri nice olur?" (en-Nisa, 4/41) buyruğunu, el-Hüseyn de: *"Ey Peygamber, şüphe yok ki, Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı olarak gönderdik."* (el-Ahzab, 33/45) buyruğunu okumuştur.

Derim ki: Ben de yüce Allah'ın: *"Bu peygamber de size karşı şahit olsun diye."* (el-Bakara, 2/143) buyruğunu okuyorum.

Peygamberlerin ümmetlerine karşı şahitlik edecekleri de söylenmiştir. Çünkü yüce Allah: *"Her ümmetten birer şahit getirip... zaman halleri nice olur?"* (en-Nisâ, 4/41) diye buyurmaktadır.

Şahidin Adem olduğu söylendiği gibi, Meryem oğlu İsa olduğu da söylenmiştir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ben, aralarında bulunduğum müddetçe üzerlerinde bir şahit idim."* (el-Maide, 5/117) Hakkında şahit olunan ise onun ümmeti olacaktır.

Yine İbn Abbas ve Muhammed b. Ka'b'dan rivayet edildiğine göre şahit; insandır. Delili de yüce Allah'ın: *"Bugün kendine karşı iyi hesablayıcı olarak kendin yetersin"* (el-İsra, 17/14) buyruğudur.

Mukatil, (şahit) insanın azalarıdır, demiştir. Bunu açıklayan buyruk da: *"O gün onların dilleri, elleri ve ayakları yaptıkları her şeyi söyleyerek aleyhlerine şehadet edeceklerdir"* (en-Nur, 24/24) buyruğudur.

el-Hüseyn b. el-Fadl dedi ki: Şahitlik eden bu ümmettir. Şahit olunan diğer ümmetlerdir. Bunu açıklayan da: *"Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık. Bütün insanlara karşı şahitler olasınız"* (el-Bakara, 2/143) buyruğudur.

Şahitlik edenin Hafaza melekleri, hakkında şahitlik edilecek olanın Adem oğulları olduğu söylendiği gibi, geceler ve gündüzler olduğu da söylenmiştir ki, bunu da az önce açıklamış bulunuyoruz.

Derim ki: Mal da sahibinin aleyhine, yer de üzerinde işlenen amellere dair şahitlik edecektir. Müslim'in *Sahih*'inde Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: "Şüphesiz bu mal yeşil ve tatlıdır. O maldan yoksula, yetime ve yolcuya veren kimse için o (mal), müslümanın ne güzel arkadaşıdır. -Ya da Rasûlullah (sav)'ın buyurduğu gibi-. Şüphesiz ki o malı hak olmayan bir şekilde alan bir kimsenin durumu, yeyip de bir türlü doymayan bir kimsenin haline benzer. Kıyamet gününde de onun aleyhine şahit olur."(1)

Tirmizî'de Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah

(1) *Müslim*, II, 727; İbn Hibban, *Sahih*, VIII, 19, 20; *İbn Mace*, II, 1323; *Müsned*, III, 21.

(sav): ***"O gün yer bütün haberlerini anlatacaktır"*** (ez-Zilzal, 99/4) âyetini okudu ve: "Haberlerinin ne olduğunu biliyor musunuz?" diye sordu. Ashab: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir dediler. Peygamber şöyle buyurdu: "Onun haberleri, erkek ya da kadın herbir kul hakkında, üzerinde neler işlediğine dair haber vermesidir. Filan gün şunu, şunu ve şunu işledi, diyecektir. (Peygamber devamla) buyurdu ki: İşte onun haberleri budur." (Tirmizi) dedi ki: Bu hasen, garib, sahih bir hadistir.(1)

Bir diğer görüşe göre, şahit yaratıklardır. Onlar Allah'ın vahdâniyetine şahitlik etmişlerdir. Hakkında şahitlik olunan ise yüce Allah'ın tevhidi, vahdâniyetidir.

Şahit olunanın cuma günü olduğu da söylenmiştir. Nitekim Ebu'd-Derdâ yaptığı bir rivâyette Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu zikretmektedir: "Cuma gününde bana çokça salât (ve selam) getiriniz. Çünkü o gün meleklerin tanık olacağı, tanık olunan bir gündür" deyip, hadisin geri kalan bölümünü zikretmektedir. Bu hadisi İbn Mace ve başkaları rivayet etmiştir.(2)

Buna göre Arafe günü meleklerin onda şahitlik etmeleri ve bugünde rahmetle inmeleri sebebiyle tanık olunan bir gündür. -İnşaallah- Kurban bayramının birinci günü de böyledir.

Ebu Bekr el-Attar dedi ki: Şahitlik eden, Hacer-i Esved'dir. O samimiyet, ihlas ve yakîn ile kendisine elini değdirenin lehine şahitlik edecektir. Şahit olunanlar ise hacılardır.

Şahitlik edenin peygamberler, hakkında şahitlik edilenin Muhammed (sav) olduğu da söylenmiştir. Buna yüce Allah'ın: ***"Hani Allah, peygamberlerden; size verdiğim kitab ve hikmetten sonra size beraberinizdekini doğrulayıcı bir peygamber gelince ... öyleyse şahit olun ben de sizinle beraber şahitlik edenlerdenim, diye buyurmuştur"*** (Al-i İmran, 3/81) buyruğu açıklık getirmektedir.

قُتِلَ اَصْحَابُ الْاُخْدُودِ ﴿٤﴾ اَلنَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ ﴿٥﴾ اِذْ هُمْ عَلَيْهَا
قُعُودٌ ﴿٦﴾ وَهُمْ عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ ﴿٧﴾

(1) *Tirmizi*, IV, 619, V, 446; Hakim, *Müstedrek*, II, 281; Nesai, *es-Sunenu'l-Kübra*, VI, 520.

(2) *İbn Mace*, I, 524; Münziri, *Terğib*, II, 328 -senedinin ceyyid (sahiha yakın) olduğu kaydıyla-.

4, 5. Lanet olsun tutuşturulmuş ateş hendeklerinin sahiplerine!
6. O zaman onlar, o ateşin etrafında oturuyorlar;
7. Ve onlar mü'minlere yaptıkları şeyleri görüyorlardı.

"Lanet olsun... ateş hendeklerinin sahiblerine!" İbn Abbas dedi ki: Kur'ân-ı Kerim'de yer alan her: "(قُتل): Lanet olsun"; lanet edildi demektir.

el-Ferra'nın görüşüne göre bu, yeminin cevabıdır. (Başına gelmesi gereken) "lam" ise mukadderdir. Yüce Allah'ın: "(والشمس وضحاها): *Andolsun güneşe ve aydınlığına"* (eş-Şems, 9/1) diye buyurduktan sonra; "(قد أفلح من زكاها): *Onu temizleyen muhakkak felah bulmuştur."* (eş-Şems, 91/9) diye buyurmasına benzer. Bu da; "(لقد أفلح): Andolsun... felah bulmuştur" demektir.

İfadede takdim ve tehir olduğu da söylenmiştir. Yani hendek sahibleri öldürüldü, burçlara sahib gök hakkı için. Bu açıklamayı Ebu Hatim es-Sicistani yapmıştır. İbnu'l-Enbari dedi ki: Bu yanlıştır. Çünkü herhangi bir kimsenin Zeyd kalktı Allah hakkı için, anlamında; "Allah'a yemin ederim ki Zeyd kalktı" demesi doğru değildir.

Bazıları yeminin cevabının: *"Şüphe yok ki Rabbinin azabla yakalayıverişi pek çetindir"* (12. âyet) olduğunu söylemişlerse de, bu güzel bir açıklama değildir. Çünkü her ikisi arasında ifadeler alabildiğine uzayıp gitmiş olmaktadır.

Cevabın: *"Şüphe yok ki mü'min erkeklerle, mü'min kadınlara işkence edip..."* (10. âyet) buyruğu olduğu da söylenmiştir.

Yeminin cevabı hazfedilmiştir. Yani andolsun burçlara sahib göğe. Elbette sizler ölümden sonra diriltileceksiniz, anlamındadır, diye de açıklanmıştır. İbnu'l-Enbari'nin tercih ettiği de budur.

"(الأخدود): **Hendekler";** Yerde uzunlamasına açılmış büyük yarık demektir. Çoğulu: (أخاديد) diye gelir. Gözyaşlarının aktığı yer için kullanılan: "(الخدّ): Yanak" da buradan gelmektedir. "(المخدّة): Yastık" da bu köktendir. Çünkü yanak, (aynı kökten gelen) onun üzerine konulur. Birtakım yaralardan dolayı kişinin yüzünde eğer uzunlamasına izler oluşursa: "(تخدّد وجه الرجل): Adamın yüzünde (uzunlamasına) derin izler oluştu" denilir. Şair Tarafe şöyle demiştir:

ووجهٌ كأنّ الشمسَ حلّتْ رداءها عليه نَقيُّ اللونِ لم يَتخدّدِ

"Ve bir yüz ki; sanki güneş onun üzerine örtüsünü açmıştır
Rengi parlaktır, onda (parlaklığı veren) çizgileri yoktur."

"Tutuşturulmuş ateş" buyruğundaki "ateş" lafzı, "hendekler"den bedel-i iştimaldır.

"(الوقود): **Tutuşturulmuş"** lafzı genel olarak "vav" harfi üstün olarak okunmuştur. Bu da odun demektir.

Katade, Ebû Recâ ve Nasr b. Asım ise mastar olarak "vav"ı ötreli okumuşlardır. Alevli ve alev alarak yanan ateş demek olur. İnsanların bedenlerinde yanan, diye de açıklanmıştır.

Eşheb el-Ukaylî, Ebu's-Semmâl el-Adevî ve İbn es-Semeyka; (النار ذات) diye her iki kelimeyi de ötreli okumuşlardır ki; alevi bulunan o ateş, onları yaktı, demek olur.

"O zaman onlar, o ateşin etrafında oturuyorlar(dı)." Yani o hendekleri açıp ateşin üzerinde oturanlar, mü'minleri o ateşe atıyorlardı. Bunlar İsa ile Muhammed (ikisine de selam olsun) arasındaki fetret döneminde Necran denilen yerde idiler. Onlara dair hadisi rivayet edenler, bazı farklılıklarla birlikte rivayetlerinin anlamı birbirine yakındır.

Müslim'in *Sahih*'inde Suhayb'dan rivayete göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizden öncekiler arasında bir kral vardı. Onun bir de sihirbazı vardı. Bu sihirbaz yaşlanınca krala dedi ki: Ben artık yaşlandım. Sen bana genç birisini gönder de ona büyüyü öğreteyim. Kral ona büyüyü öğretmek üzere bir genci gönderdi. Bu gencin gidip geldiği yolda bir rahib vardı. Onun yanına oturup sözlerini dinledi, hoşuna gitti. Bundan dolayı, büyücüye gidip geldiğinde rahibe de uğrar, onun yanında otururdu. Büyücüye varınca, büyücü onu döverdi. Bu halini rahibe anlatıp şikâyette bulundu. Rahib ona: Büyücüden korkacak olursan ailem beni geç gönderdi, dersin. Ailenden korkacak olursan, büyücü beni alıkoydu, dersin. O bu halde iken, insanları bir yerde alıkoymuş pek büyük bir hayvan ile karşılaştı. Bugün büyücünün mü üstün, rahibin mi üstün olduğunu öğreneceğim gündür, dedi. Bir taş aldı ve: Allah'ım, eğer rahibin durumu Senin tarafından büyücünün durumundan daha çok sevilen bir hal ise, bunu hayvanı öldür ki, insanlar yollarına devam edebilsinler dedi ve taşı attı. O hayvanı öldürdü. İnsanlar da yollarına devam ettiler.

Rahibe giderek durumu bildirdi. Rahib ona: Evladım dedi. Bugün sen benden daha üstünsün. Sen gördüğüm şu hale ulaşmış bulunuyorsun. Şüphesiz

pek yakında sen birtakım belalarla sınanacaksın. Eğer sınanacak olursan, sakın beni kimseye söyleme.

Delikanlı anadan doğma körü, abraşı iyileştiriyor, insanların diğer hastalıklarını tedavi ediyordu. Kral ile birlikte oturup kalkan kör birisi bu durumu işitti. Ona pek çok hediyeler götürerek dedi ki: Eğer bana şifa verecek olursan, buradakilerin hepsi senin olacaktır. Delikanlı: Ben kimseye şifa veremem dedi. Şifayı ancak Allah verir. Eğer sen Allah'a iman edecek olursan, ben de Allah'a dua eder, sana şifa verir. Bu şahıs Allah'a iman etti, Allah da ona şifa verdi.

Krala giderek önceden yanında oturduğu gibi oturdu. Kral ona: Senin yeniden görmeni sağlayan kimdir? diye sordu. O: Rabbimdir, dedi. Kral: Senin benden başka bir rabbinde mi varmış? deyince, arkadaşı: Benim de Rabbim, senin de Rabbin Allah'tır, dedi. Kral onu yakalattı ve delikanlıyı gösterinceye kadar ona işkence edip durdu. Delikanlı getirilince kral ona: Evladım dedi senin büyücülüğün anadan doğma körü ve abraşı iyileştirecek noktaya, şunu şunu yapacak hale kadarda mı ulaştı? dedi. Delikanlı: Ben hiç kimseye şifa veremem, şifayı ancak Allah verir, dedi.

Kral onu alıp yakalattı ve rahibin yerini gösterinceye kadar ona işkence edip durdu. Rahib getirildi, ona: Dininden dön denildi. Ancak rahib bunu kabul etmedi. Kral testerenin getirilmesini istedi. Testere başının tepesine, saçlarını ayırdığı yere yerleştirildi ve iki parçası yere düşünceye kadar başını ortadan biçti.

Daha sonra kralın sohbet arkadaşı getirildi ona: Dininden dön, denildi. O da kabul etmeyince testere başının ortasına, saçlarını ayırdığı yere yerleştirildi ve iki tarafı da düşünceye kadar testere ile başını biçti. Daha sonra genç delikanlı getirildi, ona da: Dininden dön, denildi. Genç de bu teklifi kabul etmeyince kral onu arkadaşlarından birkaç kişiye teslim etti ve: Bunu alın, filan filan dağa götürün. Onu dağın tepesine çıkartın, zirvesine ulaştığınız vakit dininden dönerse mesele yok, aksi takdirde onu aşağıya atın, dedi. Delikanlıyı alıp gittiler ve onunla birlikte dağın tepesine çıktılar. Delikanlı: Allah'ım, ne ile dilersen onların kötülüklerine karşı beni koru! dedi. Dağın üzerinde iken dağ sarsılmaya başladı, aşağı düştüler. Delikanlı kralın yanına yürüyerek geldi, kral ona: Seninle beraber gönderdiklerim ne yaptı? diye sordu. Delikanlı: Allah, onlara karşı beni korudu, dedi.

Kral delikanlıyı arkadaşlarından bir diğer gruba teslim etti ve: Bunu alıp götürün, büyükçe bir gemiye bindirin. Denizin ortasına ulaştırın. Eğer dininden dönerse (mesele yok) aksi takdirde onu denize atın, dedi.

Delikanlıyı alıp gittiler. O da: Allah'ım, dilediğin şekilde onlara karşı beni koru! diye dua etti. Onlar içinde oldukları halde gemi ters dönüp battı ve suda boğuldular. Delikanlı ise krala yürüyerek geri geldi. Kral ona: Beraberindekiler ne yaptı? diye sordu. O da: Onlara karşı, Allah beni korudu, dedi. Delikanlı krala dedi ki: Benim söyleyeceklerimi yapmadığın sürece beni öldüremeyeceksin. Kral: Peki o nedir? diye sordu. Delikanlı dedi ki: Herkesi bir yerde toplayacaksın. Beni de bir ağacın üzerinde asacaksın. Sonra benim ok torbamdan bir ok al. Bu oku yaya yerleştir, sonra da: Bu delikanlının Rabbi olan Allah adına, de ve bana oku at. Eğer sen böyle yapacak olursan, beni öldürebileceksin.

Kral halkı bir meydanda topladı. Delikanlıyı bir ağaca astı, sonra onun ok torbasından bir ok alıp oku yaya yerleştirdikten sonra: Bu delikanlının Rabbi Allah adına! deyip ona oku attı. Ok alnına isabet etti. Delikanlı elini okun düştüğü yerde alnına koydu ve vefat etti.

Ahali: Delikanlının Rabbine iman ettik, delikanlının Rabbine iman ettik, delikanlının Rabbine iman ettik, dedi. Bu sefer krala gidilip, ona: Şimdi korktuğun şey başına geldi mi? Allah'a yemin olsun ki korktuğun şey başına geldi. İnsanlar iman etti, denildi. Bunun üzerine yolların başlarında hendekler kazılmasını emretti. Hendekler kazıldı, ateşler yakıldı ve şu emri verdi: Kim dininden dönmeyecek olursa, o kimseyi o hendeklere atınız. Ya da ona: Haydi buraya atla, denilsin (diye rivayet edilmiştir.) Denileni yaptılar. Nihayet beraberinde bir yavrusu bulunan bir kadın geldi. Hendeğe atlamakta tereddüt etti. Yavrusu ona: "Anacığım sabret. Çünkü sen hak üzeresin, dedi."[1] Bu hadisi (Müslim'den başka) Tirmizi de bu manada rivayet etmiştir.[2]

Tirmizi'de şu ifadeler de yer almaktadır: "Delikanlının yolu üzerinde manastırında ibadet eden bir rahib vardı." Ma'mer dedi ki: Zannederim o günlerde manastırlarda bulunan kimseler müslüman idiler. Yine orada şöyle denilmektedir: İnsanları alıkoyan o hayvan bir arslan idi. Sözü edilen delikanlı defnedildi. -(Devamla) dedi ki-: "Nakledildiğine göre, Ömer b. el-Hattab döneminde kabrinden çıkarıldığında, öldürüldüğü vakit koyduğu şekliyle parmağı alnı üzerinde duruyordu." Tirmizi dedi ki: Bu hasen, garib bir hadistir.[3]

Bunu ed-Dahhak da, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Abbas dedi ki:

(1) *Müslim,* IV, 2299-2300; İbn Hibban, *Sahih,* III, 155-157; Taberani, *Kebir,* VIII, 43-44; Nesai, *es-Sünenu'l-Kübra,* VI, 510-511; *Müsned,* VI, 17.

(2) *Tirmizi,* V, 437

(3) *Tirmizi,* V, 437

Necran'da bir kral vardı. Onun ahalisi arasında kölesi bulunan bir adamı vardı. O bu kölesine büyüyü öğretmek üzere bir büyücüye gönderdi. Kölenin yolu İncil okuyan bir rahibin yanından geçiyordu. Rahibten duydukları hoşuna gidiyordu. Rahibin dinine girdi. Döndüğü bir günde çok büyük bir yılanın insanların yolunu kestiğini gördü. Bir taş alıp; "Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabbi olan Allah adına!" dedi (ve taşı attı) yılanı öldürdü... Sonra da az önce anlatılanlara yakın şeyleri zikretti... Kral ona ok atıp o köleyi öldürünce, kralın ülkesinin ahalisi: Abdullah b. Sâmir'in ilâhından başka hiçbir ilah yoktur, dediler. Abdullah b. Sâmir o kölenin adı idi. Kral bu işe çok kızdı ve emir verdi, hendekler kazıldı. Oraya odunlar toplandı, ateş yakıldı. Ülkesindeki ahaliyi ateşe sundu. Tevhidden vazgeçip dönenlere ilişmedi, dini üzerinde sebat edenleri ise ateşe attı. Süt emziren bir kadın getirildi, ona: Dininden dön, aksi takdirde seni çocuğunla birlikte (ateşe) atarız, denildi. Kadın çekindi ve içten içe dininden dönmek istedi. Süt emen bebek ona: Anacığım üzerinde bulunduğun inanç üzere sebat göster. Şüphesiz ki bu, bir göz açıp kapatacak kadar bir süredir, dedi. Kadını, çocuğu ile birlikte attılar.

Ebu Salih'in, İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre ateş, hendeklerden yukarılara çıktı. Kralın ve arkadaşlarının üzerinden kırk zira kadar yükseldi ve onları yaktı.

ed-Dahhâk dedi ki: Bunlar bir hristiyan topluluğu idiler. Yemen'de Rasûlullah (sav)'ın peygamber olarak gönderilmesinden kırk yıl önce yaşamışlardı. Onları yakalayan Yusuf b. Şerâhil b. Tubba el-Himyerî idi. Bunlar otuz küsur adam idiler. Onlara hendek kazmış ve onları bu hendekte yakmıştı. Bunu el-Mâverdî nakletmiştir.

es-Sa'lebî'nin ondan (ed-Dahhak'tan) naklettiğine göre Ashab-ı Uhdud İsrailoğullarından idiler. Bunlar pek çok erkek ve kadın yakalamışlar ve onlara hendekler kazmışlardı. Sonra bu hendeklerde ateşler yaktılar, arkasından mü'minler bu hendeklerin başına getirildiler. Onlara: Ya küfre döneceksiniz yahut ateşe atılacaksınız, dediler. İddia ettiklerine göre bu kimse Danyal ve arkadaşları idi. Bu açıklamayı Atiyye el-Avfi yapmıştır. Buna yakın bir rivayet İbn Abbas'tan da nakledilmiştir.

Ali (r.a) dedi ki: Bir kral sarhoş olup, kızkardeşi ile birlikte oldu. Bunu yönetimi altındakiler için bir kanun haline getirmek istedi. Fakat bunu kabul etmediler. Bu kadın ona; yüce Allah, kızkardeşleri nikahlamayı helal kıldı, diye bir hutbe irad ettirmesi görüşünü ona işaret etti. Fakat onun bu dedikleri kabul edilmedi. Bu sefer ona onlar için hendekler kazmasını ve kendi-

sine karşı gelen herkesi oraya atmasını telkin etti, o da bunu yaptı. İşte onlardan geri kalanlar kızkardeşleriyle evlenirler. Bunlar da mecusilerdir. Bunlar önceleri kitab ehli idiler.

Yine Ali (r.a)'dan rivayet edildiğine göre Uhdud sahiblerinin (başına gelen olayların) sebebi şu idi. Yüce Allah, bir peygamberi Habeşlilere göndermişti. Ona birtakım insanlar tabi oldu. Ancak kavimleri bu iman edenlere hendekler kazdı. Peygambere uyan kimse bu hendeklere atılırdı. Süt emen bir bebeği bulunan bir kadın getirildi. Kadın bu işten korktu. Bebeği ona: Ana cığım devam et ve korkma, dedi.

Eyyûb'un rivayetine göre İkrime dedi ki: **"Lanet olsun hendeklerin sahiblerine"** buyruğu hakkında dedi ki: Bunlar senin kavminden Sicistan'dan idiler.

el-Kelbî dedi ki: Bunlar Necran hristiyanları idi. Bu hendeklerin başına iman etmiş kimseleri yakalayıp getirdiler. Onlara yedi hendek kazdılar. Herbir hendeğin uzunluğu kırk zira, eni ise oniki zira idi. Daha sonra bu hendeğe naft (petrol) ve odun atıldı. Onlar da bu ateşe sunuldular. (Tekliflerini) kabul etmeyen kimseyi bu ateşe attılar.

Bu kimselerin Kostantin zamanında Konstantiniye'de bulunan hristiyan bir topluluk olduğu da söylenmiştir.

Mukatil dedi ki: Uhdud sahibleri üç grubtur. Birisi Necran'da, diğeri Şam'da, diğeri ise Fars topraklarındadır. Şam'dakinin adı Romalı Antiniyanus'dur. Fars diyarındakinin adı Buht Nassar'dır. Arab topraklarındakinin adı Yusuf b. Zû Nuvâs'dır. Allah Fars diyarı ile Şam diyarındaki hakkında Kur'ân'dan herhangi bir buyruk indirmedi, fakat Necran'da bulunan kimse hakkında Kur'ân'dan buyruklar indirdi. Şöyle ki; müslüman iki kişi vardı. Bunlardan birisi Tihame'de, diğeri Necran'da idi. Biri ücretle işçi oldu. Bir taraftan çalışıyor, diğer taraftan İncil okuyordu. Onu işçi tutanın kızı İncil'in okunuşundaki nuru gördü, babasına haber verdi, o da müslüman oldu. İsa'nın yükseltilmesinden sonra erkek, kadın seksenyedi kişiye ulaştılar. Yusuf b. Zû Nuvâs b. Tubba el-Himyeri onlar için bir hendek kazdı ve o hendekte bir ateş yaktı. Onlara küfre dönmelerini teklif etti. Küfre dönmeyi kabul etmeyenleri ateşe attı ve: İsa'nın dininden dönen kimse ateşe atılmayacak, dedi. Bir kadının beraberinde henüz konuşmaya başlamamış küçük çocuğu vardı. Dininden geri dönecek oldu. Oğlu kendisine: Anacağım dedi. Ben senin önünde asla sönmeyen bir ateş görüyorum. Her ikisi de kendilerini ateşe attı. Allah o kadını da, oğlunu da cennete koydu. Bir gün içinde o ateşe yetmişyedi kişi atıldı.

İbn İshak, Vehb b. Münebbih'den naklen dedi ki: Meryem oğlu İsa (a.s)'ın dinine mensub kimselerden geriye Kîmyûn adında bir kişi kalmıştı. Bu kişi salih, çokça ibadet eden, dünyaya karşı zahid, duası kabul olunan bir zattı. Kasabalarda, kentlerde dolaşırdı. Bir yerde tanındı mı mutlaka oradan çekip giderdi. Yapı ustası idi, çamur yapardı.

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî dedi ki: Necranlılar müşrik kimseler olup, putlara taparlardı. Necrana yakın bir kasabada büyücü bir kişi vardı. Bu da Necranlıların çocuklarına büyü öğretirdi. Kîmyûn buraya gelip yerleşince, Necran ile büyücünün bulunduğu o kasaba arasında bir çadır kurdu. Necranlılar çocuklarını o büyücüye gönderiyor, o da onlara büyü öğretiyordu. Sâmir ona Abdullah b. es-Sâmir'i gönderdi. Bu da Necranlıların çocukları ile birlikte idi. Abdullah bu çadırda duran kimsenin (Kîmyûn) yanından geçti mi onun namaz kılması ve ibadeti hoşuna giderdi. Onun yanında oturmaya ve onun sözlerini dinlemeye başladı. Nihayet İslama girdi. Allah'ı tevhid etti ve ona ibadet etti. Allah'ın ism-i a'zam'ı hakkında sormaya koyuldu. Rahib ona bildiklerini öğretiyor fakat bu ismi ondan gizleyip, kardeşimin oğlu dedi. Sen onu taşıyamazsın, onu taşıyamayıp zaafa düşeceğinden korkarım dedi. Ebû Sâmir ise oğlunun diğer çocuklar gibi büyücüye gidip geldiğini zannediyor, hatırına başka bir şey gelmiyordu. Abdullah, rahibin kendisine Allah'ın ism-i a'zamını öğretmek istemediğini görünce, ok yapımında kullanılan tahta parçalarını toplayıp, bir araya getirdi. Allah'ın bildiği ne kadar ismi varsa onu bir parça üzerine yazıyordu. Herbir isme bir ok ayırmış oldu. Nihayet bütün isimleri yazınca bir ateş yaktı. Okları tek tek bu ateşe atmaya koyuldu. Nihayet ism-i azama gelince, onu da ateşe attı. Bu ok harekete gelip, ateşten çıktı ve ateşin ona hiçbir zararı olmadı. Bu oku alıp adamının yanına gitti ve kendisine öğretmeyip, gizlediği Allah'ın ism-i a'zamını öğrenmiş olduğunu ona haber verdi. Abid ona: O nedir? diye sorunca, genç şu ve şudur dedi. Abid: Peki nasıl öğrendin? diye sorunca, ona yaptıklarını bildirdi. Abid ona: Kardeşimin oğlu onu isabet ettirdin, fakat kendini iyi kolla! Ancak kendini koruyacağını da zannetmiyorum. Abdullah b. Sâmir Necran'a girdi mi artık her kimde bir rahatsızlık görüyor ise mutlaka: Ey Allah'ın kulu sen Allah'ı tevhid et, dinime gir, ben de senin için Allah'a dua edeyim, O da senin başına gelen bu beladan seni esenliğe kavuşturup afiyet verecek diye teklif ediyor, o şahıs da: Olur deyip, Allah'ı tevhid edip müslüman oluyordu. Genç de onun için Allah'a dua ediyor, şifa buluyordu. Öyle ki Necran'da bir musibeti bulunan herkes onun yanına geldi ve onun dinine uydu, o da o kimseye dua etti ve iyileşti.

Nihayet onun bu durumu krallarına bildirildi. Kral onu çağırarak şöyle de-

di: Sen benim ülke ahalimi, benim aleyhime ifsad etmiş oldun. Benim ve atalarımın dinine muhalefet ettin. Andolsun seni ibretli bir şekilde cezalandıracağım, dedi. Genç: Buna gücün yetmez, dedi. Kral onu birileriyle yüksekçe dağa gönderiyor, tepesi üzerine atılıyor, fakat hiçbir şey olmaksızın ayağa kalkıyordu. Onu Necran sularına atılmak üzere gönderiyordu. Bu sulara düşen herşey mutlaka yok olur, giderdi. Bu sulara atılıyor, fakat ona hiçbir şey olmaksızın dışarı çıkıyordu. Nihayet onu aciz bırakınca Abdullah b. Sâmir ona dedi ki: Allah'ı tevhid etmedikçe benim iman ettiğime sen de inanmadıkça beni öldüremeyeceksin. Eğer sen bunu yaparsan o vakit bana musallat kılınır ve beni öldürebilirsin.

Bu kral Allah'ı tevhid etti ve onun getirdiği şekilde şehadet getirdi. Sonra ona bir sopa ile darbe indirdi. Başında pek büyük olmayan küçük bir yara açtı ve onu öldürdü. Kral da olduğu yerde öldü.

Necranlılar Abdullah b. Sâmir'in dinini hep birlikte kabul ettiler. O da Meryem oğlu İsa'nın getirdiği İncil'e ve onun hükmüne bağlı idi. Daha sonra onların din mensuplarına isabet eden olaylar ve onların başlarına gelen musibetler, bunların da başına geldi. İşte Necran'da hristiyanlığın esası buraya dayanır.

Yahudi Zu Nuvaş, Himyer'den askerleriyle üzerlerine yürüdü. Onları yahudiliği kabul etmeye davet etti ve yahudi olmak ya da öldürülmekten birisini tercih etmelerini istedi. Onlar öldürülmeyi tercih ettiler. Onlar için hendekler açtı. Kimilerini ateşle yaktı, kimilerini kılıçla öldürdü. Kimilerinin de azalarını kesti. Nihayet onlardan yirmibin kişi öldürdü. Vehb b. Münebbih, oniki bin kişi dedi.

el-Kelbî dedi ki: Ashab-ı Uhdud yetmişbin kişi idiler.

Vehb dedi ki: Daha sonra Aryât, Yemen'i ele geçirince, Zû Nuvâs kaçarak çıkıp gitti. Atıyla denize yürüdü ve suda boğuldu.

İbn İshak dedi ki: Burada sözü edilen Zû Nuvâs'ın asıl adı Zür'a b. Tubbân Es'ad el-Himyeri'dir. Aynı şekilde ona Yusuf da deniliyor idi. Bunun sallanan saç örükleri vardı. Bundan dolayı ona Zû Nuvâs (örüklü) adı verildi. O bu işi Necranlılara yaptı, onlardan adı Devs Zû Salebân olan birisi kurtuldu. Onlardan intikam almak üzere Habeşlileri, Necranlıların üzerine gitmeye teşvik etti. Onlar da Yemen'i ele geçirdiler ve Zû Nuvâs denizde kendisini denize atarak öldü. Amr b. Madîkerib onun hakkında şunları söylemektedir:

أتُوعِدني كأنك ذو رُعَيْنٍ بانعم عيشةٍ أو ذو نُواسِ
وكائِنْ كان قبلَك من نَعِيم ومُلْكٍ ثابتٍ في النـاس راسِ
قديمٍ عهدُه من عهدِ عادٍ عظيم قاهرِ الجبروت قاسِ
أزال الدهرُ مُلْكَهم فاضحى يُنقَّل من أناس في أناس

"Sanki sen en nimetli yaşayış süren Zû Ruayn
Yahut Zû Nuvâs'mışsın gibi, beni tehdit mi ediyorsun?
Fakat senden önce nice nimet görmüş kimse vardı,
İnsanlar arasında sapasağlam ve sabit mülk sahibi,
Eski dönemden taat döneminden beri süre gelen,
Büyük kahredici zorba ve katı kimseler.
Zaman onların mülklerini ortadan kaldırdı, sonunda
Bu kimilerinden, kimilerine aktarılır oldu."

(Burada sözü geçen) Zû Ruayn, Himyer krallarından bir kraldır. Ruayn onun bir kalesi idi. Bu kişi de el-Hâris b. Amr b. Himyer b. Sebe' soyundandır.

İnanç Dolayısıyla Karşı Karşıya Kalınan Mihnetler ve Bunlara Karşı İnananların Takınmaları Gereken Tutum:

İlim adamlarımız dedi ki: Yüce Allah, bu âyet-i kerimede, bu ümmetin iman edenlerine kendilerinden önce Allah'ı tevhid edenlerin karşı karşıya kaldıkları zorlukları bildirmekte ve bu yolla onları teselli etmektedir. Peygamber (sav) da onlara karşılaştıkları işkence ve acılara, fiilen yaşadıkları meşakkatlere sabır göstersinler diye onlara bu delikanlının kıssasını anlattı ki; onlar da bu delikanlının sabır, haktaki sebat ve ona sımsıkı sarılması, davasının güçlenerek ortaya çıkması için kendisini feda etmesi, yaşının küçüklüğüne rağmen insanların dinine girmesi ve sabrının büyüklüğü hususunda, bu delikanlının gösterdiği örneklere uysunlar. Rahib de aynı şekilde sımsıkı hakka sarılarak sabretmiş ve sonunda testere ile ikiye bölünmüştür. Aynı şekilde birçok insan da yüce Allah'a iman edip, iman onların kalplerine yerleşince, kök salınca, ateşe atılmaya dahi sabrettiler ve dinlerinden geri dönmediler.

İbnu'l-Arabi dedi ki: -Daha önce en-Nahl Sûresi'nde (6/106. âyet, 2. başlık ve devamında) geçtiği üzere- bu, bize göre mensuhtur.

Derim ki: Bize göre mensuh değildir. Nefsi güçlü olan ve dininde sebat

gösteren kimseler için, bu gibi hususlar üzerinde sabretmek daha uygundur. Yüce Allah Lukman'dan haber vererek şöyle buyurmaktadır: *"Oğulcuğum namazı dosdoğru kıl, iyiliği emret, münkerden alıkoy. Sana isabet edene de sabret. Çünkü bunlar kesin olarak emredilen işlerdendir."* (Lukman, 31/17)

Ebu Said el-Hudrî'nin rivayetine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki zalim bir hükümdar huzurunda söylenecek adaletli (hak) bir söz, en büyük cihad türündendir." Bu hadisi Tirmizi rivayet etmiş olup, "hasen, garib bir hadistir" demiştir.(1)

İbn Sencer (Muhammed b. Sencer) Peygamber (sav)'ın azadlılarından Umeyme'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Peygamber (sav)'ın abdest almasına yardım ediyordum. Ona bir adam geldi ve: Bana tavsiyede bulun, dedi. Peygamber: "Parça parça edilsen yahut ateşte yakılsan dahi Allah'a hiçbir şeyi ortak koşma..." diye buyurdu.(2)

İlim adamlarımız dedi ki: Peygamber (sav)'ın ashabından pek çok kimse öldürülmek, asılmak ve ağır işkencelere tabi tutulmakla mihnete uğratıldı. Onlarsa sabrettiler ve hiç bu kabilden şeylere (ruhsatlara) iltifat etmediler. Bu hususta Âsım, Hubeyb ve arkadaşlarının kıssası ile onların karşı karşıya kaldıkları savaşlar, mihnetler, ölüm, esirlik, yakılmak ve daha benzer hususlar örnek olarak yeter. Nahl Sûresi'nde (az önce belirtilen yerde) bu hususta gücü yeten ve tahammül gösteren kimseler hakkında bu tutumun icma' ile kabul edilmiş olduğuna dair açıklama geçmiş bulunmaktadır. Bu açıklamayı oradan takib edebilirsiniz.

"Lanet olsun... hendeklerin sahiblerine." Bu, o kâfirlere yüce Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmaları için yapılan bir bedduadır.

O mü'minlerin öldürüldüğüne dair haber vermek anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani onlar ateşte yakılarak öldürüldüler, fakat sabrettiler.

Bir başka açıklamaya göre bu, sözü edilen o zalimler hakkında haber veren bir buyruktur. Çünkü rivayet edildiğine göre yüce Allah, hendeklere atılan kimselerin ruhlarını ateşe ulaşmadan önce kabzetmiştir. Hendeklerden bir ateş çıkıp, ateşin başında oturan o kimseleri yakmıştır.

Bir diğer görüşe göre; mü'minler kurtuldu ve ateş orada oturan kimseleri yaktı. Bunu en-Nehhas zikretmiştir.

(1) *Tirmizi,* IV, 471; *Ebu Davud,* IV, 124; *Nesai,* VII, 161; *İbn Mace,* II, 1329, 1330; *Müsned,* III, 19, 61, IV, 315.

(2) Hakim, *Müstedrek,* IV, 44; Ebu Bekr eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-Mesânî,* VI, 315. ayrıca bk. *İbn Mâce,* II, 1339; Taberânî, *Kebîr,* IV, 81.

"(عليها): Etrafında" lafzı; "(عندها): Yanımda" demektir. Burada: "(على): Üzerinde" lafzı; "(عند): Yanında" demektir.

"Etrafında" buyruğunun hendeklerin kıyılarında, ona yakın olan yerlerde, anlamında olduğu da söylenmiştir. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

وباتَ على النارِ النَّدَى والمحلَّقُ

"Ve bol bağışlarda, basit şeylerde ateşin üzerinde (yakınında) kaldı."

"(إذ): **O zaman"** lafzındaki âmil, (قُتِل) **"lanet olsun"** anlamındaki buyruktur ki; o vakitte onlara lanet olundu, demektir.

"Ve onlar, mü'minlere yaptıkları şeyleri görüyorlardı." Yani kâfirler, orada hazır bulunuyorlardı. Onlar mü'minlere küfrü teklif ediyorlar. Tekliflerini kabul etmeyeni ateşe atıyorlardı. Bu ifadeler onları önce katı yüreklilikle, diğer taraftan da bu hususta gayretli olmakla nitelendirilmektedirler.

"(على): ...i" burada; "(مع): Beraber" anlamındadır. Yani onlar mü'minlere yaptıklarına aynı zamanda tanık idiler.

وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ اِلَّآ اَنْ يُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ۙ ﴿٨﴾ اَلَّذِى لَهُ
مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۗ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ ۗ ﴿٩﴾

8. Onların bunlardan intikam almalarının tek sebebi, Aziz ve Hamid olan Allah'a iman etmiş olmaları idi.
9. O, göklerin ve yerin mülkü yalnız kendisinin olandır. Allah herşeyi çok iyi görür.

"Onların bunlardan intikam almalarının tek sebebi" buyruğundaki: "(نَقَموا): **İntikam almaları"** lafzını Ebu Hayve kesreli olarak; (نِقموا) diye okumuştur. Ancak fasih olan "kaf" harfinin üstün okunmasıdır. Buna dair açıklamalar daha önce et-Tevbe Sûresi'nde (9/74. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Yani o kral ve arkadaşlarının ateşte yaktıkları kimselerden intikam almalarının tek sebebi, **"Aziz"**, kendisine zarar verilemeleyen mutlak galib **"ve Hamid"**, her durumda kendisine hamdedilen **"Allah'a iman etmiş"** tasdik etmiş **"olmaları idi."**

"O, göklerin ve yerin mülkü yalnız kendisinin olandır." O'nun bunlar da hiçbir ortağı, eşi ve benzeri yoktur.

"Allah herşeyi çok iyi görür." Yani yarattıklarının amellerini çok iyi bilir ve hiçbir şey O'na gizli kalmaz.

إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ
جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ ﴿١٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ ﴿١١﴾

10. Şüphe yok ki mü'min erkeklerle, mü'min kadınlara işkence edip, sonra da tevbe etmeyenler için, (evet) **onlar için cehennem azabı ve onlar için bir de yanma azabı vardır.**
11. Muhakkak iman edip, salih amel işleyenler için altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. İşte büyük kurtuluş budur.

"Şüphe yok ki mü'min erkeklerle, mü'min kadınlara işkence edip" yani onları ateşte yakıp...

Araplar bir kimse dirhemin ya da dinarın kalitesini anlamak maksadıyla ateş ocağına sokacak olursa (-burada işkence anlamı verilen **"fitne"** kökünden gelen fiili kullanarak-); "(فتن فلانٌ الدرهمَ والدينارَ): Filan kişi dirhemi ve dinarı ateşe arzetti" derler. "(دينار مفتون): Fitneye maruz kalmış dinar (ateşe arzedilmiş dinar)" demektir. O bakımdan kuyumcuya "el-Fettân" adı verilir. Şeytana da bu isim verilir. "(ورق فتين): Ateşte yanmış gümüş" demektir. Çürümüş siyah taşları bulunan (el-Harre diye bilinen) yere de "Fetin" denilir. Taşları ateşte yakılmış gibi yer, demek olur. Böyle denilmesi ise siyahlığından ötürüdür.

"Sonra da tevbe etmeyenler" yani o delikanlı vasıtası ile Allah'ın bu zorba ve zalim hükümdar ile onun kavmine göstermiş olduğu bunca âyet ve bel-

gelere rağmen, yaptıkları çirkin işten tevbe etmeyenler **"için"**, (evet) **"onlar için"** küfürleri sebebiyle, **"cehennem azabı ve onlar için"** mü'minleri ateşte yaktıkları için dünyada da **"bir de yanma azabı vardır."** Bu (dünyada yanışları) daha önce İbn Abbas'tan rivayet edilmiş idi.

Bir diğer açıklamaya göre; **"ve onlar için bir de yanma azabı vardır"** yani âhirette, onlar için mü'minleri yaktıklarından ötürü, kâfirliklerinin azabından ayrı olarak bir azab daha olacaktır.

Bir diğer açıklamaya göre, onlar için bir azab vardır ve ayrıca yanma azabı olan cehennem azabı vardır.

Yanma (el-harik) cehennemin "es-Sâir" adı gibi isimlerinden bir isimdir. Cehennem ateşinin bir çok derekesi, türleri vardır ve çeşitli isimleri bulunmaktadır. Sanki onlar cehennemde zemherîr ile azab edilecekler, sonra da yanma azabı ile azab edileceklerdir. Birincisi cehennemin soğuğu ile azabtır, ikincisi ise sıcağı ile bir azabtır.

"Muhakkak" Allah'a **"iman edip"** yani O'nu ve rasûllerini tasdik edip **"salih amel işleyen"** bu kimse **"ler için altlarından (zemininden)"** kokmayan sudan, tadı değişmeyen sütten, içenlere bir lezzet veren şaraptan **"ırmaklar akan"** ve süzülmüş baldan ırmaklar akan **"cennetler"** bahçeler **"vardır. İşte büyük"** yani hiçbir kurtuluşun kendisine benzemediği **"kurtuluş budur."**

إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ ﴿١٢﴾ إِنَّهُ هُوَ يُبْدِئُ وَيُعِيدُ ﴿١٣﴾ وَهُوَ
الْغَفُورُ الْوَدُودُ ﴿١٤﴾ ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ ﴿١٥﴾ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ ﴿١٦﴾

12. Şüphe yok ki; Rabbinin azabla yakalayıverişi pek çetindir.
13. Çünkü ilkin var eden de, diriltecek olan da yalnız O'dur.
14. O, çok mağfiret eden, pek sevendir.
15. Arş'ın sahibidir, Mecîd'dir.
16. Ne dilerse yapandır.

"Şüphe yok ki; Rabbinin" zorbaları ve zalimleri **"azabla yakalayıverişi pek çetindir."** Bu buyruk, yüce Allah'ın: *"Rabbin zulüm yapan ülkeleri yakaladığında işte böyle yakalar. Şüphesiz O'nun yakalayışı pek acıklı, pek şiddetlidir."* (Hud, 11/102) buyruğu gibidir. Daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

el-Müberred dedi ki: **"Şüphe yok ki; Rabbinin azabla yakalayıverişi"** buyruğu yeminin cevabıdır. Yani andolsun burçlara sahib göğe ki, şüphesiz Rabbinin azapla yakalayıverişi... demektir. Aradaki ifadeler ise mutariz (ara cümlesi) olup, yemini tekid etmektedir. et-Tirmizî el-Hakîm de *Nevâdiru'l-Usul* adlı eserinde böyle demiştir: Yemin **"pek çetin"** olmakla nitelendirilmiş olan şey hakkındadır.

"Çünkü ilkin var eden de, diriltecek olan da yalnız O'dur." İlim adamlarının çoğunluğundan gelen rivayetlere göre kasıt, yaratılmışlardır. İlk olarak onları, O, var ettiği gibi, ölümden sonra diriliş halinde de tekrar onları yaratacak olan O'dur. İkrime rivayetle dedi ki: Kâfirler şanı yüce Allah'ın, ölüleri dirilteceğine hayret etmişlerdir. İbn Abbas dedi ki: Dünya hayatında iken yanma azabını onlar için ilk olarak var edeceği gibi, âhirette de bu azabı onlar için tekrar yaratacaktır. Taberî'nin tercih ettiği açıklama da budur.

"O, çok mağfiret eden" mü'min kullarının günahlarını çokça örtüp, günahları sebebiyle onları rezil ve rüsvay etmeyen, gerçek dostlarını **"pek sevendir."**

ed-Dahhâk, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet eder: (Vedûd) tıpkı sizden bir kimsenin kardeşine müjde ve sevgi vermeyi istemesi gibi (sever).

Yine ondan rivayete göre "el-Vedûd: pek seven" gerçek dostlarının günahlarını bağışlayarak onlara sevgi gösterendir. Mücahid: Gerçek dostlarına çokça sevgi gösteren demek olup, burada "feûl" veznindeki lafız "fail" anlamındadır.

İbn Zeyd: Rahîm (pek merhametli) demektir diye açıklamıştır. el-Müberred, İsmail b. İshak'dan naklettiğine göre Vedûd, çocuğu olmayan demektir, demiş ve şairin şu beyitini zikretmiştir:

وأركبُ في الروع عُرْيانةً ذلولَ الجَناح لقاحاً ودُودَا

"Ve ben, korku ve dehşet zamanlarımda (savaşta) çıplak (eğersiz)
Binilmesi kolay, dizgine vurulmamış ve vedûd (bir ata) binerim."

Kendisine şefkat duyacak tayı olmayan at demektir.

Buna göre, âyetin anlamı şöyle olur: O kullarına mağfiret buyurur, oysa O'nun kendisi sebebiyle onlara mağfirette bulunacağı bir evladı da yoktur. Böylelikle onlara karşılıksız mağfiret etmekle lütufta bulunmuş olur.

"Vedûd"un mevdûd (pek sevilen) anlamında olduğu da söylenmiştir. "Rekub"un binilen "helûb"un da süt veren anlamında olduğu gibi. Salih kulları onu pek sever, demek olur.

"Arş'ın sahibidir, Mecîddir." Asım dışında kalan Kufeliler: "(المجيدِ): Mecîd (Arş'ın sahibi)" şeklinde kesreli ve "Arş"ın sıfatı diye okumuşlardır. **"Rabbinin"** lafzının sıfatı diye de açıklanmıştır. Yani senin Mecid olan Rabbinin azab ile yakalayışı pek çetindir. Burada arada başka ifadelerin girmesi (ona sıfat olmasına) engel değildir. Çünkü bunlar da şiddeti açıklamak bakımından sıfat hükmündedirler.

Diğerleri ise; "(لو): Sahib" lafzının sıfatı olarak ref ile okumuşlardır ki bu da yüce Allah'dır. Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim bu okuyuşu tercih etmişlerdir. Çünkü Mecd, kerem ve lütuftaki en ileri dereceyi ifade eder. Şanı yüce Allah da bununla muttasıftır. Bununla birlikte el-Mü'minûn Sûresi'nin sonlarında (23/116. âyet-i kerimede) yüce Allah'ın arşı "el-Kerim" olmakla nitelendirilmiş bulunmaktadır.

Araplar der ki: "(في كل شجر نار، واستمجد المرخُ والعفَار): Her ağaçta ateş vardır fakat bu bilhassa merh ve afar denilen ağaçlarda çok daha fazladır." Yani bunlardaki ateş en ileri derecededir ki, bunlardan kolaylıkla (birbirlerine sürtmek sûretiyle) ateş alınır.

"Arş'ın sahibi" mutlak mülk ve saltanatın sahibi demektir. Nitekim "filan kişi mülkünün tahtı üzerindedir" denilir, isterse o fiilen tahtın üzerinde olmasın. "(ثُل عرشه): Saltanat ve egemenliği gitti" de denilir. Bu hususa dair açıklamalar daha önce el-A'raf Sûresi'nde (7/54. âyetin tefsirinde) ve özellikle de *"Kitabu'l-Esnâ fi Şerhi Esmaillahi'l-Hüsnâ"* adlı eserimizde geçmiş bulunmaktadır.

"Ne dilerse yapandır." Dilediği hiçbir şeyi engelleyecek kimse yoktur.

ez-Zemahşerî dedi ki: **"...yapandır"** buyruğu hazfedilmiş bir mübtedânın haberidir. Burada; "(فَعَّال): **Yapandır"** şeklinde gelmesi, O'nun dileyip, yaptığı şeylerin son derece çok oluşundan dolayıdır.

el-Ferra dedi ki: Bu buyruk tekrar ve isti'nâf olmak üzere merfu gelmiştir. Çünkü katıksız bir nekredir.

Taberî de şöyle demiştir: **"Yapandır"** anlamındaki lafzın katıksız bir nekre olmakla birlikte ref ile gelmesi, **"O, çok mağfiret eden, pek sevendir"** anlamındaki buyruğun İ'rabına tabi kılmak suretiyledir.

Ebu's-Sefer'den şöyle dediği nakledilmiştir: Peygamber (sav)'ın ashabın-

dan bir grub, Ebu Bekir (r.a)'ın hastalığında onu ziyaret etmek üzere girdiler ve: Sana bir doktor getirelim mi? dediler. O: "Doktor beni gördü" dedi. Sana ne dedi? diye sordular: "Ben dilediğimi yapanım, dedi" diye cevab verdi.

هَلْ أَتٰىكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ ﴿١٧﴾ فِرْعَوْنَ وَثَمُودَ ﴿١٨﴾ بَلِ
الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ ﴿١٩﴾

17. Geldi ya sana! O orduların haberi,
18. Firavun ile Semûd'un.
19. Hayır! Bu kâfir olanlar yalanlamaktadırlar.

"Geldi ya sana! O orduların haberi!" Yani ey Muhammed, o kâfir ve peygamberlerini yalanlayan toplulukların haberi sana gelmiş bulunmaktadır.

Bu buyruk ile ona (Peygambere) ünsiyet vermekte ve onu teselli etmektedir. Sonra bunların kim olduklarını açıklayarak: **"Firavun ile Semûd'un"** diye buyurmaktadır. Burada bu iki lafız da **"ordular"** anlamındaki lafızdan bedel olarak cer konumundadırlar. Yani, şüphesiz ki sen, bunların peygamber ve rasûllerini yalanlamaları üzerine Allah'ın onlara neler yaptığını bilmiş bulunuyorsun.

"Hayır!" Şu sana iman etmeyen, **"bu kâfir olanlar"** kendilerinden öncekilerin yaptıkları şekilde seni **"yalanlamaktadırlar."**

Özellikle Firavun ve Semûd'u sözkonusu etmesi, Semûd'un Arap topraklarında yaşamış olmaları, onların kıssalarının Araplarca -eski dönemlerde yaşamış olanlardan olmakla birlikte- meşhur olmasıdır. Firavun'un durumu da kitab ehli ve diğerleri nezdinde meşhur idi. O da son dönemlerde helâk edilenlerdendi. Böylelikle bu ikisinin sözkonusu edilmesi, helâk hususunda kendileri gibi olanların da helâk edileceğine delil olmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَاللَّهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ ﴿٢٠﴾ بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ ﴿٢١﴾
فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ ﴿٢٢﴾

20. Halbuki Allah, onları arkalarından kuşatandır.
21. Daha doğrusu o, çok şerefli bir Kur'ândır.
22. Levh-i Mahfuzdadır.

"Halbuki Allah, onları arkalarından kuşatandır." Yani Firavun'un başına indirdiği belaların benzerini bunların başına indirmeye kadirdir. Etrafı kuşatılan kimse tıpkı muhasara altına alınmış bir kimse gibidir. Allah, onları çok iyi bilendir. O bakımdan Allah, onları cezalandıracaktır, demek olduğu da söylenmiştir.

"Daha doğrusu o, çok şerefli bir Kur'ândır." Şerefi, cömertliği, bereketi sonsuzdur. O insanların ihtiyaç duydukları din ve dünya ahkamına dair bir açıklamadır. Müşriklerin iddia ettikleri gibi değildir.

"Mecid: Çok şerefli" yaratılmamış anlamındadır, diye de açıklanmıştır.

"Levh-i Mahfuzdadır." Yani, yüce Allah tarafından şeytanların kendisine ulaşmasından yana koruma altında bulunan bir Levh'de yazılıdır. Bunun Ümmü'l-Kitab olduğu da söylenmiştir. Kur'ân-ı Kerim ve sair kitablar ondan intinsah edilmiştir.

ed-Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Levh, kırmızı bir yakuttandır. Üst tarafı Arş'a bağlanmıştır, alt tarafı ise Mâtiryûn diye anılan bir meleğin kucağındadır. Onun yazısı da nurdur, kalemi de nurdur. Yüce Allah, her gün ona üçyüzaltmış defa bakar. Mutlaka bunların herbirisinde dilediğini yapar. Düşük durumda olanı yükseltir, yüksek durumda olanı alçaltır. Fakir bir kimseyi zengin kılar, zengini fakir kılar. Öldürür, diriltir, dilediği herşeyi yapar. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur.

Enes b. Malik ve Mücahid dedi ki: Yüce Allah'ın sözkonusu ettiği Levh-i Mahfuz İsrafil'in alnındadır.

Mukatil dedi ki: Levh-i Mahfuz Arşın sağ tarafındadır.

Yaratıkların, yaratılmışların çeşitlerinin durumlarının açıklamasının bulunduğu, ecellerinin, rızıklarının ve amellerinin sözkonusu edildiği, haklarında uygulanacak olan hüküm ve kazalar, işlerinin akıbetlerinin belirtildiği Levh-i mahfuz ile Ummu'l-Kitab aynı şeylerdir.

İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah'ın Levh-i mahfuz'a yazdığı ilk şey şudur: "Şüphesiz ki Ben Allah'ım, Benden başka hiçbir ilah yoktur. Muhammed Benim Rasûlümdür. Her kim Benim kazama teslimiyet gösterir, belalarıma sabreder, nimetlerime şükredecek olursa, Ben onu sıddîk olarak yazarım, sıd-

diyklarla birlikte onu diriltirim. Kim kazama teslimiyet göstermez, belâma karşı sabretmez, nimetlerime şükretmezse Benden başka bir ilâh edinsin."

el-Haccac, Muhammed b. el-Hanefiyye (r.a)'a bir mektub yazarak onu tehdit etmişti. Muhammed İbnu'l-Hanefiyye ona şunları yazdı: "Bana ulaştığına göre yüce Allah'ın her gün Levh-i mahfuza üçyüzaltmış defa nazar eder. Kimisini aziz, kimisini zelil eder. Kimisini belaya maruz bırakır, kimisini sevindirir, dilediği herşeyi yapar. Belki bu nazarlarından birisi seni bizzat kendinle meşgul eder, sen onunla uğraşır ve (bana zarar verecek) vakit bulamazsın."

Müfessirlerden kimisi şöyle demiştir: Levh, meleklere parıldayan ve onların da kendisini okudukları bir şeydir.

İbnu's-Semeyka' ve Ebu Hayve: "(قرآن مجيد): Mecid (çok şerefli) olanın Kur'ân'ı" diye izafet olarak okumuşlardır ki, Mecid (çok şerefli) bir Rabbin Kur'ân'ı demek olur.

"Levh-i mahfuzdadır" anlamındaki buyruğu da Nafi: "(في لوح محفوظ): Bir levhtedir, korunmuştur" şeklinde, Kur'ân'ın sıfatı olmak üzere merfu okumuştur. Yani daha doğrusu o çok şerefli ve bir levhte korunmuş Kur'ân'dır, anlamındadır. Diğerleri ise (mahfuz lafzını) cer ile "levh"in sıfatı diye okumuşlardır.

"Levh" lafzının "lam" harfinin fethalı okunacağında kıraat alimlerinin ittifakı vardır. Bundan tek istisna Yahya b. Ya'mer'den gelen rivayettir. O "lam" harfini ötreli olarak (لُوح) diye okumuştur ki, "o parıldar" demek olur. O, nurlu, yüce ve şereflidir.

ez-Zemahşerî dedi ki: "(اللُّوح): Hava" demektir. Yani "lûh" içinde Levh'in bulunduğu yedinci semanın üstündedir. ***es-Sıhah***'ta da şöyle denilmektedir: "(لاح الشيء يلوح لَوْحاً): O şey göründü, görünür" demektir. "(لاحهُ السفر): Yolculuk onu değiştirdi"; "(لاح لوحاً ولواحاً): Susadı, susamak" demektir, (التاح) da aynı onun gibidir. "(اللُّوح): Kürek kemiği ve enli olan herbir kemik" demektir. "(اللوح): Üzerinde yazı yazılan (tahta)"dır. Ötreli olarak; "(اللُّوح): Sema ile arz arasındaki hava (boşluğu)" demektir.

Yüce Allah'a hamdolsun.

BURÛC SÛRESİ'NİN VE ONSEKİZİNCİ CİLDİN SONU

İÇİNDEKİLER

MEÂRİC SÛRESİ
(70)

1-4. Âyetler 7
5-7. Âyetler 15
8-10. Âyetler 16
11-14. Âyetler 17
15-18. Âyetler 19
19-21. Âyetler 24
22-35. Âyetler 26
36-39. Âyetler 29
40-41. Âyetler 34
42. Âyet 34
43. Âyet 35
44. Âyet 37

NÛH SÛRESİ
(71)

1. Âyet 41
2-4. Âyetler 42
5-6. Âyetler 44
7. Âyet 45

8-9. Âyetler **45**
10-12. Âyetler **46**
1- Allah'tan Mağfiret Dilemek: 47
2- Mağfiret Dilemenin Bazı Mükafatları: 47
3- Mağfiret Dilemek Dünyada Rızkın Bollaşmasına Sebeptir: 48
13-14. Âyetler **48**
15-16. Âyetler **50**
17-18. Âyetler **52**
19-20. Âyetler **53**
21. Âyet **53**
22. Âyet **54**
23-24. Âyetler **55**
25. Âyet **59**
26-27. Âyetler **61**
1- Nûh (a.s) Kâfirlere Ne Zaman Beddua Etti: 61
2- Genel ve Özel Olarak Kâfirlere Beddua Etmenin Hükmü: 62
3- Bedduadan Sonra Mağfiret Duası: 62
4- Kâfirlerin Diğer Kimselere Zararları: 63
28. Âyet **64**

CİN SÛRESİ
(72)

1-3. Âyetler **69**
1- Peygamber Efendimizin Kur'ân Okumasını Dinleyen Cinler: 70
2- Peygamber Kur'ân'ı Dinleyen Cinleri Gördü mü ve Nüzûl Sebebi: 70
3- Su ve Kendisi İle İstincâ Yapılabilenler: 74
4- Cinler Neden Yaratılmışlardır? 74
5- Cinlerin Görülmeleri ve Çeşitli Varlıklar Surctinde Ortaya Çıkmaları: 75
4-7. Âyetler **80**
8-10. Âyetler **83**
11-12. Âyetler **88**

13-15. Âyetler **90**
16-17. Âyetler **92**
18. Âyet **96**
1- Mescidler Allah'ındır: 96
2- Mescidlerin Allah'a İzafe Edilmesinin Mahiyeti: 98
3- Mescidler Allah'tan Başkasına İzafe Edilebilir mi? 98
4- Mescidlerde Yapılması Caiz Olan İşler: 99
5- Allah ile Birlikte Başkasına İbadet Edilemez: 99
6- Mescide Girip Çıkarken Yapılacak Dua: 100
19-21. Âyetler **100**
22-25. Âyetler **104**
26-27. Âyetler **107**
1- Gayb Bilgisi Allah'a Mahsustur: 107
2- Falcılar ve Benzerleri Gaybı Bilemezler: 108
28. Âyet **111**

MÜZZEMMİL SÛRESİ
(73)

1-4. Âyetler **115**
1- el-Müzzemmil (Sarınıp, Bürünen): 116
2- Peygambere Yönelik Bu Hitabın Anlamı: 116
3- Müzzemmil ve Müddessir Peygamberin İsimlerinden midir?: 118
4- Gece Namaza Kalkmak: 118
5- Gece: 119
6- -Az Bir Kısmı Müstesnâ- Gece Namaz Kılmak: 120
7- Gece Namaz Kılma Emrini Nesheden Emir Hangisidir: 122
8- Kur'ân'ı Tertil ile (Tane Tane, Ağır Ağır) Okumak: 124
5. Âyet **125**
6-7. Âyetler **127**
1- Gece Kalkışı: 127
2- Gece Namazının Fazileti: 128

3- Gece Namazının Etkisi: 129
4- Gece Namazında Okunan Kur'ân: 130
5- Gündüz Meşguliyetlerinin İbadete Etkisi: 131
8. Âyet 133
1- Rabbinin Adını An! 133
2- Yalnızca Allah'a İbadete Yönelmek: 134
3- Dünya ile İlişkiyi Koparıp, Ruhbanlığa Yönelmek: 135
9-11. Âyetler 135
12-14. Âyetler 137
15-19. Âyetler 140
20. Âyet 146
1- Geceleyin Namaza Kalkılan Miktar: 147
2- Geceyi ve Gündüzü Takdir Eden Allah'tır: 148
3- "Allah'ın Tevbesi (Yükü Hafifletmesi)" : 148
4- Kur'ân'dan Kolayına Geleni Okumak: 149
5- Gece Namazı Farz mıdır?: 150
6- Gece Namazı Ümmet Hakkında Nesh Olmuş, Peygamber Hakkında Farz Kalmaya Devam Etmiştir: 150
7- Gece Namazı Yükümlülüğünün Hafifletilmesinin Sebebi: 151
8- Helâl Mal Kazanmanın ve Allah Yolunda Cihad Etmenin Fazileti:. 152
9- Gece Namazı Kılmanın Fazileti: 153
10- Namazda Okunması Gereken Kur'ân-ı Kerim Miktarı: 154
11- Namazı Kılın, Zekâtı Verin: 155
12- Allah'a Güzel Şekilde Borç Vermek: 155
13- "Nefisleriniz İçin Önden Ne Hayır Gönderirseniz, Onu ... Allah'ın Yanında Bulursunuz.": 156

MÜDDESSİR SÛRESİ
(74)

1-4. Âyetler 159
1- Bu Buyrukların Nüzûl Dönemi: 159

2- Peygambere "el-Müddessir (Örtünüp, Bürünen)"
Diye Hitab Edilmesi: 162
3- Uyarıp Korkutmak: 162
4- Rabbi Yüceltmek: 162
5- "(فَكَبِّرْ): Yücelt" Lafzının Başındaki "Fe": 163
6- "Elbiseni Temizle!" 163
5. Âyet **169**
6. Âyet **170**
1- Âyetin Anlamı ile İlgili Açıklamalar: 170
2- Bu Görüşlerin Değerlendirilmesi: 171
3- Âyetin Kıraat Farklılıkları: 172
7. Âyet **173**
8-10. Âyetler **174**
11-17. Âyetler **175**
18-25. Âyetler **180**
26-29. Âyetler **184**
30-31. Âyetler **187**
32-48. Âyetler **193**
49-53. Âyetler **201**
54-56. Âyetler **204**

KIYÂME SÛRESİ
(75)

1-6. Âyetler **209**
7-13. Âyetler **215**
14-15. Âyetler **222**
1- Kişinin kendi aleyhine ikrarda bulunması: 225
2- Kişinin Aleyhine Dair İkrarları ve Hükümleri: 226
3- İkrarın Sıhhatinin Şartları: 227
4- İkrardan Dönmek: 228
5- Kölenin Aleyhine İkrarda Bulunması: 230

16-21. Âyetler **231**
22-25. Âyetler **233**
26-30. Âyetler **239**
31-35. Âyetler **242**
36-40. Âyetler **247**

İNSAN SÛRESİ
(76)

1-3. Âyetler **252**
4. Âyet **258**
5-6. Âyetler **261**
7-9. Âyetler **265**
10-11. Âyetler **274**
12-14. Âyetler **276**
15-17. Âyetler **281**
19-22. Âyetler **286**
23-26. Âyetler **293**
27-28. Âyetler **296**
29-31. Âyetler **298**

MURSELÂT SÛRESİ
(77)

1-15. Âyetler **304**
16-19. Âyetler **311**
20-24. Âyetler **312**
25-28. Âyetler **314**
1- Toplanma Yeri Olarak Yaratılan Yer: 314
2- Kefeş Soyuculuğu ve Yerin Toplayıcılığı: 315
29-34. Âyetler **317**
Odun, Kömür vb. Şeyleri Saklamak: 321

35-37. Âyetler **322**
38-40. Âyetler **323**
41-45. Âyetler **324**
46-47. Âyetler **325**
48-50. Âyetler **325**

NEBE' SÛRESİ
(78)

1-5. Âyetler **331**
6-16. Âyetler **334**
17-20. Âyetler **339**
21-30. Âyetler **342**
31-36. Âyetler **350**
37-40. Âyetler **355**

NAZİÂT SÛRESİ
(79)

1-14. Âyetler **368**
15-26. Âyetler **380**
27-33. Âyetler **384**
34-36. Âyetler **389**
37-41. Âyetler **390**
42-46. Âyetler **392**

ABESE SÛRESİ
(80)

1-4. Âyetler **399**
1-Buyrukların Nüzûl Sebebi: 399
2- Bu Âyetlerin Mahiyeti ve Nüzûl Sebebinde Sözü Geçen Şahıslar: . 400
3- Abdullah b. Um Mektum'un Konumu: 401

4- İbn Um Mektûm'un Yaptığı Davranışın Değerlendirilmesi: 402
5- Peygamber Efendimizin Yüzünü Ekşitip, Çevirmesinin Sebebi: 402
6- Bu Âyetin Benzeri Diğer Ayetler: 403
5-10. Âyetler 404
11-16. Âyetler 405
17-23. Âyetler 408
24-32. Âyetler 413
33-42. Âyetler 418

TEKVÎR SÛRESİ
(81)

1-14. Âyetler 425
15-22. Âyetler 438
23-29. Âyetler 444

İNFİTÂR SÛRESİ
(82)

1-5. Âyetler 453
6-9. Âyetler 455
10-12. Âyetler 459
1- İnsanla Birlikte Bulunan Yazıcı Melekler: 459
2- Kâfirlerin Yazıcı Melekleri Var mıdır?: 460
3- Melekler İnsanın İçinden Geçenleri Nasıl Bilirler?: 460
13-19. Âyetler 461

MUTAFFIFÎN SÛRESİ
(83)

1-3. Âyetler 465
1- Buyrukların Nüzûl Sebebi: 466
2- "Veyl: Vay": 466

3- "el-Mutaffif: Eksik Ölçüp Tartan" Tabirinin
Dil Yönünden Açıklaması: 467
4- "Mutaffif (Eksik Ölçen ve Tartan)": 467
5- Buyruğun Lafzî Terkibi ile İlgili Açıklamalar: 468
6- Bir Takım Günahların ve Eksik Ölçüp Tartmanın Cezaları: 470
4-6. Âyetler **471**
1- Âlemlerin Rabbinin Huzuruna Kalkılacak Gün: 472
2- Eksik Ölçüp Tartanların Dikkat Etmeleri Gereken Husus: 473
3- "O Büyük Gün"ün Azameti: 473
4- İnsanların, Allah'ın ve Diğerlerinin Önünde Kalkmaları: 475
7-13. Âyetler **475**
14-17. Âyetler **479**
18-21. Âyetler **483**
22-28. Âyetler **487**
29-36. Âyetler **491**

İNŞİKÂK SÛRESİ
(84)

1-5. Âyetler **497**
6-9. Âyetler **501**
10-15. Âyetler **503**
16-21. Âyetler **507**
22-25. Âyetler **518**

BURÛC SÛRESİ
(85)

1. Âyet **523**
2-3. Âyetler **524**
4-7. Âyetler **527**
İnanç Dolayısıyla Karşı Karşıya Kalınan Mihnetler ve

Bunlara Karşı İnananların Takınmaları Gereken Tutum 536
8-9. Âyetler **538**
10-11. Âyetler **539**
12-16. Âyetler **540**
17-19. Âyetler **543**
20-22. Âyetler **543**
İçindekiler **547**

الجامع لأحكام القرآن

